53265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA

JATE KÖZPONTI FOLYÓIRATOK SZEGED

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXIV

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEŞ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXIV

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. Prof. ȘT. PASCU — redactor responsabil
I. CICALĂ; I. H. CRIȘAN; A. EGYED;
Prof. dr. doc. I. I. RUSSU; V. WOLLMANN;
A. RĂDUȚIU — secretar de redacție

Redacția: Institutul de istorie și Arheologie, Cluj-Napoca str. Napoca nr. 11 (tel. 2 23 43)
Administrația: Academia R. S. România, Filiala Cluj-Napoca str. Republicii 9 (tel. 1 35 14; 1 35 15)

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

Tomul XXIV 1981

SUMAR

p.

60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român .

V. VESA, Cadrul internațional al făuririi Partidului Comunist Român 7

I. CICALĂ, Aplicarea creatoare a teoriei socialismului științific la condițiile specifice ale României — baza succeselor istorice ale Partidului Comunist Român 17

L. BÁTHORY, M. ȘTIRBAN, GH. IANCU, Muncitorii societății „Astra" în luptă pentru drepturi politice și sindicale, pentru atenuarea exploatării capitaliste (1918—1940) . . . 39

GH. HRISTODOL, Condițiile de viață a muncitorilor de la „Industria Sîrmei" — Cîmpia Turzii și lupta lor împotriva exploatării (1920—1940) 95

*

L. MAIOR, Un secol de la unificarea partidelor naționale românești din Transilvania 119

*

ȘT. PASCU, Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj. La 60 de ani de la apariție 129

STUDII ȘI ARTICOLE

ȘT. PASCU, Interférences roumano-byzantines dans l'aire carpatho-danubienne aux IXe —XIIe siècles 135

S. GOLDENBERG, Les relations économiques entre Est et Ouest aux XVe —XVIIIe siècles 145

M. PORUMB, Arta românească din Transilvania și legăturile sale cu Moldova din timpul lui Ștefan cel Mare 171

I. RANCA, Iobăgimea transilvăneană în perioada elaborării ordonanței provizorii din 1769, „Certa Puncta" 197

A. EGYED, Despre desființarea iobăgiei în comitatul Tîrnava și urmările ei pe plan social 225

G. NEAMȚU, Din istoria presei românești, „Concordia" (1861—1866) 237
M. KRAJČOVIČ, Apariția și dezvoltarea colaborării românilor, slovacilor, sîrbilor și croaților între 1890—1900 281

MISCELLANEA

I. H. CRIȘAN, Despre sanctuarul mare rotund de la Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara) 301
GH. ARION, Importanța artistică a codicelui de la Bulci (sec. XV) 311
G. NUSSBÄCHER, Posesiunile orașului Brașov în Țara Făgărașului în secolele XV—XVII 325
DORA DAISA, Imprimerii italiene din secolul al XVI-lea în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R., — Filiala Cluj-Napoca. Familia Giunta. 337
L. BORCEA, Contribuții la istoria căpităniei de Oradea în secolele XVI—XVII 343
N. EDROIU, Despre situația din Munții Apuseni în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Protocolul parohiei din Mărgău (Huedin) 353
A. E. DÖRNER, Un statut de breslă din Orăștie de la începutul veacului al XIX-lea 365
C. FENEȘAN, L. GYÉMÁNT, Un memoriu privind școlile din Banat (1822) 385

DISCUȚII

A. RĂDUȚIU, Istorie și toponimie 397
GH. ARION, Unele probleme privind arta gotică în România 415
ȘT. PASCU, În legătură cu începutul revoluției românești de la 1848 din Transilvania 431

RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE 439

Cronica activității științifice a Institutului de Istorie și Arheologie și a Catedrei de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, pe anul 1980 471
N. EDROIU, Cel de la XV-lea Congres Mondial de Științe Istorice (București, 10—17 august 1980). 487

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
UNIVERSITÉ „BABEŞ-BOLYAI" DE CLUJ-NAPOCA
ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE
DE CLUJ-NAPOCA

Tome XXIV 1981

SOMMAIRE

Le 60e anniversaire de la création du Parti Communiste Roumain

V. VESA, Le cadre international de la création du Parti Communiste Roumain 7

I. CICALĂ, La mise en pratique d'une manière créatrice de la théorie du socialisme scientifique dans les conditions spécifiques de la Roumanie — base des succès historiques du Parti Communiste Roumain 17

L. BÁTHORY, M. ŞTIRBAN, GH. IANCU, Les ouvriers de la société „Astra" dans leur lutte pour des droits politiques et syndicales, pour l'atténuation de l'exploitation capitaliste (1918—1940) 39

GH. HRISTODOL, Les conditions de vie des ouvriers de l'usine „Industria Sîrmei" — Cîmpia Turzii et leur lutte contre l'exploitation (1920—1940) 95

*

L. MAIOR, Un siècle depuis l'unification des partis nationaux roumains en Transylvanie 119

*

ŞT. PASCU, L'Annuaire de l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj à son 60e anniversaire de sa parution 129

ÉTUDES ET ARTICLES

ŞT. PASCU, Interférences roumano-byzantines dans l'aire carpatho-danubienne aux IXe—XIIe siècles 135

S. GOLDENBERG, Les rélations économiques entre Est et Ouest aux XVe—XVIIIe siècles 145

M. PORUMB, L'art roumain de Transylvanie et ses relations avec la Moldavie sous le règne d'Etienne le Grand 171

I. RANCA, Les serfs transylvains au temps de l'élaboration de l'ordonnance provisoire de 1769, „Certa Puncta" 197

A. EGYED, Sur l'abolition de la servitude paysanne dans le comitat de Tîrnava et ses conséquences sur le plan social 225
G. NEAMȚU, De l'histoire de la presse roumaine — „Concordia" (1861—1866) 237
M. KRAJČOVIČ, Le début et le développement de la collaboration entre les Roumains, les Slovaques, les Serbes et les Croates (1890—1900) 281

MISCELLANEA

I. H. CRIȘAN, Sur le grand sanctuaire rond de Grădiștea de Munte (dép. Hunedoara) 301
GH. ARION, L'importance artistique du „codex" de Bulci (XVe siècle) 311
G. NUSSBÄCHER, Les possesions de la ville de Brașov dans le „Pays de Făgăraș" aux XVe—XVIIe siècles 325
DORA DAISA, Imprimeries italiennes du XVIe siècle dans les collections de la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie — la filiale de Cluj-Napoca, Famille Giunta 337
L. BORCEA, Contributions à l'histoire de la „capitaneria" d'Oradea aux XVIe—XVIIe siècles 343
N. EDROIU, Sur la situation des Monts Apuseni dans la première moitié du XIXe siècle. Le protocole de la paroisse de Mărgău (Huedin) 353
A. E. DÖRNER, Un statut de corporation d'Orăștie du début du XIXe siècle 365
C. FENEȘAN, L. GYÉMÁNT, Un mémoire sur les écoles du Banat (1822) 385

DISCUSSIONS

A. RĂDUȚIU, Histoire et toponymie 397
GH. ARION, Quelques questions relatives à l'art gothique en Roumanie 415
ȘT. PASCU, Sur le début de la révolution roumaine de 1848 en Transylvanie 431

COMPTES RENDUS. NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 439

La chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie et de la Chaire d'Histoire de l'Université „Babeș-Bolyai" pour l'année 1980 471
N. EDROIU, Le XVe Congrès Mondial des Sciences Historiques (Bucarest, du 10— au 17 août 1980) 487

60 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

CADRUL INTERNAȚIONAL AL FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Întreaga devenire istorică a mișcării muncitorești din România reflectă necesitățile izvorîte din dezvoltarea societății românești într-o epocă sau alta, într-un anumit cadru internațional. Preluînd tot ceea ce s-a dovedit valoros în mișcarea muncitorească internațională, mișcarea muncitorească din România a contribuit la rîndu-i, creator, la îmbogățirea tezaurului revoluționar prin experiența practică și teoretică a proletariatului român. Ca urmare, între procesul revoluționar din România și procesul revoluționar mondial a existat întotdeauna o interdependență dialectică. Această relație prezentă în oricare moment al evoluției mișcării muncitorești din România se evidențiază cu pregnanță în cazul creării Partidului Comunist Român.

Crearea Partidului Comunist Român, sintetizînd tot ceea ce a realizat mai valoros mișcarea muncitorească din România și în general tendința devenirii progresiste a poporului român, a avut loc într-un climat de puternic avînt revoluționar pe plan mondial, la cristalizarea căruia a contribuit cu experiența sa proletariatul român prin procesul revoluționar declanșat la sfîrșitul primului război mondial. „Scopul principal al Partidului Socialist — se subliniază în ziarul partidului „Socialismul" — este organizarea muncitorimii în vederea realizării idealului socialist, idealul clasei muncitoare de pretutindeni"[1]. Ziarele socialiste din România vor publica numeroase informații despre procesul revoluționar mondial și despre procesul de clarificare ce se desfășura într-un ritm alert de radicalizare, precum și despre crearea partidelor comuniste dintr-o țară sau alta.

În România, ca și pe plan mondial crearea partidului comunist, reflectînd condițiile istorice noi, pe plan intern și internațional, a inaugurat o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești: „Crearea Partidului Comunist Român — se arată în Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism — pe baza ideologiei marxist-leniniste a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt lupte-

[1] „Socialismul", nr. 4 din 19 nov. 1918.

lor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră"[2].

Și la noi, ca și în alte țări, crearea Partidului Comunist Român a fost rezultatul unui proces complex de clarificare ideologică, care a avut loc în cadrul mișcării muncitorești internaționale și a partidelor muncitorești la începutul secolului nostru. Dacă acest proces de clarificare s-a desfășurat peste tot, formele, mijloacele pe care le-a îmbrăcat diferă de la o țară la alta, în raport de condițiile concrete, de evoluția specifică a procesului revoluționar dintr-o țară sau alta. În unele țări ca Anglia, Spania s-au constituit mai multe partide, sau grupări socialiste. În altele, chiar dacă formal se menține unitatea organizatorică, încă din primul deceniu al secolului nostru asistăm de fapt la o separare a elementelor de stînga de cele de dreapta ce tindeau să se transforme în partide separate. E cazul „bolșevicilor" și „menșevicilor" din Rusia după congresul din 1903 sau a „strîmților" și „largilor" în Bulgaria. În Germania, Italia se prelimină încă din cursul războiului o grupare sau mai multe grupări de stînga, iar în Franța o grupare de dreapta.

În România procesul de clarificare ideologică este prezent încă de la crearea partidului politic al clasei muncitoare în 1893. Spre deosebire de alte țări separarea „generoșilor" din P.S.D.M.R. nu a produs nici o sciziune în rîndurile proletariatului român, ci dimpotrivă, a eliberat mișcarea muncitorească din țara noastră de un balast care s-ar fi resimțit ulterior. Tocmai această eliberare a oferit proletariatului român posibilitatea de a adopta o poziție unitară, justă față de problemele majore care au precedat crearea Partidului Comunist Român, răscoala din 1907, reforma agrară și parlamentară, războaiele balcanice, primul război mondial.

Procesul clarificării ideologice s-a adîncit în timpul primului război mondial, cînd partidele muncitorești au fost puse în fața unui eveniment de o deosebită gravitate. Atitudinea pe care partidele muncitorești au adoptat-o față de primul război mondial trebuia să reflecte în primul rînd realitățile social-politice și economice din țara respectivă, precum și fidelitatea conducerii partidelor respective față de interesele majore ale proletariatului pe care-l reprezenta.

Încercîndu-se să se definească poziția mișcării socialiste față de primul război mondial, în general, s-a adoptat, într-o serie de lucrări teoretice sau istoriografice, o viziune globală asupra pozițiilor partidelor muncitorești și chiar o viziune de ansamblu asupra întregii mișcări muncitorești. Cu deosebire a existat tendința de a lua în considerare numai atitudinea fracțiunilor parlamentare socialiste care s-au pronunțat pentru sprijinirea războiului purtat de părțile beligerante. Ori, o cercetare mai atentă ne oferă realitatea unei pluralități de opinii nu numai de la un partid la altul, ci chiar în interiorul aceluiași partid.

---

[2] Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate... Buc., 1975, p. 40.

În fața aceluiași eveniment — primul război mondial — Partidul Social Democrat din România constituit în 1910 a adoptat o poziție proprie, reflectînd responsabil realitatea concretă românească. Fideli deziderатului major, realizarea unității statal-naționale, socialiștii români au conceput acest proces însoțit de transformări profunde social-politice și economice, deci într-o perspectivă revoluționară. De aceea a condamnat războiul imperialist, păstrîndu-se pe cea mai înaintată poziție, atît în cadrul forțelor din interiorul României, cît și pe plan mondial. Încă din august 1914 ei au făcut distincție prin glasul și pana lui Constantin Dobrogeanu Gherea între dorința legitimă, ardentă a întregului popor român pentru a trăi în granițele unui stat unificat, și războiul imperialist[3]. De remarcat că și în aceste momente de gravă complexitate socialiștii români s-au pronunțat și au acționat unitar.

Încă din timpul primului război mondial partidele fidele ideologiei revoluționare, fracțiunile radicale din partidele socialiste, militanți de frunte ai mișcării muncitorești au pus cu insistență problema regrupării tuturor forțelor revoluționare, a găsirii unor noi forme de manifestare a solidarității internaționale. Socialiștii români prin poziția pe care au adoptat-o față de război, ocupă un loc aparte în acest efort. Din inițiativa lor s-a organizat Conferința internațională interbalcanică din iulie 1915 de la București și au contribuit la organizarea conferințelor de la Zimmerwald (septembrie 1915), Kienthal (mai 1916), Stockholm (1917). Atitudinea față de primul război mondial a grăbit procesul de clarificare ideologică din cadrul mișcării socialiste naționale și internaționale, cîntărînd sensibil în orientarea mișcării muncitorești spre crearea partidelor comuniste.

Procesul creării partidelor comuniste a început la sfîrșitul deceniului al doilea și începutul deceniului al III-lea al secolului nostru ca o rezultantă a evoluției mișcării muncitorești din fiecare țară în condițiile victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a puternicului avînt revoluționar declanșat la sfîrșitul primului război mondial. Într-adevăr anii 1918—1923 se caracterizează prin avîntul revoluționar ce a cuprins aproape toate țările lumii. Aruncînd o privire retrospectivă asupra creării Partidului Comunist Francez cu ocazia aniversării a 60 de ani, Jean Sagues sesiza: „S-a produs atunci între 1918—1921 o veritabilă mutație a mișcării muncitorești franceze. Într-un context de revoluții în Europa (Rusia, Germania, Ungaria), a unei puternice mișcări revendicative în Franța (1919—1920), socialismul și sindicalismul francez se radicalizează, curentul revoluționar face mari progrese“[4]. Această perioadă de flux revoluționar s-a precizat în evoluția mișcării muncitorești internaționale prin cîteva caracteristici aparte și anume prin intensitate și extensivitate, prin varietatea formelor și mijloacelor de luptă, — de la simple greve la revoluții proletare — prin obiectivele pe care le-a urmărit, prin

[3] Constantin Dobrogeanu Gherea, *Război sau neutralitate*, București, 1914.

[4] Jean Sagues, *Le mouvement ouvrier français avant 1914*, în „*Cahiers du communisme*“, nr. 11, 1980.

faptul că în răstimpul acestui interval de timp s-au constituit, într-un număr apreciabil de țări, partide comuniste.

Constituirea partidelor comuniste a însemnat pretutindeni o ruptură radicală și directă cu reformismul[5]. Ele s-au creat însă în condițiile caracteristice, specifice ale fiecărei țări în parte.

Afirmarea plenară a ideilor comuniste în fiecare țară, consolidarea politică și organizatorică a partidelor muncitorești s-au materializat într-o gamă deosebit de variată de forme și metode, reflectînd o tot atît de variată gamă a particularităților din fiecare țară.

Apariția partidelor comuniste n-a fost un accident ci rezultatul firesc al evoluției anterioare a organizațiilor și partidelor muncitorești, fiind condiționată de intensitatea și formele luptei de clasă, de raportul dintre diferitele categorii și clase sociale, de tradițiile istorice ale evoluției procesului revoluționar în epoca precedentă. Sublinierea istoriografiei franceze contemporane asupra deciziei Congresului de la Tours din 29 decembrie 1920 că n-a „fost accidentală" că ea „nu are nimic cu o lovitură de teatru istorică"[6], ci dimpotrivă a fost moștenirea celor mai bune tradiții ale mișcării revoluționare franceze"[7] este valabilă pentru crearea tuturor partidelor comuniste. Toate acestea vor imprima un specific momentului, genezei și forțelor social politice care au contribuit la fondarea partidelor revoluționare. Ca urmare în unele țări, partidele comuniste au rezultat prin separarea aripii revoluționare din cadrul partidelor socialiste și social-democrate, în altele prin transformarea acestora în partide comuniste. În țările mai puțin dezvoltate partidele revoluționare s-au constituit fie prin unificarea grupărilor marxiste, fie avîndu-și geneza în organizațiile profesionale și de tineret. Orice încercare de catalogare și tipizare generalizată nu poate însă evidenția acest proces în complexitatea lui. Comun întregului fenomen de creare a partidelor revoluționare e doar unirea sub steagul materialismului dialectic și istoric a marxism-leninismului a celor mai înaintate forțe politice ale clasei muncitoare din fiecare țară.

„Făurirea Partidului Comunist Român — sublinia secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost urmarea logică a maturizării mișcării socialiste din România, a afirmării clasei muncitoare pe arena națională ca forța socială cea mai înaintată, mai progresistă, constituind victoria concepției materialist dialectice și istorice, a marxism-leninismului în mișcarea muncitorească din România"[8].

---

[5] Traian Caraciuc, Nicolae Copoiu, *Crearea partidelor comuniste, o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale*, în „*Anale de istorie*", nr. 2/1971, p. 46—67.

[6] Raymond Lenard, *Pour mieux connaître et comprendre le Congrès de Tours*, în „*Cahiers du Communisme*", nr. 9/1980.

[7] Paul Laurent, *Une grande force organisée au service du changement*, în „*Cahiers du communisme*", nr. 12/1980.

[8] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, București, 1976, p. 624.

Dacă ne referim la momentul creării partidelor comuniste el debutează cu constituirea Partidului comunist (bolșevic) și continuă pînă în zilele noastre. Anii 1918—1921 reprezintă, însă, o perioadă de vîrf dacă menționăm că în perioada amintită s-au creat 48 de partide revoluționare, însumînd un număr de 2.230.000 de membri.

Aceeași dinamică varietate o consemnăm dacă ne referim la geneza și forțele social-politice care au contribuit la crearea partidelor comuniste. Sub acest raport procesul nu poate fi urmărit decît de la țară la țară. Cîteva exemple vor însemna tot atîtea modalități și soluții ale clasei muncitoare din țările respective. De aceea vom adopta ordinea cronologică în exemplificările asupra cărora ne-am oprit.

Finlanda a fost prima țară după Rusia Sovietică în care s-a fondat un partid comunist în contextul izbucnirii revoluției proletare la 27 ianuarie 1918. Revoluția a fost înfrîntă de forțele burgheziei, ceea ce a evidențiat și slăbiciunile Partidului social-democrat care a condus revoluția. El încetează să mai existe după înfrîngerea revoluției. În aceste împrejurări emigranții social-democrați din Rusia Sovietică se întrunesc la Moscova la 29 august 1918 într-o conferință care pune bazele Partidului Comunist din Finlanda. Condițiile deosebite în care a fost nevoit să activeze acest partid nu i-au oferit o legătură strînsă cu masele și realitățile finlandeze ceea ce s-a repercutat negativ asupra activității partidului.

În Austria crearea Partidului Comunist din Austria, la 3 noiembrie 1918 a fost rezultatul unificării grupurilor socialiste de stînga. Asupra tînărului partid au grevat însă neajunsurile tinereții și faptului că a considerat în prima fază de activitate suficintă doar proclamarea ca și partid comunist fără a insista asupra cîștigării maselor de partea sa.

În aceeași lună, la 21 noiembrie s-a creat Partidul Comunist din Ungaria. El s-a constituit din secția maghiară a P.C.(b) din Rusia înființată la 24 martie 1918 la Moscova, din aripa de stînga a Partidului Social-Democrat și din socialiștii revoluționari. Marcînd un plus calitativ în evoluția mișcării muncitorești din Ungaria, în activitatea partidului s-a pus accentul prea mare pe munca de agitație și propagandă fără a insista suficient pe atragerea maselor muncitoare.

În țările care și-au recîștigat independența națională și statală din centrul și sud-estul Europei, Polonia, Cehoslovacia sau și-au desăvîrșit unitatea națională, procesul creării partidelor revoluționare s-a desfășurat paralel cu cel al unificării mișcării muncitorești din diversele provincii ce se aflau în perioada anterioară sub diferite stăpîniri străine. Astfel, Partidul Comunist muncitoresc Polonez a rezultat în urma deciziei de unificare a Conferinței naționale a social-democrației Regatului Polonez (S.D.K.P.L.) și Congresul al XII-lea al Partidului Socialist Polonez-stînga (P.P.S.-Cerița) ce și-au desfășurat concomitent și separat lucrările la 16 decembrie 1918 în Varșovia.

Pe alte coordonate s-a desfășurat crearea partidului comunist în Germania. Încă în perioada războiului se produc delimitări, determinînd crea-

rea Partidului Social Democrat Independent, ce înglobează din punct de vedere organizatoric și aripa cea mai revoluționară a social-democrației germane, gruparea „Spartakus". După victoria revoluției burghezo-democratice din 9 noiembrie 1918, gruparea „Spartakus" se organizează în „Uniunea Spartakus', militînd pentru transformarea revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă. În fața eforturilor social-democrației germane de dreapta de a zăgăzui valul revoluționar pe făgașul restrîns al unei revoluții burghezo-democratice, conducerea „Uniunii Spartakus" a părăsit și din punct de vedere organizatoric Partidul Social Democrat Independent German. În aceste împrejurări în perioada 30 decembrie 1918 — 1 ianuarie 1919 a fost convocat la Berlin Congresul de constituire a Partidului Comunist din Germania la care au participat delegați ai „Uniunii Spartakus" precum și a altor grupări comuniste ce au apărut în perioada respectivă. În anii care au urmat, mișcarea comunistă din Germania parcurge un proces de consolidare. În decembrie 1920, aripa de stînga a Partidului Social-Democrat Independent fuzionează cu Partidul Comunist sub denumirea de Partidul Comunist Unificat din Germania ce-și va relua numele de Partidul Comunist din Germania la congresul din luna august 1921.

În Grecia organizarea mișcării socialiste a debutat de la început prin crearea la primul Congres al socialiștilor din 4—10 noiembrie 1918 a Partidului muncitoresc socialist din Grecia, avînd la bază o concepție revoluționară. La Congresul din aprilie 1920 se va contura și mai precis fizionomia noului partid, adăugîndu-și numele de comunist.

Din punct de vedere al mișcării muncitorești internaționale, crearea partidelor comuniste în cursul anului 1918 se desfășura în condițiile în care pe plan mondial nu se produsese o sciziune a mișcării muncitorești. Odată cu reînvierea Internaționalei a II-a prin Congresul de la Berna din februarie 1919 și crearea Internaționalei comuniste în martie 1919 la Moscova, partidele socialiste și social democrate erau puse nu numai în fața rezolvării unor frămîntări interne, dar și în aceea de a opta pentru o Internațională sau alta. Existența celor două internaționale, contribuind la procesul de delimitare ideologică, reducea uneori crearea partidelor comuniste la procesul de afiliere. Se impune însă, dacă nu a delimita, cel puțin a nuanța tendința de așezare a mișcării muncitorești pe baze revoluționare și procesul de afiliere a partidelor muncitorești la cele două organizații internaționale.

După crearea Internaționalei Comuniste, frămîntările din interiorul partidelor socialiste se potențează, devin mai complexe. De o importanță deosebită pentru mișcarea muncitorească internațională era decizia Partidului Socialist Francez, deoarece se bucura de un prestigiu foarte mare în rîndul partidelor socialiste din Europa. Mai ales în țările din sud-estul Europei, burghezia încerca să frîneze procesul creării partidelor comuniste prin asociația pe care o făceau, cu realitatea din Partidul Socialist Francez. Dimpotrivă crearea Partidului Comunist Francez limita

manevrele burgheziei din țările respective.[9] În urma radicalizării mișcării muncitorești franceze, ca urmare a luptelor de clasă din anii 1918—1920, tot mai multe voci se pronunțau pentru crearea partidului comunist. Din august pînă în decembrie 1920 aripa de stînga a P.S.F. din care s-a remarcat Marcel Cachin, a desfășurat o activitate deosebită pentru transformarea partidului socialist în partid comunist. Bătălia principală pentru fondarea P.C.F. s-a consumat la Congresul P.S.F. din Tours din 25—30 decembrie 1920. Din cele 4763 de mandate 3208 s-au pronunțat pentru crearea P.C.F. și afilierea fără rezerve la Internaționala Comunistă, iar 1022 mandate susținînd crearea P.C.F. au emis rezerve față de condițiile puse de Internaționala Comunistă pentru afiliere. Ca urmare cu o majoritate absolută P.S.F. decidea transformarea lui în partid comunist.

Avîntul revoluționar din anii 1918—1923 s-a manifestat cu o intensitate deosebită în Italia. Succesele obținute de proletariatul italian în lunile august—septembrie 1920 ca și insuccesele acestuia au relevat existența în P.S.I. a unor opinii extrem de controversionate. În noiembrie 1920 socialiștii de stînga au organizat în orașul Imola o conferință la care s-au decis de acord cu cele 21 de condiții pentru aderarea la Internaționala a III-a. Sciziunea finală în P.S.I. a avut loc la Congresul din Livorno (15—21 ianuarie 1920). În condițiile în care cea mai numeroasă grupare (maximaliștii) s-au opus condițiilor de admitere în Internaționala Comunistă, delegații comuniști ce reprezentau gruparea „Ordine Nuovo" în care activau Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, au părăsit Congresul P.S.I., s-au adunat aparte în același oraș la primul lor congres în 21 ianuarie 1921, creînd P.C.I. secție a Internaționalei Comuniste. La constituirea partidului a contribuit și gruparea numeroasă condusă de Bordiga, precum și alte grupări.

În acest cadru s-a desfășurat procesul creării Partidului Comunist Român care, înscriindu-se în spiritualitatea vremii reflectă în profunzime realitatea concret istorică din țara noastră. Mișcarea socialistă și muncitorească de la noi n-a preluat sau copiat o modalitate sau alta pentru a pune bazele partidului revoluționar. Dimpotrivă, a oferit un exemplu în ansamblul mișcării internaționale. Partidul Comunist Român a luat ființă prin decizia unanimă a partidului socialist după o matură și adîncă chibzuință. Sublinierea secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Se poate spune, deci, că în unanimitate Congresul din mai 1921 a hotărît transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România"[10], sintetizează concentrat adevărul istoric asupra creării P.C.R. La Congresul de constituire a P.C.R. ce și-a început lucrările în 8 mai 1921 din cele 541 de mandate, 428 reprezentînd 45 086 de membri și aproape 80% din mandate, s-au pronunțat pentru crearea P.C.R. și afilierea la Internaționala Comunistă, 111 s-au pronunțat pentru crearea partidului comunist, exprimînd în același timp rezerve privind

[9] „Socialismul", din 13 febr. 1921.

[10] Nicolae, Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, 1968, p. 353—354.

afilierea, iar 2 mandate au fost informative. Nu poate exista nici un dubiu în ceea ce privește hotărîrea delegaților ce reprezentau cele 11 mandate de a crea partidul comunist.

Încă înainte de Congres o parte a membrilor Partidului Socialist și-au expus clar punctul de vedere ce reliefează rezervele lor doar în ceea ce privește aderarea la Internaționala Comunistă. În acest sens ei vor publica la 15 aprilie 1921 o moțiune în care declarîndu-se pentru crearea P.C.R. arată că: „Fracțiunea socialist unitară, acceptînd tezele, rezoluțiunea în majoritatea condițiunilor Internaționalei Comuniste înțelege ca Partidul Socialist să-și rezerve dreptul de a hotărî modalitățile de adaptare a acestor teze, rezoluțiuni și condițiunile la situația țării“[11]. Acesta era și punctul de vedere leninist privind activitatea în perspectivă a Internaționalei Comuniste. Dacă ei au emis rezerve aceasta s-a datorat faptului că: „În practica sa însă — citäm din aceeași moțiune — prescrisă de Statutele și condițiunile sale și aplicate pînă acum, Internaționala Comunistă nu ține îndeajuns seama de deosebirea dintre situația revoluționară din Europa în care Internaționala Comunistă e chemată să activeze“. De altfel întregul partid socialist concepea în acest mod aplicarea condițiilor adoptate la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste din anul 1920. Comitetul Executiv al Partidului Socialist publică și discută în presa socialistă cele 21 de condiții înțelegînd „să le aplice treptat-treptat legîndu-le cu evenimentele zilnice ce se desfășoară în fața noastră“[12].

Decizia Congresului din mai 1921 a fost, deci, deliberată, de aceea, a putut să reprezinte de la început mișcarea muncitorească din România în totalitatea ei. Ca urmare, în România nu s-a creat un alt partid în afara partidului socialist, ci Partidul Socialist în urma transformărilor calitative care au avut loc în sînul său în perioada precedentă s-a declarat la istoricul Congres, Partidul Socialist-Comunist.

Calea de crearea a P.C.R. a fost o cale proprie proletariatului român, evoluției anterioare a mișcării muncitorești din România. Ea reflecta în general radicalismul mișcării muncitorești de la noi, încă de la cristalizarea sa și, în particular, poziția avansată pe care a adoptat-o Partidul Social Democrat și apoi Partidul Socialist din România față de problemele majore ale poporului român și ale mișcării muncitorești internaționale. Modalitatea creării P.C.R. — ca o reflectare a unei evoluții și experiențe proprii — a avut o deosebită importanță pentru activitatea ulterioară a comuniștilor români. Menținînd unitatea organizatorică a mișcării muncitorești, Partidul debutează în istoria României ca o plantă adînc înrădăcinată în solul românesc capabil să sintetizeze necesitățile vitale ale poporului român și să-l conducă la victorie. Sciziunea care s-a produs ulterior în organizarea politică a mișcării muncitorești a fost mai mult opera liderilor de dreapta ai fostului partid socialist, regimului po-

[11] „Socialismul“, din 15 aprilie 1921.
[12] „Socialismul“, din 25 febr. 1921.

litic din România, a ingerințelor conducerii Internaționalei Comuniste în activitatea Partidului Comunist Român, decît o reflectare a unei necesități și realități din sînul clasei muncitoare.

Fondarea P.C.R. a fost urmărită și receptată cu accente deosebite de aproape toate partidele din Europa și din lume[13]. Cum era și firesc, s-au oprit asupra creării partidului organele de presă ale Internaționalei Comuniste și ale comuniștilor din Rusia Sovietică, precum și ziarele partidelor din țările vecine. Organul Partidului Comunist Bulgar „Rabotniceski vestnik" subliniază importanța internațională a creării P.C.R. iar clasa muncitoare din Bulgaria va organiza numeroase acțiuni în sprijinul celor improcesuați în urma Congresului, condamnînd comportamentul brutal al guvernului român față de comuniști. Presa comunistă și socialistă italiană, centrală și locală, inserează numeroase articole asupra fenomenului revoluționar românesc, prezentînd în detaliu lucrările congresului. Din conținutul articolelor publicate reiese faptul că redactorii aveau la îndemînă presa socialistă din România. Astfel ziarul „L'Azione" din 18 iunie 1921 relatează desfășurarea Congresului de constituire a P.C.R. după ziarul „Socialismul", preluînd componența Congresului și exercitarea votului după ziarul socialist românesc (541 mandate din care 428 au votat pentru afiliere fără rezerve, 111 cu rezerve și 2 informative). Aceste date sînt preluate din presa română și de către organul P. C. Francez, „L'Humanité", difuzat și în România, ce a urmărit atent nu numai Congresul dar și procesul anterior de clarificare ideologică a mișcării socialiste din România. Ecoul depășește limitele Europei. „Deșteptarea" organul Federației socialiștilor români din S.U.A. remarcă că evenimentul creării P.C.R. „confirmă din nou pe comuniști, care înțeleg dezvoltarea istorică necesară"[14].

În perspectiva celor 60 de ani se profilează și mai clar momentul crucial pe care l-a constituit crearea P.C.R. în dezvoltarea istorică a poporului român, precum și aportul pe care și l-a adus la creșterea prestigiului mișcării comuniste internaționale. Înscriindu-se în spiritualitatea procesului revoluționar mondial chiar de la crearea sa, P.C.R. s-a dovedit în cei 60 de ani un detașament activ al mișcării muncitorești internaționale, aducîndu-și o contribuție valoroasă la îmbogățirea tezaurului ideologic și practic al procesului revoluționar. Cu deosebire după Congresul al IX-lea al P.C.R. din 1965, care fundamentează și principiile activității internaționale ale comuniștilor români, contribuția P.C.R. este recunoscută plenar pe plan mondial, prin aportul deosebit pe care și-l aduce atît în plan ideologic, cît și practic secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Acest prestigiu remarcabil a fost ilustrat cu deosebită evidență de prezența celor 162 de delegații ale partidelor

[13] A. Deac, M. Stănescu, *Ecoul intern și internațional al creării P.C.R.* în *„Crearea Partidului Comunist Român"*, Buc., 1971, p. 447—460.

[14] Idem, p. 462.

muncitorești și organizațiilor revoluționare din 105 țări la Congresul al XII-lea al P.C.R. din noiembrie 1979, care au ținut să exprime prin prezența și mesajele transmise prețuirea de care se bucură P.C.R., secretarul său general, în mișcarea comunistă și muncitorească mondială.

VASILE VESA

THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF THE FOUNDATION OF THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY

(Summary)

The study presents concisely the significance which the 1921 Congress of the Romanian Communist Party had in the evolution of the international working — class movement. The decision taken by the Congress in May 8th—12th 1921 to turn the Romanian Socialist Party into a communist one meant a qualitative leap achieved in the Romanian working class movement after a mature fight of ideological clearing up.

The Romanian Communist Party, the synthesis of the Romanian working-class movement, was founded in an atmosphera of international revolutionary enthusiasm.

In Romania as in other countries the foundation of the communist party which reflected the new internal and international historic conditions, inaugurated a new higher stage in the development of the working class movement. In the study the author underlines the contribution which the Romanian working class movement brought to the world revolutionary process. In Romania, unlike other countries, due to a prominent radicalizing spirit we did not have a new party; we turned the socialist party into a communist one, by the unanimous vote of the delegates to the congress. They represented 541 mandates.

From 1921 the Romanian Communist Party brought a higher and higher contribution to the development of the international working class movement. Nowadays it appears as a most active party of the revolutionary process al over the world.

APLICAREA CREATOARE A TEORIEI SOCIALISMULUI ȘTIINȚIFIC LA CONDIȚIILE SPECIFICE ALE ROMÂNIEI — BAZA SUCCESELOR ISTORICE ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Istoria celor 60 de ani de existență a Partidului Comunist Român — forța politică de care sînt nemijlocit legate înfăptuirile de astăzi ale celor mai îndrăznețe năzuințe de dreptate socială și libertate națională ale înaintașilor — vine să confirme un adevăr istoric de necontestat și anume, legătura indisolubilă dintre partid și interesele fundamentale ale țării și poporului român. Firul neîntrerupt al năzuințelor multiseculare și visurilor de libertate, unitate și independență, de progres, făurite de înaintași, a trecut în epoca contemporană în mîinile unor demni urmași, comuniștii, care au țesut din el vestmîntul de glorie și strălucire al României socialiste de astăzi.

Istoria Partidului Comunist Român este istoria luptelor pentru transformarea revoluționară, radicală a societății românești. Comemorarea unui eveniment ca cel de acum 60 de ani, care a dat naștere conducătorului acestei lupte revoluționare, constituie nu numai un prilej de a exprima prinosul de recunoștință al generațiilor de astăzi, beneficiare ale rezultatelor luptei partidului comunist, dar, în același timp, un prilej de reflecții pentru adîncirea cunoașterii rostului partidului revoluționar al clasei muncitoare în destinele neamului românesc.

Continuator al vechiului partid socialist, care a fost transformat în partid comunist, acesta și-a fixat încă din momentul creării sale un țel strategic în deplină concordanță cu evoluția și rolul pe care era chemată să-l joace în noua Românie întregită clasa muncitoare revoluționară. Delegații mișcării muncitorești revoluționare din România, care au participat la Congresul de creare a Partidului Comunist Român din mai 1921, s-au întrunit la București „ferm hotărîți să deschidă proletariatului român drumurile care-l vor duce la victorie“[1] — după cum s-a exprimat unul din delegați în cadrul dezbaterilor.

Îndeplinirea unui asemenea țel strategic, de importanță istorică covîrșitoare pentru destinele poporului român, întrucît viza înlocuirea unei orînduiri sociale nedrepte pentru majoritatea poporului muncitor cu o orînduire din care să dispară exploatarea omului de către om, impunea cu necesitate o forță politică capabilă să elaboreze o linie politică în deplină corespondență cu realitățile țării noastre, cu momentele și eta-

[1] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1961, p. 680.

pele pe care avea să le parcurgă societatea românească pe noi trepte de civilizație și progres, pînă la înfăptuirea țelului spre care năzuiau făuritorii primului partid comunist din istoria României.

La baza liniei politice de luptă a Partidului Comunist Român pentru transformarea revoluționară a societății românești a stat în permanență învățătura filozofiei materialismului dialectic și istoric, ale cărei principii au fost însușite creator. Partidul Comunist Român a ținut seama în întreagasa activitate revoluționară de faptul că spiritul revoluționar al învățăturii clasei muncitoare, care reprezenta un izvor veșnic viu și proaspăt, impunea o permanentă îmbogățire a sa, printr-o folosire adecvată la cunoașterea realităților societății în care-și desfășura activitatea mișcarea revoluționară condusă de partidul comunist.

Pornind de la esența concepției materialist-dialectice, printr-o analiză continuă și profundă a realităților politice concrete, interne și externe, Partidul Comunist Român a fost în măsură să elaboreze concluzii firești, necesare și reale, de la care să pornească în fiecare etapă istorică în organizarea și conducerea activității mișcării revoluționare din România. Încă din perioada imediat următoare acțiunii istorice de transformare a partidului socialist în partid comunist, reprezentanții de frunte ai mișcării muncitorești revoluționare au înțeles că partidul nou creat, generat de condiții noi, era chemat să impună și un spirit nou, consecvent revoluționar, corespunzător acestor condiții noi din România postbelică. Reflectînd o asemenea concepție revoluționară, L. D. Pătrășcanu scria în 1922 următoarele: „Continuatori ai vechiului partid socialist, noi, partidul comunist, începem organizarea și lupta cu tot bagajul de experiențe și învățăminte a unui trecut furtunos. Greșelile inițiale, greșeli ce timp de trei ani de zile — timpul de după război — au minat și au slăbit partidul socialist, nu vor mai fi repetate. *Partidul Comunist pornește la munca sa de reorganizare condus de un spirit nou, spirit care trebuiește să conducă un partid de mase revoluționar*“, pentru care „*pregătirea și îndrumarea întregii mase proletare din România e rațiunea însăși a existenței lui*“ (subl. n.)[2].

Deși confruntat cu grave probleme de natură organizatorică și politice proprii în perioada imediat următoare primului Congres, ca urmare a măsurilor teroriste luate de autorități împotriva participanților și de dizolvare a Congresului înainte de a-și termina lucrările, tînărul partid comunist s-a preocupat de problemele aflate la ordinea zilei în viața politică a țării. Astfel, în propaganda campaniei electorale din anul 1922 Partidul Comunist Român a analizat caracterul parlamentului român și locul pe care lupta parlamentară trebuie să-l ocupe, în acele momente, în arsenalul mijloacelor de luptă ale proletariatului român. „Parlamentul — scria *Socialismul* — în contextul în care alegerile nu puteau fi considerate libere, nu-i scăparea noastră... Numai prin lupta de clasă se

[2] Pătrășcanu, Lucrețiu. *Texte social-politice (1921—1938)*, București, 1975, p. 20—21.

merge spre mai bine... lupta parlamentară nu este decît o față a luptei de clasă dintre proletariat și burghezie"[3]. Era o apreciere realistă, care nu absolutiza lupta parlamentară, dar nici nu respingea posibilitatea folosirii acesteia, tactică pe care, de altfel, Partidul Comunist Român a folosit-o cu deosebit succes în prima parte a revoluției populare de după 23 August 1944.

Manifestînd în practica și teoria sa o continuă receptivitate la realitățile istorice naționale, partidul comuniștilor își exprima hotărît convingerea că: „Numai ținînd seama de condițiile și particularitățile istorice ale țării vom putea determina formele de organizare pentru aici"[4]. Păstrarea substanței naționale a partidului, fără a contraveni cu nimic spiritului internaționalist, a și făcut din Partidul Comunist Român forța politică cea mai înaintată a societății românești.

Un moment însemnat în direcția clarificării sarcinilor partidului, a metodelor, căilor și stilului de muncă în condițiile aspre ale ilegalității, în care Partidul Comunist Român a fost aruncat de către autoritățile polițienești în anul 1924, l-a constituit Plenara din 21—24 iulie 1925. Explorînd cerințele tot mai complexe ale situației interne, plenara a hotărît să se intensifice activitatea pentru o alianță cu toate forțele politice interesate în lupta contra guvernului și în primul rînd cu țărănimea, care forma majoritatea populației țării. Aplicarea în viață a acestei tactici a dus la înființarea Blocului Muncitoresc Țărănesc în perioada imediat următoare Plenarei.

De asemenea, ca expresie a ancorării adînci în realitățile țării și a stabilirii unei filiații autentice între trecutul glorios de luptă al poporului nostru și activitatea ideologico-politică a Partidului Comunist Român, aceiași plenară aprecia că la îndeplinirea unei importante sarcini a partidului, aceea a ridicării nivelului ideologic al membrilor săi și a educației revoluționare a întregii clase muncitoare „... va contribui studierea din punctul nostru de vedere a mișcării revoluționare din România (Horea, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu etc.)"[5].

Acordînd o atenție majoră înarmării membrilor săi cu teoria materialismului dialectic și istoric, în strînsă legătură cu însușirea experienței pe care trecutul istoric al poporului român, bogat în tradiții glorioase de luptă pentru libertate și independență socială și națională o punea în fața forțelor evoluționare, avea menirea de a lega aceste forțe de realitățile țării, de a ajuta masele să-și însușească mai temeinic țelurile politicii Partidului Comunist Român, care erau însești țelurile fundamentale ale poporului muncitor.

O asemenea viziune dinamică, bazată pe o analiză temeinică a realităților naționale în care Partidul Comunist Român era chemat să-și desfășoare activitatea și pe care urmărea să le schimbe radical, care era

---

[3] „Socialismul" din 17 februarie 1922.

[4] „Socialismul" din 4 ianuarie 1922.

[5] Arhiva Institutului de științe istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. [în continuare Arh. I.S.I.S.P.], cota Ab IX—4, inv. nr. 162.

capabilă să asigure o prognoză realistă a evoluției societății românești, a fost însă frînată de o serie de factori interni, dar mai ales externi, determinați de existența unui centru internațional unic, care nu înțelegea să țină seama de diversitatea condițiilor în care își desfășurau activitatea partidele comuniste. Organele de conducere ale Internaționalei a III-a, fără a lua în considerare realitățile istorice naționale ale României, au stabilit o serie de teze și principii care contraveneau intereselor poporului nostru și care au îngreunat mult activitatea Partidului Comunist Român. Subliniind o asemenea stare de fapt, Programul P.C.R. arată că: „Activitatea partidului a fost mult îngreunată de lipsa unității, de neînțelegerea și necunoașterea aprofundată a realităților și proceselor social-politice ce aveau loc în România. Aceasta s-a reflectat îndeosebi în adoptarea unor poziții greșite în legătură cu problema națională și colaborarea cu alte forțe muncitorești și democratice, ceea ce a avut o influență negativă asupra înfăptuirii rolului organizator al partidului în lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare“[6].

Insuficienta pregătire a lucrărilor unor congrese ale partidului, cum a fost cazul Congresului al III-lea de la Viena, la care nu a luat parte nici chiar secretarul general, Gh. Cristescu; condițiile grele ale ilegalității, amestecul nejustificat al organelor Internaționalei a III-a în elaborarea liniei politice a partidului nostru, impunînd nu numai teze neconforme cu realitățile țării noastre, dar mergînd pînă la schimbarea conducerii partidului și impunerea unor persoane străine de țară, cum a fost cazul la Congresul IV de la Harkov; toate acestea nu puteau să nu ducă la o situație gravă pentru partid, cum s-a și întîmplat cu luptele fracționiste. Acestea au luat o amploare amenințătoare, dar Partidul Comunist Român, legat strîns de clasa muncitoare și poporul român, devotat pînă la sacrificiu cauzei nobile a luptei pentru eliberarea socială și națională, pentru independența patriei, a găsit în propriile sale rînduri resursele de energie și vigoare necesare pentru depășirea tuturor acestor neajunsuri. În aceiași măsură cu depășirea dificultăților, va spori și capacitatea partidului de integrare mereu mai profundă în ansamblul vieții sociale din România. „Această capacitate — subliniază din perspectiva istorică tovarășul Nicolae Ceaușescu — a crescut pe măsură ce conducerea partidului a fost deținută de reprezentanții direcți ai clasei muncitoare, de fii clasei muncitoare care trăiau și activau în România“[7].

Este astfel pe deplin explicabil procesul de efervescență a gîndirii revoluționare și de intensificare a activității revoluționare din România, sub conducerea Partidului Comunist Român, care a manifestat un viu spirit de creativitate în organizarea și conducerea luptelor din perioada crizei economice, cînd au fost înscrise pe răbojul istoriei marile bătălii de clasă ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933.

---

[6] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 40.

[7] Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 8, București, 1973, p. 276.

În această perioadă, reprezentanți de frunte ai mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră au analizat în profunzime caracterul crizei și manifestările ei deosebit de complexe în România, dar care a zguduit întreaga lume capitalistă[8].

Anii crizei, ca și după aceea, au fost anii în care Partidul Comunist Român a demonstrat prin întreaga sa activitate teoretică și practică o justă și dialectică înțelegere a fenomenelor vieții economice, politice și sociale românești. Întreaga concepție și linie a partidului s-a bazat pe luarea în considerare a condițiilor epocii, pe o adîncă analiză marxistă a evoluției și perspectivelor de dezvoltare a României. O astfel de direcționare și-a găsit o reflectare justă în lucrările și hotărîrile Congresului al V-lea al P.C.R., care „a marcat o etapă nouă în viața partidului, sporind rolul său în viața politică a țării, în conducerea luptelor de clasă și a mișcării antifasciste din România"[9].

La Congresul al V-lea militanți de frunte ai partidului nostru și-au ridicat vocea de protest împotriva unor atitudini și aprecieri care porneau de la o necunoaștere a realităților țării noastre, de care s-au făcut vinovați atît conducerea Internaționalei Comuniste cît și unii militanți ai P.C.R. aflați în emigrație în U.R.S.S. Sînt semnificative în acest sens cele afirmate la Congres de către Elena Filipovici, remarcabilă luptătoare revoluționară, care preciza: „În fața partidului se pune în mod serios sarcina studierii și cunoașterii structurii economice și sociale din România. Tovarășii știu ce se întîmplă în situația internațională, dar puțin știu ce se întîmplă în țară"[10].

Ca urmare a unei analize mult mai aprofundate decît s-a făcut pînă atunci a situației economice, sociale și politice din țară, Congresul a fost în măsură să contureze cu precizie științifică etapa revoluționară în care se afla România, aceea a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. În funcție de o asemenea analiză, partidul a fost în măsură să stabilească și o linie strategică și tactică justă, potrivit căreia obiectivele luptei revoluționare în perioada următoare erau legate de înlăturarea burgheziei și moșierimii și instaurarea puterii muncitorești-țărănești, eliminarea rămășițelor feudale, rolul de hegemon în aceste transformări revenind proletariatului. Acesta, realizînd propria-i unitate, era chemat să făurească o trainică alianță muncitorească-țărănească, să unească în jurul său mase largi și să asigure astfel condițiile pentru o trecere rapidă și neîntreruptă de la rezolvarea sarcinilor revoluției burghezo-democratice la revoluția socialistă[11].

---

[8] Vezi: Ivanciu, Nicolae-Vălean, *Criza economică din 1929—1933 în publicistica marxistă din țara noastră*, în „Lupta de clasă", 1971, p. 106.

[9] *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 41.

[10] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, inv. 8, dosar nr. 7920, partea I, f. 356; Matei Gheorghe. *Partidul Comunist Român și gîndirea social-politică din România (1929—1933)*, în „Anale de istorie", XXI, 1975, nr. 5, p. 26.

[11] Arh. I.S.I.S.P., cota Ab XVI—3, inv. nr. 474, p. 16—20.

Fără a pierde din vedere o justă corelare a situației interne cu cea externă și îndeosebi faptul că victoria Revoluției din Octombrie și construirea cu succes a socialismului în U.R.S.S. favorizau lupta revoluționară de pretutindeni, Congresul al V-lea al P.C.R. a relevat că înfăptuirea revoluției în țara noastră depindea de direcționarea justă a tuturor energiilor revoluționare, progresiste și democratice ale țării și în primul rînd de pregătirea și forța proletariatului român însuși și de capacitatea sa de a aduna în jurul său aliații săi firești.

O asemenea clarificare în rîndurile Partidului Comunist Român a avut darul de a impulsiona orientarea tot mai hotărîtă a partidului spre analiza profundă a realităților românești, spre problemele de viață în relația lor dependentă de o anumită continuitate istorică și de situația specifică a perioadei date.

Activitatea depusă de Partidul Comunist Român pentru transpunerea în viață a indicațiilor Congresului al V-lea privind făurirea unității de acțiunea a clasei muncitoare a constituit una din condițiile de bază a succeselor repurtate de partid în organizarea amplelor și viguroaselor lupte sociale, care au culminat cu eroicele ridicări ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933. Aruncînd o privire asupra importanței acestor bătălii de clasă, conduse de Partidul Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu subliniază că ele „au exprimat în modul cel mai grăitor spiritul combativ al clasei muncitoare, afirmarea rolului partidului comunist, a capacității sale de a organiza și conduce lupta oamenilor muncii"[12].

O poziție profund patriotică, izvorîtă din atașamentul de nezdruncinat al Partidului Comunist Român față de interesele fundamentale ale poporului, ale țării, față de independența și integritatea teritorială a patriei, cucerite cu atîtea jertfe de înaintași, se desprinde cu pregnanță din lupta partidului împotriva pericolului fascist. Pe baza unei analize temeinice și de aplicare creatoare a principiilor socialismului științific la realitățile epocii date, Partidul Comunist Român a dezvăluit legătura între interesele naționale ale poporului român și dezvoltarea democratică a țării, semnificația progresistă și revoluționară a luptei pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, a demascat caracterul ultrareacționar și amenințător al fascismului pentru aceste libertăți și pentru însăși existența națională a poporului, cerînd unificarea energiilor democratice-patriotice ale națiunii în vederea creării unui front național antifascist.

Dovedindu-se un fidel continuator al tradiției gîndirii revoluționare românești, de apărare a intereselor naționale superioare atunci cînd erau cel mai mult amenințate, manifestînd în practică o continuă receptivitate la realitățile istorice naționale, Partidul Comunist Român s-a distanțat evident de unele din tezele și indicațiile sectar-stîngiste emanate de la organele conducătoare ale Cominternului. Strădaniile sale în direcția

[12] Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 5, București, 1971, p. 865.

făuririi unității de acțiune între comuniști și social-democrați și socialiști, între aceste forțe muncitorești și alte forțe democratice, sînt o mărturie grăitoare a orientării patriotice a comuniștilor români.

Expresie a unității de acțiune a tuturor forțelor patriotice, antifasciste a fost crearea, din inițiativa și sub îndrumarea Partidului Comunist Român, în iunie 1933, a Comitetului Național Antifascist, care reunea în rîndurile sale reprezentanți ai celor mai diverse clase și pături sociale, inclusiv personalități marcante ale vieții politice și culturale a țării. Reflectînd cerințele acute, ce decurgeau pentru țara noastră din necesitatea intensificării luptei împotriva pericolului intern și extern al fascismului, a tendințelor revizionist-revanșarde îndreptate împotriva independenței, suveranității naționale și integrității teritoriale a patriei noastre, Partidul Comunist Român a conferit Comitetului Național Antifascist obiective de luptă cu caracter social și național, punînd un puternic accent pe acestea din urmă.

Explorînd cerințele tot mai complexe ale situației interne și internaționale a României, Partidul Comunist Român nu a dat și nici nu putea da curs aprecierilor, tezelor și directivelor conducerii Internaționalei Comuniste îndreptate împotriva unității național-statale a poporului român, fapt care îi va aduce o creștere a prestigiului și unele succese pe linia creării unui front național antifascist. În cele mai critice momente însă pentru țara noastră, îi vor aduce și aspre admonestări din partea Cominternului, iar unii dintre militanții Partidului Comunist Român aflați în emigrație în U.R.S.S., în anii 1936—1938 au fost judecați și condamnați, plătind cu viața atitudinea lor patriotică de neclintit. Ei vor fi reabilitați post-mortem de Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968.

Cu toate neajunsurile întîmpinate, Partidul Comunist Român a găsit în propriile sale rînduri capacitatea politică și teoretică, energia creatoare care îi vor permite să formuleze concluzii ce rezultau din experiența sa anterioară și din așezarea activității sale politice, ideologice și organizatorice pe principiile socialismului științific, aplicate în mod creator la realitățile concret-istorice din România. Un rol însemnat în orientarea activității partidului Comunist Român, în conformitate cu imperativele momentului istoric dat, l-au avut Rezoluția C.C. al P.C.R. din februarie 1935, hotărîrile Plenarei lărgite din iulie 1936, din iunie 1939, cît și documentele programatice care au stat la baza coalizării unor importante forțe și energii naționale în lupta pentru salvgardarea intereselor majore ale țării împotriva pericolului fascist. În cadrul general al strategiei și tacticii perioadei respective, Partidul Comunist Român a considerat pe bună dreptate, ca un imperativ lupta hotărîtă pentru apărarea și consolidarea independenței naționale, pentru apărarea integrității teritoriale a patriei. Partidul a sintetizat astfel prin politica sa întreaga experiență istorică a unor vechi tradiții românești.

În acest scop, analizînd evoluția raporturilor social-politice și de clasă, care sufereau o deplasare în favoarea forțelor antifasciste, Partidul Comunist Român a indicat soluția adecvată, un larg **front** național anti-

fascist în frunte cu clasa muncitoare unitară, scop în care s-a adresat în repetate rînduri conducerii P.S.D., fără a pierde din vedere chiar și partidele burgheze, îndeosebi P.N.Ț. ún manifestul, intitulat semnificativ, *Către muncitorimea română! Către poporul român!*, partidul comuniștilor făcea următorul apel patriotic: „Contra forțelor reacționare, opuneți zidul indestructibil al Frontului Unic Proletar, al Frontului Popular Român, adevăratul și unicul reprezentant al tradițiilor seculare românești și singura garanție a speranțelor și aspirațiilor noastre comune“[13].

Pornind de la o justă corelare a factorilor interni cu cei externi și analizînd din acest punct de vedere înrăutățirea situației României, Partidul Comunist Român chema „toată democrația română la unitatea de acțiune pentru mobilizarea imediată a muncitorilor, țăranilor și a tuturor celorlalte mase muncitoare ale poporului român și naționalităților conlocuitoare din România, pentru împiedicarea Germaniei hitleriste de a se amesteca în treburile interne ale României, pentru dizolvarea agenturilor lui Hitler în România...“[14]. Exprimînd astfel o poziție consecvent patriotică, Partidul Comunist Român a asigurat obținerea unor importante succese în direcția coalizării forțelor antifasciste naționale care au oprit pentru un timp ascensiunea spre putere a celui mai înrăit dușman al intereselor naționale ale poporului român, fascismul. Aceste succese nu au putut fi dezvoltate pînă la capăt, datorită evoluției situației internaționale, dar și a lipsei de hotărîre din partea unor reprezentanți ai forțelor politice burgheze, îndeosebi a conducerii P.N.Ț.

Fără a minimaliza schimbările pe care regimul politic din România le-a suferit după instaurarea dictaturii regale în februarie 1938, ca și izolarea pe plan extern a țării, care împingea țara tot mai mult spre orbita Germaniei hitleriste, Partidul Comunist Român a adoptat o poziție realistă. Apreciind că dictatura regală avea un caracter antipopular, aprecia însă că „ar fi o mare greșală să confundăm regimul reacționar și antipopular cu fascismul și Frontul Renașterii Naționale ca o unealtă a acestuia“[15]. Concluzia firească era aceea că dușmanul cel mai periculos pentru poporul român rămînea în continuare Germania hitleristă și agentura acesteia în România, Garda de Fier, împotriva cărora „trebuie în primul rînd îndreptat focul principal“[16].

Astfel se explică poziția consecvent patriotică a Partidului Comunist Român, care, în condițiile grele ale dictaturii regale, a luptat pentru restabilirea libertăților democratice, dar și-a continuat strădaniile și pentru unirea tuturor forțelor naționale împotriva fascismului, sprijinind orice măsură menită să asigure securitatea țării. Partidul a cerut membrilor săi să se prezinte la unitățile militare „pentru întărirea forței politice și morale a armatei contra Germaniei hitleriste și a statelor revizioniste“, subliniind că în acele momente „războiul poporului român

[13] Arh. I.S.I.S.P., cota Ab XX—4, 1937.
[14] *Loc cit.*, cota A XII—2, 1937; „Anale de istorie“, XXI, 1975, nr. 4, p. 62.
[15] „Scînteia“, IX, nr. 15—16 (105—106) din 24 ianuarie 1939.
[16] *Loc. cit.*

pentru apărarea independenței și granițelor țării, contra agresiunii fasciste este un război drept"[17].

Chemările la lupta împotriva expansiunii germane, lansarea lozincii patriotice de apărare a integrității teritoriale a României, au atras după sine aspre și nefondate critici din partea organelor de conducere a Comintemului, care apreciau în mod eronat caracterul conflagrației mondiale, scopurile urmărite de puterile fasciste în Balcani și în consecință cereau Partidului Comunist Român să-și „revizuiască" poziția în sensul de a nu îndrepta ascuțișul luptei revoluționare împotriva Germaniei hitleriste, ci împotriva puterilor occidentale, de fapt aliații firești ai țării noastre în apărarea integrității sale teritoriale. Este cu atît mai mare meritul istoric al Partidului Comunist Român că a depășit prin propriile sale forțe și aceste momente dificile în orientarea sa politică, străduindu-se în continuare să demaște pericolul imperialismului fascist pentru libertatea și ființa națională a popoarelor, inclusiv a poporului român.

În condițiile în care, ca de atîtea ori în decursul zbuciumatei sale istorii, vremurile s-au arătat potrivnice intereselor poporului nostru, iar trupul țării a fost mutilat ca urmare a cesiunilor teritoriale impuse, Partidul Comunist Român a rămas singura forță politică care, în elaborarea liniei sale, a reflectat fidel, pe baza unei analize științifice, evoluția deosebit de complexă a vieții social-politice românești în perioada imediat următoare instaurării dictaturii antonesciene.

Exponent fidel al intereselor naționale ale întregului popor, Partidul Comunist Român s-a împotrivit de la bun început dictaturii militaro-fasciste și aruncării României în războiul antisovietic, organizînd mișcarea de rezistență antifascistă din țara noastră, parte integrantă a marii ridicări a popoarelor împotriva robiei naziste, dar care era, în primul rînd, expresia voinței de luptă a poporului român pentru apărarea propriei sale ființe naționale. Ca urmare a unei temeinice investigații a cursului evenimentelor politice, în condițiile sporirii vertiginoase a nemulțumirilor din rîndurile majorității covîrșitoare a poporului român, ținînd cont și de evoluția situației internaționale și a mersului războiului, Partidul Comunist Român are meritul de a fi fost singurul partid politic care a elaborat încă în ianuarie 1941 o platformă de luptă. Această platformă, ce va fi, la scurt timp, completată cu un adevărat program, îndrepta atenția poporului român asupra sarcinilor de însemnătate vitală pentru însești destinele sale, chemînd masele la luptă hotărîtă „împotriva prefacerii României într-o anexă a imperialismului german, pentru independența națională a poporului român, pentru drepturi și libertăți democratice", scop în care Partidul Comunist Român declara că este gata să colaboreze cu oricare alte forțe politice sau grupări și persoane patriotice, punînd ca „singură condiție oricărei colaborări, atitudinea față de independența națională a poporului român"[18]. Este o dovadă grăitoare că încă de la începutul instaurării dictaturii militare-

[17] „Lupta de clasă", nr. 6 din 1939.
[18] „Anale de istorie", XXIV, 1978, nr. 4, p. 117—118.

fasciste, Partidul Comunist Român a înțeles pericolele care amenințau țara și poporul român punînd în primul rînd accentul pe sarcinile cu caracter național ale luptei sale.

Considerînd drept singura soluție viabilă pentru salvarea națională, unirea forțelor politice de orientare antidictatorială și antihitleristă, Partidul Comunist Român a elaborat cunoscuta Platformă-program din 6 septembrie 1941, intitulată *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională*. În stabilirea sarcinilor acestei lupte naționale, partidul comuniștilor pornea de la interpretarea științifică a evoluției realităților românești spre o nemulțumire generală a poporului împotriva dictaturii, datorită subordonării țării intereselor hrăpărețe și agresive ale Germaniei naziste, a războiului de cotropire a Uniunii Sovietice și a altor popoare și adîncirea pe această bază a disensiunilor și contradicțiilor între regimul antonescian și principalele grupări politice burgheze, la care se adăuga aprecierea că evoluția situației pe fronturi va deveni nefavorabilă agresorilor fasciști. Pornind de la acest complex de factori obiectivi, Partidul Comunist Român a lansat aprecierea în Platforma-program, că „s-au creat condițiile pentru formarea frontului unic național al întregului popor român împotriva ocupanților fasciști și agenților trădători de țară", ceea ce l-a determinat să propună „lupta comună a tuturor partidelor, grupărilor, persoanelor politice și a tuturor patrioților români, pentru realizarea Frontului Unic Național al poporului contra ocupanților hitleriști și a slugilor lor trădători de țară"[19].

Prevederile platformei, care se refereau la răsturnarea dictaturii antonesciene, încetarea războiului contra Uniunii Sovietice și întoarcerea armelor împotriva puterilor Axei pînă la victoria finală, restabilirea independenței naționale depline, eliberarea părții de nord-vest a teritoriului patriei, formarea unui guvern al independenței naționale cu participarea reprezentanților tuturor forțelor patriotice antifasciste ș.a., erau sarcini care corespundeau pe deplin luptei de eliberare națională, antifascistă și antiimperialistă și erau în măsură să contribuie la făurirea unei largi alianțe a forțelor patriotice.

Evoluția evenimentelor a confirmat toate previziunile făcute de Partidul Comunist Român, care, paralel cu înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare, va reuși să adune treptat, dar sigur, în jurul său majoritatea covîrșitoare a poporului român, muncitorime, țărănime, intelectualitate, cercuri ale burgheziei și ale Palatului, ca și forțele principale ale armatei. Înfăptuirea unei palete largi de alianțe în cadrul unei puternice rezistențe naționale antifasciste din România, reprezintă cea mai vie dovadă a caracterului realist al politicii partidului nostru, izvorîtă dintr-o aplicare creatoare a adevărurilor general valabile ale teoriei marxiste a revoluției la condițiile concret-istorice din perioada respectivă din țara noastră.

În împrejurările specifice în care se găsea România, datorită prezenței unor numeroase trupe hitleriste în principalele puncte ale țării, a

[19] Arh. I.S.I.S.P., cota Ab XXIV—2, 1941.

hotărîrii guvernului antonescian de a continua războiul alături de Puterile Axei, Partidul Comunist Român a apreciat, cu o remarcabilă competență, că singura cale de a scoate țara de sub dominația hitleristă era răsturnarea dictaturii antonesciene prin forța armelor, cu participarea largă a poporului și a armatei. Exprimînd acest punct de vedere realist, ziarul *România Liberă* din 27 martie 1944, scria: „Ieșirea din război se poate face numai împotriva lui Antonescu, prin răsturnarea cu forța. Aceasta este pasul decisiv, premisa pentru ruperea cîrdășiei cu naziștii și pentru salvarea țării. Aceasta nu se poate face prin încercarea de pertractare la Cairo, ci prin acțiunea grabnică în țară". Subliniind pericolul unor tergiversări în această direcție, de care se mai făceau vinovate conducerile partidelor istorice, ziarul concluziona: „De o parte e salvarea țării de la pustiire, salvarea armatei, chezășia viitorului țării libere și independente; de cealaltă e prăbușirea alături de Germania hitleristă"[20]. Partidul Comunist Român, spre deosebire de unii reprezentanți ai partidelor burgheze, înțelegea că salvarea țării nu poate veni de la factori externi, că ea poate fi înfăptuită numai prin propriile forțe ale poporului și armatei române.

Acordînd prioritate factorilor interni în acțiunea de salvare națională, Partidul Comunist a înțeles rolul sporit care revenea în această acțiune revoluționară clasei muncitoare, fapt pentru care s-a preocupat îndeaproape de consolidarea unității acesteia. Acordul din aprilie 1944 dintre P.C.R. și P.S.D. și făurirea Frontului Unic Muncitoresc a făcut din clasa muncitoare forța în jurul căreia partidul comunist a mobilizat și ceilalți factori favorabili scoaterii României din alianța cu Germania hitleristă. Contactele stabilite de partid cu ofițeri superiori patrioți, cu cercurile palatului, în condițiile favorabile create de evoluția situației politice și militare internaționale, au grăbit coalizarea și a partidelor istorice alături de forțele antifasciste și crearea Blocului Național Democrat. Partidul Comunist Român, inițiatorul și organizatorul acestor largi alianțe politice, s-a dovedit a fi cea mai receptivă forță politică la realitățile istorice naționale.

Izbucnirea și desfășurarea victorioasă a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944, au confirmat pe deplin justețea liniei strategice și tactice elaborată de Partidul Comunist Român, puternic ancorată în realitățile momentului istoric prin care trecea țara. Partidul Comunist Român a acționat ca cel mai hotărît exponent al apărării intereselor proprii ale clasei muncitoare și ale poporului român în totalitatea sa. În vibrantul său apel din dimineața zilei de 24 august 1944, Partidul Comunist Român se adresa poporului întreg în numele apărării conștiente a intereselor sale fundamentale: „Partidul Comunist Român, partid al clasei muncitoare, reprezintă interesele întregii colectivități românești, deopotrivă ale muncitorimii și țărănimii, ale intelectualității și ale tuturor păturilor orășănești, ale întregului popor român, în lupta sa de eliberare națională, în lupta sa pentru

[20] „Anale de istorie", XXIV, 1978, nr. 4, p. 125.

cîştigarea drepturilor cetăţeneşti şi democratice... În ciocnirea inevitabilă cu forţele hitleriste, Partidul Comunist din România cheamă muncitorimea, ţărănimea, intelectualitatea şi pe toţi cetăţenii României la lupta fără cruţare, cu toate armele, împotriva duşmanului de moarte al poporului român, pentru asigurarea viitorului său"[21]. Numai printr-o asemenea orientare creatoare, de mobilizare a forţelor întregii naţiuni, Partidul Comunist Român a fost în măsură să asigure victoria revoluţiei de eliberare socială şi naţională în ţara noastră, victorie care a asigurat ridicarea Partidului Comunist Român în mod definitiv la rangul de forţă politică cu cea mai mare influenţă pe plan naţional.

Adînc ancorat în realităţile ţării, în condiţiile creşterii continue a influenţei sale în rîndurile poporului muncitor, a contribuţiei sale creatoare în aplicarea politicii de alianţe şi stabilire a liniei sale strategice şi tactice conform împrejurărilor nou create de victoria revoluţiei de eliberare socială şi naţională, Partidul Comunist Român a devenit forţa hotărîtoare în asigurarea mereu ascendentă a procesului revoluţionar din România.

Prin întreaga sa activitate teoretică şi practică, Partidul Comunist Român a dat dovada unei înţelegeri perfecte a factorilor care stau la baza transformărilor şi prefacerilor adînci de ordin economic, politic şi social, reclamate de realităţile obiective ale fiecărei etape a revoluţiei. În concepţia partidului a stat în permanenţă principiul că poporul este făuritorul propriei sale istorii, iar străduinţile sale s-au îndreptat mereu spre ridicarea maselor muncitoare la creaţia istorică conştientă. Exprimînd acest deziderat, strălucitul reprezentant al gîndirii comuniste româneşti, Lucreţiu Pătrăşcanu, în adunarea festivă din Bucureşti, prilejuită de victoria finală asupra Germaniei hitleriste, remarca: „În mersul grăbit al istoriei se deschide, cu victoria de astăzi, un nou capitol. Poporul român înţelege însă că viitorul lui, independenţa ţării, dorinţa lui de mai bine sînt strîns legate de felul în care îşi va pregăti singur şi prin propriile forţe politica internă şi externă"[22]. Călăuzit de acest principiu, Partidul Comunist Român nu s-a îndepărtat nici un moment de la interesele majore ale ţării şi poporului al cărui conducător firesc devenise în noile împrejurări ale revoluţiei în plin avînt.

Rolul conducător al partidului comunist era asigurat de faptul că activitatea sa reflecta o temeinică cunoaştere a specificului în care se înfăptuiau în România sarcinile fundamentale ale luptei antifasciste şi de eliberare naţională, cu cele ale unor adînci prefaceri burghezo-democratice, menite să creeze un climat politic intern favorabil înaintării ţării pe căile progresului neîntrerupt. Înfăptuirea pînă la capăt a sarcinilor cu caracter naţional-antifascist, prin participarea întregului nostru popor la războiul antihitlerist, înbinate armonios cu sarcinile privind reorganizarea pe baze noi, revoluţionare a întregii societăţi, lupta pentru un guvern democratic, instaurat la 6 martie 1945, au înrîurit profund soarta

[21] *Loc. cit.*, p .132.
[22] „Scînteia" din 12 mai 1945.

și destinele țării și poporul român, creînd premisele înaintării țării spre socialism. Strategul și tacticianul acestui proces istoric a fost Partidul Comunist Român, care a știut, printr-o politică justă să mobilizeze în jurul și sub conducerea sa toate forțele sănătoase, patriotice ale națiunii noastre.

Înțelegerea de către partid a realităților românești în evoluția lor și elaborarea pe această bază a unui program și a unei tactici realiste, care au fost însușite, pas cu pas, de către masele largi populare, au permis eliminarea treptată din viața politică a țării a forțelor burgheze reacționare. Ca principală forță politică guvernamentală după 6 martie 1945, Partidul Comunist Român s-a preocupat în mod constant, potrivit noilor cerințe, de a găsi forme de muncă adecvate pentru soluționarea multiplelor probleme pe care le ridica practica revoluționară. Spiritul creator al politicii Partidului Comunist Român s-a manifestat în toți acei ani nu numai în stabilirea sarcinilor adecvate fiecărei etape prin care a trecut țara, dar și în felul ferm în care a condus forțele progresiste, în frunte cu proletariatul, și în același timp, îndrumarea lor cu o mare suplețe tactică și un remarcabil realism politic, izvorît din studierea atentă și competentă a realităților politice concrete, interne și externe, în evoluția lor. Numai elaborînd pe această bază concluzii și luînd hotărîri adecvate, Partidul Comunist Român a fost în măsură să asigure victoriile istorice ale poporului român într-o perioadă relativ scurtă. Năzuințe și visuri de veacuri au fost înfăptuite în doar cîteva decenii. Parcurgînd o perioadă de cea mai mare densitate istorică, România a trecut de la o țară subordonată imperialismului străin, la o țară cu o independență reală, de la o stare de înapoiere, la o puternică înflorire a vieții materiale și spirituale și o dezvoltare democratică nemaicunoscută înainte. Aceste cuceriri au fost posibile datorită faptului că, pentru prima dată în istoria patriei, a fost instaurată puterea oamenilor muncii și lichidată exploatarea omului de către om, mijloacele de producție și toate bogățiile țării au trecut în mîinile poporului muncitor, stăpîn pe propria sa soartă și pe roadele muncii sale, a fost creată economia socialistă unitară, baza trainică a ridicării continue a nivelului de trai, material și spiritual al poporului, s-a consolidat construcția socialistă, trecîndu-se la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. Aceste cuceriri istorice reprezintă tot atîtea etape în care Partidul Comunist Român, forța politică conducătoare, și-a dovedit capacitatea de a elabora de sine stătător o linie politică, o strategie și o tactică, pe deplin confirmate de practica revoluționară.

Dovedindu-se un fidel continuator al doctrinei politice revoluționare și manifestînd o continuă receptivitate la realitățile istorice naționale și internaționale ale epocii noastre contemporane, Partidul Comunist Român a reușit construcția unei opere practic nemaiîntîlnite în istoria poporului nostru și o adevărată revoluționare spirituală, care au reclamat un spirit dinamic, novator, o receptivitate la nou și elaborarea unor noi concepte și teze de mare profunzime și valoare teoretică și practică. O astfel de operă vastă este greu de sintetizat în cadrul unui singur studiu, fiecare

problemă sau aspect meritînd o tratare specială. De aceea ne vom mărginii doar la unele momente de răscruce din bogata activitate creatoare a partidului și la unele principii călăuzitoare fără de care ar fi greu de înțeles succesele istorice remarcabile, obținute de poporul nostru într-un timp scurt și într-un ritm atît de rapid.

Unul din momentele importante, care încă din perioada imediat următoare victoriei revoluției de eliberare socială și națională, a jalonat căile soluționării problemelor fundamentale ale societății noastre, printr-o prospectare științifică a realităților românești, a fost Conferința Națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945.[23]

Raportul C.C. al P.C.R., prezentat la conferință de Gh. Gheorghiu-Dej, bazat pe o investigare profundă și nuanțată a realităților și posibilităților naționale, a sintetizat experiența partidului acumulată pînă atunci și a trasat sarcinile imediate și de perspectivă în noua perioadă istorică în care intra România. Corespunzător liniei patriotice de pînă atunci a Partidului Comunist Român, care i-a asigurat atîtea succese, Conferința Națională a subliniat necesitatea ca atenția comuniștilor să fie îndreptată spre problemele legate de „creșterea rolului partidului, pentru întărirea sa organizatorică și politică, pentru consolidarea unității clasei muncitoare în vederea conducerii cu succes a procesului de democratizare a țării"[24] — după cum apreciază, din perspectiva istorică, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Încă de pe acum, Partidul Comunist Român își exprima convingerea fermă că numai un climat de pace putea asigura poporului român posibilitatea de a înainta cu succes pe calea propășirii pe care a pornit. Aceasta nu poate fi asigurată decît dacă în relațiile internaționale va fi încetățenit cu adevărat principiul egalității, care impunea „respectarea voinței fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social, respectarea independenței naționale și neamestecul în afacerile interne ale altor popoare"[25].

Consecvent principiului că rolul hotărîtor în dezvoltarea revoluției îl avea clasa muncitoare, purtătoarea intereselor vitale ale națiunii române, Conferința Națională a pus un accent deosebit pe problemele legate de consolidarea Frontului Unic Muncitoresc, avînd la bază, în continuare, strînsa colaborare între P.C.R. și P.S.D. „Față de sarcinile importante care stau în fața poporului — se arată în Rezoluția Conferinței Naționale —, muncitorimea, a cărui unitate în acțiune a constituit punctul de plecare al unirii tuturor forțelor democratice, are datoria de a întări și mai departe această unitate de acțiune și a o desăvîrși prin înfăptuirea unității sale politice"[26].

---

[23] Surpat, Gheorghe. *Transformările revoluționare de după 23 August 1944 în lumina documentelor Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945*, în „Anale de istorie", XXI, 1975, nr. 5, p. 13—24.

[24] Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 10, București, 1974, p. 630.

[25] „Scînteia" din 20 octombrie 1945.

[26] *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. Rezoluția*, București, 1946, p. 12—13.

Originalitatea concepției Partidului Comunist Român în elaborarea liniei politice menită să satisfacă acest deziderat al clasei muncitoare, consta în îmbinarea unei poziții ferme ideologice-politice, cu o suplețe tactică, considerînd realizarea unității depline „nu ca o contopire mecanică între cele două partide existente, ci ca o unificare politică și organizatorică, pe baze principiale", în urma unor temeinice clarificări ideologice, singura cale, apreciază Rezoluția Conferinței, care „va da muncitorimii din România o forță, o capacitate de acțiune și de mobilizare mai mare ... va spori în mod considerabil influența politică a muncitorimii și va întări și mai mult unitatea forțelor democratice. Ea va deveni și mai mult un factor esențial și o chezășie a unității noastre naționale"[27]. Pe baza unor asemenea principii ferme, în urma unor colaborări tot mai strînse între cele două partide muncitorești, s-a înfăptuit unificarea din februarie 1948 și restabilirea pe baze noi, superioare a unui partid unic al clasei muncitoare din România.

O altă direcție spre care Conferința Națională a îndreptat atenția poporului român și în care s-a exprimat orientarea partidului spre o aplicare creatoare a gîndirii revoluționare a materialismului dialectic și istoric potrivit cu realitățile românești, a fost problema redresării economiei naționale, condiție esențială pentru ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii. Conform concepției P.C.R. în centrul politicii de refacere și dezvoltare a economiei urma să stea industrializarea țării, cu care, preciza Rezoluția Conferinței, avea „directă și nemijlocită legătură" nu numai progresul României, dar și „însăși independența statului nostru"[28]. Totodată, industrializarea era chemată să valorifice „la parametrii superiori" toate bogățiile țării, care, la acea dată, erau exploatate „doar într-o măsură redusă" și prin aceasta „se vor crea mari posibilități pentru utilizarea întregii forțe de muncă a poporului nostru, pentru crearea acelor bogății care sînt necesare refacerii țării, ridicării ei și a condițiilor de viață de la orașe și sate, precum și o împlinire a acelui rol economic important pe care țara noastră poate și trebuie să-l joace în această parte a Europei"[29]. Era astfel enunțat principiul conform căruia propășirea unei națiuni prin propriile sale forțe, constituia și o contribuție la progresul general al popoarelor și națiunilor, în cadrul general al sporirii civilizației umane.

Din preocupările privind măsurile economice stabilite de Conferința Națională din 1945 n-au lipsit cele referitoare la electrificarea țării, cu un important rol în procesul de industrializare, cît și problemele legate de agricultură, ramura de bază pe atunci a economiei românești, care trebuia să fie înzestrată cu utilajele noi ce urma să le producă industria românească, fără a se pierde din vedere măsurile privind modernizarea metodelor agrotehnice, lucrările de îmbunătățiri funciare ș.a.

---

[27] *Loc. cit.*, p. 13.

[28] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a, București, 1955, p. 60—61.

[29] *Ibidem*, p. 65.

Date fiind împrejurările specifice ale desfășurării procesului revoluționar din România în etapa istorică respectivă, Conferința Națională a apreciat, potrivit politicii de alianțe a partidului, că la această operă trebuie atrase cele mai largi mase de oameni ai muncii și chiar o parte a burgheziei. În acest sens Rezoluția Conferinței preciza: „Tot ce este activ, energic și competent în țara noastră trebue să contribue la realizarea acestui plan de refacere și ridicare a țării noastre“[30]. Unitatea și coeziunea poporului, preconizată de partidul comunist a și constituit, de fapt, chezășia succesului politicii de redresare economică a țării și una din trăsăturile fundamentale ale procesului revoluționar.

În perioada următoare, continuînd această politică de consolidare a legăturilor și unității tuturor forțelor patriotice, a tuturor claselor și categoriilor sociale muncitoare, în jurul și sub conducerea sa, Partidul Comunist Român a asigurat profundele mutații pe care le-a cunoscut țara în toate domeniile de activitate și în toate compartimentele vieții economico-sociale, politice și culturale. Analizînd profund realitățile interne, corelate cu o analiză a evoluției situației internaționale și a problemelor contemporaneității, Partidul Comunist Român s-a situat în fruntea luptei victorioase a poporului muncitor pentru cucerirea deplină a puterii politice și instaurarea Republicii, pentru naționalizarea mijloacelor de producție și trecerea lor în proprietatea socialistă, cooperativizarea agriculturii, desființarea exploatării, generalizarea relațiilor de producție socialiste la orașe și sate, crearea economiei socialiste unitare, care se dezvoltă pe baza unui plan național unic, făurirea unei structuri sociale formate din clase și categorii sociale prietene, animate de interese fundamentale comune, realizarea unei depline egalități în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, pentru triumful ideologiei revoluționare a clasei muncitoare, străină de dogmatism și închistare, consființind astfel victoria deplină și definitivă a socialismului pe aceste străvechi meleaguri românești.

Toate aceste mutații profunde social-politice și economice, care au dat noi dimensiuni luptei Partidului Comunist Român, au dovedit pe deplin justețea liniei sale strategice și tactice elaborată în concordanță cu realitățile din România. Pornind de la esența concepției materialist-istorice, partidul comunist a dovedit un spirit creator în aplicarea adevărurilor universal valabile ale acesteia, realizînd deplina unitate între general și particular și stabilind pentru fiecare etapă a luptei formele și metodele înfăptuirii practice a sarcinilor, conform cu soluțiile adecvate elaborate și corespunzător mersului ascendent și hotărît al societății pe căile progresului și civilizației.

Stabilirea strategiei și tacticii într-o deplină corespondență cu realitățile noastre naționale, cu momentele și etapele parcurse, organic integrate finalității construcției socialiste și comuniste, care probează deplin virtuțile partidului de strateg și tactician, de organizator și ideolog

[30] *Ibidem*, p. 66.

colectiv, sînt permanent însoțite de o scientizare a proceselor de conducere, de organizare și de aplicare în viața social-politică a unor principii, norme, criterii riguroase, eficiente și democratice.

Spiritul dinamic-creator al concepției căreia i-a dat naștere partidul nostru și este astăzi strălucit reprezentată de gîndirea și acțiunea secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, caracterizează toate documentele și hotărîrile luate de conducerea partidului în ultimii 15 ani. Subliniind importanța pe care o are astăzi gîndirea creatoare în orientarea științifică a practicii revoluționare, tovarășul Nicolae Ceaușescu precizează: „Astăzi — în epoca celei mai profunde revoluții tehnico-științifice, cînd cunoașterea umană a căpătat dimensiuni fără precedent, cînd științele aduc noi și noi date cu privire la materialitatea lumii, la dezvoltarea dialectică a societății — se impune un efort constant pentru înnoirea continuă a concepției revoluționare a proletariatului“[31]. În perioada actuală, mai mult ca oricînd, datorită varietății condițiilor specifice în care activează partidele comuniste și muncitorești, a diversității căilor de trecere spre socialism, a mutațiilor fundamentale și rapide din lumea contemporană, se impune cu acuitate o aplicare creatoare a materialismului dialectic și istoric, a principiilor socialismului științific în abordarea diferitelor probleme și situații.

Capacitatea Partidului Comunist Român de a soluționa în mod creator problemele complexe pe care le ridică opera de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate în România, și-a găsit expresia cea mai elocventă în documentele elaborate de Congresele al IX-lea, al X-lea, al XI-lea și al XII-lea, de Conferințele Naționale și îndeosebi în Programul *Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, adoptat de Congresul al XI-lea din 1974.

Expresie a maturității politice și ideologice a Partidului Comunist Român, Programul, elaborat din inițiativa și cu concursul determinant al tovarășului Nicolae Ceaușescu, analizînd direcțiile de dezvoltare contemporană, subliniază că în viitor transformările revoluționare vor cunoaște o și mai mare diversificare, ceea ce va face ca raportul între general și particular în revoluția și construcția socialistă să se îmbogățească cu noi aspecte, iar teoria socialismului științific cu noi teze și principii. „Fiecare popor, pornind de la principiile generale ale socialismului științific — relevă *Programul P.C.R.* —, va trece la socialism pe o cale proprie; fiecare partid, fiecare popor vor îmbogăți prin experiența lor tezaurul universal al teoriei și practicii revoluției, al construcției socialiste. În legătură cu trecerea în viitor a noi popoare spre socialism trebuie pornit nu de la scheme și șabloane lipsite de viabilitate, ci de la cerințele imperioase ale vieții, de la realitățile sociale noi din fiecare țară“[32]

[31] Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 11, București 1975, p. 381.

[32] *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 190.

Pornind de la o astfel de viziune creatoare, *Programul P.C.R.* dă răspuns celor mai complexe probleme ale muncii și luptei revoluționare din această perioadă de dezvoltare a țării, fundamentînd științific conținutul societății socialiste multilateral dezvoltate, și stabilind obiectivele de bază și direcțiile principale de acțiune pentru înfăptuirea lor și pentru viitorul comunist al țării[33]. Viziunea atotcuprinzătoare a *Programului* asupra obiectivelor edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, concepe acest proces ca deosebit de complex, vizînd dezvoltarea armonioasă și perfecționarea întregului sistem al forțelor de producție, realizarea unei puternice dezvoltări economice a țării, transformări de importanță istorică în ansamblul relațiilor de producție și sociale, în existența și conștiința maselor, perfecționarea întregului sistem al suprastructurii, promovarea eticii și echității socialiste, afirmarea multilaterală a personalității umane, a umanismului nou, care pune pe primul plan omul cu necesitățile lui, stăpîn pe destinele sale, făuritor liber al propriului său viitor.

Programul reprezintă astfel o sintetizare și o generalizare de către Partidul Comunist Român a experienței revoluției și construcției socialiste din țara noastră. „Experiența dobîndită de Partidul Comunist Român, de poporul nostru în transformarea revoluționară a societății românești — se subliniază în *Program* — este o contribuție la îmbogățirea tezaurului general al teoriei și practicii revoluționare mondiale, la dezvoltarea socialismului științific“[34].

Istoria celor 60 de ani de existență a Partidului Comunist Român relevă continua sa strădanie și în funcție de aceste strădanii și capacitatea de a descifra cerințele progresului, de a prospecta și întocmi o diagramă fidelă a evoluției tot mai complexe a vieții social-politice românești, să concentreze ca într-un focar interesele majore ale întregii națiuni, asigurînd astfel, în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, o largă și trainică împlinire a idealurilor pentru care au luptat și s-au jertfit generații și generații de înaintași.

Înflorirea națiunii noastre socialiste, bazată pe o dezvoltare dinamică, profund înnoitoare a întregii vieți economico-sociale, politice și culturale, constituie cea mai strălucită confirmare a justeței politicii științifice a partidului comunist. Istoria a dovedit cu fapte de netăgăduit că toate succesele obținute de poporul român „sînt nemijlocit legate de uriașa activitate politică și organizatorică desfășurată de partidul nostru, care își îndeplinește cu cinste misiunea istorică de forță politică conducătoare“[35] — după cum se constată în documentele Congresului al XII-lea. De aici și concluzia firească, de mare importanță teoretică și practică, a contopirii treptate pe măsura înaintării spre comunism a partidului cu națiunea socialistă. În țara noastră astăzi, se subliniază în

[33] *Loc. cit.*, p. 65—70.
[34] *Loc. cit.*, p. 63.
[35] Ceaușescu, Nicolae. *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, 1979, p. 68.

documentele Congresului al XII-lea: „Partidul se afirmă tot mai puternic ca centru vital al întregii națiuni, de la care emană gîndirea cea mai cutezătoare menită să asigure transformarea revoluționară a societății, forța ce însuflețește toate energiile creatoare și pune în valoare geniul întregului popor român, deschizînd patriei minunate perspective de progres și civilizație"[36].

Conducînd întreaga operă de înnoire a societății românești, de propulsare a ei pe noi culmi de civilizație și progres, este firesc ca Partidul Comunist Român să se preocupe statornic de întărirea și perfecționarea propriei sale activități în vederea exercitării optime a rolului său de conducător politic al națiunii noastre. Înțelegerea rolului crescînd al partidului în procesul înaintării spre comunism și a înfăptuirii acestui rol ca expresie a creșterii factorului uman conștient, ajuns la nivelul de înțelegere teoretică și conducere științifică a dezvoltării sociale, presupune o integrare organică a partidului în viața socială. Este semnificativă în acest sens constatarea făcută în aprecierea rolului conducător al Partidului Comunist Român că el „nu se situiază deasupra societății, ca un emițător de directive și dispoziții către oamenii muncii, al căror rol ar fi redus la acela de simpli executanți, ci acționează din interiorul societății, al organismelor de stat și economice, împletindu-și activitatea cu aceea a maselor largi, organizînd și conducînd activitatea lor constructivă"[37].

Acest lucru este confirmat de faptul că cei peste 2.930.000 de membrii, din rîndurile celor mai înaintați muncitori (54%), țărani (aproape 18%), intelectuali (29%), cuprinși în cele 7.000 de organizații conduse de comitete și circa 60.400 organizații de bază își desfășoară activitatea nemijlocit în aparatul de stat, în toate unitățile economice și sociale de la orașe și sate[38]. Cuprinzînd cele mai înaintate forțe ale națiunii noastre socialiste, din rîndul populației productive, Partidul Comunist Român formează într-adevăr centrul vital în jurul căruia gravitează întregul popor și care, fiind înarmat cu o ideologie revoluționară mereu vie și perfectibilă, este chemat „să dea răspuns și să soluționeze problemele noi, deosebit de complexe ale dezvoltării țării contradicțiile ce apar în acest proces de o extraordinară complexitate, asigurînd conducerea unitară și progresul armonios al tuturor domeniilor de activitate"[39].

Răspunzînd unor asemenea comandamente istorice, documentele Congresului al XII-lea al P.C.R. au stabilit obiectivele fundamentale imediate și de perspectivă, menite să asigure consolidarea mai puternică a modului de producție socialist, ridicarea gradului de civilizație și progres, întărirea forței materiale și spirituale a țării în interesul întregului popor, independența și suveranitatea patriei. Partidul acționează astfel neabătut pentru înfăptuirea istoricelor prevederi ale *Programului* său. An-

[36] *Ibidem.*

[37] „Era socialistă", LX, nr. 2 din 20 ianuarie 1980, p. 28.

[38] Ceaușescu, Nicolae. *Raport la cel de-al XII-lea Congres al P.C.R.*, București, 1979, p. 69.

[39] *Ibidem*, p. 70.

samblul de măsuri și programe-directive elaborate de Congresul al XII-lea, expresie a ridicării la un nivel superior a conducerii științifice a societății de către partid, își au izvorul în cunoașterea temeinică a realităților lumii contemporane, a realităților românești în primul rînd, și în descifrarea, pe această bază, a cerințelor dezvoltării istorice. Este cea mai vie dovadă a receptivității partidului față de fenomenele și procesele noi.

Pornind de la teza originală, potrivit căreia procesul revoluționar nu se încheie odată cu cucerirea puterii de către clasa muncitoare și nici cu construirea socialismului, ceea ce impune și în viitor creșterea corespunzătoare a rolului conducător al partidului, înțelegem rațiunea de la care a pornit tovarășul Nicolae Ceaușescu atunci cînd a adresat vibrantul său apel ca toate organele și organizațiile de partid să facă totul „pentru îmbunătățirea activității în toate domeniile, pentru ridicarea continuă a rolului politic conducător al partidului în întreaga viață economico-socială, aceasta constituind chezășia îndeplinirii cu succes a hotărîrilor ce vor fi adoptate de Congresul al XII-lea al partidului"[40]. Nu există astăzi obligație patriotică mai înaltă a tuturor comuniștilor decît de a răspunde cu cinste acestei chemări istorice și a antrena masele de oameni ai muncii pentru a da viață politicii partidului, care este politica ce reflectă interesele fundamentale ale întregii noastre națiuni.

Întărirea continuă a unității poporului, problemă căreia Partidul Comunist Român i-a acordat o importanță stăruitoare în decursul celor 60 de ani de existență în toate momentele cheie ale istoriei noastre contemporane, constituie și astăzi chezășia aplicării în viață a politicii științifice de dezvoltare a țării pe calea progresului multilateral. Dat fiindcă astăzi destinele poporului se află în propriile sale mîini, ca rezultat al luptei revoluționare de eliberare dusă de Partidul Comunist Român timp de 60 de ani, oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, urmează cu profund devotament partidul, dînd viață politicii ce izvorăște din aspirațiile și interesele supreme ale națiunii noastre socialiste.

IOAN CICALĂ

THE CREATIVE APPLICATION OF THE THEORY OF SCIENTIFIC SOCIALISM TO THE SPECIFIC CONDITIONS OF ROMANIA — BASIS OF THE HISTORIC ACHIEVEMENTS OF THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY

(Summary)

The history of the sixty years of existence of the Romanian Communist Party — the political force to which are linked the most daring dreams and aspirations of social justice and national freedom of our forerunners embodied in the achieve-

[40] *Ibidem*, p. 75—76.

ments of today — strongly confirms a self-evident historical truth, i.e., the indissoluble relation between the communist party and the fundamental interests of the country and the Romanian people.

The main characteristic of the activity of the Romanian Communist Party between the wars was the employment of the most varied range of means and possibilities to affirm its position in the social and political life of the country, to influence public opinion.

The paper is presenting this uninterrupted and ever deeper process of integration of the party into the social and political life of Romania on the basis of the scientific marxist and leninist analyses of the conditions particular to our country. The Romanian Communist Party proved to be the most, advanced pohacal force in the contemporary Romanian society to the history of which are, connected all the key-processes of the revolutionary changes in Romania. They culminated in the victory of the antifascist and antiimperialist revolution and of social and national freedom, of successfully building up the socialist society in our country.

The activity of our party assures the continuing growth of the multilaterally developed socialist society and the advancement of our country on the roads to communism.

MUNCITORII SOCIETĂȚII „ASTRA" ÎN LUPTĂ PENTRU DREPTURI POLITICE ȘI SINDICALE, PENTRU ATENUAREA EXPLOATĂRII CAPITALISTE (1918—1940)

În cadrul Uzinelor de vagoane și automobile din Arad s-a constituit de-a lungul anilor un detașament viguros și bine organizat al proletariatului, care a acumulat în cadrul luptelor de clasă purtate un valoros tezaur de experiență proletară. Deosebit de sensibili la fermentul ideilor de eliberare socială și națională, care la sfîrșitul primului război mondial a cuprins masele populare suferinde și exploatate din întreaga țară, lucrătorii metalurgiști din Arad au adus un aport de seamă la lupta pentru destrămarea administrației austro-ungare, pentru unirea Transilvaniei cu România, pentru dobîndirea drepturilor și libertăților politice fundamentale de către muncitorime, pentru unificarea și centralizarea organizațiilor de partid și sindicale muncitorești la scara întregii țări.

Anul 1918, ultimul an de război, a avut un debut furtunos la Arad. Muncitorii arădeni au participat alături de confrații lor de la Timișoara, Reșița, Valea Jiului și alte centre muncitorești din Transilvania la greva generală din întreaga Austro-Ungarie, declanșată de proletariatul sătul de război în vederea încheierii unei păci generale și echitabile, pe baza dreptului națiunilor la autodeterminare[1].

În primăvara anului 1918 agitațiile sociale, naționale și muncitorești au continuat în Arad. La 8 martie 1918 a avut loc o demonstrație a femeilor. Frămîntările au culminat la 1 mai printr-o puternică demonstrație a muncitorimii arădene — la care au luat parte și muncitorii fabricii de vagoane — desfășurată sub lozinca luptei împotriva războiului și pentru introducerea timpului de muncă de 8 ore[2]. Luptele muncitorimii arădene au fost în mare măsură impulsionate de activitatea organizațiilor locale ale secțiunii române a PSD, care în mai 1918 și-a ținut cel de al IX-lea Congres, la care au participat și reprezentanții Aradului.

Primăvara furtunoasă a fost urmată de o vară fierbinte.

În iunie 1918 cea de a doua grevă generală a muncitorimii din Austro-Ungaria, desfășurată sub semnul luptei împotriva războiului, a asupririi sociale și naționale, împotriva privațiunilor materiale și morale, a avut o desfășurare deosebit de energică la Arad, unde a durat 5 zile. La grevă au participat muncitorii de la fabrica de vagoane textiliștii, toți lucrătorii din Arad, paralizînd posibilitățile de acțiune ale autorită-

---

[1] C. Cușnir-Mihailovici, Fl. Dragne, Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea P.C.R.* București, 1971, p. 97.

[2] *Uzinele de Vagoane Arad. Monografie.* Arad, 1972, p. 90.

ţilor locale, care s-au văzut pur şi simplu neputincioase[3]. Această grevă a fost urmată în iulie de acţiunea muncitorilor de la Fabrica de automobile Marta, care au refuzat să mai muncească în zilele de duminică; muncitorii fabricii de vagoane s-au solidarizat cu ei.

Toamna anului 1918 a adus cu sine deznodăminte decisive pe planul confruntărilor sociale şi politice, în cursul cărora metalurgiştii arădeni s-au situat tot timpul în miezul evenimentelor. Oraşul Arad a fost scena unor evenimente hotărîtoare atît pe planul luptelor de clasă, cît şi pe cel al luptei pentru unirea Transilvaniei cu România. Mişcările necontenite ale muncitorilor arădeni, grevele, demonstraţiile de masă au subminat neîncetat autoritatea şi posibilitatea de acţiune ale organelor puterii de stat austro-ungare. În cursul luptelor necontenite împotriva aparatului represiv şi a patronilor, sindicatele şi-au consolidat tot mai mult influenţa, iar secţia română a PSDU şi-a creat o puternică organizaţie locală. În acest fel muncitorii arădeni şi-au mărit tot mai mult puterea de mobilizare.

Starea de spirit revoluţionară a muncitorimii a fost convingător dovedită de puternica demonstraţie din 10 octombrie 1918, cînd o coloană de 2000 de muncitori, formată în mare parte din muncitoarele fabricii de textile şi muncitorii de la fabrica de vagoane J. Weitzer, împreună cu cei de la fabrica de automobile Marta, au pornit spre primărie strigînd „Jos războiul, vrem pace!" „Vrem pîine şi pace!", „Drepturi pentru popor!". Ajungînd la primărie, o delegaţie de 8 muncitori, în frunte cu conducătorii partidului social-democrat, au pornit tratative cu conducătorii oraşului, cerînd îmbunătăţirea aprovizionării[4].

Luptele muncitoreşti de la Arad făceau parte integrantă din procesul revoluţionar care în toamna anului 1918 a cuprins întreaga Transilvanie şi Banatul, proces ce se manifesta prin greve, demonstraţii şi acţiuni muncitoreşti conduse de organizaţiile social-democrate şi care au dus la destrămarea aparatului represiv austro-ungar. Aceste acţiuni au culminat prin înlăturarea vechilor autorităţi de către masele populare în cele mai importante oraşe transilvănene[5].

Ca şi în alte centre industriale, în data de 31 octombrie la Arad a izbucnit greva generală. Muncitorii au pornit spre comandamentul garnizoanei, cerînd demobilizarea imediată a militarilor. Soldaţii au aderat şi ei la revoluţie, dezarmînd ofiţerii, eliberînd cei peste 1000 de deţinuţi militari şi politici din închisoarea militară, care la rîndul lor s-au răsculat şi ei, evadînd. Numeroşi ostaşi au plecat acasă luînd cu ei armele.[6]

---

[3] Otto Greffner, *Acţiuni cu caracter naţional şi social în anul 1918 în judeţul Arad*. „Ziridava", (Arad), 1974, III—IV, p. 182.

[4] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene 1918—1944*. Arad, 1972, p. 1.

[5] *Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921)*. În redacţia lui Ion Popescu-Puţuri şi Augustin Deac, Bucureşti, 1971, p. 76.

[6] V. Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluţionare din România*. Bucureşti, 1960, p. 481.

Concomitent, secția locală română a PSD a convocat o adunare la care au participat 10.000 de persoane, în rîndul lor aflîndu-se și muncitorii fabricilor de vagoane și automobile. Muncitorii adunați au hotărît să acorde sprijinul lor Consiliului Național Român Central, iar reprezentanții lor au intrat în Consiliul local[7]. Aceste evenimente au dus la desființarea vechiului aparat de stat în orașul Arad. În schimb, la 1 noiembrie a luat ființă în localitate Consiliul Revoluționar Militar și Muncitoresc[8].

Deoarece Aradul a fost sediul CNRC, muncitorii din localitate au avut prilejul de a aduce o contribuție de seamă la lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România, pe care o preconizau în așa fel înfăptuită, încît să aducă cu sine importante prefaceri social-politice care să îmbunătățească soarta muncitorimii și a tuturor oamenilor muncii. La 27 noiembrie 1918, cu cîteva zile înainte de adunarea de la Alba Iulia, ziarul „Românul" din Arad a publicat clauzele referitoare la drepturile muncitorimii, care figurau în programul „Marelui Consiliu Național Român", drept urmare a insistențelor Partidului Social-Democrat:[9]

1. Muncitorimii industriale Consiliul Național îi asigură toate acele drepturi și avantaje care sînt legiferate în cele mai avansate state democratice ale Apusului.

2. Consiliul Național nu este contra socializării mijloacelor de producție în mod evolutiv.

3. Consiliul Național asigură cea mai largă libertate de presă, întrunire, asociere și va asigura deplina libertate de propagandă a tuturor gîndurilor.

Participînd la toate fazele luptei pentru unire, social-democrații români din Arad și-au trimis delegații la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia[10].

Unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșirea formării statului național român, a deschis noi perspective mișcării muncitorești arădene, noi sarcini s-au ivit în fața ei, în primul rînd aceea de a contribui la formarea unor organizații de partid și sindicale unice și centralizate la scara întregii țări capabile să mobilizeze proletariatul la lupta pentru susținerea revendicărilor sale. Mișcarea muncitorească din Arad a fost foarte receptivă la îndemnurile privind realizarea acestor sarcini de importanță primordială. În ianuarie 1919 reprezentanții ei au participat la Congresul de la Sibiu al organizațiilor social-democrate din Transilvania care a hotărît transformarea secției române a P.S.D. din Ungaria în Partidul Social-Democrat din Ardeal și Banat; în luna mai au trimis un delegat la Conferința mișcării socialiste din întreaga Românie, ținută la București[11].

---

[7] *Uzinele de Vagoane Arad...*, p. 90.
[8] Otto Greffner, *op. cit.*, p. 182.
[9] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 4.
[10] Ibidem, p. 8.
[11] Eugen Glück, Andrei Caciora, *Mișcarea muncitorească arădeană între anii 1918—1921*. „Ziridava", 1974, III—IV, p. 186—187.

Dealtfel, chiar ziua de 1 Mai, cinstită de către clasa muncitoare din România pentru prima dată în cadrul patriei unite, a fost sărbătorită la Arad sub semnul dorințelor de unificare a mișcării muncitorești din Transilvania cu organizațiile proletare din vechea Românie[12]. În toate manifestările muncitorilor arădeni metalurgiștii au jucat un rol de seamă. În aceeași lună mai, reprezentantul lor, Ludovic Feier, a fost ales în comitetul de conducere al Uniunii lucrătorilor în fier și metal care și-a ținut congresul de reorganizare la Sibiu[13]. Cu toate acestea, organizația sindicală a metalurgiștilor arădeni nu a putut fi alipită centralei sindicale din Sibiu datorită ocupației trupelor franceze[14]. Agitațiile muncitorești, demonstrațiile au continuat la Arad și în a doua parte a anului 1919[15]. Printre altele, s-a dezvoltat o puternică mișcare de solidaritate cu revoluția proletară din Ungaria și din Rusia. Puternicele demonstrații organizate în acest scop au determinat autoritățile să dizolve secțiunea locală a Partidului Socialist.

Anul 1920 s-a remarcat însă prin apogeul luptelor revendicative și greviste. Un prim val de mișcări revendicative de amploare s-a declanșat la Arad în martie 1920, în care metalurgiștii au jucat un rol de seamă[16]. În vara și toamna anului 1920 spiritul militant al muncitorimii din cadrul Uzinelor de vagoane și de automobile a atins punctul culminant, dînd naștere unui lanț neîntrerupt de greve și demonstrații. În luna iunie salariații întreprinderilor J. Weitzer, Marta, Industria fierului, la care s-au adăugat apoi muncitorii metalurgiști de la fabrica Assael și de la Vulcu, au încetat lucrul pentru a obține mărirea lefurilor și deplina folosire a timpului de muncă de 8 ore, deoarece ei erau ocupați numai timp de 6 ore pe schimb, reducîndu-li-se și veniturile în mod corespunzător. În urma tratativelor purtate între reprezentanții muncitorimii și ai patronilor, greviștii au obținut urcarea salariilor cu 40% și asigurarea că timpul de muncă va fi integral utilizat[17].

Cu toate că trebuiau să ducă o luptă aproape neîntreruptă pentru apărarea propriilor interese, metalurgiștii arădeni au găsit totuși energia necesară pentru a-și sprijini confrații din alte localități, aflați în luptă: greva generală a metalurgiștilor bucureșteni, care se desfășura de luni de zile, a fost sprijinită prin greva de solidaritate a tovarășilor de breaslă din Arad, alături de cei din Valea Prahovei, Cluj, Reșița, Bocșa, etc.[18]

[12] O. Matichescu, E. Georgescu, *1 Mai în România 1890—1970*. București, 1970, p. 134—135.

[13] E. Glück, A. Caciora, *op. cit.*, p. 187.

[14] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*. București, 1966, p. 232.

[15] Joseph Gabriel, *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung, 1870—1920*, p. 89—90.

[16] „Munkáslap" (Timișoara), II, nr. 76, 28 martie 1920.

[17] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene...*, p. 19—20; Arhivele Statului București, Arhiva istorică centrală, *Fond. Ministerul de Industrie și Comerț*, dos. nr. 275/1919, f. 28.

[18] I. Chiper, O. Matichescu, *Acțiuni ale muncitorilor metalurgiști din București premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, „Studii și articole de istorie", 1967, IX, p. 168.

În acest fel mişcarea muncitorilor de la fabrica de vagoane era tot mai strîns legată de mişcarea generală a proletariatului din România, care avea drept scop soluţionarea unor probleme vitale ale clasei muncitoare, cum ar fi dreptul la organizare, întrunire şi grevă, suspendarea stării de asediu şi a cenzurii, retragerea armatei din fabrici, respectarea zilei de muncă de 8 ore, mărirea salariilor proporţional cu scumpetea, oprirea speculei, îmbunătăţirea aprovizionării etc. Pentru a dobîndi aceste revendicări, metalurgiştii arădeni au participat la acţiunile de masă organizate de clasa muncitoare pe plan local, regional, sau naţional.

O astfel de acţiune a fost iniţiată de Consiliul Sindical din Banat, care la 19 august 1920 a decis declararea unei greve generale în zona industrială din sud-vestul României. Încetarea lucrului a fost hotărîtă deoarece „muncitorimea din Banat avea de mult motive de nemulţumire contra patronilor care nu respectau contractele colective, concediau pe delegaţii muncitorilor şi încercau prin toate mijloacele să lovească în organizaţiile muncitoreşti."[19]

Izbucnind la 23 august la Timişoara, la 25 august ea s-a extins în Arad, alături de alte centre industriale şi miniere. Autorităţile locale au fost nevoite să intre în tratative cu greviştii. În acest scop ei au fost convocaţi pentru a doua zi la fabrica de vagoane; într-adevăr, circa 4—5 mii de muncitori s-au adunat la uzine cîntînd „Internaţionala".[20] Bărbaţii de încredere aleşi dintre muncitori au prezentat prefectului de poliţie un memoriu de 8 puncte prin care se cerea libertate de acţiune pentru organizaţiile muncitoreşti, eliberarea muncitorilor arestaţi, încetarea expulzării militanţilor proletari din Arad, îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale oamenilor muncii.[21]

La început autorităţile au încercat să-i potolească pe muncitori, ameninţîndu-i cu mobilizarea dacă nu reiau lucrul. Dar reacţia muncitorilor a fost cu totul alta, decît cea scontată: „Asta vrem noi! Să ne daţi arme!" — au strigat ei foarte agitaţi. Văzînd că nu reuşesc să-i intimideze pe muncitori, autorităţile militare au intrat în tratative cu greviştii, promiţînd satisfacerea revendicărilor lor, drept care la 27 august s-a reluat lucrul în întreprinderile arădene[22].

Muncitorii metalurgişti din Arad au avut un rol important în desfăşurarea grevei generale din Banat. Puterea lor de acţiune era mult sporită prin faptul că erau temeinic organizaţi: în septembrie 1920 sindicatul fierarilor laolaltă cu cel ceferist număra 4400 membri[23]. Ca urmare ei au stat mereu în avangarda luptelor revoluţionare, organizînd în aceeaşi lună două greve demonstrative la fabrica de vagoane din cauza neachitării salariilor[24]. La mişcările revendicative au fost antrenaţi pînă şi func-

---

[19] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921.*, p. 493.
[20] „Tribuna Socialistă" (Cluj), XVI, nr. 36, 5 septembrie 1920.
[21] E. Glück, A. Caciora, *op. cit.*, p. 193.
[22] Arh. St. Bucureşti, Arh. Ist. Centr. *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 924/1920, f. 55.
[23] „Tribuna Socialistă", nr. 38, 19 sept. 1920.
[24] E. Glück, A. Caciora, *op. cit.*, p. 194.

ţionarii de la fabricile Marta, J. Weitzer şi Industria fierului, care în luna septembrie au declarat şi ei grevă pentru a obţine mărirea salariilor. Acţiunea lor n-a fost inutilă, căci după patru zile de grevă ei au obţinut un spor de 20—30% la plata de pînă atunci[25].

Autorităţile căutau să stranească lupta revoluţionară a oamenilor muncii recurgînd la mijloace de represiune tot mai dure, atît la Arad cît şi la nivelul întregii ţări: regimul stării de asediu şi al cenzurii devenea tot mai aspru, presa muncitorească era împiedicată să circule în mod liber. În semn de protest împotriva ciuntirii drepturilor ei, muncitorimea din Arad a ţinut la 26 septembrie o adunare de protest, adresînd un memoriu către prefectul oraşului Arad prin care erau condamnate starea de asediu, cenzura, specula, nerespectarea dreptului de întrunire, scumpirea alimentelor[26].

Acţiunea de protest a muncitorilor arădeni se încadra de fapt în puternicul şuvoi de nemulţumire a întregii clase muncitoare din România, generat de abuzurile guvernului Averescu, care a ales calea represaliilor împotriva dezideratelor legitime ale proletariatului. Muncitorimea română se pregătea să-şi mobilizeze toate forţele împotriva samavolniciilor autorităţilor burgheze, pregătind greva generală. La 11 octombrie a fost întocmit memoriul către guvern. În zilele următoare, muncitorimea din Arad, sub conducerea elementelor revoluţionare, a trecut la pregătirile necesare declanşării grevei generale, alegînd comitete de grevă, redactînd manifeste şi apeluri la grevă[27]. Detaliile referitoare la modalităţile de acţiune în timpul grevei au fost puse la punct în adunări de pregătire convocate în mod special în acest scop în zilele de 15—20 octombrie[28].

Organele represive au căutat să împiedice încetarea lucrului încă în această fază. De aceea, curierul Partidului Socialist care aducea la Arad instrucţiunile referitoare la modul de organizare a grevei a fost arestat la 20 octombrie de către serviciul de siguranţă din Cluj[29]. Ele au ajuns totuşi la Arad, cu ajutorul ceferiştilor[30].

Reprimarea grevei a fost pregătită din timp şi de către autorităţile militare. Pentru a preveni fraternizarea soldaţilor cu muncitorimea, Regimentul 93 de infanterie care se găsea la Arad, compus din localnici, a fost transferat la Craiova, fiind înlocuit de către Regimentul de infanterie din Dolj[31].

---

[25] William Marin, *Mişcări greviste în Banat în perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (aprilie—octombrie 1920).* „Studii şi articole de istorie", 1963, X, p. 360.

[26] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 21—22.

[27] C. Mănescu, N. G. Munteanu, *Greva generală din 1920 — moment însemnat în dezvoltarea mişcării noastre muncitoreşti.* „Anale de istorie", 1970, XVI, nr. 5, p. 54.

[28] *Greva generală din 1920 în România.* Bucureşti, 1960, p. 165—166.

[29] Florea Dragne, *Cronologia grevei generale din octombrie 1920.* „Anale de istorie", 1970, XVI, nr. 5, p. 98.

[30] E. Glück, A. Caciora, *op. cit.*, p. 195.

[31] *Greva generală din România — 1920.* Bucureşti, 1970, p. 230.

Deşi intenţiile represive ale autorităţilor burgheze erau evidente, muncitorimea din Arad a luat parte în mod masiv la grevă. În frunte s-au aflat feroviarii şi lucrătorii uzinelor J. Weitzer şi Marta care au furnizat contingentul cel mai important al greviştilor, al căror număr la Arad s-a ridicat la circa 10.000. Cu toate acestea, greva n-a cuprins toate unităţile industriale din localitate, ziarele au continuat să apară[32].

Aparatul represiv s-a dezlănţuit cu furie împotriva greviştilor: arestările, concedierile, dizolvarea organizaţiilor muncitoreşti, restricţiile de circulaţie, ameninţările şi-au făcut după cîteva zile efectul: la 23 octombrie ceferiştii au fost nevoiţi să reia lucrul. Muncitorii de la uzinele de vagoane şi de automobile au rezistat însă pe poziţii pînă la 26 octombrie[33]. În această zi circa 70 de muncitori de la fabrica J. Weitzer s-au prezentat şi ei la lucru[34]. În zilele următoare activitatea a fost reluată în proporţii tot mai mari, atît la fabrica de vagoane, cît şi la cea de automobile, iar la 28 octombrie, greva generală din oraşul şi judeţul Arad a încetat.

Înfrîngerea grevei generale a fost urmată de noi represiuni, astfel încît vremelnic, atît organizaţiile socialiste cît şi cele sindicale au fost foarte mult slăbite. Activitatea Uniunii muncitorilor în fier şi metal din Ardeal şi Banat a fost de altfel suspendată, autorităţile nu permiteau metalurgiştilor să activeze în mod organizat.

În pofida opreliştilor oficiale, activitatea muncitorimii din România a continuat să se desfăşoare în mod intens, procesul de clarificare ideologică angajat între diversele curente din mişcarea socialistă, dînd cîştig de cauză în măsură tot mai mare adepţilor strategiei revoluţionare, de transformare a partidului socialist în partid comunist. În mai 1921 a avut loc istoricul Congres de constituire a Partidului Comunist Român, la care au participat şi delegaţii Aradului, Gheorghe Pîncotan, Thurzó Nándor, Alexandru Huştia şi Batári Géza, care au votat afilierea necondiţionată la Internaţionala a III-a.[35] Ca şi ceilalţi adepţi ai afilierii, au fost şi ei arestaţi şi deferiţi Justiţiei militare.

Noul val de represiuni a stîrnit indignarea opiniei publice democratice din întreaga ţară, astfel încît guvernul a fost nevoit să facă unele concesii, permiţînd din nou activitatea sindicatelor. De altfel, în luna mai, ministrul muncii, Trancu-Iaşi, a făcut o vizită la Arad, în cursul căreia a primit şi delegaţia muncitorilor metalurgişti, care s-au plîns de nerespectarea contractelor colective de către uzinele de vagoane şi alte întreprinderi din localitate. Ministrul a fost nevoit să admită plîngerile muncitorilor şi a pus în vedere inspectorului muncii din Arad să examineze aprofundat doleanţele lor. El a admis, de asemenea, menţinerea sistemului bărbaţilor de încredere.[36]

---

[32] *Ibidem*, p. 264.
[33] Fl. Dragne, *op. cit.*, p. 106, 108.
[34] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 26.
[35] *Ibidem*, p. 30.
[36] „Munkás" (Arad), II, nr. 9, 15 mai 1921.

Între timp, patronii fabricii de vagoane continuau să comită abuzuri: în luna mai au fost concediaţi circa 200 de muncitori, iar cei aflaţi în producţie erau insultaţi şi molestaţi de către supraveghetori. Concomitent au vrut să-i silească pe lucrători să accepte reducerea salariilor, angajînd tratative în acest scop; reprezentanţii salariaţilor au fost însă arestaţi chiar în timpul tratativelor.[37]

Patronii argumentau cu reducerea preţurilor de pe piaţă; după calculele presei muncitoreşti însă cîştigul celor care lucrau la uzinele de vagoane era insuficient: salarul mediu era de circa 993 de lei pe lună, pe cînd suma necesară întreţinerii unei familii de trei persoane se ridica la 1134 de lei.[38] Chestiunea a ajuns pînă la urmă în faţa inspectoratului muncii din Arad, care a hotărît menţinerea salariilor la nivelul stabilit în contractul colectiv. Dar conducerea uzinelor „Astra" nu i-a respectat nici în continuare prevederile.

În acest răstimp a contribuit la creşterea puterii de luptă a metalurgiştilor arădeni şi faptul că organizaţia sindicală locală s-a afiliat la uniunea metalurgistă pe ţară.[39] În toamna anului 1921, în luna octombrie, muncitorimea arădană a trecut la contraofensivă şi, cu ocazia depăşirii termenului contractului colectiv în vigoare, încheiat între salariaţii şi direcţiunile întreprinderilor industriale din Arad, a fost întocmit un memoriu prin care s-a cerut mărirea salariilor cu 50%.[40] Deoarece patronii nu au arătat nici o bunăvoinţă faţă de revendicările muncitorilor, la 18 octombrie salariaţii din principalele întreprinderi arădene au organizat o grevă demonstrativă de o oră şi jumătate.[41] Dar a fost nevoie de numeroase tratative şi de încă cîteva greve parţiale, pentru ca direcţiunile să consimtă pînă la urmă la o urcare a salariilor cu 20—40%, acordarea unor concedii de odihnă plătite, respectarea timpului de muncă de 8 ore etc.[42].

Deşi în acest fel retribuţia salariaţilor a fost ameliorată, muncitorimea din Arad avea numeroase alte neajunsuri de rezolvat, legate în special de răpirea unora din drepturile ei după greva generală. În noiembrie 1921 ministrul Trancu-Iaşi a făcut o nouă vizită în oraşul Arad, cu care ocazie reprezentanţii muncitorilor i-au înmînat un memoriu prin care au cerut uşurarea situaţiei comuniştilor întemniţaţi, abrogarea legislaţiei privitoare la greve, modificarea legii privitoare la sindicate. ştergerea impozitului pe salariile muncitorilor, restabilirea autonomiei Caselor de ajutor de boală, ridicarea cenzurii, prezenţa delegaţilor muncitorilor la controlul duratei de muncă de 8 ore, apărarea tinerilor muncitori şi a

[37] Idem, nr. 11, 29 mai 1921.
[38] Idem, nr. 16, 3 iulie 1921.
[39] E. Glück, *Lupta mişcării muncitoreşti arădene, oglindită în presa centrală comunistă şi muncitorească (1921—1933).* „Ziridava", 1974, III—IV, p. 204.
[40] „Munkás", nr. 31, 16 oct. 1921.
[41] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 35.
[42] „Munkás", nr. 36—37, 27 noiembrie 1921.

ucenicilor prin lege, consultarea delegaților muncitorimii la elaborarea legilor cu caracter muncitoresc.[43]

Între timp, pacea nu s-a instaurat în mod durabil pe frontul luptei de clasă în orașul Arad, în primul rînd din vina patronilor care tergiversau aplicarea în practică a prevederilor contractului colectiv încheiat în luna octombrie. Conducerea fabricii de vagoane nici pînă în luna decembrie n-a mărit plățile și a refuzat achitarea retroactivă a sporurilor de salarii. În ultimele zile ale anului 1921 ofensiva patronală s-a întețit, fabricile din Arad au trecut la concedieri pentru a efectua presiuni asupra muncitorimii. Direcțiunea Uzinelor Astra a aplicat aceeași tactică. În fața abuzurilor neîncetate, muncitorii fabricii de vagoane au declarat că „preferă ca statul să preia fabrica deoarece muncitorii lucrează cu mai multă tragere de inimă pentru stat decît pentru marele capital care nu încetează cu provocările"[44].

Principala cauză a presiunilor exercitate asupra lucrătorilor de către direcțiunea uzinelor Astra era dorința ei de a introduce cu orice preț munca în acord, care ar fi sporit foarte mult intensitatea muncii și gradul de exploatare a muncitorimii, mărind astfel substanțial profiturile capitaliștilor, fără ca salariații să aibă prea mult cîștig suplimentar. Dimpotrivă, mărindu-se randamentul, mulți muncitori ar fi fost concediați. Ca urmare, gazeta sindicală „Metalurgistul" a ținut să sublinieze că „este firesc ca muncitorimea să fie nemulțumită și nu se va împăca ușor să fie folosită la muncă în acord, contra căreia s-a împotrivit atît de mult..."[45] Problema introducerii muncii în acord a ajuns pînă în fața Ministerului Muncii care, la începutul anului 1922, a respins ideea introducerii muncii în acord la fabricile din Arad[46].

În lunile care au urmat încheierii contractului colectiv din octombrie 1921 procesul de scumpire a mărfurilor de primă necesitate a continuat în ritm rapid. În mai puțin de jumătate de an prețurile alimentelor pe piața din Arad s-au urcat cu 50—100%, fără ca salariile să sufere vreo modificare. Deoarece valabilitatea contractului colectiv se apropia de sfîrșit, în luna martie întreaga muncitorime a pornit o energică acțiune revendicativă, cerînd mărirea salariilor cu 60%. Deși muncitorii din alte branșe au reușit să obțină pe calea grevelor și tratativelor diverse concesii, direcțiunea fabricii de vagoane a refuzat categoric orice mărire de salarii[47].

Datorită situației complexe care s-a creat pe frontul luptelor sociale din Arad, la 7 aprilie 1922 au început tratativele pentru încheierea unui nou contract colectiv, sub egida Inspectoratului muncii din localitate. La tratative au participat reprezentanții muncitorilor de la uzinele Astra,

---

[43] *Documente din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești revoluționare 1921—1924.* București, 1970, p. 81.

[44] „Munkás", nr. 41, 25 decembrie 1921.

[45] „Metalurgistul" (Cluj), III, nr. 1, 1 ianuarie 1922.

[46] „Munkás", III, nr. 6, 5 febr. 1922.

[47] Idem, nr. 15, 9 aprilie 1922.

societatea „Industria Fierului" şi fabrica de maşini Hendl, grupaţi în sindicatul metalurgist din Arad[48], a celor din industria lemnului, energetică şi de la uzinele comunale. În timpul discuţiilor, muncitorii au solicitat un spor de salarii de 73%. Patronii, deşi au recunoscut că pe piaţă domneşte scumpetea, nu au vrut, totuşi, să ofere un spor mai mare de 15%, şi aceasta cu „condiţiunea ca salariile astfel sporite vor avea ca bază de calcul sistemul muncii în acord".[49] Delegaţii muncitorimii s-au menţinut însă pe poziţia respingerii necondiţionate a muncii în acord; ei au mai cerut ca salariile să fie sporite la fel şi pentru tinerii muncitori, cărora să li se plătească timpul petrecut în şcoală şi să li se acorde concediul prevăzut pentru ceilalţi angajaţi.

În cursul discuţiilor, patronii au declarat că în caz de neînţelegere sînt dispuşi să accepte arbitrajul, dar muncitorii au preferat înţelegerea directă. Pînă la urmă s-a căzut de acord asupra principalelor puncte, astfel încît s-a încheiat o nouă convenţie colectivă, valabilă de la 1 aprilie pînă la 1 octombrie 1922. Convenţia prevedea respectarea timpului de muncă de 8 ore şi plata majorată a orelor suplimentare, concedii anuale cu plată. Patronii s-au mai obligat să creeze instalaţii sanitare în secţiile insalubre şi să pună la dispoziţie veşminte de lucru, care urmau să rămînă însă proprietatea întreprinderilor.[50]

În ce priveşte salarizarea, s-a obţinut o majorare medie de 24% astfel încît retribuţia muncitorilor calificaţi să crească de la 4,30—4,70 la 5,50—10 lei pe oră; al celor nespecialişti de la 3,60—6 lei la 5—7 lei pe oră; al tinerilor de la 3,50—5,40 lei la 4,50—6,55 lei pe oră. Noua scară a salarizării menţinea discriminarea femeilor, care, la aceeaşi muncă primeau salarii cu mult mai mici: de exemplu femeile ziuaşe primeau doar 2,50 lei pe oră, iar prin mărirea adusă 3,50 lei.[51] Pentru ca această convenţie să devină valabilă, şi pentru secţia de vagoane a uzinelor Astra, a trebuit să întrunească şi consimţămîntul Direcţiei Generale a C.F.R. Presa sindicală considera că „noul contract colectiv în comparaţie cu cel vechi, este un rezultat destul de frumos . . ."[52]

Deşi contractul colectiv prevedea dreptul bărbaţilor de încredere de a contribui la stabilirea categoriei de salarizare a muncitorilor metalurgişti, patronii au refuzat să ţină seama de acest lucru, fixînd retribuţia strungarilor şi turnătorilor în mod abuziv; din această cauză, în aprilie au reînceput frămîntările muncitorilor metalurgişti[53]. Starea de spirit a lucrătorilor a devenit tot mai agitată, iar şefii de secţie au început să ameninţe cu concedierea pe acei bărbaţi de încredere, care insistau pentru o salarizare corespunzătoare a muncitorimii[54]. Publicarea bilanţului so-

[48] Arh. St. Bucureşti, Arh. Ist. Centr., *Fond. Uniunea Generală a Industriaşilor din România (U.G.I.R.)*, dos. nr. 2/1922, f. 11.
[49] *Ibidem*, f. 12.
[50] *Ibidem*, f. 13, 16.
[51] *Ibidem*, f. 14.
[52] „Metalurgistul", nr. 6, 1 iunie 1922.
[53] „Munkás", nr. 18, 30 apr. 1922.
[54] Idem, nr. 26, 25 iunie 1922.

cietății Astra care a înregistrat un profit de 26 milioane lei pe anul 1921, a mărit tensiunea pe plan social. Ziarul „Munkás" („Muncitorul") din Arad considera că, deși din acest profit stors de pe urma muncitorilor s-ar putea distribui între toți salariații cîte un cîștig anual de 11 000 lei, direcțiunea refuza să îndeplinească chiar și acele modeste îmbunătățiri care-i incumbau conform contractului colectiv, cum ar fi distribuirea echipamentelor de muncă și respectarea categoriilor de salarizare[55]. Indignați, muncitorii au cerut respectarea strictă a contractului colectiv precum și distribuirea între muncitori a unui premiu anual echivalent cu cîștigul lor pe 4 săptămîni[56].

În acest fel, în vara anului 1922 s-au conturat elementele unei noi mișcări revendicative a muncitorilor de la Uzinele Astra. Împrejurările au făcut ca această mișcare să se transforme în lunile următoare într-una din cele mai energice manifestări ale luptei de clasă nu numai în orașul Arad, nu numai în întreaga industrie metalurgică românească, ci și pe planul frontului social al întregii țări.

Într-adevăr, condițiile obiective și subiective erau deosebit de favorabile pentru ca în anul 1922 muncitorimea uzinelor de vagoane și întregul proletariat arădean să facă dovada forței sale combative în lupta împotriva capitalului. Pe de o parte, începutul procesului de redresare economică dădea posibilitatea formulării unor revendicări judicioase, care să nu depășească resursele financiare disponibile ale întreprinderilor. Pe de altă parte, în anul 1922 întregul proletariat român era pătruns de ideea de a-și impune revendicările pe calea luptei unite, așa cum s-a hotărît la Congresul sindical de la Sibiu. Lupta unită a comuniștilor și social-democraților avea menirea să insufle mai multă energie puterii de rezistență a clasei muncitoare în fața ofensivei patronale ce se pregătea.

Eliberarea comuniștilor după procesul din Dealul Spirii în vara anului 1922 a avut darul să impulsioneze procesul de revitalizare al mișcării muncitorești în toate zonele industriale unde aceștia s-au reîntors. Astfel și la Arad, presa muncitorească a salutat cu entuziasm reîntoarcerea militanților care au avut de suferit atîtea nedreptăți și umilințe numai pentru că au luptat pentru cauza clasei muncitoare. „Au sosit cei pe care îi așteptam. Au sosit luptătorii noștri, conducătorii noștri militanți" — scria gazeta „Munkás" la 18 iunie 1922.

O secțiune a P.C.R. exista de altfel de mai mult timp la Arad, și organul central al partidului, ziarul „Socialismul", circula în numeroase exemplare în rîndul muncitorimii, deși Siguranța a interzis vînzarea lui prin depozitul local de ziare[57]. După întoarcerea comuniștilor închiși, secțiunea comunistă arădeană a început să desfășoare o activitate tot mai intensă, iar gazeta „Munkás", care încă de la formarea P.C.R. adoptase pe frontispiciul ei lozinca Internaționalei a III-a — „Proletari din toate țările uniți-vă" — nedisimulîndu-și simpatia față de militanții întem-

[55] *Ibidem.*
[56] Idem, nr. 27, 2 iulie 1922.
[57] E. Glück, *op. cit.*, p. 201.

nițați și împrocesuați, a început să exprime în coloanele sale puncte de vedere tot mai fățiș comuniste.

Comuniștii aveau o influență deosebit de puternică între metalurgiștii arădeni, care în anul 1922 aveau o numeroasă grupă sindicală, de aproape 2000 de membri[58]. Muncitorii uzinelor de vagoane erau deci temeinic organizați, atît din punct de vedere politic, cît și profesional. De mare ajutor mișcării muncitorești s-au dovedit a fi și tinerii socialiști, deoarece Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal și Banat avea o filială și la Arad[59]. Această filială avea 700 de membri care cooperau strîns cu tovarășii lor mai vîrstnici în „lupta pentru cucerirea diferitelor îmbunătățiri cu caracter economic pentru ucenicii din oraș...“[60]. Acest lucru s-a văzut dealtfel și cu prilejul tratativelor din aprilie 1922, cînd delegații uzinei de vagoane au cerut diferite înlesniri pentru tinerii muncitori.

Metalurgiștii din Arad dispuneau deci de o puternică bază organizatorică atunci cînd, asemenea confraților lor din București, Brașov, Sibiu, Satu-Mare, au început o nouă etapă a luptei revendicative. Mișcarea metalurgiștilor de la fabrica de vagoane s-a transformat, datorită încăpățînării inutile a patronilor și a autorităților, într-o puternică mișcare grevistă, care s-a desfășurat în mai multe faze, și a antrenat cu sine și lucrătorii celorlalte întreprinderi din localitate, îndeosebi a celor metalurgice, atrăgînd atenția și solidaritatea întregii mișcări muncitorești revoluționare din România.

Prima fază a luptelor greviste de la Astra a izbucnit la începutul lunii iulie, cînd 2800 de muncitori de la uzina de vagoane au declarat grevă din cauza că fabrica „n-ar fi îndeplinit condițiile contractului colectiv de muncă în vigoare, cerînd revizuirea categorisirilor lucrătorilor, haine de lucru pentru acei a căror haine se murdăresc la muncă, precum și săpun, prosoape etc.“[61] — după cum relata adresa societății Astra către Ministerul de Interne. Concomitent, Comitetul sindical din uzină a adresat un apel către muncitorii metalurgiști de la fabrica de vagoane, îndemnîndu-i să reziste în lupta împotriva patronilor, care au încălcat contractul colectiv prin faptul că n-au recunoscut sistemul bărbaților de încredere — în primul rînd dreptul lor la stabilirea categoriilor de salarizare ale muncitorilor și a orelor suplimentare de muncă — și n-au acordat echipament de protecție. Reprezentanții muncitorilor au cerut încheierea unui nou contract colectiv, în locul celui încălcat de către patroni[62].

La intervenția inspectorului muncii au început discuții între reprezentanții muncitorilor și cei ai direcțiunii și după tratative îndelungate, care au durat o lună, s-a ajuns la un acord asupra tuturor punctelor din

[58] „Metalurgistul“, nr. 6, 1 iunie 1922.
[59] „Buletinul Muncii și Ocrotirilor Sociale“, 1922, II, nr. 8—9, p. 428.
[60] „Tineretul Socialist“, X, nr. 45, 4 iulie 1922.
[61] Arh. St. București, Arh. ist. centr., *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 128/1922, f. 4.
[62] „Munkás“, nr. 28, 9 iulie 1922.

contract, astfel încît salariaților li s-au făcut importante concesii. În timpul grevelor și tratativelor purtate de muncitorii de la Astra au pornit mișcări revendicative și ceilalți salariați din Arad: lucrătorii de la uzinele publice și atelierele municipale, din transporturi, pielarii, zugravii, lemnarii, textiliștii. Acțiunea solidară a tuturor detașamentelor proletare din Arad a mărit foarte mult puterea de luptă a muncitorimii, astfel încît toți au beneficiat de îmbunătățiri în noile contracte încheiate.

Ziarul „Socialismul", organul central al P C.R., referindu-se la succesele obținute de muncitorii arădeni, a subliniat că ele sînt rodul acțiunii solidare a tuturor salariaților, care au acționat în front unic, considerînd că „gestul acestora este o dovadă vorbitoare că spiritul de luptă s-a întărit în sînul muncitorimii, că mișcarea muncitoare de la noi intră într-o nouă fază"[63].

Conducerea uzinei persista însă cu încăpățînare să nu respecte nici una din înțelegerile încheiate, în special nu voia să acorde echipament de protecție lucrătorilor. Din această cauză conflictul de muncă a reizbucnit sub o formă și mai violentă la 5 august, cînd 90 de lucrători au intrat din nou în grevă, cerînd să li se dea în sfîrșit echipamentul de protecție ce li se cuvenea[64]. Ministerul Muncii, fiind anunțat de direcțiunea fabricii de reînnoirea conflictului, a trimis de urgență un procuror pentru a deschide ancheta. Acesta, după ce a interogat pe delegații lucrătorilor, a ordonat arestarea a patru bărbați de încredere[65].

Gestul procurorului i-a revoltat pe lucrătorii uzinei care, la 7 august 1922, au declanșat greva pe întreaga secție de vagoane și de motoare. Muncitorii au cerut eliberarea tovarășilor lor și începerea negocierilor în vederea unui nou contract colectiv, Direcțiunea a refuzat acest lucru, dar procurorul, „considerînd că garnizoana ar fi prea slabă s-a decis de a pune în libertate condiționată pe delegați"[66].

Totodată au început și discuțiile între patroni și muncitori, care au declarat că refuză să reia lucrul „atîta timp cît direcțiunea nu va da o garanție formală că toate chestiunile rămase în suspensie vor fi rezolvate în favoarea lucrătorilor". Direcțiunea n-a acceptat să încheie un nou contract înaintea expirării celui vechi, insistînd pentru încetarea grevei. Datorită pozițiilor ireconciliabile, tratativele au fost suspendate, procurorul a ordonat închiderea fabricii, iar prefectul poliției a luat măsuri de pază. La 9 august poliția a înconjurat fabrica pentru ca „lucrătorii să nu poată intra"[67].

La 10 august a intervenit prefectul județului care a cerut și el greviștilor să reia lucrul, oferindu-se ca mediator. Nici demersul său nu a avut mai mult succes, astfel că autoritățile au decis să treacă la oprimarea

---

[63] *Documente din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești revoluționare 1921—1924*, p. 275—276.

[64] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 53.

[65] Arh. St. București, *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 128/1922, f. 4.

[66] *Ibidem.*

[67] *Ibidem.*

fățișă a muncitorimii cu ajutorul armelor. La 10 august 1922 a fost instaurată starea de asediu în întregul județ. În acest fel, aparatul de stat a intrat în acțiune în mod deschis de partea patronilor, dezlănțuind teroarea împotriva muncitorimii[68]. Starea de asediu îngreuna în mare măsură posibilitățile de manifestare și de luptă ale muncitorimii, deoarece interzicea orice întrunire sau grupare mai mare de trei persoane. De asemenea, în baza decretului de stare de asediu au fost arestați sute de muncitori, iar la 17 august prefectul poliției a ordonat arestarea a doi comuniști din comitetul de grevă[69].

În aceeași zi, muncitorii secției de motoare au reluat lucrul, pe cînd cei de la secția de vagoane, în număr de 2800, au continuat greva[70]. Ei nu s-au lăsat intimidați, au organizat un miting în fața fabricii, deși o companie de infanterie și un escadron de cavalerie se aflau în stare de alarmă, pregătiți să intervină la ordinele prefectului județului[71].

Direcțiunea societății Astra a recurs la măsuri tot mai drastice de intimidare, anunțînd închiderea fabricii și declarînd lock-out pentru toți greviștii[72]. Concomitent, autoritățile au recurs la noi represalii, închizînd Căminul Muncitoresc din Arad. Această măsură a atins interesele tuturor lucrătorilor din localitate, deoarece toate organizațiile profesionale își aveau sediul în acest Cămin. De asemenea, Prefectura de poliție a emis un decret care stabilea că toate întreprinderile cu mai mult de 10 angajați trebuie să ceară legitimații pentru toți salariații lor, de la prefectură.

Aceste dispoziții au știrbit interesele întregii muncitorimi arădene, care și pînă atunci a urmărit cu multă simpatie lupta eroică a lucrătorilor de la Astra, dar acum a hotărît să treacă la acțiune. Principalele manifestări de solidaritate au fost organizate de muncitorii celorlalte fabrici metalurgice, care au hotărît să înceteze lucrul. În consecință, la 21 august salariații fabricii Rudkovszki au intrat în grevă, fiind urmați la 24 august de secția de motoare a uzinelor Astra, care s-au pus din nou în grevă, iar la 25 august de către lucrătorii societății „Industria Fierului"[73].

Toți acești muncitori au cerut și ei revizuirea contractului colectiv, asemenea tovarășilor lor de la uzinele de vagoane. În acest fel aria conflictelor sociale a cuprins cea mai mare parte a industriei metalurgice arădene. Noua întorsătură a lucrurilor a îngrijorat nu numai autoritățile locale, ci chiar și cercurile guvernamentale, care au hotărît să pună capăt cu orice preț conflictului de muncă de la Arad. Profitînd de faptul că

---

[68] Iosif Șimandan, Bujor Roșu, *Luptele greviste ale muncitorilor de la Fabrica de vagoane „Astra" — Arad, din 1922*, în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România", III, București, 1965, p. 93. Deoarece autorii descriu foarte amănunțit desfășurarea grevei, noi ne mărginim să scoatem în evidență etapele ei, trăsăturile caracteristice și să adăugăm unele amănunte semnificative.

[69] *Ibidem*, p. 96—97.

[70] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 54.

[71] I. Șimandan, Bujor Roșu, *op. cit.*, p. 93—94.

[72] „Munkás", nr. 33, 13 aug. 1922.

[73] Idem, nr. 35, 27 aug. 1922.

greviștii de la Astra nu au parcurs toate etapele obligatorii ale declarării conflictelor de muncă, care, conform legii Trancu-Iași, trebuiau să preceadă încetarea lucrului, la 24 august Consiliul de Miniștri a decis rechiziționarea fabricii de vagoane, sub pretext că ele execută comenzi de stat[74].

Paralel cu aceasta, la 25 august, direcțiunea a propus reînceperea tratativelor. Datorită dîrzeniei muncitorilor, ea era dispusă la unele concesii, deși decretul de rechiziționare răpea orice drept de împotrivire a muncitorilor, deoarece erau considerați ca mobilizați și supuși ordinelor militare. În acest fel, în aceeași zi, au fost începute discuții pentru a încheia o convenție provizorie, valabilă pînă la expirarea convenției colective, care să prevadă ca muncitorii să primească jumătate din drepturile lor salariale pe tot timpul cît a durat greva, acordarea unei sume de 1 000 000 lei drept spor de scumpete și a hainelor de protecție prevăzute în contractul colectiv, precum și revizuirea categoriilor de încadrare a tuturor lucrătorilor[75].

Tratativele s-au prelungit pînă în ziua de 29 august, cînd prefectul județului a cerut încetarea urgentă a conflictului. La 30 august, în urma intervenției lui Coloman Müller, secretarul Consiliului Sindical din Banat, s-a ajuns la aplanarea grevei „în mod satisfăcător atît pentru patron, cît și pentru muncitorime". La 31 august, 80% din efectivul total al lucrătorilor s-a prezentat la lucru[76].

Înțelegerea încheiată la 30 august prevedea mărirea salariilor cu 20% atît la uzinele Astra, cît și la celelalte două fabrici metalurgice care au declarat greva de solidaritate, precum și achitarea unei jumătăți din plata ce s-ar fi cuvenit în mod obișnuit pentru zilele de grevă[77]. Avînd în vedere încetarea grevei, atît prefectul cît și inspectorul muncii au cerut suspendarea ordinului de rechiziționare a uzinelor. Cu toate acestea, la 9 septembrie, guvernul a ordonat militarizarea uzinelor Astra.

Această măsură a provocat indignarea clasei muncitoare din întreaga țară, care a protestat energic împotriva necontenitelor samavolnicii pe care trebuiau să le îndure muncitorii fabricii de vagoane. Astfel, muncitorii de la Arad și Timișoara au ținut mari adunări de protest împotriva măsurii nedrepte. Congresul Uniunii muncitorilor în fier-metal, care tocmai își ținea lucrările la Sibiu, a protestat de asemenea „contra acestei violări a legii, cerînd telegrafic de la ministerul în drept încetarea imediată a militarizărilor de la Astra"[78]. De asemenea, Consiliul General Sindical din România a emis un apel către toate organizațiile sindicale, îndemnîndu-le să convoace pretutindeni adunări de protest „contra măsurilor de ordin polițist-militar, cu care autoritățile voiesc să pedepsească pe greviști"[79].

---

[74] Arh. St. București, *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 128/1922, f. 6.
[75] I. Șimandan, B. Roșu, *op. cit.*, p. 99.
[76] Arh. St. București, *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 128/1922, f. 8.
[77] „Metalurgistul", nr. 11, 1 oct. 1922.
[78] *Ibidem.*
[79] *Ibidem.*

Militarizarea uzinelor Astra şi închiderea Căminului Muncitoresc din Arad a stîrnit îngrijorarea deosebită a Partidului Comunist, care urmărea cu atenţie evoluţia evenimentelor din Arad şi dezlănţuirea prigoanei antimuncitoreşti în întreaga ţară. La 14 septembrie 1922 ziarul „Socialismul" a publicat un apel pentru unirea forţelor muncitoreşti împotriva ofensivei patronale şi a măsurilor antimuncitoreşti, relevînd că „prigoana trece în ofensiva ei generală peste tranşeele comuniste din primele rînduri ale frontului de luptă ale clasei muncitoare şi atacă liniile de dinapoi ale mişcării sindicale. La Tg. Mureş, la Arad, la Oradea Mare şi în alte părţi, casele poporului, casele muncitorilor, localurile sindicatelor sînt închise... La Arad guvernul a venit în ajutorul magnaţilor industriali de la „Astra" decretînd rechiziţionarea uzinelor şi militarizînd printr-asta pe muncitori"[80].

Măsurile represive nu i-au abătut pe muncitorii uzinelor Astra de la calea luptei anticapitaliste pe care se angajaseră, dimpotrivă, experienţa dobîndită în luptele purtate în vara anului 1922 i-au înarmat pentru următoarea fază a confruntărilor cu patronii, pe care era de prevăzut că vor trebui să le susţină cu prilejul tratativelor în vederea încheierii noului contract colectiv, valabil începînd din 1 octombrie.

În momentul pornirii acţiunilor pentru noua convenţie cu patronii nivelul de trai al metalurgiştilor arădeni era cu mult mai nefavorabil decît al colegilor lor din alte centre industriale transilvănene. Spre exemplu, salariul maxim de 10 lei pe oră obţinut de muncitorii specialişti arădeni era mai mic decît cel pe care îl primeau lucrătorii din industria fierului de la Cluj, Tg. Mureş, Braşov şi Oradea Mare, deşi preţurile de pe piaţă erau destul de asemănătoare[81]. Salariul minim de 5,50 lei era şi el depăşit de retribuţiile din Cluj şi Oradea. Drept urmare, la 20 septembrie 1922 reprezentanţii muncitorilor societăţii Astra au înmînat patronilor un proiect de contract colectiv, prin care se propunea menţinerea salarizării cu ora, mărirea salariilor minime la 10 lei pe oră, iar a celor maxime la 18 lei pe oră şi revizuirea lor periodică din 6 în 6 săptămîni, mărirea concediilor cu plată, extinderea drepturilor bărbaţilor de încredere, etc.

Încunoştinţînd conducerea UGIR-ului despre cererile muncitorilor de la Astra, Asociaţia patronală din Arad prevedea că „noul contract colectiv va fi precedat de lupte înverşunate, deoarece muncitorii pretind o urcare de salarii de 80%, aşa de exemplu zilierii pretind 10 lei pe oră"[82]. Drept urmare, conducerea UGIR-ului reamintea celorlalţi patroni că „pînă la noi încunoştinţări toţi membrii noştri trebuie să se abţină de a angaja muncitori din Arad". În acest fel, capitaliştii din întreaga ţară se pregăteau să-şi unească forţele împotriva metalurgiştilor arădeni.

---

[80] *Documente din istoria P.C.R. şi a mişcării muncitoreşti revoluţionare, 1921—1924*, p. 291—292.

[81] Arh. St. Bucureşti, *Fond. U.G.I.R.*, dos. nr. 2/1922, f. 38—39.

[82] *Ibidem*, f. 35.

Concomitent, patronii fabricilor metalurgice din Arad au elaborat o contrapropunere la proiectul sindicatelor, din care au fost omise principalele drepturi ale muncitorilor, cuprinse în convenția încheiată în luna august. De asemenea, ei au insistat ca muncitorii de la Astra să ducă tratative separat de ceilalți salariați din industria fierului, pentru a rupe astfel unitatea de acțiune a muncitorimii. Această manevră nu le-a reușit însă[83].

Datorită tărăgănărilor patronale, discuțiile au început de abia la 28 septembrie, dar nici după 12 zile de tratative nu s-a ajuns la rezultate palpabile. Ca urmare, tratativele s-au întrerupt, iar muncitorii au început la 10 octombrie o grevă demonstrativă de o zi, care s-a prelungit însă ulterior, căci salariații nu mai voiau să reia lucrul, pînă ce direcțiunea nu dovedea înțelegerea necesară pentru nevoile celor ce muncesc[84].

Deoarece uzinele de vagoane erau militarizate, ele au fost înconjurate de armată, iar direcțiunea a declarat că nu mai acceptă să încheie contract colectiv. Avînd sprijinul autorităților, uzinele Astra se pregăteau de fapt să introducă sistemul muncii în acord și să prelungească timpul de lucru. Într-adevăr, după ce s-au asigurat și de sprijinul guvernului, la 23 octombrie direcțiunea și comandantul militar au emis ordinul de introducere a muncii în acord și a timpului de lucru de 10 ore la uzinele de vagoane[85].

La 25 octombrie reprezentanții muncitorilor au primit ordin să se prezinte la comandamentul militar, unde li s-a comunicat introducerea acordului la uzinele Astra, iar a doua zi afișele de la poarta fabricii anunțau că numai aceia vor fi primiți la lucru, care acceptau să lucreze în acest sistem[86].

Muncitorii nu aveau de gînd să se resemneze la măsurile arbitrare ale autorităților și patronilor și se pregăteau de împotrivire. În seara de 25 octombrie bărbații de încredere de la Astra s-au întrunit pentru a discuta măsurile ce se impuneau și au hotărît să trimită o delegație la Ministerul Muncii pentru a cere să intervină în conflictul de muncă.

Paralel cu aceasta se pregătea organizarea rezistenței muncitorești și a acțiunilor de solidaritate pentru a împiedica aplicarea în fapt a hotărîrii patronale. În ziua de 26 octombrie, din inițiativa comuniștilor, au fost convocați la Căminul muncitoresc primii bărbați de încredere de la toate întreprinderile mai mari din Arad, pentru a analiza situația nou creată. În cursul consfătuirii s-a hotărît constituirea unui Comitet reprezentativ care avea sarcina de a organiza o grevă generală, precum și de a intra în legătură cu centrele muncitorești din întreaga țară, în special

[83] I. Șimandan, B. Roșu, *op. cit.*, p. 102.
[84] „Metalurgistul", nr. 11, 1 noiembrie 1922; I. Șimandan, B. Roșu, *op. cit.*, p. 105.
[85] *Ibidem*, p. 107.
[86] „Metalurgistul", nr. 12, 1 dec. 1922.

cele din Transilvania, pentru a declanşa o largă mişcare de solidaritate cu greviştii din Arad[87].

După cîteva zile, delegaţia trimisă la Bucureşti s-a întors fără nici un rezultat. Indignaţi, cuprinşi de amărăciune, la 29 octombrie muncitorii secţiei de vagoane nu au mai intrat în fabrică, ci s-au întors la casele lor. La fel au procedat, după scurt timp, lucrătorii de la secţia de motoare „Marta".

Bărbaţii de încredere, după o scurtă consfătuire, au comunicat direcţiei fabricii, precum şi comandamentului militar, că muncitorimea a recurs la dreptul ei la grevă împotriva aplicării ordinului referitor la introducerea plăţii în acord. În aceeaşi zi, membrii Comitetului de grevă pe oraş au trecut la pregătirea declanşării grevei generale şi, deplasîndu-se prin întreprinderi, au stabilit încetarea lucrului pentru a doua zi.

La 30 octombrie muncitorii tuturor întreprinderilor mai importante din Arad au intrat în grevă de solidaritate cu muncitorii de la Astra. Această dovadă impresionantă de solidaritate a stîrnit furia autorităţilor şi, deşi reprezentanţii muncitorilor au declarat atît organelor locale, cît şi Ministerului Muncii că sînt gata să înceapă tratative, a fost dezlănţuită o campanie de represiuni energice împotriva muncitorimii. Mai întîi au fost arestaţi bărbaţii de încredere, conducătorii sindicatelor, iar apoi sute de muncitori care au refuzat să reia lucrul au fost şi ei închişi. S-a mai declarat că toţi cei care nu se vor prezenta la locurile de muncă vor fi consideraţi „dezertori" şi supuşi legii marţiale[88]. Pînă la urmă muncitorii au fost aduşi cu forţa la lucru, fiind siliţi să accepte plata în acord.

Recurgînd la teroare, autorităţile locale au putut raporta la 1 noiembrie, că „greva de la fabrica Astra a încetat, toţi muncitorii au reluat lucrul", iar conducătorii ei în număr de circa 60, „călcînd regulamentul şi ordinele militare prin această grevă, vor fi trimişi sub stare de arest la Consiliul de Război din Sibiu"[89].

Actele samavolnice ale autorităţilor, folosirea forţei militare împotriva greviştilor, arestările, au stîrnit indignarea şi protestele opiniei publice progresiste din întreaga ţară. Fiind organizată încă dinaintea începerii grevei, mişcarea de solidaritate cu victimele terorii burgheze s-a propagat cu deosebită energie în următoarele luni în întreaga ţară. La 12 noiembrie, C.C. al P.C.R. a publicat în ziarul „Socialismul" un apel „Către muncitorimea din toată ţara", chemînd la acţiuni de solidaritate cu muncitorii din Arad, arătînd că „prin militarizare burghezia vrea să întemeieze sclavia modernă"[90].

La 19 noiembrie Uniunea Muncitorilor în Fier, Metal şi Chimică din România a organizat o întrunire muncitorească la Bucureşti, în sala

[87] I. Şimandan, B. Roşu, *op. cit.*, p. 107.
[88] „Metalurgistul", nr. 12, 1 dec. 1922.
[89] Arh. St. Bucureşti, *Fond. Ministerul de Interne*, dos. nr. 127/1922, f. 5.
[90] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 64—66.

„Tomis", la care s-a adoptat o moțiune de protest „împotriva sistemului barbar întrebuințat de guvern, care a intervenit în conflictul dintre lucrători și patroni, asmuțind poliția și armata împotriva muncitorilor . . ."[91] Întruniri și manifestații asemănătoare au avut loc în numeroase orașe ale țării. De asemenea, Conferința Sindicală din Banat a adoptat la 26 noiembrie și ea o moțiune prin care „cu energie protestează împotriva despotismului militar introdus în uzinele „Astra" cît și împotriva militarizării altor uzine industriale"[92].

O altă formă a mișcării de solidaritate a muncitorimii cu victimele teroarei de la Arad a fost cea a listelor de subscripții, la care au subscris sume însemnate Consiliul General al Sindicatelor, ziarul „Viața sindicală", Comitetul Executiv Central al Partidului Comunist, Uniunea muncitorilor în Fier, Metal, Chimică, sindicatele croitorilor, tîmplarilor, plăpumarilor precum și grupele sindicale metalurgiste locale.

Mișcarea revendicativă a muncitorilor de la Astra este apreciată în istoriografia noastră drept cea mai puternică luptă grevistă din anul 1922, care s-a remarcat prin combativitatea și dîrzenia muncitorilor. Ea a fost una din primele bătălii desfășurate de proletariat sub conducerea comuniștilor, la începutul perioadei de stabilizare, pentru apărarea drepturilor clasei muncitoare[93]. Prin amploarea, prin organizarea lor temeinică, metodele de luptă folosite de muncitorii de la „Astra" au contribuit la îmbogățirea experienței de luptă a clasei muncitoare internaționale, fiind elogiate și de către Biroul Executiv al Internaționalei Sindicale Roșii[94].

Luptele metalurgiștilor arădeni n-au fost zadarnice. În contractul colectiv pe anul 1923 au fost incluse numeroase revendicări ale greviștilor de la „Astra": salariile au fost sporite cu 18%, numeroși muncitori au primit haine de protecție și ziua de opt ore de muncă a fost în continuare aplicată. Substanțiale urcări de salarii au obținut și angajații celorlalte fabrici metalurgice din Arad. Dar, introducerea muncii în acord a provocat curînd mari neplăceri, deoarece ea era principalul instrument al patronilor în tendința lor de a intensifica munca[95].

Una din metodele de intensificare a muncii a constat în introducerea unui sistem de salarizare care să îi oblige pe muncitori la prestarea unor ore suplimentare, dacă vroiau să cîștige mai mult. Un asemenea sistem a fost introdus la uzinele „Astra" în prima parte a anului 1923[96].

---

[91] „Metalurgistul", nr. 12, 1 dec. 1922.

[92] *Documente din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești revoluționare 1921—1924*, p. 374.

[93] M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească în România în anii 1921—1924*. București, 1971, p. 177.

[94] *Procesul grevist din România de la crearea P.C.R. pînă la 23 August 1944. Masă rotundă*. Cuvîntul lui Ion Babici. „Anale de istorie", 1970, XVI, nr. 6, p. 104.

[95] M. Roșca-Rosen, A. Bunea, *Luptele greviste în industria metalurgică condusă de P.C.R. în anul 1923 pe teritoriul Transilvaniei*. „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", Ser. IV, Historia, 1961, fasc. 1, p. 169—170.

[96] „Metalurgistul", IV, nr. 6, 1 iunie 1923.

Sistemul muncii în acord şi al orelor suplimentare a mărit în asemenea măsură randamentul, încît pînă la mijlocul anului 1923 patronii au avut posibilitatea să concedieze un mare număr de muncitori, deoarece, cu 1800 de lucrători obţineau aceeaşi producţie ca şi cu 3000 de salariaţi odinioară. Presa comunistă a demascat intensificarea nelimitată a muncii[97].

Pentru a risipi neliniştea muncitorilor, legată de extinderea continuă a sistemului „muncii cu bucata" în fabrică, direcţiunea a mărit tarifele de acord, concediind însă necontenit noi muncitori[98]. La 23 august au fost concediaţi 500 de muncitori sub pretextul că Ministerul de Finanţe nu şi-a achitat datoriile către uzină şi că nu există comenzi suficiente[99].

Intensificarea muncii, ameninţarea şomajului au trezit din nou dorinţa de rezistenţă şi de luptă a muncitorilor de la fabrica de vagoane. Ei s-au orientat tot mai mult spre militanţii sindicali comunişti care cereau să se organizeze rezistenţa împotriva ofensivei capitalului. Ca urmare, în toamna anului 1923, muncitorii uzinelor de vagoane s-au alăturat sindicatelor unitare[100]. În decembrie, reprezentantul metalurgiştilor arădeni, Ioan Baga, a participat la Conferinţa Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimişti, Metalurgişti şi Petrolişti din România care a avut loc la Sibiu. Oraşul Arad avea în acel moment 920 sindicalişti metalurgişti unitari, aflîndu-se pe locul trei în această privinţă pe ţară, după timişoreni şi orădeni[101].

La începutul anului 1924 muncitorii de la „Astra" au pornit noi acţiuni în vederea îmbunătăţirii situaţiei lor materiale, înaintînd un memoriu direcţiunii, prin care au cerut majorarea plăţilor de acord cu 30%. Direcţia generală a uzinelor a răspuns însă, că nu poate mări salariile din cauza reducerii comenzilor primite din partea statului[102]. Din această cauză, foarte mulţi muncitori au fost concediaţi. Conform relatărilor gazetei „Ferarul", editată de sindicatele metalurgiste unitare, pînă la sfîrşitul lunii aprilie a fost concediat mai mult de jumătate din personalul fabricii[103]. Mulţi dintre lucrătorii rămaşi fără lucru au găsit sprijin la sindicatele unitare metalurgiste din Arad, care au acordat ajutor material unui număr de 265 de şomeri[104].

Concedierile neîntrerupte au provocat o mare neliniştе între muncitori. În luna martie, cînd direcţia a anunţat că vor fi concediaţi încă 600 de lucrători, fără a acorda măcar preavizul legal de 8 zile, lucrătorii au trimis o delegaţie la Bucureşti pentru a prezenta un Memoriu adresat Ministerului Muncii, în care se cerea sistarea concedierilor. Li s-a răspuns

---

[97] „Socialismul" (Bucureşti), XVIII, nr. 54, 8 iulie 1923.
[98] „Metalurgistul", nr. 9, 1 sept. 1923.
[99] „Socialismul", nr. 72, 9 sept. 1923.
[100] Idem, nr. 88, 4 nov. 1923.
[101] *Documente din istoria P.C.R. şi a mişcării muncitoreşti revoluţionare 1921—1924*, p. 583—584.
[102] „Metalurgistul", V, nr. 4, 1 aprilie 1924.
[103] „Ferarul" (Cluj), I, nr. 3, 1 mai 1924.
[104] *Ibidem*.

că nu se poate face nimic, întrucît şomajul este o problemă generală în ţară[105]. Ziarul „Socialismul" i-a sfătuit pe muncitorii şomeri din Arad să se organizeze şi să continue astfel lupta pentru a obţine ajutoare din partea guvernului.

Luptînd cu abnegaţie şi cu dîrzenie pentru drepturile muncitorimii, P.C.R. şi-a consolidat influenţa în rîndul metalurgiştilor, ca şi a tuturor muncitorilor din Arad. Presa comunistă a avut o largă răspîndire în masele de oameni ai muncii. Ziarele centrale editate de P.C.R., „Socialismul" şi „Munkás", erau difuzate în număr mare printre muncitori, cîte 1200—1600 exemplare din fiecare număr[106].

Persecuţiile pornite în primăvara anului 1924 împotriva comuniştilor, interzicerea apariţiei şi difuzării presei comuniste, mai apoi scoaterea P.C.R. în afara legilor, nu au putut înfrînge voinţa de luptă a avantgardei proletare. Printre cei arestaţi în primăvara anului 1924 se aflau şi comunişti din Arad. Cu toate acestea, ziarele comuniste au continuat să fie difuzate între oamenii muncii din localitate, inclusiv la fabrica Astra[107]. De aceea, pe baza ordinului telegrafic al Ministerului de Interne, prefectura judeţului Arad a dat ordin ca să fie arestaţi toţi cei care răspîndesc presa comunistă. Prigoana se extindea tot mai mult în Arad, la începutul lunii decembrie a fost arestat însuşi Ioan Baga „secretarul grupei metalurgiştilor din Sindicatul cu sediul la Căminul Muncitorilor, comunist înverşunat"[108].

Paralel cu escaladarea măsurilor represive, mişcarea de protest se întărea şi ea. În octombrie 1924 gazeta „Ferarul" a publicat protestul Uniunii Unitare Metalurgiste şi al Secretariatului Regional Timişoara al Sindicatelor Unitare împotriva „inchiziţiei din Arad", sub semnătura lui C. Müller şi Petrescu-Ghempet[109].

Persecuţiile antimuncitoreşti aveau rostul, în concepţia guvernului liberal, de a preveni lupta clasei muncitoare împotriva racilelor capitalismului. Ele nu şi-au atins însă scopul nici la Arad, nici în restul ţării. La 5 octombrie metalurgiştii din Arad au organizat o adunare generală de protest împotriva şomajului, la care s-a relevat că „şomajul care apasă asupra muncitorimii din întreaga ţară, cel mai mare efect îl are în oraşul Arad . . . În fabrica „Astra" abia lucrează 700 de muncitori (din 3600) . . ."[110].

Situaţia gravă a uzinelor „Astra" a fost evocată şi în memoriul pe care Consiliul General al Uniunilor Muncitoreşti l-a adresat Ministerului Muncii la 25 iulie în problema zilei de muncă de 8 ore şi a şomajului: „de la întîi iunie a.c. încoace din secţia de motoare a Astrei au fost concediaţi 60%, din secţia de vagoane 10% şi direcţiunea acestei uzine

[105] „Socialismul", XIX, nr. 29, 14 martie 1924.
[106] E. Glück, *op. cit.*, p. 201.
[107] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 85
[108] *Ibidem*, p. 87.
[109] „Ferarul", nr. 8, 15 oct. 1924.
[110] *Ibidem*.

intenţionează să mai concedieze circa 10—20% din numărul muncitorilor acestei uzine". Memoriul cerea guvernului să interzică concedierile în masă, respectarea zilei de muncă de 8 ore, pornirea unor lucrări publice de anvergură şi legiferarea ajutorării şomerilor[111].

Către sfîrşitul anului 1924 starea materială a salariaţilor fabricii Astra a continuat să se deterioreze: deşi preţurile bunurilor de consum au crescut cu 70%, începînd cu anul 1922, cîştigurile în acord au scăzut cu 25%[112]. O delegaţie a muncitorilor de la Astra s-a prezentat din nou la direcţiunea generală a societăţii de la Bucureşti, cerînd revizuirea salariilor şi efectuarea unei anchete la faţa locului în Arad pentru studierea preţurilor pieţei.

În pofida demersurilor organizaţiilor muncitoreşti, situaţia salariaţilor uzinei de vagoane nu arăta semne de ameliorare nici în prima jumătate a anului 1925. Concedierile continuau, preţurile creşteau, fără ca patronii să se gîndească la vreo măsură de îmbunătăţire a soartei celor ce muncesc. De aceea lucrătorii de la Astra au recurs din nou la cea mai eficace armă de luptă a proletariatului împotriva exploatatorilor: greva. După ce în zilele de 3 şi 4 iulie au organizat două greve de scurtă durată, atrăgînd astfel atenţia asupra situaţiei lor, Inspectoratul muncii a mediat tratativele dintre salariaţi şi patroni. În acest fel ei au obţinut mărirea salariilor de bază şi în acord cu 15%, plata sporită a orelor suplimentare şi un ajutor băneşc echivalent cu salariul pe o săptămînă[113].

La succesul muncitorilor a contribuit în mare măsură faptul că din cei 1663 de salariaţi, marea majoritate, adică 1395, erau sindicalizaţi; ei au constituit de altfel nucleul combatant al muncitorimii, obţinînd concesiile respective. În acest fel, situaţia metalurgiştilor de la uzinele de vagoane s-a îmbunătăţit în oarecare măsură, ca şi a unor muncitori din alte întreprinderi ale industriei fierului din localitate care au susţinut mişcări revendicative. Acest fapt îmbucurător a fost scos în evidenţă de Ioan Baga, secretarul regional al Sindicatelor Unitare, secţia din Arad, la întrunirea muncitorilor metalurgişti din 18 octombrie 1925 care a avut loc la Căminul muncitoresc. El a apreciat însă că „totuşi situaţia lucrătorilor este încă departe de a fi bună"[114].

Curînd după aceasta, patronii n-au mai respectat înţelegerea din iulie, dimpotrivă au început să scadă din nou salariile. Urmarea a fost că între 30 octombrie şi 2 noiembrie muncitorii au intrat din nou în grevă, pînă cînd, la intervenţia inspectorului muncii, problemele lor au fost reglementate[115]. La începutul lunii noiembrie, o parte din muncitorii uzinei au pretins o nouă mărire a salariilor; la refuzul direcţiunii, toţi cei 1800 de salariaţi au declarat o grevă de solidaritate[116].

---

[111] „Tribuna Socialistă", XX, nr. 13—14, 17 august 1924.
[112] Idem, nr. 19, 19 oct. 1924.
[113] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 103—104.
[114] „Ferarul", II, nr. 7—10, 15 oct. 1925.
[115] „Conflictele colective de muncă", 1925, p. 52—53.
[116] „Viaţa Muncitoare" (Bucureşti), II, nr. 6, 8 nov. 1925.

Pe lîngă mișcările revendicative, în anul 1925 muncitorii uzinelor Astra au mai participat la campaniile politice duse de organizațiile muncitorești din localitate, sub conducerea comuniștilor, pentru respectarea drepturilor democratice, protestînd împotriva închiderilor repetate a Căminului muncitoresc, împotriva arestării Consiliului General al Sindicatelor Unitare. Activitatea politică a muncitorilor din Arad a fost intensă în 1925. Plenara C.C. al P.C.R. din iulie 1925 a dat indicații privind crearea de comitete locale de front unic care să încheie înțelegeri cu organizațiile politice de opoziție și profesionale în vederea realizării unor acorduri electorale. În toamna anului 1925 astfel de comitete au fost create și la Arad[117].

Anul 1926 a debutat pentru muncitorii de la Astra prin începerea negocierilor în vederea încheierii noului contract colectiv, deoarece la 9 ianuarie cel vechi a expirat. Salariații au cerut sporirea salariilor cu 50%, desființarea muncii în acord și concedii plătite[118]. Ca de obicei, pertractările au decurs în condiții foarte dificile, deoarece direcțiunea se situa pe o poziție rigidă[119]. Din această cauză noul contract colectiv a fost încheiat numai după lungi discuții, fără prea multe modificări față de cel anterior.

Una din cauzele principale de nemulțumire a lucrătorilor fabricii de vagoane erau orele suplimentare la care îi obliga direcțiunea. Această obligație se menținea, în ciuda faptului că mulți muncitori au fost concediați, iar uzinele nu lucrau decît 3—4 zile pe săptămînă[120]. Or, lucrătorii cereau ca să se renunțe la orele suplimentare și să fie angajați în schimb muncitori șomeri, dar direcțiunea refuza. Ca urmare, la 28 iulie, 1420 de muncitori ai uzinelor Astra (din totalul de 1731) au declarat grevă, cerînd renunțarea la orele suplimentare, ceea ce direcțiunea, în cursul tratativelor purtate, a fost nevoită să accepte pînă la urmă[121].

La scurt timp după aceasta, contractul colectiv încheiat la începutul anului a expirat. Muncitorii au cerut mărirea salariilor cu 30% și desființarea muncii în acord. Deoarece doleanțele lor n-au găsit ascultare, 1200 de muncitori au declarat o nouă grevă[122], căci patronii nu vroiau să acorde un spor mai mare de 10% la salarii. Tratativele purtate pînă la 10 august 1926 au dus la încheierea unui nou contract, prin care muncitorii au obținut mărirea salariilor cu 13%, la care se adăuga o gratificație echivalentă cu salariul pe o săptămînă, renunțarea la orele suplimentare și angajarea în caz de nevoie a unor șomeri recent concediați. Ziarul „Viața Muncitoare" considera că „acest contract e unul din cele mai bune contracte, încheiate de către Uniunea Metal-Unitară"[123].

---

[117] Crearea P.C.R. (mai 1921), p. 484—485.
[118] „Conflictele colective de muncă", 1926, p. 84—85.
[119] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 119.
[120] „Ferarul", III, nr. 6—7, 1 iulie 1926.
[121] „Conflictele colective de muncă", 1926, p. 44—45.
[122] „Viața Muncitoare", III, nr. 44, 15 aug. 1926.
[123] Idem, nr. 45, 22 aug. 1926.

Dar, la sfîrşitul anului 1926, situaţia materială a muncitorilor s-a înrăutăţit din nou, deoarece, după o stagnare de cîteva luni de zile, începînd cu luna septembrie, preţurile au început iarăşi să crească[124]. Cu toate acestea, direcţiunea intenţiona să reducă salariile cu 5%. Muncitorii au cerut, dimpotrivă, mărirea lor cu 10%. Din această cauză la 1 noiembrie 1926 a izbucnit un nou conflict colectiv de muncă la fabrica Astra, la care au participat 1387 de salariaţi[125]. În cursul tratativelor ce au urmat, ambele părţi au renunţat la pretenţiile lor, astfel încît munca a continuat în vechile condiţii.

Pe lîngă îmbunătăţirea situaţiei lor materiale, luptele aprige duse de muncitorimea fabricii de vagoane au avut drept scop şi combaterea persecuţiilor şi represiunilor aplicate de autorităţile administrative împotriva organizaţiilor clasei muncitoare. După interzicerea activităţii legale a P.C.R., s-a constituit şi în Arad o secţiune locală a Blocului Muncitoresc Ţărănesc, organizaţie politică de masă menită să mobilizeze masele populare la luptă pentru dreptate socială şi democraţie politică sub lozincile Partidului Comunist. În anul 1926 organizaţia din Arad a Blocului Muncitoresc Ţărănesc a participat la alegerile comunale în cadrul „opoziţiei unite" antiliberale, urmînd să-şi trimită reprezentanţii în consiliul comunal[126]. Dar curînd după aceasta, propaganda electorală a Blocului a fost împiedicată prin toate mijloacele. La 21 mai 1926 o delegaţie muncitorească condusă de metalurgistul Ioan Baga şi de Gheorghe Voştinar, candidat al B.M.Ţ. în alegeri, s-a prezentat la prefectură pentru a protesta[127]. Un bun prilej pentru manifestarea dorinţei de libertate şi echitate socială a muncitorimii arădene l-a constituit ziua de 1 Mai, care la Arad a fost sărbătorită de cei ce muncesc sub semnul unităţii de acţiune a clasei muncitoare, a desfiinţării exploatării omului de către om[128].

Ca o dovadă a năzuinţei spre democraţie, la 4 august 1926, 1200 de muncitori ai uzinelor Astra au hotărît într-o adunare publică să adere la „Liga contra teroarei", organizaţie de masă care lupta pentru respectarea libertăţilor democratice, împotriva represaliilor şi persecuţiilor autorităţilor burgheze[129]. De asemenea, la 14 octombrie, metalurgiştii din Arad au participat la întrunirea organizată de muncitorime în semn de protest împotriva prelungirii timpului de muncă peste 8 ore, împotriva arestărilor ilegale şi a tratamentului antimuncitoresc ce se aplica în închisori[130].

---

[124] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 131.

[125] Arh. St. Arad, *Fond. Inspectoratul Regional al Muncii Arad*, reg. nr. 1/1926, Conflicte de muncă, f. 1—2.

[126] Florea Dragne, *Activitatea Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, organizaţie revoluţionară de masă creată şi condusă de P.C.R.* „Analele Inst. de istorie a P.C.R.", 1962, VIII, nr. 1, p. 50.

[127] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 125—126.

[128] O. Matichescu, E. Georgescu, *1 Mai în România 1890—1970*, p. 183—184; „Ferarul", III, nr. 1—5, 1 mai 1926.

[129] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 126—127.

[130] *Ibidem*, p. 127—128.

Din cauza adversității autorităților au avut de suferit mult și metalurgiștii arădeni organizați în sindicatele unitare. La Conferința unitară metal, chimică și petrol din România, ținută la București între 7—9 ianuarie 1927, s-a arătat că „secretarul regional din Arad, membrii din comitete, muncitorii din fabrici au fost în repetate rînduri arestați și împiedicați în activitatea lor sindicală"[131]. La aceeași conferință s-au rostit cuvinte de apreciere pentru energia, eficacitatea și perseverența cu care activa organizația metalurgiștilor unitari din Arad.

Datorită eficienței cu care activau, a fidelității cu care apărau interesele muncitorești, sindicatele unitare metalurgiste din Arad și-au sporit numărul de membri și influența în anul 1927. În acest an 931 din numărul total de 1708 salariați de la uzinele Astra erau sindicalizați, iar în cazul fabricilor metalurgice mai mici (Industria Fierului S.A., E. Hendl, Fr. Rudkovszki) toți lucrătorii erau cuprinși în sindicate[132].

Puterea sporită a sindicatelor i-a ajutat pe muncitori să obțină noi succese în mișcările revendicative. Începînd cu luna ianuarie 1927 angajații uzinelor Astra au cerut în repetate rînduri urcarea salariilor din cauza scumpetei și a sporirii chiriilor[133]. Deoarece demonstrațiile lor pașnice au rămas fără rezultat, în luna mai ei au declanșat conflictul colectiv, cu participarea unui număr de 1496 de salariați, cerînd încheierea unui nou contract colectiv și mărirea salariilor[134]. Comitetul de direcție al societății Astra a fost nevoit să decidă în ședința sa din 14 mai 1927 sporirea salariilor începînd cu 15 aprilie, cu 10% pentru lucrători calificați și cu 8% pentru cei necalificați, precum și acordarea unor gratificații egale cu un salar săptămînal[135].

Pe această bază a fost încheiat un nou contract colectiv, valabil între 15 aprilie — 31 decembrie 1927, care, în afară de mărirea salariilor, mai prevedea și respectarea strictă a zilei de muncă de 8 ore. Cu cîteva luni mai tîrziu îmbunătățirea condițiilor de muncă și salarizare a fost obținută și de către salariații fabricilor metalurgice mai mici din localitate. Lucrătorii uzinelor Astra trebuiau să ceară respectarea timpului de 8 ore de muncă la fiecare contract colectiv, căci patronii încălcau mereu această prevedere, deși recunoșteau în particular că reducerea timpului de lucru are efecte pozitive asupra randamentului[136].

Lucrătorii mai cereau introducerea unor dispoziții de igienă și siguranță în convenții, motivate prin numeroasele accidente ce aveau loc. Numai în 1927 au avut loc 55 de accidente la uzinele Astra. Dealtfel, Inspectoratul muncii din Arad considera că întreprinderile metalurgice prezintă pericol pentru sănătatea muncitorilor și cerea să se ia măsuri de prevenire[137]. În comparație cu întreprinderile mici, în care domnea

---

131 „Viața Muncitoare", III, nr. 62, 22 ian. 1927.
132 „Conflictele colective de muncă", 1927, p. 24—25.
133 Arh. St. Brașov, *Fond. „Astra" S.A.R.*, dos. nr. 4/1927, f. 1.
134 Arh. St. Arad, *Fond. Insp. Reg. al Muncii Arad*, reg. nr. 1/1926, f. 2—3.
135 Arh. St. Brașov, *Fond. „Astra" S.A.R.*, dos. nr. 4/1927, f. 2.
136 „Inspecția Muncii", 1927, p. 23.
137 *Ibidem*, p. 9.

insalubritatea, situaţia fabricii de vagoane era totuşi mai bună, deoarece sălile de lucru erau mai spaţioase şi mai luminate, existau ventilatoare şi aspiratoare de praf, pardoseala de ciment era sistematic spălată.

Rapoartele Inspectoratului muncii furnizează date preţioase cu privire la condiţiile de muncă, de salarizare şi de trai ale muncitorilor. Unul din neajunsurile menţionate în raportul pe anul 1927 semnalează că, acolo unde femeile lucrau în număr restrîns, ele primeau salarii cu 25—30% mai mici decît muncitorii bărbaţi, deşi munca lor era din punct de vedere cantitativ egală cu cea a bărbaţilor[138]. Aceasta era şi situaţia fabricii de vagoane, unde munceau doar 65 de femei în anul 1927, în comparaţie cu 931 muncitori calificaţi, 422 muncitori necalificaţi şi 78 de ucenici.

Spre deosebire de alte întreprinderi mari din ţară, cele din Arad nu acordau nici un avantaj în natură muncitorilor, nici măcar locuinţă, deşi acesta era un obicei destul de răspîndit mai ales la uzinele metalurgice şi miniere mai importante. Inspectoratul muncii menţiona că din această cauză „locuinţele muncitorilor pretutindeni sînt mici, neîncăpătoare şi adesea murdare. Sînt rari aceia care trăiesc în locuinţe igienice şi suficiente pentru întreaga familie. Nici comunele, nici întreprinderile n-au atacat problema locuinţelor muncitorilor în regiunea Aradului“[139].

Un alt neajuns, poate cel mai chinuitor, pentru muncitori era şomajul, derivat din instabilitatea economică generală. În cursul anului 1927 şomajul s-a agravat în zona industrială a Aradului îndeosebi în industria metalurgică. Reprezentanţii sindicatelor muncitoreşti au cerut autorităţilor locale să ia măsuri pentru combaterea lipsei de lucru şi ajutorarea şomerilor, fără rezultat însă.

Toate aceste racile adunate la un loc acţionau ca un catalizator asupra conştiinţei sociale a muncitorimii, ele fiind în totală contradicţie cu năzuinţa ei spre un trai mai bun, eliberat de mizerie şi exploatare. Nu e de mirare că în această situaţie Inspectoratul muncii subliniază faptul că „muncitorii din zi în zi devin mai conştienţi de rolul lor, atît social cît şi economic-industrial. Treptat solicită măsuri de ocrotire sub toate formele şi păstrarea demnităţii lor. Cer de multe ori să participe cît de puţin la organizarea întreprinderilor, cel puţin din punct de vedere al muncii.“[140].

Acţiunile revendicative ale muncitorilor din Arad erau impulsionate de organizaţiile lor politice şi de clasă, de Partidul Comunist şi de sindicatele unitare. La începutul anului 1928 acestea au pornit o campanie energică pentru combaterea şomajului, deoarece patronii concediau pe salariaţi fără să se gîndească la mizeria acestora. La sfîrşitul anului 1927 au fost concediaţi o mare parte din muncitori, iar la începutul anului 1928 „şomajul s-a agravat. Uzinele metalurgice „Astra“ şi-au închis

[138] *Ibidem*, p. 19—20.
[139] *Ibidem*, p. 34.
[140] *Ibidem*, p. 35.

porțile. Luni dimineața, cînd cei 1500 de muncitori care mai rămăseseră în lucru s-au prezentat la fabrică, au găsit porțile închise. Direcția a spus că pînă la terminarea inventarului nu se reîncepe lucrul."[141] Pentru a protesta împotriva acestui act arbitrar, peste 2000 de șomeri din Arad au organizat o manifestație în fața primăriei, în frunte cu Gh. Voștinar, secretarul sindicatelor unitare din Arad, înmînînd ajutorului de primar un memoriu prin care cereau ajutorarea șomerilor rămași fără surse de existență. Aceste demersuri n-au prea avut rezultat, astfel încît pînă la urmă tot sindicatele unitare au fost acelea care au înființat o cantină gratuită pentru șomeri la care se hrăneau 1000 de persoane fără lucru. Dar, autoritățile au închis la 15 februarie și această cantină.[142]

Șomerii din Arad au dus o luptă organizată pentru a obține ajutor din partea autorităților. Ei au înființat comitete de șomeri, care au organizat manifestații de stradă[143]. Pînă la urmă, Ministerul Muncii, primăria, marile întreprinderi — printre care și fabrica Astra — au fost nevoite să pună fonduri la dispoziție pentru înființarea unor bucătării populare. În primăvara anului 1928 situația șomajului s-a ameliorat, iar fabrica Astra a trecut la noi angajări.

Odată cu aceasta s-a pus problema reînnoirii contractului colectiv, deoarece valabilitatea lui încetase la 31 decembrie 1927. În consecință, la 17 martie 1928, muncitorii fabricii de vagoane, reprezentați prin sindicatele unitare, au cerut încheierea unui nou contract colectiv în care să se prevadă sporirea salariilor cu 20%[144]. La conflictul colectiv au participat 1476 de muncitori din totalul de 1820. Dintre participanți, 827 erau membri de sindicat. Inspectoratul muncii a intervenit pentru rezolvarea conflictului, inițiind tratative. Direcțiunea a refuzat cu încăpățînare să mărească salariile lucrătorilor, deși scumpetea sporise între timp, recurgînd la tactica tărăgănării tratativelor. Văzînd aceasta, muncitorii au organizat două greve demonstrative de cîte 15 minute, dar fără rezultat[145].

Tratativele se prelungeau în mod inutil, îndeosebi din cauză că inspectorul muncii absenta mereu de la convorbiri. Indignată, la 16 mai 1928, muncitorimea a încetat din nou lucrul, de data aceasta cu intenția de a prelungi greva[146]. Bineînțeles, jandarmeria și poliția au înconjurat imediat clădirea fabricii, începînd să-i molesteze pe muncitori. După o oră și jumătate de grevă, după ce au primit asigurarea că tratativele vor continua, munca a fost reluată. Au urmat noi tratative la care, la un moment dat, a fost invitat și M. Georgian, inspectorul general al muncii de la București, dar rezultatele întîrziau să se arate. În cele din urmă, delegația muncitorilor a cerut să se încheie proces verbal de ne-

[141] „Viața Muncitoare", IV, nr. 3, 14 ian. 1928.
[142] Idem, nr. 12, 18 martie 1928.
[143] „Inspecția Muncii", 1928—1929, vol. II, p. 45.
[144] Arh. St. Arad, *Fond. Insp. Reg. Muncii*, reg. nr. 1/1926, f. 4—5.
[145] „Conflictele colective de muncă", 1928, p. 35.
[146] „Arbeiter Zeitung", XXXVI, nr. 111, 18 mai 1928.

împăcare, refuzînd totodată şi arbitrajul[147]. Deoarece patronii continuau să manifeste aceeaşi lipsă de maleabilitate, la 17 mai, muncitorii au renunţat să-şi mai susţină revendicările, au renunţat şi la încheierea contractului colectiv, continuînd munca în vechile condiţii[148].

Desigur, aceasta nu a însemnat o capitulare a muncitorimii, care era hotărîtă să dobîndească prin luptă revendicările ei, cu atît mai mult, cu cît, chiar în timpul tratativelor, pîinea s-a scumpit în două rînduri, iar chiriile s-au urcat cu 100%[149]. Sindicatele unitare şi comuniştii îşi dădeau seama că vor trebui să organizeze temeinic lupta, dacă vor să obţină victoria şi să acţioneze în aşa fel, încît muncitorii să nu rămînă fără nici o sursă de cîştig, în cazul unei greve prelungite. De aceea ei au hotărît declanşarea grevei numai la una din secţiunile întreprinderii, de care depindea însă funcţionarea întregii uzine. În acest fel, în caz de nevoie, greva putea fi generalizată, dar pînă atunci muncitorii din secţiile rămase în lucru puteau ajuta din punct de vedere material pe tovarăşii lor de muncă şi de luptă[150].

La 13 iunie adunarea generală a circa 1600 muncitori de la uzinele Astra a hotărît reînceperea luptei pentru îmbunătăţirea salariilor[151]. La 15 iunie 1928, cei 138 de lucrători de la secţia forjerie şi secţia mecanică au părăsit lucrul prin surprindere, pentru ca patronii să nu poată lua măsuri preventive. Ulterior, ei au cerut sporirea salariilor cu 10%[152].

Tactica adoptată de grevişti s-a dovedit a fi eficace, întrucît încetarea activităţii forjeriei şi a atelierului mecanic a creat foarte curînd dificultăţi întreprinderii. În şedinţa Consiliului de Administraţie din 22 iunie 1928, M. N. Schapira, administratorul delegat al societăţii, a remarcat „dificultăţile pe care D-sa le are pentru menţinerea lucrului în celelalte ateliere, întrucît acestea nu pot fi aprovizionate cu piesele necesare executate de către aceste două secţiuni în grevă"[153].

Dar patronii nu se gîndeau să satisfacă revendicările muncitorilor, ci plănuiau să îi silească la reluarea lucrului, trecînd la presiuni puternice. În acest scop, în aceeaşi şedinţă, administratorul delegat a comunicat că „a dispus concedierea treptată a lucrătorilor din celelalte secţiuni şi că la sfîrşitul săptămînii va concedia pe toţi lucrătorii rămaşi, închizînd atelierele pînă la lămurirea situaţiei"[154].

Într-adevăr, după ce i-a somat pe grevişti să reia lucrul necondiţionat, ceea ce aceştia au refuzat, direcţiunea a anunţat că în acest caz

---

[147] „Viaţa Muncitoare", nr. 19, 3 iunie 1928.
[148] Arh. St. Arad, *Fond. Insp. Reg. Muncii*, reg. nr. 1/1926, f. 4—5.
[149] „Viaţa Muncitoare", nr. 24, 8 iulie 1928.
[150] A. Simion, *Mişcarea muncitorească în industria metalurgică, 1923—1928*. „Acta Musei Napocensis", 1972, IX, p. 322—323.
[151] „Viaţa Muncitoare", nr. 24, 8 iulie 1928.
[152] Arh. St. Arad, *Fond. Insp. Reg. Muncii*, reg. nr. 1/1926, f. 5—6; „Conflictele colective de muncă", 1928, p. 6.
[153] Arh. St. Braşov, *Fond. Astra S.A.R.*, dos. nr. 4/1927, f. 18.
[154] *Ibidem*.

va concedia 1000 de lucrători[155]. În acest fel, pînă la 1 iulie numărul celor concediați a ajuns la 1100[156]. Concedierile au continuat și în zilele următoare, astfel încît practic muncitorii societății Astra au ajuns în situația de lock-out. Autoritățile locale și Inspectoratul muncii s-au raliat punctului de vedere al patronilor, căutînd prin toate mijloacele să înfrîngă rezistența muncitorimii. Delegații muncitorilor la tratative au fost arestați de către siguranță, iar inspectorul muncii a declarat în fața reprezentanților muncitorilor că are „împuternicire din partea Ministrului de Interne să înfrîngă cu orice preț greva"[157].

În afară de sprijinul autorităților, patronii au mai apelat și la solidaritatea de clasă a celorlalți capitaliști, îndeosebi a puternicelor firme grupate în Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere, cărora societatea Astra le-a cerut la 6 iulie, printr-o adresă confidențială, „a pune în vedere instituțiilor industriale din țară de a nu primi muncitori concediați de uzinele noastre după data de 15 iunie anul curent"[158].

În fața ofensivei patronatului, sindicatele unitare au făcut apel la unitatea muncitorească. Gazeta „Viața Muncitoare", organul C.G.S.U., a îndemnat pe metalurgiștii din alte localități să nu meargă în căutare de lucru la Arad. De asemenea, la 22 iulie 1928, a publicat un apel prin care îndemna la acțiuni de solidaritate întregul proletariat din România în sprijinul greviștilor de la Arad.[159] „Muncitorimea din toată țara trebuie să strîngă bani pentru a veni în ajutorul celor 1600 de lockoutați, trebuie să ceară în adunări, întruniri, prin moțiuni și proteste, retragerea armatei și poliției din conflictele de muncă; schimbarea inspectorului Popescu, reprimirea în lucru a tuturor celor concediați și sporirea salariilor muncitorești".

În fața rezistenței dîrze a muncitorilor, autoritățile au înăsprit represiunile, iar patronii au recurs la manevre. Siguranța și jandarmeria au ocupat Căminul muncitoresc din Arad, unde era sediul greviștilor în timp ce Direcțiunea, după ce a întrerupt orice fel de tratative cu reprezentanții muncitorimii, a luat legătura cu unele grupuri de muncitori pe care îi îndemna să reia lucrul. Fără succes însă, deoarece muncitorii au refuzat. „Rezistența lor continuă în cea mai perfectă solidaritate. Nici un trădător nu s-a ivit" — scria „Viața Muncitoare"[160].

Lovindu-se de refuzul compact al muncitorimii, direcțiunea a amenințat cu introducerea zilei de muncă de 10 ore după reluarea activității. Dar și această manevră a fost zadarnică[161]. Văzînd că nu poate înfrînge rezistența muncitorimii, la 4 august patronii au reluat tratativele cu reprezentanții lucrătorilor și după două zile de tratative au încheiat un

---

155 „Arbeiter Zeitung", nr. 151 din 27 iunie 1928.
156 „Viața Muncitoare", nr. 24, 8 iulie 1928.
157 „Arbeiter Zeitung", nr. 156, 7 iulie 1928.
158 Arh. St. București, Arh. Ist. Centr., Fond. *Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere (U.I.M.M.R.)*, dos. nr. 1/1928, f. 53.
159 „Viața Muncitoare", nr. 26, 22 iulie 1928.
160 Idem, nr. 27, 29 iulie 1928.
161 „Arbeiter Zeitung", nr. 163, 21 iulie 1928.

nou contract de muncă, valabil pe perioada 6 august 1928 — 6 august 1929. Deşi n-au obţinut mărirea salariilor, muncitorii au avut cîştig de cauză în numeroase alte privinţe[162]. Astfel, toţi muncitorii concediaţi au fost reprimiţi la lucru, salariile în acord ale muncitorilor de la forjă au fost îmbunătăţite, s-a menţinut ziua de lucru de 8 ore, s-au achitat în mod retroactiv o parte din salariile pierdute în timpul grevei, s-a hotărît consultarea muncitorilor la numirea unui nou şef de echipă[163].

Greva muncitorilor de la fabrica de vagoane din Arad a fost printre cele mai lungi din întreaga ţară în anul 1928. Greva a durat 53 de zile, pierzîndu-se din cauza ei 25.820 zile de lucru. Sindicatele unitare au scos în evidenţă însemnătatea luptelor greviste de la Arad. „Viaţa Muncitoare" sublinia că „în vremile astea de şomaj, de mizerie şi de teroare, victoria de la Astra are o imensă însemnătate. Ea dovedeşte că solidaritatea muncitorească poate sparge cea mai sălbatică furie administrativă, poate înfrînge cea mai îndrăcită încăpăţînare patronală"[164].

După încheierea grevei, eforturile muncitorimii de la Astra s-au îndreptat în special în direcţia luptei pentru respectarea convenţiei colective încheiate, deoarece patronii se eschivau. Organizaţiile sindicale au fost silite din această cauză să intervină în repetate rînduri[165]. Spre sfîrşitul anului au reînceput concedierile. În decembrie 1928, ziarul „Virradat" („Zorile"), organul local al Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, relata că într-un interval de patru săptămîni au fost concediaţi 700 de muncitori de la fabrica de vagoane şi că pînă la sfîrşitul anului numărul lor va creşte la 1.000[166].

Lupta muncitorilor de la „Astra" pentru un trai mai bun, pentru diminuarea exploatării capitaliste era strîns legată de lupta pentru apărarea organizaţiilor sindicale, care erau principalul instrument al muncitorimii în timpul confruntărilor cu patronii. Or, în cursul anului 1928, sindicatele unitare, organele lor de presă, erau permanent persecutate şi ameninţate cu desfiinţarea definitivă. Paralel cu aceasta, militanţii sindicalişti erau adesea arestaţi, schingiuiţi, împroceşuaţi. Muncitorii uzinelor Astra s-au ridicat cu curaj la luptă pentru apărarea organizaţiilor şi conducătorilor lor. În iulie 1928, în toiul grevei, lucrătorii uzinelor au organizat o adunare generală, votînd o moţiune prin care cereau ridicarea măsurilor excepţionale îndreptate contra sindicatelor unitare, încetarea terorii, garantarea libertăţilor cetăţeneşti, eliberarea lui Ioan Baga, care era conducător al organizaţiei metalurgiste unitare locale şi consilier comunal din partea Blocului Muncitoresc Ţărănesc[167].

În septembrie 1928, în timpul procesului organizat la Curtea Marţială a Corpului VII armată din Cluj, în care au fost inculpaţi 76 de

---

[162] Arh. St. Bucureşti, Arh. ist. centr. *Fond. U.D.R.*, dos. nr. 13/1921, f. 203—204.

[163] A. Simion, *op. cit.*, p. 322—323.

[164] „Viaţa Muncitoare", nr. 29, 12 aug. 1929.

[165] Idem, nr. 37, 7 oct. 1928.

[166] „Virradat", (Arad) I, nr. 5, 18 dec. 1928.

[167] „Viaţa Muncitoare" nr. 24, 8 iulie 1928.

conducători ai muncitorimii din România, în majoritate membri ai sindicatelor unitare, reprezentanții muncitorilor fabricii de vagoane au cerut prefectului județului, ca acesta să intervină atît la Ministerul de Interne cît și la cel de Război ca să se înceteze imediat procesul de la Cluj, care țintea dizolvarea sindicatelor unitare. În cerere muncitorii au arătat clar că „prin tentativa de dizolvare se pregătește strangularea acțiunilor clasei muncitoare din România dusă pentru revendicările sale imediate"[168].

În cursul alegerilor parlamentare din decembrie 1928, respectarea drepturilor democratice ale muncitorimii a constituit un punct principal al manifestelor electorale ale Blocului Muncitoresc Țărănesc, care avea o puternică organizație la Arad. Pentru a întări campania electorală dusă prin presă, conducerea locală a hotărît ca, pe lîngă organul central în limba română al Blocului Muncitoresc Țărănesc, în Arad să fie difuzată și o ediție locală în limba maghiară, intitulată „Virradat" („Zorile"). Curînd, acest ziar a devenit o tribună de luptă pentru drepturile muncitorimii.

Relatînd succesele electorale ale Blocului Muncitoresc Țărănesc, ziarul „Virradat" comunica cititorilor că cei doi conducători locali ai organizației, Ioan Baga și Gheorghe Voștinar au fost arestați, în ciuda faptului că guvernul național-țărănesc a promis desfășurarea unor alegeri „libere"[169]. În semn de protest, la Căminul Muncitoresc 800 de muncitori au ținut o adunare convocată de organizațiile sindicale, în cadrul căreia au cerut eliberarea celor arestați, amnistie generală politică, militară și agrară, libertatea presei, a cuvîntului, a organizării și întrunirii. De asemenea, în scopul atenuării efectelor șomajului, adunarea a cerut organizarea unor șantiere publice, sprijinirea materială a șomerilor de către stat, respectarea zilei de muncă de 8 ore[170]. Cererile muncitorilor arădeni au fost înmînate miniștrilor de interne, de justiție și al muncii.

Combaterea grabnică a șomajului constituia o chestiune de extremă urgență, deoarece conform raportului inspectoratului muncii, „sfîrșitul anului 1928 era un adevărat dezastru", pe care fabrica de vagoane Astra îl încheia cu 1.100 de concedieri, iar restul lucrătorilor nu munceau decît 5 zile pe săptămînă[171]. Ei trebuiau să muncească însă cu o încordare sporită, din care cauză în cursul anului 1928 s-au produs 54 de accidente de muncă la fabrica de vagoane[172].

Politica concedierilor în masă a fost aplicată în bună parte din cauză că guvernul „a suspendat repararea vagoanelor în industria particulară, deoarece sînt prea scumpe". Din această cauză societatea a efectuat concedieri masive și la uzinele Romloc din Brașov, pe care le-a preluat după anul 1927. În acest fel, societatea Astra voia în mod deliberat să

[168] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 155.
[169] „Virradat", nr. 4, 16 dec. 1928.
[170] Idem, nr. 11, 25 dec. 1928.
[171] „Inspecția Muncii" 1928—1929, vol. II, p. 31, 45.
[172] *Ibidem*, p. 15.

provoace agitații sociale pentru a efectua presiuni asupra guvernului, sperînd ca pe această cale să obțină comenzi mai mari.[173]

Concedierile abuzive, efectuate după bunul plac al direcțiunii, erau în bună parte favorizate de faptul că contractul colectiv nu prevedea obligativitatea preavizului plătit de întreprindere. Deoarece proiectul noii legi a contractelor de muncă, pus în discuția industriașilor, prevedea preavizul obligatoriu, societatea Astra a cerut ca să se scoată din viitoarea lege principiul preavizului plătit „deoarece în situația complectamente nesigură în care lucrează industria azi, acest preaviz înseamnă ca patronul să plătească din pungă zilele de preaviz"[174].

Societatea Astra mai dorea să folosească concedierile și ca mijloc de presiune împotriva salariaților ei, pentru a-i obliga să accepte prelungirea zilei de muncă[175]. Din această cauză publicarea Regulamentului legii pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor, care legifera introducerea timpului de muncă de 8 ore, nu i-a convenit de loc. Drept urmare, direcțiunea fabricii de vagoane a adresat la 7 februarie 1929 o scrisoare Ministerului Muncii și Ocrotirilor Sociale, prin care cerea ca să fie exceptați de la regimul muncii de 8 ore „muncitorii care execută lucrări urgente pentru stat, pe durata executării acestui fel de lucrări"[176]. Deoarece fabrica Astra avea de executat aproape în permanență comenzi de stat, amendamentul propus viza de fapt desființarea regimului de 8 ore de muncă în secțiile ei pe cale legislativă, în pofida prevederilor contractului colectiv.

Concedierile neîncetate de la fabrica Astra erau factorul principal al creșterii șomajului în orașul Arad. La începutul anului 1929 muncitorii lipsiți de lucru au început o serie de acțiuni energice pentru a obține scăderea concedierilor și ajutorarea efectivă a șomerilor, organizînd demonstrații, înaintînd memorii și petiții autorităților locale. De multe ori însă autoritățile respingeau demonstrațiile șomerilor, așa cum s-a întîmplat în data de 6 februarie, cînd jandarmeria a atacat sute de demonstranți, rănindu-i pe unii, arestîndu-i pe alții[177].

Evenimentele sîngeroase au provocat protestul hotărît al muncitorilor de la „Astra", care au organizat o întrunire de masă pentru a-și exprima indignarea, declarîndu-se solidari cu șomerii. Consiliul Sindical din Banat a protestat și el, cerînd anchetarea și condamnarea celor vinovați de izbucnirea incidentelor sîngeroase. De altfel, nici situația celor care mai lucrau în ateliere nu era cu mult mai bună, deoarece nu aveau mai mult de 10—15 ore de muncă săptămînal. Deci, și ei erau șomeri parțiali. În semn de protest, la 22 februarie 1929 muncitorii fabricii de vagoane au încetat lucrul, au organizat o întrunire în incinta fabricii,

[173] Arh. St. Brașov, *Fond. Colecția de Mișcare Muncitorească*, dos. nr. 131, f. 2.

[174] Arh. St. București, *Fond. U.I.M.M.R.*, dos. nr. 6/1929, f. 12.

[175] „Viața Muncitoare", VI, nr. 6, 10 febr. 1929.

[176] Arh. St. București, *Fond. U.I.M.M.R.*, dos. nr. 6/1929, f. 16.

[177] „Virradat", II, nr 31, 8 febr. 1929.

iar apoi au trimis o delegație de 150 persoane la prefectură, cerînd remedierea situației[178].

Datorită repetatelor concedieri numărul muncitorilor de la uzinele Astra a scăzut la 1345 în luna aprilie 1929[179]. Una din cauzele ascunse ale concedierilor consta în intenția patronului de a-i obliga pe salariații rămași în producție să accepte scăderea salariilor. De altfel, chiar și cei concediați erau de multe ori reprimiți ulterior, cu condiția să accepte o retribuție mai mică[180]. Muncitorii de la „Astra", dîndu-și seama de acest lucru, la 26 aprilie 1929 au cerut autorizație de la autorități, pentru a ține o adunare de protest împotriva reducerii salariilor[181].

Voința de luptă a muncitorimii arădene a fost limpede exprimată cu prilejul demonstrațiilor de la 1 Mai, cînd 800 de lucrători au răspuns apelului lansat de Partidul Comunist sub forma unui manifest care chema clasa muncitoare să acționeze „pentru a opune frontului agresiv unit al burgheziei și moșierimii, frontul unic încheiat al muncii, sub conducerea îndrăzneață a avangardei proletariatului, a Partidului Comunist din România și a ajutorului său, Uniunea Tineretului Comunist"[182].

Muncitorii își dădeau seama că la originea șomajului și a scăderii veniturilor se afla așa numita „raționalizare capitalistă" care tindea să mărească profiturile patronilor impunînd sacrificii salariaților în numele „creșterii productivității". Ca urmare, la congresul Sindicatelor Unitare din aprilie 1929 s-a lansat directiva luptei împotriva raționalizării, prin respectarea timpului de muncă de 8 ore, apărarea intereselor femeilor și a tineretului, respingerea lucrului în acord, prevenirea șomajului[183].

În spiritul acestor hotărîri, în primăvara anului 1929 muncitorii de la fabrica de vagoane au reluat lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai, după ce încă în luna ianuarie au pornit acțiuni energice pentru a determina direcțiunea să respecte contractul colectiv în vigoare[184]. În scopul organizării optime a mișcării revendicative, muncitorii și-au ales un Comitet de fabrică, precum și o Comisie de tratative cu patronii. Pentru a ține legătura cu masele muncitorești, începînd din aprilie 1929, Comitetul de fabrică a început să publice un Buletin de fabrică.

Desfășurarea eficientă a luptelor muncitorești din Arad a fost însă împiedicată în vara anului 1929 de către prigoana dezlănțuită împotriva sindicatelor unitare și a altor organizații muncitorești. Astfel, Tribunalul din Arad a hotărît dizolvarea sindicatelor unitare din localitate și confiscarea Căminului muncitoresc[185]. Prin acest act muncitorii de la „Astra"

[178] Idem, nr. 43, 22 febr. 1929.

[179] Arh. St. București, *Fond. U.I.M.M.R.*, dos. nr. 6/1929, f.. 19.

[180] „Virradat", nr 14, 17 ian. 1929.

[181] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*. București, 1971, p. 168.

[182] O. Matichescu, E. Georgescu, *1 Mai în România 1890—1970*, p. 194—198.

[183] „Viața Muncitoare", nr. 14, 23 iunie 1929.

[184] Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, 1970, p. 88.

[185] „Viața Muncitoare", nr. 18, 7 iulie 1929.

au primit o dublă lovitură: organizaţia lor sindicală unitară nu mai avea personalitate juridică, deci putea fi refuzată ca partener de tratative; apoi, prin pierderea Căminului, metalurgiştii au fost lipsiţi de locul lor obişnuit de adunare şi consfătuire.

Cu toate acestea, la 28 iulie 1929 au început negocierile între reprezentanţii muncitorilor şi cei ai patronilor pentru încheierea unui contract de muncă. Deşi patronii au făcut unele concesii, principala revendicare a muncitorilor, referitoare la mărirea salariilor cu 25%, a fost categoric respinsă[186]. Călită în atîtea confruntări grele purtate împotriva patronilor, în luna august, muncitorii uzinelor Astra au hotărît să pornească din nou la luptă. La 14 august 1929, la apelul lansat de P.C.R., secţia de partid din Arad a organizat o grevă de solidaritate de o zi cu minerii de la Lupeni[187]. Greva a avut totodată rostul de a slăbi încăpăţînarea patronilor, care au început convorbirile cu muncitorii. Deşi tratativele au fost reluate, direcţiunea nu dădea dovadă de înţelegere faţă de nevoile muncitorilor. În consecinţă, la 16 august, 1735 de salariaţi ai fabricii de vagoane au declarat grevă în favoarea revendicărilor lor[188].

Deşi muncitorii au pornit lupta cu toată hotărîrea, greva din vara şi toamna anului 1929 s-a desfăşurat în condiţii foarte nefavorabile, ceea ce s-a repercutat negativ asupra deznodămîntului ei. Astfel, pentru a obţine permisiunea de a organiza o întrunire, muncitorii au fost nevoiţi să ceară permisiunea subsecretarului de stat al ministrului de interne, E. Mirto, care, pretextînd că ea a fost convocată de sindicatele unitare, a refuzat să o acorde[189]. La fel a procedat cu delegaţia greviştilor, care, în data de 25 septembrie, i-a cerut acordarea unei audienţe; sub motivul că fac parte din sindicatele unitare dizolvate de guvern, membrii ei nu au fost primiţi[190].

Tabăra muncitorimii a fost mult slăbită şi datorită faptului că nu a fost în stare să-şi păstreze unitatea şi solidaritatea din anii precedenţi. Între conducătorii lucrătorilor au apărut disensiuni, care au influenţat negativ evoluţia grevei[191]. Rezistenţa muncitorilor a fost subminată şi de sprijinul material cu totul insuficient pe care l-au primit. Deşi C.G.S.U. a adresat, prin intermediul organului ei „Viaţa Muncitoare", un apel către proletariatul din toată ţara în vederea ajutorării greviştilor de la Arad[192], rezultatele au fost foarte slabe. Cu toate acestea, muncitorii de la Astra au rezistat eroic timp de 8 săptămîni, pînă

---

[186] „Buletinul de fabrică al Comitetului de fabrică „Astra" Arad, nr. 2, 26 aug. 1929, p. 2.

[187] Arh. Centrală a C.C. al P.C.R. *Fond. 10*, Anul 1929, unitate de păstrare nr. 41, f. 8; „Viaţa Muncitoare" nr. 24, 1 sept. 1929.

[188] Arh St. Arad, *Fond. Insp. Reg. Muncii*, reg. nr. 1/1926, f. 8—9.

[189] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 173—174.

[190] Arbeiter Zeitung", XXXVII nr. 220, 27 sept. 1929.

[191] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., *Fond. 10*, anul 1929, U.P. nr. 41, f. 20; Buletinul de fabrică Astra Arad, nr. 3, 12 oct. 1929.

[192] „Viaţa Muncitoare", nr. 27, 20 oct. 1929.

la mijlocul lunii octombrie[193]. În cele din urmă a fost încheiată o nouă convenție colectivă, valabilă între 21 octombrie 1929 și 21 octombrie 1930, care reînnoia în linii mari dispozițiile contractului precedent, fără să prevadă mărirea salariilor. Totuși, muncitorii au obținut prelungirea duratei concediilor cu plată, precum și introducerea preavizelor de 14 zile înainte de concediere[194].

După încetarea grevei neînțelegerile din sînul mișcării sindicale unitare au continuat să persiste. Paralel cu persecuțiile la care au fost supuse, disensiunile au contribuit la slăbirea puterii lor mobilizatoare. Din această cauză, o parte din metalurgiștii de la Astra au aderat la sfîrșitul anului 1929 la sindicatele reformiste[195].

Deși n-a adus cîștiguri materiale substanțiale muncitorilor, greva de la uzinele Astra din anul 1929 a avut o mare însemnătate morală. Izbucnită imediat după represiunile sîngeroase de la Lupeni, ea a dovedit că clasa muncitoare din România nu s-a lăsat intimidată de represiunile autorităților burgheze, că ea continua să-i înfrunte cu dîrzenie, perseverență și demnitate pe exploatatori[196].

După cum a remarcat Buletinul secretariatului regional Ardeal al P.C.R., „muncitorimea exploatată la sînge a României, tocmai din cauza mizeriei sale, în ciuda oricărei terori, persecuții... pornește la luptă pentru revendicările sale. Acest lucru îl dovedește în mod strălucit actuala mișcare pentru mărirea salariilor a muncitorimii de la fabrica „Astra" unde muncitorimea, la chemarea Partidului Comunist, pornește la luptă, în ciuda tuturor piedicilor, încercărilor de inducere în eroare a conducătorilor lor oportuniști"[197]. Concomitent, Buletinul aprecia că „prin atitudinea sa de pînă acum, muncitorimea de la fabrica „Astra" a dovedit cu fiecare ocazie și recent cu ocazia atentatului din Valea Jiului, cît și la 1 august cu ocazia grevei de manifestare împotriva războiului imperialist, că proletariatul din România este copt pentru lupta împotriva dictaturii fasciste"[198].

Acțiunea greviștilor de la Astra a avut ca efect manifestarea unor încercări de acțiune solidară a muncitorilor de la toate fabricile de material rulant din România. În noiembrie 1929 muncitorii de la „Romloc"-Brașov au organizat o întrunire pentru a-și manifesta sprijinul pentru luptele purtate de confrații lor de la societățile Reșița, Astra, Unio[199]. Acțiunile muncitorilor de la „Astra" din vara și toamna anului 1929 au făcut parte integrantă din lanțul de greve care au fost îndreptate de diferitele detașamente ale clasei muncitoare împotriva intensificării exploatării în condițiile izbucnirii crizei economice. „Prima mare bătălie

[193] Arh. St. București, *Fond. U.D.R.*, dos. nr. 13/1921, f. 256.
[194] „Convențiile colective de muncă", 1929, p. 81—82.
[195] „Metalurgistul", X, nr. 11, 1 nov. 1929.
[196] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, p. 185.
[197] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R. *Fond. 10*, anul 1929, U.P. nr. 41, f. 19.
[198] *Ibidem*, f. 20.
[199] M. Băltescu, F. Poenaru, *File din activitatea și lupta comuniștilor brașoveni*. Brașov, 1971, p. 38—39.

de clasă din şirul luptelor sociale din această perioadă o constituie luptele minerilor de la Lupeni din 1929. Participă, de asemenea, la acţiuni greviste de mare amploare metalurgiştii din Bucureşti, Arad, Reşiţa, Braşov, textiliştii din Buhuşi şi Cluj, muncitorii forestieri din Valea Mureşului, minerii din Livezeni, Doiceşti şi Aninoasa, petroliştii din Valea Prahovei, muncitorii portuari din Constanţa, Brăila, Turnu-Severin, precum şi alte mii de muncitori de pe întreg cuprinsul ţării"[200].

Anul 1930, an în care „Astra" şi-a menţinut producţia, a însemnat pentru comuniştii uzinei, sub raport politic, intensificarea continuă a activităţii lor în rîndurile muncitorilor. Păstrarea vechilor drepturi reflectă semnificativ forţa muncitorilor. Sporirea agitaţiei muncitorilor în masă era bine cunoscută de către direcţia fabricii, care într-un raport al său spunea că: „propaganda subversivă agită tot mai îndrăzneţ spiritele muncitorilor"[201]. Se făcuse acest lucru, desigur, de la om la om, dar şi prin intermediul presei muncitoreşti legale şi ilegale.

Presa muncitorească arădeană a jucat în anii crizei un deosebit rol în organizarea manifestărilor muncitoreşti pentru revendicări social-economice. Au fost bine cunoscute circulara C.C. al P.C.R. din 1929 ca şi documentele privind problemele de presă elaborate de Congresul al V-lea al P.C.R. şi de plenarele C.C. al P.C.R. Bine cunoscute şi temeinic însuşite, ceea ce a dus la atragerea îndeosebi a tineretului la intensificarea activităţii tipografiilor ilegale. Consiliul sindical din Arad, mergînd pe linia trasată de P.C.R. şi de documentele Congresului Sindicatelor Unitare de la Timişoara, a luat o serie de măsuri privind editarea, răspîndirea şi apărarea presei muncitoreşti. Decizia Consiliului sindical unitar din Arad considera sprijinirea ei o îndatorire a întregii muncitorimi din România. Se cerea sprijinirea ziarelor „Viaţa Muncitoare", „Înainte", „Apărătorul Patriei", „Tineretul Muncitor" etc. La mijlocul anului 1930, din iniţiativa P.C.R. s-a constituit, la nivel judeţean, Comitetul „Prietenilor presei proletare"[202].

Acordîndu-se presei muncitoreşti importanţa şi locul cuvenit, muncitorii arădeni au fost bine informaţi despre ceea ce se petrecea în ţară sub raport economic şi social şi în acelaşi timp au cunoscut tactica şi strategia elaborată de P.C.R. în anii crizei economice.

Ca o realizare pe linia manifestărilor muncitoreşti arădene din anul 1930 se înscrie şi acţiunea metalurgiştilor din august. La 1 august 1930 în cadrul Uzinei Astra din Arad a avut loc o grevă demonstrativă de 4 ore determinată de arestarea unor muncitori. În semn de protest şi solidaritate, muncitorii tineri, alături de cei mai în vîrstă, au încetat lucrul cerînd eliberarea celor arestaţi. Pe frontispiciul fabricii era arborat un uriaş steag roşu. Starea de spirit creată în uzină a fost cunoscută de

[200] Nicolae Ceauşescu, *P.C.R. — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*. Bucureşti, 1966, p. 36.

[201] *Uzina de vagoane Arad...*, p. 97.

[202] Eugen Glück, *Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa centrală comunistă şi muncitorească (1921—1933)*. „Ziridava", 1974, III—IV, p. 213—214.

către chestura poliției din Arad, iar muncitorii greviști și-au reluat lucrul numai după eliberarea tovarășilor lor de muncă[203] și după desfășurarea unui miting, cu pronunțate tendințe de grevă politică[204].

Se petrecuse și în această împrejurare ceea ce an de an muncitorii de la Astra aveau să întîmpine mereu din partea conducerii fabricii, o opoziție la început și apoi cedarea parțială sau totală, sub presiunea muncitorilor[205].

În anul 1930 uzinele Astra s-au menținut sub raportul producției la nivelul anilor anteriori. Astra și-a menținut, ba chiar a sporit, potrivit datelor furnizate de uzine Inspectoratului Muncii, și numărul muncitorilor. El a crescut de la 933 muncitori calificați în ianuarie 1930 la 1171 în decembrie. A crescut și numărul muncitorilor necalificați și al ucenicilor de la 553 și respectiv 156 la 630 și 193. Numărul funcționarilor scăzuse în schimb cu ceva de la 207 la 202. În general, uzinele Astra de la Arad aveau în ianuarie 1930 un efectiv total de muncitori și funcționari de 1849, iar în decembrie de 2196. La numai o lună, în ianuarie 1931 au avut loc însă reduceri la toate categoriile de salariați. Vom reproduce evoluția acestei probleme în tabelul ce urmează:

Situația salariaților uzinei Astra Arad — ianuarie 1930 — ianuarie 1931[206]

Categoria de salariați	Specialitatea	Ianuarie 1930	Decembrie 1930	Ianuarie 1931
Muncitori calificați	Mașiniști	14	11	11
	Zidari	5	5	5
	Electricieni	9	10	10
	Ferari	87	124	124
	Lăcătuși	348	431	478
	Strungari	56	88	88
	Tîmplari	234	131	132
	Tinichigii	12	15	15
	Vopsitori	48	32	26
	Tapițeri	28	16	16
	Turnători	19	22	22
	Cazangii	20	60	60
	Sculeri	53	44	42
TOTAL		933	1 171	1 029
Muncitori necalificați	—	553	630	519
	Ucenici	156	193	185
Funcționari	—	207	202	199
TOTAL GENERAL:		1.849	2 196	1.932

[203] Ioan Ujj, *Participarea tineretului arădean la mișcările muncitorești din perioada 1929—1933.* (În: *Din tradițiile mișcării revoluționare a tineretului arădean.* Arad, 1972, p. 52); W. Marin, V. Farkas, Fr. Albert, *Muncitorimea bănățeană în anii crizei economice.* „Anale Inst. istorie P.M.R.", 1963, IX, nr. 2, p. 102.

[204] *Uzina de vagoane Arad, ...* p. 97.

[205] Roșu Bujor, *Greva muncitorilor de la fabrica de vagoane Astra (iulie—august 1936).* In: *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România.* II, p. 210.

[206] Arh. St. Arad, fond. *Inspectoratul regional al muncii Arad,* dos. nr. 1/1931, f. 16—18.

În anii crizei, 1931 şi 1932, reducerile de personal vor fi extrem de substanţiale, semn al căutării ieşirii din criză pe seama muncitorilor. Vom face apel din nou la cifre care sînt semnificative şi relevante pentru acţiunile patronatului[207]:

Categoria de salariaţi	NUMĂRUL SALARIAŢILOR		
	la 30.VI.1931	31.V.1932	30.VI.1932
Lucrători calificaţi	979	374	137
Lucrători necalificaţi	420	142	73
Ucenici	189	103	95
Funcţionari	171	120	102
TOTAL	1.759	739	407

O reducere extrem de mare a avut loc chiar în rîndurile muncitorilor calificaţi. Numărul lor a scăzut de la 979 în 30 iunie 1931 la 374, în mai 1932 şi la 137 o lună mai tîrziu. Sînt cifre ce indică grăitor evoluţia şi efectele crizei în rîndurile muncitorilor de la uzinele Astra. S-a renunţat masiv la toate categoriile de muncitori calificaţi după cum vom putea constata din cifrele păstrate în arhivele Inspectoratului Muncii de la Arad:[208]

Muncitori calificaţi	NUMĂRUL LOR la:			
	31.I.1931	30.VI.1931	31.V.1932	30.VI.1932
Maşinişti	11	10	6	5
Zidari	5	3	2	2
Elctricieni	10	10	4	4
Ferari	124	110	11	14
Lăcătuşi	478	461	138	43
Strungari	88	137	43	19
Tîmplari	132	99	72	5
Tinichigii	15	5	7	—
Vopsitori	26	12	30	—
Tapiţeri	16	23	14	2
Turnători	22	15	11	14
Cazangii	60	59	18	21
Sculeri	42	35	18	8
TOTAL:	1.029	979	374	137

Rezultă din toate cifrele folosite în legătură cu numărul muncitorilor de la uzinele Astra din Arad în anii 1930—1932 — barometrul principal al evoluţiei crizei de la această fabrică — o scădere nesemnificativă al numărului lor în 1930 şi o descreştere surprinzător de mare în anii ce au urmat, 1931 şi 1932. De aici şi numărul mare al şome-

[207] *Ibidem.*
[208] *Ibidem.*

rilor dat de uzinele Astra. El se alătura altor muncitori arădeni de la alte fabrici rămaşi fără lucru. Inspectoratul Muncii de la Arad raporta la sfîrşitul lunii decembrie 1931 existenţa a 1720 şomeri în întreg oraşul Arad, cu 3437 membri de familie, care „trebuiesc neapărat şi complet ajutaţi". Acestora li se mai adăugau alţi 1587 şomeri cu 2565 membri de familie „care — se amintea în aceleaşi raport — deşi nu au lucru, totuşi mai au din ce trăi"[209].

Pentru cei dintîi se pregătiseră în luna decembrie 1931 ceva ajutoare în alimente şi lemne în valoare de 431.644 lei, considerate chiar de către Inspectoratul muncii neîndestulătoare, cerînd „Ministerului Muncii să stăruie ca guvernul să găsească modalitatea de a veni cu ajutoare mai importante". Se mai propunea ca „prin delegaţia economică a guvernului, toate nevoile statului să fie satisfăcute, în limitele posibilului, în ţară la întreprinderile de care dispunem", apoi să se intervină la regiile şi casele autonome, în special la C.F.R. şi Casa drumurilor, să înceapă fără întîrziere lucrările pe care le au în proiect şi sînt prevăzute în bugete. De asemenea, se propunea ca prin Ministerul de Interne şi cel de Finanţe să se examineze proiectele de buget ale comunelor şi judeţelor, aprobîndu-se lucrările prevăzute[210].

Erau idei şi soluţii bune dacă li s-ar fi dat curs imediat. Acestora desigur li s-ar mai fi putut şi ar fi trebuit să se adauge şi altele, venite din partea uzinei, cerîndu-li-se oarecari „sacrificii" şi patronilor. Era nedrept oricum ca numai muncitorii să simtă şi să resimtă urmările crizei sau numai prin sacrificiul şi sacrificarea lor să se treacă peste impasul adus economiei de anii 1931—1933.

Concedierile în masă au nemulţumit profund muncitorimea uzinelor Astra. Chiar în ianuarie 1931 măsurile pregătite de către direcţiune de a concedia un mare număr de muncitori, au provocat — se spune într-un raport al siguranţei din Arad — „o stare de deprimare"[211], firească atunci cînd peste 1000 de muncitori se aşteptau să rămînă fără lucru. Deprimarea s-a transformat, firește, în revoltă şi tendinţe de organizare, în organizare chiar sub grija şi îndrumarea comuniştilor. Desprindem dintr-un raport al chesturii de poliţie din Arad din februarie 1931, vorbind în general de muncitorii arădeni, că în luna ianuarie acelaşi an „pe chestiunea economică, financiară etc. şi orice alte nemulţumiri ale diferitelor clase sociale se face de către unele elemente cunoscute ca comunişti, o propagandă verbală ascunsă cît şi prin broşuri, manifeste etc., mai ales în rîndurile muncitorimii, căutînd ... a le infiltra spiritul de solidaritate, în a-i aduna în diferite organizaţiuni ale Partidului Comunist şi care urmăresc scopuri subversive"[212].

---

[209] *Ibidem*, dos. nr. 4/1931, f. 1.
[210] *Ibidem*, f. 2.
[211] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene 1918—1944*, p. 187.
[212] *Ibidem*, p .188.

Răspîndirea unor broşuri pe străzile oraşului, răspîndirea de manifeste comuniste, era o practică veche şi continuă, bine cunoscută şi mult răspîndită şi în rîndurile tineretului comunist arădean[213]. Chiar prin intermediul presei comuniste se făceau auzite condiţiile de viaţă ale muncitorilor. Printre materialele publicate în „Tînărul Leninist", scrisoarea unui UTC-ist de la Astra în 1931 vorbeşte despre viaţa grea a tineretului muncitor de la această fabrică, cu ore de muncă prelungite pînă la 13 pe zi, cu drepturi băneşti mult reduse[214]. În cadrul celulei UTC de la uzinele Astra a fost editată foaia „Tînărul Luptător de la fabrica Astra", pildă ce se cerea urmată şi de uteciştii altor fabrici din oraşele ţării[215].

Celula de partid a fabricii Astra a lansat în octombrie 1931 un vehement manifest de protest în problema şomajului. A condamnat acţiunea paleativă luată de către primăria municipiului Arad de a ajuta muncitorii şomeri, în natură, prin colecte „... Pretindeţi şi să luptaţi pentru ajutoarea în bani a şomerilor de către stat şi comună în sarcina capitaliştilor, fabricanţilor, bancherilor, moşierilor. Pretindeţi încetarea concedierilor, pentru angajarea muncitorilor, introducerea timpului de lucru de 7 ore, încetarea orelor suplimentare şi a muncii de noapte; ocazii de lucru convenabile pe lîngă simbrii cinstite". Acelaşi manifest îndemna muncitorii în lucru ca şi pe şomeri să întemeieze în fabrici, în cartierele oraşelor, comitete luptătoare ale şomerilor care să conducă lupta acestora. „Ţineţi adunări întinse în fabrici, înaintea fabricilor, în cartiere, înaintea Inspectoratului Muncii, înaintea primăriei etc."[216], toate chemări fireşti în condiţiile în care am văzut numărul mare al muncitorilor şomeri la care s-a ajuns în anii 1931—1932 la uzinele Astra. El fusese precedat de un alt manifest lansat cu ocazia sărbătoririi zilei de 1 Mai 1931[217].

Alături de aceste chemări la luptă venite din partea organizaţiei comuniste, sînt indicii că şi membrii fostelor comitete sindicale unitare au desfăşurat în anul 1931 activitate în rîndurile muncitorimii arădene, urmărită de organele de poliţie şi condamnată de cele judiciare[218].

În anul 1932 în întreg oraşul Arad se ajunsese la peste 3000 de şomeri cu aproape 7.000 membri de familie[219]. Un mare contingent al acestora provenea, fără îndoială, de la uzinele Astra. Dintr-un raport al Inspectoratului muncii din Arad rezultă că în luna ianuarie 1932 această fabrică mai avea numai 80 de muncitori din cei aproape 2500 din toamna anului 1931[220]. Pentru ajutorarea muncitorilor şomeri de la

[213] Cf. *Din tradiţiile mişcării revoluţionare a tineretului arădean*, p. 38—39.
[214] Eugen Glück, *Lupta muncitorimii arădene...*, „Ziridava", III—IV, 1974, p. 215.
[215] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene*, p. 193.
[216] Arh. St. Timişoara, fond. *Directorat VII*, dos. 15/1931.
[217] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene...*, p. 189—90.
[218] *Ibidem*, p. 187.
[219] Arh. St. Arad, fond. *Inspectoratul regional al muncii*, dos. 6/1932, f. 156.
[220] *Ibidem*, dos. 4/1931, f. 41.

Arad în general exista un fond de 300.000 lei și se mai conta pe maximum de 200.000 lei lunar proveniți din contribuția de 1% din salariile funcționarilor publici și alte cîteva zeci de mii realizate din taxele percepute pe biletele de cinematograf și spectacole. Se încerca din nou aceeași formulă refuzată de muncitori cu un an mai înainte: colecte, ceva ajutoare materiale și un memoriu adresat Ministerului Muncii, repetînd propunerile făcute în 1931[221].

În fața acestei situații muncitorii de la Astra au protestat împotriva curbelor de sacrificii. Au ținut o adunare condamnînd concedierile, cerînd acordarea ajutorului de șomaj[222]. Ei au protestat și în ianuarie 1933 împotriva unei concedieri masive, concediere ce afecta 500 de tineri muncitori ai Astrei, determinînd conducerea fabricii să retragă o parte a preavizelor. Tinerii muncitori comuniști ai orașului Arad au desfășurat în general o bogată activitate propagandistică prin răspîndirea a numeroase manifeste comuniste, activitate desfășurată cu mari sacrificii[223].

În anul 1932 se poate vorbi totuși de o ușoară înviorare a procesului de producție la uzinele Astra și în același timp și de o creștere a numărului muncitorilor, fără ca acesta să ajungă la situația dinaintea crizei. El va spori mai mult în anul următor, 1933. Rămîne însă — așa după cum se va vedea din situația ce urmează — și pentru această perioadă, ca trăsătură dominantă instabilitatea, concretizată în oscilațiile înregistrate de situația numerică a muncitorilor de la uzinele Astra, chiar de la o lună la alta[224].

Categorie de salariați	NUMĂRUL MUNCITORILOR		
	30.IV.1932	31.III.1933	30.IV.1933
Lucrători calificați	438	598	602
Necalificați	178	210	206
Ucenici și practicanți	135	58	59
Funcționari	121	77	76
Funcționari provizorii	—	5	5
TOTAL:	872	948	948

Acest proces de revenire lentă, dar nu completă, se desprinde și mai bine din analiza structurii muncitorilor calificați ai Astrei din aceeași perioadă, aprilie 1932— aprilie 1933[225].

[221] *Ibidem*, f. 81.
[222] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933...*, p. 215.
[223] Ioan Ujj, *Participarea tineretului arădean...*, p. 56—59.
[224] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 1/1933, f. 4.
[225] *Ibidem.*

Profesia	NUMĂRUL MUNCITORILOR		
	30.IV.1932	31.III.1933	30.IV.1933
Maşinişti	6	8	8
Zidari	2	5	5
Electricieni	4	7	7
Ferari	41	65	70
Lăcătuşi	143	289	284
Strungari	36	43	44
Tîmplari	105	71	71
Tinichigii	7	20	19
Vopsitori	31	25	25
Tapiţeri	21	7	8
Turnători	9	13	13
Cazangii	12	19	20
Sculeri	21	26	28
TOTAL :	438	598	602

Deşi din cifrele de mai sus rezultă în aprilie 1933 un număr sporit de muncitori la fabrica Astra, faţă de aceeaşi lună a anului precedent, muncitorii acestei fabrici au trecut prin momente foarte grele, de incertitudine şi nesiguranţă a locului de muncă. Relevant este un raport al Inspectoratului Muncii din Arad din 15 februarie 1933. După ce în el se arată că în oraşul Arad existau la acea dată un număr de 3.058 şomeri, cu 6766 membri de familie, înscrişi la Inspectoratul Muncii, ceea ce însemna cca. 13% din populaţia oraşului, se spune că „această situaţiune ameninţă să devină extrem de gravă din cauza situaţiunii fabricii Astra“[226]. Din cei cca. 1650 de salariaţi ai fabricii la 7 februarie 1933, din lipsă de lucru erau concediaţi pînă la 15 februarie aproape 500 de oameni. Şi procesul concedierilor nu se va opri aci — se arăta în acelaşi raport. Inspectoratul muncii era informat că numărul muncitorilor va scădea pînă la sfîrşitul lunii februarie, „dacă nu survine nici o măsură“ la 150—200 salariaţi. Măsurile preconizate de inspectorat erau trei: 1. Comenzi sporite fabricii din partea CFR-ului; 2. Problema comenzilor în general ale uzinelor Astra să fie discutată în cadrul Consiliului de Miniştri; 3. Intervenţie la „reprezentanţa fabricii din Bucureşti şi să se încerce găsirea unei modalităţi spre a încetini concedierile pînă la producerea măsurilor celor în drept“[227].

În faţa unei asemenea incertitudini a situaţiei muncitorilor, era firească reacţia lor, starea de spirit agitată, stare ce a provocat îngrijorarea autorităţilor.

Şomajul, lipsa de bani, la care se adaugă scumpirea articolelor de primă necesitate, sînt dezvăluite de ziarul „Metalurgistul“ din februarie

[226] *Ibidem*, dos. 6/1932, f. 132.

[227] *Ibidem*, cf. şi *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene...*, p. 208—209.

1933, într-un sugestiv articol intitulat „Viața se scumpește, proletarii pier".

„... Articolele de primă necesitate, fără de care viața omului este în permanent în pericol, arată mereu tendința de urcare... Prețul pîinii în decurs de abia cîteva luni s-a urcat la dublu în toată țara. Un kg de pîine la București era de 6 lei, azi este 9 lei 50 bani și 10 lei. La Cluj era 7 lei, azi este 10 lei kg. ... Urcările acestea sînt de 60—65 procente".

Inspectoratul muncii de la Arad în raportul său adresat Ministerului Muncii la 15 februarie 1933, afirmă, vorbind de consecințele șomajului că „... Sînt nu numai presupuse ci „văzute de toată lumea" și că „ele se rezumă și se confundă cu acțiunea subversivă a maselor pentru răsturnarea violentă a ordinei sociale avînd ca animatoare mizeria și disperarea celor fără existență. Aceste consecințe capătă și o însemnătate politică"[228].

Starea de spirit revoluționară de care amintește raportul avea desigur un suport economic, dar și o bogată activitate desfășurată în rîndurile muncitorilor de către organizațiile locale comuniste sau aflate sub influența acestora, recunoscută și de către chestura poliției municipiului Arad. „În orașul nostru — se spunea într-un proces verbal încheiat la 13 februarie 1933 de către un comisar al poliției — ființează ilegal organizațiunile: Secțiunea locală a Partidului Comunist, Secțiunea locală a Uniunii Tineretului Comunist, Secțiunea locală a Ajutorului Roșu și Secțiunea locală a Blocului Muncitoresc Țărănesc, aceasta din urmă fiind o organizație politică cu aparență legală, dar care, în fond reprezintă același curent revoluționar inspirat din ideologia Partidului Comunist, toate neavînd niciun sediu fix, iar în depunerea activității lor se călăuzesc după regulile de conspirație..."[229].

Uniunea Tineretului Comunist, Secțiunea Arad, amintită printre organizațiile existente în Arad, a dovedit în iunie 1933 și un act de frumoasă solidaritate cu muncitorii de la atelierele CFR. Grivița, difuzînd un manifest ce demasca represaliile și măsurile luate de guvernul Vaida împotriva muncitorilor greviști[230]. În anul 1933 se pornise o acțiune de reorganizare a activității tuturor organizațiilor revoluționare muncitorești, înregistrîndu-se o creștere substanțială a aportului sindicatului în îndrumarea muncitorilor pentru apărarea intereselor lor[231].

Pe de altă parte Comitetele de ajutorare a șomerilor din Arad, organizate de către instituțiile administrative locale, la 1 aprilie 1933 și-au suspendat activitatea. Nu s-a mai făcut înscrierea șomerilor, nu s-a mai ținut vre-o evidență a acestora și nici nu s-a mai dat nici un ajutor șomerilor, toate acestea „datorită lipsei de fonduri" deși numărul lor în august 1933, pe întreg orașul Arad, a rămas același. În intervalul apri-

[228] *Ibidem.*
[229] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene...*, p. 207.
[230] *Ibidem*, p. 211—212.
[231] *Uzina de vagoane Arad...*, p. 98.

lie—august 1933 „cei mai mulţi şomeri au căutat să se plaseze la munci agricole, edificări şi lucrări publice, sezonul fiind avantajos“[232].

În luna decembrie 1933 la Inspectoratul Muncii din Arad erau înscrişi 2182 şomeri, capi de familie, care aveau 4.643 membri de familie. Se hotărîse un ajutor material realizat în valoare de 236.070 lei. Comitetul de la Arad mai dispunea de o sumă de 370.070 lei pe care o rezervase însă pentru a se acorda ajutoare „în cursul lunii ianuarie 1934 şi mai tîrziu“[233]. Bugetul Comitetului de ajutorare din Arad pe anul 1934 a fost de 1.200.000 lei[234]. În primul trimestru al anului fuseseră distribuite muncitorilor şomeri de la Arad alimente în valoare de 310.650 lei[235]. Numărul şomerilor a scăzut în anul 1934 faţă de anul precedent[236]. Se datora acest lucru înviorării petrecute în procesul de producţie al întreprinderilor arădene[237]. Şomajul a constituit totuşi încă o problemă, dovadă că la 21 octombrie 1934 într-o mare întrunire a muncitorilor din Arad se cerea guvernului să legifereze ajutorul de şomaj[238]. Muncitorii arădeni, printre care şi metalurgiştii, protestaseră în martie 1934 împotriva măsurilor guvernului luate în legătură cu Camerele de muncă[239].

La începutul anului 1935 muncitorii de la „Astra“ au ţinut mai multe adunări (13 ianuarie, 27 ianuarie), la care s-a subliniat necesitatea intensificării acţiunii de organizare, protestîndu-se, de asemenea, împotriva condiţiilor grele de muncă şi trai[240]. Făcîndu-se exponentul intereselor muncitorilor de la societatea Astra, „Metalurgistul“ din 1 martie 1935 făcea cunoscute nemulţumirile profunde ale acestora, datorită salariilor mici şi a reţinerilor numeroase. „Pentru orele suplimentare de patru ani încoace nu se plăteşte nici un plus. Primele 7 zile sînt plătite, dar concediile de odihnă sînt cu totul necunoscute. Cînd muncitorul împlineşte 11 luni de vechime i se dă preaviz după care urmează concedierea pentru a nu intra în dispoziţiile drepturilor prevăzute de lege. După 2 săptămîni de şomaj este angajat ca muncitor nou — bine înţeles însă cu un salar mai mic“ — sînt alte neajunsuri relevate în acelaşi număr al periodicului amintit. Pe acest fond general precar, hotărîrea Direcţiunii fabricii Astra de a prelungi, începînd cu 3 aprilie 1935 ziua de muncă la 10 ore, fără sporurile cuvenite de salar, a determinat reacţia promptă a muncitorilor. În acea zi, la încheierea lucrului, 500—600 muncitori s-au îndreptat spre sediul sindicatului, unde au analizat situaţia. Ca urmare a demersurilor întreprinse pe lîngă Inspectoratul Muncii, acesta a intervenit la conducerea fabricii pentru a se obţine avi-

[232] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. nr. 3/1933, f. 20; dos. nr. 13/1934, f. 60.
[233] *Ibidem*, f. 45.
[234] *Ibidem*, dos. nr. 12/1934, f. 52.
[235] *Ibidem*, f. 1.
[236] *Ibidem*, dos. 12/1934, f. 58.
[237] *Ibidem*.
[238] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti arădene...*, p. 221.
[239] *Ibidem*, p. 215.
[240] „Buletinul Sindicatelor Muncitoreşti Arad“, An. II, nr. 1, din 15 ian. 1935; nr. 2 din 1 februarie 1935.

zul Ministerului Muncii pentru sporirea orelor de lucru și plătirea orelor suplimentare. Cu același prilej, muncitorii au cerut și mărirea salariilor[241]. În urma consfătuirilor din 3, 4, 5 și 7 aprilie 1935, la 15 aprilie muncitorii au redactat un cuprinzător memoriu, adresat Directorului general al fabricii, prin care cereau: respectarea zilei de muncă de 8 ore; respectarea legii repausului duminical; acordarea concediului legal de odihnă conform legii; desființarea amenzilor exagerate; mărirea salariilor la toate categoriile de muncitori; desființarea lucrului în acord; orele suplimentare dacă era necesar să se lucreze, să se plătească conform legii etc.[242]. Aceste revendicări importante pentru munca și viața lor, muncitorii le-ar fi dorit cuprinse într-un contract colectiv de muncă, pentru încheierea căruia la 19 aprilie 1935 s-a declanșat un conflict latent de muncă[243]. Tratativele inițiate de Inspectoratul muncii s-au amînat mereu, astfel că la 22 mai nu se ajunsese la nici un rezultat. În 23 mai, Direcțiunea a declarat că dorește să trateze direct cu delegații muncitorilor, fără intermedierea Inspectoratului muncii. Mult mai tîrziu, la începutul lunii iulie s-a ajuns la aplanarea conflictului printr-o înțelegere între conducerea fabricii și muncitori, care prevedea un spor de salarii între 6—15% și un plus de 25% pentru orele suplimentare, fără a se încheia un contract colectiv de muncă[244]. În fața rezistenței patronatului, organizația Arad a Partidului Comunist Român, printr-un manifest adresat muncitorilor de la Astra îi chema la o luptă mai unită, mai hotărîtă și combativă. „Dacă nu mai vreți a îndura foamea, dacă nu mai vreți ca direcțiunea să se poarte cu voi după placul ei, atunci luați voi în mînă treaba voastră... Pășiți pe calea luptei! Dacă direcțiunea nu vrea să vă satisfacă revendicările, țineți o mare adunare și declarați grevă! Greva să fie arma voastră de luptă! Căci numai prin grevă veți putea sili burghezia să nu vă exploateze pînă la sînge... Urmați și voi calea luptei, realizînd frontul unic în interesul reușitei luptei cu toți muncitorii din fabrică!" Manifestul se încheia cu însuflețitoarea urare „Trăiască muncitorimea luptătoare a fabricii Astra"[245].

Prin luptă hotărîtă, muncitorii metalurgiști din Arad au reușit, cu toată împotrivirea direcțiunii, să obțină în anul 1935 o creștere a salariilor în raport cu urcarea prețurilor pe piață. Dintr-un raport al Inspec-

---

[241] *Documente din istoria...*, p. 226; Arh. *Ministerul Sănătății*, fond. *Direcția Muncii*, dos. 150 (134/6) din 1935, f. 1; Vezi pentru numărul orelor de muncă din 1935, Alexandru Roz, *Luptele greviste ale muncitorilor arădeni în perioada 1934—1938*. (În: „*Catedra*. Culegere de studii", Arad, 1973, p. 341).

[242] *Documente din istoria...*, p. 226—227; Alexandru Roz, *op. cit.*, p. 346; Ecaterina Cimponeriu. *1935. An de luptă îndîrjită a muncitorilor din fabricile metalurgice și de la atelierele C.F.R., în frunte cu P.C.R. împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist*. „Studii Rev. Ist.", 1971, XXIV, nr. 6, p. 1240.

[243] Arh. St. Arad, fond. *cit.*, dos. 1/1926.

[244] E. Cimponeriu, *op. cit.*, p. 1240; *Uzina de vagoane Astra...*, p. 99; Arh. Minister Sănătății, *fond. cit.*, dos. 194 (3417) din 1935, f. 6, 16; dos. 193/1935, f. 92, 172; dos. 150/1935, f. 31—33.

[245] Arh. C.C. al P.C.R.; fond 11, nr. 158 (1935), f. 1; *Uzina de vagoane Astra...*, p. 99—100.

toratului muncii Arad rezultă că în intervalul ianuarie—decembrie 1935 salariile muncitorilor din ramura mecano-metalurgică (14 profesiuni) au crescut cu 254 lei[246].

Deşi în anul 1935, ca urmare a intensificării activităţii productive, numărul şomerilor din raza de activitate a Inspectoratului muncii Arad a scăzut, muncitorii metalurgişti au suferit încă de pe urma lipsei de lucru[247]. În ianuarie 1935, de exemplu, numărul şomerilor metalurgişti înscrişi la Comitetul de ajutorare al şomerilor din Arad a fost de 78[248].

Activitatea P.C.R. a fost deosebit de intensă şi în rîndul muncitorilor societăţii Astra de la Braşov. Astfel, într-un raport al organelor poliţieneşti privitor la greva de la Astra-Honterus din decembrie 1935 se sublinia că „Propaganda comunistă din rîndurile lucrătorilor de la Astra Honterus continuă cu intensitate"[249].

În septembrie 1935 metalurgiştii de la Astra din Braşov au dat dovadă de un înalt spirit de solidaritate muncitorească, manifestîndu-şi deschis sprijinul acordat, alături de muncitorii de la atelierele C.F.R. din Braşov, greviştilor de la fabrica de cauciuc şi fabrica de textile din oraş, împiedicînd poliţia să atace pe grevişti[250].

În anul 1936, Aradul a cunoscut una din cele mai dîrze bătălii de clasă ale metalurgiştilor de la Astra. Pregătirile muncitorilor conduşi de Partidul Comunist Român în vederea declanşării luptei au început încă în martie 1936. Începutul marii acţiuni muncitoreşti l-a constituit memoriul sudorilor din 23 aprilie 1936 înaintat direcţiei fabricii, prin care cereau salarii corespunzătoare cu preţurile de pe piaţă şi luarea de măsuri eficiente privind protecţia muncii. După două luni în care cererile lor n-au fost luate în considerare, la 21 iunie 1936 sudorii au declarat grevă. Deşi tratată iniţial cu neîncredere de către direcţiune, greva sudorilor a avut un efect stimulator şi asupra celorlalţi muncitori, astfel că treptat greva s-a generalizat (9 iulie), în ciuda opreliştilor puse de direcţie şi de autorităţi. În faţa atacurilor patronatului, muncitorii sub conducerea comuniştilor au rămas uniţi şi decişi să-şi apere interesele. Tratativele de la Arad eşuînd, s-au continuat la Bucureşti, fără ca muncitorii să fie mulţumiţi cu cele promise de direcţiune. Greva prelungindu-se, împotriva greviştilor s-au ridicat ministrul muncii şi chiar primul ministru, care au somat pe muncitori să reia lucrul. Aceste atitudini, la care se adăugau măsurile ameninţătoare luate de autorităţi la Arad, n-au putut însă clinti rezistenţa greviştilor. Abia la 21 august s-a ajuns la semnarea unei convenţii colective, urmînd ca lucrul să se reia a doua zi. La 23 august s-a adus la cunoştinţa greviştilor conţinutul convenţiei

[246] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 5/1935, f. 5.

[247] *Raport despre activitatea Camerei de muncă Arad, de la 1 ianuarie 1935 pînă la 31 decembrie 1935.* Cf. Arh. St. Arad. fond. *cit.*, dos. 7/1935, f. 26.

[248] Loc. cit., *fond. cit.*, dos. 12/1934, f. 72.

[249] Gheorghe I. Ioniţă, *P.C.R. şi masele populare* (1934—1938). Bucureşti, 1971, p. 74.

[250] E. Cimponeriu, *op. cit.*, p. 1241.

încheiate din care amintim: 1. Fabrica va primi la lucru pe toți cei care au muncit pînă la 8 iulie 1936. 2. De la data începerii activității, în termen de 8 săptămîni nu va fi concediat nici un muncitor, din cauza participării la grevă sau din lipsă de lucru. 3. Salariile muncitorilor se măreau, pentru început, cu 4—16%, urmînd ca în decurs de o săptămînă direcțiunea fabricii să revizuiască salariile, sporindu-le. 4. Muncitorii primeau haine de protecție. Convenția fiind acceptată de muncitori, la 24 august s-a reluat lucrul la fabrica Astra.

În timpul desfășurării grevei muncitorii și-au ales comitetul de grevă, au organizat pichete, iar delegații aleși au supus spre aprobarea greviștilor toate propunerile direcției, reușindu-se astfel să se dejoace toate manevrele îndreptate împotriva lor. Frontul unic muncitoresc, închegat în toiul luptei, a acționat și în acest caz ca o puternică armă în mîna greviștilor, conducîndu-i în cele din urmă la victorie. Autoritățile s-au dovedit și cu ocazia acestei bătălii de clasă fidele sprijinitoare ale patronatului, interzicînd adunări în care ar fi trebuit să se adune semnături pentru delegații la tratative și făcînd presiuni asupra muncitorilor să reia lucrul. Hotărîrea, unitatea, îmbinarea în timpul grevei a tratativelor cu adunările de protest și demonstrațiile au făcut ca metalurgiștii de la Astra să înscrie o pagină glorioasă în istoria bătăliilor de clasă ale proletariatului român[251].

Lipsa de lucru i-a afectat și în anul 1936 pe metalurgiștii arădani. În mai 1936 numărul șomerilor metalurgiști se ridica la 63[252]. În moțiunea adoptată cu ocazia zilei de 1 Mai, muncitorimea din Arad a protestat și împotriva șomajului. Cu toate acestea, pînă în noiembrie „Astra" a concediat 356 muncitori, iar în decembrie aceluiași an încă 446[253].

Așa cum reiese din raportul Inspectoratului muncii Arad pe anul 1936, ca urmare a bătăliilor purtate de muncitori, aproape pretutindeni s-au obținut sporuri de salarii[254]. Această constatare este valabilă și pentru muncitorii de la „Astra". Salariile medii ale metalurgiștilor din Arad au crescut în decembrie față de ianuarie cu 167 lei. Alte documente ne permit să urmărim situația salariilor metalurgiștilor, pe profesii, în lunile martie, iunie și decembrie. Din acestea rezultă o creștere a salariilor în iunie față de martie și o staționare în continuare[255].

Sporurile de salarii n-au ținut însă pasul cu creșterea prețurilor produselor de primă necesitate, astfel că scumpetea continua să fie puternic resimțită de muncitorii metalurgiști arădeni[256].

---

[251] *Documente din istoria...*, p. 244—248, 250, 251; Roșu Bujor, *op. cit.*, p. 207—228; Alexandru Roz, *op. cit.*, p. 350—352; *Uzina de vagoane Astra...*, p. 101; Gheorghe I. Ioniță, C. Botoran, *Lupta muncitorilor metalurgiști din România împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist (1934 — febr. 1938)*. „An. Inst. Ist. P.M.R.", 1965, XI, nr. 3, p. 60.

[252] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 8/1936, f. 12.

[253] Alexandru Roz, *op. cit.*, p. 341.

[254] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 2/1937, f. 86.

[255] Loc. cit., *fond. cit.*, dos. 6/1936, f. 4, 37, 78, 122.

[256] „Metalurgistul", XVI, nr. 4 din aprilie 1936, p. 1.

În timpul marii greve de la Astra — la 17 iulie — printr-un raport confidențial, Inspectorul muncii din Arad informa organele superioare despre simpatia cu care muncitorimea privea instaurarea guvernului de front popular din Franța, fapt ce probează o dată în plus spiritul democratic al proletarului român[257].

În anul 1937, an în care Astra trece sub controlul Reșiței, conflictele de muncă s-au ținut lanț. Atacurilor patronatului, muncitorii le-au răspuns prompt. Astfel, atunci cînd la 20 martie 1937 conducerea fabricii a hotărît concedierea a 930 muncitori, starea de nemulțumire a muncitorilor a fost constatată și de chestura de poliție, care raporta că „muncitorii de la „Astra" sînt nemulțumiți și agitați din cauza concedierilor ce se fac și în cazul cînd se va continua cu concedierile, sînt hotărîți a recurge la grevă generală"[258].

La 29 martie 1937 muncitorii „luînd în considerare starea de mizerie din ce în ce mai rea" cauzată de creșterea considerabilă a prețurilor și de numărul mare de preavize de concediere, au înaintat direcțiunii fabricii un memoriu cu principalele lor revendicări: retragerea preavizelor, sistarea orelor suplimentare, reglementarea angajărilor, încheierea unui contract colectiv de muncă[259]. În conflictul de muncă declanșat cu această ocazie, s-au încadrat 1850 muncitori din totalul de 2026, muncitorii reușind să silească direcțiunea să renunțe la proiectatele concedieri, fără a obține însă satisfacerea și a celorlalte revendicări. În luna aprilie muncitorii au avut de suferit alte privațiuni, întrucît în intervalul 1—12 aprilie lucrările au fost complet sistate, iar din 12 pînă în 19 aprilie lucrul s-a reluat în toată fabrica, întrerupere datorată întocmirii inventarelor de către noii proprietari ai fabricii[260].

La 9 iunie 1937 muncitorii din trei ateliere ale fabricii (strungărie nr. 1 și 2 și cel de scule) în număr de 193 au început un conflict de muncă, cerînd sporirea salariilor cu 1 leu la oră și urcarea procentelor la munca în acord. Cererea de mărire a salariilor era fundamentată pe însăși constatarea făcută de Camera de muncă din Arad, că prețurile articolelor de primă necesitate crescuseră cu 12,5%[261]. În 19 iunie 1937 — după informațiile oferite de „Metalurgistul" din august 1937 — muncitorii metalurgiști au ținut o adunare în care au discutat probleme referitoare la conflictul de muncă declanșat, hotărîndu-se trimiterea unui memoriu direcțiunii întreprinderii. Prin el s-a cerut plătirea orelor suplimentare și a celor lucrate în duminici și în sărbătorile legale cu 25—50%, ca muncitorii de la secția de arcuri „să nu fie trimiși acasă în caz de lipsă de lucru ci să fie repartizați în alte lucrări". Prin tratative de

[257] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 2/1936, f. 9; *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 249.

[258] Gheorghe I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare...*, p. 81—82; Gh. I. Ioniță, C. Botoran, *op. cit.*, p. 65; *Uzina de vagoane Astra...*, p. 101.

[259] *Uzina de vagoane Astra*, p. 101; *Documente din istoria...*, p. 261—62.

[260] Arh. Minister. Sănătății, fond. *cit.*, dos. 751 (11. c.) din 1937, f. 9.

[261] „Metalurgistul", nr. 8 din 1 august 1937, p. 4; nr. 9 din 1 septembrie 1937, p. 2; Arh. Minister. Sănătății, fond. *cit.*, dos. 1014/1937, f. 10.

conciliere ținute sub egida Inspectoratului muncii s-a ajuns la 24 iunie 1937 la aplanarea conflictului, muncitorii obținînd în medie, un spor de salar de 5,59%, care să se aplice din 21 iunie[262]. A doua zi, s-a încheiat prin tratative directe o altă convenție între direcțiune și Asociația muncitorilor români de la Arad, cu prevederi identice în privința salariilor. Muncitorii mai primeau haine de protecție și înlesniri la procurarea lemnelor de foc[263].

Aceste convenții încheiate nu satisfăceau întru totul dorințele muncitorimii. De aceea, în toamna anului, muncitorii vor declanșa bătălia pentru încheierea unui nou contract de muncă colectiv.

La 9 octombrie, Asociația meseriașilor și muncitorilor români a trimis direcțiunii fabricii un proiect de contract colectiv, pe care aceasta să-l analizeze și să se pronunțe asupra lui[264]. Din cuprinsul proiectului amintim: Salariile de bază pe oră să se mărească în felul următor:

de	la	7	lei	pînă	la	9	lei;	de la	13	lei la	15 lei
„	„	8	lei	„		10	lei	de la	14,9	lei la	16 lei
„	„	9	lei	„		11	lei	de la	15,8	lei la	17 lei
„	„	10	lei	„		12	lei	de la	16,8	lei la	18 lei
„	„	11	lei	„		13	lei	de la	17,8	lei la	19 lei
„	„	12	lei	„		13	lei	de la	18,8	lei la	20 lei

Alte deziderate ale muncitorilor prevedeau ca procentele de acord să fie minimum de 38%; primele două ore suplimentare să se plătească cu 25%; durata muncii să fie de 8 ore la zi, respectiv 48 ore săptămînal; să se respecte concediile de odihnă și cele de boală.

Direcția fabricii, primind proiectul la 11 octombrie, îl face cunoscut Inspectoratului muncii, cerîndu-i în același timp lămuriri asupra procedurii de urmat[265], răspunzîndu-i-se să acționeze în conformitate cu legile în vigoare[266]. La 25 octombrie, muncitorii constatînd „cu regret că nici pînă azi", direcțiunea n-a dat nici un răspuns cu privire la proiectul de contract colectiv înaintat, o anunță că începînd cu 12 noiembrie denunță contractul colectiv încheiat la 25 iunie, lucru despre care au înștiințat la 21 octombrie Camera de muncă din Arad[267]. În urma adreselor primite de la muncitori, Inspectoratul muncii convoacă tratativele de arbitraj la 15 noiembrie[268]. La 15 noiembrie delegații muncitorilor s-au prezentat, cu o împuternicire purtînd 1143 iscălituri, declarînd răspicat că „ne menținem memoriul înaintat și cerem încheierea unui contract

---

[262] Arh. St. Brașov, fond. *Astra*, dos. 5/1937, f. 142—144; *Documente din istoria...*, p. 262; „Metalurgistul", XVII, nr. 9, din septembrie 1937, p. 2.
[263] *Documente din istoria...*, p. 262—263.
[264] Arh. St. Brașov, *fond. cit.*, dos. 5/1937, f. 126, 127, 152.
[265] *Ibidem*, f. 120.
[266] *Ibidem*, f. 118.
[267] *Ibidem*, f. 116.
[268] *Ibidem*, f. 115.

de muncă nou"[269]. După ce reprezentantul fabricii și-a manifestat nemulțumirea față de acțiunea muncitorilor, s-a căzut de acord, ca după verificarea împuternicirii, să se continue tratativele, la o dată ce se va fixa din oficiu.

La 15 noiembrie 1937 au denunțat contractul colectiv încheiat la 24 iunie și muncitorii organizați în Sindicatul Metalurgist de la atelierele de strungărie nr. 1 și 2 și de la sculărie[270], înaintînd direcțiunii un memoriu cu revendicările lor[271]. „Întrucît scumpetea a crescut și este mereu în creștere, urcîndu-se întruna prețurile articolelor de prima necesitate", se cerea sporirea salariilor astfel:

de la	7 lei	pînă la	9 lei	cu	30%
„ „	10 lei	„	12 lei	cu	25%
„ „	13 lei	„	15 lei	cu	22%
„ „	15 lei	„	17 lei	cu	18%
„ „	17 lei	în sus	—	cu	15%

Memoriul mai cuprindea revendicări cu privire la respectarea celor 8 ore de muncă, a plătirii orelor suplimentare, la respectarea concediilor de odihnă legale și a celor de boală, sistarea amenzilor abuzive, acordarea hainelor de protecție, etc.

La 16 noiembrie, direcțiunea fabricii scria la București despre situația creată, despre cele două conflicte, despre politica de temporizare pe care o promova pentru a cîștiga timp, despre procurarea unui contract colectiv de la Reșița, despre recomandarea ce se făcuse fabricii de a încheia un contract colectiv „ca singura modalitate de a avea liniște cu muncitorii", conchizînd pe această temă: „De altfel aceasta este adevărat, am constatat-o și noi de la 24—25 iunie pînă astăzi"[272]. La 7 decembrie au continuat tratativele în vederea aplanării conflictului latent existent între muncitori și fabrica Astra[273], discutîndu-se chestiunea salarizării. Delegații fabricii avansează propunerea de mărire a salariilor în medie cu 4%, care adăugată la cea din iunie, ar fi însemnat o creștere cu 9,75%, în timp ce muncitorii solicitau o sporire cu 17%, după cum urmează: muncitorii necalificați din întreaga fabrică să primească un spor de 1 leu pe oră, cei calificați cu un salariu de pînă la 14 lei să primească în plus 2 lei pe oră, iar cei cu un salariu de peste 14 lei, 1 leu la oră. Întrucît diferențele dintre propunerile patronatului și ale muncitorilor erau apreciabile, neajungîndu-se la o apropiere a lor în mai multe zile de dezbateri, s-a convenit să se recurgă la arbitrajul facultativ, iar a doua zi să se continue tratativele asupra celorlalte puncte din contractul colectiv, cu excepția salarizării. Și într-adevăr, a doua zi, 8 decembrie,

[269] *Ibidem*, f. 114.
[270] *Ibidem*, f. 112.
[271] *Ibidem*, f. 113.
[272] *Ibidem*, f. 111.
[273] *Ibidem*, f. 107—110.

s-a început discutarea pe articole a contractului colectiv[274], care s-a continuat în 9 decembrie[275], apoi în 11, 14 și 17 decembrie[276], ajungîndu-se finalmente la încheierea unui contract colectiv de muncă[277]. Contractul încheiat se aplica tuturor muncitorilor aflați în serviciul uzinelor Astra din Arad precum și celor care urmau să fie angajați în intervalul în care contractul era în vigoare, și anume de la 13 decembrie 1937 la 13 decembrie 1938. Contractul încheiat după lungi dezbateri și numeroase controverse, reprezintă o reglementare globală a condițiilor de muncă și salarizare ale muncitorilor. În privința salarizării, punct nodal al dezbaterilor, muncitorii n-au reușit să-și impună integral revendicările. Sporurile de salar obținute au fost următoarele:

pentru cei plătiți cu:	7 lei	— 0,50 lei
	8 lei	— 0,50 lei
	9 lei	— 0,60 lei
	10 lei	— 0,70 lei
	11 lei	— 0,70 lei
pentru cei plătiți cu:	12 lei	— 1,00 leu
	13 lei	— 1,00 leu
	14,90 lei	— 1,00 leu
	15,80 lei	— 1,00 leu
	16,80 lei	— 1,00 leu
	17,80 lei	— 1,00 leu
	18,80 lei	— 1,00 leu

Aceste sporuri însemnau în medie 6,52%, față de procentul de 4% inițial propus de direcțiune, fiind însă cu mult mai mici față de solicitările muncitorilor. S-a convenit că după 6 luni părțile puteau cere revizuirea salariilor în cazul în care prețurile articolelor de prima necesitate de pe piața Aradului s-ar ridica cu 8% față de prețurile ce se vor constata, de comun acord, în intervalul 1—15 ianuarie 1938. Muncitorii au reușit în schimb să includă în contractul colectiv o serie de puncte care să-i pună la adăpost de eventualele abuzuri ale patronatului. Se stabilea adausul de salar pentru orele lucrate suplimentar, timpul de lucru reglementar fiind de 48 de ore săptămînal; se fixau sărbătorile legale, iar concediile anuale de odihnă trebuiau acordate în conformitate cu legile în vigoare (de la 1 la 3 ani — 7 zile; de la 3 la 5 ani — 10 zile; de la 5 la 10 ani — 14 zile; de la această vechime se adăuga cîte o zi pentru fiecare an, fără a se depăși numărul de 30); se reglementau concediile de boală (dar muncitorului i se plăteau primele 7 zile de boală doar o singură dată pe an), problema angajării salariaților, se preciza sistemul amenzilor. Muncitorii

[274] *Ibidem*, f. 93—106.
[275] *Ibidem*, f. 86—92.
[276] *Documente din istoria ...*, p. 268.
[277] Arh. St. Brașov, *fond. cit.*, dos. 5/1937, f. 66—85; *Documente din istoria ...*, p. 268.

urmau să beneficieze de haine de protecţie, de facilităţi în aprovizionarea cu lemne. Fabrica a fost silită să accepte ca muncitorii să-şi aleagă din fiecare atelier cîte 2 bărbaţi de încredere, care să le reprezinte legal „interesele colective".

Încheierea contractului colectiv la sfîrşitul lui 1937, venea să încununeze eforturile şi luptele metalurgiştilor arădeni din întregul an.

Oprindu-ne încă puţin la capitolul salarizare din anul 1937, am urmărit situaţia salariilor pe profesiuni de metalurgişti în lunile februarie, martie, iunie, şi decembrie, constatînd în general aceleaşi salarii în februarie şi martie, o creştere evidentă în iunie — data încheierii contractelor colective — şi tot o creştere, dar mai redusă, în decembrie[278].

În mai 1937, Sindicatul metalurgist de la fabrica Astra a înaintat Ministerului Muncii un protest împotriva terorii poliţieneşti[279]. În protest se spunea: „Sindicatele noastre sînt stînjenite în activitatea lor de către organele poliţieneşti. Acestea prin agenţi de siguranţă, fără nici o motivare intră în localurile sindicatelor noastre, unde pe lîngă bruscarea membrilor aflători în localuri îi ameninţă" . . . , că membrii acestora „vor înfunda puşcăria", sindicatele fiind comuniste. Muncitorii cer intervenţia Ministerului Muncii pe lîngă cel de Interne, în vederea încetării intervenţiilor ilegale ale autorităţilor în chestiunile de organizare sindicală. Este această acţiune o semnificativă ilustrare a îmbinării, din partea celor mai conştiente elemente ale proletariatului, a luptei dusă pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi trai, cu cea pentru deplină libertate de organizare şi manifestare.

În ciuda acestor aspiraţii ale muncitorilor de la Astra, ca dealtfel ale întregului proletariat român, la 10 februarie 1938 s-a instaurat dictatura regală, care a introdus un nou sistem de guvernare, dictatorial, care a dus la intensificarea exploatării proletariatului, la limitarea posibilităţii de acţiune organizată. Astfel, regimul dictaturii regale a desfiinţat sindicatele muncitoreşti, organizînd în locul lor breslele. La 12 octombrie 1938 a apărut *Legea despre recunoaşterea şi funcţionarea breslelor de muncitori, funcţionari şi meseriaşi.* Activitatea acestora urma să se desfăşoare sub controlul direct al organelor de stat. Spre deosebire de sindicatele bazate pe principiul luptei de clasă, breslele erau concepute ca factori de colaborare cu patronul.

Menţinînd însă unele principii şi criterii ale organizării sindicale (dreptul de reprezentare a muncitorilor în faţa patronilor şi a organelor de stat, de editare a organelor de presă) breslele ofereau totuşi muncitorilor unele posibilităţi de activitate[280].

La 24 iunie 1938 s-a declanşat la Astra un conflict colectiv de muncă, la care au participat 2078 muncitori. Bazaţi pe prevederile contractului

[278] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 4/1936, f. 175, 164, 25, 24, 110, 223.

[279] Arh. Minister. Sănătăţii, fond. *Minister. Muncii, Sănătăţii şi Ocrotiri Sociale, Dir. Muncii*, dos. 748/1937, f. 6—7.

[280] Muncitorii de la Astra au făcut parte din breasla metalurgiştilor din Ţinutul Timiş. „Metalurgistul", XX, 1940, nr. 2, februarie 1940.

colectiv încheiat în decembrie 1937 — după 6 luni — muncitorii au cerut revizuirea salariilor și sporirea lor în raport cu creșterea prețurilor articolelor de primă necesitate. S-a protestat, de asemenea, împotriva preavizelor de concediere primite de mulți salariați ai fabricii. Prin tratativele conduse de Inspectoratul Muncii s-a ajuns la aplanarea conflictului, patronatul revenind asupra concedierilor proiectate[231]. La încheierea contractului colectiv, nefixîndu-se și un index care să servească la constatarea prețurilor de pe piață, cu toate că acestea au crescut cu mai mult de 8%, muncitorii n-au reușit să obțină și o sporire corespunzătoare a salariilor. Din datele statistice cu privire la situația salariilor muncitorilor metalurgiști din Arad, pe profesii, în lunile februarie, iunie și decembrie, rezultă clar că salariile n-au crescut de loc în cursul anului[232]. La sfîrșitul lunii iunie și începutul lui iulie șomajul s-a abătut asupra muncitorilor fabricii.

În 4 iulie 1938 Inspectoratul Muncii din Arad înștiința Ministerul Muncii că la „Astra" 122 muncitori erau deja concediați, 245 fiind preavizați[233]. Dificultățile pe care le-au avut de depășit muncitorii din cauza lipsei de lucru erau semnalate de Inspectorul muncii și în raportul său anual: „... în anul 1938 acești 2000 muncitori au lucrat în bună parte în rotație. De aici, o serie de nemulțumiri și începuturi de conflicte destul de serioase"[234].

La 13 decembrie 1938 expirînd contractul colectiv încheiat în decembrie 1937, la 16 decembrie muncitorii fabricii Astra, în număr de 1868, au pornit bătălia pentru încheierea unui nou contract colectiv, care să le satisfacă într-o mai mare măsură nevoile[235]. Tratativele de conciliere s-au început la 30 decembrie 1938, și au durat pînă la 18 februarie 1939, ținîndu-se 8 ședințe[236]. În prima fază a tratativelor s-a discutat memoriul prezentat de delegații muncitorilor, fără să se ajungă la un acord, mai ales asupra a două puncte: 1. Încheierea unui contract colectiv pe timp de un an, timp în care să nu se facă nici o concediere; 2. Să se aplice sistemul de salarizare pe bază de vechime cu spor de salar. În 11 ianuarie 1939 cele două părți au avansat noi propuneri. Delegații fabricii au susținut includerea în viitorul contract colectiv a unor dispoziții existente în cel vechi, iar delegații muncitorilor au renunțat la sistemul de salarizare pe bază de vechime, cerînd un spor de salarii pe patru categorii, între 8—20%. Tratativele s-au întrerupt din nou, așteptîndu-se

---

[231] *Documente din istoria* ..., p. 276—277.

[232] „Metalurgistul", XVIII, nr. 7, din 1938; Arh. St. Arad, fond. *cit.*, dos. 4/1938, f. 289, 85, 126.

[233] *Documente din istoria* ..., p. 272—273; „Metalurgistul" nr. 7, din 1938; Al. Gh. Savu, *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale*. „An. Inst. Ist. P.M.R.", 1963, IX, nr. 2, p. 69.

[234] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 3/1938, f. 3.

[235] *Documente din istoria* ..., p. 276—277.

[236] Vezi raportul Subinspectoratului Muncii din Arad cu privire la conflictul colectiv de muncă de la Fabrica Astra, din 18 februarie 1939. Cf. *Documente din istoria* ..., p. 279—281.

ca Direcţia centrală a fabricii Astra de la Bucureşti să hotărască asupra cererii muncitorilor. La 8 februarie s-au reluat tratativele, făcîndu-li-se cunoscut delegaţilor lucrătorilor aflaţi în conflict că Direcţia centrală n-a aprobat nici o mărire de salar. În faţa acestui refuz, reprezentanţii muncitorilor au hotărît trimiterea unei delegaţii la Ministerul Muncii, care să facă cunoscute doleanţele lor şi în special încheierea unui nou contract colectiv şi mărirea salariilor. Din documentul analizat reiese că în timp ce muncitorii apreciau salariile lor ca fiind mai mici decît în alte centre metalurgice, patronatul le considera ca cele mai mari din oraş. Subinspectorul muncii din Arad în raportul său către minister menţiona: „În comparaţie însă cu salariile ce se plătesc în industria metalurgică din alte oraşe ale Transilvaniei, salariile muncitorilor de la fabrica Astra sînt mai mici". O confirmare a justeţei revendicării muncitorilor, care venea din partea unui organism oficial.

Fără să cunoaştem exact felul în care s-a soluţionat conflictul colectiv amintit, dintr-o situaţie privind conflictele de muncă în oraşul Arad, rezultă că neajungîndu-se la o înţelegere între părţi, muncitorii au renunţat la încheierea contractului colectiv[287].

În noiembrie 1939 s-a înregistrat un nou conflict colectiv, declanşat de muncitorii atelierului de topitorie, nemulţumiţi de procentul de salarizare în acord[288].

În anul 1940, ultimul an la care se referă investigaţia noastră, muncitorimea fabricii Astra, puternic influenţată de activitatea Partidului Comunist Român[289], prin număr (2083 în ianuarie, 2059 în februarie, 2093 în aprilie[290], cca. 2000 în septembrie) şi organizare, a rămas aceeaşi forţă activă în cîmpul acţiunii sociale la nivel de ramură sau de oraş, receptivă la marile şi gravele probleme cu care era confruntat statul român.

Dictatul odios de la Viena, impus României de Germania hitleristă şi Italia fascistă, a generat puternice acţiuni de protest în întreaga ţară. Unindu-şi glasurile de condamnare a samavolnicului act, cu ale tuturor oamenilor cinstiţi din ţară, locuitorii oraşului Arad în moţiunea votată cu ocazia adunării din 1 septembrie 1940, considerau ca o supremă „... îndatorire de onoare şi conştiinţă să lupte pe orice căi, aci şi oriunde, acum şi în viitor, din toate puterile ca prin orice jertfă să refacă unitatea neamului"[291]. În dupămasa aceleiaşi zile coloane nesfîrşite de

---

[287] Arh. St. Arad, fond. *cit.*, registrul nr. 1/1926, f. 46.

[288] Arh. Min. Muncii, fond. *Dir. Muncii*, dos. 1288/1939.

[289] Alexandru Roz, *Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa comunistă şi muncitorească* (1934—1944). „Zirldava", III—IV, 1974, p. 229; Andrei Caciora, Mihai Drecin, *Acţiuni ale oamenilor muncii din judeţul Arad, sub conducerea P.C.R. împotriva creşterii pericolului fascist şi a dictaturii regale.* (In: *Judeţul Arad pe coordonatele ţării în anii republicii.* Arad, 1973, p. 287).

[290] Arh. St. Arad, *fond. cit.*, dos. 2/1940, p. 89.

[291] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 206.

manifestanți, printre care și un mare număr de muncitori de la fabrica Astra au străbătut străzile orașului, cîntînd cîntece patriotice, cerînd rezistență împotriva celor decise la Viena.

Simțirea patriotică a fost dealtfel o constantă de primă mărime și a muncitorimii arădene.

În întreaga perioadă interbelică lucrătorii de la fabrica „Astra" s-au manifestat și s-au impus ca un detașament combativ al proletariatului român, hotărît să-și apere cu toată energia posibilitatea de liberă manifestare pe plan politic, de a se organiza și a activa în sindicate puternice, de a beneficia de condiții omenești de muncă și trai.

Pentru respectarea acestor deziderate vitale, muncitorii au desfășurat o gamă variată de forme de luptă, de la proteste colective la demonstrații, de la articole în presă la răspîndirea de manifeste, de la memorii la greve.

Toate aceste acțiuni s-au constituit în contribuții eroice ale metalurgiștilor de la „Astra" la îmbogățirea tezaurului de strădanii și împliniri, de lupte și jertfe, ale întregului proletariat român, condus cu clarviziune și cu spirit de sacrificiu de Partidul Comunist Român, care își sărbătorește anul acesta 60 de ani de activitate glorioasă, pusă în slujba celor mai înalte idealuri de progres al țării noastre.

LUDOVIC BÁTHORY — MARCEL ȘTIRBAN — GHEORGHE IANCU

DIE ARBEITER DER „ASTRA"-WERKE IM KAMPFE FÛR POLITISCHE UND GEWERKSCHAFTLICHE RECHTE, FÛR DIE MILDERUNG DER KAPITALISTISCHEN AUSBEUTUNG (1918—1940)

(Zusammenfassung)

Die Arbeiter der „Astra"-Werke von Arad stellten in der Periode zwischen den zwei Weltkriegen einen kräftigen Trupp des Proletariats aus unserem Lande dar. Ihre Bewegungen und Aktionen, die von einem kommunistischen Kern innerhalb der Fabrik organisiert und geleitet waren, ordneten sich organisch in die Arbeiterbewegung aus dem ganzen Lande ein.

Ausgehend von dem, was bis jetzt über die Arader Metallarbeiter geschrieben wurde und aufgrund eines reichen Materials aus der lokalen und zentralen Arbeiterpresse, dem viel unveröffentlichtes Archivmaterial zugefügt wurde, haben die Verfasser der vorliegenden Arbeit den Kampf der Arbeiter von der „Astra" aus Arad in der Periode 1918—1940 chronologisch rekonstruiert. Es ist nicht die Rede von einer einfachen Wiedergabe der Arbeiteraktionen aus der erwähnten Periode, sondern von einer Analyse der konkreten Tatsachen, die in Kenntnis der Kausalität und den Folgen verfolgt werden. Noch mehr, die Aktionen der Metallarbeiter von

der Eisenbahnwagenfabrik aus Arad werden an die passende Stelle in der rumänische Arbeiterbewegung aus der Periode zwischen den zwei Weltkriegen eingereiht.

Es werden somit zwei Jahrzehnte hindurch Jahr für Jahr, gut und immer besser die Lebensbedingungen der Arader Metallarbeiter, ihre Konfrontation mit dem Patronat, der organisierte Kampf für die Erwerbung von besseren Arbeits — und Lebensbedingungen durch die Eintragung der Forderungen im allgemeinen in die kollektiven Arbeitsverträge und den Kampf für ihre Einhaltung seitens der Fabriksleitung bekannt.

Die Aktionen der Metallarbeiter von den „Astra"-Werken waren selbstverständlich durch die verfolgten Ziele viel komplexer und sie nahmen verschiedene Formen an, von Bittstellungen bis zu Streiks, die im vorliegenden Artikel wiedergegeben werden. Alle diese Aktionen bewiesen die gerechte Ursache, für die sie geführt wurden. Sie erfreuten sich einer warmen und aufrichtigen Solidarität, einer brüderlichen Solidarität seitens der Arbeiter aus dem ganzen Lande.

Alle diese Aktionen stellten heldenhafte Beiträge der Metallarbeiter von der „Astra" zur Bereicherung des Erbes von Bestrebungen und Erfüllungen, von Kämpfen und Opfer des gesamten rumänischen Proletariats dar, die mit Klarsehung und Aufopferungsgeist von der Rumänischen Kommunistischen Partei geführt wurden.

CONDIȚIILE DE VIAȚĂ A MUNCITORILOR DE LA „INDUSTRIA SÎRMEI" — CÎMPIA TURZII ȘI LUPTA LOR ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII (1920—1940)

După cum este cunoscut, întreaga evoluție economică, politică, socială și spirituală a României a fost marcată pozitiv prin desăvîrșirea procesului de făurire a statului național unitar român. Însemnătatea incontestabilă a marelui act istoric de la 1 Decembrie 1918 se validează simțitor și în creșterea potențialului economic prin refacerea și dezvoltarea capacităților industriale existente mai înainte, dar și prin înființarea de noi unități producătoare.

În cadrul celei de a doua categorii se integrează și societatea anonimă „Industria Sîrmei" care a luat ființă la 4 aprilie 1920, în urma adunării generale de constituire ce a avut loc în localul Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț din Cluj și la care au participat directori și înalți funcționari de bănci, acționari reprezentînd societăți industriale, comerciale și de transport.

Conform statutelor inițiale scopul Societății era „promovarea industriei metalurgice în România", dar și crearea beneficiului maxim pentru cei care au întreprins acțiunea, căci succesul era de la început asigurat, dat fiind faptul că în Transilvania nu exista nici o fabrică de acest profil.

Uzina a fost amplasată și montată pe un teren viran, lîngă Cîmpia Turzii, pornind de la ideea existenței liniei ferate Oradea—București care se încrucișa cu linia conductei de gaz metan Sărmășel—Turda, factorul decisiv fiind „ieftinătatea combustibilului" care reprezenta deosebite avantaje pentru industria metalurgică.

După cum ne informează ziarul „Patria" din 20 iulie 1921 inaugurarea oficială a primei fabrici de sîrmă și cuie a avut loc la 16 iulie 1921 și la această solemnitate au luat parte fruntași politici, directori de bănci, acționari care au asistat la demararea probelor tehnologice demonstrative.

Uzina producea o gamă variată de obiecte metalice realizate în cele trei secții principale: laminorul, trăgătoria de sîrmă și fabrica de cuie. În întreaga perioadă interbelică asistăm la o substanțială creștere a producției, investițiilor, dotărilor tehnice (creștere întreruptă doar în anii crizei) și la introducerea unor sisteme de raționalizare a muncii care situează întreprinderea în avanpostul industriei de profil din România.

Odată cu dezvoltarea fabricii, cu creșterea capacității și diversificării producției a sporit an de an și numărul de angajați. Este adevărat însă că dacă raportăm procentul de creștere a producției și desfacerii cu cel al creșterii numărului de angajați se poate lesne observa că ultimul n-a

ținut pasul strîns cu cel dintîi, adică creșterea numărului de muncitori a fost mai mică decît creșterea producției. După datele furnizate de arhiva întreprinderii se poate constata exact evoluția numărului de angajați la „Industria Sîrmei"[1].

Anul	Angajați	Anul	Angajați
1921	238	1930	665
1922	350	1931	530
1923	558	1932	486
1924	707	1933	540
1925	645	1934	635
1926	700	1935	779
1927	669	1936	894
1928	660	1937	1125
1929	751	1939	1777
		1940	1480

Scurta analiză a acestui tabel oglindește creșterea activității întreprinderii, cu fluctuațiile pricinuite de criză. Anii 1921—1929 cunosc o tendință de creștere a numărului angajaților, concretizat într-un spor de 315%. Criza economică rupe însă această linie ascendentă, mai ales în anii 1931 și 1932 cînd efectivul lucrătorilor scade cu o treime, adică mai bine de 200 de muncitori sînt concediați. Întreprinderea își recapătă ritmul ascendent atît în producție cît și în creșterea numărului de angajați încă din anul 1933, iar cea mai mare creștere din perioada interbelică o realizează în anul 1939, cînd avea ca angajați 1777 de persoane deci o creștere de 746% față de anul 1921.

Pentru a ne da seama de dimensiunea întreprinderii după forța de muncă, iată un tabel cu numărul de muncitori de la cele mai importante fabrici de sîrmă și cuie care funcționau în anul 1922 la noi în țară[2].

Nr. crt.	Întreprinderea	Nr. de muncitori
1.	„Nedelcu—Chercea" — Brăila	80
2.	„Anglo—Română" — Galați	90
3.	„Emil Costinescu" — Sinaia	98
4.	„Neptun" — București	120
5.	„Titan" — Galați	220
6.	„Industria—Sîrmei" — Cîmpia Turzii	350

Această supremație a deținut-o și în continuare, astfel că în 1929 „Industria Sîrmei" avea 751 de salariați față de cei 2400 cuprinși în

[1] Arh. Stat Cluj-Napoca, Fond Uzinele „Industria Sîrmei" — Cîmpia Turzii, (în continuare F.U.I.S.CT.) dosar nr. 32, fila 33; dos. nr. 171, fila 162; dos. nr. 211, fila 191; dos. 354, f. 117; dos. 412, f. 15.

[2] *„Industria Sîrmei" Cîmpia Turzii*, 1963, p. 15.

fabricile de sîrmă și cuie din România[3], deci aproape o treime din muncitorii din domeniul respectiv, dar în 1938 depășea cu mai bine de cincizeci procente livrările de materiale față de celelalte întreprinderi cu producție similară.

Datorită condițiilor grele de muncă și de viață, a îmbolnăvirilor și accidentelor, dar și a muncii în propria gospodărie, mai ales în sezonul de vară, (căci mulți muncitori nu se desprinseseră cu totul de gospodăria agricolă personală), absenteismul la fabrică era destul de ridicat cu toate intervențiile, măsurile și amenințările direcțiunii.

Media lunară a absențelor pe zi se prezintă astfel[4]:

1921	26	1928	65
1922	47	1929	50
1923	85	1930	70
1924	133	1931	92
1925	58	1932	74
1926	124	1933	62
1927	83	1934	62
		1935	57

Deci exista o permanentă absență de la lucru a angajaților ce se ridica de la 10 la 20% din efectivul total al acestora.

Într-o dare de seamă a Consiliului de Administrație privind anul 1926 se relatează că întreprinderea a fost nevoită să ia anumite măsuri de raționalizare și inovații „din motivul că în timpul lucrărilor agricole ne lipsesc prea mulți muncitori specialiști, cît și zileri, fără a ține seama de angajamentele luate în contractele colective sau individuale"[5]. Mergînd mai departe în motivările lor patronii consideră că „absențele de la munca de uzină se raportează direct cu bunăstarea materială a muncitorilor, care din banii cruțați au putut să-și cumpere noi terenuri agricole" . . . și demonstrează acest fapt alăturînd creșterea venitului mediu pe oră al unui muncitor cu numărul muncitorilor absenți, exprimat în procente:

Anul:

1921	.lei	2,53	. . . . . absenți	10,8%
1922	„	4,31	. . . . . „	13,3%
1923	„	7,20	. . . . . „	15,1%
1924	„	9,02	. . . . . „	18,6%
1925	„	9,80	. . . . . „	15,5%
1926	„	12,61	. . . . . „	17,8%

[3] *Ibidem*, p. 19—20.

[4] Arh. Stat. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT. dosar 32, f. 33; dos. 40, fila 49; dos. 128, fila 145.

[5] *Ibidem*, dos. nr. 152, fila 3.

Acest raționament e fals deoarece creșterea venitului nu este reală căci nu ține seama de inflație și scumpirea traiului pe parcursul acestor ani, iar pe de altă parte în această perioadă ne aflăm în plin proces de aplicare a reformei agrare, cînd țărănimea, în urma luptei continue, obține parcelele de pămînt în termenii legali, adică fără plata imediată și integrală a pămîntului primit. Capii de familie sau membrii ai acestora primind pămînt puțin, se angajează și la munca salariată ivită prin construcția acestei întreprinderi sau a altora. Mai tîrziu cînd procesul redistribuirii pămîntului scade ca intensitate, muncitorii cu pămînt lipsesc și ei mai puțin. Astfel, în anul 1927 procentul absențelor scade la 12,2% ca în 1928 el să se micșoreze și mai mult, la 9,8%[6]. Bineînțeles că la scăderea acestui procent contribuie și factorii subiectivi, dintre care trebuie amintită transformarea complexă a țăranului devenit muncitor permanent cu o condiție și o conștiință deosebită față de trecut.

Trebuie să mai notăm la acest capitol al angajaților că muncitorii români și maghiari din aceste locuri și-au însușit foarte repede tainele meseriei, luînd tot mai mult locul tehnicienilor străini. Astfel procentul lucrătorilor străini a scăzut din anul 1922 pînă în 1926 de la 20% la 6% din numărul total al lucrătorilor[7], în 1928 procentul celor din urmă scade la 3,61%[8], iar în 1936 rămîn numai 5 maiștri și un meseriaș cu cetățenie străină[9]. Repartizați după originea etnică tabloul angajaților de la Industria Sîrmei în 1937 avea următoarea configurație: 86,4% români, 13,36% cetățeni români aparținînd minorităților conlocuitoare și numai 0,34% cetățeni străini[10], iar în 1939 erau 1537 români, 202 maghiari, 32 germani, 6 cetățeni străini dintr-un total de 1777 angajați[11].

În ceea ce privește evoluția cîștigului mediu pe oră al unui muncitor pe parcursul acestor ani, deși avem date destule, e dificil să facem o judecată globală a creșterii reale a veniturilor realizate. În primul rînd datele de arhivă ne dau numai cîștigul brut, iar în al doilea rînd trebuie să avem mereu în vedere că în acea perioadă nu existau prețuri fixe. Era o inflație, o permanentă creștere a prețurilor la produsele de primă necesitate. Trebuie spus însă că și organizarea și lupta muncitorilor au impus patronilor o creștere a salarizării.

Iată imaginea statistică a acestei creșteri:[12]

I. Plata lucrătorilor (media lunară)

II. Nr. total al orelor salarizate (media lunară)

III. Cîștigul mediu al unui om pe oră (media lunară).

---

[6] *Ibidem*, fila 40.
[7] *Ibidem*, dos. nr. 32, fila 82.
[8] *Ibidem*, dos. nr. 152, fila 40.
[9] *Ibidem*, dos. nr. 171, fila 27.
[10] *Ibidem*, dos. nr. 211, fila 14.
[11] *Ibidem*, dos. nr. 354, fila 117.
[12] *Ibidem*, Calculat după dos. nr. 171, fila 160, 161; dos. nr. 21, fila 189, 190.

Anul	I.	II.	III.
1921	177.230 lei	69,702 ore	2,53 lei
1925	1.359.470 „	138,545 „	9,80 „
1929	2.321.308 „	141.792 „	16,22 „
1933	1.419.815 „	108.275 „	13,14 „
1937	2.196.693 „	252.634 „	12,65 „

În urma analizei acestui tabel o primă constatare ar fi că în primii ani uzina a remunerat foarte slab pe muncitori. De altfel în expozeul prezentat fondatorilor de către directorul general I. Diamant, în anul 1920, se vorbea deschis de avantajele întreprinderii prin faptul că salariile constituie doar 25% din spesele de producție și aici în România sînt de 3 ori mai mici decît în Germania, astfel că diferența de cîștig deosebit de substanțială revine acționarilor[13]. În același sens al maximei rentabilități s-a gîndit și la locul fondării uzinei în mediul rural. Se nădăjduia că aici chestiunea muncitorească să se rezolve mai ușor chiar dacă muncitorii „erau mai puțin instruiți decît în porturi, în schimb erau mai de treabă și supuși, iar influența ideilor exagerate ale agitatorilor juca un rol mai puțin important"[14].

Apoi, odată cu creșterea și diversificarea producției, cu organizarea și lupta muncitorilor (la acest punct patronii s-au înșelat asupra „cuminteniei" muncitorilor), retribuția a crescut an de an, pînă în anul 1931, cînd efectele crizei au fost dirijate mai mult în sarcina muncitorilor. Dacă în anii de criză prin care a trecut întreprinderea o micșorare a salariilor era oarecum motivată și de reducerea producției și a desfacerii, menținerea și chiar scăderea retribuției după anii de criză adică în perioada 1933—1937 cînd întreprinderea realiza un dever foarte ridicat și beneficii deosebit de substanțiale este complet nejustificată și învederează încăodată tendința patronilor de realizare a unor profituri maxime în dauna condițiilor de muncă, de viață și de existență a muncitorilor.

În timpul crizei salariile au scăzut, au fost concediați mulți muncitori (în 1929 erau 751 de angajați, iar în 1932 doar 486) iar restul care a rămas erau mereu amenințați cu spectrul șomajului. De altfel, într-un raport se recunoaște că „Anii de criză mare 1931—1932 pe lîngă greutățile care incontestabil ni le-au cauzat, au avut însă și o parte bună pentru noi (pentru patroni, n.n.): ne-au învățat să economisim pînă și ultima centimă. Numai așa se poate explica faptul că cheltuielile de administrație, *salarii*, *asigurări*, etc. au scăzut de la 17.679.044 lei din 1929, la cifra de 14.000.396 lei în 1934"[15].

Nu aceeași grijă de economisire s-a manifestat și cînd a fost vorba de împărțirea beneficiilor pentru acționari, directori și alți funcționari superiori. Astfel numai în anul 1928 cei patru directori ai întreprinderii

[13] *Industria Sîrmei S. A. Album Jubiliar* 1920—1930, redactat de J. Diamant și E. Beșa, f.a., p. 11—12.

[14] *Ibidem*, p. 36.

[15] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT., dos. nr. 152, fila 79.

au încasat, ca onorarii pentru conducere și îndrumare, o sumă de peste 2 milioane de lei, în timp ce salariile celor 660 de muncitori erau de 2.321.308 lei pe o lună. Chiar în timpul crizei, în anul 1931, aceiași directori aveau conturi descoperite de la 500.000 la 2.500.000 lei[16].

Profitînd de condițiile create de criza economică, de politica oficială a guvernului și de creșterea puterii monopolurilor în viața economică a țării, capitaliștii de la Industria Sîrmei au menținut salarii scăzute și în continuare. De altfel nu era un caz singular. Deși industria ca și întreaga viață economică a țării a luat un avînt substanțial între anii 1934—1938, acesta n-a fost însoțit de o creștere în același ritm a nivelului de trai, ba dimpotrivă, după anul 1934 se vădește o evidentă tendință de scădere. Dacă se ia ca reper anul 1933 se observă că salariul nominal pe toată țara scade în 1934 la 97,8%, în 1935 la 96,7% în timp ce prețurile cu amănuntul cresc în 1938 cu 111,9%, ceea ce are ca urmare o reducere a salariului real general al oamenilor cu 14,3% în intervalul cuprins între anii 1933—1938[17].

Revenind la salarizarea din cadrul întreprinderii Industria Sîrmei este necesar să arătăm și diferențierea care exista în retribuția pe secții și ateliere, pe categorii de muncitori calificați și necalificați. Dintr-un raport anual pe anul 1936 desprindem faptul că retribuția pe oră în lei era mai mare la laminor, la oțelărie, la trăgătoria de fier unde se ajungea la 18—24 lei pe oră, în timp ce la hala de împachetare, unde era muncă mai puțin calificată și unde lucrau mai mult femei, retribuția era de 9,32 lei pe oră[18]. Proporția muncitorilor necalificați fiind mai mare evident că majoritatea lucrătorilor sufereau rigorile acestei salarizări scăzute. Iată structura după calificare a întregului personal la 31 dec. 1934:[19]

— personal de conducere și ajutător 33, din care 28 cetățeni români și 5 cetățeni străini

— lucrători calificați 194, din care 1 străin

— lucrători necalificați 436 bărbați și 44 femei = 480.

— ucenici întrebuințați 34.

Pentru cunoașterea situației materiale a muncitorilor trebuie să menționăm că din salariile notate mai sus se făceau diferite rețineri, care afectau destul de substanțial veniturile realizate, scăzînd în felul acesta puterea de cumpărare a salariaților.

Avînd la îndemînă salarizarea medie de 12,62 pe oră obținută în 1935 iată și prețurile pieții din Turda la 2 martie 1935, la principalele produse:[20]

---

[16] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 34—35.

[17] Ilie Ceaușescu, *Legislația muncii în anii 1934—1937*. (În „Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864—1944)", București, 1972, p. 197.

[18] Arh. Stat Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT. dos. nr. 171, fila 154.

[19] *Ibidem*, dos. nr. 130, fila 5.

[20] *Ibidem*, dos. nr. 379, fila 1.

— pîine	7 lei kg.	— untură	40 lei kg.
— carne de porc	26 lei kg.	— stofă bărbătească	670 lei/m.
— zahăr	25 lei kg.	— ghete	576 perechea
— orez	24 lei kg.	— pălărie bărbătească	385 lei.
— făină	9 lei kg.		

Prețurile cunosc o continuă creștere căci la sfîrșitul anului 1935 indicele e și mai ridicat, astfel 1 kg carne costă 29 lei, zahărul 29, orezul 32, untura 44 lei/kg.

Sînt alte perioade în care creșterea prețurilor este de-a dreptul vertiginioasă și în decurs de cîteva luni procentul de creștere galopează. Iată o astfel de listă de prețuri oficială din 1939[21].

23 II 1939	**12 XI 1939**	**creșterea în procente**
pîinea	9,50 lei/kg.	10 lei/kg.	5%
untura	42 ,,	70 ,,	66%
unt	90 ,,	120 ,,	33%
slănină	44 ,,	68 ,,	52%
carne de porc	34 lei/kg.	4 4lei /kg.	30%
fasole albă	10 ,,	16 ,,	60%
orez	30 ,,	52 ,,	70%
salam de iarnă	180 ,,	240 ,,	cu 30%
stofe-ghete o creștere			cu 30%
medicamente	,,		între 30—300%

Raportînd salariul obținut, cu reținerile respective, la prețurile mereu în creștere conturăm destul de precis reala putere de cumpărare a angajaților, reala situație materială în care se găsesc oamenii muncii de la Industria Sîrmei, fie ei muncitori sau funcționari inferiori.

În acest context nu e de mirare că cererile de mărire a salariilor vor fi punctul cel mai important din revendicările acestei perioade și într-un alt capitol vom stărui mai mult asupra acestui lucru. Acum relevăm doar două momente semnificative care se referă mai mult la funcționari.

Într-o adresă către centrala din București datată la 12 decembrie 1932, care are ca obiect reducerea din nou a salariilor cu începere de la 1 ianuarie 1933 se spunea că această reducere „a căzut ca o bombă deoarece nimic nu justifică astăzi o nouă reducere de salarii urmată de atîtea alte reduceri mari anterioare, ci din contră toate împrejurările de azi pledează mai mult pentru o urcare decît reducere"[22]. Argumen-

[21] *Ibidem*, dos. nr. 379, fila 22.
[22] *Ibidem*, dos. nr. 151, fila 18 Confidențial.

tele funcționarilor se referă la faptul că salariile au fost deja reduse pînă la acea dată cu 40—60%, că situația societății s-a îmbunătățit încă din august 1932 cînd s-au intensificat expedițiile și s-au urcat prețurile mărfurilor întreprinderii, că se lucrează foarte mult deoarece au fost concediați o mulțime de funcționari, că indexul de prețuri din Turda s-a ridicat cu 4,6% și tendința de urcare se menține. În urma acestor motive funcționarii cer Consiliului de administrație să manifeste atenție și înțelegere și să revină asupra deciziei de reducere.

Într-o cerere pe aceeași temă din 15 noiembrie 1939 funcționarii se plîng de urcarea subită și „înspăimîntătoare ce constatăm în special în ultimele săptămîni la prețurile tuturor articolelor necesare traiului zilnic" și apelează la sprijinul direcțiunii căci, „am ajuns în imposibilitate de a ne procura altceva decît hrana zilnică"[23]. După ce arată cu cifre concrete majorarea prețurilor de la 30 la 300 procente ei speră că vor fi satisfăcute doleanțele lor mai ales că în alte branșe s-au făcut majorări de pînă la 20%. Este încă un argument în plus că la Industria Sîrmei situația salarizării era departe de a fi așa de roză cum o prezentau patronii și că exista o permanentă tendință de creștere a beneficiilor nu numai în dauna muncitorilor, dar și în aceea a funcționarilor inferiori.

Dealtfel, într-un raport anual pe anul 1937 direcțiunea recunoaște că în toamna acestui an „au plecat cca. 25 meseriași la alte uzine ademeniți de salarii mai mari. A trebuit să facem urcări individuale de salar pentru ca să împiedicăm o plecare în masă"[24]

Ridicata rată a plusvalorii se obținea nu numai prin remunerarea slabă a angajaților ci și printr-o permanentă tendință de menținere la cota maximă a duratei zilei de muncă, ceea ce sporea gradul de exploatare. Se știe că în anii de început al întreprinderii, muncitorii prestau 12 1/2 ore pe zi, ca apoi în urma încheierii contractelor colective impuse și de lupta angajaților să se ajungă, în anul 1925, la o durată a zilei de muncă de 10 ore, iar în 1926 să se recunoască formal de către patroni ziua de muncă de 8 ore. Cînd producția fabricii a cunoscut cote înalte ziua de muncă a ajuns chiar și la 14 ore, cum a fost cazul în anul 1929[25]. În darea de seamă a Consiliului de administrație din anul 1926, conducerea întreprinderii recunoaște că „chestiunea muncitorească am crezut că o soluționăm la începutul anului prin reducerea timpului de la 10 la 8 ore", dar aceasta era mult prea complexă să fie rezolvată numai cu limitarea zilei la durata de 8 ore[26]. În actele oficiale se evită să se facă precizări asupra duratei zilei de lucru, totuși în unele rapoarte ale secțiilor se arată că la laminor de exemplu, atunci cînd sînt comenzi suficiente se „lucrează cu 2 echipe de cîte 10 ore", iar cînd nu au avut

[23] *Ibidem*, dos. nr. 379, fila 22.
[24] *Ibidem*, dos. nr. 211, fila 31.
[25] *Industria Sîrmei CT*. Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 30.
[26] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT. dos. nr. 152, fila 2

comenzi suficiente s-a lucrat „numai cu o echipă de 8 sau 10 ore"[27]. Dealtfel şi în 1927 se spune că deşi în acest an s-au redus orele de lucru de la 10 ore la 8, producţia s-a urcat cu 13,1% printr-o „intensă raţionalizare"[28], iar în 1934, într-un raport către Regiunea 9 industrială — Cluj se arată că fabrica a lucrat cu 1, 2 şi 3 echipe cîte 8 ore, după necesitate[29].

Intensa „raţionalizare" a fost într-adevăr un obiectiv permanent al Consiliului de administraţie şi al celorlalte cadre tehnice ale întreprinderii. Este adevărat că în cea mai mare parte aceasta avea ca scop exploatarea muncitorilor în cel mai înalt grad pentru realizarea beneficiilor maxime. Nu se poate însă să nu se ţină seama şi de faptul că această tentativă de raţionalizare, de organizare ştiinţifică a muncii era şi un factor de progres tehnic care a situat „Industria Sîrmei" în grupul celor mai avansate întreprinderi de seamă din România. În acest sens darea de seamă pe anul 1926 relevă clar tendinţa conducerii, care s-a „ocupat foarte stăruitor cu raţionalizarea cît mai extensivă a producţiei în uzină, căutînd a introduce succesiv unele inovaţii, care prin practica mai îndelungată s-au dovedit necesare pentru funcţionarea uzinei pe baze cît mai moderne". E adevărat că imediat, ca o motivare a acestei tendinţe, se aminteşte că „am fost nevoiţi a introduce aceste inovaţii şi din motivul că în timpul lucrărilor agricole ne lipsesc prea mulţi muncitori din uzină . . ."[30].

În logica patronilor raţionalizarea viza în primul rînd exploatarea maximă a muncitorilor pentru creşterea continuă a ratei plusvalorii. Astfel „raţionalizarea muncii ne-a reuşit să reducem numărul muncitorilor la unele secţii" — declară fără echivoc conducerea, — iar surplusul muncitorilor de la trefilor care a scăzut de la 131 la 106 s-a trecut în alte munci utile fabricii"[31].

Introducerea acestor „sisteme ştiinţifice" prin solicitarea maximă a eforturilor fizice şi psihice ale lucrătorilor era urmărită foarte îndeaproape. După mărturisirile unui fost director al întreprinderii se tindea ca munca „să se execute în timpul cel mai scurt. Muncitorul nu ajunge de la sine la mişcări şi executarea cea mai raţională, ci trebuie supravegheat şi îndrumat . . . noi am încercat toate mijloacele . . . să urcăm capacitatea de producţie. Aceasta am făcut-o prin studierea timpilor şi a mişcărilor, prin introducerea schimburilor de muncitori . . . prin răcirea lor cu ajutorul ventilatoarelor"[32]. Cu ajutorul acestor metode care încorporau într-adevăr elemente de organizare ştiinţifică a muncii s-a reuşit ca producţia medie pe schimb a unui laminorist să crească de la 21 kg la 125 kg în intervalul cuprins între anii 1922—1929. Din păcate

[27] *Ibidem*, dos. nr. 32, fila 77.
[28] *Ibidem*, fila 4.
[29] *Ibidem*, dos. nr. 130, fila 4.
[30] *Ibidem*, dos. nr. 152, fila 2—3.
[31] *Ibidem*. fila 41.
[32] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 31.

însă aceste măsuri care au dus la creşterea producţiei nu au dus la uşurarea muncii lucrătorilor, ci dimpotrivă, au dus la intensificarea exploatării prin solicitarea maximă şi permanentă a muncitorilor, generînd nu numai uzura prematură ci dînd naştere la un mare număr de îmbolnăviri şi accidente.

Într-adevăr, din rapoartele existente, emanate de conducere şi deci neinteresată să dea amploare unui fenomen atît de nedorit rezultă că în fiecare an la „Industria Sîrmei" aveau loc foarte numeroase îmbolnăviri şi accidente. În urma presiunii muncitorilor şi pentru a nu stînjeni prea mult desfăşurarea producţiei, patronii au fost nevoiţi să încropească un ambulator în incinta fabricii cu menirea de a da primul ajutor celor ce au suferit accidente în timpul producţiei. În cursul anului 1936 acest ambulator a acordat 8556 vizite medicale angajaţilor asiguraţi cît şi unora din membrii familiilor lor. Impresionează însă numărul foarte mare de accidente înregistrate: 120 contuziuni, 349 plăgi diverse, 1 luxaţie, 1 zdrobire şi 70 combustii[33].

În anul 1937 numărul total al accidentelor se ridică la 789, din care 117 contuziuni, 572 plăgi diverse, 6 fracturi, 1 zdrobire şi 97 combustii[34]. Numărul mare de accidente se menţine şi în anul 1940 cînd se înregistrează un număr mare de bolnavi: 726 bărbaţi şi 49 femei, însumînd 12.383 zile de incapacitate de muncă, din care cea mai mare parte datorate accidentelor din timpul producţiei. Din păcate în acel an această statistică dramatică e completată de două morţi violente, o victimă moare instantaneu în incinta fabricii, iar cealaltă moare în urma gravelor răni primite[35].

Dacă raportăm numărul accidentelor la numărul muncitorilor observăm lesne că tot al doilea muncitor se accidenta în fiecare an în procesul de producţie de la Uzinele Industria Sîrmei. Aceasta dovedeşte că în multe secţii acest proces era primitiv, nemecanizat, cu toată „strădania de raţionalizare" care se făcea numai în beneficiul patronilor. În al doilea rînd accidentele erau şi urmarea unui ritm intensiv al muncii care ducea la obosirea muncitorilor, la epuizarea lor şi în felul acesta la scăderea atenţiei în timpul lucrului. Este interesant de remarcat cum Consiliul de administraţie şi ceilalţi conducători ai întreprinderii făceau mare propagandă asupra modernizării şi raţionalizării tehnologiei de producţie, a randamentului ridicat obţinut, dar nu suflau o vorbă despre sacrificiul muncitorilor în realizarea acestor performanţe. În al treilea rînd numărul mare de accidente se poate pune şi pe seama condiţiilor grele de muncă, a lipsei de igienă şi de securitate a muncii în atelierele întunecoase, cu spaţii insuficiente, cu temperaturi înalte vara şi coborîte în timpul iernii. Existau secţii mari, ca de pildă atelierul în care se fabrica sîrma ghimpată, unde munca se desfăşura în nişte barăci de lemn aco-

[33] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT., dos. nr. 171, fila 93.
[34] *Ibidem*, dos. nr. 211, fila 107.
[35] *Ibidem*, dos. nr. 412, fila 23—24.

perite cu carton gudronat, încăperi ce nu puteau feri pe muncitori de intemperiile vremii.

Răsfoind dosarele întreprinderii la acest capitol nu am găsit nici o aluzie la lipsa de preocupare a conducerii pentru a asigura protecția muncii și a diminua numărul mare de accidente. Aproape la toate cazurile de pe fișele pentru declararea accidentului se motiva prin neprecauțiunea sau oboseala muncitorului căzut victimă intensei exploatări.

În cazurile de boală și accidente asistența medicală și socială era de un nivel scăzut care provoca adese nemulțumiri în rîndul angajaților. Întreprinderea acuza Casa Cercuală din Turda pentru deficiențele grave din acest domeniu. Într-un raport din anul 1936 Consiliul de administrație declara că „nici noi, nici muncitorimea nu putem fi mulțumiți cu această instituție, mai ales că asigurații bolnavi nu primesc toate medicamentele (așa zise speciale) de la Casa Cercuală, trebuind să și le cumpere de la farmacie pe spesele lor". Tot Casa Cercuală era acuzată că refuză să plătească asistența socială pentru muncitorii care s-au îmbolnăvit sau accidentat de mai multe ori pe an căci — spune mai departe raportul — conform legislației asigurărilor sociale „*patronul nu este obligat* să plătească salariul pentru primele 7 zile de boală, *decît o singură dată pe an* fiecărui muncitor indiferent de cîte ori se îmbolnăvește . . ." (sub. în text) în felul acesta muncitorul „nu primește ajutor nici de la patron și nici din partea Casei Cercuale"[36].

Și în 1939 această nemulțumire față de Oficiul de Asigurări Sociale din Turda se menține la același nivel și conducerea întreprinderii, beneficiara muncii lucrătorilor, scuză aceeași instituție care de fapt avea posibilități materiale mult mai reduse decît Industria Sîrmei. Se consemnează faptul că au fost „plîngeri și nemulțumiri . . . că asigurații nu-și primesc regulat ajutoarele de boală. Șef medicul în multe cazuri le rupe foile de ajutor de boală eliberate de medicul ambulatoriului nostru așa că angajații au fost nevoiți a recurge la advocați, la camera de muncă pentru a-și putea primii ajutorul. Plîngeri contra medicamentelor distribuite de către farmacia Of. de Asig. Sociale întrucît aceste medicamente nu sînt atît de bune, neavîndu-și efectul celorlalte medicamente cumpărate de la farmaciile particulare. Plîngeri că asigurații și mai grav bolnavii șef medicul de la Of. de Asig. Sociale Turda nu-i internează în clinicile din Cluj ci îi ține în spitalul de Stat din Turda, unde după declarația multor bolnavi, nu sînt așa de îngrijiți ca în clinicile din Cluj"[37].

Pe de altă parte Oficiul de Asigurări Sociale din Turda învinuia întreprinderea și cerea ca aceasta să plătească ajutor de boală chiar dacă muncitorii se îmbolnăvesc de mai multe ori pe an, deoarece această plată și altele intră în obligația patronului. Aceste acuzații reciproce însă nu ușurau deloc soarta muncitorilor, ba mai mult, așa cum reiese din document, pentru a-și recăpăta o parte a drepturilor lor legale cei în cauză erau nevoiți să plătească avocați, să intervină la Camerele de Muncă

[36] *Ibidem*, dos. nr. 171, fila 94—95.
[37] *Ibidem*, dos. nr. 354, fila 158—159.

pierzînd bani și vreme, în condițiile în care mulți erau bolnavi sau accidentați și aveau nevoie urgentă de tratament și medicamente.

Nu putem încheia acest capitol al situației muncitorilor de la Industria Sîrmei fără a aminti cîteva cuvinte despre condițiile de locuit ale acestora. Am arătat la început că Uzinele au fost amplasate într-un mediu rural și am precizat considerentele avantajoase pentru patroni, izvorînd din această amplasare. Pentru salariați și mai ales pentru muncitori situația era dificilă din acest punct de vedere. Adică muncitorii trebuiau să vină la uzină din satele învecinate, deci mulți dintre ei făceau naveta pe jos în fiecare zi, cîte 10—15 km, în condițiile în care nu erau mijloace mecanizate de transport. La început însă, avînd trebuință de muncitori calificați din centrele industrializate ale țării sau din străinătate, fabrica a fost nevoită să construiască cîteva locuințe pentru ingineri, funcționari, maiștri și barăci pentru unii muncitori necăsătoriți și ucenici[38]. Cu timpul, așa cum am văzut mai înainte, numărul muncitorilor a crescut foarte mult, dar fabricanții, în goana lor după profit, nu au mai construit locuințe. La 31 decembrie 1934, întreprinderea declara că are 8 locuințe pentru maiștri, 44 locuințe pentru muncitori, 80 paturi pentru muncitori necăsătoriți și dormitoare pentru 30 ucenici[39]. În 1936 situația era aceeași, doar că se adăugau și cele 15 locuințe pentru funcționari. Care erau însă condițiile de locuit, mai ales ale muncitorilor și ucenicilor din așa zisa colonie, ne-o arată chiar rapoartele anuale ale întreprinderii și mai ales medicul îngrijorat de starea precară a acestor locuințe. Într-un raport al conducerii tehnice din 1936 se arăta că „ținem a releva problema edificării unui cămin potrivit pentru ucenici și muncitorii necăsătoriți, din cauză că locuințele actuale, fiind învechite nu mai corespund din punct de vedere higienic...“[40], iar un an mai tîrziu aceeași conducere sublinia lipsa de locuințe în Cîmpia Turzii și promite „să construiască 4—5 locuințe pentru ingineri și funcționari, 5—10 pentru muncitori și un cămin pentru muncitori în locul barăcii necorespunzătoare de azi“[41]. Medicul întreprinderii în al său raport sanitar era și mai categoric și mai clar: „Recomand construirea cît mai în grabă a unui cămin a lucrătorilor necăsătoriți, pentru menținerea higienei și educației higienice a lucrătorilor noștri, cît și pentru dezafectarea resturilor de paturi suprapuse ce mai există și care sînt contrare higienei și regulamentului sanitar“[42].

În realitate și în 1940 cînd situația s-a agravat foarte mult din cauza cedării Ardealului de Nord „criza de locuințe în comună a luat o proporție și mai mare, iar conducerea se lamenta în continuare cu con-

[38] *Ibidem*, dos. nr. 32, fila 82.
[39] *Ibidem*, dos. nr. 130, fila 4.
[40] *Ibidem*, dos. nr. 171, fila 95.
[41] *Ibidem*, dos. nr. 211, fila 14.
[42] *Ibidem*, dos. nr. 354, fila 158.

statarea că „se simte nevoia edificării casinoului proiectat... precum și a căminului pentru muncitori"[43], ultimul promis de ani de zile și neîndeplinit.

*

În acest complex de factori economici și sociali s-a dezvoltat și mișcarea muncitorească de la „Industria Sîrmei". Deși patronii au mizat pe o slabă conștiință proletară, dat fiind faptul că majoritatea muncitorilor erau proveniți din rîndul țărănimii din satele învecinate, în condițiile de fabrică această conștiință s-a modificat cu trecerea anilor. În procesul de creștere a conștiinței muncitorești un rol însemnat l-au avut sindicatele, iar mai tîrziu Partidul Comunist Român care și-a întărit influența sa în rîndul muncitorilor și a contribuit esențial la radicalizarea acestui proces.

Din datele care ne stau la îndemînă se poate observa că procesul de organizare a muncitorilor de la „Industria Sîrmei" deși a întîmpinat dificultăți la început, a ajuns în cele din urmă la trepte superioare ceea ce i-a îngăduit să cunoască și să-și însușească diferite forme de luptă dezvoltate pînă la cel mai înalt nivel: lupta grevistă.

Începutul organizării în sindicate a muncitorilor de la Cîmpia Turzii s-a făcut la 28 mai 1922, cînd a avut loc adunarea constitutivă a grupei, cu care prilej s-a evidențiat necesitatea organizării muncitorilor pentru a combate condițiile grele de muncă și trai[44].

Se pare însă că lucrările de organizare au demarat destul de greu deoarece și în anul 1924 se reclamă indiferența muncitorilor față de chestiunile sindicale, indiferența care a generat cel mai slab contract colectiv de muncă[45]. Este evident că era vorba de sindicatul metalurgiștilor de orientare amsterdamistă dar se știe că P.C.R., în ideea de întărire a organizațiilor profesionale muncitorești, a indicat membrilor săi să activeze și să lupte și în rîndul acestor sindicate reformiste[46]. Încet, încet grupa sindicatului metalurgist de la Industria Sîrmei se mărește și se întărește, acționînd după principiile luptei de clasă.

Astfel în anul 1925 ziarul „Metalurgistul" înregistrează prima mișcare de salarii ce are loc în această fabrică. În urma încheierii unui contract colectiv între direcțiune și cîțiva indivizi, fără asentimentul Uniunii sindicale a muncitorilor, în dauna acestora din urmă, muncitorii „revoltați din cale afară au ținut în 10 iunie o întrunire cu care ocazie au hotărît să înainteze direcțiunii un memoriu în care să se ceară invalidarea contractului încheiat fără știrea muncitorilor, precum și aranjarea salariilor în raport cu scumpetea"[47]. Tratativele ulterioare desfășurate pe parcur-

[43] *Ibidem*, dos. nr. 412, fila 25.
[44] „Metalurgistul", 1922, III, 1 iulie, nr. 7, p. 7.
[45] *Ibidem*, 1924, V, 1 iulie.
[46] *Documente din istoria P.C.R., 1923—1928*, 1953, p. 333—347; 586—592.
[47] „Metalurgistul", 1925, VI, 1 iulie, nr. 7, p. 2.

sul cîtorva săptămîni au dat cîştig de cauză muncitorilor care au obţinut în felul acesta un spor de 5% al salariilor, o repartiţie mai echitabilă a premiilor şi promisiunea de sporuri periodice de plată care să ţină seama de preţurile pieţii din Turda în condiţiile inflaţiei permanente[48]. Această luptă atinge un nivel superior în 1926 cînd, cu prilejul încheierii contractului colectiv se produc profunde nemulţumiri în rîndurile salariaţilor care se concretizează în cele din urmă în declararea deschisă a grevei. Printre revendicările muncitorilor găsim, ca puncte principale, mărirea salariilor şi reducerea zilei de muncă. Greva însă nu întruneşte sprijinul tuturor şi ea nu capătă amploare datorită şi terorii[49].

Dealtfel, fabrica era cunoscută şi pentru severitatea şi disciplina de fier. „O adevărată stare de asediu" era impusă muncitorimii „iar poliţia de uzină, o instituţie unică în felul său, de care nu mai găseşti alta în ţară, se îngrijeşte ca muncitorii să se poarte taman aşa cum e dorinţa direcţiunii" nota ziarul Uniunii metalurgiştilor[50]. Direcţiunea urmărea cu multă atenţie „educaţia" muncitorilor şi mai ales a ucenicilor. Astfel şcoala de ucenici care funcţiona pe lîngă întreprindere nu numai că pregătea muncitorii calificaţi, dar avea grijă ca aceştia să fie educaţi conform intereselor patronului şi „feriţi de curente subversive", adică de idei socialiste şi comuniste[51].

Cu toate aceste impedimente lupta muncitorilor pentru o viaţă mai bună şi mai demnă nu poate fi stăvilită. În atmosfera încărcată de tensiune a anului 1929 izbucneşte şi la Industria Sîrmei cea mai puternică şi cea mai lungă grevă din istoria acestei întreprinderi. Lupta dîrză împotriva exploatării capitaliste la uzinele din Cîmpia Turzii se înscrie în valul revoluţionar ce caracterizează anii marilor bătălii de clasă din perioada crizei economice şi ea se constituie într-un aport important la lupta generală a întregului proletariat din România.

Premisele declanşării grevei s-au manifestat cu pregnanţă încă de la începutul anului 1929, mai ales prin încercările repetate ale direcţiunii de a reduce mereu salariile şi de a respinge vehement orice încercare a muncitorilor de a îmbunătăţi vechiul contract colectiv de muncă. Această ofensivă a patronatului nu a surprins pe muncitori care s-au organizat şi ei formîndu-şi un comitet de acţiune din muncitori combativi şi conducători ai sindicatului din fabrică. Cînd la 1 februarie 1929 a expirat contractul colectiv şi au început tratative în vederea unuia nou, reprezentanţii muncitorimii erau cunoscuţi şi ei aveau mandatul şi sprijinul tuturor muncitorilor. Cu prilejul acestor tratative conducătorii muncitorilor au prezentat următoarele revendicări:[52] un spor de sala-

[48] *Ibidem*, 1925, 1 august, nr. 8, p. 2.
[49] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 31—32.
[50] „Metalurgistul", 1925, 1 mai, nr. 11, p. 3.
[51] Arh. Stat Cluj-Napoca F.U.I.S.CT., dos. nr. 171, fila 100.
[52] „Metalurgistul", 1929, nr. 3, 1 martie, p. 2; A. Simion, *Greva muncitorilor metalurgişti de la „Industria Sîrmei" Cîmpia Turzii din februarie 1929*, în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România", IV, Bucureşti, 1970, p. 283—294.

riu de 30%, ca urmare a scumpirii traiului, precizarea muncii în acord și a premiilor, protecția muncii, îmbunătățirea tratamentului medical etc.

Aceste cereri motivate și juste au fost însă respinse de patroni, iar cauza a ajuns pe masa Tribunalului de arbitraj din Cluj. În încăpățînarea lor patronii au respins pînă și arbitrajul Tribunalului, astfel că conflictul a rămas deschis, dîndu-li-se oficial mînă liberă părților, conform uzanțelor legislației muncii din acea perioadă[53]. La aflarea știrii despre respingerea cererilor muncitorii au hotărît în unanimitate declanșarea grevei în 4 februarie 1929. Iată cum relata ziarul local conflictul de la Industria Sîrmei: „... la înnoirea contractului muncitorii au cerut ridicarea salariilor cu 30%. Direcțiunea a refuzat. Atunci muncitorii în deplin acord, la 4 februarie, s-au pus în grevă părăsind lucrul... deoarece ei trebuiau să lucreze 12—14 ore pe zi, după care maximul de salariu nu trecea peste 100—140-lei. În urma declarării grevei, direcțiunea fabricii a cerut ajutorul forței armate"[54]. Ceea ce trebuie să subliniem este acțiunea concertată a muncitorilor de la Industria Sîrmei și de la alte întreprinderi din Cîmpia Turzii, Turda și Cluj. În fața acestei acțiuni patronatul se agită și cazurile din aceste orașe sînt relatate cu iritare în ședințele conducerii centrale a UGIR-ului de către unul din fruntașii marii industrii din Transilvania: „Îmi permit a atrage atenția dvs. asupra mișcării muncitorești care s-a ivit în ultimele zile la întreprinderile principale din Cîmpia Turzii, Turda și Cluj, unde organizațiile muncitorești au abzis contractele colective, cerînd urcarea salariilor cu 30—100%, iar cînd patronii s-au opus, dovedind că nimic nu justifică această pretenție, care, în împrejurările de față nici n-ar putea fi satisfăcute, lucrătorii au declarat grevă. Mai mult decît 1000 de lucrători au încetat lucrul, pe cînd alte 2—3 mii se găsesc în ajunul grevei"[55].

Luînd act de denunțarea contractelor colective de către organizațiile muncitorești din foarte multe întreprinderi din Ardeal, conducerea uzinei Industria Sîrmei se declara foarte indignată și acuza pe conducătorii muncitorilor că s-au dovedit „că nu sînt la înălțimea chemării lor și nu știu aprecia stările de azi, iar activitatea lor se reduce numai la animarea muncitorilor de a cere urcarea salariilor" și făcînd cauză comună cu secretarul U.G.I.R.-ului citat mai sus, atrăgea și ea atenția forurilor conducătoare, ca „prin organele lor, care sînt inspectorii muncii, să îndemne la moderație și să aducă pe conducătorii muncitorilor la justa apreciere a stărilor grele de azi, pentru că o criză a industriei este în primul rînd o criză a muncitorilor, care vor rămîne tot mai mulți fără lucru și în ultimă analiză o criză de stat"[56]. Este interesantă optica patronatului care se arăta foarte grijuliu de viitor și cerea muncitorilor să nu-și mărească pretențiile acum în pragul crizei, dar nu suflau nici o vorbă de profiturile realizate de ei. Muncitorii și conducătorii lor erau condamnați pen-

[53] *Ibidem.*
[54] „Arieșul", 1929, nr. 8, din 17 februarie.
[55] „Buletinul U.G.I.R.", 1929, VIII, nr. 3—4, p. 28.
[56] Arh. Stat Cluj-Napoca F.U.I.S.CT., dos. nr. 54, fila 12—13.

tru că cereau mărirea salariului în ritm cu scumpirea traiului, dar acționarii de la Industria Sîrmei realizau, în anul 1929, un beneficiu net de 6.225.374 lei, ca în 1930 acesta să urce la 10.432.267 lei[57].

În aceeași zi în care greva s-a declanșat direcțiunea a afișat o declarație în incinta fabricii dorind să scoată în evidență că „cererea de urcare de salarii nu este deloc motivată", ba mai mult, muncitorii de aici beneficiază de retribuții mai mari decît la alte întreprinderi. Pe un ton poruncitor direcțiunea cerea muncitorilor să lucreze pe baza vechiului contract și să semneze în acest sens declarația, în caz contrar cei ce nu vor semna „se vor considera concediați în termen de 8 zile", iar în caz că vor declara grevă muncitorii greviști vor fi imediat concediați, iar cei ce stau în colonia muncitorilor vor fi evacuați din casă[58]. Și pentru a-și concretiza intențiile conducerea fabricii a cerut și a primit un detașament de jandarmi pentru „a păzi uzina", în realitate pentru a înfricoșa și teroriza pe muncitori[59]. De asemeni s-a intervenit la Prefectură, Siguranță și Parchet, denunțîndu-se conducătorii grevei și acei muncitori care manifestau combativitate și spirit revoluționar. Ba mai mult, direcțiunea s-a adresat prin memorii Ministerului de Interne și Ministerului Muncii „strigînd după ajutor pe motivul că greva de la Cîmpia Turzii primejduiește interesele naționale"[60]. Acțiunea autorităților nu s-a oprit numai la amenințări ci s-au operat o mulțime de arestări și împotriva mai multor greviști s-au intentat procese publice „în baza unor acuze false, cu nimic dovedite"[61].

În acele zile atmosfera a devenit foarte încordată la Cîmpia Turzii. Ziua și noaptea străzile erau patrulate de jandarmi, iar circulația a fost interzisă în cursul nopții. Pentru a se răzbuna pe muncitori și familiile lor, în toiul iernii patronii au ordonat închiderea conductei de gaz și de lumină la locuințele muncitorești, lovind în bătrîni, copii și femei cu frig și foame[62].

Întregul complex de măsuri luat de patroni și autorități n-a reușit să înfrîngă rezistența muncitorilor. Conștienți de dreptatea lor ei nu s-au lăsat intimidați. Sub conducerea comuniștilor și ținînd seama de indicațiile Comitetului Județean Cluj al P.C.R., astfel se explică acțiunea concertată a muncitorilor de la mai multe întreprinderi, greviștii au organizat în ziua de 11 februarie o puternică demonstrație în fața uzinei și au format pichete de greviști pentru a arăta unitatea, hotărîrea și combativitatea, dar și pentru a împiedica pătrunderea eventualilor spărgători de grevă în incinta fabricii, spărgători de grevă racolați de direcțiune din satele apropiate sau din Cluj, Dej și Sibiu[63]. De asemeni,

[57] *Ibidem*, dos. nr. 152, fila 42, 58.
[58] A. Simion, *op. cit.*, p. 288.
[59] „Metalurgistul", 1929, nr. 3, din 1 martie, p. 2.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem.*
[62] *Ibidem.*
[63] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 37.

comitetul de acțiune a organizat ajutorarea greviștilor. În această încleștare dramatică s-a dovedit încăodată cît de puternică este solidaritatea muncitorească. Lucrătorii din localitățile apropiate și din țară au trimis greviștilor ajutoare. Delegați din alte întreprinderi au luat cuvîntul în fața muncitorilor de la Cîmpia Turzii, îmbărbătîndu-i să continue lupta pînă la satisfacerea revendicărilor lor juste[64]. O impresionantă solidaritate umană s-a văzut și din partea micilor comercianți, măcelari, mezelari, brutari „dorind a alina suferințele luptătorilor au distribuit gratuit pîine, carne, untură și alte alimente pe seama acestora"[65].

Încurajările morale și materiale au dat o puternică substanță rezistenței greviștilor și au avut un rol important în continuarea luptei. După două săptămîni de confruntări deschise, patronii dîndu-și seama că pierd mult din cauza încetării lucrului la toate secțiile, iar muncitorii avînd resurse limitate de subsistență reduc pretențiile de la 30 la 20% și se reiau tratativele între cele două părți în ziua de 18 februarie. Dar și de această dată tratativele eșuează, căci patronii refuză sporul de salarii și se împotrivesc chiar transferului de soluționare a conflictului unei comisii de arbitraj, așa .cum a propus reprezentantul Inspectoratului general al muncii[66]. În schimb direcțiunea cere din nou sprijinul Ministerului Muncii și Ministerului de Interne prin intermediul U.G.I.R.-ului pentru a aplana conflictul, dar numai în interesul ei. În adresa trimisă direcțiunea susține că la Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii „s-a creat o situație care nu numai că împiedică lucrul la uzinele în chestie, ci și periclitează ordinea publică din întreaga regiune"... căci împotriva metodelor folosite de comuniști jandarmeria „nu poate face nimic"[67]. În felul acesta se recunoaște indirect rolul important în conducerea luptei muncitorilor pe care îl jucau comuniștii de la Industria Sîrmei, influența pe care o aveau asupra comitetului de grevă și în general asupra muncitorilor.

Pe parcursul desfășurării grevei s-a putut observa o foarte strînsă legătură între muncitori și comitetul de grevă. Orice acțiune întreprinsă de conducerea grevei era raportată imediat și aprobată de adunările generale ale salariaților din fabrică. Dacă greva a reușit, aceasta se datorește și rolului pe care l-au avut aceste adunări care au ridicat moralul de luptă al greviștilor. În cele 27 de zile de grevă au avut loc 8 întruniri la care se țineau cuvîntări, se îndemna la luptă, se organiza rezistența, se citeau poezii revoluționare de îmbărbătare și se informau participanții asupra stadiului tratativelor ce se duceau între cele două părți[68] Buna organizare a muncitorilor, solidaritatea, rezistența și sacrificiul lor au înfrînt însă intransigența patronilor și i-a obligat să reia

[64] A. Simion, *op. cit.*, p. 291.
[65] „Metalurgistul", 1929, nr. 3, din 1 martie, p. 2.
[66] A. Simion, *op. cit.*, p. 391.
[67] „Buletinul U.G.I.R.", 1929, VIII, nr. 3—4, p. 36.
[68] S. Simion, *op. cit.*, p. 289.

tratativele în 27 februarie 1929 și să accepte o bună parte a revendicărilor acestora. Ultima adunare a greviștilor s-a desfășurat în 28 februarie și la ea au participat 600 de muncitori cărora li s-au expus rezultatele tratativelor concretizate în noul contract colectiv de muncă[69].

Remarcînd lupta îndîrjită a greviștilor ziarul Uniunii Metalurgiștilor ținea să sublinieze faptul că muncitorii de la Industria Sîrmei „în ciuda tuturor prigoanelor și mizeriilor ce li s-au făcut, ținînd ferm timp de patru săptămîni... n-au capitulat... și au ținut atît de bine lupta, pînă ce au învins, încît pot servi ca exemplu multor organizații, deoarece greva aceasta e o dovadă mai mult, că acolo unde muncitorii înțeleg să lupte hotărîți, cauza lor dreaptă trebuie să învingă necondiționat"[70].

În aceeași adunare în care au ascultat rezultatele tratativelor, muncitorii, fiind de acord cu prevederile noului contract colectiv au decis să înceteze greva, iar la 1 martie 1929 s-a reluat lucrul în toate secțiile întreprinderii pe baza noilor contracte de muncă[71].

Convenția dintre Industria Sîrmei S. A. din Cîmpia Turzii (făcînd parte din Uniunea g-rală a industriașilor români, București) și salariații (afiliați la Uniunea muncitorilor în fier metal și chimică, Cluj) prevedea între altele:[72]

— Durata zilei de muncă de 8 ore pe zi sau 48 pe săptămînă. Orariul îl stabilește patronul, iar dacă sînt lucrări urgente atunci se vor lucra obligatoriu și ore suplimentare.

— Cu privire la salarizare se fixează retribuția diferențiată pe secții, pe loc de muncă și specialitate care este mai mare cu 10% față de vechiul contract. Sistemul muncii în acord și al premiilor este revizuit în favoarea muncitorilor, iar orele suplimentare se plătesc primele 2 cu 25% adaos la cîștigul efectiv, următoarele 2 ore cu 50%, restul cu 75% adaos. În zilele de duminică și sărbători legale primele 2 ore se plătesc cu 50%, celelalte cu 75% adaos la salarii. Aceste suplimentări erau cu 25—50% mai mari decît în vechiul contract. Tot în contractul de muncă încheiat se ofereau avantaje în natură și bani muncitorilor. Astfel, se acordau alimente la preț redus, iar celor care lucrau cu fier cald li se dădea după fiecare 6 luni cîte o îndemnizație de îmbrăcăminte de 600 lei.

În privința repausului, patronii își luau obligația să respecte sărbătorile legale și să acorde concediu de 6 zile pe an lucrătorilor specialiști, 5 zile lucrătorilor din fabrică, 4 zile muncitorilor cu ziua și ucenicilor, plus cîte o zi de fiecare an vechime mai mare, pînă la 14 zile concediu anual dacă nu a lipsit mai mult de 5 zile în cursul anului. Pentru plata concediului muncitorii vor primi 75% din cîștigul ce-l au în loc de 50% cît prevedea vechiul contract. Nu se admite însă ca muncitorul să

[69] *Ibidem*, p. 293.
[70] „Metalurgistul", 1929, nr. 3, din 1 martie p. 1.
[71] A. Simion, *op. cit.*, p. 293—294.
[72] *Convențiile colective de muncă*, București, 1929; „Metalurgistul", 1929, nr. 3. din 1 martie, p. 1.

lucreze la alt patron în timpul concediului căci în acest caz pierdea dreptul de concediu pe anul următor și trebuia să restituie salariul încasat pe concediu.

În virtutea noului contract încheiat patronii se angajau să respecte măsurile legale de igienă și siguranță, să pună la dispoziția muncitorilor spălătorie, dulapuri pentru haine, apărătoare de genunchi, și de umere, precum și pantofi de lemn și șorțuri de piele celor care lucrau cu substanțe chimice.

O importantă cucerire a greviștilor a fost recunoașterea de către patroni a bărbaților de încredere ai muncitorilor care aveau atribuția să vegheze respectarea timpului de lucru, să reprezinte pe muncitori și să comunice părților doleanțele reciproce. Contractul avea valabilitate pe termen de un an, adică de la 1 februarie 1929 pînă la 1 februarie 1930.

Bilanțul celor 4 săptămîni de luptă îndîrjită a muncitorilor metalurgiști a fost pozitiv din foarte multe puncte de vedere. În primul rînd ei au obținut satisfacerea, e adevărat parțială, a revendicărilor lor. S-a dovedit că patronii n-au putut impune voința lor muncitorilor căci s-au izbit de lupta solidară, curajoasă și plină de sacrificii a acestora din urmă. Greva a contribuit la creșterea conștiinței de clasă, la întărirea rîndurilor muncitorilor, care s-au găsit în front unit fie că erau comuniști, social-democrați, muncitori organizați sau neorganizați. Gradul înalt la care s-a ridicat lupta greviștilor este demonstrat de îndîrjirea, rezistența și curajul de luptă al muncitorilor raportate la măsurile de intimidare și teroare luate de conducerea fabricii și organele represive ale statului.

Pe plan mai larg, greva muncitorilor de la Industria Sîrmei din luna februarie 1929 a animat, prin exemplul său și alte categorii de muncitori, arătînd că numai prin luptă și bună organizare se poate face față asaltului patronatului declanșat la începutul crizei economice în ideea de a ieși din această criză numai pe seama oamenilor muncii.

În anii următori, chiar dacă conflictele dintre patroni și muncitori nu au ajuns la nivelul unei greve de amploarea celei din 1929 confruntarea a fost permanentă între cele două părți. Bătălia s-a dus mai ales pentru ameliorarea situației materiale a lucrătorilor prin ajustarea salariilor la indicele mereu în creștere a prețurilor mărfurilor de primă necesitate.

Semnalăm în cele ce urmează un astfel de conflict care s-a desfășurat chiar la sfîrșitul perioadei care face obiectul cercetării de față.

La începutul lunii decembrie a anului 1939 la „Industria Sîrmei" au loc frămîntări și agitații ale muncitorilor în vederea reînnoirii contractului colectiv de muncă. Conducătorii lucrătorilor se fac ecoul acestor nemulțumiri și atrag atenția direcțiunii că vor „abzice" contractul dacă el nu va ține seamă de urcarea rapidă a prețurilor. În acest scop muncitorii au ținut mai multe consfătuiri și adunări cu care prilej s-a întocmit un memoriu care cuprindea doleanțele asupra îmbunătățirii salarizării și a condițiilor de muncă. Informată de această acțiune direcțiunea

a trecut imediat la contraofensivă, amenințînd și făcînd presiuni asupra muncitorilor pentru a semna un cantrememoriu. În acest scop s-au pus în plicul de salariu al fiecărui muncitor „un bilet, prin care se îndeamnă muncitorii la desolidarizare și amenință totodată că nu se va încheia contract colectiv dacă nu se mulțumesc cu cel existent“[73]. În acest comunicat al direcțiunii, din 6 decembrie 1939, se relevă cu lux de amănunte strădaniile fabrici de a plăti corect pe muncitori, apoi succesivele urcări de salarii, care de fapt erau într-o creștere mai mică decît indicele prețiii. De asemeni se amintește că s-au făcut și urcări de salarii individuale „la cei vrednici și disciplinați“ și „puține reduceri“[74]. În continuare, comunicatul amenință că denunțarea contractului ar împiedica obținerea altor „realizări frumoase“ și ar provoca frămîntări grave care nu se potrivesc cu vremurile tulburi, cînd datoria fiecăruia este să muncească disciplinat. Evident că se referea la faptul că omenirea intrase în cel de al doilea război mondial și direcțiunea cerea muncitorilor să-și reducă pretențiile și să-și facă datoria față de țară. Din documentele emanate chiar de conducerea fabricii se vede clar cine își face datoria față de țară. În vreme ce acționarii înregistrau în 1939 cel mai mare beneficiu net de pînă atunci, adică 25.479.283 lei[75], muncitorii și funcționarii de la Industria Sîrmei au răspuns la împrumutul lansat pentru înzestrarea armatei și apărarea patriei cu suma de 2.722.000 lei și chiar direcțiunea remarca în acest sens „entuziasmul cu care a subscris la înzestrarea armatei. Angajații noștri nu numai din prisosul lor ci au atins limitele posibilităților lor“[76]. Aceasta era manifestarea concretă, nu verbală, a patriotismului ce caracteriza clasa muncitoare din România.

Revenind, în continuare, la comunicatul direcțiunii spicuim din partea finală: „Sîntem informați că comitetul breaslei muncitorilor vrea să abzică contractul colectiv. Credem că în urma clarificărilor de mai sus, muncitorii în interesul lor și al bunei înțelegeri, nu vor face acest pas. Dacă totuși se va denunța contractul, firma noastră este decisă să nu mai încheie nici un fel de contract colectiv, iar muncitorii vor suporta toate urmările care vor decurge“[77].

Deoarece acest comunicat nu are efectul scontat conducerea întreprinderii face demersuri stăruitoare pentru a racola cîțiva trădători și în numele acestora redactează un „manifest“ pe care îl lansează în toate secțiile din uzină și-l afișează în punctele cele mai vizibile. Acesta cere ca muncitorii să nu dea iscălitura „agitatorilor“ care se pronunță pentru abzicerea contractului de muncă, deoarece „contractul este bun“, iar muncitorii trebuie să trăiască „în bune relații cu patronii noștri“. După ce imită comunicatul conducerii, înfățișînd cu același lux de amănunte favorurile, ajutoarele și realizările direcțiunii „manifestul“ întitulat „Frați

[73] „Metalurgistul“, 1940, XXI, nr. 1, ian., p. 3.
[74] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT., dos. nr. 379, fila 64.
[75] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 30.
[76] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT., dos. nr. 354, fila 119.
[77] *Ibidem*, dos. nr. 379, fila 66.

muncitori" face promisiuni că „se va construi un cămin mare pentru muncitori, care va avea şi cantină şi popotă şi va construi şi o sală pentru teatru şi cinematograf, promisiuni neîndeplinite bineînţeles, aşa cum le-am relatat la capitolul privind condiţiile de locuit ale muncitorilor de la „Industria Sîrmei"[78]. În încheiere, această chemare făcută în numele unor muncitori mai vechi şi aşezaţi insistă că ar fi „o lipsă de recunoştinţă din partea noastră, ba chiar o nebunie să abzicem contractul de muncă şi să producem astfel tulburări şi neînţelegeri cu patronii, ceea ce cu siguranţă ne-ar înrăutăţi starea noastră. Aşadar, fiţi cuminţi şi recunoscători şi nu ascultaţi de agitatori". Că această fituică dactilografiată şi corectată cu un scris cizelat, frumos, e făcută cu ştirea direcţiunii nu este un lucru greu de dovedit căci în aceeaşi zi, deci în 7 decembrie 1939, într-o adresă a direcţiunii către centrală, marcată de sigla „strict confidenţial" se anunţă necesitatea distribuirii la toţi muncitorii a acestei chemări.

Nici cu aceste subtile manevre lucrurile nu se îndreaptă pe făgaşul dorit de direcţiune. În 11 ianuarie 1940, într-o adresă către centrală, tot atît de confidenţială, directorul uzinei anunţă că „conducătorul breslei agită pe zi ce merge tot mai mult chestia contractului colectiv" şi în consecinţă s-a intervenit la autorităţile poliţieneşti, la Legiunea de jandarmi din Turda şi la Prefectură[79].

Într-o astfel de adresă, avînd ca destinatar Cercul de recrutare din Turda, direcţiunea uzinelor, după ce reaminteşte că a informat la data de 29 decembrie 1939 despre frămîntările şi agitaţiile din întreprindere informează instanţa militară că şi în primele două săptămîni ale lunii ianuarie 1940 situaţia se menţine tot încordată căci „conducătorii breslei de la noi au mereu consfătuiri şi agită mereu muncitorimea noastră în legătură cu denunţarea contractului de muncă"[80]. A intervenit şi jandarmeria care a interzis adunarea muncitorilor proiectată la 7 ianuarie pe motiv că nu au autorizaţie, dar conducătorii muncitorilor au cerut aprobarea ca să-şi ţină adunarea în ziua de 14 ianuarie 1940. Adresa relevă demersul conducerii uzinei la Prefectură şi la Legiunea de jandarmi ca să nu se aprobe adunarea. „Sîntem informaţi — se spune în continuare — că conducătorii breslei de la noi, sînt încurajaţi de elemente străine care vor să producă dezordine. În ţările vecine Ungaria şi Jugoslavia se semnalează mişcări cu caracter comunist. Astfel de tendinţe se observă şi la noi în ţară. Pentru curmarea agitaţiilor de la noi ar fi bine ca conducătorii breslei mai jos notaţi care au ordin de mobilizare de lucru la uzinele noastre, să fie concentraţi la armată. Noi ne putem lipsi de serviciile lor — n-am vrea însă să-i concediem din uzine tocmai că sînt conducătorii breslei"[81].

---

[78] *Ibidem*, fila 68.
[79] *Ibidem*, dos. nr. 380, fila 26.
[80] *Ibidem*, fila 24.
[81] *Ibidem*.

Am redat mai pe larg acest citat căci el este revelator pentru modul în care patronii foloseau orice mijloace în vederea atingerii scopului lor, adică obținerea profitului maxim fără scrupule. De asemeni teama de activitatea Partidului Comunist Român era prezentă în conștiința lor și nu pregetau nici un efort sau intervenție pentru a limita influența lui în rîndurile muncitorilor. Se mai poate observa răzbunarea cinică a patronatului care căuta să se debaraseze de conducătorii muncitorilor cu tertipuri foarte eficiente avînd ajutorul Cercului de Recrutare, el rămînînd cu fața curată.

În continuarea adresei direcțiunea insistă că dorește să mențină vechiul contract colectiv de muncă cu toate că el este „destul de oneros pentru patroni și favorabil pentru muncitori și că nicăieri în regiune nu se plătesc așa de mari salarii. Cît de oneros era contractul pentru patroni se poate lesne observa din beneficiul de peste 25 de milioane realizat în anul 1939 sau de saltul acestuia la foarte substanțiala sumă de 34.777.031 lei în anul 1940[82].

Și ca să fie concretă și fără echivoc, cererea conducerii se încheie astfel: „Dăm mai jos numele și datele necesare a muncitorilor agitatori care ar urma să fie concentrați, anulîndu-li-se ordinul de mobilizare la lucru". Sînt înșirați cinci muncitori români care îndrăzniseră să se ridice împotriva exploatării capitaliste, în apărarea drepturilor celor ce munceau la „Industria Sîrmei"[83].

În cele din urmă însă, reprezentantul breslei muncitorilor a cedat și s-a declarat de acord ca „să se înlăture neajunsurile existente pe cale pașnică", iar directorul, în informarea către centrală, se lăuda că i-a dat de înțeles reprezentantului breslei că întreprinderea „are și alte mijloace de acțiune" pentru a curma lupta muncitorilor[84]. Cu toate aceste presiuni frămîntările și agitațiile au continuat, iar tratativele n-au fost așa de ușoare pentru nici una din părți și au durat pînă la 26 martie 1940 cînd, în fine, după lupte de trei luni de zile s-a încheiat un nou contract colectiv de muncă în virtutea căruia se acorda un spor general de salariu cu 4% mai mare ca cel precedent și se prevedea revizuirea salariilor în raport cu creșterea prețurilor din Turda[85].

Astfel s-a desfășurat viața la Uzinele Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii în perioada interbelică. A fost mereu o luptă între capital și muncă, între patroni și muncitori, cu victorii și înfrîngeri, cu suferințe și sacrificii care au dat însă muncitorilor de aici o adevărată experiență revoluționară și o reală demnitate muncitorească.

GHEORGHE HRISTODOL

[82] *Industria Sîrmei C.T.*, p. 30.
[83] Arh. St. Cluj-Napoca, F.U.I.S.CT., dos. nr. 380, fila 25.
[84] *Ibidem*, fila 22.
[85] „Metalurgistul", 1940, XII, nr. 5, mai, p. 3.

LES CONDITIONS DE VIE DES OUVRIERS DE L'USINE „INDUSTRIA SÎRMEI" — CÎMPIA TURZII ET LEUR LUTTE CONTRE L'EXPLOITATION (1920—1940)

(Resumé)

Pendant les années qui ont suivi la première guerre mondiale, dans le processus de reconstruction économique, outre les objectifs industriels existents, on a édifié de nouvelles usines, encouragées dans leur développement par les nouvelles conditions sociales et politiques de Roumanie.

S. A. „Industria Sîrmei" a été mise en fonction le 4 avril 1920 aux environs de la ville de Cîmpia Turziii, le lieu de croisement de la voie ferrée Oradea—București avec le conduit de gaz de Sărmășel—Turda. Elle produisait une gamme variée d'objets en métal dans ses trois secțions plus importantes: le laminoir, la section du tirage des métaux et celle de la fabrication des clous.

Des données tirées des archives de la fabrique il résulte clairement le développement et la position d',,Industria Sîrmei" en tant qu'avant-poste de l'industrie du même profil en Roumanie.

Dans le présent article on a insisté sur l'évolution du nombre d'ouvriers et de leurs paies, sur les conditions de travail, de santé et de logement et, en général, sur la vie pendant l'entredeux-guerres. La deuxième partie de l'étude porte sur l'organisation du prolétariat et sa confrontation avec le patronat. On relève les actions organisées des ouvriers qui ont culminé avec les grèves pour la diminution des conséquences de l'exploitation capitaliste.

UN SECOL DE LA UNIFICAREA PARTIDELOR NAȚIONALE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

După revoluția de la 1848—1849 în sînul mișcării naționale românești din Transilvania s-au petrecut schimbări importante atît sub raport programatic cît și organizatoric. La baza acestor transformări au stat fără îndoială acumulările cantitative dar și calitative stimulate, în primul rînd, de evenimentele revoluționare și consecințele lor pentru istoria românilor. Înfrîngerea revoluției nu a însemnat abandonarea programului național ci, dimpotrivă, menținerea și adaptarea lui la schimbările produse în viața politică și economică a statului. Ideile exprimate în timpul revoluției se vor regăsi în întreaga acțiune politică românească de pînă la 1 decembrie 1918, datorită în primul rînd conținutului lor progresist, burghezo-democratic, concordant cu obiectivele impuse de evoluția social-economică și politică a societății românești. Odată cu trecerea anilor programul s-a propagat tot mai mult în mijlocul țărănimii, forța socială angajată în înfăptuirea deziderateloг naționale. Desființarea relațiilor feudale prin patentele urbariale din 1853 și 1854 a contribuit din plin la adîncirea diferențierilor sociale din lumea satului românesc, favorizînd apariția unei burghezii rurale, capabilă să ofere un suport material activității politice. Din mijlocul ei se va recruta un mare număr de intelectuali români, în speță avocați, preoți și învățători, înregimentați alături de funcționari și comercianți în mișcarea națională.

Aceste elemente noi au manifestat în permanență tendința spre organizare politică, spre înființarea unor formațiuni capabile să concentreze și să coordoneze viața politică-națională în vederea cuceririi drepturilor naționale. Soluțiile preconizate în această direcție au început să fie puse la ordinea zilei odată cu instaurarea așa numitului regim „liberal" în 1860, moment ce a permis reluarea activității politice a naționalităților după mai bine de un deceniu de la revoluție. Tratativele atît ale românilor din Transilvania cît și din Banat nu au reușit, datorită amestecului înaltului cler în viața politică pe fundalul menținerii disputelor dintre biserica ortodoxă și cea greco-catolică.

Momentul politic care a grăbit închegarea organizatorică pe baze moderne l-a constituit dualismul austro-ungar.

Regimul „liberal", cu toate limitele sale, crease față de perioada neoabsolutismului condiții propice pentru dezvoltarea mișcărilor naționale. Dar această epocă de „restituiri" a fost considerată de către curtea vieneză periculoasă și împăratul a inițiat tratative cu principalii lideri ai maghiarilor. Războiul cu Prusia din 1866 a întrerupt pentru moment discuțiile dar ele vor fi reluate la începutul anului următor pe fundalul creat de înfrîngerea Austriei. Reprezentanții guvernului austriac au avut mai multe întîlniri cu Francisc Deak și cu Iuliu Andrassy. Abandonînd

principiile pentru care luptaseră la 1848, cei doi oameni politici maghiari erau convinși că pretențiile de hegemonie în țările care formaseră regatul feudal maghiar se puteau înfăptui numai în cadrul monarhiei habsburgice, prin colaborarea cu clasele dominante din imperiu. Insuficient de puternice economicește și politicește marea moșierime și burghezia ungară și-au dat seama că singure nu sînt capabile să domine naționalitățile în mijlocul cărora se manifestau puternice elemente centrifuge. De aceea și-au căutat aliați în marea burghezie austriacă, cu interese în multe privințe asemănătoare. Conservator în ceea ce privește statul, împăratul va accepta compromisul cu Ungaria, convins că drepturile Casei de Habsburg la succesiune nu vor fi periclitate prin noua formă de stat.

La 8 iunie 1867, împăratul a consfințit dualismul prin încoronarea sa ca rege al Ungariei. Conform înțelegerii încheiate, Transilvania a fost inclusă în așa numitele țări ale coroanei ungare, pierzîndu-și secularа sa autonomie și statutul de principat ce data din anul 1541. Din punct de vedere economic, pentru burghezia naționalităților nemaghiare dualismul a însemnat blocarea năzuințelor spre participare la viața economică a imperiului. Uniunea vamală, revoluția industrială și agrară au acționat pentru integrarea economică, pentru crearea unei piețe unice, pentru realizarea dominației exclusive a marelui capital austro-ungar. Acest proces a fost o grea lovitură pentru burghezia naționalităților al cărei rol pe piețele locale era limitat și lipsit de importanță. Ele nu au putut rezista concurenței marelui capital, nu au reușit să devină capitalist-industriale și au pierdut o mare parte din pozițiile deținute anterior în comerț. Noua formulă statală i-a convins pe reprezentanții burgheziei române că singura lor șansă care le-ar fi permis accesul la puterea economică și politică se putea realiza doar prin unirea Transilvaniei cu România. Paralel cu lupta pentru înfăptuirea acestui deziderat, legic, obiectiv, mișcarea națională și-a creat acțiunea politică deschisă spre redobîndirea autonomiei pierdute prin dualism.

Încă din faza tratativelor dintre Viena și Budapesta conducătorii românilor au reacționat față de pericolul reprezentat de formula statală preconizată. În sînul mișcării naționale se cristalizează două direcții ce vor face epocă, anume *pasivismul* și *activismul*. Primul dintre ele s-a manifestat ca o formă de boicotare a instituțiilor politice ale statului și începuturile sale datează din 1865, cînd deputații români aleși pentru dieta de la Cluj au refuzat să participe la lucrările ei. Motivele pasiviștilor erau foarte întemeiate. Alegerile desfășurate pe baza unui cens ridicat au pus de la bun început în inferioritate pe puținii deputați români aleși. Ei și-au dat seama că nu vor putea împiedica votarea „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria și pentru a nu se compromite în rîndul conaționalilor lor, au preferat să renunțe la activitatea parlamentară. În schimb, vîrfurile clerului românesc și funcționarii publici erau siliți să-și desfășoare în continuare activitatea, din rîndurile lor recrutîndu-se partizanii activismului. Această tactică era pentru participarea la viața instituțională a țării, recunoscînd implicit noua formă de stat dualistă.

Opoziția față de dualism, consecințele pe care acesta le-a avut pentru destinele românilor i-au determinat pe conducătorii mișcării naționale să se preocupe de problema organizării lor pentru a fi capabili de o ripostă colectivă a întregului popor împotriva noii formule statale.

Inițiativa în această direcție au avut-o fruntașii politici arădeni care în conferința desfășurată la 14/26 decembrie 1867 au înființat așa numita „Partidă politică română" din comitatul Arad, organizație evident restrînsă ca număr de participanți și arie geografică.[1] Abia la începutul anului 1869, Anton Mocioni a lansat un apel în ziarele vremii prin care făcea cunoscută intenția bănățenilor de a înființa un partid politic. Data deschiderii conferinței de constituire a fost fixată pentru ziua de 7 februarie, la Timișoara. Apelul s-a bucurat de o largă audiență, dovadă fiind numărul mare de participanți la conferință. Demnă de remarcat este prezența la dezbateri a unei delegații sîrbe, condusă de Svetozar Miletici, șeful partidului liberal sîrb din Vojvodina. De altfel trebuie relevat și faptul că organizarea politică a sîrbilor a influențat acțiunea românească, datorită raporturilor de colaborare stabilite în anii anteriori, care reclamau o cooperare de pe poziții egale din punct de vedere instituțional.

După cîteva discursuri protocolare a luat cuvîntul Alexandru Mocioni, figură reprezentativă a mișcării naționale românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. El s-a străduit să-i convingă pe delegați despre necesitatea înființării unui partid politic, caracterizat astfel: „În viața constituțională, lupta pentru idei, pentru reforme și drepturi, se mijlocește prin partide politice".[2] În cîteva cuvinte, același Mocioni a definit și calitatea de membru al partidului, condiționată, în exclusivitate, de neîncadrarea în nici un alt partid politic. În continuarea discursului său, el a prezentat un proiect de program al noului partid. În primul său punct a fost înscrisă solidaritatea cu naționalitățile din Ungaria supuse aceluiași regim politic și care luptau pentru aceleași drepturi ca și românii. Un alt punct de importanță majoră era legat de colaborarea cu românii din fostul principat al Transilvaniei. Conducătorii românilor bănățeni erau convinși că, în Transilvania, românii vor adopta ca tactică politică pasivismul și de aceea au considerat că le revine, ca o îndatorire firească, să lupte în parlament și pentru cauza acestora. Vincențiu Babeș a susținut cu tărie acest punct din program, lui, alăturîndu-i-se Alexandru Popovici, Ioan Misici, Mihail Bunei, Mircea Stănescu și alții.

Conferința a adoptat ca tactică politică activismul. Spre deosebire de transilvăneni, bănățenii nu aveau nici un motiv să recurgă la pasivism ca formă de protest față de pierderea autonomiei, deoarece ei nu beneficiaseră de acest statut înainte de 1867. S-a considerat că folosirea tribunei parlamentare ca mijloc de exprimare a dezacordului lor față de legislația guvernelor burghezo-moșierești maghiare era o soluție potri-

[1] A. Caciora, N. Roșuț, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională, Documente*, I, Arad, 1978, p. 121.

[2] Teodor V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, V, Sibiu, 1900, p. 43.

vită, mai ales prin prisma contactului ce se stabilea între conducători și masele populare.

La scurtă vreme după conferința de la Timișoara au intrat în acțiune și românii ardeleni. Încă în lunile ianuarie—februarie a avut loc în întreaga Transilvanie înființarea de cluburi electorale. La 9 ianuarie, în Sibiu, Ilarie Mureșiu, notarul din Rășinari, a declarat, în numele românilor, pasivitatea față de alegerile parlamentare, întrucît, spunea el, „transilvăneni ca atari, sînt după lege îndreptățiți să trimită deputați numai pentru dieta transilvană".[3] Cîteva zile mai tîrziu, românii și sașii întruniți la Miercurea, adoptă o declarație comună în care se pronunță pentru pasivitate. În aceiași zi clubul electoral al comitatului Hunedoara, într-o adunare similară, a luat o decizie asemănătoare.

Această efervescență precum și spiritul care domnea printre românii ardeleni i-a convins pe mulți dintre ei despre necesitatea convocării grabnice a unei conferințe naționale, în scopul înființării unui partid cu un program politic bine stabilit. În concepția multora dintre conducătorii mișcării naționale, partidul trebuia să confere unitatea de acțiune atît de necesară în condițiile politicii interne a guvernelor burghezo-moșierești maghiare.

Conferința s-a deschis la 7 martie 1869 în orășelul Miercurea de lîngă Sibiu. După discuții legate de procedură, Visarion Roman, în cuvîntul său, s-a străduit să demonstreze necesitatea înființării unui organism politic care să coordoneze întreaga mișcare națională. El a definit partidul astfel: „totalitatea indivizilor de aceeași aspirațiuni, de aceleași tendințe, aceleași interese față cu legislațiunea țării, formează într-un stat constituțional o partidă".[4] După cum lesne se poate observa, definiția lui Roman plasează partidul deasupra claselor și păturilor sociale, el avînd doar scopul de a se angaja în lupta împotriva legilor emise de către parlament. Excluși de la viața politică, românii, după această definiție, urmau să se prezinte în fața opiniei publice solidari ca și o comunitate lipsită de conflicte sociale.

Partizanii pasivismului politic au reușit în continuare, să-și impună tactica lor în dauna activiștilor și au propus un program care conținea ideile exprimate la Blaj în timpul adunării din 3—5 mai 1848. De fapt este o reluare a punctelor în care se milita pentru necesitatea menținerii autonomiei Transilvaniei și a consecințelor ce decurgeau din ea.

Aparenta solidaritate proclamată în timpul conferinței de constituire a partidului avea să fie de scurtă durată. Atitudinea neomogenă a intelectualității românești, tendința de agravare a raporturilor dintre activiști și pasiviști alimentată de cei doi mitropoliți, Andrei Șaguna și Ioan Vancea, au făcut ca activitatea partidului să se rezume, în genere, la conferințe și consfătuiri sterile fără rezultate concludente în lupta de

[3] D. Suciu, *Din lupta politică românească: Activitatea lui Ilie Măcelariu în primii ani după instaurarea dualismului (1868—1869)*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", Series Historia, fasc. 2, 1972, p. 75—78.

[4] T. V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 83.

emancipare națională. Pe de altă parte, înființarea celor două partide, în Banat și Transilvania, menținea divizată mișcarea națională în ansamblul ei. De aceea obiectivul de importanță majoră care stătea în fața fruntașilor politici români era acela al unificării celor două partide naționale. În condițiile amplificării conștiinței naționale precum și ale apropierii dintre conducători și masa țăranilor români se impunea cu stringență necesitatea unirii politice. O primă încercare în această direcție i se datorează lui Ilie Măcelariu. La începutul anului 1875, el îl informa pe Bariț despre intenția sa de a convoca pentru ziua de 6/18 februarie, la Alba Iulia, o conferință la care să ia parte, alături de fruntașii politici ardeleni, și reprezentanții celor din Banat, anume: Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș și Ioan Popovici Deseanu. Babeș a răspuns acestei inițiative, propunînd lărgirea delegației bănățene prin includerea lui Traian Doda și David Urs. Din păcate însă, diferențele de opinii dintre conducători au dus la eșuarea acestei încercări.[5]

Un eveniment important care a accelerat procesul de unificare a fost, fără îndoială, războiul pentru independența de stat a României din 1877—1878. Acțiunile de solidaritate desfășurate pe multiple planuri în Transilvania acelor ani au contribuit la strîngerea legăturilor dintre diferitele centre ale mișcării naționale, au creat premisele viitoarei colaborări în cadrul P.N.R.-ului. Entuziasmul generat de acest război în mijlocul maselor populare, le-a demonstrat conducătorilor lor că baza socială trebuie să fie în mod necesar țărănimea transilvăneană, capabilă să sprijine și să susțină mișcarea națională. Efectele războiului de independență nu au fost trecute cu vederea nici de către autoritățile austro-maghiare. Într-un ordin al Ministerului de interne din 12 martie 1878, adresat prefecților, se menționa: „După război — care în prezent poate fi ca și încheiat — conform informațiilor primite din mai multe regiuni, acțiunile naționaliste antistatale se continuă cu o intensitate sporită și în unele locuri s-au semnalat și manifestații deschise. Agitatorii naționaliști țin întruniri, fac planuri pentru organizarea unei mișcări antistatale și pentru inducerea în eroare a maselor de jos, neavizate în mod corespunzător".[6]

Intensificarea mișcării naționale a fost și rezultatul acțiunii de educare politico-culturală a țărănimii, a gradului ridicat al conștiinței unității poporului român manifestată cu pregnanță în timpul și după războiul de independență. O contribuție deosebită în această direcție au avut-o ziarele românești, adevărate purtătoare de cuvînt ale conducerii mișcării naționale, acțiunile Astrei, precum și patriotismul profesorilor și învățătorilor care sădeau în mințile tineretului ideile generoase ale luptei pentru libertate. De asemenea un rol însemnat l-a jucat experiența politică do-

[5] Pentru această problemă vezi: G. Cipăianu, *Vicențiu Babeș (1821—1907)*, Timișoara, 1980, p. 48—49.

[6] P. Abrudan, *Documente inedite privind solidaritatea românilor translivăneni cu România în timpul războiului de independență*, în „Studii și comunicări" 19, Sibiu, 1975, p. 271.

bîndită de conducătorii celor două partide, obligate să activeze în condițiile intensificării presiunii guvernelor burghezo-moșierești maghiare. După 1875, marea burghezie și moșierime ungară a inaugurat o politică nouă, alegînd calea maghiarizării ca o soluție în vederea asigurării dominației lor politice și economice. La 25 mai 1879, parlamentul a votat legea XIII (cunoscută și sub numele de *legea Trefort*), adevărat atentat la existența învățămîntului primar, obligînd școlile confesionale, suportate materialicește de comunitățile românești, să introducă predarea limbii maghiare. Alături de această lege, ce uzurpa de fapt autonomia bisericească, guvernul a luat și alte măsuri care au stîrnit îngrijorare în mijlocul românilor. A fost desființat comitatul Severin, în 1880, după ce, în 1876, comitatul Zarand avusese o soartă similară. Desființarea lor nu a fost o măsură pur administrativă, dictată de interese economice, ci se urmărea de fapt scindarea corpului electoral românesc majoritar care ar fi permis alegerea de deputați români în adunarea comitatensă și în parlamentul Ungariei.

Toate aceste elemente reclamau cu stringență intensificarea opoziției naționale românești în vederea căreia era necesară unificarea mișcării naționale, a celor două partide.

La începutul anului 1880 acțiunile concrete în vederea unificării se conturează din ce în ce mai mult. În numele Comitetului Central Electoral, Nicolau Popea și Iosif Hodoș au lansat un apel prin care se cerea românilor să se organizeze în comitete și subcomitete, în cercuri electorale, în vederea unei conferințe naționale.[7] Peste cîteva luni, la Turda, cu prilejul întrunirii Astrei din luna august, în casa avocatului Ioan Rațiu, a avut loc o consfătuire la care au participat George Pop de Băsești, G. Bariț, Iacob Bologa, Partenie Cosma și Visarion Roman. Rezultatul întrevederii l-a constituit hotărîrea de a convoca o conferință cu caracter particular, la Sibiu, pentru zilele de 17 și 18 octombrie 1880. „O înțelegere între fruntașii politici ai celor două partide — se spunea în circulara din 8 octombrie — trebuia să fie o reînviere a conferințelor din anii 1849, 1850, 1860 și 1861 cu rezultate superioare predecesoarelor sale", iar scopul întrunirii era elaborarea unui program concret de acțiune precum și „convocarea la un termen anumit, a unei conferințe generale publice, din ambele țări".[8] La conferință au luat parte 22 de fruntași politici, printre care se număra și Vincențiu Babeș. A fost constituit un comitet format din șapte persoane, a cărui misiune consta în pregătirea acțiunii de unificare. V. Babeș, P. Cosma și Gh. Pop de Băsești au fost însărcinați cu studierea statutelor altor partide politice din Ungaria și elaborarea unui proiect de statut propriu. Comitetul a luat apoi inițiativa organizării cluburilor locale sau a organizațiilor comitatense ale viitorului partid. Concomitent cu această acțiune, în coloanele ziarelor

[7] L. Maior, *Constituirea partidului național român. Conferința din 12—14 mai 1881*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", Series Historia, fasc. 1, 1970, p. 93.

[8] Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fondul George Pop de Băsești, Mss. 4055. Corespondență, vol. I, fila 158—159.

...ești a început o campanie susținută în sprijinul realizării unității ...două partide, distingîndu-se în mod special „Gazeta Transilvaniei" ...ă de Aurel Mureșianu și „Observatorul" lui Bariț.

În aceste condiții, la 1 martie 1881 a fost emisă convocarea confe...ei alegătorilor români din Transilvania pentru dimineața zilei de 12 ... 1881, la Sibiu. Cîteva zile mai tîrziu, la 9 martie, comitetul de șapte ...lansat apelul pentru conferința generală a cercurilor electorale din ...ansilvania, Banat și părțile vestice pentru aceeași zi, urmînd ca întru...nirea transilvănenilor să devină una generală, la care să ia parte și bă...nățenii.

După publicarea celor două apeluri, Partenie Cosma a plecat la Budapesta pentru a sonda atitudinea oamenilor politici maghiari față de plănuita conferință. Într-o scrisoare trimisă lui Gh. Pop de Băsești, Cosma arăta că în capitala Ungariei existau serioase temeri în privința acțiunii românești.[9] În timp ce Cosma se afla la Budapesta, Bariț întreprinde o călătorie la București, unde s-a consultat cu Titu Maiorescu, Laurian și alții în legătură cu viitoarele acțiuni politice ce urmau să se desfășoare în Transilvania.

Paralel, s-au desfășurat ședințele cluburilor electorale care-și aleg delegați pentru conferință. Sînt formulate în paginile ziarelor proiecte de program ale viitorului partid, proiecte caracterizate în genere prin deschiderea largă față de deziderateie naționale, prin prezența ideilor pașoptismului românesc.

În dimineața zilei de 12 mai 1881, la Sibiu, s-au adunat reprezentanții celor două partide. Transilvania era reprezentată de 113 delegați. Dintre aceștia 37 erau reprezentanți ai clerului, 41 avocați și notari, 6 profesori, 21 proprietari[10], 3 funcționari bancari, 4 funcționari de stat pensionați și 2 medici. Din această simplă enumerare se poate constata preponderența intelectualității laice asupra clerului. Procesul de laicizare a mișcării naționale se afla în stadiul său de împlinire întrucît cadrul bisericesc instituțional se îngustase mult, iar înalții arhierei erau legați de stat prin subvenții, statul avînd posibilitatea în acest fel să exercite presiuni asupra lor. Predominau juriștii, mai ales avocați, profesiune spre care s-au orientat cu predilecție tot mai mulți români. Din Banat și comitatele vestice participau 34 de delegați, reprezentînd 52 de cercuri electorale.[11] Și în acest caz juriștii dețineau majoritatea. Erau 23 de avocați, 7 cu mențiunea proprietar, 1 profesor, 2 ziariști, precum și un funcționar bancar. După cum lesne se poate observa, clerul nu avea nici un reprezentant din partea acestui partid. Astfel partidul național din Transilvaniai prin unirea cu cel din Banat va consolida procesul de scoatere a mișcării naționale de sub influența bisericii.

---

[9] Idem, fila 162—163.

[10] Cu mențiunea de proprietar figurează și cîțiva avocați.

[11] Mulți dintre delegații bănățeni aveau mandate din partea a două sau chiar mai multe cercuri electorale.

Discuțiile din timpul conferinței au evidențiat preocuparea p elaborarea programului partidului unificat. Alcătuit din nouă p programul are un caracter general revendicativ, izvorît din rea politice ale Transilvaniei de după 1867. Primul punct îl constituie nou recîștigarea autonomiei pierdute prin compromisul dualist. Aut lui, ca de altfel mulți dintre delegați, erau convinși că pe teren le această revendicare nu putea fi obținută, dar ea „era o chestiune consecvență principială pentru transilvăneni și de pietate către condu cătorii și martirii din 1848 ai autonomiei".[12] Autonomia Transilvaniei inclusă în program era justificată nu numai de dorința sinceră a generației noi de politicieni, dar și de a celor îmbătriniți în lupta pentru menținerea în fruntea programului a acestui desiderat în numele căruia purtaseră lupte violente, alcătuiseră memorii și petiții. Mai mult, conducătorii românilor nu au crezut în stabilitatea formulei dualiste, considerînd-o trecătoare ca și neoabsolutismul și liberalismul. Ei erau convinși că împăratul va renunța la compromis și va restaura autonomiile naționale. Se pare că însuși exemplul Croației, la care au făcut referiri pronunciamentiștii și alți fruntași politici le-a întărit credința în această posibilitate. Pe lîngă toate acestea, revendicarea autonomiei era expresia protestului românilor față de dualismul care o anulase. Revenirea la situația de dinainte de 1867 ar fi creat posibilitatea ca în Transilvania autonomă românii să dobîndească preponderența, ceea ce ar fi reprezentat un cîștig considerabil pe calea progresului social-economic dar și politic. Autonomia însemna așadar o punte de legătură, o continuitate a mișcării naționale românești, precum și perpetuarea ideilor revoluției de la 1848—1849, a acțiunii politice de după acest eveniment crucial, mai ales din anii regimului liberal.

Punctele următoare din program, strîns legate de autonomie, înfățișau modalitățile de funcționare a statului autonom al Transilvaniei. Se preconizau: introducerea limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români în teritoriile locuite de o populație românească majoritară, apărarea autonomiei bisericești și a școlilor confesionale, o nouă lege electorală, reformarea administrației și a legilor financiare etc.

Raportul comisiei însărcinate cu elaborarea programului și a stabilirii tacticii pe care avea să o urmeze partidul unificat a fost prezentat simbolic de către Vincențiu Babeș. Legile nedrepte, administrația coruptă, abuzurile autorităților sînt considerate principalele cauze ale adoptării pasivismului ca tactică de luptă a românilor bănățeni. Babeș și participanții la discuțiile pe marginea raportului s-au străduit să lămurească hotărîrea luată ca bănățenii să rămînă activiști, iar transilvănenii pasiviști, deoarece prin ea nu s-a lezat cu nimic solidaritatea.

În continuare, a fost prezentat proiectul de rezoluție a conferinței care subliniază necesitatea unirii politice a românilor din Ungaria, de a se organiza și a-și uni puterile pentru apărarea drepturilor și intereselor

[12] L. Maior, *op. cit.*, p. 105.

lor „politice, economice și mai vîrtos a celor mai desconsiderate naționale și culturale ale lor proprii".[13] Se recunoștea din nou importanța pasivismului cu recomandarea unei susținute activități în mijlocul poporului, pentru atragerea lui la obiectivele mișcării naționale. Pe plan organizatoric s-a propus alegerea unui Comitet Electoral permanent, compus din nouă membri, ca organ de conducere al partidului, însărcinat cu elaborarea unui memoriu adresat opiniei publice europene."[14]

Participanții la conferință au adoptat fără modificări atît programul cît și rezoluția, deși au existat și alte opinii care n-au putut însă schimba conținutul lor.

Astfel s-a încheiat un moment de seamă din istoria mișcării naționale a românilor transilvăneni. După aprecierile unui contemporan se înființase un „mic parlament național"[15] a cărui menire era gruparea tuturor forțelor politice românești în lupta lor pentru drepturi politice și sociale, iar Comitetul Central Electoral al partidului național român, după afirmațiile unui membru de seamă al său, a însemnat pentru popor „un fel de guvern național care are chemarea de a vindeca toate relele și pretinde astfel de lucruri".[16]

Partidul Național Român unificat în 1881 a fost rezultatul gradului ridicat al conștiinței politice atinse de români, al stadiului în care se găsea mișcarea națională în acea vreme.

Pentru mișcarea națională românească transilvăneană și raporturile sale cu România, unificarea celor două partide prezintă o importanță majoră. Dacă pînă la acest moment istoric se cultivau contacte de la individ la individ, de acum inainte se va trata între organizații politice cu baze largi de mase, contribuind astfel la intensificarea acțiunii politice românești de pe ambele versante ale Carpaților.

Unificarea mișcării politice a oferit cadrul nou în care românii avea să-și desfășoare lupta pentru drepturi sociale și naționale. Actul cel mai important care a validat noul partid nu numai în rîndul românilor ci și în opinia publică europeană a fost *Memorandul* din 1882. Contestînd dualismul, autorul lui, G. Bariț, demonstrează că dieta de încoronare din 1867 a fost doar o ficțiune din punctul de vedere al dreptului natural, iar modul cum s-a realizat a creat perspective nu prea favorabile pentru politica externă a monarhiei față de România și Serbia, nemulțumite de tratamentul la care erau supuși conaționalii lor aflați sub stăpînirea austro-ungară.

Un alt eveniment semnificativ de după înfăptuirea unificării a fost, fără îndoială, apariția în 1884 a „Tribunei". De la bun început publicația sibiană s-a declarat ca un adversar deschis al dualismului și a militat pentru restaurarea autonomiei Transilvaniei. „Tribuniștii" s-au orientat cu precădere spre masele de țărani căutînd atragerea lor la lupta națio-

[13] T. V. Păcățianu, *op. cit.*, vol. VII, p. 31.
[14] *Ibidem.*
[15] *Idem*, p. 3.
[16] L. Maior, *op. cit.*, p. 106.

nală, încercînd, prin conținutul variat al paginilor sale, să educe politiceşte poporul în vederea luptei pentru unitate națională. „Tribuna“ a reușit să imprime un spirit dinamic în mișcarea națională românească, fapt care va reieși cu pregnanță în timpul memorandului și al mișcării generate de el.

Avîntul pe care l-a luat mișcarea națională din Transilvania după 1881 este însă evidențiat de mișcarea memorandistă. Prin ecoul și aderența populară, prin colaborarea cu sîrbii și slovacii din monarhie, prin sprijinul acordat cu generozitate din România, Partidul Național Român s-a dovedit a fi unul dintre liderii rezistenței naționalităților oprimate din imperiul austro-ungar la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Locul important pe care P.N.R.-ul l-a jucat în istoria românilor transilvăneni este demonstrat de rolul avut în pregătirea și împlinirea desideratului secular al poporului român, înfăptuirea unității naționale prin actul de la 1 Decembrie 1918 cînd, în colaborare cu socialiștii români din Transilvania, a triumfat cauza pentru care luptase încă de la înființarea sa.

LIVIU MAIOR

A CENTURY FROM THE UNIFICATION OF THE ROMANIAN NATIONAL PARTIES IN TRANSYLVANIA

(Summary)

The creation of the two Romanian parties during the Timișoara and Miercurea conferences, in winter 1869, was the starting point for a strong trend of restoring the national solidarity by uniting the two parties. The evolution of the dualistic monarchy internal policy, the failure of the activist policy adopted at the Timișoara conference brought the Romanian party leaders together. Following a number of sustained press campaigns and personal contacts among the political leaders, the unification conference was agreed to take place on the 12th of May 1 1881.

A programme of general revendications was adopted during the Conference, as wel as a tactis of political pasivity for the Romanians in Transylvania and of active policy for those in Banat.

The importance of creating a Romanian unitarian party lies in the fact that a solidary front was constituted in the anti-habsburgic struggle strengthening the ties with Romania at the same time.

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN CLUJ

— La 60 de ani de la apariție —

Clujul se împodobea, după desăvîrșirea unității politice și de stat a poporului român, cu o salbă de instituții cultural științifice, fiice bune ale Universității Daciei Superioare. Luaseră ființă Institutul de Speologie, întemeiat, organizat și condus de savantul Emil Racoviță, Muzeul Limbii Române, înființat și îndrumat cu prestigiu de filologii clujeni, în frunte cu Sextil Pușcariu, Institutul de Studii Clasice, prin unirea seminariilor de limbi clasice și a Muzeului de antichități, inițiat și organizat de Vasile Pârvan, condus apoi de învățatul profesor Vasile Bogrea, numeroase alte institute: de matematică, fizică, științe naturale, chimie, etc., Grădina Botanică, organizată de neobositul și învățatul profesor Alexandru Borza.

În această atmosferă cultural-științifică elevată, se inaugurau la începutul anului 1920, Institutul de istorie națională, Institutul de studii clasice, Seminariile de studii sud-est europene, de istorie universală și de istoria artelor. Rod al strădaniilor profesorilor Alexandru Lapedatu și Ioan Lupaș cel dintîi, V. Pârvan, Vasile Bogrea, D. Teodorescu, Em. Panaitescu cel de-al doilea, ale lui S. Dragomir cel de-al treilea, ale lui I. Ursu cel de-al patrulea și ale lui Coriolan Petranu, cel de-al cincilea. Născute din dorința de cercetare a trecutului poporului român și a naționalităților conlocuitoare, a trecutului istoric al Transilvaniei cu deosebire, din dorința de a lămuri lucruri nelămurite, de a completa goluri, de a reconstitui tabloul veridic al istoriei, institutele și seminariile amintite s-au impus de la început ca instituții de necontestat prestigiu. Biblioteci bogate din punct de vedere cantitativ, importante calitativ, s-au organizat fără întîrziere. Biblioteci îmbogățite mereu, prin donații și cumpărări de cărți, ca urmare a integrării într-un singur Institut de istorie a tuturor institutelor și seminariilor existente. Biblioteca Institutului se mîndrește cu un remarcabil tezaur cultural-științific format din 76 567 volume de cărți, 15 100 volume periodice, un mare număr de hărți, stampe, planșe etc. O colecție de studii în care s-au publicat 22 de lucrări, cele mai multe teze de doctorat ale tinerilor istorici, formați la Institut, contribuții valoroase, originale în totalitatea lor; Bibliotheca Bibliologica sub egida căreia au apărut 18 lucrări, cele mai multe bio-bibliografii ale unor învățați de prestigiu, la care se adaugă Bibliografia Transilvaniei pe o perioadă de 20 de ani (1916—1936). Se adaugă acestora, întregindu-le și întrecîndu-le, poate, în unele privințe, revistele *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, *Anuarul Institutului de studii clasice*, *Mélanges d'histoire générale*.

Se împlinesc anul acesta șase decenii de la apariția primului volum al *Anuarului* sub redacția directorilor Institutului, academicienii Ale-

xandru Lapedatu și Ioan Lupaș, 54 de ani de la apariția publicației *Mélanges d'histoire générale*, sub redacția prof. C. Marinescu și 53 de ani de la apariția *Anuarului de studii clasice*, sub conducerea prof. Vasile Bogrea, D. Teodorescu, Em. Panaitescu și C. Daicoviciu. Timp de decenii, aceste prestigioase publicații au fost adevărate școli de inițiere și consacrare științifică, în care vîrstnici și tineri și-au putut valorifica străduințele și realizările în ogorul istoriei. Paginile lor de la început au fost puse cu generozitate la îndemîna tinerilor, pentru ca aceștia „să poată aduce prin cercetări și studii originale și meritorii, partea lor de contribuție la progresul istoriografiei naționale". De la pornirea lor, editorii voiau să facă din anuare „o oglindă cît mai fidelă a activității istorice indigene" concretizată în „întocmirea unui repertoriu bibliografic al întregii producțiuni istoriografice române", în publicarea „de dări de seamă și recenzii critice competente asupra tuturor scrierilor mai importante din acest domeniu".

Și-au respectat oare Anuarele acest program? Cercetarea celor 11 volume masive ale Anuarului Institutului de istorie națională și 5 ale Anuarului de studii clasice, oferă singure răspunsul.

Anuarul Institutului de istorie națională este inaugurat prin lecțiile festive de deschidere a cursurilor de Istoria Românilor și de Istoria Transilvaniei ale celor doi directori ai Institutului și editori ai *Anuarului*, profesorii Alex. Lapedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale* și Ioan Lupaș, *Factorii istorici ai vieții naționale românești*. Tot în cel dintîi volum al Anuarului, se publică cuvîntările-studii rostite de cei doi profesori mai sus-pomeniți și de prof. Sextil Pușcariu în Aula Universității, cu prilejul sesiunii prilejuite de comemorarea morții lui Petru Maior.

În cei 25 de ani de existență, în jurul *Anuarului* s-au grupat toți cercetătorii în domeniul istoriei medii și moderne din Transilvania și numeroși alții dinafara Transilvaniei, cărora li s-au asociat toți filologii de prestigiu din Cluj și din alte centre universitare.

Între cele 95 de nume care semnează studii de certă valoare în paginile *Anuarului* se cuvin amintite, în ordine alfabetică: Nicolae Bănescu, Ștefan Bezdechi, Gheorghe Bogdan-Duică, Vasile Bogrea, Ioan Breazu, Teodor Capidan, Nicolae Cartojan, Ioachim Crăciun, Constantin Daicoviciu, Aurel Decei, Nicolae Drăganu, Silviu Dragomir, Ioan C. Filitti, Alex. Lapedatu, Ioan Lupaș, George Mateescu, Ștefan Meteș, Vintilă Mihăilescu, Ioan Moga, Constantin Moisil, Petre P. Panaitescu, Teodor Păcățian, Ștefan Pascu, Dumitru Popovici, David Prodan, Sextil Pușcariu, Radu Rosetti, Andrei Veress etc., etc.

Numeroase dintre studiile publicate în cele 11 volume ale Anuarului inseamnă contribuții originale de mare valoare, îmbogățind cunoștințele și lămurind probleme de certă valoare din trecutul istoric al românilor. Problema originilor și organizării politice a voievodatului transilvan, situația românilor în sec. IX—XIV, relațiile româno-bizantine, românii din Peninsula Balcanică, organizarea principatului autonom al Transilvaniei,

unirea țărilor române sub Mihai Viteazul, stăpînirea habsburgică în Transilvania, răscoala lui Horea, revoluția din 1848 și Avram Iancu, luptele sociale și naționale ale românilor de la mijlocul sec. al XVIII-lea pînă în vremea dualismului, mișcarea memorandistă, probleme filologico-istorice, de toponimie, de istoria artei, etc., etc. au fost îmbogățite pe baza cercetărilor arhivistice din țară și străinătate, au fost elucidate pe temeiul cercetărilor originale ale autorilor.

Prin seriozitatea studiilor și prin prestigiul colaboratorilor, *Anuarul Institutului* s-a impus printre cele mai de seamă reviste de istorie din perioada interbelică. Era cunoscută publicația Institutului de istorie Națională din Cluj ca o revistă prestigioasă, nu numai în cercurile specialiștilor, ci deopotrivă în cercuri mai largi de iubitori ai istoriei, profesori din învățămîntul mediu, studenți și elevi. În arhiva *Anuarului,* se păstrează listele instituțiilor și persoanelor care au solicitat *Anuarul* îndată după apariția celui dintîi volum. Lista cuprinde 140 de instituții: școli normale, școli civile, școli profesionale, din întreaga Transilvanie, instituții de învățămînt superior, reviste, ziare din toată țara. Lista s-a îmbogățit cu fiecare volum nou. A fost cunoscut și apreciat *Anuarul* nostru de asemenea și în străinătate, în cercurile specialiștilor. Dovadă recenziile și dările de seamă publicate în diferite reviste străine.

*

Perioada de căutări în vederea găsirii celei mai potrivite căi de construire a noii societăți, populare și socialiste a însemnat și pentru institutele de istorie clujene și publicațiile lor ezitări și soluții nu întotdeauna fericite. Unificarea institutelor și seminariilor din domeniul istoriei poate fi socotită, fără îndoială, o soluție cu urmări benefice pentru dezvoltarea științei istorice. O coordonare unitară a cercetării, unirea forțelor de cercetare într-o singură instituție, cu un program unitar, unirea fondurilor de carte și periodice spre mai buna administrare și valorificare a acestora, mai buna cunoaștere a preocupărilor și rezultatelor cercetărilor din domeniul istoriei din partea tuturor istoricilor clujeni etc. În acei ani, Institutul de istorie națională din Cluj a fost condus de profesorul Ioan Moga, iar după unificarea din 1948 a celor două institute de prof. Constantin Daicoviciu.

Mai puțin pozitivă poate fi socotită politica științifică impusă noilor instituții de istorie și cercetării istorice; probleme impuse cu un anumit scop, nu totdeauna științific și obiectiv, teze formulate dinainte, iarăși neconforme cu realitatea obiectivă și cu trecutul istoric al poporului român, eliminarea abuzivă și arbitrară din cercetare și din învățămînt a celor mai valoroase elemente, cu motivații cu totul străine intereselor științei istorice naționale, orientarea obligatorie numai spre o anume istoriografie și interzicerea relațiilor științifice cu istoriografia universală, etc.

Asemenea neajunsuri dăunătoare științei istorice, din perioada 1950—1955, și-au vădit urmările cu totul nemulțumitoare și în publicistica istorică clujeană. Publicațiile specializate de prestigiu: *Anuarul Institu-*

tului de istorie națională, și *Anuarul Institutului de studii clasice* au fost desființate. Locul acestora a fost luat de o publicație „melanj", anostă, amestecată cu de toate, un fel de „magazin universal", cu titlul: *Studii și cercetări științifice*, în care, la coada celorlalte discipline, figura istoria. În cele șase numere cîte au apărut între 1950—1956, în această „revistă" au fost publicate doar 10 articole (nu studii) din domeniul istoriei, cele mai multe cu privire la daci, unul referitor la lucrarea lui Șincai, „Învățătură firească spre combaterea superstiției norodului", unul cu privire la situația din Munții Apuseni după revoluția lui Horea și unul despre manufacturi. Semnificativ este și faptul că în anii cei mai nefaști, pentru istoriografia română, 1951—1952, n-a apărut nici un articol din domeniul istoriei în această „revistă" ce se pretindea a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române.

Criza prin care a trecut istoriografia română în acei ani, treptat, treptat a fost depășită și în aceeași măsură s-a îmbunătățit și situația istoriografiei clujene. Locul „studiilor și cercetărilor științifice amalgamate", a fost luat de revista „*Studii și cercetări de istorie*". În cei doi ani de apariție a noii publicații (1956—1958), condusă de un comitet de redacție (responsabil acad. C. Daicoviciu, secretar de redacție prof. Șt. Pascu) au fost publicate 18 studii și articole, îmbrățișînd toate domeniile principale ale istoriei României: structuri sociale, mișcări social-naționale, stări economice și fiscale, probleme militare și din ce în ce mai mult istoria culturii și instituțiilor.

Pe măsură și în pas cu orientarea tot mai justă a cercetărilor istorice, își găsește și publicația Institutului drumul său firesc. De la *Studii și cercetări de istorie*, pasul următor înseamnă revenirea la vechiul titlu, adaptat însă la situația institutului. Din 1958 și pînă în 1970 se va numi *Anuarul Institutului de istorie din Cluj* (red. resp. acad. C. Daicoviciu, secretar de red. B. Surdu, pînă în 1970), iar din 1971 poartă titlul de *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj* (red. resp. C. Daicoviciu pînă în 1972, acad. Ștefan Pascu din 1973 — secretar de redacție Al. Neamțu între 1971—1975 și Aurel Răduțiu din 1976). În cele 24 de volume ale noului *Anuar* s-au publicat 408 studii și articole, numeroase recenzii și cronici. Din toate domeniile istoriei și din toate epocile istorice, cu predilecție referitoare la trecutul Transilvaniei, integrat în istoria generală a poporului român. Studii semnate de cercetătorii institutului și de membrii corpului didactic al catedrei de istorie, precum și de alți istorici dinafara centrului universitar și academic Cluj-Napoca.

*

La împlinirea celor șase decenii de la apariția *Anuarului Institutului de istorie din Cluj*, bilanțul este îmbucurător și stimulator. O evoluție în general ascendentă, cu o scurtă perioadă de involuție, urmată de o nouă etapă ascendentă. Ascensiune demonstrată de valoarea științifică a studiilor cuprinse în miile de pagini, complexitatea și varietatea problematicii în dezbatere, cuprinderea mai largă, spațială și temporală a acesteia. Prestigiul asigurat în peisajul istoriografic național, adeverit prin

numărul relativ mare de reviste străine ce îmbogățesc zestrea și patrimoniul științific al Institutului, în schimb cu *Anuarul* nostru. Care înseamnă 40 de reviste în anul 1980 și mai multe, sperăm, în anii următori.

Și spre realizarea acestui scop, dar nu numai a acestuia, *Anuarul* se cuvine să fie mai deschis spre nou și noutate, concepție și problematică, mai integrat în dezbaterile de mare actualitate pe plan internațional, problemele de istoria patriei mai mult, mai organic și mai judicios integrate în istoria universală, sau cel puțin europeană, mai deliberat urmărită metoda comparatistă, mai cu seamă în problemele social economice, culturale și instituționale; inter și pluridisciplinaritatea realizate în mod concret și nu doar afirmate teoretic; concepțiile și metodele mai noi, moderne în accepțiunea obișnuită, contemporane în accepțiunea temporală, mai mult cultivată analiza fenomenelor și proceselor istorice în dezbatere: istoria cantitativă sau istoria serială, ori istoria structuralistă, istoria mentalităților, ori istoria conceptuală, etnoistoria și sociologia istorică și demografia istorică, istoria comparatistă-sincronică și diacronică. Ceea ce înseamnă, în fond, o istorie totală și integrală, în sensul că istoricului nu trebuie să-i fie nimic străin din ceea ce este omenesc *(nihil humani me alienum)*, cum spune Terențiu. Omenesc ce se cuvine înfățișat în realitatea sa: întîi prin „opera de lucru", după care urmează „opera de inteligență", care înseamnă, potrivit opiniei lui Nicolae Iorga „operă de artă și de talent". Ceea ce înseamnă că erudiția și „toaleta documentelor" trebuie întregită cu necesitate de înțelegere a fenomenului istoric și, ca urmare, de înfățișare a lui în culorile și nuanțele realității. În așa fel, încît afirmația optimistă a lui Charles Samaran să aibă acoperire deplină: „Istoria este o necesitate profundă a umanității și de aceea, dacă nu ar exista ar trebui inventată".

Acad. ȘTEFAN PASCU

STUDII ŞI ARTICOLE

INTERFÉRENCES ROUMANO—BYZANTINES DANS L'AIRE CARPATHO-DANUBIENNE AUX IXe—XIIe SIÈCLES*

Les interférences, c'est-à-dire les superpositions et les fusions, les contacts et les entrecroisements culturels roumano-byzantins constituent le sujet de cette communication, la culture dans l'acception que lui donnent les archéologues: la totalité des vestiges témoignant de la vie matérielle et spirituelle des hommes. Ce qui pourrait plutôt passer pour civilisation, dans une acception élargie de la notion: le patrimoine ressemblant les biens matériaux et spirituels, la totalité des manifestations et des créations matérielles et spirituelles d'une collectivité humaine, d'une société dans une époque historique, l'interpénétration dans une évolution ininterrompue, ascendente en général (marquée des fois par des arrêts ou bien des reculs); l'accumulation et l'assimilation des éléments provenant si bien de la tradition d'un peuple que de l'expérience des autres, la création et la valorisation originales de la tradition et de l'expérience d'un peuple et aussi des influences et des emprunts provenus d'ailleurs.

C'est bien dans cette conception que nous allons suivre les interférences roumano-byzantines du Nord du Danube, sans avoir égard à ce qui s'est passé en Dobroudja et avant les IXe—XIIe siècles, domaines qui reviennent à mes collègues de Bucarest.

Dans la présentation des interférences roumano-byzantines on aura égrad tant aux créations matérielles et spirituelles byzantines découvertes à différents endroits de Roumanie, qu'aux influences byzantines sur les créations matérielles et spirituelles du peuple roumain. Enfin, il convient de faire mention, parmi les éclaircissements préliminaires, du fait que la politique officielle impériale envers le peuple roumain et envers les territoires qu'il a habités, étant mieux connue des sources écrites, n'occupe pas la première place dans ce mémoire, place qui revient aux interférences plus viables, plus durables, voire plus prefondes: les éléments de la civilisation des autochtones prolongeant la domination byzantine au-delà des confins de l'empire, réalité connue et re-

---

* Communication presentés au XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, Athène, 1977.

connue par les officiels byzantins mêmes. (cf. B. Cîmpina, *L'influence byzantine sur le Bas Danube*, dans *Revue roumaine d'histoire*, 1961, I, p. 1—18).

Et vraiment, les territoires nord-danubiens habités tout d'abord par la population daco-romaine, et ensuite par le peuple roumain après sa formation, ont appartenu à l'aire de civilisation romano-byzantine, en vertu même de la puissante tradition romaine. Ceux qui sont restés au Nord du Danube après la retraite des autorités, vivant sous le „couvert" des migrateurs, se considéraient Romains, et les relations avec ceux du Sud du grand fleuve n'étaient entravées ni par les autorités romano-byzantines ni par les dirigeants barbares, dont plus d'un étaient „foederati" de l'empire. D'autre part, le programme politique de l'Empire romain oriental (byzantin) réservait une place particulière à la reconquête de la Dacie, ainsi que l'affirme Sextus Aurelius Victor, et qu'on a réalisé aux IVe—VIIe siècles. Il s'agissait de certains territoires nord-danubiens, amplifiant de la sorte les influences romano-byzantines, économiques, culturelles, religieuses, par l'intermédiaire des territoires dominés, des habitats du type urbain et semi-urbain qu'on a fondés, par l'intermédiaire de la puissante organisation ecclésiastique de Iustiniana Prima, de l'adjonction de population romanisée au Nord du Danube et immigrée des Balkans, poussée aussi par les raids des Avares dans l'Empire byzantin et par l'établissement massif des Slaves au Sud du Danube (N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. II, *Les maîtres de la terre*, Bucarest, 1937, p. 39—56, 275—295).

A l'époque des vagues de migration, la population daco-romaine continuait à se considérer comme partie intégrante de la „Romania", nom donné par les populations „barbares" à l'Empire byzantin. La population romanisée du Nord du Danube, les Roumains s'estimait, face aux „barbares", former, du point de vue politique une „Romania", un pays du monde romain, et la population se donnait fièrement le nom de Romani ou Romeni.

Vu qu'au Nord du Danube les migrateurs n'ont pas fondé et organisé d'Etats proprement dits, ces territoires sont restés une „Romanie" (Ρώμανία) abitée par des „Romains". Des invasions sans trêve ont affecté l'unité de la „Romania" nord-danubienne, en la morcelant en plusieurs „Romanies" populaires, s'étendant sur des territoires plus ou moins grands, „Romania" des clairières et des vallées, comme N. Iorga les appellait, qui ne font pas partie de l'empire, mais ne sont pas tombées non plus sous la puissance de quelque chef barbare. Ces „Romanies" populaires ont été plus tard baptisées, d'un nom celto-germanique emprunté par les Slaves aussi, „Valachii", c'est-à-dire „pays" habités par les Valachi, c'est-à-dire par les populations parlant le latin. Mais les Roumains, eux-mêmes ne se sont jamais appelés „Valachi" mais „Români" ou „Rumâni", d'après le nom des Romains, et ils n'ont pas appelé leurs formations politiques nord-danubiennes „Valachii", mais „Romanii" ou „Țări Românești" (Șt. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'Etat sur le*

territoire de la Roumanie au cours du haut Moyen-Âge, dans *Revue roumaine d'histoire*, 1970, IX, nr. 11, p. 3—4).

Ces „Romanies" étaient habitées par des Romains qui parlaient la langue „romaine"(Ρωμαϑον), appelés ainsi par Constantin Porphyrogénète au Xe siècle, à la différence des Romains, considérés du point de vue politique Ρωμαῖοι. Ces „Romanies" habitées par des „Romains" étaient une réalité vivante, de sorte que le chef des Goths, Ataulf, d'après les affirmations de Orose, a renoncé à l'idée tentante de faire de cette Romania une Gothia. D'après les dires de Temistius, un autre chef goth, Athanaric, préférait le titre de „judex potentissimus" à celui de roi, non que le titre de roi n'ait pas été connu par la coutume germanique, mais sous l'influence de la population locale, romanisée, qui avait ses juges à elle. Elle avait ses juges ainsi que d'autres institutions héritées, telles que les assemblées des collectivités villageoises et des unions villageoises (les Romanies populaires), assemblées qui débattaient sous la direction des juges et des „bons hommes et des vieux" (comme à Venise ou en d'autres régions d'Italie, surtout en Sardaigne, ou en Gaule ou en Dalmatie) tous les problèmes de la collectivité (cf. Ştefan Pascu, *La genèse des peuples romans. L'origine et le developpement historique du peuple roumain*, Bucarest, 1980, p. 18—20).

L'effervescence produite par l'arianisme contribua au renforcement de la vie latine au Nord du Danube puisqu' il était une croyance populaire; cette chose est d'autant plus importante que l'institution ecclésiastique, organisée hiérarchiquement, remplissait aussi des tâches socio-politiques à caractère populaire. Comme la plupart des évêques mentionnés dans ces contrées aux IVe—VIe siècles étaient latins, la culture spirituelle était latine elle aussi, telle que le peuple la voulait. Et puisque le latinisme puisait son énergie aux couches sociales du menu peuple il avait longtemps eu le dessus (N. Iorga, *oeuvr. cités*, p. 122, 126, 127, 128, Şt. Pascu, *oeuvr. citées*, p. 20—21).

La vie économique, socio-politique, culturelle et artistique complexe comme suite des interpénétrations, des influences et des emprunts greffés sur le fond autochtone romain, trouve aussi son expression dans le phenomène linguistique de ces zones d'interférence. Le latin populaire, dacomésique, devenu langue romane commune, s'enrichit d'éléments du paléo-slave (devenu langue ecclésiastique et de cour) et du grèc byzantin, dans le lexique de l'Eglise surtout, mais aussi dans celui du commerce, des métiers et de la vie maritime.

Mais le „roman" en triomphe; c'était le latin parlé par les „Romains" de ces „Romanies". Le maintien de la langue, à toutes ses nuances, par une population ou un peuple, suppose la continuation d'une culture complexe, elle suppose aussi une circulation soutenue entre les hommes dans leurs relations. Il s'agit là d'un état de choses souligné dès la fin du siècle dernier par l'érudit allemand Diefenbach, quand il affirmait qu' „il faut qu'on admette que jadis la langue roumaine a été aussi complètement romaine que tout autre de ses soeurs, jusqu'à ce qu'une vague

slave a emporté, peut-être en peu de temps, beaucoup de ses mots romans (latins) et les a remplacés pour la plupart avec des mots slaves, sans avoir pourtant la puissance de déromaniser la langue (cf. N. Iorga, *oeuv. cit.*, p. 144). Au contraire, la langue a gardé sa viabilité et sa vigueur, influençant même certaines catégories sociales des populations migratrices.

Le fond romain, les traditions romanes dans la culture matérielle et spirituelle, ont facilité à un degré élevé- puisqu'il y avait des ressémblances jusqu'à l'indentité — les rapports avec la civilisation byzantine, a facilité aussi, en bonne mesure, les interférences, les assimilations, qui en sont devenues encore plus fréquentes et actives; à son tour, la civilisation byzantine a joué un rôle important dans la civilisation ultérieure de la population romane, du peuple roumain nord-danubien, en vertu justement de la parenté et de l'affinité.

Les interférences roumano-byzantines des IXe—XIIe siècles ne peuvent pas être comprises sans considérer la tradition romane de la culture roumaine d'une part, et d'autre part la continuité des relations avec l'Empire romain de l'Est au temps des vagues de migration, en d'autres mots aux IVe—VIe siècles, époque où cet empire, d'une manière ou d'une autre, était présent au Nord du Danube, dominant encore des territoires, continuant à entretenir des relations économiques et surtout culturelles avec la population daco-romaine de l'aire carpatho-danubienne.

La confirmation de cette réalité est fournie par la culture de Bratei, au centre de la Transylvanie (V^e—VIIIe siècles) caractérisée par l'interférence de la culture autochtone du type romain (céramique, moulin-à-bras, peignes, fibules, etc.) avec celle influencée par le monde romain et, surtout, romano-byzantin (monnaies, céramique, objets en métal, le rite chrétien d'enterrement). La culture de Bratei est la création de la population daco-romaine, avec de puissantes influences de la culture byzantine provinciale. Cette culture s'étendait sur tout le territoire de la Roumanie (Bratei — Moreşti — Ciumeşti en Transylvanie, Costişa-Nănoaia en Moldavie, Stolniceşti-Ipoteşti en Munténie et en Olténie). La culture de Bratei constitue la base de la formation et du développement de la culture de Ipoteşti—Ciurei—Cîndeşti (VIe—VIIe siècles). La diffusion de la „culture" de Bratei, sous les formes de ses différentes variantes régionales, sur le territoire entier de la Roumanie, signifie unité ethnique, c'est-à-dire la même population promotrice de cette civilisation, une population daco-romaine. L'extension de cette culture de tradition romane, impregnée d'influences romano-byzantines signifie la diffusion de la population créatrice et qui lui a donné naissance, sur tout le territoire de la Roumanie (E. Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu,* dans *Dacia,* 1971, V, p. 269—287).

La culture Ipoteşti—Ciurel—Cîndeşti, très répandue en Munténie, en Moldavie et au Sud-Est de la Transylvanie est caractéristique pour

la populations autochtone daco-romaine au VIIe siècle: une culture rurale, agricole-artisanale. Les vestiges de cette culture confirment ses rapports génétiques avec la culture antérieure, dace et provinciale romaine, ce qui témoigne de son caractère local. On a trouvé, dans une fructueuse collaboration, les vestiges à caractères romano-byzantins ceux confectionnés dans les centres byzantins (céramique, objets en métal, moules pour bijoux, des monnaies etc.) et les répliques de ceux-ci, mais d'autres aussi, de facture slave.

Dans la zone centrale de la Munténie, on a démontré l'existence prédominante des éléments de civilisation autochtone pour les VIe—VIIe siècles, dans la culture de Ciurel—Bucureşti. Dans une interférence créatrice coexistaient des éléments de culture romano-byzantine, représentant soit une tradition romaine, soit l'héritage direct de la civilisation romaine, soit d'influences culturelles et des relations économiques directes, par l'intermédiaire de la population romanisée du bord du Danube, entre cette zone nord-danubienne et l'Empire byzantin. Les éléments romano-byzantins sont présents dans presque tous les domaines d'activité des autochtones, mais surtout dans la céramique travaillée au tour rapide, dans les moules à parure, fibules, moules à croix. (Fl. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populaţiei autohtone din partea centrală a Munteniei, în sec. IV—VII,* dans SCIV, 1966, XVII, nr. 4, p. 665—679).

*
* *

Les VIIe—IXe siècles ont été caractérisés, dans l'existence de l'Empire byzantin, comme „la période des siècles sombres" (D. A. Zakythinos, *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle,* dans *Xaristion ein Orlandov,* III, 1966, p. 300). C'est la période de passage de l'esclavage gréco-romain au féodalisme. Du point de vue militaire, l'Empire traverse une période de crise, déterminée par des causes internes, mais aussi par ce qui est arrivé dans les Balkans et en Asie: l'établissement et la domination des Slaves, l'établissement des Bulgares et la constitution de l'Etat bulgare, la „résurrection" du monde arabe. Au Danube, Byzance domine encore, probablement, un territoire limité, les autres arrivant sous la puissance des nouveaux venus. La domination politique-militaire au Nord du Danube s'interrompt. La réalité dure a stimulé l'Empire vers une vie nouvelle, supérieure sous tous les aspects (P. Lemerle, dans *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines,* Belgrad, 1963, p. 280). Mais la décadence politique et militaire de l'Empire byzantin n'a pas entrainé avec soi la décadence de la vie romaine. Surtout dans la culture, les éléments romains et la culture roumano-byzantine gardent leur place importante.

L'influence byzantine est constatée aussi au VIIIe siècle, illustrée surtout par la nécropole de Izvorul (Giurgiu); une population sédentaire, organisée, faisant preuve d'un début de différenciation sociale, pratiquant

l'agriculture, l'élevage du bétail, de la volaille etc., employant des outils agricoles locaux, les objets d'usage commun, une céramique variée, parures de toute sorte (bracelets en fil de bronze, croix en fil de bronze ou d'argent, applique en bronze); on pratiquait tant l'inhumation que l'incinération. Les ressemblances, mais les distinctions aussi, entre la culture matérielle et spirituelle de la population d'Izvorul et la culture du temps des Avares et celle protobulgare suggèrent la conclusion qu'il s'agit d'une autre population que celles mentionnées, à une culture à elle, mais ayant aussi subi des influences balkano-byzantines (B. Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (Giurgiu)*, dans *SCIV*, 1967, XVIII, nr. 3, p. 443—461).

A partir de la deuxième moitié du VIIIe siècle — à l'époque des troubles du premier tzarat bulgar — les byzantins reprennent l'offensive au Bas-Danube. Les découvertes de monnaies font preuve de la présence byzantine en ces endroits, et l'abbé Thomas, protospathaire de Lycostomon, confirme la présence militaire du Byzance (H. Arweiller, *Byzance et la mer, La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe—XVe siècles*. Paris, 1966, p. 58—60; R. Florescu et R. Ciobanu, *Problema stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX—XI*, dans *Pontica*, 1972, V, p. 381—400).

Dans ces conditions, la continuité culturelle traditionnelle romane et les influences romano-byzantines montrent elles aussi une vitalité et une fréquence accrues. Cette culture est connue sous le nom de culture de Dridu. La culture de Dridu — création des gens des collectivités villageoises du type des communes rurales byzantines — s'est constituée au VIIIe siècle sur le fond daco-romain de la culture de Ipoteşti—Ciurel—Cîndeşti, se dévoloppant au XIe siècle. La culture de Dridu est une continuation de la culture romano-byzantine des IVe—VIIe siècles et, à la fois, un témoignage de la continuité d'existence de la population daco-romaine qui l'a créée. La culture de Dridu s'est formée dans l'ambiance rurale du VIIIe siècle, et dans le milieu urbain du territoire habité par le peuple romain, à partir du Xe siècle, du temps de la reconstruction des cités byzantines du Bas-Danube et de l'aire carpatho-danubienne (telles celles de Slon-Prahova). Les produits artisanaux sont de facture locale, de tradition romaine, et d'importation (byzantins et kieviens). La culture de Dridu, dévoloppée sur le fond romain, a été enrichie par des éléments du culture matérielle provinciale byzantine (I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-roumains. La civilisation de Dridu*, dans *Dacia*, II, 1958, p. 371—382).

La céramique striée abonde dans la civilisation roumano-byzantines des Balkans et de la Dobroudja et aussi du Nord du Danube aux IVe—VIIIe siècles (en Munténie, en Moldavie et en Transylvanie). Les mêmes régions connaissent, du IVe au IXe siècles, l'autre type de céramique, grise à ornementation lustrée. L'on rencontre aussi l'émail byzantin dans le répertoire technique et d'ornamentation de la poterie du Nord du Danube des Xe—XIe siècles. La céramique et la technique d'or-

namentation continuent la tradition romane ou romano-byzantine, transmises par la population autochtone, puissament romanisée: décoration à stries horizontales tracées au peigne, bandes se superposant aux stries, la forme des pots, le bord grossi à l'extérieur (C. Cîrjan, *Ceramica de epocă feudal-timpurie descoperită pe teritoriul oraşului Constanţa,* dans *Pontica,* II, 1969, p. 374—393). D'autres produits byazntins (objets de parure surtout), d'une qualité supérieure, pénètrent des milieux toujours plus divers à partir de la menue féodalité jusqu'au membres des communautés villageoises (R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti* (sec. X—XIV), Bucureşti, 1974, p. 35—36, 39).

A partir de l'an 971 les Byzantins reconquerront la Dobroudja et à la même époque, leur puissance s'étendra aussi sur une vaste partie de la Munténie et de l'Olténie, par suite de l'assujetissement des chefs des „cités d'au delà du Danube" (Skylitzes-Kekaumenos) (N. A. Oikonomides, *Recherches sur l'Histoire du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles,* dans *Revue des Etudes sud-est européennes,* III, 1—2, 1965, p. 63). Les affirmations des historiens byzantins sont confirmées par les découvertes archéologiques: céramique, sceaux, monnaies (P. Diaconu, *Rolul cetăţii din insula Păcuiul lui Soare, în cadrul situaţiei politice a Dobrogei la sfîrşitul sec. X,* în *Pontica,* II, 1969, p. 395—396.

Le retour des Byzantins au Bas-Danube en 971 constitue le début d'un nouveau chapitre pour cette contrée, mais aussi pour les autres territoires nord-danubiens habités par les Roumains tant du point de vue politique que culturel. La présence de la civilisation sud-est européenne en général et, en premier lieu, de celle byzantine, en Dobroudja, dans la Plaine valaque, en Basse-Moldavie et même en Transylvanie est une réalité dont témoignent toujours plus la recherche approfondie des sources: écrites et archéologiques. Les territoires du Bas-Danube, du Sud et du Nord du fleuve, à leurs habitats assez importants — Ρωμαια — arrivent pour un certain temps dans l'aire de domination byzantine. Les dignitaires byzantins et les garnisons de l'Empire font leur apparition dans ces contrées; l'on construit et l'on reconstruit des cités; l'influence culturelle byzantine sur la population romanisée de l'espace carpatho-danubien est toujours plus prononcée, certains chercheurs parlant d'une „grécité provinciale", générant une synthèse locale byzantino-roumaine (R. Theodorescu, *oeuv. cit.,* p. 49).

Entre les aires de culture roumaine — de tradition romano-balkanique et byzantine, il y a eu au IXe siècle des interférences inintérompues, non seulement en ce qui concerne la céramique mais aussi dans la construction des habitats fortifiés, tel celui de Slon (Prahova) influencé par les traditions de l'architecture méridionale, byzantino-balkanique (R. Teodorescu, *oeuv. cit.,* p. 43—44; M. Comşa, *Cercetările de la Slon şi importanţa lor pentru studiul formării relaţiilor feudale la sud de Carpaţi,* dans *Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova,* II, 1969, p. 21—24).

Les découvertes d'objets métaliques et particulièrement de ceux en métaux précieux au Nord et au Sud du Danube conduisent à la conclusion d'un meilleur développement de ces métiers dans les terrritoires sous la domination byzantine, ou se trouvant sous l'influence byzantine, soit qu'il s'agisse de produits locaux, ou que ce soient des importations provenant des centres plus éloignés de l'empire byzantin (D. Vîlceanu, *Situația meșteșugurilor în Dobrogea secolelor X—XII*, dans *Pontica*, V, 1972, p. 405—406).

Sur le territoire de la Moldavie de même qu'au centre de la Transylvanie on a découvert plusieurs fragments d'amphores byzantines, vases en kaolin, plusieurs objets d'usage ménager: à sarcler la vigne, objets de parure, fibules, boucles d'oreille, boucles de ceinture, anneaux, pendentifs et boutons, boutons en bronze, perles en verre joliment ornementés, bracelets en verre, monnaies en bronze et en argent. Associés à ceux-ci, on a découvert des produits locaux de facture romano-byzantine ou ayant subi l'influence des produits byzantins (D. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978; I. Mitrea, *Cîteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova*, în *SCIV*, 1973, nr. 4, p. 663—666).

Les influences des éléments de civilisation romano-byzantins accroissent toujours, stimulées par l'empereur Basile II le Macédonien, et à la suite de la création (ou de la réorganisation) du thème de Paristrion ou Paradunavon (1088). Les Byzantins recherchent l'adhésion des nouvelles forces socio-politiques favorisées dans leur développement par les milieux officiels byzantins et moins par les féodaux. Durant cette phase les habitats paristriens se développent du point de vue économique: artisans céramique, objets de parure en bronze et en métaux précieux), commerce local et de transit, de produits artisanaux locaux, imitant parfois des prototypes byzantins, avec d'autres objets fabriqués dans les villes de l'Empire. L'on remarque aussi un essor démographique, ces territorires étant peuplés par des gens qui „parlent toutes les langues": Slaves, Bulgares, Grecs, Petchénègues, mais surtout des Roumains, appélés par le chroniqueur byzantin Attaliates „Rhomées", population qui connaissait l'écriture grecque et cyrillique.

L'on remarque une continuité, en évolution ascendente, des interférences roumano-byzantines dans les territoires intracarpathiques aussi: au Banat, en Crișana en Transylvanie; interférences spirituelles et interférences des créations matérielles.

Dans certains habitats du Sud, du centre et du Nord de la Transylvanie (Ciumbrud, Moreşti, Dăbîca, Alba Iulia) l'on a trouvé de la céramique de provenance locale, travaillée à la main et au tour, faite de pâte rudimentaire; on y a trouvé également de la céramique en kaolin on en pâte fine, jaunâtre ou orange, émaillée, de provenance byzantine. Dans certains habitats on a découvert aussi des objets de parure de provenance locale, à côté d'autres de provenance morave, carolingienne et surtout byzantine: boutons en bronze ou en argent en forme de cloche, boucles d'oreille en fil de bronze tressé, colliers en fil de bronze tordu, bracelets

en bronze applati, pendentifs etc. — le tout datant des VIIIe—Xe siècles (Ş t. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 80—90).

À Dăbîca, il y avait des monuments religieux en pierre datant des Xe—XIe siècles, ayant servi aux interêts spirituels de la population de l'habitat entourant la cité. Leur rite „grec" et l'influence byzantine peuvent être déterminés d'après la monnaie byzantine découverte et le fragment de fresque découvert sur le mur d'une des églises (Ş t. Pascu, *oeuv. cit.*, p. 96).

Au même type appartient, la „rotunda ecclesia", la rotonde de la chatédrale romane du XIIIe siècle de Alba Iulia, et la basilique dont les traces ont été découverts à Dăbîca également (R. Heitel, *Archeologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmäler aus Siebenbürgen*, dans *Revue roumaine de l'histoire de l'art*, 1972, p. 139—160).

Le duc (le voivode du Bihor) Menumorut du début du Xe siècle avait des relations politiques avec le Byzance, en appelant à son secours, dans les luttes avec les chefs des tribus magyars, la protection de l'empereur byzantin (St. Pascu, *oeuv. cit.*, p. 57). L'intensification des relations roumano-byzantines lors du règne de l'empereur Basile II le Macédonien et surtout après l'an 1002, — l'occupation de la ville de Vidin sur le Danube — est constatée aussi dans les territoires intracarpathiques.

A cette époque, le duc (le voivode) du Banat Ahtum, vers la fin du Xe siècle et le début du siècle suivant, aurait obtenu son pouvoir des Byzantins (accepit potestatem a Grecis) selon la „légende de Saint Gérard". À Vidin, résidence d'un évêché „grec" fut baptisé le voivode du Banat, dans le rite grec *(iuxta ordinem et ritum ipsorum Grecorum)* avant ou après la conquête de la ville par les Byzantins, et c'est toujours du même endroit qu'il apporte ses moines et les installe dans sa ville de résidence sur le Mureş *(urbs Morisena)*, où il fit bâtir une église vouée à Saint Jean Baptiste (Ş t. Pascu, *oeuv. cit.*, p. 64—65; N. Oikonimide, *À propos des relations ecclésiastiques entre le Byzance et la Hongrie, XIe siècle; le métropolite de Turquie*, dans *Revue des études sud-est européennes*, 1973, XI, nr. 3, p. 525—532), qui, ignorant les sources aboutit à des affirmations erronées.

Les monnaies des Comnens s'étendent sur tout le territoire de la Roumanie: en Munténie, en Oltenie, au Banat, en Transylvanie, en Moldavie et en Dobroudja. Les monnaies sont surtout en bronze et en cuivre, et moins en or et en argent, ce qui signifie que c'etaient des monnaies à circuler et moins à thésauriser. Le fait qu'on a trouvé à certains endroits de grandes quantités de monnaies (2000 à Zimnicea) signifie qu'elles représentaient une nécessité, non pas un cas fortuit (V. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècles*, dans *Revue des études Sud-Est européennes*, 1969, vol. I, nr. 1, p. 109—120; (E. Stănescu, *Les „Βλαχοι" de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnens*, dans *Revue des études sud-est européennes*, 1961, IX, nr. 3, p. 585—593). Des

monnaies byzantines c'est surtout le perper (hyperper), frappé à la fin du XIe siècle, qui, en vertu de sa circulation intense et de sa vitalité particulière, s'est répandu dans toute la Péninsule Balkanique. Il arrive aussi en Dobroudja et au Nord du Danube vers le début du XIIe siècle, au Banat et au Nord de la Moldavie. En dehors du perper en or de cette période, il y a eu d'autres monnaies byzantines en bronze, coupées, qui ont aussi circulé au XIIe siècle et au début du XIIIe siècle (O. Iliescu, *oevr. cit.).*

Dans le sud de la Transylvanie (à Făgăraş et à Sibiu) l'on a découvert trois trésors comprenant des parures d'une beauté et d'une qualité artistique remarquables: chaînettes en fil d'argent tressé, boutons en argent doré, ornements en filigrane, fragments de diadème en argent, pains d'argent, monnaies byzantines des années 1008—1143. La technique d'exécution de ces parures joint les éléments byzantins aux sud-slaves. Ces trésors, ainsi que les monnaies, relativement nombreuses, découvertes sur toute l'étendue du pays transylvain, témoignent de l'existence de catégories sociales que appréciaient de tels objets, qui s'étaient élevées à un degré appréciable de civilisation, qui avaient des relations économiques, culturelles et politiques avec le monde byzantin (K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei, în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 124—126 et Şt. Pascu, *oeuv. cit.*, I, p. 102).

*

* *

J'ai essayé d'exposer un chapitre de la civilisation du peuple roumain, par l'association des composants de ce „triple faisceau de forces en action" selon les dires de l'érudit français Henri Focillon: les traditions, les influences et les expériences. Les traditions — dans ce cas romaines et romanes — qui représentent la dynamique interne de l'histoire, les forces qui enrichissent l'histoire dans son développement ascendent. Les influences — en l'occurence celles romano-byzantines et byzantines-représentant les échanges, les „canaux" par lesquels les peuples et les accomplissements de la civilisation communiquent entre eux. Les expériences — en l'occurence celle de la population autochtone roumaine et des elements allogènes qui ont cohabité le long des siècles mouvementés du Haut Moyen Âge — poussées par le besoin de recherche et de création et qui enrichissent et renouvellent l'histoire.

ŞTEFAN PASCU

LES RELATIONS ÉCONOMIQUES ENTRE EST ET OUEST AUX XVe—XVIIIe SIECLES*

Quatre siècles d'histoire des rapports économiques entre les États, les air s et les zones de commerce du continent européen constituent une longue période de temps, riche en mutations structurales dans le domaine de la production et de l'échange, dans les relations et les techniques commerciales, dans les moyens d'échange et la nature des marchandises. Treize générations ont vécu ce saut ayant commencé par la Renaissance et achevé par le siècle des Lumières, cette transformation profonde des réalités du Moyen Âge à celles de l'Ere moderne; des formes, méthodes et techniques commerciales primaires, liées à l'apparition du crédit commercial des premières banques et sociétés commerciales bénéficiant d'un droit propre, à d'autres, nouvelles; à des modifications et progrès dans le secteur tertiaire, de la technique commerciale et dans le domaine financiaire, dans celui des transports, des companies commerciales plus compliquées du point de vue de leur système d'organisation, plus nombreuses et plus efficaces par leur rayonnement; des foires internationales et des bourses de marchandises — places pour les transaction économiques adaptées au volume accrû de l'échange sur le plan européen aussi bien que de la diversification toujours plus marchée des marchandises. Ce phénomène est suivi d'un nouvel essor, d'un elargissement de l'horizon économique, typique pour l'époque nouvelle, la capitaliste, avec les entreprises d'État, les bourses et les spéculations, avec des institutions financières nouvelles, avec le commerce de consignation et d'expédition, avec des relations économiques de dimensions planétaires, reglées par l'autorité de l'État, qui se substitue à la municipale, périmée.

D'habitude la sphère des relations économiques, celles de l'économie européenne est divisée en quelques grandes aires géographiques. D'abord, le domaine *méditerranéen*, avec ses voies terrestres et maritimes vers l'Orient et vers le Nord, liées à l'Empire Ottoman, aux Balkans, etc.; à l'Italie de Nord si riche et si active sous rapport économique et tout d'abord à Venise qui polarisait le commerce méditeranéen, les contacts avec l'Europe Occidentale et centrale, étendus jusqu'à Anvers et Londres. Ensuite, *l'Europe Centrale* où tout gravitait autour des villes de l'Allemagne supérieure, surtout Augsburg, Nuremberg et Regensburg, avec les contacts par le Brenner avec Venise, avec le monde méditerrannéen, ou par la voie de Frankfort-sur-le-Main, Erfurt, Leipzig, avec la Pologne, la Hongrie, les pays roumains et, plus loin, vers les pays slaves, mais aussi avec des courants dirigés vers Les Pays-Bas. Et, abstraction faite de la façade atlantique, du commerce transocéanique du XVI-e siècle, la *Baltique*, cette Méditerranée miniaturée, considérée par les uns com-

* Rapport au XVe Congrès International des Sciences Historiques. Bucarest, 10—17 août 1980.

me le grenier de l'Europe de Nord et, depuis le XVI-e siècle comme patrie du hareng, scène de l'activité de la Hanse qui opérait et moyennait entre l'Europe Occidentale, nordique et Orientale avec Lübeck comme ville-pilote et Gdańsk comme centre du trafic continental-maritime et surtout centre du trafic du Nord européen avec du bétail et des céréales. Avec la Ligue hanséatique, avec sa position prédominante, qui n'a cependant pu empêcher la pénétration dans cette zone des marchands de l'Europe Centrale et Occidentale, ainsi que la compétition, avec les ports hollandais ou avec les marchands anglais. Cette division, valable pour les XV-e et XVI-e siècle, ne peut plus être appliquée aux siècles suivants.

Mais un autre problème se pose, celui du rapport entre l'économie européenne aux XV-e — XVIII-e siècles et les moules géographiques dans lesquels on essaye de la faire entrer. En partant des concepts géographiques, on se heurte à toute une série d'inconvénients pour l'histoire économique, car, à côté de l'Ouest et de l'Est (où se termine l'Ouest et où commence l'Est?) il y a une Europe centrale dont la définition spatiale diffère souvent d'un auteur à l'autre (il serait hasardé de rendre absolue la distinction en une Europe Centrale de l'Est et centrale de l'Ouest); enfin une Europe centrale sud-orientale et le Sud-Est européen, parfois oublié, etc.

Dans les conditions d'unité économique de notre continent, surtout aux XVII-e — XVIII-e siècles, l'Ouest peut être parfois, difficilement séparé du Sud (les cas typiques; l'Italie avec ses colonies à Nuremberg, Vienne, Prague et avec des présences stables à Peste, Buda, etc.; ou bien Raguse (Dubrovnik) avec une colonie à Alba-Iulia, avec des présences actives à Timişoara, Bistriţa, Cluj ou Braşov. Ou bien la séparation de l'Est du centre (l'Allemagne Inférieure, la Pologne).

Rarement, les contacts économiques ont été bidirectionnels. Les courtiers et les marchandises ne circulaient pas en exclusivité de l'Est vers l'Ouest, ou vice-versa; des marchandises italiennes, par exemple, étaient exportées en Allemagne Centrale, d'ou elles étaient dirigées sur les territoires tchèques, sur la Pologne ou la Baltique, ou bien vers les pays roumains et d'ici, vers les Balkans, tout comme les marchandises véhiculées par les Hollandais à Constantinople étaient dirigées vers le Nord ou l'Est. On usait donc de voies terrestres et maritimes adéquates et, en cas de besoin par exemple, à l'occasion du changement de l'axe commercial, déterminé par les grandes découvertes géographiques, ou par l'abandon de certaines routes pour des raisons politiques-militaires ou économiques, c'est à dire le déclin des emporiums et l'ascension d'autres, etc. — on circulait sur de nouvelles voies, en traversant d'autres centres commerciaux.

En même temps, on doit tenir compte, dans l'analyse des relations économiques Est-Ouest, des transformations survenues dans la vie politique, économique, de grands événements et boulversements survenus pendant les quatre siècles. Commençant par l'effondrement de l'Empire byzantin, par l'avancement des Turcs et le duel entre la Turquie et Ve-

nise, par le conquête de la *Romania* Orientale et, ensuite, par l'extension de la domination othomane sur le Sud-Est de l'Europe et, au milieu du XVI-e siècle, sur une partie de la Hongrie. Parallèllement, mais non pas synchroniquement, continue le processus de formation des États centralisés dans l'Europe d'Ouest et Central-Orientale suivie de l'installation de l'absolutisme dans une série de pays européens. Puis, les guerres endémiques, la guerre de cent ans, de quinze ans, de trente ans, les guerres de suprématie, etc., avec tout leur cortège de destructions, suivies de redressements spectaculaires pour certains pays, de la cristallisation des Etats modernes, de la modification du paysage politique et géographique, du déplacement de certaines voies commerciales et de la lutte pour le contrôle de celles-ci.

Mais aucun autre phénomène historique n'a atteint les dimensions et les conséquences économiques des grandes découvertes géographiques. L'Europe dirige son attention vers l'Ouest, les relations économiques s'intensifient complétant l'économie continentale par l'inclusion dans son aire des territoires récemment découverts et conquis avec la gamme large de produits, dont quelques-uns (le café, le cacao, le thé etc.) diversifieront ce qu'on appelle „la géographie de l'alimentation". Les grands centres commerciaux italiens seront réorientés. Le commerce de Venise, tout comme celui d'autres emporiums italiens se maintient avec l'Allemagne, se réalisant, sans diminuer de son importance, par le défilé des Alpes et la voie Venise—Anvers fait concurrence à la voie maritime de Lisbonne avec la même ville néerlandaise. L'Allemagne, avec sa position géographique centrale, connaît une réduction des échanges, le commerce Nord—Sud ne diminue pas vertigineusement, mais les villes de l'Allemagne supérieure, participant au commerce Ouest—Est et au commerce italien ne tiennent plus de pas avec les grands centres Anvers et Lisbonne.

Le déclin du commerce de l'Europe centrale-orientale, la diminution relative de l'importance du poids de celui-ci dans l'ensemble du commerce international du XVII-e siècle, grâce, en partie, à l'augmentation et au changement du caractère transatlantique, de l'importance des marchés coloniaux, aussi bien qu'à la relative stagnation de la production dans cette zone n'ont pas pris des proportions tragiques et il semble que, pendant la guerre de trente ans, les rélations économiques Est—Ouest se soient même intensifiées et consolidées (surtout le commerce avec des matières premières, matières textiles, métaux, etc.).

Le commerce atlantique, lui non plus, n'a pas frappé radicalement celui de la Hanse, qui continue ses relations avec l'Est et le Nord. La tendance des états nationaux, gouvernés au XVII-e et XVIII-e siècles selon des principes modernes, fera cependant placer la Hanse dans une position inférieure en raison aussi des intérêts materiaux particuliers de l'Union, ainsi que de ceux des princes ou d'autres centres commerciaux allemands. Le déclin de la Hanse sera avant tout politique, puis économique et surviendra après la guerre de trente ans, quand la Bal-

tique se transformera surtout dans l'espace commercial pour les Suédois, Hollandais, Anglais et Danois. D'ailleurs, le XVII-e siècle est l'époque d'une crise qui a affecté tout le monde dans toutes les activités humaines et économiques, une crise variant en intensité avec des situations endémiques d'instabilité aggravée par les crises de conjuncture dues à la dynamique des prix, avec sa conséquence, le ralentissement du rythme du développement de l'économie capitaliste, mais aussi par des facteurs démographiques, des facteurs climatiques hostiles et par la pollution microbienne et son cortège de ravages.

Les Italiens en général et les Gênois et les Vénetiens en particulier, avec leur organisation commerciale ramifiée dans toute la Méditerranée Orientale et non seulement là, ont joué un rôle important dans la promotion des contacts économiques Est-Ouest. C'est sur les rivages de cette mer que cherchaient les Italiens, au XV-e siècle, les épices des Indes et de l'Asie de Sud—Ouest, apportées par les caravanes à travers les territoires musulmans. Mais l'Est méditerranéen n'était pas un simple relais dans les chemins d'Asie, il était capable d'alimenter un intense trafic vers l'Occident. Les Génois controlaient le commerce avec la mer Noire et la mer d'Azov, ils étaient actifs au Kouban et au Caucase, aux bouches du Danube et au fond de la Moldavie, à Suceava. Un commerce avec les plus divers produits parmi lesquels des peaux, de la laine, des aromates, de la cire, de la soie et surtout des esclaves, commerce pratiqué surtout par les Vénitiens que par les Gênois a continué aussi après la conquête de Constantinople par les Turcs. Tana et Caffa, qui exportaient du drap, des tissus, des aliments et des vins en Pologne et le Grand Duché de Moscou; le ports de Cetatea Albă et de Kilia, importants centre du commerce de transit dans le sud-est de l'Europe, visités par les commerçants moldaves, arméniens, grecs, juifs, actifs dans l'exportation des peaux, de la cire, du suif, ainsi de suite, perdent leurs positions dès l'établissement des Turcs dans la zone dés détroits. En revanche, Venise continue de jouir des avantages de sa suprématie dans le commerce Sud-Est.

Son activité dans la Mer Egée et les ports turcs n'a pas eu beaucoup à souffrir. Et aussi les colonies vénetiennes de la *Romania* Orientale continuent à se maintenir au centre des échanges économiques Est-Ouest, avec des produits de l'Occident et de l'Orient. Mais peu à peu, aux XVI-e et XVII-e siècles les horizons vénitiens se rétrécissent. Les commerçants vénitiens, intermédiaires dans l'échange méditerranéen, sont obligés de s'adapter à la concurrence toujours plus grande et plus efficace d'autres forces commerciales et le font avec des moyens et des ambitions plus réduites, cédant avancer les autres.

Les Vénitiens ont remplacé dans les pays roumains les Gênois et leurs relations avec la Moldavie sont fréquentes. Ils achètent de bétail (20—30.000 environ par an) et des peaux (200.000 environ par an); puis de la cire, des céréales et ainsi de suite; et ils vendent des tissus fins, de la soie, de la mercerie, de la verrerie. Les uns, comme par exemple

la famille Vorsi, établie en Moldavie font des affaires à Rome, à Venise et à Ancône. Les Florentins, les Venetiens et les Romains achètent du bétail en Transylvanie ou afferment des mines d'or à Zlatna. Des Florentins et des Vénitiens s'établissent définitivement ou temporairement à Buda, comme *mercatores*. La plus grande partie de leur commerce a lieu en passant par la Slavonie, mais les marchandises sont d'habitude vendues par les commerçants allemands de la capitale de la Hongrie. En 1500 environ, en Autriche intérieure aussi, apparaissent les premiers antrepreneurs italiens et le commerce de cette région se dirige vers Venise, dans le cadre de l'échange méditerrano-central-européen.

Les connaissances des Ragusains concernant le marché sud-est européen, leur efficacité, conjuguée avec le statut spécial dont ils jouissaient dans l'Empire Ottoman (en échange d'un tribut annuel payé depuis 1481, ce qui leur a conféré la liberté du commerce dans l'Empire, et une taxe douanière réduite, de deux pour cent) ont encouragé leurs activités économiques. La sphère qu'elles embrassent est large: la Bosnie, la Serbie et Macédoine, la Bulgarie, la Grèce, la Valachie, la Transylvanie et la région danubienne. Ils entretiennent en même temps des relations actives avec des États et des centres commerciaux de l'Ouest, avec l'Italie, l'Espagne, la France, les Flandres, mais aussi avec la Bohême, avec Anvers, Cologne, Hambourg, etc. Ils font du commerce avec des épices, des tissus, de la laine, des céréales. En même temps Raguse moyennait le commerce entre Venise et l'Empire Ottoman, devenant par la suite sa rivale. D'autre part, on peut constater, depuis la fin du XVI-e siècle, des tentatives de la part des commerçants, mais aussi de la part d'autres, appartenant à d'autres zones des Balkans, d'établir des relations directes avec l'Ouest, en évitant Raguse.

L'Europe Centrale a joué un rôle toujours plus important dans l'économie, dans le commerce Est-Ouest, par suite des modifications qui sont survenues comme conséquence de l'établissement des Turcs dans le Sud-Est européen et dans la Méditerranée orientale. Les grands centres italiens réorientent la circulation de leurs biens provenant de l'Orient vers cette partie du continent et puis, au XVI-e siècle, vers Lisbonne et Anvers. Pour les rapports commerciaux avec l'Europe Orientale une grande importance présentait la zone du Nord de l'Europe Centrale. Le trafic commercial était dirigé par Leipzig, Wroclaw et Poznań — la branche nordique et, sur la voie méridionale, vers la zone centrale-orientale de l'Europe, les marchandises étaient véhiculées vers Frankfort-sur-le-Main ou Nuremberg, où se croisaient les voies principales du commerce Est-Ouest. Dans l'Europe Centrale on importait à la fin du XV-e siècle et au XVI-e siècle, via Lwow et Cracovie, dans les centres de l'industrie textile de l'Europe Centrale et de l'Italie le colorant *schirwitz*, puis du bétail (des boeufs) de Hongrie et de Pologne, de Valachie, de Moldavie et Transylvanie ou d'Ukraine; du blé, via Gdańsk et de la Russie, des fourrures très sollicitées sur les marchés d'Allemagne, mais aussi dans l'espace ottoman aux XVI-e et au XVII-e siècles, puis des peaux, de la

cire, etc., qui étaient commercialisés à Nuremberg, Augsburg, Frankfort-sur-le-Main ou dans les Flandres.

L'Europe centrale-orientale a plus intensémant participé aux formes modernes du commerce international. La Hongrie, qui importait au XV-e siècle du drap de l'Italie du Nord, de l'Allemagne Centrale, de l'Angleterre, des Pays-Bas et de la région du bas Rhin, mais aussi de Bohême et de Moravie (durant l'année fiscale 1457—58: 15.000 „pièces" en valeur de 130.000 florins) et exportait du cuivre vers Venise, l'Allemagne supérieure et les Flandres, modifie la structure de son exportation aux XVI-e — XVII-e siècles. L'exportation de cuivre est en déclin en raison de la baisse de la demande sur le plan mondial; en revanche augmente considérablement celle du bétail, des boeufs surtout. Le principal marché de cette exportation demeurent Venise et l'Allemagne.

Les pays de l'Europe centrale-orientale continuent aux XVI-e et XVII-e siècles à approvisionner les marchés de l'Europe occidentale avec des produits agro-alimentaires et des matières premières mais aussi avec des produits manufacturiers propres, tandis que l'Europe de l'Ouest et centrale fournissait directement ou par voie de transit, du drap fin, des tissus de qualité moyenne, de la soie, des épices, des objets de luxe, du papier, des produits métalliques, etc. Un exemple concluant à l'égard de ces derniers: en 1503 seulement ont été exportés en la Valachie, via Braşov, 2.424.950 couteaux dont 1.140.000 de Styrie et le reste de 1.284.950 probablement de Slovaquie et de Silésie (via Cracovie), de Regensburg ou Graz. Peut-être en transitait-on une partie dans les Balkans. Ou bien cet autre exemple: l'importation substantielle de la Slovaquie, via Vienne ou Cracovie, en Transylvanie — de drap, mais surtout de chapeaux de Jihlava et Bratislave: rien que devant les années 1599—1637 on a apporté à Cluj, à côté d'autres marchandises, plus de 750.000 chapeaux bon marché.

Après la guerre de 30 ans, un rôle particulier revient à la ville de Leipzig, principal entrepôt qui a relié l'Allemagne Centrale à l'Europe de l'Est avec ses multiples liens via Brême, Hambourg et Gdańsk; via Frankfort-sur-le-Main; ou via Nuremberg et Prague, ou Berlin—Wroclaw, Dresde et plus loin vers l'Est. A Leipzig, dans la seconde moitié du XVI-e siècle se rencontrent des est-européens, à savoir des marchands polonais, ukrainiens, et russes avec ceux de Nuremberg. Une présence remarquable est celle des marchands juifs de Pologne et de Russie: en 1685 ils constituent 8% du total des marchands à avoir visité ce bourg. Les marchands de l'Est apportaient directement à Leipzig des marchandises de l'Est, livrées, jusqu'alors à travers Poznań ou Frankfort-sur-l'Oder. La ville de Leipzig (et par la suite Berlin) contrôlera aussi l'économie du hinterland du nord-est de l'Allemagne, mais son poids quoique considérable encore, diminuera sensiblement au XVIII-e siècle.

Deux voies plus importantes favorisaient au XV-e siécle les relations de la Pologne avec l'Ouest. La première reliait les emporiums de l'Europe Centrale avec la côte de la mer Noire, avec ses colonies génoises

et, en passant par Lwow, Cracovie et Wroclaw, on transitait vers l'Ouest de la soie et des épices et, vers l'Est, du drap, des articles de mercerie et produits d'épicerie.

L'autre voie menait de la Hongrie en passant pas Košice, Cracovie, Toruń et Gdańsk vers la mer Baltique, en les rattachant aux Flandres ou à d'autres régions de l'Europe Centrale. Sur cette voie on exportait surtout du cuivre, on importait surtout du drap des Flandres, d'Angleterre ou d'Allemagne. C'était en somme un commerce de transit entre les pays baltiques, la Hongrie, la Moldavie et le bassin de la mer Noire dont le centre était devenue la ville de Cracovie tout comme Lwow l'était devenu pour le commerce sud-oriental, et Gdańsk pour celui de la Baltique.

Les traces de ces relations dataient depuis les siècles antérieurs et étaient partiellement subordonnées au trafic hanséatique. Plus réduite comme importance était la voie qui traversait Toruń par l'est de la Grande Pologne, la Silésie, la Moravie, l'Autriche et symboliquement l'Italie. Sur les voies qui reliaient les villes de Gdańsk et Toruń avec Cracovie on approvisionnait la Hanse en cuivre et en argent venu de Slovaquie.

Parallèlement, après le déclin du port de Tana fleurit le trafic sur la voie Lwow — Cetatea Albă — Kilia de plus loin importante pour le commerce hanséatique et gênois et practiqué par des commerçants moldaves, arméniens, mais aussi allemands et russes, établis à Lwow ou à Lublin. Les marchandises orientales arrivaient en Pologne par l'intermédiaire de la Moldavie ou par celui des marchands vénitiens, silésiens, ou de Nuremberg qui les apportaient de Venise, de Bruges ou d'Anvers. Le déclin progressif du commerce de la mer Noire, la diminution du trafic des marchandises orientales, sera pourtant temporaire et au XVI-e siècle il se développera de nouveau sur les voies qui menaient de l'Istanbul par la Moldavie, vers la Pologne. L'intensité en sera réduite, les ports de la mer Noire auront perdu leur importance.

Les grandes transformations du XVI-e siècle ont influencé la vie économique de la Pologne. L'importation de l'Occident dépassait l'exportation dans cette direction, et le bilan commercial actif de la Pologne dans la zone baltique se conjuguait avec le bilan passif de la branche centrale-européenne et sud-orientale de ce commerce. On remarque une diminution du transit du cuivre de Slovaquie, les épices sont importées surtout de l'Ouest. Une augmentation sensible connaît l'exportation vers l'Ouest, surtout de produits de large consommation, de matières primaires et d'aliments, de céréales (par Gdańsk), boeufs, bois, potasse. Vers le milieu du XVI-e siècle l'exportation de bétail et de bois constitue 90% du total et 80% des exportations polonaises via Gdańsk. On importait des tissus, de la soie, des épices, des vins, des harengs, etc., on établissait de nouveaux contacts sur de nouvelles routes en particulier vers la Russie et l'Allemagne mais aussi par de nouveaux centres (comme Lublin ou Varsovie, etc.) pendant que Cracovie cotinuait ses relations avec la Silésie, l'Autriche, Vienne et la Transylvanie (la ville de Cluj en particulier).

Le déclin de l'économie polonaise au XVII-e siècle et surtout durant la guerre suédoise, les luttes avec les Turcs, la guerre de 30 ans, etc. a renversé la balance commerciale, a écarté en bonne partie la Pologne du grand trafic commercial international, a réduit le rôle économique de la ville de Cracovie, a sensiblement diminué l'exportation de céréales par Øresund et celle du bétail vers l'Ouest, à la suite de la concurrence du cheptel du Danemark et de la Frisie. Mais les relations entre Lwow et la Moldavie restent actives.

Les grands changements de structure ont placé au XVI-e siècle la mer Baltique en tête des relations entre l'Est et l'Ouest. Les marchandises transportées de l'Europe de l'Est vers les ports baltiques et la zone arctique ou, par voie terrestre, vers l'Europe centrale et plus loin, vers l'Ouest, comprenaient Reval et Riga, Leningrad et Gdańsk, Viborg, Narva et Arkhangelsk. C'étaient surtout des produits agricoles (seigle, avoine, riz, blé) mais aussi de la cire, du suif, des peaux mégissées, des fourrures, de la potasse, etc., qui, au XVII-e siècle, prenaient la route de Lübeck, de la Hollande, de l'Angleterre et de la Suède. Le bilan du commerce baltique étaif actif: le poids de l'exportation de l'Est oscillait, approximativement, entre 25%—40% de sa valeur totale. Les relations du port de Gdańsk où accostaient les navires de la France, des Pays Bas, de l'Angleterre, de l'Écosse, de l'Allemagne inférieure, de la Suède, du Danemark, etc. avec l'Ouest du continent à être très active; en 1717 on achemine à Gdańsk une grande variété de marchandises d'Amsterdam, Lübeck, Lisbonne, Londres, Bordeaux, Newcastle, Amsterdam, Dunkerque, etc. Le commerce baltique avec la Russié était dirigé via Novgorod tandis que Vitebsk, Smolensk, Pskov et Kaunas étaient les principaux entrepôts du trafic de l'Ouest au XV-e siècle qui vont se concentrer au siècle suivant dans les villes de Riga, Reval ou Dorpat, lorsque la présence des marchands de l'Ouest commence à devenir plus active.

Des voies commerciales importantes menaient vers les villes baltiques, vers les côtes de l'Arctique, vers l'Europe Centrale, jusqu'à Leipzig ou Frankfort-sur-l'Oder. À la suite de la centralisation de l'Etat russe, Moscou devient le principal centre commercial. Mais la politique économique tzariste était très oscillante: on conclut des contracts avec la Hanse qui sont ensuite interrompus. Les Russes entretiennent des relations économiques avec le Danemark (le traité de 1516), puis avec l'Angleterre dont les commerçants jouissent de privilèges spéciaux, du droit de s'établir à Moscou, Vologda et Arkhangelsk (1586), renouvelés en 1617 et puis abrogés pour des raisons militaires et politiques; avec les Hollandais, avec lesquels Moscou passe une convention en 1647 et qui s'établissent dans les localités mentionnées mais aussi à Pskov, etc. Mentionnons aussi la Société des commerçants parisiens qui ont conclut en 1587 un accord concernant les relations économiques avec Arkhangelsk, Vologda et Novgorod. En même temps on entretient des relations avec les ports allemands Lübeck et Hambourg. Parfois, des marchands d'Augsburg sont présents à Moscou (1606) pour affaires: leur principale base

de départ était Vienne et Prague. En 1500—1650 la Russie réalise d'importants surplus dans l'exportation vers l'Ouest surtout par les ports baltiques. Le bilan est actif parfois même très positif: durant les années 1699—1700, les importantion de la Russie constituaient 65,8% et les exportantions en Russie — 34,2%. Mais dans son ensemble et comparativement la participation de la Russie au commerce ouest-européen était réduite, peut-être aussi à cause du monopole d'Etat, du contrôle de la législation. Le passage des formes anciennes de relations commerciales à d'autres de type nouveau, une restructuration radicale est réalisée avec la période marquée par le personalité de Pierre le Grand et sa politique novatrice. Malgré tout, le commerce d'importation et d'exportation avec l'Ouest reste surtout l'apanage des étrangers. Les épigones de l'empereur stimuleront le commerce extérieur avec la Hollande mais surtout avec l'Angleterre, le principal client de matières premières. Pendant le XVIII-ème siècle 90% de ce commerce russe se concentrait dans les ports baltiques et deux tiers à Saint-Petersbourg.

La Hongrie, avec sa position central-orientale, était étroitement liée, jusqu'à sa conquête et à son partage au milieu du XVI-ème siècle, à l'Ouest de l'Europe par des routes qui conduisaient en Italie ou en Allemagne supérieure, par la présence active de nombreux commerçants à Buda et Pesta mais aussi dans d'autres centres. La structure du commerce et le catalogue de marchandises étaient similaires à ceux d'autres régions centrales-orientales et orientales de l'Europe: l'exportation à l'Ouest de biens de consommation, de matières premières, de produits agricoles et surtout de bétail: le pays était le terrain classique de l'élevage du bétait pour l'exportation, capable de livrer quelquefois par an jusqu'à 100 000 boeufs. Puis l'exportation de cuivre de Slovaquie et l'importation du drap occidental. Le volume du commerce vers l'Ouest de la Hongrie s'élevait à 1/2 millions florins environ, pour atteindre dans les années 60—70 du XVI-e siècle un montant de 4.5 à 5,5 millions de florins. Le poids était détenu par l'exportation du bétail (il vest vrai qu'une partie provenait d'autres zones, aussi telles que la Transylvanie, la Valachie, la Serbie, et était au fond une marchandise de transit): environ 100.000—110.000 boeufs étaient acheminés vers l'Ouest, et près de la moitié en était dirigée sur l'Italie.

C'est ainsi qu'on a perçu des taxes aux douanes de la Hongrie — seulement entre 1577—1583, 120.579 têtes de bétail expédiées exclusivement vers Venise par „la voie italienne" ou „la voie vénitienne" comme on l'appelait et qui menait, via Semmering, Tarvisio, Portogruaro, à la ville des lagunes. Les boeufs ont représenté donc, tout comme le cuivre et le vin exportés du nord de la Hongrie (1 million florins par an), le plus important objet hongrois d'exportation à l'époque de la constitution du marché capitaliste mondiale: en 1562 on expédiait à l'Ouest et dans le Sud-Ouest environ 40.000 boeufs, et en 1687 — 84.282 boeufs. Parallèlement, s'épanouissait aussi le commerce de la Bohême, concentré à Prague (métaux, bétail, etc.) réalisé surtout vers Nuremberg, tandis que Plsen

prospérait grâce au transit du bétail (environ 18—20.000 par an), comme d'ailleurs certains centres de Slovaquie (vers 1600—7000 boeufs, plus tard environ 2500 par an). En ce qui concerne le cuivre de Slovaquie, tout d'abord celui de Banská Bystrica — il dominait les marchés de l'Ouest, du nord et du sud du continent à côté du cuivre de Mansfeld et celui du Tyrole et, au XVII-ème siècle, celui de Suède. Anvers, Lisbonne, Venise constituaient les principales étapes de ce commerce. La famille Fugger approvisionnait en cuivre de Slovaquie les marchés de Frankfort-sur-le-Main, Cologne, Lübeck, Nuremberg; mais le cuivre était exporté aussi vers Frankfort-sur-l'Oder, Anvers, Poznań et Gdańnsk ou vers Vienne, Regensburg, Nuremberg, Munich. Vers le milieu du XVI-ème siècle les Fugger abandonnent l'exploitation des mines, la production traverse de grandes difficultés, ensuite elle se refait temporairement. Dans l'ensemble, la production avait diminué de 4500 tonnes par an à 2000 tonnes environ (1620). Le prince de Transylvanie, Gabriel Bethlen, a essayé de stimuler la production de cuivre en visant l'établissement, en alliance avec la Suède de Gustave Adolf d'un monopole mondial du commerce de cuivre, tentative qui a échoué.

Enfin, en ce qui concerne les importations, le drap occupe la première place. Le drap néerlandais et anglais arrivait en Europe Centrale-Orientale de l'Ouest, du Nord-Ouest et de Venise. Ensuite c'était le tour du drap des Flandres, des Pays-Bas, de la région bas et du haut du Rhin, de l'Allemagne supérieure et peu de sortiments d'Autriche, auxquels s'ajoutent ensuite ceux de Slovaquie et de Pologne. Vers 1500 de nombreux marchands italiens et surtout florentins, puis vénitiens de Buda ont monopolisé le commerce de textiles de Hongrie.

En ce qui concerne le commerce en épices au XV-ème siècle, Bursa représente un des centres importants de ce trafic. Les marchands florentins et les Gênois de Pera, aquisitionnaient ici des épices qui s'exportaient ensuite en Italie. Au XVI-e siècle, les Occidentaux s'approvisionnaient aussi directement de l'Orient (Alep, Le Caire, Istanbul, Bursa) et les dirigeaient vers les Balkans ou vers l'Ouest. Après les grandes découvertes géographiques l'Europe d'Ouest, centrale et même celle de l'Est s'approvisionnaient avec des épices, surtout avec du poivre, distribué par Anvers, par les centres allemands ou par Venise dans les pays de l'Europe centrale-orientale et dans l'Est.

Les compétitions entre les compagnies hollandaises et anglaises au XVII-e siècle ont contribué aux grandes fluctuations du flux du poivre, et surtout de celui du Levant, les importations annuelles se chiffrant un siècle plus tôt à 1200 tonnes de poivre et à plus de 1200 tonnes d'autres épices par an. Les principaux importateurs ont été les Vénitiens (d'Alexandrie, de Beyrouth), le commerce des autres concurrents méditerrannéens de Venise restant dans l'ombre. Au début du XVII-e siècle l'importance de la ville lagunaire diminue, le marché européen étant dominé par Amsterdam. La compétition anglo-hollandaise a eu pour résultat une diminution sensible du prix du poivre sur le marché européen.

Les relations économiques du Sud-Est de l'Europe avec l'Occident ont été marquées par l'instauration de la domination ottomane dans la région et de la subordination des pays soumis aux intérêts de l'empire. D'ici, la politique économique — dans la mesure où l'on peut parler d'une politique économique ottomane — fluctuante, souvent improvisée: les Turcs n'avaient ni la formation ni l'expérience mercantile; les courtiers de ce commerce étaient les Grecs, les Juifs, les Arméniens et d'autres marchands des pays du Sud-Est de l'Europe. D'habitude, l'Etat ottoman ne faisait pas appel aux marchés extérieurs: quand il était absolument nécessaire, on envoyait les soi-disant „marchands impériaux" à Venise, en Angleterre ou dans d'autres pays. Jusqu'en 1569 les centres italiens et surtout Venise servaient d'intermédiaires au commerce ottoman avec le monde occidental, en collaborant parfois en ce sens avec les Hollandais et les Anglais résidents à Venise ou avec les marchands juifs spécialistes dans le commerce levantin. Mais les relations turco-vénitiennes étaient extrêmement complexes et c'est pour cela qu'on a essayé aussi une coopération avec Gênes ou avec Florence ou on faissait appel à Raguse. Mais quand les circonstances étaient favorables, Venise continuait à bénéficier de privilèges commerciaux, surtout dans le domaine du trafic des épices.

Après une période de développement, y compris le règne de Süleyman II, commence une phase de stagnation, de crise, voire même de déclin économique. L'économie turque est restée statique, elle n'a pas su s'adapter aux nouvelles circonstances imposées par les modifications fondamentales des institutions et des pratiques économiques occidentales. L'empire adopte la politique des „capitulations", des privilèges de séjour et de commerce dans l'Empire, avec immunité de taxes et sans subordination à la jurisdiction ottomane. Les Occidentaux réussissent à occuper des positions importantes dans le commerce méditerrano-oriental, monopolisé jusqu' alors par les Italiens. La politique d'amitié de la France, y compris la permission accordée à la Turquie d'accès au port de Marseille, a favorisé la pénétration des Français sur le marché du Sud-Est. Le développement des relations commerciales commence par la capitulation de 1536 (renouvelée en 1589), mais les Anglais, profitant des guerres civiles et disposant de marchandises plus sollicitées en Orient (surtout des textiles), obtiennent eux aussi le droit de „free trade" dans l'Empire ottoman (1553), ensuite un régime spécial, et notamment le libre trafic sous pavillon anglais dans les ports turcs (1580 et 1583), avec le payement d'une taxe douanière de 3% (les Français et les autres payaient 5%) et la fondation de la Compagnie levantine ou de la Compagnie turque qui ne fut supprimée qu'en 1825. La lutte acerbe entre les compagnies françaises et anglaises allait prendre fin au XVI-e siècle avec une diminution du pouvoir de la France dans le commerce du Sud-Est. Mais elle réussit à obtenir en 1604 le renouvellement des capitulations. A l'exception de Venise et de l'Angleterre, les autres, les Catalans et les Portugais, les Florentins et les Gênois ou ceux d'Ancône et

d'autres encore, pouvaient pratiquer le commerce dans l'Empire seulement sous pavillon français. Par les capitulations de 1612 les Hollandais réussissent eux aussi à s'imposer sur les marchés ottomans. Mais après 1630 le commerce vénitien, comme le français perderont de leur ampleur. Après la guerre de 25 ans (1645—1670) s'imposera la domination des Occidentaux dans le commerce extérieur de l'Empire ottoman. Le Sud-Est et le Levant deviennent un marché au commerce occidental pour une grande variété de marchandises.

Des transformations politiques ont déterminé d'importantes mutations à la fin du XV-e siècle et au XVI-e siècle dans l'évolution du commerce de la Moldavie et de la Valachie: la transformations de la mer Noire dans une mer turque, donc l'empêchement de la participation directe, à la fois avec la perte des très importantes villes portuaires, comme Kilia, Cetatea Albă, ensuite Brăila, au trafic international. Dès la moitié du XVI-e siècle les Turcs imposent un régime préférentiel de vente des produits nécessaires à la Porte Ottomane, et ensuite, l'interdiction de l'exportation dans d'autres pays („le monopole commercial"). Dans ces circonstances, les marchands balkano-levantins ont pénétré en grand nombre dans le circuit commercial des deux pays, en concurrant les marchands autochtones. Cependant les contacts avec l'Occident continuent, comme ceux avec la Baltique, sur d'autres voies vers Vienne ou vers Venise. Les contacts commerciaux avec l'Autriche, l'Allemagne et l'Angleterre étaient rares et leur valeur était relativement réduite. On exportait des boeufs (Dimitrie Cantemir ou des voyageurs comme Balsić, Bandini mentionnent de massifs transports de bétail à Gdańsk — 40 000 par an). On pratiquait aussi un important transit avec des marchandises „turques" vers la Pologne, Vienne et les pays allemands au XVII-e siècle avec du suif, des peaux, du poisson, des céréales, du miel, etc., parallèlement à une importation de produits de Nuremberg, Vienne et Leipzig. Les liens avec Venise ne sont pas interrompus. On exporte du bétail, de la cire, des chevaux, du cuir (certaines marchandises par l'entremise des négociants balkaniques). Par exemple en 1584 Sima Vorsi chargeait un bateau à Galați avec 12 000 peaux d'animaux et d'autres marchandises destinées pour Venise. En ce qui concerne l'exportation des boeufs à Venise, les troupeaux étaient conduits d'habitude par les Albanais jusqu'à Zara. Aux XVII—XVIIIe siècles à Venise on exportait de la Valachie aussi de la cire, achetée par des marchands de Janina, mais aussi de Moschopolis et de Shkodër, et de la laine fine, des peaux, etc.

En ce qui concerne les liens commerciaux de la Moldavie et la Valachie avec l'Angleterre, la valeur de ce commerce n'était pas élevée. En tout cas il y avait des contacts: en 1583, Pierre le Boiteux a accordé un privilège commercial aux négociants anglais du Levant et les marchands écossais de Moldavie établis dans les régions de Hîrlău, Cîrligătura et Vaslui faisaient du commerce avec de la potasse et des cendres de potasse, achetées ensuite par les marchands anglais de la Compagnie de

l'Est de la mer Baltique ou par la Compagnie du Levant, de la Méditerranée orientale. Les Hollandais sont présents eux aussi sur le Danube (1681), à Galaţi, où ils achetaient aussi de la potasse. Les marchandises anglaises transitées étaient vendues aussi par les compagnies commerciales grecques de Sibiu et de Braşov.

La principauté de la Transylvanie, autonome jusqu'à l'instauration du régime autrichien, entraîné au XV-e siècle dans un vif courant commercial, continue les traditions antérieures. De nombreux privilèges commerciaux et douaniers ont été accordés aux principaux centres comme: Braşov, Cluj, Sibiu et d'autres et les liens étroits avec la Moldavie et la Valachie ont favorisé un développement ascendant des rapports économiques élargis au-delà des frontières. Il y a des relations avec Košice et d'autres villes de Spiš, avec Buda, Prague, avec des centres de la Bohême et de la Pologne, avec Zara, Venise, Bâle, Nuremberg. C'était un commerce avec des boeufs, des chevaux, des fourrures, des épices, des armes, des métaux, du papier, des céréales, des produit agricoles, des matières premières, réalisé par Oradea, dans la direction de l'Europe centrale, soit par Buda ou par l'autres voies vers l'Autriche, l'Allemagne et le nord-ouest de l'Europe. Au XVI-e siècle ces relations s'amplifient surtout après la prise de Buda et la transformation d'une partie de la Hongrie en pachalik, mais sur de nouvelles routes, au nord-ouest, avec des relations étroites avec Vienne, Wiener Neustadt, les républiques italiennes, avec la Slovaquie surtout avec Košice, Prešov, Bratislava, Bardejov et d'autres centres; avec Cracovie, la Silésie et la Moravie et sur les principales artères de l'Europe centrale, vers l'Occident. Avec une large participation à ce commerce des Italiens, des Autrichiens et des Allemands, auquel s'est associé aussi un courant de la Hongrie occupée, la Slovénie, la Croatie, avec des liens avec l'Occident. Les sources documentaires et surtout les registres douaniers reflètent la valeur particulière des dimensions de ce trafic, mais aussi les mutations dans sa substance. Les marchandises traditionnelles disparaissent pour céder la place à d'autres nouvelles marchandises imposées par l'évolution de la civilisation, d'une grande variété, apportées de l'Occident, de l'Europe Centrale et de la zone méditerranéenne. Un seul exemple: en 1599 on a importé à Cluj de Vienne 16 assortissements de draps, de taffetas vénitien, de soie allemande, de satin, de damasc, de chapeux, de broderie, de mercerie; puis de safran importé de Toscane, des colorants, des épices et des fruits d'Orient, des produits métalliques. D'ailleurs, à Vienne, il y avait presqu'en permanence des marchands de Cluj. De nombreux commerçants de la Transylvanie étaient présents en Allemagne, en Pologne, mais surtout à Cracovie, en Hongrie et en Slovaquie, à Nuremberg et à Venise, à Milan, Leipzig ou Lwow. Quelques-uns s'y établissaient même et, en obtenant la naturalisation, continuent à entretenir d'intenses relations avec les villes de leur ancienne patrie.

Au premier plan se situe l'exportation de bétail (boeufs) en Occident, très convenable aux XVI-e et XVII-e siècles, quand le prix de la

viande était très élevé en Occident. A ce commerce participaient souvent même les princes de la Transylvanie, mais aussi les voïvodes de Moldavie et de Valachie. C'était un flux continuel, sur les routes traditionnelles difficiles, mais c'était un commerce rentable à Venise, en Autriche et en Allemagne. Dans les registres douaniers de Cluj, entre 1599—1637 on été enregistrés 255 transports de boeufs, pour lesquels ont été payées des taxes douanières de 22 578 florins, c'est-à-dire la valeur douanière du bétail exporté dépassait 680 000 florins. Une partie du bétail, des peaux, de la cire, du sel, du miel, etc. exportés, prenait la route de Nuremberg, Regensbourg, Augsbourg, Frankfort-sur-le Main, ou via Cracovie, vers Gdańsk.

Une autre question concerne l'importation d'épices et de draps. Au début du XV-e siècle Sigismond de Luxembourg, après la perte de la Dalmatie, importante zone pour le revitaillement de la Hongrie avec des produits d'Orient, déploie une activité fébrile pour faire perdre à Venise ses marchés traditionnels et pour assurer l'approvisionnement avec des épices par le maintien des liens permanents par les bouches du Danube avec la mer Noire, par l'élaboration d'accords commerciaux avec la Valachie et la Moldavie.

L'action de réorganisation de ce commerce de la Transylvanie avec les deux autres pays roumains, s'est réglementée par les accords douaniers et par les liens de certains centres commerciaux surtout de Braşov avec les bouches du Danube, donc aussi avec la mer Noire, qui ont stimulé le fonctionnement de cette artère du commerce international avec des marchandises d'Orient apportées par les Musulmans *(quae per Sarracenos asportantur)*, et, premièrement, le poivre, apporté de la zone des côtes orientales de la mer Noire en Transylvanie et plus loin. Au XVI-e siècle le flux a continué via Braşov, mais aussi Sibiu, Oradea, Debrecen et Košice.

Les registres douanièrs de 1500 (Sibiu) et de 1503 (Braşov) indiquent un total de 825 quintaux de poivre par an (d'une valeur douanière de 36 200 florins) ce qui représentait 5 fois l'importation de poivre apporté par l'Adriatique, par Vienne à Bratislava ou 1/10 de l'importation vénitienne d'Alexandrie. Cette voie assurait l'approvisionnement avec des épices, à une période où les galères vénitiennes ne pouvaient plus acheter du poivre dans la zone orientale de la Méditerrannée, à Alexandrie ou à Beyrouth, à la suite de l'installation des Portugais aux Indes et de la crise, de quelques décennies, du commerce méditerrannéen avec du poivre. Le flux des épices continue, l'approvisionnement se faisant par la Valachie et la Moldavie, puis, au XVII-e siècle, par Vienne (apporté d'Anvers), Cracovie, Lwow ou Iaroslav.

En ce qui concerne les draps, les produits textiles d'Occident, les marchands florentins, vénitiens et gênois les apportaient en Hongrie ou en Transylvanie, d'où ils étaient partiellement, transités en Valachie et en Moldavie. Mais au XVI-e siècle les voies commerciales sont modifiées

et les draps sont transités par Vienne, via Nuremberg, surtout les produits textiles des Pays Bas, de la région rhénane, de l'Italie, de l'Allemagne méridionale, mais aussi ceux de Silésie, de Bohême, de Moravie ou par Cracovie et Lwow. Dans la première moitié du XVII-e siècle apparaissent de nouveaux assortissements surtout des draps anglais, de l'Europe Centrale et centro-orientale, mais presque pas de drap des Pays-Bas ou d'Italie, pour qu'à la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e siècle réapparaissent une série de draps italiens et néerlandais, à côté d'autres nouveaux assortissements. En tout, près de 80 assortissements de draps en provenance de l'Europe Occidentale et Centrale ont été commercialisés en Transylvanie et une partie, par la Transylvanie, en Moldavie et en Valachie. Au XVIII-e siècle la situation se modifie: les draps sont fournis à la Transylvanie par Wroclaw, Leipzig et Vienne.

Le commerce bulgare, serbe et grec s'est accommodé, après la conquête, aux normes imposées par les Turcs. Les relations commerciales avec le nord du Danube, par la Valachie et la Transylvanie, avec l'Europe Centrale sont plus réduites, comparées à celles de la zone méditerranéenne avec les républiques italiennes, dans le cadre desquelles les négociants juifs ont joué un rôle important entre le XVI-e et le XVII-e siècle. Le trafic commercial était bidirectionnel: on exportait en Occident des peaux, de la soie, du riz, du coton, de la laine, des colorants, commercialisés souvent par les Ragusains; puis des tissus, du mohair, des chaussures et moins de baûmes et d'épices; des marchandises „de Rumélie", de Bursa, de „Perse", de Thessalonique, etc. Et surtout des peaux brutes ou préparées; par exemple en 1629 on a exporté de Raguse 29 660 peaux de bétail, et 5 689 peaux de boeufs achetées à Sofia. L'exportation des peaux à Venise par les négociants juifs de Sofia est signalée en 1640 et probablement, cela ne constitue pas une exception, ainsi que celle de Raguse à Cracovie (14 000 entre 1595—1600). Après que les Turcs furent chassés des territoires autrichiens et hongrois au début du XVIII-e siècle, une nouvelle phase a commencé dans le commerce extérieur avec l'Europe Centrale, en vertu du traité de 1718. Les principaux courtiers, les négociants balkaniques jouent un rôle important dans les relations économiques avec les provinces autrichiennes. L'exportation vers l'Occident et l'importation de l'Occident se réalisent sur la mer (par Thessalonique, Kavala ou Andrinople), audelà du Danube vers la Valachie, la Transylvanie, la Hongrie, vers l'Autriche et la Silésie; par la Serbie, vers Pest, Vienne et plus loin, ou par Sibiu et Braşov à Vienne.

Les Grecs ont profité de leur position géographique favorable, carrefour entre l'Occident et l'Orient: beaucoup de négociants pouvaient être trouvés dans les grands centres à Constantinople, Thessalonique, ou à Kios, important point commercial de la mer Egée. Les caravanes de chariots partaient avec les marchandises orientales de Siastita, Kostaria ou Moschopolis et se dirigeaient vers le bassin de la Moravie, pour

arriver à Belgrade (avec ses faubourgs habités par des négociants serbes, grecs, turcs, juifs, dalmatiens etc.), ensuite elles traversaient la Sava et se dirigeaient vers Budapeste et Vienne. Trois autres routes partaient vers l'Europe Centrale de Thessalonique. On faisait du commerce continental avec des fourrures, des tapis, du coton, des tissus, des peaux, du vin, de la soie, du poivre, des couteaux, etc. mais aussi dans les zones de la mer Méditerranée, de la mer Ionique et de l'Egée. Pendant que la Macédoine, la Thessalie, l'Epire s'orientaient plutôt vers l'Europe Centrale, les régions sudiques et les îles (surtout Hydre, Spetzia, Psara) s'orientaient vers l'Europe Occidentale. Enfin, la reprise économique et politique due au déclin du pouvoir ottoman a donné une sérieuse impulsion au commerce albanais. Au dernier quart du XVII-e siècle Venise, la France et Raguse ont leur agences à Durres, et au XVIII-e siècle s'intensifient les contacts avec Venise et Trieste. A Durres, port commercial et station de transit, on peut trouver non seulement des bateaux vénitiens ou ragusains, mais aussi des bâtiments français, hollandais et anglais.

Une partie du XVII-e et tout le XVIII-e siècle continuent d'appartenir aux créateurs de projets, pour qui le commerce apparaît comme un moyen, une pratique économique, et le principe que l'argent reste dans le pays, une prémisse générale de la politique économique. L'obtention d'un bilan commercial actif, la politique protectionniste (le modèle de Colbert), ou celle de l'acquisition du contrôle des régions riches en matières premières et le monopole des marchés (le modèle anglo-hollandais) constituent une constante dans l'expansion commerciale de certains Etats européens. Le mercantilisme, avec ses deux types en Allemagne (Reichmerkantilismus et Staatsmerkantilismus) poussait par le protectionnisme, par des plans de réorganisation du commerce, vers l'expansion. En conséquence, au XVIII-e siècle les relations commerciales ne se sont plus bornées aux sphères, déja étroites de la Méditerranée, de la mer du Nord et Baltique. Elles continuent à partir du XVII-e siècle de prendre les traits d'un commerce mondial, déroulé dans de nouvelles zones et de nouvelles voies. Les Hanséatiques et les Italiens ne sont plus les détenteurs de ces relations; elles appartiennent maintenant aux peuples atlantiques. La lutte pour la prépondérance commencée dès le XVI-e siècle, continue aussi dans les siècles suivants. Elle se déroule sous des formes inconnues au Moyen Age, sous des aspects typiques à la nouvelle époque: entre les États, entre les nations. Ce sont des luttes sanglantes pour la prépondérance, autant dans le commerce européen que dans l'extraeuropéen, entre l'Angleterre et la France, la Hollande et l'Angleterre, la Hollande et la France, terminées par la victoire de l'Angleterre.

Au XVIII-e siècle les Hollandais n'avaient pas encore perdu leur suprématie maritime, bien qu'elle commençât à être contestée dans la Baltique par la Suède et le Danemark et, sur la Méditerranée, par la France et l'Angleterre. Leur commerce maritime européen, avec le bassin

de la mer du Nord et de la Baltique a atteint le chiffre de 65 millions de florins. Néanmoins la Hollande n'a pas négligé la Méditerranée: ses cargos sont indispensables aux Gênois et aux Venitiens, aux Français et aux Espagnols, aux Arméniens, aux Grecs, aux Juifs levantins. Les Hollandais entretiennent des relations avec la zone des côtes de la Méditerranée, et sont présents à Constantinople, où ils vendent des épices et des baûmes, ou à Livourne, à Gênes ou Messine, en y moyennant le commerce Est-Ouest.

Le premier Etat européen à avoir profité — aussi par des raisons politiques — du régime des capitulations au Sud-Est de l'Europe et au Levant, a été la France (1536), qui disposera de 24 agences de commerce et consulats dans la zone des côtes de la Méditerranée orientale. Puis l'Angleterre, en 1580. Ce régime a été étendu aux XVII-e—XVIII-e siècles à d'autres états aussi. En ce qui concerne le commerce avec le monde européen, les Français et les Anglais, à partir du XVI-e siècle, ont pris la place des Vénitiens et des Génois dans le trafic traditionnel entre l'Empire Ottoman et l'Europe Occidentale. Successivement s'y ajoutent les Hollandais, les Russes, les Polonais, les Suédois, les Allemands et les Ragusains — ces derniers ayant un statut particulier. Cependant, le principal partenaire commercial étranger des Turcs reste la France, dont le commerce était estimé à 20 millions de réaux au milieu du XVIII-e siècle. Le rythme des contacts économiques franco-ottomans ne se maintient pourtant pas: pendant cinquante ans, la valeur du commerce français a baissé de 30 millions, à 4 millions de florins. Les Anglais, entrés plus tard dans la compétition, se sont débarrassés vers la fin du XVI-e siècle des intermédiaires italiens et hanséatiques, ils ont des consulats à Venise et dans d'autres centres italiens, sept agences de commerce dans l'Empire Ottoman, des compagnies commerciales en Russie. Leur rôle s'accroît au XVIII-e siècle: vers 1756, 70% de l'exportation totale de la Russie (bois de charpente, fer, coton etc.) sont dirigés vers l'Angleterre et en même temps les Anglais approvisionnent avec des marchandises russes d'autres Etats européens, qui les commandent à des firmes anglaises. Le commerce anglais avec le Sud-Est européen (surtout avec les produits „new drapery", puis des épices, du plomb, du zinc, etc.), s'étend aux dépens du commerce français.

Les Allemands et les Suédois essaient dans la même période d'augmenter leur présence sur le marché turc, les premiers — sur le Danube, les autres, sur la mer, avec de petits bateaux transportant des métaux et des produits métalliques. En ce qui concerne les Italiens, seuls les Vénitiens et les Napolitains continuent un commerce actif avec l'Empire Ottoman. En grandes lignes, le Sud-Est européen a entretenu des relations amples avec le monde occidental en spécial et avec le monde européen généralement: seules les douanes, évaluées à 5 millions de réaux, assuraient au milieu du XVIII-e, un quart des revenus de l'empire.

Les conditions politiques modifiées de l'Europe Centrale, issues du démembrement de l'Empire allemand dans des régions économiques, avec des autonomies territoriales et statales étroites, avec le protectionnisme, le mercantilisme et l'absolutisme, n'ont pas arrêté les relations économiques. Le commerce intérieur et extérieur continue bien que les villes impériales de l'Ouest et surtout du Sud de l'Allemagne aient été atteints par l'accroissement du pouvoir des États territoriaux, avec leur barrières intérieures considérables. La modification du sens du commerce reposant antérieurement sur le Rhin et la zone méridionale, en direction nordique (Hambourg, Lübeck, etc.) n'a pas affecté sensiblement les contacts avec l'Italie et surtout les relations avec l'Adriatique et le Péninsule balkanique. Frankfort et Leipzig continuent à jouer un rôle important dans le commerce de Sud-Est, dans celui de l'Europe Centrale et de l'Orient. Les liens sont directs, malgré la présence, comme intermédiaires, des Anglais. En échange, la division de la Pologne a affecté sérieusement la cohésion du commerce est-central-européen durant la seconde moitié du siècle, en modifiant ses directions, tandis que dans l'Est baltique, Saint-Petersbourg dépasse en importance et efficacité Riga, Reval et Dorpat, avec une participation très active des Hollandais et surtout des Anglais dans ces relations économiques.

En ce qui concerne la Russie, la structure de son commerce extérieur ne reflète pas de modifications de fond au XVIII-e siècle. Son volume était relativement limité: entre 1700—1726 les importations se chiffraient à 1—1,5 millions de roubles, et les exportations à 1,3—2,4 millions de roubles, avec une balance commerciale très active. Le système social en vigueur, c'est-à-dire la servitude personnelle, le servage, freinaient le progrès dans le domaine de l'économie. L'initiation d'une politique de libéralisation après 1726, la continuation de l'application d'accords économiques bilatéraux, avec l'Angleterre, la France, la Hollande, l'Allemagne, l'accès de la Russie à la Méditerranée permettent le maintien d'un bilan actif favorable surtout dans le domaine des rapports économiques maritimes. Les compagnies commerciales russes créés selon le modèle étranger ont stimulé le commerce avec la Hollande, l'Allemagne, la France, avec la zone de la Méditerranée, l'exportation de matières premières, de produits agricoles et surtout de fer. La plus grande partie de ce commerce extérieur continuait à être entre les mains des commerçants étrangers.

Après l'affranchissement de la Hongrie de sous la domination ottomane et la reconnaissance de la suzeraineté autrichienne sur la Transylvanie, les deux pays sont appelés à fournir des matières premières et à consommer des produits industriels des pays héréditaires des Habsbourg. On voyait se profiler des plans d'expansion économique vers l'Est, d'extension de leur domination jusqu'à la mer Noire et en Orient. De nombreux projets d'organisation du commerce oriental, des négociations avec la Porte Ottomane, des plans de réorganisation du commerce de la Transylvanie selon des principes mércantilistes, l'élaboration

de projets de la part de sociétés commerciales, la tendance de concentrer à Vienne les marchandises provenant de l'Ouest (l'Angleterre, la Belgique, l'Allemagne, l'Italie) ou de l'Est (la Pologne et la Russie), qui jusqu' alors étaient concentrées à Jaroslav, Gdańsk, Wroclaw et Leipzig, sont restés au début de simples projets. L'année 1718 ouvre une nouvelle époque dans la politique économique de la monarchie des Habsbourg, une nouvelle étape de son expansion dans les Balkans, dans la zone de la mer Noire et du Levant, et la paix de Belgrade situe l'Empire sur un pied d'égalité avec les marchands anglais, hollandais et français, en lui ouvrant des voies vers le Sud-Est européen, vers le Levant. On fonde des sociétés commerciales, dans le but de la valorisation de produits d'export de la Transylvanie, de l'Olténie et du Banat, de la Serbie et de diriger le commerce — orienté jusqu'alors vers Raguse (Dubrownik), — sur le Danube et la Sava, — vers les pays des Habsbourg, vers les ports libres Rijeka (Fiume), Trieste et Senj (Zengg), etc. Le bilan de la Transylvanie est pourtant passif: en 1768 elle importe des marchandises en valeur de 1 332 049 florins (en particulier d'Autriche, de Styrie, de Turquie) et exporte des marchandises en valeur de 514.158 florins (vers Venise, Turquie, etc.). Mais les Turcs aussi essaient de compenser les défaites politiques et militaires par des contracts économiques plus serrés avec la monarchie des Habsbourg. La stimulation du commerce levantin s'est matérialisée par la création de 13 consulats dans la Turquie européenne et asiatique (1769), puis d'agences commerciales à Constantinople; par l'inauguration, sur le Danube, de la voie commerciale à Ruščiouk et Galaţi.

Le commerce maritime autrichien avec le Levant détient une cote croissante dans l'ensemble du commerce autrichien: 1/4—1/3 (1770). Trieste devient la porte vers l'Adriatique et le Levant pour tout l'export du Sud-Est de l'Allemagne Supérieure, et l'export de l'Empire, par Trieste, se chiffre en 1765 à 479.000 florins. Vienne devient aussi le plus important marché danubien, un entrepôt pour les marchandises d'Allemagne, et de Hongrie, intermédiaire dans le commerce adriatique et balkanique, avec des produits textiles, du sel, des céréales, de l'acier, etc. La valeur officielle de l'importation autrichienne s'est accrûe de 24.200.000 guldens en 1776, à 32.100.000 en 1788, et l'exportation de 27.200.000 à 32.700.000 guldens. Les exportations consistaient en produits agricoles, du bétail (boeuf), des matières premières. De 61.200 boeufs importés an 1748, 37.000 provenaient de Transylvanie, et, en 1782, de Hongrie ont été exportées 80.000 têtes de bétail; en même temps plus de 1/2 de l'exportation de vins hongrois était dirigée vers la Pologne. Étant donné que la Porte détenait le monopole de l'exportation de Moldavie et de Valachie et que leur commerce avec d'autres pays était interdit, ou n'exportait que les marchandises de certains particuliers (boyards, marchands). Chaque année, on transportait 40.000 boeufs en Silésie, en Allemagne, à Venise et on importait des faux, des couteaux de

l'Autriche et de l'Allemagne; du drap de France (par la Turquie), de la toile de la Hollande, de la porcelaine de Venise et Berlin.

Enfin, les grandes foires d'Occident, autrefois entremetteurs des relations économiques de l'Ouest et de l'Est ont achevé leur existence, excepté celles qui gardaient leur importance, comme à Frankfort-sur-le-Main et Leipzig, Makariev et Irbit en Russie et quelques autres. Les banques, les bourses, etc. ont remplacé dans nombre de cas, les foires des grands centres urbains. L'Etat moderne prend la place du centre commercial urbain dans le trafic extérieur: on estime que vers 1700 le commerce interstatal contrôlé de l'Europe (les statistiques commerciales nationales aparaissent au XVIII-e siècle) se serait chiffré à 62 millions de lires par an, et en 1800, à 302 millions de lires, chiffres jamais atteints dans l'ensemble des relations économiques Est-Ouest.

SAMUIL GOLDENBERG

Bibliographie sélective

1. E. Ashtor, *The Venecian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism?*, dans „The Journal of European Economic History", 3, Roma, 1974, p. 5—53.
2. A. Attman, *The Russian and Polish Markets in International Trade 1500—1650*, Göteborg, 1973.
3. Idem, *Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict 1558—1618*, Göteborg, 1979.
4. *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, ed. I. Borg, Wien—Köln, 1971.
5. M. Bogucka, *Die Bedeutung des Ostseehandels für die Aussenhandelsbilanz Polens in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas . . .", p. 47—55.
6. Idem, *The Role of Baltic Trade in European Development from the XVth to the XVIII Centuries*, dans „The Journal of European Economic History", Roma, 9, 1, 1980, p. 5—20.
7. M. Bur — Markovska, *Balkanite i ungarskiat pazar prez XVIII vek*, Sofia, 1977.
8. M. Bur, *A Balkáni kereskedők és a magyar kivitel a XVIII században*, dans „Tört. Szemle", 2, Budapest, 1978, p. 281—312.
9. *The Cambridge Economic History of Europe, II. Trade and Industry in the Middle Ages*, ed. M. Postan, E. E. Rich, Cambridge, 1952.
10. P. Cernovodeanu, *England's Trade Policy in the Levant 1660—1714*, București, 1972.

11. O. Cicanci, *Le statut juridique et le régime de fonctionnement de la Compagnie de commerce de Brașov,* dans „RESEE", XVII, 2, București, 1979, p. 241—255.
11a. E. Cieslak, J. Rumiński, *Raporty rezidentów francuskih w Gdańsku w XVIII wieku (1715—1719), Gdańsk, 1964.*
12. B. Cvetkova, *Regimul schimbului comercial dintre teritoriile de la Nord și Sud de Dunăre în secolul al XVI-lea,* dans „Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)", I, București, 1971, p. 107—150.
13. M. Dan, S. Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe et au début du XVIIe siècle,* dans „RESEE", V, 1—2, București, 1967, p. 87—117.
14. M. Dan, *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle, dans* „Revue Historique", VIII, 3, București, 1969, p. 621—634.
15. R. Davis, *The Rise of the Atlantic economies,* London, 1973.
16. L. Demény, *Relațiile comerciale ale Transilvaniei în lumina veniturilor vamale din anii 1717—1724,* dans „Studii. Revistă de istorie", XXIII, 5, București, 1970, p. 989—998.
17. P. Dollinger, *The German Hansa,* London, 1970.
18. Ember Gy., *Ungarns Aussenhandel mit dem Westen um die Mitte des XVI. Jahrhunderts,* dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas . . .", p. 86—104.
19. I. Erceg, *Dubrovnik als Vermittler im Gross- und Fernhandel zwischen dem Osten und dem Westen im 15. und 16. Jahrh.,* dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas . . .", p. 434—450.
20. B. N. Florija, *Iz istorii ekonomićeskih zvjazej Rosii s Zapadnoslavjanskimi zemljami gabsburgskoj monarhii v XVI.* v. dans „Austro-vengrija i slaviano-germanskie otnośenja", Moskva, 1965.
21. C. C. Giurescu, *Les relations économiques austro-roumaines aux XVIe—XVIIIe siècles,* dans „Revue Roumaine d'Histoire", VII, 5, București, 1968, p. 743—759.
22. E. Fügedi, *Der Aussenhandel Ungarns am Anfang des 16. Jahrhunderts,* dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas . . .", p. 56—85.
23. K. Glaman, *European Trade 1500—1750,* dans „The Fontana Economic History of Europe", 2, Sect. 6, London, 1971.
24. S. Goldenberg, *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI,* dans „Archivio Storico Italiano", disp. II, Firenze, 1963, p. 255—288.
25. Idem, *Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu im 16. Jahrhundert,* dans „R.E.S.E.E.", II, 3—4, București, 1964, p. 385—421.
26. Idem, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle,* dans „R.E.S.E.E.", V, 1—2, București, 1967, p. 87—117.
27. Idem, *Les échanges économiques entre les pays roumains et l'Occident (XVIe siècle — moitié du XVIIe siècle)* V Congrès International d'histoire économique, Leningrad, 1970, (Separatum).

28. Idem, *Commercio, produzione e consumo dei panni di lana nei paesi romeni (secoli XIV—XVII)*, Firenze, 1976, p. 633—648.
29. Idem, *Der Handel Transilvaniens vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, dans „Scripta Mercaturae", 1, München, 1977, p. 5—23.
30. Idem, *Peter Hallers Darlehen an Nürnberg*, dans „W. kräfte und W. wege. Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte. I. Mittelmeer und Kontinent", Bamberg, 1978, p. 549—556.
31. Z. Gulden, S. Zalewski, *Eksport zbozowy Rosiji w XVI—XVIII w.*, dans „Zapiski Historyczne", XLII, 1, 1977, p. 27—45.
32. E. Harder — Gersdorf, *Lübeck, Danzig und Riga. Ein Beitrag zur Frage der Handelskonjunktur im Ostseeraum am Ende des 17. Jahrhunderts*, dans „Hansische Geschichtsblätter", 96, 1978, p. 106—138.
33. J. Heers, *Gênes au XVe siècle*, Paris, 1971.
34. A. L. Horoškevic, *Značenie ekonomičeskih svjazej s Pribaltikoj dlja razvitija severozapadnych russkih gorodov v konce XV — načale XVI v.*, dans „Economičeskie svjazi Pribaltiki s Rossiej", Riga, 1968.
35. S. Hoszowski, *The Polish Baltic Trade in the 15th — 18th Centuries*, dans „Poland at the XIth Internat. Congress of Historical Sciences in Stockholm 1960", Warszawa, 1960.
36. M. Hroch, *Die Rolle des Zentraleuropäischen Handels im Ausgleich der Handelsbilanz zwischen Ost- und Westeuropa 1550—1650*, dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas" . . ., p. 1—27.
37. H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The classical Age 1300—1600*, London, 1973.
38. W. Kaltenstadler, *Der österreichische Seehandel über Triest im 18. Jahrhundert*, dans „Vierteljahrschrift für Soz.-u., W. geschichte", 56, I, Wiesbaden, 1969, p. 1—104.
39. H. Kellenbenz, *The Economic significance of the Archangel route (from the late sixteenth to the late eighteenth Century)*, dans „Journal of Econ. Hist.", II, 3, Roma, 1973, p. 541—581.
39a. Idem, *Augsburger Wirtschaft 1530 bis 1620*, dans „Welt im Umbruch. Augsburg zwischen Renaissance und Barock", I; Zeughaus, Augsburg, 1980, p. 50—71.
40. Idem, *The Rise of the European Economy. An economic History of Continental Europe from the fifteenth to the eighteenth Century*, New York, 1976.
40a. Idem, *Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft*, dans „Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege", vol. 1, Graz, 1971, p. 27—58.
41. W. Kirchner, *Commercial relations between Russia and Europe 1400—1800*, Bloomington, 1966.
42. I. N. Kiss, *Fleischversorgung und Fleischkonsum in Ungarn des XVI.—XVII. Jh. Der innere Markt und die Exportbasis*, dans „Wirtschaftskräfte . . .", II, p. 77—99.

43. A. Kubinyi, *Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts*, dans „Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650", p. 342—433.
44. L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, dans „Studii și mat. ist. medie", București, 1960, 4, p. 223—306.
45. Idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, dans „Studii. Rev. de Istorie", 1, București, 1968, p. 29—51.
46. Fr. Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Ein Überblick*, Berlin—Heidelberg—New York, 1966.
47. A. Mączak — H. Samsonowicz, *La zone baltique, l'un des éléments du marché européen*, dans „Acta Poloniae Historica", XI, Warsawa, 1965.
48. L. Makkai, *Der Ungarische Viehhandel 1550—1650*, dans „Der Aussenhandel . . ., p. 483—506.
49. Idem, *Der Weg der ungarischen Mastviehzucht vom Nomadismus zum Kapitalismus*, dans „*Wirtschaftskräfte* . . .", II, p. 59—75.
50. J. M. Maleczi, *Zwiaski handlowe miost polskich zu Gdańskom w XVI i pierwszej polowie XVII wieku*, Wroclaw—Warszawa—Kraków, 1968.
51. Idem, *Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts*, dans „Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege . . .", I, Graz, 1971, p. 145—151.
52. R. Manolescu, *Le commerce sur le litoral ouest de la Mer Noire*, dans „Etudes d'histoire maritime présentées au XIIe Congrés International de Sciences Historiques par la Commission Int. d'Hist. maritime . . .", Paris, 1970, p. 237—270.
53. Idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965.
54. Idem, *Sur la participation des marchands de la Péninsule balkanique au commerce avec la Valachie et la Transylvanie*, dans „RESEE", București, 1975, 13, 3, p. 403—415.
55. N. V. Michov, *Prinos kym istoriata na tyrgovijata na Turcija i Bylgarija* (Contribution à l'histoire du commerce de la Turquie et de la Bulgarie), Sofia, 1970.
56. I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în în veacul XVIII*, dans „Scrieri istorice 1926—1946", Cluj, 1973, p. 135—197.
57. Gh. Netta, *Negustori orientali la Lipsca*, București, 1919.
58. Idem, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südeuropa bis zum Verfall der Warenmesse*, Zürich, 1920.
59. A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977.

60. Zs. P. Pach, *The Role of East — Central Europe in international Trade (16th and 17th centuries)*, dans „Etudes historiques", Budapest, 1970, p. 217—264.
61. Idem, *Diminishing Share of East-Central Europe in the 17th Century International Trade*, dans „Acta Hist. Acad. Scient. Hungariae", Budapest, 1970, p. 289—306.
62. Idem, *Levantine Trade and Hungary in the Middle Ages (Theses, controversies, arguments)*, dans „Studia Historica", 97, Budapest, 1975, p. 5—27.
63. Idem, *A Levante-kereskedelem Erdélyi útvonala a 15—16 század fordulóján*, dans „Századok", 6, Budapest, p. 1005—1034.
64. P. Păltănea, *Comerțul Moldovei cu Apusul prin Galați în a doua jumătate a secolului XVIII-lea*, dans „Danubius", 4, 1970, p. 197—218.
65. S. Panova, *Zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen den bulgarischen und den rumänischen Landen im XVII. Jahrh.*, „Etudes balkaniques", 1, Sofia, 1975, p. 103—114.
66. C. Papacostea-Danielopolu, *L'organisation de la Compagnie greque de Brașov (1727—1850)*, dans „Balkan Studies", 14, 1, 1973, p. 313—323.
67. O. Paskaleva, *Die Wirtschaftsbeziehungen der bulgarischen Gebiete mit Mitteleuropa im 18. und 19. Jahrhundert . . .*, dans „Wirtschaftskräfte . . .", III, p. 175.
68. G. Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, București, 1973.
69. O. Pickl, *Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen, Mähren und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* dans „Der Aussenhandel . . .", p. 320—341.
70. E. D. Ruhmanova, *Russkošvedskaja torgovlja na Baltike v seredine XVII veka*, dans „Skandinavskij Sbornik", II, Tallin, 1957.
71. W. Rusiński, *The Role of Polish Territories in the European Trade in the seventeenth and eighteenth Centuries*, dans „Studia historiae economicae", 3, 1969.
72. H. Samsonowicz, *Les foires en Pologne au XVe et XVIe siècle sur la toile de fond de la situation économique en Europe*, dans „Der Aussenhandel . . .", p. 246—259.
73. I. P. Šaskolskij, *Torgovlja Rossii s Pribaltikoj i zapadnoj Evropoj v XVII v.*, dans „Ekonomiceskie svjazi Pribaltiki s Rossiej", Riga, 1968.
74. Székely Gy., *A németalföldi és az angol posztófajtáink elterjedése a XIII—XVII. századi Közép-Európában*, dans „Századok", 1—2, Budapest, 1968, p. 3—34.
75. Idem, *Posztófajták a német és a nyugati szláv területekről a középkori Magyarországon*, dans „Századok", 5—6, Budapest, 1975, p. 765—794.
76. C. Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, dans „Studii Art. Ist.", 3, 1961, p. 119—143.

77. Tr. Stoianovich, *L'économie balkanique aux XVIIe et XVIIIe siècles,* Paris, 1952.
78. F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge,* Paris, 1959.
79. J. Topolski, *Faktoren der Entstehung eines internationalen Jahrmarknetzes in Polen im 16. und 17. Jahrhundert,* dans „Studia historiae economicae", 5, 1970.
80. J. Vlachovič, *Produktion und Handel mit ungarischen Kupfer im 16. und im ersten Viertel des 17. Jahrhunderts,* dans „Der Aussenhandel . . .", p. 600—627.
81. H. Valentinitch, *Italienische Unternehmer im Wirtschaftsleben der innerösterreichischen Länder 1550—1650,* dans „Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege . . .", I, p. 695—708.
81a. A. di Vittorio, *Il commercio tra Levante Ottomano e Napoli nel secolo XVIII,* Napoli, 1979.
82. C. H. H. Wake, *The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports, ca 1400—1700,* dans „The Journal of European Economic History", 8, 2, Roma, 1979, p. 361—403.
83. A. C. Wood, *A History of the Levant Company,* New-York, 1964.

ARTA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ȘI LEGĂTURILE SALE CU MOLDOVA DIN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

Monumentele istorice și de artă românească ale Transilvaniei, mărturii și documente de neprețuit privind istoria și cultura noastră națională, subliniază existența unei vechi civilizații, afirmînd cu pregnanță apartenența și legăturile continue în întregul spațiu locuit de români. Operele de artă și monumentele de arhitectură, picturile murale sau cele pe lemn, împreună cu măruntele obiecte de podoabă, fragmente de țesături sau piese de argintărie, „zăcînd uneori prin unghere ascunse, uitate și neînțelese, sînt chemate toate să reînvie trecutul românesc sub multiplele lui aspecte, completînd, sau chiar suplinind uneori, lipsa sau sărăcia mărturiilor scrise"[1].

Istoria Transilvaniei nu poate fi concepută decît în cadrele istoriei generale românești, în strînsă și în permanentă interdependență cu cea a voievodatelor din spațiul extracarpatic.

Pe prim plan se situează relațiile de ordin economic și de interes comercial, care între Moldova și Transilvania au atins o asemenea intensitate, încît în timpul domniei lui Alexandru cel Bun s-au acordat privilegii negustorilor transilvăneni care vizitau voievodatul de la răsăritul Carpaților. Comerțul și relațiile de ordin economic s-au amplificat din ce în ce mai mult. Din Moldova și Țara Românească veneau prin trecătorile ce străbat lanțul munților Carpați, în special produse agricole și animaliere, precum și anumite materii prime[2].

Un loc deosebit în cadrul acestor relații îl avea Brașovul, care prin comerțul permanent cu Moldova și Țara Românească a influențat puternic dezvoltarea social-economică, politică și culturală din cele trei țări surori[3].

În anii care au urmat luptei de la Baia (1467), Moldova și Transilvania se apropie tot mai mult. Ștefan cel Mare a trimis la începutul anului 1474 un sol la curtea regelui Matia Corvinul. Lupta de la Vaslui, de la începutul anului 1475, la care participă un însemnat număr de transilvăneni, ne confirmă legăturile de bună vecinătate, precum și dorința comună de a lupta împotriva turcilor. Necesitatea luptei antiotomane i-a făcut pe cei doi conducători să se apropie cu înțelegere unul

---

[1] Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în „Studii și Materiale de Istorie medie", VIII, 1975, p. 98.

[2] Ștefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", București, 1956, p. 203 și urm.

[3] Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965.

față de celălalt, să uite vechile conflicte și să semneze la 12 iulie 1475 un tratat de alianță ofensivă și defensivă îndreptat împotriva turcilor. În urma relațiilor prietenești, Ștefan cel Mare dobîndește în Transilvania două importante domenii, Ciceul și Cetatea de Baltă, împreună cu numeroase sate.

Relațiile domnului Moldovei cu Transilvania vecină au continuat să fie la fel de strînse și după 1490, anul morții regelui Matia Corvinul. Ele se manifestă cu vigoare în perioada 1493—1499, cînd în fruntea voievodatului Transilvaniei se afla Bartolomeu Dragfi, din familia maramureșană a Drăgoșeștilor, pe care Letopisețul anonim îl numește „cuscru cu Ștefan Voievod"[4]. În 1497, cînd Moldova era în pericol de a fi invadată de poloni, Bartolomeu Dragfi vine în ajutorul lui Ștefan în fruntea unei oști de 12.000 de oameni, domnul Moldovei reușind să-l învingă și să-l alunge pe regele polon[5].

Ultimul sfert al secolului al XV-lea și primii ani ai secolului următor, inaugurează o epocă nouă în istoria românilor transilvăneni. Stăpînirea efectivă a unor întinse ținuturi, influența marelui voievod moldovean, era o realitate prezentă pe tărîmul vieții politice și spirituale a românilor din Transilvania, și nu numai a lor, ci a tuturor locuitorilor voievodatului. Sașii brașoveni sînt aceia care la 26 aprilie 1478 îl chemau pe domnul Moldovei *„cu mare dor și dragoste"* *„să facă bunătatea să se apropie de această țară"* spre a o apăra de pericolul otoman, socotindu-l pe Ștefan cel Mare *„ales și trimis de Dumnezeu pentru apărarea și cîrmuirea Transilvaniei"*[6]. Secuii au fost mereu prezenți în oastea lui Ștefan, voievodul Moldovei fiind considerat stăpîn al scaunelor secuiești[7]. Cu atît mai trainice au fost legăturile și atașamentul românilor ardeleni față de viteazul domn moldovean. Marele voievod, intuindu-le și cunoscîndu-le gîndurile și bătăile inimilor s-a dovedit un neobosit protector și ctitor. Ștefan cel Mare, strănepot al maramureșanului Bogdan Voievod, era stăpîn al cetății Ciceului, cu un domeniu de peste șaizeci de sate de pe Valea Someșului, din Țara Lăpușului, ori din Cîmpia Transilvaniei, iar pe Tîrnave deținea Cetatea de Baltă, cu șapte sate, ținuturi românești străvechi, cu o densă populație. O asemenea stare a lucrurilor a înlesnit apariția și realizarea unei ambianțe priel-

[4] Ioan Lupaș, *„Chronicon Dubnicense" despre Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională" (AIIN), V, 1928—1930, p. 352.

[5] *„Domnului Ștefan voievod îi veni ajutor de la craiul unguresc numit Laslău, carele era frate cu Albert craiul leșesc, 12.000 de ostași, iar cu ei se afla Birtoc voevodul Ardealului, care Birtoc voevod era și cuscru cu Ștefan voievod..."* Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 60, Cf. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 352.

[6] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 354.

[7] Dintr-o scrisoare de la începutul anului 1472 adresată de Radu cel Frumos, domnul Țării Românești, brașovenilor, reiese clar că secuii nu plăteau numai dare lui Ștefan, ci dădeau și ajutor militar: *„...secuii din cele două scaune, Odorhei și Ciuc, precum și din celelalte scaune au dat darea oamenilor lor"*. I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV—XVI*, București, 1905, p. 329.

nice, în care românii din aceste ținuturi să se poată dezvolta mai liber și din punct de vedere spiritual. Ca urmare, în apropierea domeniului moldovenesc al Ciceului, sau chiar pe teritoriul aparținător, apar mai întîi la Feleac, iar apoi la Vad, două centre episcopale românești, susținute prin aportul ctitoricesc și daniile acordate de Ștefan cel Mare și de urmașii săi[8].

Pe vechiul drum comercial, ce lega cetatea Clujului de părțile centrale ale Transilvaniei, la numai cîțiva kilometri, pe culmea dealului omonim se află marele sat românesc Feleac, amintit documentar pentru întîia oară de diploma regelui Ludovic I de Anjou, la 28 ianuarie 1367[9], cu ocazia scoaterii satului de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei, fiind alipit și încredințat orașului de pe malurile Someșului, sub cîrmuirea și legile sale, avînd însărcinarea de a păzi importanta cale de negoț ce trecea pe aici. Printr-un document emis la 13 ianuarie 1415 regele Sigismund reafirmă drepturile cîștigate de românii din Feleac prin diploma privilegială din 1367, acordîndu-le și unele noi favoruri *„deoarece toți românii ce locuiesc pe moșia Feleac"* au ca merite *„strălucite vrednicii"*[10]. Situația privilegiată a satului românesc din apropierea Clujului este păstrată și în continuare, regele Matia Corvinul confirmîndu-i în 1478 toate drepturile, cîștigate anterior. Un document din 1509 motivează aceste privilegii prin faptul că *„românii ce sălășluiesc în acel sat, prin paza pe care o fac, ocrotind pe călători și pe alți oameni și străjuind drumurile, sînt de mare folos acelor meleaguri și locuitorilor, prin aceea că stîrpesc pe tîlhari și răufăcători. Drept aceea... Vă poruncim cu strășnicie... să nu supuneți satul pomenit la nici una din dările sau taxele și ajutoarele obișnuite, ci să-i lăsați să se bucure slobozi de scutirea privilegiilor dăruite în această privință după vechiul obicei*[11].

Condițiile deosebite în care se afla această localitate, libertățile și privilegiile de care se bucura, poziția sa geografică deosebit de favorabilă, pe unul din cele mai vechi și mai importante drumuri comerciale din inima Transilvaniei medievale și desigur nu în ultimul rînd faptul că Feleacul avea o puternică și omogenă comunitate românească liberă, au contribuit la apariția unui important centru de cultură și artă românească, ce se va dezvolta în preajma Mitropoliei de aici.

Tradiția, confirmată de documente de epocă, atribuie construirea bisericii episcopale din Feleac marelui voievod moldovean Ștefan cel Mare. Ridicarea bisericii reședință episcopală poate fi plasată, ținînd seamă de evenimentele istorice, înainte de 1488, în timpul arhiepiscopului Daniil, amintit de inscripția slavonă scrisă pe filele Tetraevanghe-

---

[8] Marius Porumb, *Bisericile din Feleac și Vad. Două ctitorii moldovenești din Transilvania*, București, 1968, p. 9.

[9] Jakab Elek, *Kolozsvár története*, III, Budapesta, 1888, p. 87—89.

[10] Victor Popa, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și raporturile ei cu Moldova*, în „Mitropolia Banatului", VIII, 1958, nr. 7—9, p. 402.

[11] Ibidem.

liarului manuscris, publicată pentru prima oară de Timotei Cipariu: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfîntului Duh s-au săvîrșit acest Tetraevangheliar din porunca preasfințitului nostru Arhiepiscop Chir Daniil în zilele marelui crai Matiaș. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserică au zidit cu hramul preasfintei noastre maici Paraschiva. Vleat 6997 (1488) luna octombrie 25 zile*“.[12]

Tetraevangheliarul amintit mai sus era ferecat în argint zece ani mai tîrziu de Isac Vistiernicul, unul din boierii cei mai însemnați din Moldova, ce era chiar rudă dinspre mamă cu Ștefan cel Mare[13]. Inscripția de donare a demnitarului moldovean este semnificativă pentru importanța Feleacului ca centru religios: „† *Robul lui Dumnezeu Isac Vistiernicul a ferecat acest Tetraevangheliar pentru Mitropolia din Feleac. Anul 7006* (1498) *decembrie*“[14].

Biserica episcopală din Feleac, cu hramul Sfintei Paraschiva, ridicată în timpul arhiepiscopului Daniil, se compunea, în primă fază dintr-o absidă poligonală decroșată și un naos acoperit cu bolți în cruce pe ogive, amintind planimetric de un șir întreg de mai vechi ctitorii cneziale transilvănene, edificate în cel de-al XV-lea veac[15]. Elementele de sculptură în piatră — ogivele, cheile de boltă, arcul triumfal, ferestrele în arc frînt cu traforuri, cele două portaluri bogat profilate — deosebit de îngrijit realizate, duc spre concluzia întemeiată, subliniată recent în una din lucrările lui Vasile Drăguț[16], că „voievodul ctitor a recurs la serviciile unui atelier de constructori din Cluj, preocuparea pentru o execuție de calitate fiind justificată de calitatea de reședință mitropolitană a bisericii din Feleac“. În interior, în jurul arcului de triumf, se păstrează o parte din pictura murală din veacul al XVIII-lea, ce prin iconografie și amplasare, înscriere în pagină și cromatică, amintește de frescele bisericii din Densuș, fiind plauzibilă ipoteza recopierii mai vechilor picturi murale din secolul al XV-lea[17].

În epoca lui Ștefan cel Mare, biserica mitropoliei din Feleac a fost înzestrată cu cărți manuscrise, ce reprezentau în acele vremuri mari valori. Dintre acestea se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca un *Liturghier* slavon, datat pe baza calendarului în anul 1481, scris pe hîrtie și avînd frontispicii decorate la începutul capitole-

[12] Timotei Cipariu, *Archivu pentru filologia și istoria*, XXXIX, 1870, p. 777.

[13] În legătură cu Isac Vistiernicul vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 276; Constantin Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparținînd familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și Materiale de Istorie medie“, VIII, 1975, p. 182 și urm.

[14] Soarta ferecăturii de argint în prezent este necunoscută. Ea a fost reprodusă de Nicolae Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1934.

[15] Eugenia Greceanu, *Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei“, tom. 18, 1971, nr. 1, p. 33—59.

[16] Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 177.

[17] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 757—758.

lor[18]. Motivele decorative ale frontispiciilor, în special de la primul și al treilea capitol, resimt legătura cu centrele de miniaturiști din Moldova, chiar dacă se presupune că acest Liturghier a fost copiat în Transilvania, probabil în localitatea din vecinătatea Clujului. Despre cel de-al doilea manuscris de la Feleac, *Tetraevangheliarul* din 1488, cunoscut pentru importanta inscripție referitoare la zidirea bisericii în timpul arhiepiscopului Daniil, precum și pentru faptul că a fost ferecat în scoarțe de argint în 1498 de vistiernicul Isac, profesorul Virgil Vătășianu presupune, pe bună dreptate, că acesta putea fi un produs al atelierelor moldovenești[19]. Coperta de argint a *Tetraevangheliarului* de la Feleac, publicată de Nicolae Iorga[20], reprezintă scena Deisis, așezată în trei arcade, în centru tronînd Isus, în stînga Maica Domnului, iar în dreapta Sfîntul Ioan Botezătorul. În cele patru colțuri apar în medalioane cei patru evangheliști. O atentă analiză a elementelor decorative, în special a vrejurilor vegetale cu flori, ce umplu cîmpul dintre cele două medalioane superioare, permite analogii apropiate cu alte ferecături de carte din epoca lui Ștefan cel Mare. Atribuite unor ateliere de argintari moldoveni[21], două ferecături, una dintre ele îmbrăcînd celebra *Evanghelie* din 1473 de la Mănăstirea Humorului cu portretul marelui voievod, păstrată azi în tezaurul Mănăstirii Putna, și o a doua realizată de același atelier se găsește în patrimoniul Muzeului de artă al R. S. România[22]. Ornamentica celor două opere de argintărie aparține aceluiași repertoriu decorativ pe care îl găsim și la ferecătura donată bisericii din Feleac. Deși s-a presupus apartenența ferecăturii de la ctitoria transilvăneană unui atelier „din Bistrița sau Cluj"[23], un lucru cert este că ea a fost comandată unui argintar ce era din același mediu artistic cu realizatorii ferecăturilor de carte din epoca lui Ștefan cel Mare. Ipoteza pare cu atît mai verosimilă cu cît putem adăuga că donatorul de la Feleac, Isac Vistiernicul, aparținea prin legături de familie, neamului dinspre mamă al marelui voievod moldovean, deci utilizarea acelorași argintari ce lucrau și pentru domnitori fiind plauzibilă. Rămîne însă ca o problemă a viitorului de a răspunde cărui mediu artistic aparțin ferecăturile de argint ale cărților miniate din Moldova acestei epoci, posibilă fiind localizarea paternității unor ateliere atît din Moldova cît și din Transilvania.

Pentru istoria Transilvaniei românești o însemnătate remarcabilă a avut, alături de Feleac, și un alt centru religios și de cultură, episcopia și mănăstirea Vadului, așezată pe domeniul cetății Ciceului, sub protectoarea oblăduire a voievozilor moldoveni.

---

[18] Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările române. Sec. XIV—XVIII*, București, 1964, nr. 19.

[19] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 912.

[20] Nicolae Iorga, *loc. cit.*,

[21] Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în țările române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 269—273.

[22] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 887—888.

[23] Idem, p. 887.

Ajuns în posesiunea lui Ştefan cel Mare, domeniul Ciceului va reprezenta un adăpost pentru religia ortodoxă, atît de prigonită de biserica oficială a Transilvaniei. Însuşi domnul Moldovei înălţa ctitorii pe noul său domeniu. La Ciceu şi Mihăieşti[24] bisericile ridicate de marele voievod nu se mai conservă, dar ctitoria sa de la Vad păstrează intacte elementele stilului moldovenesc, imprimate de constructorii monumentului.

Ridicată probabil în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, la intervenţia directă a domnului moldovean, ctitoria de la Vad, urma să fie catedrala episcopală a unui ierarh sufragan mitropoliei Moldovei. Ca atare lăcaşul de cult a fost proiectat asemănător bisericilor româneşti din ţinutul de la răsăritul Carpaţilor. Spaţiul destinat cultului a fost conceput ca o biserică de tip triconc, dar după realizarea edificiului a rezultat un edificiu compus din o absidă poligonală a altarului, un naos dreptunghiular cu abside semicirculare pe laturile de nord şi sud, şi un pronaos pătrat[25]. Toate încăperile monumentului au fost boltite pe sistemul de nervuri gotice, dar în prezent asemenea bolţi nu se păstrează decît în absida altarului, în timp ce în celelalte încăperi au rămas ca martori în pereţi pornirile bolţilor. Exteriorul bisericii de la Vad este simplu, tencuit, fără decor. Un soclu de piatră profilată, bine conservat, înconjoară întreaga biserică. La pronaos şi pe latura de sud a absidei altarului avem cîte o fereastră în arc frînt, în timp ce la cele două abside deschiderile sînt de formă dreptunghiulară. De calitate deosebită sînt şi cele două portaluri, „în arc frînt pe faţada vestică şi dreptunghiular cu baghete încrucişate între pronaos şi naos", utilizate astfel după modelul bisericilor moldoveneşti[26]. Meşterul care a plănuit biserica, a fost desigur un moldovean, dar alături de acesta au mai colaborat meşteri pietrari transilvăneni, care au construit desigur bolţile gotice şi au sculptat ancadramentele ferestrelor şi portalurilor.

Tradiţia şi elementele stilistice confirmă faptul că biserica Mănăstirii Vadului a fost zidită în timpul lui Ştefan cel Mare, iar la sfîrşitul domniei marelui voievod, localitatea din apropierea Dejului devine sediul unei episcopii. Probabil că tot Ştefan cel Mare a fost şi donatorul celor două sate Vadul şi Suarăşul, dăruite episcopiei de pe valea Someşului *„încă din vechime" (ab antiquo)* după cum precizează inventarul cetăţii Ciceului din anul 1553[27].

Rezultat strălucit al unei lungi evoluţii, arta epocii lui Ştefan cel Mare este o originală sinteză a tot ce a produs pînă în cel de-al XV-lea veac lumea românească[28]. Ultimul sfert de veac al acestui secol este extrem de dens din punct de vedere artistic, pe pămîntul românesc de la

---

[24] Idem, p. 569.

[25] Ştefan Balş, *Biserica lui Ştefan cel Mare de la Vad, jud. Someş*, în *BCMI*, XXXVI, 1943, p. 75—83.

[26] Vasile Drăguţ, *Arta gotică în România*, Bucureşti, 1979, p. 179.

[27] E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românlor*, II/5, Bucureşti, 1890, p. 153.

[28] Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 259—361.

Biserica ctitorie a lui Ștefan cel Mare din Feleac

Gavril Ieromonahul (?), Maica Domnului cu pruncul, de la Mănăstirea Plosca (azi în biserica Sf. Nicolae din Hunedoara) Sfîrşitul sec. XV

răsăritul arcului carpatic se înalță monumentale ctitorii, în care se adunau prețioase odoare, argintării, broderii, manuscrise miniate și ferecate în metal prețios. Picturile murale, ori miniaturile migăloase ce decorează manuscrisele caligrafiate în scriptoriile mănăstirilor moldovenești „se păstrează la nivelul realizărilor de vîrf, care prin număr și valoare motivează renumele excepțional al epocii lui Ștefan cel Mare"[29]. În mod firesc, pictura acestei epoci, ca de altfel toate genurile artistice, vor exercita o stimulatoare înrîurire asupra celorlalte ținuturi locuite de români, ce se va prelungi pînă la sfîrșitul secolului următor.

„Importante vor fi fost reflexele picturii moldovenești în Transilvania, în primul rînd la ctitoriile domnești de la Ciceu, Feleac și Vad". Din păcate din toate acestea nu au mai rămas „decît amintiri, oricum utile pentru reconstituirea, fie și teoretică, a profilului artistic al epocii"[30].

În a doua jumătate a secolului al XV-lea circulația și schimbul de artiști, în ambele sensuri, este mai evident ca oricînd. Dacă documentar știrile sînt destul de sărace, păstrîndu-se relativ puține dovezi, studiile comparative și stilistice sînt în măsură să afirme prezența unor artiști veniți din Moldova lui Ștefan cel Mare pe meleagurile transilvane.

Oglindirea unor asemenea relații artistice dintre ținuturile românești dintr-o parte sau alta a Carpaților, sînt și două icoane, conservate azi în biserica Sfîntul Nicolae din Hunedoara[31], și care aparținuseră inițial Mănăstirii din Plosca, din Țara Hațegului, centru monastic a cărui existență s-a stins în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[32].

Icoanele înfățișează pe *Maica Domnului cu pruncul, Hodighitria,* avînd pe laterale pictați proorocii mesianici, și *Sfîntul Nicolae,* în haine arhierești, flancat de Isus care îi întinde Evanghelia, iar Maria, omoforul.

Deși nu s-a păstrat semnătura pictorului ce a realizat icoanele mănăstirii Plosca, un atent studiu comparativ între aceste picturi și ansamblul mural de la Bălinești, a sugerat apartenența lor activității artistice a lui Gavril Ieromonahul[33]. Atribuirea celor două icoane ce provin de la Mănăstirea Plosca, unui zugrav care a pictat în Moldova este pe deplin plauzibilă, socotind că în veacul al XV-lea mai cunoaștem și alte relații cultural artistice între ținuturile hunedorene și cele moldovenești[34]. Așa cum am mai arătat, analogiile de detaliu permit atribuirea

---

[29] V. Drăguț, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *Pictura românească,* București, 1970, p. 40.

[30] Ibidem.

[31] Marius Porumb, *Zugravii iconostasului bisericii sfîntul Nicolae din Hunedoara,* în „*Acta Musei Napocensis*", X, 1973, p. 677 și urm.

[32] Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria,* Sibiu, 1936, p. 102; *Dieceza Lugojului, Șematism istoric,* Lugoj, 1903, p. 452—453.

[33] Marius Porumb, *op. cit.,* p. 678—680.

[34] Nestor Vornicescu, *Relații bisericești culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918,* în „Mitropolia Moldovei", XLIV, 1968, nr. 11—12, p. 664.

celor două icoane lui Gavril Ieromonahul, autorul picturilor murale ale ctitoriei logofătului Tăutu de la Bălinești. Calitatea excepțională a picturii icoanelor, starea de conservare deosebită a stratului pictural, demonstrînd o temeinică cunoaștere a tehnicii de lucru, eleganta grafie a inscripțiilor, vin și ele în sprijinul acestei ipoteze. Credem că nu întîmplător unul dintre zugravii amintiți în pomelnicul diptic de la proscomidia bisericii Sfîntul Nicolae din Hunedoara, deci din aceiași zonă în care se afla și Mănăstirea Plosca, poartă numele de *Ermonah Gavril*, meșter ce se afla în fruntea unei echipe de pictori ca Dragotin cel Bătrîn, Constantin și Simeon[35].

Prezența la Bălinești a unor influențe apusene, incontestabile contaminări cu pictura gotică[36], ne fac să presupunem o activitate anterioară a lui Gavril Ieromonahul în Transilvania. În acest caz, cele două icoane păstrate în biserica hunedoreană, ce provin de la Mănăstirea Plosca, atribuite pe baza analogiilor pictorului de la Bălinești, au fost realizate tocmai în această perioadă de peregrinări transilvănene ale lui Gavril Ieromonahul. Icoanele de la Plosca și poate mai vechea pictură a bisericii Sfîntul Nicolae din Hunedoara sînt o parte din activitatea pe care acest valoros artist a avut-o în Transilvania.

Din sudul Transilvaniei provine una din cele mai vechi icoane, Tripticul Deisis, păstrat în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu, ce aparține acestei epoci. De mari dimensiuni, el este sculptat în partea superioară în forma unui coronament triunghiular, decorat cu fleuroane, asemănătoare unor crini stilizați, aspectul general avînd evidente contaminări cu ambianța artistică occidentală din secolele XIV—XV. Panoul central îl reprezintă pe Isus tronînd într-un monumental jilț în hemiciclu asimetric[37], în costum, imperial bizantin[38], avînd în dreapta și în stînga, pe cele două voleuri, pe Ioan Botezătorul și pe Fecioara Maria. Maica Domnului poartă o tunică lungă vișinie, garnisită la poale, mîneci și în față cu benzi late de broderie cu perle și pietre prețioase, iar capul îi este înfășurat cu un mesal alb, peste care o coroană, avînd fleuroane în formă de palmetă, este împodobită cu perle[39]. Pe voleul din dreapta Sfîntul Ioan Botezătorul apare îmbrăcat în tunica din păr de cămilă, peste care o mantie cade în falduri largi subliniate de un

[35] Vezi *Dieceza Lugojului, Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 349.

[36] I. D. Ștefănescu, *Église de Bălinești*, în *BCMI*, XXXVII, 1944, p. 39, remarca că figurile alungite și draperiile ample, subliniate de tiv alb de la Bălinești, amintesc pe meșterii din Transilvania.

[37] Reprezentarea lui Isus așezat pe un tron în hemiciclu asimetric este des utilizată în pictura bizantină, atît în ambianța balcanică, cît și în cea a iconarilor ruși, cu precădere în secolele XIV—XV. Vezi Vojislav Djurić, *Icônes de Yugoslavie*, Belgrad, 1961, p. 111, fig. 46; V. I. Antonovna, N. E. Mneva, *Katalog drevnerusskoi jivopisi*, I, Moscova, 1963, fig. 46, 64.

[38] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române*, București, 1970, pl. CII, CIII; André Grabar, *La Peinture byzantine*, Geneva, 1953, p. 184.

[39] Pentru costumul feminin din sec. XIV—XV vezi Corina Nicoles cu, *op. cit.*, p. 99, fig. 23, 68; Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, București, 1970. fig. 8, 9.

discret tiv alb. Nimburile celor doi sfinți utilizează ca ornament vrejul de semipalmete, laitmotiv al picturilor murale transilvănene din secolele XIV—XV, ce cunoaște, de altfel, o largă răspîndire în această epocă și în ținuturile românești est-carpatice[40]. Fondul panoului central este decorat cu vrejuri întortocheate, cu frunze stilizate ce derivă din palmete și flori cu corolă rotundă cu opt petale. Motivul este asemănător decorului de fond al ferecăturii Tetraevangheliarului mitropoliei din Feleac[41].

Din activitatea pictorului tripticului Deisis s-au mai păstrat de asemenea și alte două lucrări: icoana Sfîntului Ioan Botezătorul[42], conservată în biserica de lemn din Budești (Josani), precum și o icoană împărătească, reprezentînd pe Isus Pantocrator de la biserica Sfîntul Gheorghe din Lupșa (jud. Alba). Este semnificativ pentru datarea acestor icoane, faptul că ele aparțin unor lăcașuri de cult edificate în secolul al XV-lea[43]. Dacă la icoana din biserica de lemn maramureșană stilul picturii aparține neîndoielnic aceluiași artist, nu același lucru putem spune despre icoana de la Lupșa, deoarece o restaurare de la începutul veacului trecut a înlocuit vechea pictură, păstrîndu-se azi doar fondul de aur în relief cu motivul patrufoiului, identic cu cel de pe voleurile laterale ale tripticului, precum și nimbul în relief aidoma celui din icoana budeșteană.

Icoana din biserica maramureșană înfățișează pe Sfîntul Ioan Botezătorul, avînd pictate de o parte și de alta a figurii centrale imagini din viața acestuia. Figura centrală este încadrată de un nimb în relief, ce reproduce vrejuri de frunze și flori, caracteristic fiind viziunii ornamentale din a doua jumătate a secolului al XV-lea din ambianța moldovenească, motivul regăsindu-se frecvent în chenarele pictate de la Pătrăuți, în sculptura pietrelor de mormînt, ori în broderiile putnene[44]. Folosirea unor motive decorative identic tratate, similitudinile în tratarea figurilor, formularea compozițională și cromatică, presupune că icoana maramureșană a fost realizată în același atelier cu tripticul Deisis.

---

[40] Varianta reprezentată în icoana transilvăneană se poate vedea și în naosul Voronețului, pictat curînd după 1488. M. A. Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 363, fig. 23.

[41] Nicolae Iorga, *Les arts mineur en Roumanie*, I, București, 1934, p. 40, fig. 27.

[42] Marius Porumb, *Vechi icoane din Maramureș (secolele XV—XVIII)*, în „Studii și Cercetări de Istoria artei" *(SCIA)*, tom. 22, 1975, p. 74, fig. 3; Idem, *Icoane din Maramureș, Ikonen aus der Maramureș*, Cluj-Napoca, 1975, p. 6, 7.

[43] Biserica din Lupșa datează conform inscripției din anul 1421. Vezi Marius Porumb, *Două ctitorii românești din secolul al XV-lea: Biserica Sfîntul Gheorghe și Mănăstirea Lupșa*, în „Acta Musei Napocensis, XVI, 1979, p. 621 și urm; Biserica din Budești este amintită documentar în sec. XV.

[44] Vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, fig. 182, 188, 189, 207.

Înghesuită în colțul stîng jos al panoului icoanei din Budești se află o inscripție, publicată de curînd[45], scrisă cu litere mici, abia vizibile, din cauza stării de conservare a grundului. Deși inscripția nu cuprinde anul în care a fost realizată pictura, prin locul în care a fost plasată și prin formularea textului slavon, confirmă încă o dată că această valoroasă icoană aparține secolului al XV-lea. Textul ne dă revelația cunoașterii autorului picturii, unul dintre cei mai valoroși artiști români ai acestui veac. Întregită și tradusă, inscripția are următorul text: „*Această sfîntă icoană (de mîna?) multgreșitului Gheorghie*". Zugravul Gheorghie, autorul celor trei icoane amintite mai sus, este unul din reprezentanții picturii de icoane din cel de-al XV-lea veac, format într-o zonă de interferențe ale picturii bizantine cu elemente ale artei occidentale, iar aria activității sale era destul de mare, fiind un artist cunoscut și apreciat din sudul Transilvaniei și pînă în Maramureș.

Persistența tradițiilor artistice bizantine, continuarea unor legături mai vechi cu Țara Românească și Moldova pe o linie ascendentă, manifestate și în pictura murală transilvăneană din acest veac, sînt ilustrate de o icoană împărătească din colecțiile Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Sibiu, provenită din biserica din Țelna (jud. Alba). Icoana Maica Domnului cu pruncul, de tipul Hodighitria[46], are pe margini, reprezentați în picioare, șase dintre proorocii mesianici. Figura de o nobilă frumusețe a Mariei este înfășurată în amplul maphorion, tratat în falduri geometrizate, cu blicuri de culoare deschisă. Pe brațul stîng al Fecioarei, micul Isus, așezat frontal, binecuvîntează cu mîna dreaptă, iar cu stînga ține un rotul. Nimbul Maicii Domnului reproduce vrejul de semipalmete atît de frecvent întîlnit în pictura românească din Transilvania secolelor XIV—XV. Imaginea Hodighitriei de la Țelna, ne reamintește o mai veche imagine a Maicii Domnului de la biserica hațegană din Ostrov, pictură ce datează din secolul anterior[47], dar și de prototipuri moldovenești de după 1500[48], subliniind tendințele și efortul de unificare a limbajului artistic din țările române încă în veacul al XV-lea.

Legături cu centrele artistice de la răsăritul Carpaților sugerează și o icoană a Maicii Domnului cu pruncul, de același tip iconografic cu icoana de la Țelna, provenind de la biserica de lemn din Văleni (Maramureș), conservată în prezent în valoroasa colecție a Muzeului din Sighetu Marmației[49]. Icoana de la Văleni a fost adusă în această localitate

---

[45] Marius Porumb, *Inscripții medievale românești din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca", XXI, 1978, p. 307—308.

[46] Partenie Pop, *Vestigii medievale din satul Țelna*, jud. Alba, în „Apulum", X, 1974, p. 759—763; Marius Porumb, *Vechi icoane românești din Transilvania*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor", 1977, nr. 1, p. 52—53.

[47] Vezi datarea picturii de la Ostrov în Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, I, (sec. XIV—XVII), Ed. Dacia, 1981 (în curs de apariție).

[48] Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, București, 1976, fig. 25.

[49] Marius Porumb, *Vechi icoane din Maramureș*, în *SCIA*, tom. 22, 1975, p. 73—74, fig. 1.

[50] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 217.

o dată cu mutarea bisericii de lemn în secolul al XVIII-lea „de la mănăstirea Cuhea", monument și centru religios atestat documentar între 1373 și 1471[50].

Unui meșter transilvănean, activ la sfîrșitul veacului al XV-lea sau începutul celui următor, îi datorăm o icoană cu aceeași tematică. Icoana împărătească, reprezentînd pe Maica Domnului cu pruncul, se află în biserica de lemn a satului Bica, din apropierea Huedinului[51]. Fețele celor două personaje pictate, încadrate de nimburi în relief plat, sînt tratate cu tușe viguroase, amintind de mai vechile fresce de la Crișcior de la începutul veacului al XV-lea[52]. Gama cromatică restrînsă, avînd puternice accente grafice, se impune prin armonia discretă, trădînd faptul că pictorul era un muralist. Inscripția scrisă cu elegante litere chirilice în partea superioară a icoanei, indicînd că reprezentarea este o Hodighitria, permite reliefarea virtuților acestui zugrav, iscusit caligraf și bun cunoscător al iconografiei. Marginile icoanei sînt împodobite cu motivul frînghiei răsucite și cu butoni, ce au la origine decorurile unor ferecături de argint, adesea împodobite cu emailuri, ce îmbrăcau frecvent marginile și fondul icoanelor bizantine și sud-slave[53].

Legată de pictura icoanelor și de frescă, dar și de artele decorative „prin aceiași căldură și discreție a coloritului, ca și prin împrumuturile de motive ornamentale"[54], miniatura de carte din epoca lui Ștefan cel Mare, cunoaște o înflorire de excepție, în mănăstirile românești ale Moldovei, ființînd în această perioadă o școală de caligrafi și pisari, ce furnizau manuscrise și pentru Transilvania, Maramureș sau Banat.

Odată cu icoanele pe lemn, ușor transportabile, au venit din celebrele scriptorii monahale de la Neamț și Putna și un număr însemnat de cărți liturgice, dintre care unele s-au păstrat pînă în zilele noastre.

Este o certitudine că în Voievodatul Transilvaniei, în preajma ctitoriilor cneziale, în chiliile mănăstirilor din Maramureș ori din Țara Hațegului, din Hunedoara și Munții Apuseni, pe lîngă reședințele episcopilor români au existat mici centre de pisari, ca cel semnalat în părțile Năsăudului[55], ce copia cărți liturgice după modele moldovenești, fiind apoi răspîndite la diferite lăcașuri de cult din această parte a țării. Multe din manuscrisele copiate de pisarii ardeleni au utilizat ca model manuscrise moldovenești, ca urmare a faimei de care se bucurau scriptoriile de la răsăritul Carpaților, fapt demonstrat prin studierea comparativă a cărților liturgice conservate în cele mai importante biblioteci[56].

---

[51] Marius Porumb, *Vechi icoane românești din Transilvania*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor", 1977, nr. 1, p. 53, fig. 13—14.

[52] Pentru analogii vezi Vasile Drăguț, *op. cit.*, fig. 30—32.

[53] H. P. Gerhard, *The World of Icons*, New York — London, 1971, pl. VIII, IX.

[54] M. Berza, *Miniaturi și manuscrise*, în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1959, p. 371.

[55] P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. XII, XIII.

[56] Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise în țările române*, București, 1965; P. P. Panaitescu, *op. cit.*

Desigur ctitoriile voievodale de la Feleac şi Vad au beneficiat şi de alte cărţi manuscrise, decît cele amintite, care au fost aduse din Moldova.

La începutul veacului nostru Nicolae Iorga semnala un *Triod slavon* manuscris din secolul al XV-lea, ce se găsea în biserica ortodoxă din Hunedoara, carte liturgică ce provenea de la vechea mănăstire Plosca[57]. O însemnare din 1709 de pe acest manuscris semnala şi alte cărţi vechi ce proveneau de la aceiaşi mănăstire din apropierea Hunedoarei, cărţi care din păcate s-au pierdut: *„Al besearecii Hunedoarei, împreună cu ale mănăstirei de la Plosca cia din gios sînt cărţi: 3 Ev/an/gh/e/lii sîrbeşti, 3 Ohtae, 2 Trioduri, 1 Pănticostariu, 2 Săbornice, o Leturghie, 3 Molitvenice, un Mărgărit rumănescu bătrăn, 3 cărţi greceşti le-am dat în sama părintelui Simon şi a părintelui ermonah Varnava; eu le-am dat protopopu Gheorghi ot Hinidoră, an 1709, feurari 16 zile.“*[58] La sfîrşitul Triodului Ieromonahul Simeon de la Mănăstirea Neamţ *„din Ţara Moldovei“* a lăsat o însemnare în slavonă ce pare să dateze de la sfîrşitul veacului al XV-lea sau de la începutul secolului următor, probabil cu ocazia unei călătorii la Mănăstirea Plosca din ţinutul Hunedoarei.

Un manuscris moldovenesc de la sfîrşitul secolului al XV-lea se afla pînă de curînd în biserica din Rusu Bîrgăului (jud. Bistriţa-Năsăud), în prezent fiind în patrimoniul Muzeului Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj-Napoca. *Tetraevangheliarul* a fost dăruit bisericii din Rusu Bîrgăului în anul 1511 de preotul Mihail şi soţia sa Tecla, după cum reiese din inscripţia slavonă de la fila 152[59]. Printr-o interpretare greşită a textului s-a crezut că popa Mihail din Rusu Bîrgăului a fost şi copistul manuscrisului, presupunîndu-se chiar existenţa unui „centru de pisari“ care au realizat cărţi şi pentru alte localităţi din Ţara Năsăudului[60]. Chiar şi o sumară analiză a grafiei este edificatoare. Cel ce a scris inscripţia de donare *„în Bîrgău, în biserică“*, şi copistul manuscrisului sînt două persoane diferite, cel de-al doilea fiind un bun şi îndemînatic caligraf, ce activa probabil într-una din mănăstirile Moldovei. Că manuscrisul a fost realizat în Moldova o atestă elementele ornamentale, ca frontispiciul de la fila 98, care utilizează motivul cercurilor înlănţuite, amintind de un *Minei pe noiembrie* din 1467, scris la Putna de Casian, ori de un alt manuscris din 1470, păstrat în aceiaşi mănăstire,

---

[57] Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti, 1906, p. 121.

[58] Ibidem.

[59] M. Dan, O. Filipoiu, *Contribuţii la istoria legăturilor culturale dintre Moldova şi Transilvania în orînduirea feudală. Un manuscris slav transilvănean din 1511*, în „Mitropolia Moldovei“, XXXIX, 1963, p. 55 şi urm.

[60] Inscripţia publicată de regretatul Mihail Dan şi O. Filipoiu şi tradusă menţionează că *„Acest tetravanghel l-a făcut preotul Mihail şi soţia sa Tecla pentru păcatele sufletelor lor...“*, cea ce nu înseamnă că ei l-au şi scris. La sfîrşitul însemnării scrise de popa Mihai din Bîrgău se află precizarea că inscripţia de donare de pe carte a fost scrisă în biserica din Bîrgău: *„A scris cartea* (în semn de scrisoarea aceasta, însemnarea n.n.) *aceasta în Bîrgău în biserică, popa, spre sănătatea trupului şi mîntuirea sufletului. A scris cartea în anul 7019...“*.

datorat călugărului Chiriac și intitulat *Cuvîntările Sfîntului Ioan Gură de Aur*[61].

Din scriptoriile mănăstirești de la răsăritul Carpaților provine și un *Liturghier slavon*, scris de caligraful Ghervasie Ieromonahul de la Putna în jurul anului 1492, și care în veacul al XV-lea se afla în aceiași zonă vecină Moldovei, iar la 1696 aparținea mitropolitului Teofil din Bălgradul Transilvaniei[62]. Un *Tetraevanghel* păstrat în Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca, databil la începutul veacului al XVI-lea, scris și el în Moldova, se afla în Mănăstirea Lupșa, după cum o dovedesc însemnările marginale.

Rămîne, deocamdată, necunoscut beneficiarul donației făcute de Logofătul Ioan Tăutu, importantul demnitar al lui Ștefan cel Mare, la cererea căruia s-a copiat și împodobit cu miniaturi *Psaltirea de la Muncaci*[63], ce se găsește în prezent în patrimoniul Muzeului de etnografie din Ujgorod (U.R.S.S.). Manuscrisul, scris pe pergament, cuprinde și portretul donatorului, care fără îndoială se aseamănă cu cel pictat de Gavril Ieromonahul în tabloul votiv din biserica din Bălinești[64]. Psaltirea a fost, se pare, mai multe veacuri în posesia Episcopiei de Muncaci, ceea ce ne face să presupunem, cu titlu de ipoteză, că inițial Logofătul Tăutu o dăruise mănăstirii maramureșene a Arhanghelului Mihail din Peri, stavropighie patriarhală, ce la sfîrșitul veacului al XV-lea era un important centru cultural și religios. O asemenea filieră este posibilă, avînd în vedere faptul că bunurile mănăstirii, ctitorie a voievozilor maramureșeni, au fost acaparate în cele din urmă de biserica ruteană[65].

Desprinzînd din zecile de manuscrise slavo-române, ce provin de la monumente din Țara Năsăudului, Maramureș, Bihor sau Munții Apuseni, doar pe acelea ce datează din epoca marelui voievod, și care sînt decorate cu miniaturi, analizîndu-le sub aspect artistic, se dezvăluie o latură nouă a culturii românești din această parte a țării, adăugîndu-se o nouă verigă la legăturile multilaterale ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească.

Domnia lui Ștefan cel Mare a însemnat pentru românii transilvăneni o epocă de revitalizare a mai vechilor tradiții cultural artistice din ambianța ctitoriilor cneziale, o regenerare spirituală, ce sublinia tendințele de unitate ale ținuturilor românești din jurul arcului carpatic.

„Urcînd treptele tronului de la Suceava, în împrejurările dramatice ale întregului sud-est european, amenințat de nestăvilita înaintare a armatelor otomane, contemporan al celui mai zguduitor eveniment militar,

---

[61] *Repertoriul monumentelor și obiectelor din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1959, p. 373—376, fig. 248—250.

[62] Pe fila 18 v. se păstrează însemnarea copistului: *„Această liturghie s-a scris de mîna păcătosului ieromonah Ghervasie din Putna"*.

[63] M. Berza, *op. cit.*, p. 435; Carmen Ghica, *Vel Logofătul Ioan Tăutu. Cea mai veche miniatură a unui dregător*, în *SCIA*, tom. 15, 1968, nr. 1, p. 114—117.

[64] Carmen Ghica, *op. cit.*, fig. 1—2.

[65] P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 88—89.

politic şi cultural al vremii, căderea Constantinopolului", Ştefan cel Mare „moşteneşte de la înaintaşii săi respectul şi admiraţia faţă de tot ceea ce reprezenta tradiţia concepţiei bizantine, în ideea domniei de drept divin, fastul şi ceremonialul de curte, concepţia religioasă şi organizarea bisericii, legislaţia, cultura şi arta"[66]. Tot acest tezaur de gîndire, reprezentînd de fapt continuitatea ideii de romanitate, în forma sa răsăriteană, peste care se suprapune spiritul înnoitor al umanismului renascentist, a fost fructificat în această epocă pe pămîntul Moldovei, Transilvaniei şi Ţării Româneşti.

MARIUS PORUMB

L'ART ROUMAIN DE TRANSYLVANIE ET SES LIENS AVEC LA MOLDAVIE D'ETIENNE-LE-GRAND

(Résumé)

Le dernier quart du XVème siècle et les premières annèes du XVIème siècle représentent une étape particulièrement importante pour ce qui est de l'evolution des liens entre les Roumains transylvains et ceux de l'est des Carpathes. A ce temps-là, le seigneur de la Moldavie Etienne-le-Grand possédait en Transylvanie deux domaines de toute première importance: Ciceu et Cetatea de Baltă. Le règne d'Etienne-le-Grand a été, pour les Roumains de la Transylvanie, une époque de reviviscence des anciennes traditions culturelles et artistiques. Avec l'aide du seigneur moldave l'on a bâti les églises des Feleac et de Vad qui deviennent des évêchés, tout comme des centres de culture. Des manuscrits liturgiques, fort appréciés aussi bien en Transylvanie que dans la Valachie, sont apportés des monastères de la Moldavie. L'enfluence de la peinture de la Moldavie se fait ressentir, elle-aussi, dans la peinture des icônes.

[66] Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare. Relaţii cu lumea occidentală*, în „Studii şi Materiale de Istorie medie", VIII, 1975, p. 66.

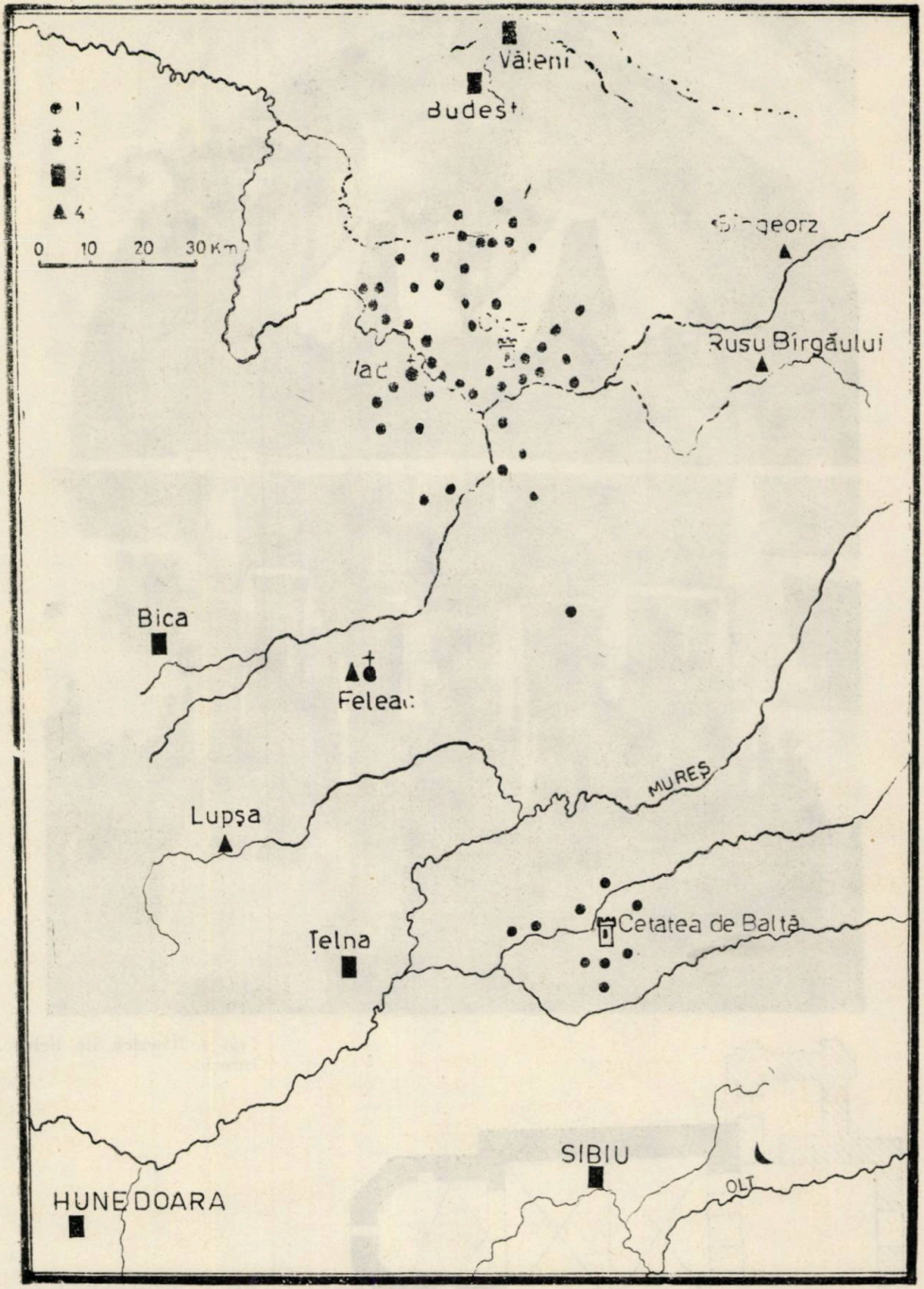

Fig. 1. Harta localităților menționate în lucrare. Legenda: 1. Localități transilvănene aparținînd Moldovei; 2. Biserici cititorii ale lui Ștefan cel Mare; 3. Icoane; 4. Manuscrise.

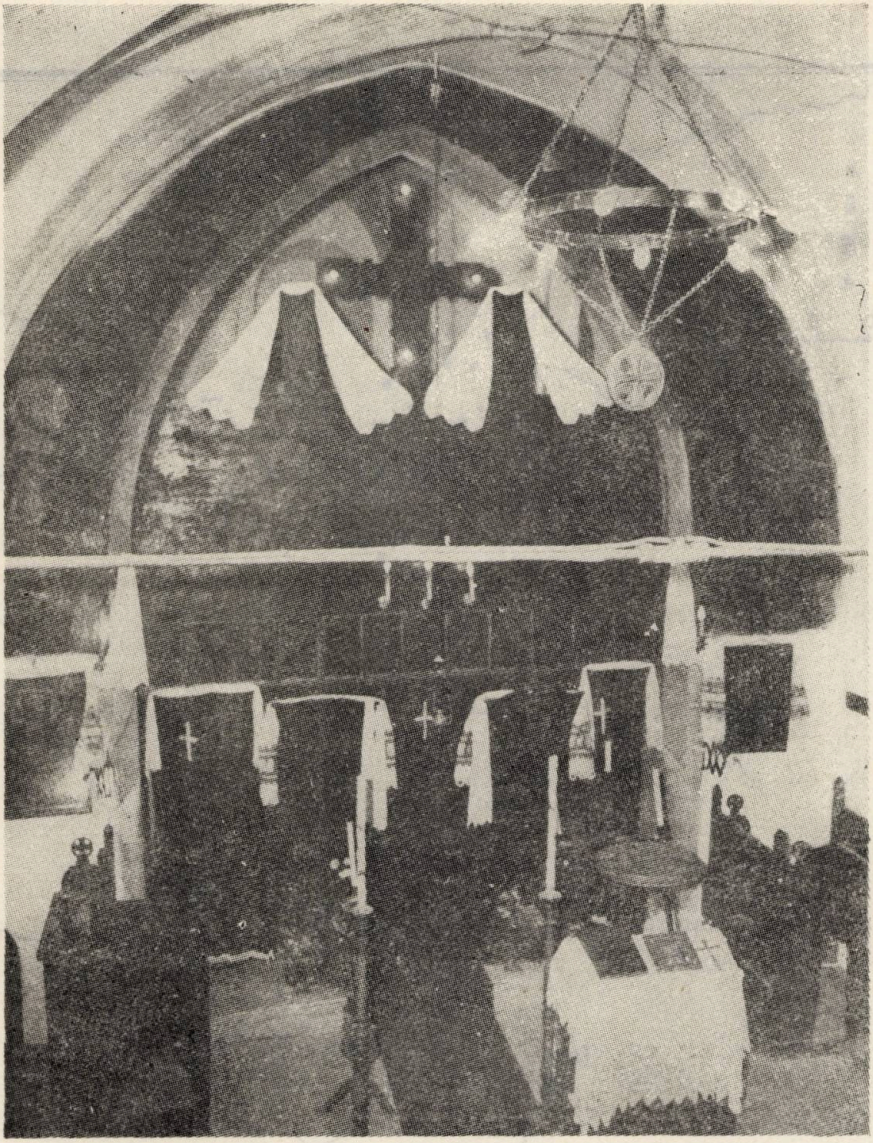

Fig. 4. Biserica din Feleac. Interior.

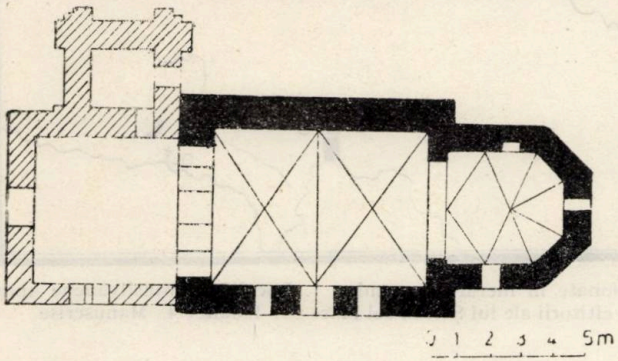

Fig. 5. Biserica din Feleac. Plan.

Fig. 6. Biserica lui Ștefan cel Mare din Vad.

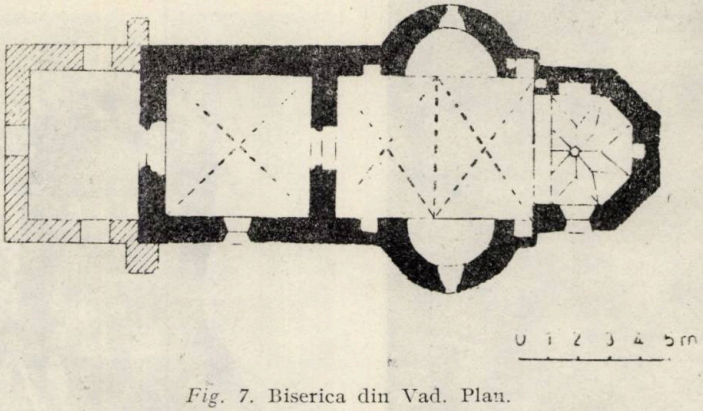

Fig. 7. Biserica din Vad. Plan.

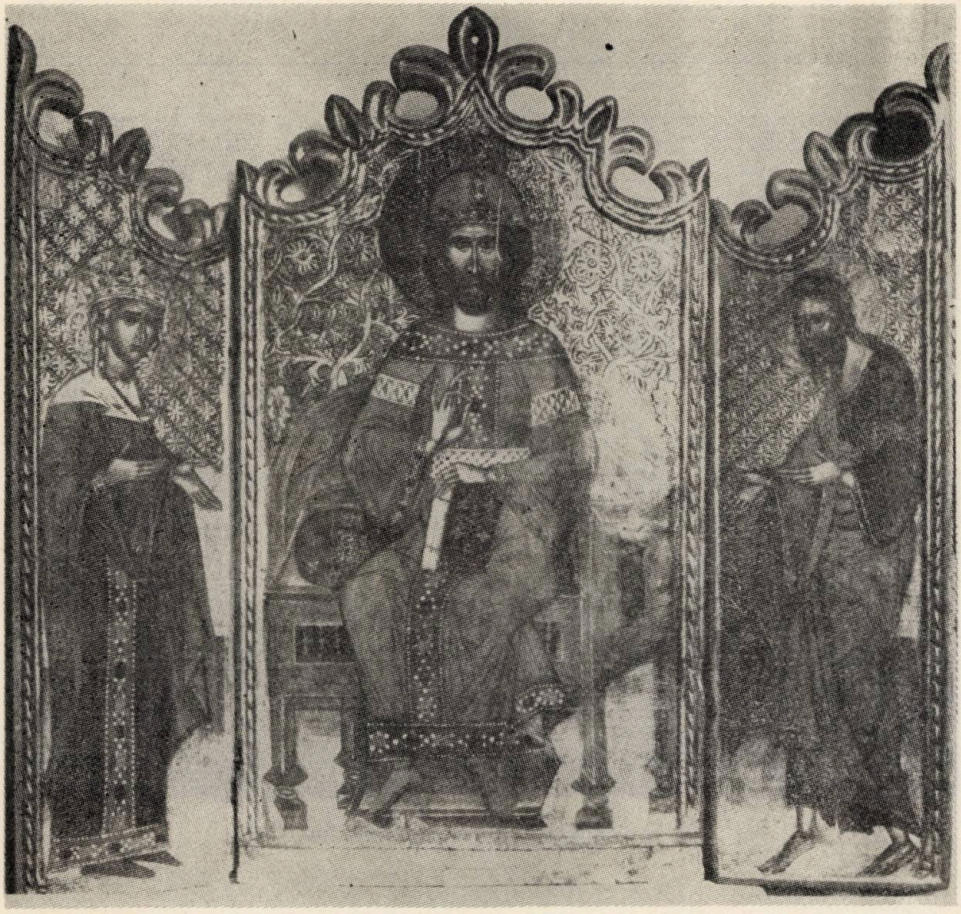

Fig. 8. Tripticul Deisis. Muzeul Brukenthal din Sibiu.

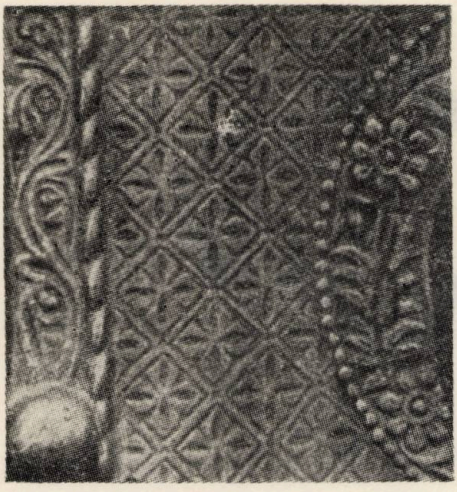

Fig. 9. Detaliu din icoana Isus Pantocrator de la biserica Sfîntul Ggheorghe din Lupșa.

Fig. 10. Icoana Sf. Ioan Botezătorul de la Budești (Josani), semnată de Gheorghie Zugravul.

Fig. 11. Ferecătura de argint a Tetraevangheliarului dăruită de Isac Vistiernicul Mitropoliei din Feleac în anul 1498.

Fig. 12. Biserica Sfintul Nicolae din Hunedoara.

Fig. 13. Detaliu din icoana Sf. Nicolae de la Biserica din Hunedoara, ce provine de la Mănăstirea Plosca, atribuită lui Gavril Ieromonahul. Sec. XV.

Fig. 14. Detaliu din icoana Sf. Nicolae de la Plosca.

Fig. 15. Detaliu din icoana Maica Domnului cu pruncul de la Plosca.

Fig. 16. Liturghier scris de Ghervasie de la Putna, sfirşitul sec. XV. Biblioteca Academiei, Filiala Cluj.

Fig. 17. Liturghier scris de Ghervasie de la Putna, sfîrşitul sec. XV. Biblioteca Academiei, Filiala Cluj.

Fig. 18. Tetraevangheliar moldovenesc din epoca lui Ştefan cel Mare de la Mănăstirea Lupşa. Frontispiciul de la începutul evangheliei lui Luca. Biblioteca Academiei, Filiala Cluj.

Fig. 19. Tetraevangheliar moldovenesc din epoca lui Ștefan cel Mare de la Mănăstirea Lupșa. Frontisipiciul de la începutul evangheliei lui Ioan. Biblioteca Academiei, Filiala Cluj

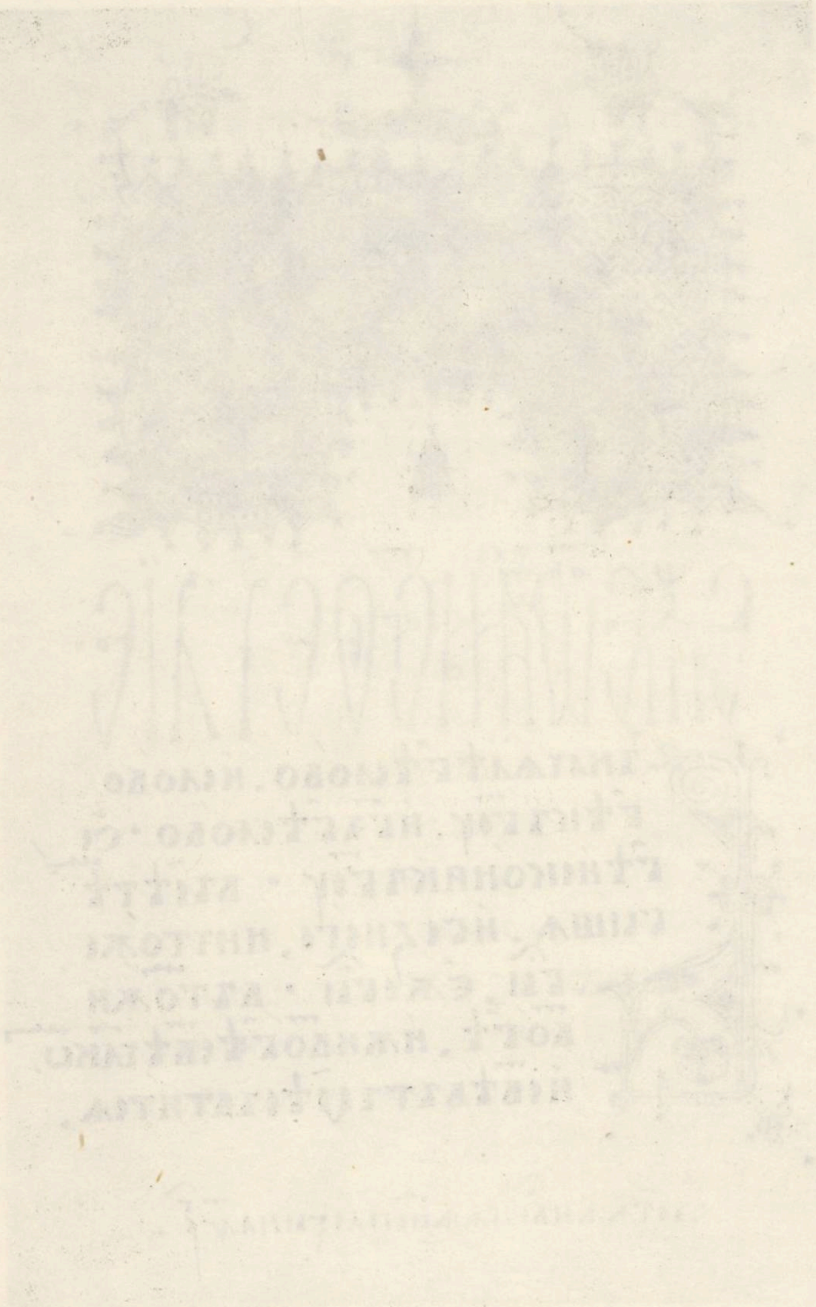

IOBĂGIMEA TRANSILVĂNEANĂ ÎN PERIOADA ELABORĂRII ORDONANȚEI PROVIZORII DIN ANUL 1769 „CERTA PUNCTA*

Consecință directă a dezvoltării noilor relații de producție capitaliste, politica mercantilistă adoptată de Imperiul habsburgic este preocupată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, nu numai de schimb ci și de promovarea producției agricole și meșteșugărești.[1]

Reformistă prin esența sa, această nouă orientare se va izbi în Transilvania, mai mult decît în alte „țări" sau provincii ale imperiului, de condițiile preponderent feudale de producție, de nivelul tehnic scăzut, generat de acestea și mai ales de relațiile de producție predominant feudale, care constituiau principala piedică în calea dezvoltării.[2]

Căutînd remedii pentru „rentabilizarea" la maximum a Principatului, Curtea instituie în anul 1764 separarea justiției de administrație și asigură prin înființarea tablelor continue, permanență în activitatea instituțiilor judecătorești, tinzînd a le pune sub controlul statului.

În disputa nedeclarată cu nobilimea transilvăneană proprietară pentru acapararea și conservarea iobăgimii, acest „vivum aerarium", Curtea deschide acesteia, în cadrul procesului reformist în curs, posibilitatea de apel împotriva judecății arbitrare, părtinitoare și tipic feudale a stăpînului de pămînt, cel care secole de-a rîndul a fost, pentru supus, concomitent și judecătorul lui. În cadrul aceluiași proces reformist, Curtea dă apoi posibilitate iobagului de a se plînge de abuzurile introduse în uz de stăpînul său, forurilor superioare administrative, comitatul, guberniul, cancelaria, sau chiar tronului.

Împletire de interese economice, fiscale sau de rosturi politice chiar, grija față de iobăgime manifestată de Curte, vizau în subsidiar dar și deschis, uneori, supunerea nobilimii proprietare transilvănene conservatoare față de înnoirile administrativ-centraliste și hrăpăreață din cale afară, în raporturile cu iobăgimea și cu supușii ei în general.

Interesul Curții față de situația social-economică a iobăgimii transilvănene este materializat încă din deceniul al șaptelea al secolului al XVIII-lea, prin încercările de reglementare a raporturilor urbariale dintre stăpînii de pămînt și supuși, care vor duce în cele din urmă, la emiterea ordonanței provizorii cunoscută sub denumirea de *Certa Puncta* emisă în anul 1769.

---

* Cu excepția scaunelor săsești și a comitatelor din Partium.

[1] *Istoria României*, București, 1964, III, p. 728.

[2] *Ibidem*.

În posesia documentelor fundaționale[3] ale acestui așezămînt, facem încercarea de a prezenta în cele ce urmează demersurile Curții întreprinse începînd cu anul 1765, în direcția realizării unei reglementări provizorii unitare a raporturilor feudale de proprietate, atingînd în parte numai în acest studiu și atitudinea vădit conservatoare în problemă, a Guberniului Marelui Principat al Transilvaniei, exponent al intereselor nobilimii proprietare, față de înnoirile ce se preconizau în acest domeniu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pretextul pentru includerea pe agenda actualității a reglementării provizorii *„Certa Puncta"*, l-au constituit concluziile sumbre desprinse de Comisia gubernială încredințată cu examinarea proceselor dezbătute de tablele continue județorești din Transilvania pe primul și al doilea sfert (angaria) al anului 1765, cînd pe ordinea de zi a dezbaterilor nou înființatelor instanțe (1764) *„... a observat între altele și a raportat că plîngerile iobagilor se referă în principal la robotele peste măsură* ⟨cît⟩ *și la alte prestații care nu erau obligatorii potrivit legilor și care ar trebui interzise cu atît mai mult, cu cît din acestea, o parte importantă este luată din subsistența bietului contribuabil ..."*[4], consemnîndu-le ca atare în procesul verbal încheiat la 20 decembrie același an. La puțin timp, în 11 ianuarie 1766, Curtea a aprobat punctul de vedere exprimat de comisia gubernială, cerînd propuneri concrete în vederea rezolvării acestei importante chestiuni. Văzîndu-se strîmtorat și lezat în propriile-i interese în cazul cînd ar manifesta solicitudine în problema iobăgească, Guberniul cedează brusc din zelul său, după care, trece pe de-a-ntregul și definitiv în tabăra opoziției nobiliare. Această schimbare de atitudine rezultă atît din ritmul lent și sinuos impus rezolvării problemei încredințate lui de Curte, cît și explicit, din constatarea generalului Karl O'Donel conținută de raportul său din 1769 adresat împărătesei Maria Tereza, raport întocmit în calitate de guvernator și de comandant suprem al trupelor imperiale din Transilvania.[5]

În temeiul dispoziției imperiale din 11 ianuarie 1766 Guberniul Transilvaniei este îndrumat să adîncească cercetarea raporturilor feudale de

---

[3] *Magyar Országos Levéltár* (Arhivele Naționale Ungare), Budapesta, *Gubernium Transilv.* (in Pol.) Nr. 606/1769: *„RELATIO de servitutibus et praestationibus subditorum in Magno Transylvaniae Principatu usitatis, cum adnexa*⟨ta⟩ *humillima opinione"; „CONNOTATIONES concordantiarum et discordantiarum quae inter Urbaria communicata et Leges municipales Transilvaniae intercedunt"* și altele citate infra, vezi și *Arh. Stat Mureș, Colecția de documente fotografice*, inv. nr. 3/1980.

[4] Raportul din 1769 al generalului baron Karl von O'Donel comandant suprem al trupelor austriece din Transilvania și președintele Guberniului, adresat împărătesei Maria Tereza *(Euer Majestät)*. Vezi și *Arh. Stat Mureș fond comit. Tîrnava* acta pol-adm. nr. 294 doc. nr. 4 (Nr. Gub. 1794 — 19. II. 1765) ordin repetat, din dispoziția din 30 sept. 1765 a Curții de a înainta statistica proceselor dezbătute de Tablele continue în probleme iobăgești.

[5] *Ibidem*. Pentru biografia lui O'Donel vezi: Rolf Kutchera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691—1774*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", IX, 1943—1944, Cluj—Sibiu, 1944, p. 196—203.

proprietate din Principat și să ceară tablelor continue ale comitatelor, scaunelor și districtelor, informații privind slujbele și prestațiile ce sînt în uzanță în zona lor de activitate. Se pare însă că pînă la mijlocul toamnei aceluiași an guberniul n-a întreprins nimic în acest sens, de vreme ce la 13 octombrie Curtea emite un nou decret, dispunînd să i se înainteze de urgență informațiile cerute anterior.

Decretul susmenționat îndruma de asemenea guberniul ca pe baza informațiilor primite de la tablele comitatelor scaunelor și districtelor, să întocmească și să-i înainteze Curții un proiect substanțial *(solidum formetur submitaturque Projectum)* conținînd propuneri despre slujbele sau prestațiile aflate în uz în întregul Mare Principat, care din acestea ar fi dorit să fie abrogate sau modificate. Proiectul așteptat de Curte — mai trebuia să conțină propunerile guberniului în privința uniformizării posibile a slujbelor și prestațiilor iobăgești pe întreg cuprinsul Transilvaniei, astfel încît acestea „să poată fi îndeplinite în condiții omenești de către iobag și de familia lui, fără a-i pricinui pagube în cultivarea propriei gospodării." În vederea realizării sumei de informații necesare unei atare lucrări, guberniul formulează cele stipulate de Curte în patru întrebări pe care le adresează tablelor continue ale comitatelor, scaunelor și districtelor transilvănene.

Întrebările la care Curtea aștepta răspuns erau următoarele:

1. Ce slujbe și prestații sînt și obișnuiesc a fi în uz în general în cercurile din Transilvania?
2. Care din acestea se bazează pe legile și rezoluțiile preaînalte cezaro-regești?
3. Care se uzurpează de către nobilimea proprietară?
4. Ce i se compete iobagului din partea stăpînului său feudal și ce este acesta obligat să dea iobagului?

Însuși conținutul întrebărilor denotă că noua încercare de reglementare a raporturilor dintre stăpîn și supus avea un conținut de clasă, feudal, vizînd cu precădere abolirea abuzului generalizat mai ales în secolul al XVIII-lea și statornicirea doar a unor raporturi mai omenești, de tip contractual, între cei doi factori principali ai orînduirii feudale, nobilul posesor și supusul, în speță iobagul și jelerul.

Cum rezultă din „Relatarea" înaintată Curții de către Guberniu, datorită marii diversități a slujbelor și a prestațiilor feudale aflate în uz, cît și a imposibilității, generate de această împrejurare, de a da răspuns la întrebarea a patra, anume din ce și din cît pămînt este constituită o sesie iobăgească întreagă, o jumătate, sau un sfert din aceasta și anume ce beneficii are iobagul în schimbul slujbei sale de la stăpînul feudal, proiectul cerut de Curte n-a putut fi întocmit și înaintat la timp.

În această cituație, la 21 iulie 1768 Curtea ordonă din nou Guberniului să-i înainteze informațiile și proiectul cerut. Stimulat de acest nou ordin și rezultînd din informațiile primite anterior din partea tablelor continue, că definirea sesiei iobăgești, n-a putut fi just și satisfăcător interpretată și lămurită, Guberniul face de data aceasta precizările ne-

cesare. Se precizează acum că „... *sub denumirea de sesie se va considera nu numai locul propriu-zis al locuinței iobagului, casa, grajdul, și în general edificiile existente în jurul casei precum și grădina, ci toate celelalte aparținențe care, conform ubariului aparțin unei sesii prin care trebuie să se înțeleagă că dacă locul* ⟨extravilanul⟩ *din cauza insuficientei lui întinderi, ar fi lipsit de grădină sau de suprafață corespunzătoare, ceea ce lipsește se poate completa*“.[6]

În privința avantajelor de care beneficiază iobagul din partea stăpînului său feudal, problemă care a primit anterior din partea tablelor continue felurite interpretări, Guberniul face următoarele precizări: „*Sub numele de beneficiu se înțelege dreptul, pe un timp determinat, de a cîrciumări vinul, folosul păşunatului liber, uzul lemnăritului pentru foc și pentru edificii și ghindăritul liber*“.[7]

Opoziția manifestată de nobilimea proprietară transilvăneană față de imixtiunea Curții în raporturile de drept privat statornicite între ea și supușii este evidentă. Nici la această nouă încercare a Guberniului de a obține informațiile necesare întocmirii proiectului cerut de Curte, tablele continue ale cercurilor, constituite ele însele din nobili cu funcții juridico-administrative, dar în același timp proprietari de domenii, n-au înțeles să răspundă în mod corespunzător. Din informațiile primite la cea de a doua urgentare a Guberniului, rezultă că majoritatea acestora au răspuns că „... *Determinarea aceasta* ⟨a sesiei⟩ *n-a fost în uzanță pînă acum ci a existat doar arbitrariul domnilor de pămînt. Sesiile egale, cu aparținențele acestora, au fost repartizate între iobagi, după felul* (diversitatea) *locurilor,* ⟨și⟩ *în cantitatea care le-a convenit*“.[8] ⟨stăpînilor de pămînt n.n. — I.R.⟩

Aflat din nou în imposibilitatea de a-și înainta informațiile și proiectul de reglementare în termenul cerut de Curte, Guberniul primește la 31 august 1768 din partea acesteia un nou rescript prin care i se mai ordonă odată „... *să grăbească executarea binevoitoarei orînduieli*“ fixîndu-i termen sfîrșitul lunii septembrie același an. La motivarea invocată că „proiectul nu s-a putut întocmi din cauza insuficienței relatărilor (tablelor)[9] Curtea acceptă să-l primească chiar cu scăderile relatate, dar să fie întocmit cu acurateță, în sensul de a reflecta realitatea.

La expirarea noului termen, Guberniul întocmește o sinteză a relatărilor trimise de cercuri la întrebările date, iar din prelucrarea analitică a informațiilor conținute de acestea, o „Opinie“ oficială și nu un proiect cum a fost indicat, pe care le înaintează Curții.[10]

---

[6] „RELATIO de servitutibus...“ fila 2. De fapt, cu nr. 2029 din 16 martie 1767 Guberniul Transilvaniei, ca urmare a Decretului Curții din 3 februarie același an, cere din nou tablelor continue să răspundă la cele patru puncte necesare întocmirii informării către Curte și a întocmirii Proiectului cerut de împărătească. (*Arh. Stat. Mureș, comit. Tîrnava,* Acta pol-adm. nr. 328 din 1767 doc. nr. 2.)

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem,* fila 3.

[9] *Ibidem,* fila 4.

[10] *Ibidem.*

Pe baza datelor cuprinse în relatările tablelor continue ale cercurilor din Transilvania din anul 1768, redăm în cele ce urmează, rezumativ caracteristicile raporturilor feudale de aici, făcînd precizarea că natura oficială a documentelor utilizate se resimte în întregul lor cuprins reflectînd caracterul de clasă al redactorilor lor şi al autorităţii supreme provinciale în numele căreia le-au întocmit.

În comitatul Alba de Jos statornicirea slujbelor domneşti este foarte variată. Unii domni pămînteşti pretind trei zile pe săptămînă, alţii patru. Aceasta ar fi regula. Dar există şi stăpîni feudali ai căror administratori, mai ales vara, deosebit de slujba obişnuită, obligă pe supuşi la efectuarea ei în mod neîntrerupt mai multe zile decît cuantumul statornicit ba chiar mai multe săptămîni în şir. Săptămîni întregi sînt obligaţi la slujbă iobagii mai ales pe vremea aratului şi a transportului cerealelor de pe cîmp. Dar şi pe vremea secerişului, cei mai mulţi nobili posesori ţin în slujbă la lucru pe iobagi, de asemenea mai multe zile în şir sau chiar săptămîni întregi.[11]

Sub accepţiunea de prestaţii definite de „Relatarea" Guberniului în anul 1768 se înţelegeau: 1) *dijmele din toate produsele pămîntului;* 2) *censul sfîntului Martin,* apoi 3) aşa zisul *venit,* obişnuit a se percepe de la iobagi sau jeleri în must de către domnii de pămînt, (cunoscut şi sub denumirea de *Penatic*) care se dă deodată cu censul sf. Martin. 4) datul unei găini şi a unei cîble de ovăs, percepute la Crăciun, dat ce se obişnuia în unele locuri *„mai ales săseşti".*[12] Între prestaţiile sau daniile la care sînt obligaţi iobagii, „Relatarea" menţionează în comitatul Alba de Jos, nu arareori, impunerea acestora anual de către stăpînii feudali cu cîte un porc ⟨îngrăşat⟩ sau perceperea în locul lui a taxei de opt florini ungureşti.

Cei mai mulţi domni feudali din acest comitat dau anual soţiilor iobagilor cîte 99 de fuioare de cînepă pentru tors şi ţesut pînză. Din aceste fuioare se pretinde fiecărei familii iobăgeşti să predea ca produs finit cîte 16 coţi *(ulnae)* de pînză sau, echivalentul lor în bani, cîte 16 crăiţari de fiecare cot.

Viile ocupînd o oarecare pondere în economia agrară a comitatului, s-a împămîntenit obiceiul ca în zonele viticole, la culesul viilor, înafara dijmelor obişnuite, stăpînii feudali să pretindă de la iobagi cîte şase urne de vin, de familie, şi, deosebit de aceasta, sub titlul de „*Penatic*" administratorii moşiilor, mai încasează în plus cîte o urnă de must.

Tabla comitatului Cojocna informează Guberniul că cuantumul actual al slujbelor domneşti a fost stabilit încă în anul 1714, uzanţa lor fiind confirmată „preagraţios" în anul 1742. Ca şi în alte comitate unde datorită abuzului extins şi în domeniul cuantumului servituţii, aceasta depăşea robota de patru zile pe săptămînă, şi în acest comitat abuzul era în curs de generalizare, motiv din care, *„Relatarea"* motivează în

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*

primul rînd abuzul de a pretinde mai multe zile decît prevederea legală. Se relatează că: „*... dacă o zi sau alta din săptămînă nu se efectuează deplin, dacă supușii vin la lucru mai tîrziu decît se cere, sau dacă trimit la lucru bătrîni sau fii debili, această lipsă se completează succesiv*“.[13] Așa se procedează și cu zilele de robotă datorate în contul avansurilor sau al împrumuturilor de cereale sau bani primite de iobag de la stăpîn. Motivarea continuă extinzîndu-se și asupra prea des întîlnitului obicei de a mări numărul zilelor săptămînale de robotă sub pretextul „*nevoilor urgente din economie*“[14]. În acest caz posesorii din comitatul Cojocna — mai ales cei mici — „impută“ (scad) cele 1—2 zile cerute în plus peste slujba obișnuită de 4 zile săptămînal din slujba datorată de iobag în săptămîna următoare. Prin modul cum este formulată această motivare, este evident că se caută escamotarea realității că marii posesori nu prea scad zilele prestate în plus din cuantumul săptămînii viitoare și astfel se adeveresc informațiile cuprinse în unele izvoare neoficiale provenind din surse iobăgești, dar cu totul reale, că supusul este obligat la slujba domnească săpătmîna întreagă.

În privința jelerilor „*Relatarea*“ menționează că aceștia slujesc în comitatul Cojocna cîte două zile săptămînal — pe domeniile mai mari — în cele mai multe cazuri însă prestează 2—4 săptămîni anual după cum au stabilit în contractele cu stăpînul feudal, la adoptarea statutului de jeler, împrejurare care este influențată desigur și de calitatea și de mărimea sesiei pe care o ocupă. În funcție de aceste elemente, jelerul este obligat sau nu la cărăușii la distanță, timp de 2—4 zile anual.[15]

Prestațiile în acest comitat variază de asemenea după natura și calitatea sesiei, fiind dominate „*de vechiul obicei al domeniilor și al censurilor urbariale introduse din timpuri imemoriale și rămase în uz continuu*“.[16] Se pretinde dijmă din cereale, vin, oi și stupi, dar și din porci cînd aceștia iernează în pădurile de stejar hărnindu-se cu ghindă. În acest ultim caz, înafara dijmei datorată stăpînului feudal, în cele mai multe locuri se plătește în plus și arendă Fiscului regesc. Tot la capitolul prestații intră și obligația, frecventă în acest comitat, de a da stăpînului feudal 1—2 mierțe de ovăs mai ales pe domeniile magnaților, cît și găina, ambele scadente la crăciun, din partea fiecărui supus.

În comitatul Dăbîca slujbele iobăgești sînt în linii generale asemănătoare. Sînt aici și locuri, mai ales pe domeniile mai mici, în care se pretind 2—3 zile săptămînal ca robotă supușilor iobagi, dar atunci cînd zilele săptămînal datorate au fost neglijate în vreun fel sau au fost trimiși la lucru copii, bătrîni sau oameni neputincioși sau dacă iobagul vine la slujbă mai tîrziu decît e datina (răsăritul soarelui), zilele respective nu mai sînt socotite în slujbă, urmînd a fi repetate. „*Relatarea*“ nu poate trece însă nici în acest comitat, peste realitatea

[13] *Ibidem*, fila 5.
[14] *Ibidem*, fila 6.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*.

crudă și aducătoare de mari neajunsuri pentru iobag și familia lui, a săptămînilor în șir în care el se află în slujba stăpînului său în fiecare zi. Escamotarea acestei triste realități nu lipsește nici în acest caz. Abil formulată, ea reflectă însă în suficientă măsură adevărul că stăpînii de pămînt obligă pe supuși la săptămîni întregi de lucru neîntrerupt, în plin sezon agricol *„constrînși de necesități foarte urgente"*.[17]

Prestațiile obișnuite în acest comitat nu diferă cu nimic de cele ce se practicau în comitatele din vecinătate.

Situația jelerilor se prezintă în schimb diferită. Cei așezați pe locurile devastate de tătari cu ocazia învaziei din anul 1717, pentru înviorarea așezărilor și a economiei agricole a satelor greu încercate atunci, sînt obligați la slujbă anuală de 3—4 și numai arareori, la 2 săptămîni cît și a unor cărăușii făcute pentru stăpîn, la mare distanță. Jelerii din satele neafectate de invazia tătărască, sînt obligați în schimb, la slujbă domnească de două zile săptămînal, ceea ce înseamnă desigur mult mai mult decît în alte zone.

În comitatul Solnocul Interior rezultă că se practică aceleași slujbe și prestații, așa cum sînt ele redate de *„Relatarea"* Guberniului.[18]

În comitatul Solnocul Mijlociu, mai apropiat de granița cu Ungaria, slujbele iobăgești îmbracă o gamă diferențiată de forme. Pe marile domenii — și aici acestea nu sînt rare — iobagii prestează atît cu vitele cît și cu brațele, cîte trei zile săptămînal. În unele locuri magnații proprietari ai unor moșii întinse, pretind iobagilor care dispun de patru animale de jug, 52 de zile anual și o taxă de 4 florini și 12 crăițari. Iobagul cu două animale de tracțiune este obligat numai la jumătatea cuantumului de mai sus.

Jelerii practicînd o formă a muncii mult mai răspîndită în această parte a țării, sînt obligați la o zi sau două pe săptămînă. Sînt și domenii în care, potrivit contractelor încheiate cu jelerii, stăpînii acestora pretind 12, 20 sau chiar 24 de zile, iar uneori chiar mai multe zile anual. Frecvente sînt și domeniile pe care jelerii plătesc taxe. Jelerii dotați mai bine cu pămînt, în unele locuri sînt obligați la 12 zile de slujbă cu vitele anual. Cei cu o dotare mijlocie, la 7 zile și jumătate, iar cei lipsiți de atelaje sau de vite, prestează doar cu brațele 12 zile de muncă anual, fiind obligați în schimb la plata unei taxe fixe anuale și de 2 florini și 12 crăițari. Prestațiile și daturile din acest comitat nu diferă prea mult de cele cunoscute. Iobagii și jelerii care se aseamănă între ei în privința înzestrării cu pămînt, sînt obligați să dea anual o găină, 12 ouă și un sac țesut, iar pentru fiecare vacă deținută cîte o treime de iustă de unt, sau prin răscumpărare 7 1/2 crăițari. Tot între prestații se înscriu apoi în acest comitat și: 1. *nona* pe care obișnuiește s-o pretindă toți stăpînii de prin partea locului; 2. *crîșmăritul* unui butoi de vin, în satele stăpînite în întregime de către același domn; 3. *torsul* a doi funți de cînepă sau de in, obligație impusă mai ales femeilor io-

[17] *Ibidem*, fila 7.
[18] *Ibidem.*

bagilor şi jelerilor, iarna; 4. *lemnele de foc* de crăciun şi predarea cîtorva ouă.[19]

Comitatul Solnocul Mijlociu cu un grad mai mare de diversificare social-economică prezintă, cum am văzut, un tablou mult diferit în privinţa raporturilor de proprietate. În plasa exterioară a acestui comitat aflată în imediata vecinătate cu Ungaria, se obişnuieşte, — spune „Relatarea" să se trateze mai blînd cu iobagii. Aici cantitatea slujbelor nu depinde întotdeauna numai de arbitrariul domnilor de pămînt, ci şi de voinţa iobagilor.

În comitatul Hunedoara, „Relatarea" distinge două situaţii la iobagi. Cei din aşezările mai apropiate de curia nobiliară a stăpînului, respectiv de centrul economic al domeniului, sînt obligaţi la trei zile de slujbă iar cei din aşezările periferice, înşirate — din cauza condiţiilor de relief, pe văile îndepărtate din munţi — la 1—2 zile de slujbă. Comitatul Hunedoara bogat în zăcăminte minerale a căror extragere n-a cunoscut stagnări încă din timpul dacilor, a polarizat în anumite centre manufacturiere, forţă de muncă semisalarizată. De aceea aşezările taxaliste constituite din iobagi ce-şi răscumpărau cu o taxă fixă obligaţia de slujbă domnească, nu sînt un fenomen rar întîlnit. Eliberarea forţei de muncă din corsetul rigid al raportului feudal şi-a găsit maniera potrivită în acest comitat şi prin felul în care, potrivit uzanţei tradiţionale moştenite de la daci, neamul sau ginta nu şi-a fărîmiţat sesia strămoşească, locuind pe ea în continuare, în chiar aceeaşi casă familiile alor 3—4 generaţii, bunici, taţi, copii, nepoţi, căsătoriţi desigur cu toţii, din care însă numai unul îndeplineşte obligaţile feudale faţă de stăpînul de pămînt, ceilalţi exercitînd alte ocupaţii, eliberaţi virtual de servitutea iobăgească.[20]

În comitatul Zarand regiune preponderent muntoasă, iobagii de pe puţinele domenii feudale private existente aici, datorită condiţiilor precare de viaţă, prestează între şase şi nouă săptămîni de muncă anual, criteriul de stabilirea cuantumului robotei fiind fie constitutivumul sesiei fie numărul de case cu apartenenţele lor deţinute de iobag. Şi aici slujba se obişnuieşte a fi răscumpărată în bani.

Prestaţii şi alte daturi „Relatarea" Guberniului nu menţionează în acest comitat.[21]

În comitatul Tîrnava iobagii prestează cu braţele patru zile săptămînal. Cu animalele de jug „în putere", respectiv cu patru vite prestează trei zile pe săptămînă. Iobagul lipsit de vite suficiente, pentru a realiza un atelaj în putere, asociindu-se cu un alt iobag de aceeaşi stare, este obligat săptămînal tot la patru zile. Există aici şi iobagi meşteşugari care slujesc un număr mai mic de zile, sau care-şi răscumpără slujba cu bani plătind anumite taxe.[22]

---

[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem,* fila 8.
[21] *Ibidem,* fila 10.
[22] *Ibidem,* fila 4.

Jelerii prestează slujba domnească diferențiat, unii două zile, alții doar o zi pe săptămînă.

În comitatul Turda se disting de asemenea două situații în privința slujbei iobăgești. Iobagii de pe domeniile mai întinse sînt obligați și slujesc domnilor lor pămîntești, cu brațele patru zile, iar cei cu vite în putere, trei zile săptămînal.

Pe domeniile mai mici din același comitat se lamentează nobilimea proprietară *„...nu doară din ușurarea acordată de dreptul domenial ci din compătimire (?) și în speranța sporirii viitoare pentru aceștia, modul de slujbă al iobagilor se face în chip mai redus"*.[23]

În același comitat jelerii slujesc pentru stăpînii lor cu brațele trei iar cu vitele două zile pe săptămînă. Pe cîmpia Transilvaniei componentă importantă o geografiei comitatului Turda, slujbele jelerilor sînt statornicite potrivit convențiilor încheiate cu stăpînii de pămînt: în unele locuri două în altele trei zile pe săptămînă.

Sub denumirea de prestații, în acest comitat se percep următoarele: 1. *dijma* ⟨decima sau zeciuiala⟩ din cerealele de orice fel, apoi din oi, capre, stupi, iar în unele locuri din porci. De asemenea se obișnuiește a se lua de la iobagi și jeleri cîte două mierțe de ovăs și cîte o găină de crăciun; 2. *Crîșmăritul* gratuit și continuu al vinului (cîte trei butoaie) de către fiecare iobag care deține din partea stăpînului său sesie întreagă. 3. Vînătoarea și prinderea păsărilor (comestibile) sînt interzise iobagului. 4. Dreptul după care domnul de pămînt lipsit de ogoare și de fînețe alodiale ⟨suficiente⟩ sau dispunînd de suprafețe insuficiente nevoilor lui, poate lua in chip moderat în folosul său terenurile și fînețele iobagilor săi.[24] 5. S-a constatat că este încă în uz moștenirea de către stăpînul feudal a tuturor bunurilor iobagului decedat ⟨fără urmași⟩. 6. *Teragiul* ⟨darea după pămînt⟩ obișnuit a se constitui din plata a 51 de crăițari, ce se achită stăpînului feudal de către jelerii care vor să se mute în altă parte. Teragiul se obișnuiește însă numai pe domeniile mari.[25]

În districtul Făgăraș, unde potrivit vechilor urbarii iobagii fără vite care prestau slujba cu brațele și cei posedînd numai două vite care se asociau cu alții la un atelaj, erau obligați la patru zile de lucru săptămînal, în timp ce cei cu patru boi slujeau numai două zile, în perioada anterioară ordonanței provizorii „Certa Puncta", cu excepția satelor taxaliste, cuantumul slujbei s-a găsit diminuat de la patru la trei respectiv de la trei la două zile săptămînal.

Așezările taxaliste sînt de asemenea impuse în mod diferit atît la așa-zisele taxe cît și la servituțiile datorate de iobagi. Cei din Poiana Mărului, sat aparținător domeniului feudal din Sîmbăta de Jos își răscumpără în întregime robotele cu bani. Alții, în schimb, în afara taxei obișnuite, mai sînt impuși și la slujbă de patru săptămîni pe alodiul

[23] *Ibidem*, fila 5.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*.

stăpînului prestînd muncă manuală sau diferite cărăuşii. În alte sate, deosebit de cele de mai sus, li se pretinde şi o anumită cantitate de lemne de foc, sau de buşteni de pin.

În categoria prestaţiilor găsite a fi în uz în acest district erau:

1. *dijmele* percepute din grîne, care sînt generalizate, apoi dijmele din oi, porci şi din stupi sînt şi ele prezente variind doar de la sat la sat prin proporţie. 2. Predarea unui *porc îngrăşat* sau echivalentul lui în bani, este în uzanţă în cele mai multe din domeniile din district. 3. *Urna* (vadra) *de miere* sau *de unt* predată de asemenea de supuşi în natură sau în bani. 4. Predarea unei găini anual de către familia fiecărui iobag, este de asemenea încă în uz. 5. Predarea anual a *două mierţe* (metreta) *de ovăs* de către fiecare iobag, este în schimb o prestaţie practicată numai pe domeniul din Arpaşul de Sus. Tot o prestaţie parţial răspîndită, cunoscută numai în posesiunea Şercaia este datul anual a 200 de cîble (găleţi) de ovăs, (probabil de către întregul sat).[26]

În districtul Chioar slujbele de asemenea sînt foarte diferite. Pe majoritatea domeniilor, „ratio necessitatis" domnii pămînteşti pretind săptămînal iobagilor lor, două, trei, ba uneori chiar şaze zile întregi de slujbe cu braţele. În asemenea cazuri, precizează „Relatarea" Guberniului, cînd iobagul lucrează pe ogorul stăpînului său o săptămînă întreagă, acesta îi acordă apoi un răgaz de trei-patru săptămîni. Ogorul iobagului însă în tot acest răstimp rămîne în realitate în urmă cu întreţinerea, fiind doar parţial cultivat de copii şi familia iobagului, ceeace este însă cu totul insuficient. Despre aceste avatare economice „Relatarea" nu spune însă nimic. Se menţionează însă situaţii şi mai grave, determinate de distanţele mari la care sînt situate alodiile de satele iobăgeşti care le lucrează. Stăpînii acestora au introdus uzul impunerii iobagilor la taxă de 5 sau 6 mariaşi, comasînd raţia săptămînală a slujbei într-o perioadă neîntreruptă de trei, patru sau cinci săptămîni, pe timp de vară. Alţi domni pămînteşti se mulţumesc — spune „Relatarea" să nu mai încaseze taxele stabilite majorînd în schimb numărul săptămînilor neîntrerupte de slujbă la cinci-şase, desigur prestate tot vara.

În acest district prestaţiile sau daniile aflate în uz în alte părţi nu sînt cunoscute. Dijmele din toate produsele se percep în mod obişnuit.[27]

În Scaunul Mureş este generalizată robota fie cu braţele fie cu vitele, cîte trei zile săptămînal. Sînt însă şi unii magnaţi care pretind de la iobagii cu vite „în putere" trei zile, sau cu braţele, slujbă de patru zile săptămînal.[28]

În Scaunul Trei scaune potrivit celor relatate de tabla continuă, slujbele sînt foarte variate. Sînt însă mai mulţi posesori care nu pretind decît o zi, sînt care pretind două, sau chiar trei zile, dar sînt şi din aceia care în timpul verii pretind şi cîte patru zile cu braţele, iar cu

[26] *Ibidem*, fila 10.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*, fila 12.

vitele de jug două zile. În timpul iernii în schimb, atît cu brațele cît și cu vitele stăpînii de pămînt nu pretind decît cîte două zile pe săptămînă.

Ca prestații, în accepțiunea dată de Guberniu acestui gen de daturi, constatăm inexistența dijmelor aflate în uz în comitate, dar prestează în schimb următoarele: 1. *Cîrciumăritul vinului*, 2. *Ciuruitul* ⟨cerealelor⟩, 3. *Săparea gropilor* ⟨probabil pentru plantări de pomi⟩, 4. *Topitul cînepii*, 5. *Torsul* unei anumite cantități de cînepă.[29]

În Scaunul Ciuc, în general iobagii slujesc atît cu brațele cît și cu vitele, cîte două zile săptămînal. Tot în slujbe se mai socotesc în acest scaun, torsul de către familia iobagului, a unei cantități de lînă sau de cînepă în valoare de 30—40 de creițari. Zilele de cărăușie efectuate de iobag se scad din slujba săptămînii respective.

Deosebit de cele relatate mai sus, iobagii nu mai prestează altceva *„în afara celor concese prin lege, de teama fugii lor în Moldova vecină"*. Constatarea de mai sus este deosebit de semnificativă și importantă, în același timp motivarea adusă de acest izvor oficial, întrucît și argumentarea adusă de acesta este în opoziție evidentă cu teoria imigrării românilor în Transilvania, vehiculată în anumite cercuri istorice, dar complet lipsită de temei, așa cum au dovedit-o D. Prodan, Șt. Mateș ș.a. întrucît fenomenul, cum vedem, s-a petrecut cu totul invers.[30]

În Scaunul Giurgeu obligațiile iobăgești constau din slujba de două zile pe săptămînă atît cu brațele cît și cu vitele. Tot în slujbe se include și aici ca și în scaunul Ciuc, torsul de către familia iobagului a unei cantități de lînă sau de cînepă.

„Relatarea" menționează că iobagilor angrenați în muncile domnești, cu excepția iobagilor contelui Lázár de Lăzarea, care sînt prevăzuți cu teren arător mai întins în cadrul constitutivumului sesiei, li se dă pîine pe timpul celor două zile de lucru săptămînal.[31]

La întrebările a II-a și a III-a din chestionarul trimis tablelor continue, acestea dau răspunsuri motivate juridic și de pe o poziție conservatoare corespunzînd întru totul mentalității clasei proprietare a epocii.

Redăm aici, pe comitate, realitățile relatate în documentele menționate.

Tabla continuă a *comitatului Alba de Sus* informează că obligația dijmuirii se întemeiază pe *Approbatae Constitutiones* partea III titlul 5[32]

---

[29] *Ibidem*, fila 11.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*, fila 12.
[32] *Ibidem*, fila 13. Vezi: *Vechile legislații transilvane*, I. *Approbatae Constitutiones*. 1653. Studiu și introducere de Dr. Alexandru Herlea, Dr. Valeriu Șotropa, Dr. Ioan N. Floca, în „Mitropolia Ardealului", XXI, nr. 7—9 (iulie—septembrie) 1976, articolul II (p. 508) „Deși în unele părți ale țării valahimea datorează și acuma dijma... De aceea s-a hotărît ca de acuma înainte, fără deosebire, pretu-

iar celelalte daturi și prestații, pe de o parte pe convențiile încheiate între supuși și stăpîni, iar pe de altă parte, pe obiceiurile uzitate din vechime. Cum vom vedea în continuare, constatarea tablei comitatului Alba de Sus nu se abate de la cele afirmate și de alte table continue, anume „... *nici una din ele* ⟨dijme și prestații⟩ *nu este uzurpată de posesori*“[33].

În informația trimisă Guberniului, căutînd să explice faptul general cunoscut că iobagul nu este îndreptățit să primească ceva, drept răsplată pentru munca sa, tabla comitatului face precizarea că: „... *se știe că prin Decr. Tripartitum partea III titlul 5, din cuza infidelității, iobagii sînt supuși veșnici domnilor de pămînt. Dar servituțiile* ⟨și robota⟩ *nu le-au fost impuse pentru că locuiesc pe pămîntul domnilor, ci fiindcă sînt șerbi perpetui; din această cauză, domnii de pămînt nu sînt obligați să-i răsplătească cu ceva pentru slujbele prestate și nici supușilor nu li se compete ceva din partea stăpînilor, ci pentru ca supusul să nu fie șerb continuu* ⟨adică prizonier⟩ *ci șerb muncitor* ⟨util⟩; *așadar dacă feudalii dau totuși cîte ceva iobagilor lor, aceasta nu este răsplata muncii prestate ci o fac pentru ca supușii să-și poată păstra capacitatea de muncă spre a putea presta munca*“[34]. Se menționează în continuare că fără acest favor acordat de feudal, iobagul ar fi pieritor de foame, de aceea domnii de pămînt „*s-au milostivit să asigure supușilor lor mijloacele necesare menținerii vieții, dar care este măsura sau cantitatea acestora nu se poate determina*“[35].

Transpare optica și mentalitatea medievală ancorată în texte juridice adecvate intereselor de clasă exprimate dezinvolt, pe care tabla comitatului Alba de Jos le-a inclus în răspunsul înaintat Guberniului.

Tabla comitatului Cojocna citează același articol din *Approbatae* pentru justificarea legalității perceperii dijmelor menționînd că daturile și prestațiile se bazează pe „... *urbarii și pe uzul foarte vechi și din timpuri imemoriale*“ cît și pe clauzele obișnuite cuprinse în donațiile regești. Referindu-se la abuzurile constatate a fi în uz în cuprinsul comitatului, raportul menționează doar că „*Nimeni n-a încunoștiințat tabla că vre-o una din obligațiile iobagilor ar fi fost uzurpată de posesori*“.[36]

---

tindeni în Transilvania, să se ia dijmă de una zecime adevărată din vin, din grîu și din alte leguminoase; din porci, din oi și din stupi; pentru care să nu datoreze fiscului cu nici un fel de arendă proprietarii de pămînt, dacă și pînă acuma n-au avut reședința în locul arendat unde se dă dijmă...“

[33] *Ibidem*, „*RELATIO de servitutibus*...“ fila 13.

[34] *Ibidem*, fila 16, Vezi: Verbőczi István *Hármaskönyve*, Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarúl kiadta A' Magyar Tudós Társaság, Pesten, 1844. Titlul 5 nu se referă la șerbirea definitivă a iobagului și la obligațiile stăpînilor de pămînt față de el, ci se intitulează: *Mi a dij és hányféle értelmű?* (p. 413—414). Referințe cu conținut asemănător textului redat supra se afla în Partea III-a articolul 25 și 26 p. 433—439.

[35] *Ibidem*, „*RELATIO de servitutibus*...“ fila 16—18.

[36] *Ibidem*, fila 14.

Tot într-o manieră asemănătoare informează Guberniul și tablele comitatelor *Dăbîca, Solnocul de Mijloc* și *Hunedoara* care raportează că *„... în acel cerc, prestațiile uzitate nu încalcă ordinele regești"* (Dăbîca și Solnocul Mijlociu)[37] sau că, *„... nu s-a descoperit nici unul dintre posesori, care să le fi uzurpat"* (Hunedoara).[38]

Tabla comitatului Dăbîca extinzîndu-și relatarea în domeniul procedurii juridice aflată în vigoare afirmă că *„Apărarea țăranilor care nu se pot împrocesua cu nobilii, conform legilor Patriei o face stăpînul lor de pămînt"*.[39] Este evident că o astfel de procedură numai atunci nu este părtinitoare, și în defavoarea iobagului, și aceasta se poate întîmpla foarte rar, cînd, stăpînul feudal al iobagului împrocesuat se află în discordanță cu oponentul acestuia. Cu referire la ceeace este în măsură nobilul posesor să acorde iobagului în schimbul muncii sale, raportul pune în evidență și aici arbitrarul și abuzul practicat de acesta. Astfel, stăpînii feudali și-au luat obiceiul să acorde, dacă au, supușilor lor sesii de pămînt și apartenențele extravilane ale acestora. Dacă totuși n-ar putea să-și înzestreze iobagul cu loturi suficient de mari, el îl poate folosi totuși în avantajul său personal *„... potrivit Approbatelor, partea II-a titlul 10 art. 1 fără nici-o răsplată dar, fără a-i putea pretinde dijmă sau arendă"*. Extinzîndu-și explicația pe direcția obligativității șerbiei chiar și cînd nobilul nu-și înzestrează iobagul cu folosința sesiei, tabla comitatului Dăbîca raportează că: *„... chiar dacă nu are din partea stăpînului său nici-un fel de apartenențe, în sensul Decr. Tripartitum, partea III-a titlul 25 iobagul este obligat la prestarea slujbei, chiar fără a primi pîine sau alte alimente."*[40] Grandilocvența nobilimii proprietare strecurate prin reprezentanții ei între asesorii tablei continue a comitatului se face simțită și la redactarea raportului către Guberniu. *„Dacă totuși iobagul* ⟨cînd se afla în slujba domnului său⟩ *primește pîine aceasta stăpînul n-o face din obligație, ci din compasiune"*.[41]

Mărimea sesiei iobăgești cerută de chestionarul Guberniului, în comitatul Dăbîca *„... nu se poate stabili numai dacă s-ar face o conscripție generală și geometrică a tuturor terenurilor."*

De asemenea se menționează faptul că întrucît o parte a comitatului a fost cotropită de tătari cu prilejul invaziei din anul 1717 rărindu-se populația satelor, tabla menționează ca un merit al stăpînilor feudali faptul că aceștia *„... le-au repopulat prin sîrguința lor, acordînd* ⟨noilor veniți⟩ *după bunul plac al domnului de pămînt sesii și aparte-*

[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem*, fila 20.
[40] *Ibidem.* Vezi nota 34. Texte corupte redate cu mari diferențe de conținut față de Partea a II-a titlul 10 articolul 1 din *Approbatae Constitutiones*, sau față de Partea a III-a titlul 25 din *Decr. Tripartitum*, ediția citată *supra.*
[41] *Ibidem*, fila 21.

nențe externe cît și intravilane, în scopul stimulării înmulțirii supușilor".[42]

În relatarea sa comitatul Dăbîca încearcă în partea finală să escamoteze procesul destul de frecvent al diminuării sesiilor în detrimentul iobagilor, aruncînd vina, ca de obicei, pe lipsa lor de interes în cultivarea pămîntului. „... *întrucît iobagii sînt neglijenți în lucrarea aparținențelor, domnii de pămînt lăsîndu-le subsistență suficientă, aparținențele rămase din terenurile arabile, fie că le-au cultivat ei înșiși, fie că le-au cedat altor* ⟨iobagi sau jeleri⟩ *cu cens sau dijmă* ...[43]

Tabla comitatului Crasna este mult mai categorică în raportul ei înaintat Guberniului. Citînd tot *Approbatae Constitutiones* ... drept temei legal al efectuării slujbei iobăgești, redactorii raportului merg chiar mai departe spre vremuri demult trecute, afirmînd anacronic în plin secol al luminilor că „... *domnul de pămînt poate dicta iobagului delicvent, după gravitatea delictului, pedepse mai ușoare, mai grele și chiar moartea*".[44] În continuarea relatării sale, Tabla comitatului Crasna menționează că proprietatea tuturor bunurilor mobile și imobile, în virtutea donațiilor regale, este numai a domnilor de pămînt, din care, după drept nu li se cuvine nimic supușilor. În argumentarea drepturilor sale cei din Crasna menționează că nici-o lege nu obligă nobilimea să cedeze din aceste prerogative ale ei. O asemenea obligație, — menționează raportul — s-ar opune flagrant libertăților lor nobiliare confirmate prin legi și prin rezoluții regești anterioare. Imperativele economice dictează însă nobilimii proprietare să ia măsuri de conservare a forței de muncă și a vieții în ultimă instanță, a iobagilor, motiv din care stăpînii lor le-au cedat cîte o sesie de pămînt pentru cultivare, cu cele aparținătoare. Tabla acestui comitat referă în finalul relatării ei că acolo unde domnii de pămînt au făcut o proporționalizare justă între extravilane și intravilane, a revenit iobagilor pe ambele hotare (calcatura) terenuri arabile de cîte 12, 13 și chiar de cîte 15 cîble, unde hotarul permitea existînd locuri mai abundente, de cîte 10 și 12 care de fîn din fînețe. Sub acest aspect situația îmbracă forme atît de variate încît, în locurile în care nu s-a procedat ca mai sus, unii iobagi și-au alipit sesiilor lor terenuri care ajungeau pînă la mărimea de 40 de cîble, în timp ce altora nu le-a rămas loc în sesie decît puțin sau chiar nimic.[45]

Beneficiile acordate iobagilor în acest comitat sînt dreptul de crîșmărit, măcelăritul liber, pășunatul ⟨pe miriști⟩, ghindăritul și lemnăritul.

---

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibdem.*

[44] *Ibidem*, fila 14—15. De fapt partea a III-a titlul 47 din *Approbatae Constitutiones*, se referă la pedepsirea hoților. Articolul al XIX-lea al titlului respectiv este: „Dacă cineva a prins un răufăcător pe moșia sa, fie dintre iobagii străini sau ai săi, fie dintre servitorimea de la curte, chemînd ca mărturie și dintre oficiali și adunînd și judecători potriviți pentru aceea și chemîndu-l legal, *poate să-l și execute liber;*" (Subl. ns. — I.R.)

[45] *Ibidem*, „*RELATIO de servitutibus* ..." fila 26.

Tabla comitatului Alba de Jos referindu-se la punctele 2—4 din chestionarul Guberniului, relatează că, întrucît nici o lege a țării nu se exprimă în sensul că stăpînii de pămînt ar fi siliți să compenseze cu ceva pe iobagi pentru slujbele lor, rămîne la latitudinea acestora ca să aibă grijă ca iobagul să nu fie lipsit de mijloacele necesare susținerii vieții cît și spre a-și păstra capacitatea de muncă. Numai în acest scop și pe baza acestui raționament, feudalul l-a înzestrat pe iobag cu folosința unor terenuri a căror calitate și mărime este variabilă, dar altfel spus, feudalul l-a înzestrat pe iobag, *„... atîta cît a crezut el necesar..."*[46]

Tabla comitatului Cojocna precizează în răspunsul înaintat Guberniului, că nu cunoaște nici-o normă sau regulă generală potrivit căreia ar fi obligată să învestigheze ce i se cuvine iobagului de la domnul său de pămînt pe lîngă sesie și, de aceea, nu poate răspunde nimic la această chestiune. În privința întinderii sesiei iobăgești însă, tabla comitatului Cojocna recomandă Guberniului să consulte tabelele de tribut[47] care redau și averea mișcătoare a iobagilor.

Tabla comitatului Solnocul Dinlăuntru răspunde Guberniului că nu este adevărat că i se cuvine supusului o sesie pe care locuiește și aparținențele de cultivat ale acesteia, dacă le are, dar, potrivit *Approbatelor*[48] feudalul este în drept să ia pentru el, cînd este nevoit, o parte din pămînturile sătești (probabil aparținențele extravilane ale sesiei) mai ales atunci cînd drepturile lui de posesiune, împreună cu întregul lui drept de proprietate, i-au fost acordate de principele țării. Citînd Decr. Tripartitum[49] tabla acestui comitat își întinde relatarea și asupra dreptului de succesiune al feudalului asupra bunurilor iobagului decedat. Din aceeași sursă de drept mai menționează apoi spre a ilustra atotputernicia acestuia, puterea de a *„... scuti de contribuție pe unul sau altul din oamenii săi și să-i facă pe ceilalți iobagi a plăti* ⟨în locul celuilalt⟩[50]. În raportul ei tabla comitatului Solnocul Dinlăuntru nu scapă din vedere a face motivarea genezei iobăgiei și cum țăranii liberi inițial, au devenit iobagi, cuprinsă în *Decr. Tripartitum*, partea a III-a titlul 25: *„... Iobagii care pentru răscoala și insurecția lor tumultuoasă și generală împotriva nobililor sînt supuși acestora în șerbie absolută și per-*

---

[46] *Ibidem*, fila 18.

[47] *Ibidem*, fila 20. Pentru această epocă tabelele de tribut erau de fapt *„Tabella Rectificationis Anni Militaris..."* Vezi *Arh. Stat. Mureș.* Scaunul Mureș. Tabele de impuneri.

[48] *Ibidem*, fila 22.

[49] *Ibidem*, fila 22. *Decretum Tripartitum*, ediția citată supra, partea a III-a titlul 30 *„Miként szál a végrendelet nélkül meghalt paraszt vagyona a földesúrra?"* p. 443—444.

[50] *Ibidem. Approbatae Constitutiones* titlul II articolul IV, numai prin asimilare poate avea acest conținut. De altfel aici este vorba de impozitele ce trebuiesc plătite de iobagii care au în folosință sesiile și aparținențele cît și bunurile iobagilor decedați sau fugiți. Ediția citată supra, p. 504.

petuă ... au dreptul să stea pe pămîntul domnilor însă proprietatea întreagă a pămîntului aparţine feudalului".[51]

Cu referire la întrebarea cum şi din ce anume se compune o sesie întreagă, o jumătate sau un sfert de sesie, acest lucru, „din cauza aşezării diferite a satelor şi a teritoriilor lor, întinderea şi calitatea acestora cu anevoie s-ar putea stabili, — relatează raportului înaintat de acest comitat Guberniului. Este implicit recunoscută oficial fărîmiţarea sesiilor vechi atunci cînd raportul menţionează că „... *totuşi numărul sesiilor vechi existente în una şi aceeaşi posesiune se poate afla chiar din relatările locuitorilor şi a predecesorilor lor şi după cum sînt înscrise în urbarii şi inventare* ..."[52]

Între beneficiile acordate iobagilor în acest comitat se menţionează dreptul de adăpat al vitelor în rîurile şi la fîntînile feudalului, lemnăritul în locurile abundente în păduri, dreptul de defrişare a (marginilor) pădurilor şi a mărăcinişurilor inutile spre a se obţine ogoare noi, pentru păşuni sau vii şi crîşmăritul de la Sf. Mihai pînă la Crăciun. Referindu-se la mărimea sesiei tabla acestui comitat menţionează că supuşii au terenuri arabile şi cositoare în raport cu abundenţa pămîntului prin partea locului. Un răspuns clar s-ar putea da însă — menţionează raportul — numai prin consemnarea tuturor sesiilor cu apartenenţele lor interne şi externe, lucrare care nu s-ar putea face în întregul comitat nici în doi ani. Starea social-economică deplorabilă a clasei de jos oficialii comitatului — în răspunsul lor — nu o văd în exploatarea nemiloasă a muncii iobăgeşti, ci în existenţa pe ici pe colo a cîte unor petece de ogoare necultivate: „... *ceea ce poate fi un indiciu evident* — scriu ei — *că iobagul nu din lipsa de pămînt este frustat de mijloacele de trai ci din nepăsare sau din cauza temperaturii nefavorabile a aerului* ⟨clima⟩."[53]

O interpretare eronată dă tabla comitatului Solnocul Mijlociu şi modului de viaţă montan, tradiţional al iobagilor, în pîlcuri de case, adunaţi la un loc pe neamuri şi familii specific din vechime acestor zone, dar necunoscut oficialităţilor care îi acuză că preferă „*a locui mai bucuros mai mulţi în una şi aceeaşi sesie, decît ca avantajele să le aibă pe un teren separat atribuit lor.*"[54]

Între beneficiile acordate de stăpînii de pămînt se enumeră: crîşmăritul în perioadele fixate, păşunatul, concomitent cu turma stăpînului pe mirişti, cît şi dreptul lemnăritului şi al ghindăritului.

Tabla comitatului Hunedoara motivează în raportul înaintat Guberniului, înfeudarea ţărănimii, respectiv crearea statutului de dependenţă după răscoala din 1514, drept pedeapsă pentru îndrăzneala de a se fi ridicat la luptă.

---

[51] *Ibidem*, Verböczi, *Hármaskönyve*, ediţia supracitată, partea a III-a titlul 25 articolul 2.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem*, fila 23.

[54] *Ibidem*, fila 23—24.

Cuantumul sesiei este — potrivit raportului — şi în prezent la discreţia stăpînului feudal, mărimea ei depinzînd de planurile şi de intenţiile acestuia. Dar este în orice caz necunoscută o sesie uniformă. Textual această stare este redată astfel: *„... Însă deoarece iobagii nobilimii din Transilvania, care îi posedă pe aceştia prin dreptul regesc, sînt obligaţi a sluji din vremuri vechi şi astfel îşi împart sesiile între ei, nu pe baza unor convenţii, ci în proporţii egale după numărul lor, de aceea este imposibil de stabilit mărimea sesiei întregi, a jumătăţii sau a sfertului acesteia, neexistînd urbarii decît la Deva şi la Hunedoara"*.[55]

Beneficiile acordate iobagilor în acest comitat sînt: crîşmăritul, folosinţa păşunilor, lemnăritul pentru foc şi edificii şi ghindăritul, care se face de asemenea „din îngăduinţa domnilor pămînteşti".[56]

Tabla comitatului Zarand este de aceeaşi părere în raportul său, în privinţa faptului că nobilii posesori, nici aici nu pot fi obligaţi să ofere supuşilor lor vreun avantaj.

Cu privire la constitutivumul sesiei iobăgeşti însă, nu este în măsură a face nici-o precizare şi nici nu avansează vreo propunere.

Ca beneficii relevă dreptul cîrciumăritului şi al lemnăritului, iar cu privire la ghindărit, acesta nu este un avantaj deplin fiindcă în comitat se obişnuieşte ca supuşii să plătească pentru acest drept o taxă domnilor de pămînt, taxă care — menţionează raportul tablei — este mai mică, ce e drept, decît cea pretinsă pentru străini.[57]

Tabla districtului Făgăraş arată că în aceste teritorii, obiceiul împămîntenit este ca stăpînii feudali să acorde supuşilor lor, pe lîngă sesii, locuri arabile şi păşuni suficiente, cu toate că nu poate fi vorba de egalitate între acestea. Există aici unele elemente specifice:

1. Inegalitatea sesiilor şi faptul că unele abundă în beneficii, în timp ce altele sînt cu totul lipsite de acestea.
2. Pentru că sînt frecvente vînzările de terenuri ⟨din constitutivumul sesiei⟩ de către cei mai lipsiţi către cei mai înavuţiţi.
3. Pentru că *„... Valahii aşezaţi chiar în locurile mai fertile sînt fără răbdare şi mai bine fug decît să sufere a fi transferaţi în locuri mai bune"*.[58]

Tabla continuă a districtului Chioar arată că mărimea sesiilor în cuprinsul acestui district poate fi constatată din tabelele de dări[59] şi se poate grupa în trei categorii:

1. „În locuri negreşit mai sterile, pe lîngă sesii comode, de obicei ⟨iobagii⟩ posedă apartenenţe duble, fiind favorizaţi şi de avantajul comercializării lemnului."

[55] *Ibidem*, fila 24—25.
[56] *Ibidem*, fila 26.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, fila 27.
[59] *Ibidem*. *„Tabella Rectificationis anni..."*

2. „În sesiile mai fertile ⟨iobagii⟩ au apartenențe mai puține; aici mijloacele de întreținere a vieții provin și din crîșmărit și din pășunat pe baza unei convenții cu domnii de pămînt".
3. „În sfîrșit în locurile și apartenențele de fertilitate mijlocie și suficient prevăzute cu cele necesare, beneficiul constă din vii pe care le posedă netulburați cu avantaje provenind din vînzarea vinului și din comerțul cu fructe."[60]

Tablele comitatelor Tîrnava, și Turda și acelea ale scaunelor Odorhei și Trei Scaune, declară că slujbele iobagilor din cuprinsul domeniilor aflate în zona lor de activitate, se întemeiază pe rescriptul imperial din anul 1747, iar perceperea dijmelor se face în temeiul *Approbatae Constitutiones*, partea II-a titlul 10 art. 1 și 2. Pe același temei se percep și censul Sf. Martin, cît și datul găinii și al ovăsului de Crăciun.

Cea mai fermă apărare cu argumente juridice a slujbelor și prestațiilor pretinse de stăpînii de pămînt de la iobagi o face în raportul său, tabla continuă a comitatului Turda. Se menționează că „... *potrivit mărturiei Decr. Tripartitum, partea III-a titlul 25, iobagii sînt astfel supuși perpetui domnilor de pămînt, încît să nu poată să-și părăsească stăpînul, iar cei care fug, să poată fi prinși ca robi, cu toate bunurile lor*".[61]

Din conținutul răspunsurilor date de tablele continue ale tuturor comitatelor și scaunelor la întrebările II și III, care din obligațiile feudale iobăgești se bazează pe legi și care se uzurpă de către stăpînul feudal, rezultă cu evidență înaltul grad de conservatorism, care mai domina încă în a doua jumătate de secolului al XVIII-lea, în plină epocă a reformelor, optica nobiliară și activa ei prezență în mentalitatea autorității de stat și a autonomiilor locale.

Este desigur evident și caracterul vădit de clasă al instituției tablelor continue ale comitatelor scaunelor și districtelor, menite a fi, în intenția Curții imperiale care le-a instituit, instrumente ale scopurilor înnoitoare preconizate de regim în această epocă a reformelor. Faptul că funcția administrativ-juridică de consilier (asesor) sau de referent la tabla continuă era condiționată, în afara studiilor juridice de specialitate, de starea nobiliară și în raport cu ierarhia postului, de posesiunea unor cît mai întinse domenii, a făcut ca intențiile înnoitoare ale Curții, exprimate, printre altele, și în separarea justiției de administrație, în permanentizarea funcționării instanțelor judecătorești (Tabula *continua* judiciaria), să se izbească de o puternică rezistență.

Numai așa se poate explica faptul că în plină epocă a abuzurilor nobilimii proprietare în raporturile ei cu supușii, tablele continue ale scaunelor Odorhei, Trei Scaune, Ciuc și Giurgeu, neagă, în răspunsurile trimise Guberniului, existența, în teritoriile încredințate autorității lor, a oricăror abuzuri practicate de nobilimea proprietară.

---

[60] *Ibidem*, fila 28.

[61] *Ibidem*, fila 13. *Decretum Tripartitum*, ediția citată supra. În titlul 25 din partea a III-a în nici unul din cele șase articole nu este vorba de cele de mai sus.

Astfel *Tabla scaunului Odorhei* declară că *„... Tabla nu constată nici-o uzurpare de către stăpînii feudali a slujbelor sau prestațiilor"*. Slujbele incluse în informarea trimisă Guberniului, *„... nu întrec măsura prescrisă de înalta rezoluție"* (din anul 1747).[62]

Tabla *continuă a scaunului Trei Scaune* relatează *„că slujbele se execută în limitele măsurii prescrise în ordinele superioare"*.[63]

Nici Tabla continuă a scaunelor *Ciuc, Giurgeu și Casin „... nu observă nimic ceea ce în aceste cercuri s-ar pretinde* (de la iobagi) *peste ordonanțele superioare"*.[64]

Răspunsurile date de tablele continue la întrebarea a IV-a din chestionarul gubernial au ocazionat cele mai ample explicații și argumentări, fiind și aici vorba de ce anume i se compete iobagului de la domnul său de pămînt și ce anume este obligat acesta să acorde iobagului (în schimbul slujbei și a prestațiilor sale). Problema a fost atinsă parțial în cele anterioare pentru comitatele care au tratat răspunsurile în mod exhaustiv și mai puțin sistematic. Comitatele Tîrnava, Turda și scaunele secuiești au dat însă răspunsuri mai distincte tematic și le redăm în cele ce urmează.

Tabla comitatului Tîrnava, citînd din Decr. Tripartitum partea a III-a titlul 25 răspunde Guberniului că *„... iobagii, după lege, sînt supuși stăpînilor de pămînt* (și obligați) *la rusticitate* (starea de țăran), *la slujbe veșnice și la servitute, încît nicăieri să nu se poată refugia; cei fugiți însă, dacă sînt prinși trebuiesc restituiți stăpînilor lor, conform Approb. Const. Edictum 29"*.[65]

Aceeași tablă pentru a-și motiva afirmația că stăpînul feudal are putere totală de dispunere asupra iobagului său, citează din *Decr. Tripartitum* partea I-a titlul 57 textul care prevede că *„Domnul de pămînt poate să-și trateze propriul iobag ca pe un obiect propriu* (sau) *după placul său să-l vîndă, să-l mute sau să-l schimbe* (cu altul) *din aceeași localitate, mai ales dacă, el însuși este achizitorul iobagului,* (astfel) *are drept de dispunere totală asupra achiziției sale"*.[66]

În încheierea ideii enunțate cu sprijinul textului de lege, autorii răspunsului către Guberniu conchid că *„Drept aceea, domnul de pămînt are voie să nu-i dea nimic iobagului"*[67] (pentru munca sa).

Partea finală a răspunsului tablei comitatului Tîrnava, redă diminuarea la maximum a sesiei iobăgești, o realitate gravă, care implica

---

[62] *Ibidem,* fila 15.

[63] *Ibidem.*

[64] *Ibidem.*

[65] *Ibidem,* fila 19. *Approbatae Constitutionis,* partea a V-a, Edictul XXIX, prevede textual următoarele: „Cu toate că în privința readucerii și redării iobagilor fugari există în general hotărîri ale nobilei țări, totuși se hotărește și aceasta ca și din armata pedestră să fie restituiți iobagii și în timpul acela poporul casei, locuind acasă, să fie obligați a-și servi stăpînilor lor de pămînt după starea lor și să-și plătească partea lor din dare, după numărul de case."

[66] *Ibidem,* fila 19 *„Decretum Tripartitum"*, partea a V-a titlul 57 este intitulat: *„Hogy minden úr és nemes saját jószágairól szabadon rendelkezhetik"*.

[67] *Ibidem.*

standardul de viață al iobagului, scăzut astfel și el la limita de jos. Este, ce e drept, recunoscută existența sesiilor vechi, adică întregi, mai mult simbolic, întrucît acestea *„... de asemenea sînt împărțite în multe părți și astfel nici una din ele nu scapă de dezmembrare, din întreagă în jumătate sau în sfert.“*[68]

Între avantajele oferite de stăpînul feudal iobagului, se menționează veniturile provenite din acordarea dreptului pășunatului liber pe ogoare, pe pășune sau pe hotar, apoi venitul din dreptul de lemnărit acela al ghindăritului în pădurile comune, *„iar de obiceiul cîrciumăritului propriu, toți se bucură de la Sf. Mihai* (8 noiembrie) *pînă la Crăciun“*.[69]

Tabla continuă a comitatului Turda, în a cărei autoritate intra și o mare parte din Cîmpia Transilvaniei, arată în răspunsul ei către Guberniu că *„... stăpînii de aici asigură iobagilor lor sesii comode“, (respectiv mari)* dar care *„nu sînt egale și nici nu sînt pretutindeni prevăzute cu apartenențe suficiente“*.[70] În zona muntoasă a comitatului de la Reghin și pînă la Toplița și pe Valea Gurghiului, predominînd pădurile, fiind atrași de avantajele lemnăritului, iobagii populează așezări noi, în care sesiile sînt în indiviziune naturală în sînul familiei, neamului sau a gintei întregi, dar cu timpul — menționează relatarea — sînt obligați să le împartă totuși, pentru delimitarea robotelor sau a slujbei, cît și din rațiuni fiscale.[71]

În această zonă, între avantajele oferite de stăpîni iobagilor, tabla comitatului a înscris veniturile provenite din folosința pădurilor comune: *„... bune atît pentru tăiere cît și pentru edificii și destinate, fără exces, chiar comerțului“*. Cîrciumăritul oricăror băuturi de la Sf. Mihai pînă la Anul nou, este avantajul acordat iobagului nu numai în zona muntoasă a comitatului ci peste tot. De asemenea se menționează beneficiul pășunii comune, permis iobagilor și în miriști.[72]

Răspunsul comitatului Turda se încheie cu afirmația reflectînd mentalitatea feudală și conservatoare *„... că toate acestea s-au dat iobagilor după obiceiul vechi și voința nesilită a domnilor de pămînt nu după prescripția legilor, fiindcă acestea, cît și toate diplomele de donație, arată contrariul“*.[73]

Tabla continuă a scaunului Odorhei răspunde Guberniului că în general există o oarecare uniformitate în acordarea sesiilor, constatînd existența următoarelor situații:

— iobagul care posedă patru vite de jug, are în folosință din partea stăpînului său feudal, o sesie constînd din casă, șură, grajd și din ogoare de semănătură de mărimea a 3—4 cîble de grîu într-un hotar și un fînaț de 3—4 care de fîn.

---

[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem,* fila 20.
[71] *Ibidem.*
[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem.*

— cel care are numai două vite de jug, dispune de o sesie cu intravilanele şi edificiile aparţinătoare, dar are un ogor şi un fînaţ numai pe jumătate cît semenul său anterior.

— iobagul lipsit de vite de jug este înzestrat cu o sesie cu casă şi cu mai puţine ogoare extravilane.[74]

Clasificarea dată sesiei mai sus distinge cele trei feluri, respectiv mărimi de sesii: prima se consideră sesie întreagă, a doua de jumătate, iar cea de a treia de sfert.

Între avantajele înscrise pe seama iobagilor, tabla continuă a scaunului Odorhei menţionează cîrciumăritul de la Sf. Mihai pînă la Crăciun, păşunatul liber, lemnăritul şi ghindăritul în pădurile comune.[75]

Tabla continuă a scaunului filial Brăduţ arată în răspunsul trimis Guberniului, existenţa unei situaţii identice atît în privinţa constitutivumului şi a mărimii sesiei, cît şi a brumei de „avantaje" oferite de stăpînul feudal iobagului.[76]

Tabla continuă a scaunului Trei Scaune a răspuns în mod asemănător Guberniului, în privinţa sesiei iobăgeşti. Avantajul cîrciumăritului acordat de feudal iobagului are aici particularitatea de a fi îngăduit liber în orice loc şi în orice timp. Se menţionează apoi, datorită existenţei întinselor păduri din cuprinsul scaunului, liberul uz al lemnăritului, al păşunatului, ghindăritul liber pentru locuitorii de orice stare, cît şi asigurarea — potrivit uzanţei din secuime — de către domnul de pămînt, a hranei iobagului pe timpul efectuării slujbei cu excepţia unora dintre domnii mai bogaţi, care nu practică acest obicei.[77]

Tabla continuă a scaunului Ciuc relatează existenţa, datorită climei mai aspre predominant montane, a unor sesii a căror întindere, este ieşită din comun. Se menţionează faptul că iobagii au fost înzestraţi cu mai multe ogoare în mărime de 5—6 cîble şi cu fînaţe de 2—3 care de fîn. Nu lipsesc cu desăvîrşire nici cazurile cînd unii dintre iobagi au în folosinţă sesii în constitutivumul cărora intră ogoare de 15—20 cîble de grîu.

Între avantajele oferite în schimbul slujbei şi al prestaţiilor, răspunsul trimis Guberniului enumeră uzul liber şi fără restricţii al cîrciumăritului, al lemnăritului şi al ghindăritului.[78]

Tabla continuă a scaunului Giurgeu arată că în acest scaun, categorisirea sesiilor iobăgeşti n-a fost încă instituită şi că stăpînii feudali şi-au înzestrat iobagii cu ogoare şi fîneţe a căror întindere a rămas la propria lor apreciere.

Stăpînii care pot asigura iobagilor lor într-un hotar ogoare de 10 cîble de grîu şi fîneţe de patru care cu fîn, cît şi celelalte aparteneţe din constitutivumul sesiei, au convenit să pretindă săptămînal slujbă de

[74] *Ibidem*, fila 28.
[75] *Ibidem*.
[76] *Ibidem*, fila 29.
[77] *Ibidem*.
[78] *Ibidem*, fila 30.

2 zile fără hrană ⟨pîine⟩. Cînd stăpînul nu poate acorda supusului său apartenențele necesare ale sesiei, îi asigură în schimb, în zilele fixate pentru efectuarea slujbei, hrana.

În acest scaun, avantajele de care se bucură iobagii sînt crîșmăritul, pășunatul și ghindăritul liber.[79]

Tabla continuă a scaunului Mureș nu se referă în răspunsul ei înaintat Guberniului la criteriile cantitative ale sesiei iobăgești, menționînd doar că „*... domnii de pămînt au convenit să dea iobagilor lor: ogoare, fînețe, vii și alte beneficii de aceeași natură, din care să fie avantajate ambele părți.*“ Liberul arbitrariu practicat de stăpînul feudal, abil mascat prin formularea de mai sus, este însă, în ceea ce-l privește pe iobag, deosebit de grav, dovadă desele procese aflate pe agenda de lucru a tablelor judiciare de diferite instanțe, în toată perioada care a premers marea răscoală țărănească condusă de Horea din 1784.

Răspunsul tablei scaunului Mureș este mult mai edificator în privința avantajelor acordate iobagilor de către stăpînii lor feudali. Tabla continuă le redă în ordinea de mai jos:

1. Cîrciumăritul liber de la Sf. Mihai pînă la Anul nou.

2. Pășunatul liber în hotarele de odihnă ce se admite în mod obișnuit împreună cu cireada de vite a stăpînului feudal.

3. Lemnăritul liber pentru lemne de foc și pentru edificii.

4. Ghindăritul, în schimbul unei taxe mai mici decît cea percepută străinilor.

5. Răsplătirea iobagului pentru cîrciumăritul vinului domnesc, prin plata în bani, sau prin răscumpărarea robotelor.

6. Pîinea și hrana vara și uneori chiar și iarna s-a obișnuit a se oferi celor mai săraci cînd prestează slujbele, de către unii stăpîni de pămînt „nu însă din obligație sau din datina urbarială — menționează textual răspunsul scaunului către Guberniu — ci după bunul plac al posesorilor.[80]

La sfîrșitul acestui studiu analitic asupra stărilor de fapt în domeniul servituțiilor din Transilvania înainte de răscoala lui Horea, este evident că *Certa Puncta* n-a fost o reformă importantă a epocii, „nereușind să aducă vieții iobăgești o situație nouă, mai favorabilă decît cea dinainte, facilitînd iobăgimii ameliorarea raporturilor cu stăpînul feudal.

Inițiativa demersurilor pentru elaborarea acestui așezămînt iobăgesc — așa cum am mai arătat — nu a fost a Guberniului Transilvaniei. Acest consiliu provincial constituit din înalți funcționari de stat și prezidat de un guvernator civil sau militar ales și numit de Curte, se afla în deceniul al șaptelea al secolului al XVIII-lea, în fața unor mari prefaceri, impuse de orientarea spre renovarea concepției politico-admi-

[79] *Ibidem.*
[80] *Ibidem*, fila 30—31.

nistrative, dar și social-economice, preconizate în întreg imperiul. Dar Curtea nu dispunea, în afara guvernatorului și a comandantului suprem al armatei din Marele Principat, decît de puțini partizani ai primenirilor ce se preconizau în cercurile intime ale împărătesei.

Consilierii guberniali, referenți de secțiuni, din componența consiliului gubernial, erau în mare parte transilvăneni cu poziții sociale dintre cele mai înalte, ei înșiși feudali posesori de întinse domenii.

Tocmai de aceea, procesul de elaborare a acestei reglementări provizorii a servituțiilor iobăgești, cunoaște în Transilvania un drum atît de sinuos și de tărăgănat, obstacolele de care ideea înnoitoare s-a izbit, fiind multiple și de mare consistență. În măsura în care aplicarea ideii noi a putut fi tergiversată de factorii transilvăneni, așezămîntului preconizat a fi o reformă mai importantă decît de fapt a devenit, i s-au diminuat acele atribute care ar fi putut influența raporturile în bine, punînd iobăgimea pe noi baze economico-sociale, mergînd poate pînă aproape de desființarea servituții personale.

În acest sens, *Certa Puncta* rămîne o creație a Guberniului, înfăptuită în manieră feudală, izvorînd, sau întemeindu-se pe baze juridico-tradiționale feudale.

Întregul complex de acte fundaționale ale așezămîntului, care ni s-au păstrat, atestă ampla respirație juridico-istorică feudală dată de Guberniu și de tablele continue ale comitatelor scaunelor și districtelor, actelor create.

Tripartitumul, cod de legi aflat în vigoare în linii generale, pînă la revoluția de la 1848—1849, își are obîrșia în timpul istoric dintre răscoala de la Bobîlna din 1437 și războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja, acea „*. . . leggonoszabb Székely György nevű haramia*" din 1514 de aceea totala lui menire se rezuma în principal, la pedepsirea iobagilor răsculați și la măsurile de siguranță contra lor.

Alt izvor de drept feudal transilvănean des citat în procesul de elaborare a normei *Certa Puncta* este Approbatae Constitutiones din 1653. Codificînd hotărîrile dietale adoptate în lungul răstimp din 1517 pînă la 1653, Approbatae Constitutiones reafirmau sistemul politic trinațional și quadrireligionar al Transilvaniei, hărăzind prin aceasta poporului român, cel mai numeros din Transilvania și religiei sale ortodoxe, soarta de tolerat *„propter emolumentum regnum"* în propria-i țară. Textual situația neamului românesc, înfiobăgit în cea mai mare parte a lui, este redată de partea I-a titlul VIII art. 1 din Approbatae: *„Deși națiunea română în patrie nici între stări nu a fost socotită și nici religia ei nu e dintre religiile recepte, cu toate acestea, propter regnum emolumentum pînă cînd sînt tolerate, ordinele bisericești de aceasta să se țină"*.

Aceste codice făcînd pentru toți ceilalți din principat o vădită părtinire, prevedeau în schimb pentru români dispoziții discriminatorii și exclusiviste. Cea mai numeroasă și mai productivă națiune a Transilvaniei, românimea, era exclusă de la cetățenie, de la viața publică și politică.

Pe temeiul acestor prescripții cu puteri discriminatorii aflate la îndemîna clasei feudale din Transilvania, la sfîrșitul perioadei principatului autonom, gradul exacerbat de utilizare a forței de muncă de pînă atunci atinge apogeul. Se recunoaște îndeobște că obligația de robotă a iobagului pe moșia stăpînului său feudal devine acum, practic, nelimitată, ceeace de fapt a constituit factorul determinant al masivei deteriorări a vieții țărănești.

Numai așa se poate explica graba cu care, abia la cîțiva ani după pacea de la Satu-Mare (1711) care însemna înstăpînirea austriecilor în Transilvania, Curtea încearcă, prin Legea 24 din 1714, să curme procesul de totală ruinare a vieții sătești de aici, recuperînd iobăgimea acest important „vivum aerarium", metodic și insistent, în folosul statului.

În elaboratul care avea să devină ulterior norma *Certa Puncta* se regăsesc regulele robotei din anii 1714, 1742 și 1747 și practica lor anterioară anului 1769.

Fără îndoială că este de fapt vorba și în acest caz de o codificare, de vreme ce, *Certa Puncta* nu cuprinde nimic în plus ca principii de drept, doar că pune practica juridică tradițională de acord cu înnoirile aduse de Codul terezian.

Principala menire a așezămîntului *Certa Puncta*, văzută prin prisma Guberniului, a fost să înlăture multiplele practici aflate în uz în domeniul robotei în Transilvania, stabilind o manieră unică sau prea puțin diferită, în legile robotei.

Rolul pozitiv al așezămîntului în transformarea vieții iobăgești rămîne însă incontestabil. Fiind adus pe agenda actualității în epoca și în contextul repezilor transformări impuse vieții în aceste decenii, compunerea în retorta unui sistem unitar și explicit a limitelor legale ale robotei a constituit, și sub acest aspect, un cîștig pentru iobăgime, care în ampla mișcare de revendicare a drepturilor uzurpate pe calea proceselor avea acum, în sprijinul ei, o ordonanță gubernială.

Nu mai puțin au fost avantajate în activitatea lor și tablele judecătorești și de apel, Guberniul și chiar Curtea, care pot de acum pronunța încheieri și decizii numai cu referire la acest așezămînt.

Deosebit de considerațiile enunțate deja, sub aspect documentar, elaboratele care s-au întocmit și au stat la baza acelui așezămînt, reflectînd, fie și chiar prin prisma autorităților de guvernămînt transilvănene, realitățile social-economice de aici, se constituie azi ca o veritabilă și prețioasă sursă de cunoaștere a vieții iobăgești, în perioada imediat anterioară răscoalei lui Horea.

Sondajele făcute de tablele continue ale comitatelor, scaunelor și districtelor, studiile apoi, inițiate de Guberniu însuși, asupra diverselor aspecte ale problemei, au pus în evidență, deplin, cauzele reale ale deteriorării, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în mare măsură, a standardului cunoscut, al vieții amare de iobag. Este așadar, evidențiată marea varietate de practici aflate în uz în domeniul servituțiilor, de la gravele abuzuri practicate în monopolizarea, timp îndelungat,

a muncii iobagului pe ogorul domnesc, săptămîni în șir, pînă la cuantumul redus al robotei uzitat în comitatele sau scaunele mărginașe (spre Ungaria și Moldova), de teama migrației, de pe domenii, în aceste țări, a forței de muncă iobăgești.

Studierea varietății formelor pe care le îmbracă servitutea transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, facilitează, cum am mai subliniat, introspectarea cauzelor veridice ale mișcărilor sociale și confesionale țărănești mai ales, care s-au ținut lanț în principatul intracarpatic, la mijlocul și în a doua jumătate a acestui secol.

Prezentul studiu analitic a utilizat numai în parte informațiile conținute de elaboratele întocmite de Guberniu în cei cinci ani (1765—1769) anteriori așezămîntului, prelucrarea lor în continuare avînd în vedere bogăția informațională, putînd eventual duce la întocmirea unei monografii.

IOAN RANCA

DIE SIEBENBÜRGISCHE LEIBEIGENSCHAFT IN DER PERIODE DER AUSARBEITUNG DER PROVISORISCHEN ORDONANZ VON 1769 — „CERTA PUNCTA"

(Zusammenfassung)

In der zweiten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts beginnt die von dem Wiener Kabinett angeeignete merkantile Politik, nicht nur um den Austausch, sondern auch für die Beförderung der landwirtschaftlichen und handwerklichen Produktion besorgt zu werden. Das vom Hof in diesem Kontext geäusserte Interesse für die Bewahrung des menschlichen Fonds, des „vivum aerarium" noch seit dem Beginn des Jahrhunderts angefangen, wächst in beträchtlicher Weise nachdem der Frieden von Satu Mare, 1711, die österreichische Herrschaft in Siebenbürgen befestigte.

Die im höchsten Grad unendlich verarmten und von ihren Grundherren ausgebeuteten Leibeigenen, mussten vor der gänzlichen ökonomischen Ruinierung gerettet werden. So entsteht der vom Thron durch Reichsdekrete angewendete Konservierungsgeist der Leibeigenen, welche aber keine Verbesserung brachte in dem verbitterten Leben der Leibeigenen.

Angefangen vom Jahr 1765 macht der Hof Schritte für die Beschränkung der Missbräuche, die Ausgleichung des Quantums der Frondienste und der Bodenparzellen (sessiones) mit ihre Zugehörigkeiten, welche den Untertanen von ihren feudalen Eigentümer zur Benützung gegeben wurden.

Im Besitz der analytischen und syntethischen Arbeiten die von der Kommission angefertigt waren, welche neben dem siebenbürgischen Gubernium konstituiert wurde, hebt der Verfasser hervor die grosse Manigfaltigkeit von Formen und Grossen welche die feudalen Beziehungen von Siebenbürgen beherschten, wo eine beschränkte Zahl von adeligen Bodenbesitzern Ungarn, Seklern oder Sachsen grosse Latifundien besassen, auf welchen die Mehrheit der Leibeigenen waren die Rumänen, die vierte Nation des Grossfürstentums, die aber als solche vom *Codex Tripartitum* und von den *Approbatae Constitutiones* nicht anerkannt war, obwohl sie die Grundklasse des Feudalismus bildete.

Es sind auf Kreise, Stühle und Bezirke die Arbeits- und Produktionsverpflichtungen wiedergegeben, mit welchen die Leibeigenen ihren Bodenbesitzern schuldig waren, Verpflichtungen welche quantitativ und qualitativ sehr verschieden waren und ohne einen besonderen Mass, um die missbräuchliche Praktiken einzustellen, welche die Bauerwirtschaft in die Sehwelle der Ruin trieb.

„Certa Puncta", diese provisorische Gubernialstiftung, obwohl sie gründlich die traditionellen Beziehungen zwischen den feudalen Bodenbesitzern und ihren Leibeigenen nicht änderte, bedeutete doch etwas für die Unterdrückten, welche sich an eine legale Kodifizierung des Frondienstes referieren konnten, als sie auf dem Wege der Prozesse ihre von dem Adel usurpierten Rechte zurückforderten.

Die Sonderungen welche durch die stetigen Tafeln der Kreise, Stühle und Bezirke ausgeführt waren, dann die Studien welche die Organe mit besondere Bestimmungen, über die verschiedene Aspekte des Problemes vollzogen, haben völlig in Evidenz gebracht die reellen Ursachen der Beschädigung in grossem Mass des bekannten Standards des bitteren Lebens der Leibeigenen in der zweiten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts. Der Aufsatz hebt hervor die grosse Varietät der Praktiken, welche auf dem Gebiet der Frondienste in Usus waren, angefangen von den schweren Missbräuchen, welche in der Monopolisierung der Arbeit des Leibeigenen auf dem herrschaftlichen Acker, lange Zeit, ganze Wochen hintereinander, praktiziert waren, bis zum reduzierten Quantum des Frondienstes welches angewendet wurde in den Grenzkreisen und Stühlen [gegen Ungarn und Moldau], wegen der Furcht der Auswanderung in diese Länder der leibeigenschaftlichen Arbeitskraft.

Das Studium der Mannigfaltigkeit der Formen welche der siebenbürgische Frondienst in der zweiten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts bekleidete, erleichert die Selbstbeobachtung der wahren Ursachen der sozialen und konfessionellen Bauernbewegungen, welche besonders in dem innerkarpatischen Fürstentum nacheinander folgten.

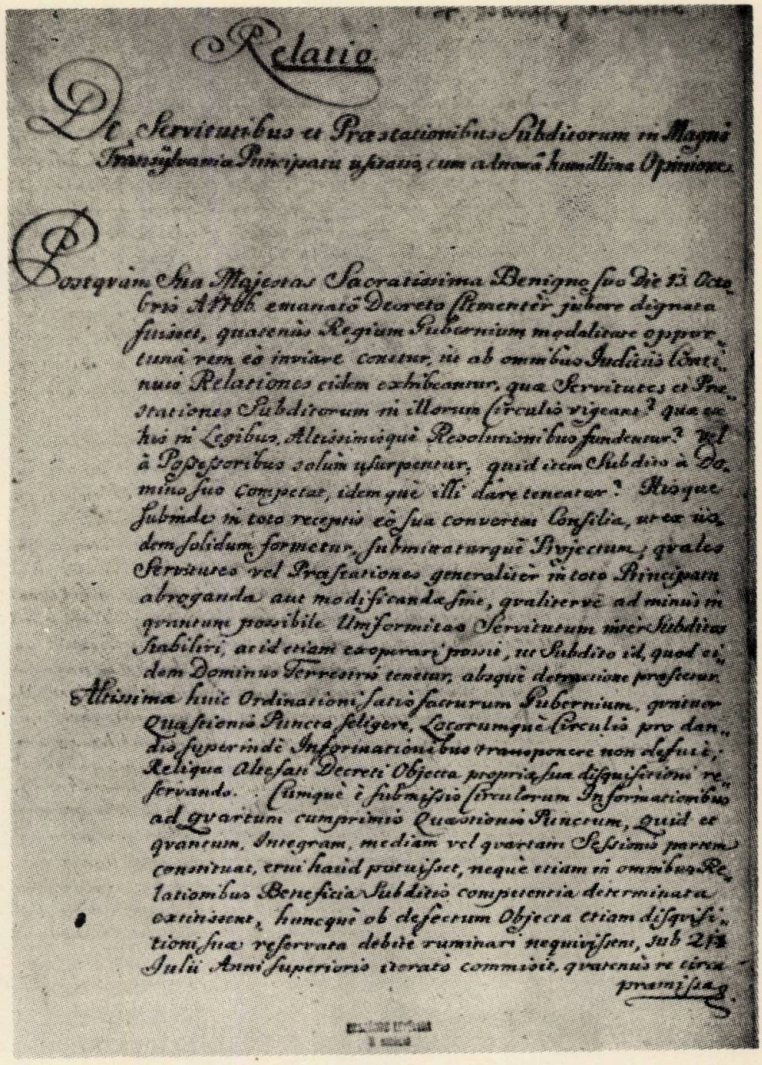

Relatio

De Servitutibus et Praestationibus Subditorum in Magno Transylvaniae Principatu usitatis, cum adnexâ humillima Opinione.

Postquam Sua Majestas Sacratissima Benigno suo Die 13 Octobris A 1766 emanato Decreto Clementer jubere dignata fuisset, quatenus Regium Gubernium modalitate opportunâ rem eo inviare conetur, ut ab omnibus Judiciis Continuis Relationes eidem exhibeantur, quae Servitutes et Praestationes Subditorum in illorum Circulis vigeant? quae ex his in Legibus, Altissimisque Resolutionibus fundentur? vel à Possessoribus solum usurpentur, quid item Subdito à Domino suo competat, idemque illi dare teneatur? Hisque subinde in toto receptis eo sua convertat Consilia, ut ex iisdem solidum formetur, submittaturque Projectum; quales Servitutes vel Praestationes generaliter in toto Principatu abroganda aut modificanda sint, qualiterve ad minus in quantum possibile Uniformitas Servitutum inter Subditos stabiliri, ac id etiam exoperari possit, ut Subdito id, quod eidem Dominus Terrestris tenetur, absque detractione praestetur. Altissimae huic Ordinationi satisfacturum Gubernium, quatuor Quaestionis Puncta seligere, Locorumque Circulis pro dandis superinde Informationibus transponere non defuit; Reliqua Altefati Decreti Objecta propriae suae disquisitioni reservando. Cumque è submissis Circulorum Informationibus ad quartum cumprimis Quaestionis Punctum, Quid et quantum, Integram, mediam vel quartam Sessionis partem constituat, erui haud potuisset, neque etiam in omnibus Relationibus Beneficia Subditis competentia determinata extitissent, huncque ob defectum Objecta etiam disquisitioni suae reservata debite ruminari nequivissent, sub 21 Julii Anni superioris iterato commisit, quatenus re circa praemissa.

Fig. 1. Prima pagină din „Relatarea" despre slujbele și prestațiile supușilor din Marele Principat al Transilvaniei.

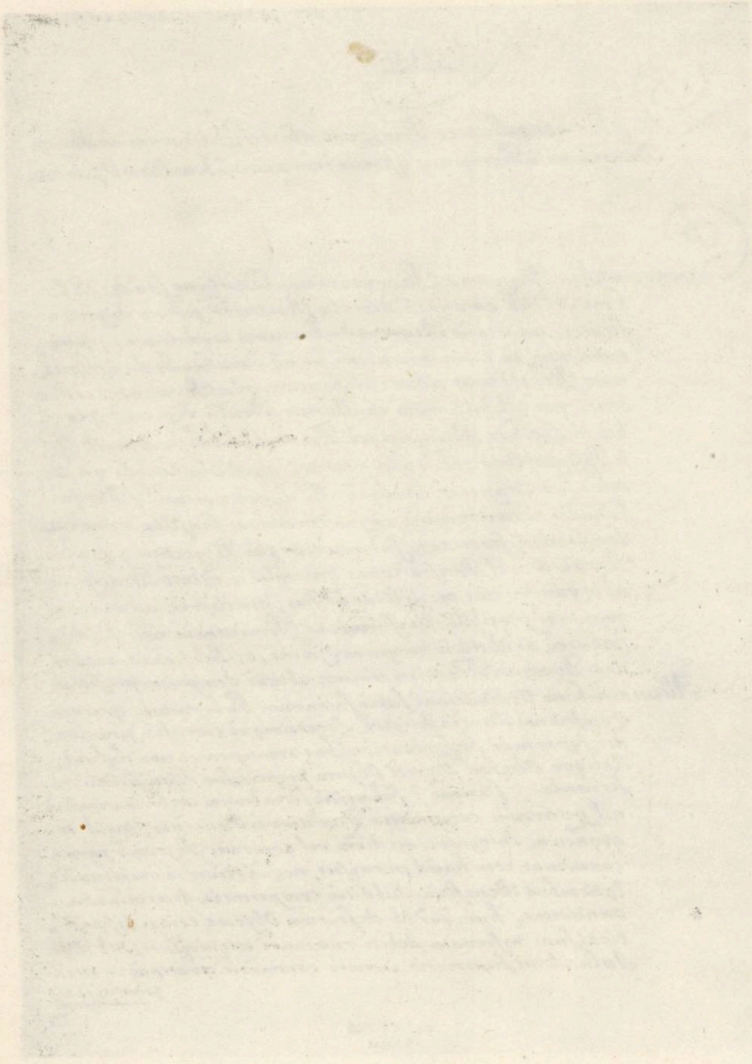

DESPRE DESFIINȚAREA IOBĂGIEI ÎN COMITATUL TÎRNAVA ȘI URMĂRILE EI PE PLAN SOCIAL

Desființarea iobăgiei în Transilvania istorică constituie și în prezent o problemă controversată a istoriei moderne a țării noastre[1]. Majoritatea istoricilor susțin că înlăturarea relațiilor feudale a avut loc în timpul revoluției din 1848, alții însă afirmă că patenta imperială din 1854 a fost actul care a pus capăt dominației sistemului iobăgesc. În sfîrșit, sînt istorici care au reușit să discearnă că desființarea iobăgiei ca sistem a necesitat o întreagă perioadă istorică, în care se disting anumite etape de mai mare însemnătate.

Concepția aceasta din urmă este probabil cea mai justă, mai aproape de adevăr, căci are în vedere faptul că ștergerea sistemului iobăgesc a fost o problemă foarte complexă, ale cărei componente și-au găsit rezolvarea în diferite perioade sau etape istorice. Într-adevăr, dacă desființarea robotelor și a dijmelor pentru iobagii și jelerii urbariali a avut loc în timpul revoluției din 1848, problema eliberării diferitelor categorii ale jelerilor neurbariali și-a găsit o soluționare doar în perioada absolutismului austriac și chiar în timpul dualismului austro-ungar. Împroprietărirea foștilor iobagi și jeleri urbariali a avut loc în anul 1848, dar împărțirea pămînturilor folosite în comun de către foștii proprietari și iobagi, s-a efectuat numai în a doua parte a secolului al XIX-lea. Astfel desfacerea totală a vechilor relații personale și sociale dintre moșieri pe de o parte și țărănimea eliberată pe de altă parte s-a desfășurat în decenii întregi, implicînd și diferite măsuri juridice și administrative.

Studierea acestei transformări radicale din agricultură este cu atît mai importantă, cu cît ea a stat la baza nașterii societății burgheze, care a luat locul celei feudale, determinînd și formarea structurilor sociale a națiunilor burgheze.

În lucrarea de față ne propunem să abordăm doar cîteva din problemele semnalate mai sus, cercetîndu-le într-un cadru geografic mai restrîns, și anume în fostul comitat Tîrnava. Încercînd a motiva această alegere se pot invoca următoarele: în comitatul Tîrnava relațiile feudale au avut cele mai tipice manifestări din toată Transilvania, prezentînd și din punct de vedere etnic un peisaj interesant pentru studierea modului concret de conviețuire a diferitelor comunități etnice. În afară de acestea, studierea realităților din acest comitat a fost în general neglijată, fapt care ne îndeamnă o dată în plus să abordăm tema aleasă.

---

[1] Pentru problemele generale Cf. Kovács Josif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 15—26.

În sfîrșit, informația istorică de care dispunem, în primul rînd cea arhivistică, ne-a permis o investigație mai aprofundată a unei problematici atît de complexe.

Astfel, o conscripție statistică referitoare la anul 1848[2] ne indică structura socială a localităților din Transilvania, inclusiv și din comitatul Tîrnava. Potrivit datelor din conscripția amintită, în acest comitat existau 116 localități din care 115 rurale, și una de rang orășănesc, anume Dumbrăveni. Din cele 114 sate, un număr de trei au fost comasate la altele și dispunem astfel de date pentru 111 sate și un oraș.

În cele 111 sate locuiau 10.010 familii contribuabile, ele avînd următoarea structură: 7470 familii de iobagi, 244 libertini, 60 familii de nobili cu o sesiune, 2236 de jeleri[3].

Populația orașului Dumbrăveni era împărțită în trei categorii: 181 familii de orășeni, 225 libertini și 58 familii de jeleri[4]. Comparînd aceste cifre cu datele generale din Transilvania, reiese pregnant o caracteristică de bază a structurii sociale din comitatul Tîrnava la sfîrșitul orînduirii feudale, aceea că aici ponderea țărănimii dependente întrecea cu mult media generală din Transilvania, și chiar a comitatelor. În comitatele transilvănene ponderea iobagilor și jelerilor era de cca 83,41%, (în anul 1821)[5], în comitatul Tîrnava 92,7% (1848). Și, firește, celelalte categorii sociale dispuneau de o pondere mai mică în Tîrnava față de situația generală din Transilvania și chiar față de media generală din comitate[6]. Se poate afirma, așadar, că populația din Tîrnava avea caracteristici tipice orînduirii feudale, caracteristicile țăranilor dependenți.

Relațiile feudale își găseau funcționalitatea lor concretă în cadrul așezărilor rurale ceea ce ne determină să schițăm tipologia socială a satelor din comitatul cercetat. Această tipologie este următoarea:

Numărul satelor	*Numărul satelor de iobagi și jeleri*[6]		*Numărul satelor mixte*[7]	
	în cifre	în %	în cifre	în %
111	108	97,3	3	2,7

La rîndul lor așezările feudale se împărțeau în sate „pure" de iobagi (un număr de 55, adică 49,6%), respectiv de jeleri (3, adică 2,7%), în sate comune de iobagi-jeleri (44, adică 39,6%), respectiv de jeleri-

[2] Arh. Stat. Cluj-Napoca, F. *1848*, nr. 23/1848—1861.

[3] În realitate numărul familiilor din comitat era mai mare, căci lipsesc din statistica de mai sus categoriile scutite de impozite (Cf. Csetri, Al.—Imreh, St., *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1776—1821)*, în *Populație și societate* (red. Prof. Ștefan Pascu), Cluj, 1972, p. 142.

[4] Arh. Stat Cluj-Napoca, F. *1848*, nr. 23/1848—1861.

[5] Csetri, Al.—Imreh, St., *op. cit.*, p. 49.

[6] Ibidem.

[7] În satele mixte locuiau familii aparținînd cel puțin la două categorii sociale de ex. iobagi (și jeleri) și nobili, sau libertini.

iobagi (6, adică 5,4%). Dintre satele mixte din punct de vedere social unul era locuit de iobagi și libertini[8], celălalt de libertini și iobagi[9] și în sfîrșit al treilea era locuit de mici nobili și de iobagi.

Tabloul structurii sociale a satelor este cît se poate de clar: în primul rînd, nu exista nici o localitate fără țărani dependenți din punct de vedere feudal. În al doilea rînd, ponderea satelor în care trăiau într-o proporție de cel puțin 90% familii de iobagi și jeleri era de 97,3%. Se poate afirma că în acest comitat *omogenitatea așezărilor din punct de vedere social era cea mai pronunțată din toată Transilvania.*

O altă caracteristică a acestui comitat o constituia compoziția etnică a țărănimii dependente. Aici pe lîngă țărănimea română majoritară, existau în număr mare iobagi maghiari și sași. Comparînd datele tabloului social cu cele referitoare la relațiile etnice, rezultă că din satele de iobagi și jeleri (toate variantele amintite mai sus) 49 (44,1%) erau locuite în proporții de peste 90% de țărani români, un număr de 16 sate (14,4%) de iobagi și jeleri sași, 13 (11,7%) de iobagi și jeleri maghiari. Restul așezărilor rurale feudale aveau din punct de vedere etnic o compoziție mixtă. Numărul satelor mixte româno-maghiare era de 13 (11,7%), a celor maghiare—române 12 (10,8%), a satelor române—săsești și săsești—române de 5 (4,5%). Cele trei sate mixte din punct de vedere social (Bobohalma, Sub Pădure, Coroiosînmărtin) erau localități românești[10].

Cealaltă componentă socială a satelor feudale o constituia clasa stăpînilor de pămînt. În general satele aveau mai mulți moșieri care stăpîneau de obicei cîteva familii de țărani, totuși s-au distins cîteva familii de aristocrați ca de pildă conții Bethlen, Haller, Toldalagi, baronul Brukenthal și altele, care aveau în dependență un mare număr de iobagi și jeleri[11]. Familia Bethlen deținea cei mai mulți țărani depedenți dintre toate familiile de moșieri, cel puțin în 23 de sate din comitatul Tîrnava[12].

Nobilimea mijlocie și mare din Tîrnava aparținea în majoritate clasei feudalilor maghiari din Transilvania, dar și familiile săsești (Brukenthal, Grundemann) aveau un mare număr de iobagi și jeleri.

În ceea ce privește natura relațiilor între cele două clase de bază ale societății feudale, ele sînt cele cunoscute. În general iobagii și jelerii urbariali aveau obligații de robotă și dijme în natură față de proprietarii de pămînt. În comitatul Tîrnava dijma în bani, „taxa", abia în cîteva sate săsești era mai cunoscută (Hetur, Zagăr)[13]. Sistemul prestațiilor și can-

[8] Noțiunea de libertini are mai multe înțelesuri; aici oameni eliberați anterior anului 1848 din depedența feudală.

[9] Categoria amintită prima, de ex. (libertini și iobagi) era în majoritate în satul respectiv.

[10] Arh. Stat Cluj-Napoca, F. 1848, nr. 23/1848—1861.

[11] Cf. Grimm, Josef, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen.* Wien. 1863, pagini potrivite.

[12] Arh. Stat Cluj-Napoca, F. — *Szentkereszti*, dos. despăgubirilor.

[13] *Loc. cit.*

titatea acestora erau reglementate prin obiceiurile din satul respectiv, legate direct de sesia urbarială respectivă. Ca și în alte comitate și în Tîrnava, gospodăriile moșierilor în prima parte a secolului al XIX-lea încercau să mărească cantitatea prestațiilor, dar comunitățile sătești opuneau rezistență situîndu-se pe pozițiile păstrării obiceiurilor, față de aceste tentative. Încercarea dietei Transilvaniei de a reglementa situația prin legi de stat, a dat greș[14].

Un alt obiect de dispută care a contribuit mult la ascuțirea contradicțiilor dintre moșierime și țărănimea dependentă l-a constituit pămîntul folosit în comun de gospodăriile moșierești și de cele iobăgești. Încercînd a mări pămînturile alodiale, moșierii prin diferite mijloace au smuls o parte din pădurile și pășunile comune, alipindu-le propriilor terenuri.

Întrucît atît în preajma anului 1848, cît și în timpul desființării iobăgiei în 1848, iar apoi în perioada aplicării legilor urbariale problema proprietății pămîntului constituia de obicei obiectul conflictelor între moșierime și țărănime, este necesar să ne oprim cu cîteva considerații asupra ei.

Așa după cum arată Eric Wolf în celebra sa lucrare despre țărănime[15], pe plan universal istoricii disting trei forme principale de proprietate funciară în feudalism: 1. patrimonială; 2. praebendală și 3. mercantilă. Cea denumită de Wolf drept proprietate patrimonială se apropie mult de proprietatea feudală, nobiliară din Transilvania. Căci după Wolf, despre proprietate patrimonială se poate vorbi acolo unde dreptul de control față de cei care îl folosesc, lucrează pămîntul se află în mîinile moșierului care lasă acest drept ca moștenire din tată în fiu, din generație în generație, iar dreptul de control atrage după sine prestații din partea acelora care folosesc pămîntul.[16]. Forma praebendală a proprietății funciare era răspîndită mai ales acolo unde s-a statornicit feudalismul asiatic, esența ei constînd în faptul că la această formă pămîntul a fost dăruit pentru un timp limitat de regi sau domnitori. Forma mercantilă a proprietății era cunoscută peste tot în Europa în comunități rurale independente, care au scăpat de supunerea feudală. În Transilvania putem vorbi despre această formă de proprietate în cazul satelor de țărani liberi.

În comitatul Tîrnava, forma tipică a proprietății de pămînt era cea patrimonială, căci controlul asupra pămîntului aparținea stăpînilor de pămînt, pentru care ei au obținut prestații feudale din partea supușilor. Dar, după Eric Wolf, trebuie să distingem forma de proprietate de forma sau modul de folosire a pămîntului.

---

[14] Abia în 1846—47 a reușit să adopte un proiect de lege, dar aceasta avea un caracter vădit antițărănesc, era anacronic și nici n-a intrat în vigoare.

[15] Wolf, Eric, *Peasants*, v. Service, E. R.—Sahlins, M.D.—Wolf, Eric, *Vadászok, törzsek, parasztok*, Budapest, 1973, p. 324.

[16] Idem, p. 380.

În satele transilvănene unde proprietatea patrimonială era tipică, așa cum a fost și în comitatul Tîrnava, hotarul comunelor era împărțit în trei părți: 1. partea moșierească-alodială, 2. partea țărănească-urbarială și 3. partea comună moșierească-țărănească (alodială-urbarială). Dreptul de proprietate al moșierilor a funcționat în mod deplin (în cadrul legilor feudale desigur) numai în cazul proprietății patrimonial-alodială. În al doilea caz, deși nobilimea avea drept de control, dreptul ei de proprietate era foarte limitat: nobilul nu putea lua pămîntul urbarial țărănesc de la familiile iobăgești. Pămîntul urbarial se afla de drept în folosința nelimitată în timp a țărănimii și acest drept s-a moștenit din tată în fiu. Dreptul de proprietate al moșierului abia atunci s-a putut impune cînd familia de iobag nu l-a putut cultiva și presta serviciile feudale personale.

Partea a 3-a a hotarului satului se află în principiu în proprietatea patrimonială a nobilimii, dar în realitate aceasta a însemnat doar dreptul de folosință, așa cum și comunitatea țărănească dispune de acest drept. *Orice modificare a acestui sistem de proprietate și de drept de folosire a pămîntului putea să ducă la ascuțirea contradicțiilor dintre cele două părți componente sociale ale satelor.* Așa cum s-a și întîmplat în deceniile premergătoare revoluției din 1848, cînd moșierimea a încercat să preia o mare parte din hotarul stăpînit în comun cu țărăminea. În timpul revoluției așa cum vom vedea, s-au efectuat alte mutații.

După ce știrile despre izbucnirea revoluției în primăvara anului 1848 în țările apusene, și apoi mai ales în Austria și Ungaria, au fost receptate în Transilvania, problema țărănească, a desființării servituțiilor feudale și decretarea principiului egalității erau la ordinea zilei. Într-adevăr, în cîteva săptămîni s-au conturat trei curente mari în ceea ce privește rezolvarea chestiunii iobăgiei: un curent al intelectualității progresiste, altul al țărănimii înseși și al treilea reprezentat de nobilime. Într-un fel sau altul toate forțele sociale erau interesate în soluționarea problemei.

Legată de țărănime și prin origine, intelectualitatea română, exprimînd interesele burgheziei naționale în ascensiune, care aspira la deplina libertate națională, concepea să înceapă înfăptuirea acesteia cu eliberarea țărănimii, clasă din care se compunea marea majoritate a națiunii. Într-adevăr, așteptînd de mult sosirea momentului istoric al punerii în aplicare a aspirațiilor ei de libertate națională și socială, în primăvara anului 1848 intelectualitatea română n-a ezitat să ceară printre altele și desființarea iobăgiei, fără nici-o despăgubire din partea țărănimii. Evenimentele din martie 1848 din Tîrgu Mureș[17], desfășurarea primelor două adunări naționale de la Blaj, discursurile lui S. Bărnuțiu au demonstrat convingător acest lucru. Programul formulat la Blaj, ce-

[17] *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I (Red. Acad. Ștefan Pascu, Victor Cheresteșiu), Buc., 1977, p. 110—111. (În continuare *Rev. 1848. Trans.* I.).

rea elaborarea unei legi care să proclame fără întîrziere desființarea iobăgiei, fără despăgubire din partea ei[18].

O parte a intelectualității maghiare se situa și ea pe poziții asemănătoare. Grupată în jurul gazetei „Ellenőr" [„Controlul"] din Cluj, redactat de istoricul Kővári László, intelectualitatea radicală cerea grabnica desființare a relațiilor feudale[19]. În Secuime au fost intelectuali care își exprimau temerile pentru faptul că majoritatea nobilimii pretindea robota ca și înainte[20]. Din acest motiv s-a cerut convocarea dietei, la care urma să se ia o hotărîre și referitor la această chestiune.

În situația istorică dată o importanță covîrșitoare avea atitudinea țărănimii. Curînd după izbucnirea revoluției, țărănimea a trecut la fapte: în lunile martie—mai 1848 o parte a iobagilor și jelerilor a refuzat să mai presteze robota.

În comitatul Tîrnava, primele agitații au fost semnalate, în împrejurimile localității Tîrnăveni, de către comitele suprem Haller Ignác încă la 30 martie[21]. A urmat apoi o perioadă de acalmie relativă, cînd în comitat s-a menținut liniștea, dar între iobagi s-a răspîndit știrea că în Ungaria „iobagii nu mai efectuează prestații urbariale", ceea ce îngrijorează oficialitatea[22]. Într-adevăr, în jurul datei de 20 aprilie rapoartele încep să arate refuzul iobagilor din unele sate de a presta robote. Astfel de mișcări au avut loc la Căpîlna de Jos, Feisa, Nadeșul Săsesc, Laslea Mare, Ernea, Hundorf și altele. Îndeosebi după cea de a doua Adunare națională din Blaj, țăranii au devenit mai conștienți, formulînd revendicări proprii în problema eliberării lor și au început să se solidarizeze între ei. Iobagii din Deag s-au declarat solidari cu cei din Cucerdea și Bobohalma în privința refuzului robotei[23].

Situația creată în comitat în urma declanșării mișcărilor țărănești este redată de raportul intendentului baronului Radák István din Micăsasa și iscălit de 80 de nobili din comitat. Se plîng că după cea de-a doua adunare națională de la Blaj siguranța averilor și a persoanelor lor este amenințată din partea poporului de rînd din Chesler, Făget, Lodroman și Lunca; „că țăranii refuză prestarea robotelor. Față de intenția unui nobil de a îndepărta sluga de pe locul curial, țăranii din Micăsasa au luat atitudine amenințînd pe moșier; că iobagii țin noaptea adunări și susțin că „toate privilegiile nobiliare au fost sistate". În alte localități curțile nobiliare, centrele și simbolul sistemului iobăgesc au devenit ținta unor intenții de acțiune țărănești. La Boian, în ziua de 18 mai unii țărani au susținut că intendentul curții Bethlen va fi alungat, „deoarece de acum întreg hotarul satului va fi al țăranilor"[24]. Reiese

[18] Cheresteșiu, Victor, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 451—460.
[19] „Ellenőr", 18 mai 1848.
[20] Arh. Stat Cluj-Napoca, F. *1848*, Raportul lui Gál Sándor.
[21] *Rev. 1848 Trans. I.* 130.
[22] Idem, vol. II, p. 19.
[23] Arh. Stat Budapesta, F. G. Pr. nr. 1318/1848.
[24] Loc. cit.

cît se poate de clar că lupta s-a purtat în jurul a două probleme principale: încetarea slujbelor feudale și obținerea pămîntului ca proprietate deplină, mercantilă.

În această situație, nobilimea posesoare se afla în fața unei dileme cumplite: putea să aștepte desfășurarea evenimentelor care duceau la eliberarea de sine a țărănimii, riscînd să piardă și ultimele posibilități de a influența mersul evenimentelor într-o direcție mai acceptabilă pentru ea, sau să încerce să aducă prin intermediul dietei unele soluții, mai favorabile pentru ea, care însă nu puteau să fie altele decît cele privind desființarea iobăgiei. De fapt, existau două tabere în rîndurile nobilimii: nobilimea cu vederi liberale cerea grabnica ștergere a iobăgiei prin despăgubire, pe cînd moșierimea conservatoare, în mod practic încerca să amîne cît mai mult posibil data înlăturării iobăgiei și să restrîngă în același timp la minimum numărul țăranilor eliberați. Faimoasa lege urbarială a dietei din 1846—47 intrase mult în conștiința ei[25].

Din nefericire puterea forțelor conservatoare era încă mare: pe lîngă faptul că în Transilvania dețineau posturi de conducere în viața administrativă, forța ei era dublată prin faptul că în fruntea cancelariei aulice din Viena era baronul Jósika Samu, exponentul cel mai de vază al nobilimii conservatoare. Fără îndoială că el și alți conservatori au contribuit la formularea proiectului programului dietei din Cluj, fixat de Curtea din Viena, program care la punctul cu privire la ștergerea iobăgiei spunea doar atît că dieta trebuie să alcătuiască o lege urbarială acceptabilă și pentru împărat, prevăzînd că ea va intra în vigoare abia în primăvara anului 1849. Așadar, nobilimea, la dieta din Cluj, convocată la 29 mai, era divizată în privința drumului de urmat în problema urbarială. Dar, inițiativa și cuvîntul hotărîtor l-au avut totuși liberalii. Ei s-au călăuzit după legea urbarială votată în martie la Bratislava, potrivit căreia iobăgia a fost desființată în Ungaria și părțile zise ungurene[26].

La dieta din Cluj, care s-a adunat în vechea sa compoziție nobiliară, problema ștergerii iobăgiei a fost discutată în ziua de 6 iunie. Elaborarea proiectului de lege a premers, firește, evenimentului din 6 iunie. De fapt, încă în primele zile ale dietei s-a ales o comisie specială în vederea elaborării legii. Din comisie au făcut parte reprezentanți ai partidei liberale, în frunte cu Nicolae Wesselényi. Din păcate, nu cunoaștem detaliile privind activitatea comisiei; cunoaștem doar rezultatul activității, proiectul de lege. În dimineața zilei de 6 iunie, proectul a fost prezentat în fața așa-zisei „adunări naționale" care a premers, ca de obicei adunarea generală. Cu această ocazie s-au purtat discuții cu privire la proiectul de lege, în concret despre despăgubirea moșierilor, a orașelor, instituțiilor în general care posedau iobagi; s-a inclus apoi în proiectul

[25] Jakab Elek, *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*, Budapest, 1880, 67—71.

[26] Iobagii și jelerii urbariali din Banat, Crișana și Maramureș au fost eliberați pe baza acestei legi în ziua de 23 aprilie 1848 (Cf. Rev. 1848, Trans. II, p. 1—5).

de lege clauza cu privire la jelerii curialişti, propunîndu-se menţinerea acestora în stare de dependenţă; s-a ridicat problema eliberării iobagilor în Secuime şi s-au purtat discuţii cu privire la data intrării în vigoare a legii.

În faţa dietei propriu-zise, legea a fost prezentată la 6 iunie în şedinţa de după masă. În cadrul unui amplu discurs Wesselényi Miklós a atras atenţia că legea desfiinţării iobăgiei vizează soarta unui milion şi jumătate de oameni, din munca cărora a trăit secole de-a rîndul întreaga nobilime. Acum este momentul ca nobilimea — spunea el — să arate că poate să înţeleagă spiritul vremii. În final el cere acceptarea legii, care prevedea desfiinţarea robotei şi a dijmei, solicitînd ca delegaţii, prin ridicarea în picioare, să exprime adeziunea la lege, depunînd jurămînt că o vor respecta. Un alt delegat, Kemény Dénes motiva necesitatea legii, susţinînd că în noile condiţii relaţiile de stăpîni şi supuşi, nu se mai pot menţine fiind incompatibile cu ideologia revoluţiei[27].

În cele din urmă, legea a fost acceptată în forma originală. Doar în jurul problemei datei la care urma să intre în vigoare încetarea robotelor s-au iscat discuţii. Unii, cu vederi realiste, susţineau că este necesar să intre în vigoare imediat, alţii menţinîndu-se pe poziţii conservatoare, ignorînd faptele care arătau ascuţirea pe zi ce trece a luptei de clasă a ţărănimii, cereau un timp mai îndelungat de „trecere", de „acomodare": Egoismul acestor nobili nu cunoştea margini. În sfîrşit, s-a acceptat ca zi de hotar între vechiul sistem iobăgesc şi noua perioadă care urma, ziua de 18 iunie 1848. În legătură cu modul publicării legii au existat, de asemenea, diferite păreri. Guvernatorul Teleki s-a opus unor propuneri, care susţineau publicarea imediată a legii, motivînd că trebuie aşteptată sancţionarea ei de către împărat. Totuşi legea a fost adusă, pe cale obişnuită, prin circulare, la cunoştinţa comitatelor, districtelor şi scaunelor, care apoi în preajma zilei de 18 iunie, în cadrul unor adunări săteşti, au făcut-o cunoscută ţărănimii. Drept propagatori au fost folosiţi intelectuali localnici mai cunoscuţi.

Principala prevedere a legii a IV-a din 1848 a dietei era proclamarea desfiinţării robotei şi a dijmei (partea introductivă). Paragraful 4 preciza că iobagii şi jelerii nu pot fi stînjeniţi în folosirea sesiilor lor fără hotărîre judecătorească. Se prevedea, de asemenea, că folosinţa păşunilor şi pădurilor de către ţărani rămîne în vigoare, potrivit uzanţei de pînă atunci. Paragrafele 1 şi 2 asigurau moşierilor despăgubire din partea statului. Paragraful 6 conţinea pentru Secuime o clauză specială, şi anume că legea eliberării din iobăgie nu se referă la sesiile „ereditare" (siculica haereditas), chiar dacă pe aceste pămînturi sînt aşezaţi iobagi şi jeleri.

Drepturile regaliene erau păstrate pentru folosul nobilimii (paragraful 8), de asemenea, mare parte a viilor au rămas în continuare în posesia nobilimii.

[27] „Ellenőr", 8 iunie 1848.

În sfîrșit, s-au proclamat desființarea scaunelor domnești, fiind declarată egalitatea civică în fața legii[28], purtarea comună a sarcinilor și altele.

Cum se poate aprecia actul desființării iobăgiei de către dieta din Cluj, e o întrebare la care se cere un răspuns științific.

Despre legea adaptată de dieta din Cluj la 6 iunie care a fost sancționată de împăratul Ferdinand în ziua de 22 iunie 1848[29], trebuie spus că prin ea s-a desființat din punct de vedere juridic sistemul iobăgesc. Intrînd în vigoare în ziua de 18 iunie 1848, iobagii și jelerii urbariali au devenit oameni liberi din punct de vedere juridic și în mare măsură independenți, în ceea ce privește gospodărirea lor. Marele istoric și om politic George Barițiu aprecia acest act astfel: „*Iobăgia încetează în tot Ardealul pe toată vecia începînd din 18/6 iunie 1848, adică din duminica sfiintei treimi!*

Legea prin care poporul transilvan, parte mare român, însă și unguri mulți și cîteva sate săsești, scapă de robia veacurilor, e compusă din 10 paragrafuri și în 7 iunie se și trimise la împăratul spre întărire“ *[. . .]*

Destul atîta că iobăgia se șterse . . .“[30]

Din momentul cînd au fost eliberați din punct de vedere juridic, foștii iobagi și jeleri urbariali au devenit proprietari deplini ai pămînturilor urbariale, păstrînd în continuare dreptul de folosință asupra pășunilor și pădurilor comune. Prin urmare, *proprietatea patrimonială a fost desființată, devenind de acum tipică proprietatea mercantilă asupra pămîntului.*

De altfel, în anul 1848 în întreaga monarhie habsburgică desființarea iobăgiei era la ordinea zilei; Transilvania a fost în ordine cronologică a doua țară (după Ungaria) unde dieta a hotărît desființarea iobăgiei. În celelalte țări astfel de hotărîri au fost luate mai tîrziu, dar tot în același an[31].

Evenimentele de după intrarea în vigoare a legii au demonstrat însă că aplicarea ei în practică întîmpină nenumărate greutăți, izvorîte parțial din caracterul părtinitor al legii. Căci legea n-a proclamat eliberarea întregii țărănimi: eliberînd categoriile urbariale, a lăsat în vechea stare jelerimea alodială. Nefiind precizate noțiunile, legea purta semnele unei improvizații. Pe de altă parte, o fracțiune a nobilimii a încercat să dejoace, sub diferite pretexte, prevederile legii, vrînd să readucă la prestarea robotei pe iobagi. Această parte a nobilimii a apelat la forța armată, contribuind la intensificarea conflictelor între țărănime și nobilime[32]. Pe deasupra, de abia acum s-au manifestat toate compli-

[28] Sándor József, *Okmánytár Erdély legújabb jogtörténetéhez 1848—1865*, Cluj, 1865, p. 33—45.
[29] *Idem*, p. 33.
[30] Barițiu, George, *Scrieri social-politice*, Buc. 1962, p. 121.
[31] Niederhauser Emil, *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*, Budapest, 1962.
[32] Kovács, I., *op. cit.*, p. 22—23.

cațiile legate de lipsa delimitărilor anterioare în ceea ce privește caracterul urbarial sau alodial al unor pămînturi, fapt care a constituit o altă sursă de conflicte. Nobilimea a făcut totul pentru a salva pe seama ei cît mai multe din pămînturile folosite de țărănime, susținînd caracterul alodial al lor, pe cînd iobagii și jelerii au încercat să păstreze în mîinile lor toate pămînturile aflate în folosința lor, indiferent de caracterul juridic al acestora.

Examinînd cu ajutorul datelor statistice desființarea iobăgiei și schimbările survenite în situația țărănimii, constatăm că în comitatul Tîrnava categoria iobagilor și jelerilor urbariali a fost eliberată. În cele 111 de sate din comitat, precum și în orașul Dumbrăveni foștii moșieri au obținut despăgubiri pentru 10 047[33] de sesii urbariale cu aproximativ 80 300 iugăre de pămînt cultivat (= un iugăr 1600 st²; cca 0,57 ha)[34]. În medie, unei sesii urbariale eliberate i-au revenit aproximativ 8 iugăre de pămînt cultivabil. Această medie era cu ceva mai mică decît media generală în Transilvania (9,05 iugăre), dar avînd în vedere calitatea destul de bună a pămîntului din comitatul cercetat, se poate afirma că suprafața de pămînt a marii majorități a gospodăriilor țărănești devenite libere de sarcinile feudale anterioare, era suficientă pentru întreținerea familiilor proprii. Fiindcă așa cum au apreciat unii economiști din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o familie țărănească compusă din 5 persoane, putea să-și asigure existența dacă avea aproximativ 7—10 iugăre de pămînt cultivat[35], și firește pășunea și pădurea necesară.

În realitate însă suprafața gospodăriilor țărănești nu a fost egală, ci foarte inegală. Statistica de mai jos arată tocmai inegalitatea gospodăriilor pe categorii de sate grupate după criteriul suprafeței medii a gospodăriilor în satele respective.

Categoriile de state în comitatul Tîrnava

Suprafața gospodăririilor	*Numărul satelor*	*Procentul lor* (%)
1— 2 iugăre	1	0,92
3— 5 iugăre	24	22,23
6— 8 ,,	42	38,89
9—10 ,,	14	12,97
10—15 ,,	25	23,14
peste 16 ,,	2	1,58
Total	108[36]	100,00

[33] În statisticile vremii apar cifre deosebite despre numărul familiilor urbariale eliberate.

[34] Arh. Stat Cluj-Napoca, *F. Szentkereszti*, dos. despăgubiri — cf. și Grimm, A.I., *op. cit.*

[35] Gaál, Jenő, *Arad megye gazdasági leírása*, Arad, 1898, p. 157 — „Erdélyi Gazda" 30 novembrie 1971. — „Bunul Econom" 8 februarie 1902. — Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a századfordulón*, București, 1975, p. 56.

[36] Pentru 3 sate și un oraș nu dispunem de datele necesare.

Din tabelul de mai sus rezultă că în 25 (23,14%) de sate suprafața medie a pămîntului obținut la eliberarea din iobăgie era sub 6 iugăre, deci se poate afirma că aici suprafața pămîntului de care dispunea țărănimea nu era destul de mare pentru a asigura întreținerea familiilor țărănești. Din categoria cu 6—8 iugăre făceau parte 42 de sate (38,8%). În satele din această categorie era asigurat minimul de pămînt pentru majoritatea țărănimii. În schimb, satele care sînt grupate în categoriile în care media de pămînt a gospodăriilor era de 9—10, 10—15 și peste 16 iugăre, le putem considera ca sate de țărani mijlocași avînd condiții destul de bune pentru funcționarea gospodăriilor țărănești, cel puțin în ceea ce privește pămîntul cultivabil.

Realitatea era însă mai complexă față de situația ce apare din cifrele statisticii. Aceasta în condițiile în care în fiecare sat țărănimea eliberată era diferențiată din punct de vedere al mărimii gospodăriilor, chiar în anii eliberării din iobăgie. Căci familiile de iobagi sau jeleri urbariali au luat în proprietate sesiile lor așa cum au fost ele în 1848: fărămițate sau mai puțin fărămițate. La Nadășu Săsesc unde au fost eliberate 192 de sesii urbariale, suprafața acestora varia între $1\frac{1}{2}$ și 9 iugăre, media fiind de 4, 22; în Lunca situația era asemănătoare, în Lăscud media atingea 8,69 iugăre, dar și aici au fost familii care dispuneau doar de un iugăr. Rezultă de aici că țărănimea a început o viață nouă după eliberare pe fondul material-economic moștenit din feudalism.

În acest sens putem vorbi de continuitate, într-un alt plan social, în viața țărănimii. Aici dorim să amintim și faptul că jelerii alodiali (curialiști, praedaliști, contractualiști), care la eliberarea lor din dependența personală n-au primit de obicei pămînt, au format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea proletariatul sătesc, deci și în acest sens putem vorbi de continuarea directă a unei situații economico-materială. În acest caz eliberarea a însemnat în primul rînd o schimbare juridică, căci din țărani dependenți și ei au devenit liberi. Acest proletariat sătesc nu avea în comitatul studiat o pondere atît de mare ca în Transilvania, dar pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea greutatea lui specifică a atins cca 17% din numărul total al țărănimii[37].

Schimbările ce au urmat actului eliberării au fost desigur de o mare importanță din punct de vedere social. Drumul parcurs de țărănime, de la eliberarea sa din iobăgie pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, s-ar putea rezuma în felul următor: în perioada amintită a luat naștere o nouă țărănime, deosebită radical de cea anterioară. În sînul țărănimii s-au petrecut concomitent două procese distincte. Pe de o parte a avut loc un proces de omogenizare, în urma căruia fostele pături sociale țărănești din feudalism (iobagi, jeleri, țărani liberi, libertini) s-au unificat din punct de vedere juridic, formînd acum, împreună cu foștii mici nobili și mici boieri clasa țărănească. Majoritatea ei dispunea de

[37] *Magyar statisztikai közlemények*, vol. 2, Budapest, 1904., p. 42*—43*.

o gospodărie independentă, bazată pe fondul funciar propriu, care era o proprietate de tip mercantil, avînd o circulație liberă, neîngrădită. Pe de altă parte s-a petrecut procesul capitalist de diferențiere, care a modificat sensibil structura internă a țărănimii, scindînd țărănimea în structuri, pături sociale sensibil diferite, dar nu după criteriul juridico-social valabil în feudalism, ci conform situației lor economico-materiale. Dacă omogenizarea a făcut să dispară vechile contradicții, de natură feudală, în urma diferențierii capitaliste au apărut, dimpotrivă, altele noi în sînul societății țărănești. În fond noua structură a țărănimii creată prin eliberarea ei din starea de iobag și modificată într-un proces continuu dar lent de diferențiere, s-a menținut în liniile ei principale pînă la reforma agrară din anii 1921—1923.

ACAȚIU EGYED

ÜBER DIE ABSCHAFFUNG DER LEIBEIGENSCHAFT IM KOMITATE TÎRNAVA UND IHRE FOLGEN AUF SOZIALEM GEBIET

(Zusammenfassung)

Die Arbeit befaßt sich mit den Problemen der Abschaffung der feudalen Agrarverhältnisse in den Dörfern des Komitates Tîrnava. Es wird festgestellt, daß das Urbarialgesetz vom 6. Juni 1848 den Feudalismus als System in ganz Siebenbürgen, also auch im Komitate Tîrnava abgeschafft hat. Hier wohnten in 111 Dörfern und einer Stadt beinahe 10 000 Leibeigenen- und Inquilinenfamilien. Eine Eigenheit dieses Komitates bestand darin, daß hier neben der rumänischen Bauernschaft, die die Mehrzahl bildete, auch eine große Zahl von ungarischen und sächsischen Leibeigenen lebte. Die hörige Bauernschaft wurde am 18. Juni 1848 befreit und sie erhielt als ihr absolutes Eigentum die Urbarialgründe.

DIN ISTORIA PRESEI ROMÂNEȘTI, „CONCORDIA“ (1861—1866)

Odată cu instaurarea *regimului liberal* și românii din Imperiu trec la o viață politică activă, ce aduce cu sine necesitatea stringentă a înființării unor noi organe de presă, capabile să susțină mai intens lupta lor politică. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît peisajul ziaristicii românești la acea dată era foarte sărac.

Cercurile intelectualității românești își dădeau perfect de bine seama de însemnătatea unei astfel de gazete.

La sfîrșitul anului 1860, un tînăr corespondent al *Gazetei Transilvaniei,* cu proaspete și solide cunoștințe filologice însușite la Oradea și Viena, pe nume Alexandru Roman, ia hotărîrea să se dedice luptei politice.

Într-o călătorie de 5 săptămîni prin ținuturile vestice ale Transilvaniei este îndemnat de către români să înființeze și să conducă un ziar românesc, ba chiar să și candideze la un mandat de deputat. Principalul rol al gazetei ar fi fost lupta pentru introducerea limbii naționale în administrație și justiție, deoarece firești drepturi mai erau contestate românilor de către cercurile dominante maghiare care — spunea Roman — n-au învățat nimic în anii absolutismului, iar în 1861, ca și la 1848 aleargă după o „supremație absurdă“[1].

Alexandru Roman nu era însă singurul care să dorească conducerea unui astfel de ziar politic.

Fostul deputat de la 1848, Sigismund Pop, care editase pe atunci gazeta Amicul poporului, prima publicație periodică românească apărută la Pesta după scurta existența a *Bibliotecii* lui Zaharia Carcalechi, iar la 1848, Democrația[2], fusese și el îndemnat, „somat“ chiar, de unele cercuri maghiare de la Pesta pentru a reedita vechea sa foaie populară, deoarece întreprinderea era considerată mai necesară ca oricînd. Evident, respectivele cercuri intuiau perfect avantajele politice care puteau fi realizate prin influențarea maselor românești pe linia dorită de ele, subliniind că o astfel de gazetă va fi salutată cu bucurie[3].

Iată așadar inițiativa editării unei gazete românești venită din două direcții diferite, cu scopuri deosebite, menită a fi dusă la împlinire de două personalități, cu idealuri și temperamente diametral opuse, Al. Roman și S. Pop.

Tînărul translator de la *Locotenența Ungariei,* Roman, nu dispunea totuși de posibilitățile materiale pe care le avea un jurisconsult al

---

[1] Biblioteca Academiei R.S.R., *Fond coresp.*, nr. inv., 24 208.

[2] Gelu Neamțu, *Din istoria presei românești — Amicul poporului (1848) și Democrația (1849),* în „An. Inst. de Ist. Cluj“, IX, 1966, p. 283—299.

[3] „Korunk“, Cluj, I, nr. 4 din 7 dec. 1860, p. 3.

mai multor familii nobile din Arad, cum era S. Pop, care va porni primul acțiunea.

Frecventînd amîndoi, într-o oarecare măsură, aceleași cercuri ale coloniei românești din capitala Ungariei, cei doi n-au rămas însă multă vreme străini unul față de preocupările celuilalt. Și odată cu demersurile făcute de S. Pop pentru aprobarea apariției unei gazete românești, acesta își caută și colaboratorii fără de care nu putea porni la o întreprindere atît de serioasă, plină de dificultăți și obstacole.

Argumentele invocate de S. Pop în favoarea obținerii licenței de editare a ziarului erau de natură constituțională: noul regim, după opinia sa, nu trebuie să se dezvolte unilateral, ci în toate sensurile, cuprinzînd stările, situațiile, obiceiurile, religiile și limbile diferitelor popoare din Ungaria. Cu alte cuvinte el consideră că dezvoltarea vieții constituționale trebuie să fie adusă la cunoștința fiecărui popor, în limba sa[4].

Aprobarea o primește nesperat de repede și poate nu atît pentru argumentele prezentate, cît pentru aprecierea de care se bucura activitatea pe care o desfășurase în 1848. Între timp, S. Pop este numit căpitan suprem al districtului românesc Cetatea de Piatră (Chioar). Ca om politic, rămîne în cumpănă, să conducă un ținut ori să direcționeze politica unei națiuni?

Dar spiritul practic învinge, salarul de căpitan suprem era substanțial, demnitatea acordată unui român era înaltă, în timp ce ziarul cerea sacrificii materiale prea mari, dar mai ales, i-ar fi răpit prea mult timp.

Recurge la o soluție de compromis. Păstrează ambele „posturi grele"[5] și, la drept vorbind, a făcut și cerutele sacrificii materiale. Este semnificativ faptul că mai mult timp i-a trebuit să adune banii pentru cauțiunea ziarului, decît să primească licența de apariție a acestuia. Cauțiunea (potrivit legilor de presă „liberale" din 1848) era excesiv de mare: 5.250 florini pentru un ziar politic bisăptămînal și 10.500 pentru unul ce apărea de trei ori pe săptămînă sau zilnic[6].

S. Pop apelează la numeroase persoane și deschide chiar acțiuni, care promiteau profituri, dar cu toate acestea n-a găsit, nici printre străini, pe cineva dispus să investească această sumă într-o întreprindere ziaristică. Face apel la familiile cele mai avute, însă fără succes. Face apel și la deputații români din dietă, al căror organ de presă ar fi trebuit să devină gazeta proiectată. Din aluziile sale, sîntem siguri că a apelat și la familia Mocioni iar faptul că nu i-a obținut adeziunea materială va fi pricina de mai tîrziu a unei atitudini ostile față de aceasta.

---

[4] Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Miniszterelnökségi levéltár*, K. 26, M. E., 1867, IX, 1733; Sigismund Pop, *Propunere în chestiunea gazetelor românești*, Pesta, 13 april 1867. În microfilm, la Bibl. Fil. Cluj, Acad. R.S.R. MF, rola nr. 401.

[5] „Concordia", III, nr. 1 din 3/15 ian. 1863, p. 1—2.

[6] *Ibidem*, III, nr. 65 din 31 iul./12 aug. 1863, p. 262.

Într-o astfel de situație S. Pop a trebuit să se bizuie doar pe forțele sale proprii și ale unchiului său Veniamin Buteanu, jude cercual, al cărui ideal politic era identic cu al său: fiecare locuitor să se bucure de drepturile cetățenești fără deosebire de confesiune sau naționalitate.

Deși S. Pop s-a lăudat că a ocupat cele două „posturi grele", în ce privește pe cel de redactor, lucrurile n-au stat tocmai așa.

De la început i-a oferit lui Al. Roman sarcina de a conduce afacerile redacției, nu însă și titlul de redactor. Primind, acesta s-a străduit să-și îndeplinească cît mai bine misiunea de interes național[7]. Dar că de la început Al. Roman era conducătorul ziarului, adevăratul redactor, deși semna S. Pop, o spune ceva mai tîrziu Iosif Vulcan care făcuse parte din echipa redacțională și a lucrat mult timp la Concordia[8]. Foarte tînăra echipă de colaboratori interni ai Concordiei formată din Partenie Cosma, Ioachim Mureșan și Iosif Vulcan, în frunte cu Al. Roman, era extrem de activă, așa încît vor duce pe umerii lor, cu entuziasm și abnegație treburile deloc ușoare ale gazetei.

I. Odată cautiunea depusă, colaboratorii aleși, a urmat a intensă activitate pentru a face cunoscut și a răspîndi programul Concordiei.

Programul cu care a debutat gazeta era tot atît de ambiguu ca și titlul ales pentru ea. Concordia putea foarte bine să aibă dublu sens — cum s-a și întîmplat. Înțelegere între românii din Ungaria și celelalte provincii românești. Deci „concordie" în interiorul mișcării naționale românești, ori „concordie" între români și politica guvernului. Acest ultim soi de „concordie", pentru români nu putea avea loc decît de pe poziții de renunțare la drepturile lor naționale.

Programul circula trimis în plicuri, prin scrisori personale, ori atașat unor ziare existente, cum a fost cazul cu Amicul școalei[9] și Telegraful Român. A fost publicat și în primul număr al ziarului recomandîndu-se „nobilei bunăvoințe a fiecărui român" și încheind cu maxima *„Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur*[10], care era și un fel de deviză a noii gazete.

În scrisorile trimise de S. Pop unui mare număr de persoane și instituții, programul ia amploarea și întorsătura necesară. Se insistă, după cum crede de cuviință redactorul, cînd asupra ținutei sale naționale, cînd asupra „frăției constituționale" ce convenea autorităților.

Pentru această atitudine în efortul de a-și asigura abonații, stau mărturie cele două scrisori: prima către arhiepiscopul Al. Șt. Șuluțiu și a doua către comitele suprem al comitatului Hunedoara. În prima, solicitînd colaborarea lui Șuluțiu, S. Pop îi dezvoltă ceva mai amănunțit programul, arătînd că va dezbate pe larg evenimentele politice ale Europei și va apăra interesele naționale ale românilor din Austria. Va urmări pas cu pas și toate evenimentele care „cu neauzită repeziciune

[7] *Ibidem*, III, nr. 2 din 6/18 ian. 1863, p. 5.
[8] „Familia", II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.
[9] „Amicul Școalei", Sibiu, nr. 28 din 15 iul. 1861, p. 239.
[10] *Ibidem*, I, nr. 1 din 3/15 aug. 1861, p. 1.

decurg în astă epocă a noastră plină de străformări grandioase, ale căror înrîurință are să decidă și asupra sorții preadulcei noastre națiuni".

Apărarea intereselor naționale o va face cu toate mijloacele pe care i le poate oferi un stat constituțional, și desigur, va dezvolta după putință, frățietatea între popoarele conlocuitoare. Și cu toate că jurnalul se voia „politico-literar", promite că se va ocupa și de problemele bisericești și școlare. Îl roagă în încheiere pe Șt. Șuluțiu să-i sprijine ziarul prin sfaturile sale și totodată să-l recomande preoților și învățătorilor, care abonîndu-l la rîndul lor, vor încuraja un nou mijloc de răspîndire a luminii între cele 3 milioane de români[11].

Cea de a doua scrisoare, amintită mai sus, trimisă comitelui suprem al comitatului Hunedoara, este similară ca scop, dar deosebită în conținut, punîndu-se aici accentul pe corecta îndrumare a românilor, potrivit constituției și legilor și pe promovarea bunei înțelegeri între națiuni.

Se insistă aici asupra rolului de luminător al ziarului, care să îndrume poporul român, ca nu cumva părăsit, în loc de calea cea „bună", să aleagă o cale „greșită". Această lămurire periodică și adecvată a românilor va constitui, subliniază S. Pop, „acea temelie solidă pe care se poate așeza totdeauna înțelegerea atît de necesară dintre popoare și națiuni". Ține să-l asigure apoi pe comite că ziarul nu este înființat ca urmare a vre-unei influențe străine, ci se află sub înrîurirea propriilor sale convingeri.

Îi cere așadar comitetului să acționeze prin autoritățile subalterne pentru difuzarea în satele românești a gazetei, cu atît mai mult, cu cît coloanele acesteia vor fi deschise și pentru publicarea înștiințărilor oficiale ce vor trebui să apară și în limba română[12].

În fine, cu programul cunoscut și cu cel explicat, de la caz la caz, *Concordia* apare de două ori pe săptămînă în tipografia lui Vasile Cosma de pe cheiul Dunării la Pesta, dar nu la 1 august 1861, cum se anunțase, ci în 3/15 august, din pricina unei greve a culegătorilor din Pesta.

În ciuda celor două fețe ale programului său, apariția *Concordiei* a fost un eveniment memorabil atît în mișcarea națională cît și în cultura românească. Era *primul ziar românesc* scris în întregime cu litere latine. Avea o ținută modernă, un tipar curat și o hîrtie de calitate foarte bună. Întrucît atît programul cît și titlul au provocat de la început o oarecare confuzie, Al. Roman, va reveni în scurt timp — probabil fără a-l consulta pe S. Pop — cu explicații asupra sensului acestora pentru a nu lăsa să se înțeleagă, așa cum ar fi dorit unele organe de presă

[11] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Fond Al. Sterca-Șuluțiu, Dosar 13, mapa 11, doc. nr. 10 622. S. Pop către Al. St.-Șuluțiu. Pesta, 19 iul. 1861 (copie contemporană). Astăzi, documentele citate la Arhiva Istorică sînt la Arhivele Statului din Cluj-Napoca.

[12] Arhivele Statului din Deva, Arhiva comitatului Hunedoara, Prefectura, 1861, Mapa nr. 25, S. Pop către comitele suprem, Pesta, 11 iulie 1861.

guvernamentale, că adică titlul *Concordia* semnifica, chipurile, înțelegerea între națiunea română oprimată și guvern, respectiv concordie între stăpîn și slugă, ci înseamnă înainte de toate, concordie *între toți românii*[13].

Rolul lui Al. Roman în conducerea ziarului *Concordia* devine tot mai important, cu fiecare număr, deoarece imixtiunile lui S. Pop în redactarea ziarului, ca cele de genul publicării programului, încetează, datorită funcției care îl reclama din ce în ce mai mult.

Al. Roman și colaboratorii amintiți dau o astfel de turnură noului ziar, încît intenția inițială a lui S. Pop începea să nu mai corespundă deloc cu puternicul bastion de luptă națională ce deveni *Concordia* în foarte scurt timp. Faptul este adus și la cunoștința lui Simion Bărnuțiu, la Iași, de către nepotul său Ioan Maniu care îl informează că noua gazetă apără interesele românilor și nu se află în opoziție cu *Gazeta Transilvaniei,* sau cu alte ziare românești.

Repetă și el că S. Pop e redactor doar cu numele, că umblă mai mult prin Arad, Chioar și Viena și că adevărații redactori sînt Al. Roman și P. Cosma care scriu ce le place, ba chiar primesc și articole împotriva lui S. Pop[14].

După ce Ioachim Mureșan și Partenie Cosma și-au depus ultimele examene de avocați, primind diplomele în februarie 1862[15], la scurt timp părăsesc amîndoi redacția, unul îndreptîndu-se spre Năsăud, iar celălalt spre Beiuș[16]. Întrucît S. Pop continua să stea mai mult în Cetatea de Piatră, responsabilitatea redacției *Concordiei* va reveni tot mai mult lui Roman, ceea ce o confirmă scrisoarea lui Gabriel Mihali către Victor Mihali, din care rezultă și aprecierea că Al. Roman este un bun român[17].

Cu toate calitățile de redactor, tînărul deosebit de capabil, concipist de Locotenență, continua să lucreze încă într-un cvazianonimat pînă în 5/17 ianuarie 1863, deși devenise, între timp, profesor universitar.

II. Prima gazetă ardeleană care relatează iminenta apariție a *Concordiei* este *Amicul școalei* al cărui redactor, Visarion Roman, fusese prieten din copilărie cu Al. Roman. Acesta salută din inimă „măreața întreprindere", recomandînd-o călduros sprijinirii publicului, încheind cu urarea: „Fie ca ea s-aducă între noi, în faptă", acel factor puternic al prosperității naționale, cu al cărui nume „pe frunte se va naște și va păși în mijlocul nostru!"[18].

---

[13] „Concordia", I, nr. 25 din 26 oct./7 nov. 1861, p. 99.

[14] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Fond Blaj, Arhiva personală S. Bărnuțiu, nr. 114 c.v. 806. I. Maniu către S. Bărnuțiu, Pesta, 24 nov. 1861. Vezi și Coriolan Suciu, *Corespondența Ioan Maniu—Simion Bărnuțiu, 1851—1864,* Blaj, 1929, p. 379.

[15] „Gazeta Transilvaniei", XXV, nr. 15 din 23 febr. 1862, p. 59.

[16] „Concordia", II, nr. 28 din 8/20 apr. 1862, p. 111—112.

[17] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Fond Blaj, Arhiva personală V. Mihali, nr. 6391, Buda. 10 febr. 1862.

[18] „Amicul școalei", Sibiu, nr. 28 din 15 iul. 1861, p. 239.

Și *Telegraful român* îi dorește „succes bun și viață durătoare", alăturînd „Conspectul" (foaia volantă cu programul și condițiile de abonare) pentru a i se vedea tendința politică și dorind să apară scrisă cu „ortografia cea simplă cu litere"[19] — ceea ce se va și întîmpla de altfel.

G. Barițiu, după părerea lui I. Lupaș[20], ori poate Iacob Mureșanu, nu iau nici o atitudine nici înainte, nici cu ocazia apariției ziarului, așteptînd să vadă ce orientare va avea. Atitudinea și-o explică în Foaia pentru minte... arătînd că din principiu n-a comentat apariția noului ziar, pentru că „nu eram convinși despre direcțiunea și intențiunile lui". Pînă la data respectivă, constatarea era că spiritul gazetei „concordează cu concordia națiunii și nu credem că o va părăsi pentru ca să intre în castre maghiare unionistice"[21].

Ceea ce dăduse de gîndit era faptul că redactorul nominal, S. Pop, în calitatea sa de căpitan suprem, a organizat districtul Cetății de Piatră pe baza legilor din 1848, neluînd exemplul luptei naționale a Zarandului. Oricum, pînă cînd viitorul ziarului va fi mai lămurit, Foaia sprijină noul jurnal cu „căldura cerută".

Mai tîrziu, Concordia va fi lăudată de Gazeta Transilvaniei pentru că a fost tipărită în întregime cu litere latine stimulînd astfel introducerea generală a acestora[22], precum și cu alte împrejurări.

Primirea ce i se face Concordiei dincolo de Carpați este în general bună. Graiul României ce apărea în limba franceză la București scrie că românii din Ungaria au imperios nevoie de un astfel de jurnal, care să le împiedice desnaționalizarea[23], îndemnînd deci publicul din Principate să încurajeze noul ziar.

Românul, al cărui stindard era acela al românismului și al cărui vis era o Românie mare și unită, salută și el frățește apariția noului organ de presă care susține drepturile națiunii române, cere unire și concordie de la toate naționalitățile care luptă pentru libertate, precum și respect reciproc al acestora deoarece numai pe această cale se poate ajunge la libertate și independență. Previne însă redacția că în cazul în care redactorul ar apuca-o pe o cale contrară, adică „anexarea românilor pe lîngă Ungaria, n-ar fi deloc patriot român"[24]. Urează succes noului ziar și își exprimă speranța că va fi sprijinit de către toți românii.

Mai rezervat o primește Revista Carpaților a lui G. Sion, care judecînd după activitatea mai veche a lui S. Pop precum și după activitatea de căpitan suprem, are îndoieli cu privire la ținuta națională a acesteia. Ideea din „Prospectul" Concordiei prin care se argumentează necesitatea apariției sale la Pesta, ca fiind un „centru" bine

[19] „Telegraful român", IX, nr. 20 din 20 iul. 1861, p. 114.
[20] I. Lupaș, *Studii istorice*, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 315.
[21] „Foaia pentru minte, inimă și literatură", nr. 35 din 20 sept. 1861, p. 280.
[22] „Gazeta Transilvaniei", XXV, nr. 101 din 26 dec. 1862, p. 402—403.
[23] „Concordia", I, nr. 3 din 10/22 aug. 1861, p. 12.
[24] „Românul", V, nr. 245 din 2 sept. 1861, p. 775.

informat, prilejuiește remarca lui G. Sion că „Românii nu gravitează la Pesta"[25] mărturie stînd, în acest sens, protestele unanime ale românilor, precum și lupta deputaților români din dieta pestană. Cît privește presa maghiară, o parte a ei, socotind că gazeta românească va capitula în privința intereselor naționale, o îmbrățișează cu multă căldură încă de la apariție[26].

Aceasta este prima reacție. Ulterior, vor urma nesfîrșite polemici și atacuri reciproce între Concordia și mai multe gazete ale cercurilor conservatoare maghiare.

Atîta timp cît Al. Roman a colaborat și a condus gazeta Concordia, rezerva Revistei Carpaților și a Foii pentru minte nu s-a justificat.

III. Din august, de la apariția Concordiei, și pînă la sfîrșitul anului 1861, Al. Roman colaborează intens atît prin publicarea unor ample articole de politică internă cît și la revista presei maghiare, scriind totodată și articole cu caracter cultural semnate cu pseudonimul „Catone Censorul". Judecînd după stil, a scris și multe din articolele de fond.

Este foarte activ, își impune punctul de vedere și dă acel nou conținut programului ziarului.

Vorbind despre înțelegerea româno-maghiară, Al. Roman o așeza pe poziții de egalitate și echitate, militînd împotriva supremației, împotriva egoismului național, deoarece spune el *„popoarele nu pot avea interese contrare"*[27] [subl. n.].

Laudă și eforturile pline de tact la un moment dat ale jurnalelor Pesti Napló și Sürgöny atunci cînd ele se ocupă de cauza națională a românilor. Cere însă ziaristicii maghiare să facă mai mult în această privință, în cazul în care dorește ca frățietatea dintre români și maghiari să fie durabilă, să analizeze mai adînc și mai obiectiv această problemă, să nu o ocolească sau să o ignoreze, fiindcă orice problemă politică, cum este și cea națională, ignorată, se înrăutățește întotdeauna[28]. Comentează activitatea deputaților români din dieta maghiară[29], încurajează lupta pentru introducerea limbii române ca limbă oficială în comitatele Caraș, Arad, Bihor, Timiș, Maramureș și Sătmar[30]. O atenție specială acordă necesității judecătorilor români pe lîngă tribunalele comitatelor în mod proporțional cu numărul românilor, măsură ce urma să servească interesele poporului, înlăturîndu-se astfel rolul abuziv de translator al „jandarmilor" comitatului ce stăteau înarmați la spatele țăranilor[31].

---

[25] „Revista Carpaților", II, tom. 2, nr.-ul din 1 aug. 1861, p. 192.

[26] G. Cipăianu, A. M. Cipăianu, *Ziare maghiare din Transilvania și Ungaria despre inițiative și acțiuni culturale ale românilor din monarhia habsburgică (1860—1863)*, în „Acta Musei Napocensis", XI, 1974, p. 265—266.

[27] „Concordia", I, nr. 15 din 21 sept./3 oct. 1861, p. 58—59.

[28] *Ibidem*, I, nr. 16 din 24 sept./6 oct. 1861, p. 62—63.

[29] *Ibidem*, I, nr. 3 din 10/22 aug. 1861, p. 11—12.

[30] *Ibidem*, I, nr. 8, din 27 aug./8 sept., 1861, p. 32.

[31] *Ibidem*, I, nr. 10 din 3/15 sept. 1861, p. 37.

Din păcate însă legile de pînă atunci nu permiteau oficializarea limbii române, iar după spusele deputatului Kazinczy aceasta va fi împiedicată de dietă și pe viitor. Roman este nevoit să constate cu amărăciune că și guvernul și autoritățile din comitate refuză legitima aspirație mai sus menționată[32].

Al. Roman apăra de la începutul activității sale la Concordia autonomia și independența Transilvaniei. Discută necesitatea unei diete care să reflecte corect și real criteriul etnicității populației Transilvaniei. El combate în același timp și acele ziare ale cercurilor dominante ardelene care protestau de pe pozițiile unei mentalități feudale împotriva censului de 8 florini pentru dreptul de alegere la dietă, considerîndu-l prea democratic deoarece, chipurile, ridică „gloata" la putere.

Apărarea intereselor ardelenilor nu o făcea întîmplător, era unul din noile obiective politice foarte precise ale gazetei sale, întrucît Roman era conștient că interesul național al ungurenilor și ardelenilor este identic: „dacă interesele națiunii române în Ardeal nu sînt asigurate — spune Roman — apoi ale noastre estor dincoace devin iluzorii, soarta noastră e una, și spiritul însuflețitor încă e unul și același"[33].

În cursul anului 1862, Al. Roman își continuă activitatea pe aceeași traiectorie menită să servească „interesul națiunii"[34]. Și astfel Concordia se impune în viața politică românească.

G. Barițiu are cuvinte de laudă la adresa poziției Concordiei care se opune categoric oricărui plan de împărțire a Transilvaniei[35].

O mare importanță în epocă are publicarea scrisorii lui Simion Bărnuțiu intitulată: *„Opiniune despre puseţiunea noastră"*[36] datată Iași, 17 octombrie 1861, publicată mai întîi în Foaie pentru minte...[37] și nu în Gazeta Transilvaniei, așa cum spunea, eronat, I. Maniu.[38]

Greu acceptată de poliție, ea a apărut totuși în Concordia, numai că cei din redacția ziarului, deși de acord cu ideile exprimate în scrisoare n-au putut face comentarii pe marginea ei cu toată importanța ideologică și politică excepțională a acesteia.

În schimb, scrisoarea a avut un ecou profund atît în conștiința lui Al. Roman, cît și în aceea a multor intelectuali care nutreau o adevărată venerație pentru S. Bărnuțiu. Venerația va fi exprimată și mai tîrziu în numeroase articole. Personal, Roman mărturisește că ar fi ori-

---

[32] *Ibidem*, I, nr. 18 din 1/13 oct. 1861, p. 70.
[33] *Ibidem*, I, nr. 23 din 19/31 oct. 1861, p. 89—90.
[34] *Ibidem*, I, nr. 37 din 7/19 dec. 1861, p. 149.
[35] „Gazeta Transilvaniei", XXV, nr. 26 din 31 mart. 1862, p. 101.
[36] „Concordia", I, nr. 38 din 10/22 dec. 1861, p. 154—155.
[37] „Foaie pentru minte", XXIV, nr. 42 din 18 nov. 1861, p. 330—331 și nr. 43, p. 335—336.
[38] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Fond Blaj, *Arh. pers. S. Bărnuțiu*, nr. 117 c.v. 804; I. Maniu către S. Bărnuțiu. Pesta, 8 febr., 1862; vezi și C. Suciu, *op. cit.*, p. 391—393.

cînd gata să împlinească orice i-ar cere S. Bărnuțiu[39]. Scrisoarea oferea o resistematizare, în noile condiții, a programului revoluției de la 1848.

În esență, ceea ce s-a voit atunci cînd s-a proclamat independența națiunii române a fost dreptul românilor de a se reorganiza pe *teritoriul propriu cu autorități și cu limbă proprie,* accentua S. Bărnuțiu, acum în 1861.

Aceste considerații erau însă de domeniul strategiei politice.

Realitățile impuneau mișcării naționale românești o anumită tactică de luptă, care pe parcurs se va cristaliza în două tendințe, două grupări politice cunoscute sub numele de pasivistă și activistă, cea dintîi situîndu-se mai aproape de vederile lui Bărnuțiu.

IV. Numit profesor la Universitatea din Budapesta, Al. Roman se căsătorește spre sfîrșitul anului 1862, cu Ida, fiica lui S. Pop. În noua conjunctură, prudentul S. Pop, putea acum să recunoască deschis ceea ce toată lumea știa încă din 1861, și anume că Al. Roman era adevăratul redactor al C o n c o r d i e i, „conducătorul ei"[40].

Preluarea propriu-zisă a conducerii redacției are loc cu ocazia apariției primelor două numere din ianuarie 1863.

În articolul prin care S. Pop renunță la redactarea foii, insistă asupra caracterului defensiv al acesteia, marcat de situarea sa „departe de orice ultraism". Făcînd bilanțul activității pînă la acea dată, consideră că aceasta a fost încoronată de succes. Cît privește partea materială, ziarul a înregistrat deficite serioase. Astfel, în nici un an și jumătate de la apariție, deficitul se ridică la importanta sumă de 3.000 florini, acoperit de S. Pop din veniturile sale în speranța că aceste sacrificii pe „altarul națiunii" vor fi prețuite. Renunțarea la titlul de redactor o mai motivează și prin ocupațiile sale de căpitan suprem al Chioarului. Cu toate acestea își menține dreptul de proprietar asupra gazetei, declarînd și că nu se desparte cu totul de cititorii C o n c o r d i e i, urmînd a fi prezent în coloanele acesteia în cazul unor chestiuni importante privind națiunea.

Noul redactor, Al. Roman, declară și el la rîndul său că a hotărît să ia asupră-și redacția ziarului nu din ambiție, — ci pentru a servi „interesul comun"[41].

În realitate era și el un bărbat ambițios care întreținea relații foarte bune atît la Locotenența unde lucrase mai înainte ca translator și concipist, cît și ca tînăr profesor la Beiuș, Oradea, și de curînd la Universitatea din Budapesta.

Era firesc ca un om dinamic ca el să nu se oprească la rolul de prim colaborator, ori să se mulțumească a fi redactor din umbră.

A aderat la programul de luptă al generației sale pașoptiste pentru izbîndirea căreia Roman și-a asumat un rol de frunte printre ceilalți

---

[39] *Ibidem*, nr. 133 c. v., 824; vezi și C. Suciu, *op. cit.*, p. 432. I. Maniu către S. Bărnuțiu, Pesta, 1 iul. 1863.

[40] „Concordia", III, nr. 1 din 3/15 ian. 1863, p. 1—2.

[41] *Ibidem*, III, nr. 2, din 6/18 ian., 1863, p. 5.

conducători. De altfel, el va mărturisi că ambiția sa este de a se număra printre fiii credincioși ai națiunii, ce osteneau la reînălțarea altarelor cîndva măreţe ale *Naţiunii Române*.

Programul gazetei va rămîne și în viitor, cel vechi, asigura Roman, înțelegînd că e vorba de programul stabilit și urmat de el pînă atunci. Definindu-și din nou linia sa ideologică el afirmă: „Nici frica, nici interese materiale nu mă vor abate de la calea apucată întru apărarea cauzei naționale față cu ori și cine, fiind rezolut a purta *Redacțiunea* numai pînă cînd o voi putea purta ca român".

Roman știa însă că nu va putea comunica în ziarul său tot ce și cum ar dori, deoarece simțise din plin și pînă atunci foarfeca cenzurii. Libertățile burgheze aveau și ele limite. Avertiza deci: „Decumva greutatea împrejurărilor cîte odată va fi mai tare decît voința mea, aștept din partea confraților mei echitatea de a nu mă face responsabil decît de libertatea ce mi se lasă".

În asemenea condiții tăcerile sale nu-l vor dezonora, căci nu numai confraților li se adresase prin aceste cuvinte, ci posterității, judecății istoricului de azi și de mîine, ce trebuie și va trebui să țină seama de „greutatea împrejurărilor".

Încheindu-și primul său articol redacțional semnat, Al. Roman face un apel insistent la publicul cititor pentru sprijin *spiritual* și mai ales *material*. Și fără îndoială că sprijinul material era vital. În acest scop el va recurge la apeluri pentru reînnoirea abonamentelor, cît și la scrisori personale. Cere astfel lui Iosif Hodoș, vechi amic, ce ajunsese vicecomite în Zarand, să-i împuternicească ziarul cu publicarea deciziilor, licitațiilor, concursurilor, într-un cuvînt, cu tot ce ține de *anunțuri* deoarece plătindu-se foarte bine, acestea constituiau o sursă serioasă de întreținere[42].

Al. Roman lasă să apară corespondențe care criticau vechiul *Program* al Concordiei, enunțat în 1861, ce făcuse impresia că servește interesele claselor dominante, îndemnînd pe români a recunoaște și pe viitor primatul propriilor interese naționale.[43]

Condeiul lui Roman și al colaboratorilor săi devine mai mușcător, mai ascuțit. În schimb și cenzura va avea mai mult de lucru cu gazeta și în scurt timp vor începe procesele de presă.

În această situație, interesul pentru gazetă crește. Astfel, în 1863 numărul abonaților va crește la peste 700. Primește și scrisori de încurajare, ca aceea a fruntașului Andrei Mocioni care-i mărturisea lui Roman că gazeta Concordia l-a interesat întotdeauna, însă „de acuma înainte, după ce domnia voastră ați devenit redactorul ei răspunzător, mă va interesa cu mult mai mult"[44].

---

[42] Arhivele Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe române din Sibiu, *Fond* Enea Hodoș, nr. provizoriu 75. Al. Roman către Iosif Hodoș, Pesta, 26 dec. 1863.

[43] „Concordia", III, nr. 15 din 21 febr./5 mart., 1863, p. 57—59.

[44] BARSR, *Fond Al. Roman*, nr. 110 357. Andrei Mocioni către Al. Roman. Foeni, 2 febr. 1863.

Al. Roman venea la conducerea gazetei și cu năzuința fermă de a face din Concordia un mare cotidian. Cheltuielile fiind însă imense pentru posibilitățile sale și ale grupului său, pentru început intenționa să editeze ziarul cel puțin de trei ori pe săptămînă. Această dorință a sa era încurajată și din partea unor cititori mai conștienți de însemnătatea presei. Se auzeau voci care cereau transformarea Concordiei în cotidian încă din 1862 cînd se exprima dezideratul ca „jurnalul acesta modern să se prefacă în jurnal de toate zilele"[45]. Pagubele ziarului fiind însă extrem de mari, chiar de la început, constituiau un obstacol hotărîtor pentru un atare proiect. Și mai tîrziu i se propun diferite planuri pentru a edita un cotidian, ca de pildă interesantul proiect semnat de Artemie Siarcadi din Borodul Mare (Bihor)[46], iar în 1865, ziarul consemna „părerea tuturor (cititorilor, n.n.) că editarea unui cotidian era imperios necesară[47].

Gîndul de a edita un ziar cotidian, Al. Roman îl va nutri aproape toată viața fără însă a-l putea realiza vreodată.

Necesitățile de informare erau oricum, din ce în ce mai mari, pentru cercuri tot mai largi ale populației românești.

Anul 1863 fiind marcat de deschiderea dietei de la Sibiu, Roman va face intervențiile necesare pentru a primi „concesiunea" apariției trisăptămînale, de la „locurile mai înalte"[48].

Avîntul noului redactor este însă foarte repede curmat deoarece „concesiunea" era condiționată de depunerea unei cauțiuni egale cu aceea cerută pentru un un ziar cotidian. Sacrificiul pecuniar ar fi atins substanțiala sumă de 10.500 fl. v.a.[49], imposibil de realizat pentru Al. Roman. Și deoarece se grăbise să editeze deja trei numere săptămînal, după nr. 65 din 1863, Concordia va apare din nou de două ori pe săptămînă, lăsînd realizarea acestei dorințe „devenită o adevărată necesitate" pentru un „timp mai favorabil".

Tot ceea ce a reușit să facă pentru cititori era să adauge la fiecare număr un supliment de 1/2 coală pentru ca să fie ținuți la curent cu lucrările Dietei.

V. Un important capitol din viața Concordiei îl constituie relațiile ei cu bănățenii.

Încă din 1862 în cercurile bănățene circula zvonul „unei iminente întemeieri a unui grandios jurnal politic". Se anunță chiar „știrea îmbucurătoare" că la Viena va ieși o nouă gazetă românească, de trei ori pe săptămînă, cu titlul: Albina română pe care redacția Concor-

[45] Pompiliu Văleanu, *Jurnalistica noastră* în „Concordia", II, nr. 42 din 8 iun./27 mai 1862, p. 166—167.

[46] BARSR, Fond Al. Roman, nr. 110 116. A. Siarcadi către Al. Roman, Borodul Mare, 23 mai 1865.

[47] „Concordia", V, nr. 15 din 21 febr./5 mart. 1865, p. 60.

[48] *Ibidem*, III, nr. 46, din 9/21 iun. 1863, p. 186.

[49] *Ibidem*, III, nr. 65 din 31 iul./12 aug. 1863, p. 262.

diei o și felicită[50]. Aceste zvonuri vor persista și se vor reînnoi periodic pînă la apariția Albinei.

Stăruiau în aceste aspirații atît necesitatea reală pentru Banat de a avea o gazetă a sa, cît și un oarecare substrat confesional, Concordia fiind condusă de „uniți" (adică de greco-catolici).

Polemica este deschisă în coloanele Telegrafului român[51] de un articol semnat „Mai mulți", semnătură în spatele căreia se ascundea foarte probabil vreun interpus al lui Vincențiu Babeș care în cazuri mai delicate nu se dădea înapoi să acționeze din umbră. Articolul urmărea de fapt un dublu scop: pe de o parte să-l denigreze pe redactor, iar pe de altă parte să pregătească terenul pentru apariția unei gazete curat bănățene, incitînd astfel curentul de opinie al bănățenilor care își exprimau aici regretul de a nu avea un ziar la Timișoara, fiind nevoiți să apeleze la îngăduința redacției unuia sau altuia dintre jurnalele românești existente. Gazeta și Telegraful apăreau geografic departe, iar Concordia, de la apariție, față de bănățeni, acuză „corespondenții", nu a fost nici caldă, nici rece, ceea ce i-a atras, se susține, neîncrederea publicului din acel ținut. Redacția Telegrafului intervine în articol exprimîndu-și speranța că această falsă opinie va fi corectată, ceea ce se va și întîmpla prin răspunsul lui Al. Roman. El arată că de la apariție și pînă la acea dată, Concordia a fost călduros primită de întreaga inteligență română din monarhia austriacă, ba chiar și din România. Stăruințele ziarului în cauza națională sînt cunoscute. Neplăcerile avute însă din această cauză nu sînt cunoscute publicului.

Așadar, poziția Concordiei nu era deloc ușoară. Se țeseau intrigi ce aveau drept scop nimicirea ei. Intrigile evoluau în două sensuri, pe de o parte este denunțată guvernului, iar pe de alta, publicului.

Explicabil, conținutul denunțurilor era diametral opus.

În ciuda acestora, la redacție soseau numeroase scrisori felicitînd-o pentru curajul cu care apăra cauza națională a poporului român și cu care combate abuzurile și nedreptatea. Combaterea abuzurilor se face fără cruțare chiar atunci cînd acest lucru este periculos pentru redactor și gazetă, afirmă pe drept cuvînt Al. Roman[52].

Adevărata opinie publică era la curent cu faptul că ziarul Concordia în centrul Ungariei n-a avut mai puțină bărbăție decît surorile ei din Transilvania (Gazeta și Telegraful). Concordia a oțelit pieptul multor români șovăielnici — mai adaugă Roman. Din Banat, gazeta are tot atîția abonați ca și oricare dintre celelalte gazete românești. Mulțumirea redacției era deosebită deoarece un „eminent bărbat al națiunii noastre, cel mai mare Fiu al Banatului", adică Vincen-

[50] *Ibidem*, III, nr. 8, din 27 ian./8 febr. 1863, p. 30—31; vezi și nr. 26 din 31 martie/12 aprilie 1863, p. 106.

[51] „Telegraful român", XI, nr. 13, din 14 febr. 1863, p. 50—51.

[52] „Concordia", III, nr. 18 din 3/15 mart. 1863, p. 71.

țiu Babeș, a onorat-o cu încrederea sa, afirmație ce evident că încerca să pareze lovitura indirectă și „anonimă".

Ajuns la capătul răspunsului, respinge orice acuză, subliniind că jurnalul nu e supus nici unei presiuni, nici unei influențe superioare, ci numai „inspirării conștiinței noastre de români". Nu va tolera o astfel de influență nici pe viitor — nici de sus în jos, nici de jos în sus. Face, în fine, un apel călduros la înțelegerea strînsă dintre toți fiii națiunii, dintre toate organele de presă românești pentru atingerea *înaltului scop* la care țintește națiunea[53].

VI. Relațiile lui Vincențiu Babeș cu redactorul Concordiei au cunoscut de-a lungul anilor o evoluție extrem de sinuoasă. Din 1861 pînă prin 1865, conlucrarea celor doi este armonioasă. Astfel, Vincențiu Babeș a găsit multă vreme spațiu pentru a publica în Concordia. La un moment dat avea chiar o oarecare influență asupra gazetei, lucru ce se poate constata din scrisoarea datată 12 iunie 1863, prin care îi indică lui Al. Roman să studieze Österreichische Zeitung din ziua respectivă și apoi să-și facă observațiile asupra acestuia în așa fel încît „durerile noastre politice și naționale să afle și în foaia d-tale răsunetul cuvenit"[54].

Mai mult, în convorbirile lor, Babeș îi destăinuiește unele zvonuri ca acela cu episcopul Szilágyi care ar fi primit de la guvernatorul Pálffy bani pentru a face spionaj cu scopul de a descoperi pe adevăratul ațîțător în cauza limbii în comitatul Bihariei și care nu era altul decît Al. Roman. Același îl informează că pînă în cele din urmă episcopul a refuzat acțiunea înfuriind astfel autoritățile de la cancelaria Locotenenței[55].

Un efect al polemicii din Telegraful român — relatată mai sus — era și acela că deschidea și mai larg porțile pentru colaborarea lui Vincențiu Babeș. Era important acest lucru, deoarece după cum am constatat cu ocazia polemicii amintite, cercuri politice din Banat se simțeau frustrate de publicitatea cuvenită.

Deși e greu să descîlcești după mai bine de un secol multitudinea de fire și de interese, este cert că Babeș a putut publica orcînd în Concordia pînă la apariția Albinei, dar a existat un moment în care deteriorarea legăturilor a fost aproape iminentă.

Pretextul de iritare l-a constituit în primul rînd o remarcă puțin malițioasă dar nu întru totul inexactă a lui Al. Roman la articolul lui Vincențiu Babeș, *Stipendiile Mocioniane*[56]. Utilitatea acestui articol, apoi a unei întregi serii de astfel de materiale era justificată. Însuși Bariț spunea, în 1862, că din cauza ajutorării unor studenți români fără merite

[53] *Ibidem*, III, nr. 20 din 10/22 martie, 1863, p. 79—80.
[54] BARSR, *Fond Al. Roman*, nr. 109 980; Vinc. Babeș către Al. Roman, Viena, 12/6 n. 1863.
[55] *Ibidem*, nr. 27 342, Al. Roman [Pesta], 10/12, 1863.
[56] „Concordia", II, nr. 78 din 30 sept./12 oct., 1862, p. 309—310.

s-a ivit necesitatea de a publica bursele primite de aceștia[57]. Remarca făcută de Roman se referea la faptul că Mocioneștii ajutau *numai* studenți ortodocși nu și greco-catolici.

Observația l-a supărat pe Babeș care a trimis o scrisoare de întîmpinare redacției, deoarece o găsea compromițătoare pentru familia Mocioni, pentru el, ori chiar pentru redactor însuși. În realitate, *unul* de pe lista stipendiaților este *unit*. Critica redacției era deci considerată de Babeș ca fiind superfluă[58]. La scurt timp după cele întîmplate, Babeș trimite lui Roman o scrisoare în care caută să-l convingă de onestitatea sa, întrucît se pare că intriga era mult mai gravă. Scrisoarea arată pe de o parte dorința de împăcare, ceea ce era lăudabil pentru Babeș a cărui vanitate era cunoscută și care căuta întotdeauna să-și dea importanță, iar pe de altă parte demonstrează însemnătatea poziției lui Roman și a suprafeței sale politice. Iată cuvintele lui Babeș prin care-l conjura pe Roman: „Deci — dacă domnia ta te interesezi de adevăr și de dreptate, dacă mai pui temei pre onoarea confraților celor adevărați și mai păstrezi amoare către cauza comună, te rog pre toate acestea, să-mi dai cît mai curînd ocaziune, spre toată întîmplarea în decursul zilei de mîine, ca să te convingi, cum că ești mistificat cumplit și cum că — orice bănuieli ai avea asupra mea și a amicilor mei, acelea sunt cu *totul neîntemeiate!*“[59]. Aceasta cu atît mai mult, cu cît a primit tocmai date care confirmă „infama intrigă ce s-a urzit prin un mișel de egoist“ în contra sa și a mai multor bărbați devotați națiunii, și care a reușit să-i înfigă și lui Roman „un spin veninos în inimă“.

Cere totodată ca redacția să dea în proximul număr o desmințire cu privire la *insinuarea* din nr. 78.

Se pare că Vincențiu Babeș a reușit să-l convingă pe Al. Roman de avantajele concilierii, deoarece în numărul 84 apare *îndreptarea* în urma deslușirilor primite „de la un loc competent“ (adică de la Babeș). Dezmințirea se face exact cu cuvintele propuse de acesta în scrisoarea sa. În final conchide că face cu plăcere îndreptarea solicitată ca pe un „omagiu“ adus adevărului[60].

Vincențiu Babeș putea de acum să considere din nou Concordia drept favorabilă lui și bănățenilor conduși de el.

În anul următor cînd publică o nouă serie a stipendiilor: *Conspet generale asupra stipendiilor și ajutoarelor mocioniane*[61], Al. Roman dă loc și unor laude la adresa familiei Mocioni, care se pare că agreau și mai puțin gazeta după cele întîmplate. Laudele erau aduse tot la suges-

---

[57] G. Barițiu, *Părți alese*, III, p. 141.

[58] BARSR, Fond corespondență, S $\frac{9}{CCXV}$, Vinc. Babeș către Redacția „Concordiei“, Pechtoldsdorf în 14/2 oct. 1862.

[59] *Ibidem*, Fond, Al. Roman, nr. 109 982. Vinc. Babeș, către Al. Roman, Buda, 4/16 nov. ora 4 d.m.

[60] „Concordia“, II, nr. 84 din 21 oct./2 nov. 1862, p. 334.

[61] *Ibidem*, III, nr. 67, din 8/20 august 1863, p. 273. Precum și nr. 50 din 24 iunie/6 iulie 1865, p. 199.

tia lui V. Babeș. Iată ce-i scrie „fiul Banatului" în această ordine de idei: „Eu n-am făcut astădată nice un comentariu, nice o laudă; dar domnia ta dacă afli cu cauză, te rog fă; cred că familia de Mocioni chiar pentru recunoașterile ce se vor exprima prin „Concordia" (pe care o ține — nu știu de ce— de dușmană) se va simți măgulită"[62].

Chiar și mai tîrziu Concordia va aprecia activitatea mocioneștilor și a lui Babeș, mai ales în ceea ce privește propunerea celui din urmă la *Asociațiunea română din Arad* pentru unificarea ortografiei române[63].

Am stăruit asupra acestor relații deoarece mai tîrziu deteriorarea lor va produce pentru o lungă perioadă de timp daune atît celor doi protagoniști, mișcării naționale în general, cît și ziarului Concordia.

VII. Principalul eveniment politic al anului 1863 era deschiderea dietei românești de la Sibiu și continuarea luptei pentru introducerea limbii române în toate sectoarele vieții politice și sociale din Transilvania și părțile ungurene.

O influență reală și puternică pe care o va înregistra Concordia — și redactorul ei va fi din partea lui G. Barițiu și Al. Papiu Ilarian, atît în ceea ce privește atitudinea față de dietă, cît și în alte chestiuni politice ale mișcării naționale românești.

Printre altele, Al. Roman a proiectat publicarea biografiilor bărbaților români ce vor lua parte la dieta Transilvaniei[64], fără însă a o realiza.

Întrucît Al. Roman cerea pentru Transilvania încă din 1861 o dietă democrată, în care românii să-și rostească doleanțele și să-și rezolve problemele, odată cu lucrările acesteia sînt analizate relațiile dintre români și sași. Al. Roman îi asigură pe aceștia că sentimentul de dreptate al românilor nu va permite să li se facă vreo nedreptate, îndemnîndu-i să conlucreze cu românii pentru a apăra autonomia Transilvaniei[65]. În același timp militează însă cu energie împotriva ideii săsești de a împărți Transilvania după naționalități, arătînd că această idee periculoasă ar fi aplicată spre cea mai mare daună a românilor deoarece o împărțire etnografică e cu neputință de făcut aici[66]. De altfel, poziția sa este identică cu cea din 1862, cînd a fost lăudat pentru aceasta de G. Barițiu în Gazeta Transilvaniei[67].

Are loc și o nouă polemică cu Telegraful român, de data aceasta în privința alegerilor pentru dietă. Al. Roman atacă cercurile șaguniste de la Sibiu și „clica" de la Brașov care au manevrat spre a combate stăruințele de a alege deputați pe românii ardeleni emigrați

[62] BARSR, *Fond. Al. Roman*, nr. 109 981. Vinc. Babeș către Al. Roman, Viena, 12/8, 1863.

[63] „Concordia", V, nr. 63 din 8/20 august 1865, p. 258.

[64] BARSR, Mss. Rom. 1001, f. 24—25. Al. Roman către G. Barițiu, Pesta, 11/6, 1863.

[65] „Concordia", III, nr. 58 din 14/26 iul. 1863, p. 231.

[66] *Ibidem*, III, nr. 61, din 21 iul./2 aug. 1863, p. 243.

[67] „Gazeta Transilvaniei", XXV, nr. 26 din 31 martie 1862, p. 101.

în Principate pe care respectivii i-au numit „străini“ (!). Ce exemplu de recunoștință către conducătorii revoluției românilor din 1848, ar fi fost — se entuziasma Roman — alegerea ca deputați în dieta de la Sibiu a lui Laurian, Bărnuțiu, Maiorescu deoarece ei au fost odinioară și sînt și astăzi — apreciază — tot atîția apostoli ai naționalității române[68]. Singur Al. Papiu Ilarian era să fie ales. Mulțumirile ca și refuzul acestuia au fost publicate în Concordia[69].

Dorința lui Roman de a face ardelenii un astfel de gest era determinată de solidaritatea de concepții și idei cu generația sa pașoptistă și oarecum o chestie de mîndrie națională, avînd în vedere că la alegerile pentru dieta ungară din 1861 și Kossuth L., care era emigrat, fusese totuși ales.

VIII. Cu ocazia abonamentelor pe semestrul al II-lea al anului 1864, Al. Roman găsește necesar să reformuleze programul Concordiei cu intenția de a pune pe prim plan lupta românilor din Ungaria după exemplul celor din Transilvania. Deviza românilor ungureni va trebui să fie de acum încolo: „realizarea egalei îndreptățiri naționale!“[70] deoarece, afirmă redactorul, și sub provizoratul din Ungaria există un oarecare spațiu de mișcare pentru cauza națională. Aceasta nu înseamnă însă că viața politică a Transilvaniei va fi neglijată. Obiectivul figura în continuare ca unul dintre cele mai importante din program. Dovada acestei statornicii este un foarte elogios articol privind acțiunea românilor care au cerut împăratului la 1848 să-i constituie într-un singur corp național[71]. Transilvania a dat multe românilor din Ungaria și celor din țările române — constată Roman — deoarece ea a fost leagănul deșteptării naționale. Românii din Austria în concepția sa trebuiau să fie „*una*“ și în viitor, în ciuda oricăror situații politice dificile căci limba, originea, tradițiile și inimile îi leagă strîns laolaltă și nu va fi înaintare pentru unii cînd ceilalți vor fi apăsați.

În 1865 Al. Roman nu face nici o modificare la programul ziarului și consideră din nou că sprijinul publicului documentat pînă la acea dată este o dovadă că programul ales este în concordanță cu dorințele națiunii.

Promite că nici o piedică nu va fi în stare să-l oprească în realizarea năzuințelor sale[72].

Văzînd că articolul de lege al dietei din Sibiu, privind egala îndreptățire a limbii române, nu este sancționat, el își exprimă încă în ianuarie 1865, temerea față de dualism, intuind că în spatele acestui articol nesancționat stă vreun plan“ *la care nu ne așteptăm*[73], (sb. n.).

---

[68] „Concordia“, III, nr. 64 din 28 iul./9 august 1863, p. 257.
[69] *Ibidem*, III, nr. 45 din 6/18 iun. 1863, p. 181.
[70] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Fond Blaj, nenumerotate. Prospect al redacțiunii „Concordiei“, Pesta, 17 iunie 1864.
[71] „Concordia“, IV, nr. 83 din 15/27 oct. 1864, p. 335.
[72] *Ibidem*, IV, nr. 104 din 27 dec./8 ian. 1865, p. 417.
[73] *Ibidem*, V, nr. 1 din 15 ianuarie 1865, p. 1—2.

Discipolul său, I. C. Drăgescu care va rămîne un timp la Concordia după retragerea lui Al. Roman continuînd poziția antidualistă a acestuia, nota în toamna anului 1866, că dualismul ar lichida brutal autonomia celorlalte națiuni, ar fi zidul chinezesc care i-ar împiedica pe români s-ajungă vreodată la „egala îndreptățire și la o adevărată libertate constituțională"[74]. Este sigur că Al. Roman dacă ar fi rămas la Concordia ar fi continuat lupta împotriva dualismului așa cum va face de altfel atît ca deputat, cît și mai tîrziu ca redactor la Federațiunea. Totodată el nu pregetă a se preocupa de problemele României cerînd corespondenților săi de peste Carpați să scrie cît mai mult căci puține noutăți se „strecoară" de acolo, ori interesul comun este acela de a cunoaște mișcările din *„toate părțile României"*[75] (sb. n.).

Situația Concordiei se înrăutățește și mai mult începînd din 1865. Pe de o parte ziarul trebuia să „cruțe" pe sași și austrieci (nemți) pentru că altfel risca să fie pedepsit de guvernul vienez care — se plînge Roman — influențează chiar și sentințele tribunalelor, iar pe de altă parte, trebuia să cruțe cercurile politice maghiare, deoarece altfel se expunea represiunilor autorităților maghiare.

Într-un cuvînt, era aproape cu neputință gazetei românești să-și apere interesele naționale, avînd doi inamici atît de puternici care stăteau gata s-o sugrume în cazul în care ar fi cutezat ceva mai mult decît le permitea sensibilitatea intereselor acestora.

Notăm că de fapt, situația presei românești din Ungaria se deteriorase serios în ultimii trei ani[76].

La greutățile generale se mai adaugă și faptul că socrul său, S. Pop, începe să se amestece din nouă în treburile Concordiei (își păstrase calitatea de proprietar și editor) publicînd articole ce păreau a ceda în fața unor principii de luptă, ca cel *Despre legalitatea dietei din Transilvania*[77], articol ce atrage atenția lui I. Rațiu și care-l consultă pe G. Barițiu dacă nu ar fi cazul să ceară lui Al. Roman să-i sprijine energic pe ardeleni în privința neparticipării lor la dieta din Pesta[78] ceea ce se va și întîmpla.

La încheierea acestui an greu, după două procese de presă și alte șicane din partea autorităților, și de reintrarea lui S. Pop în activitatea publicistică, Al. Roman publică un însemnat articol, care sintetiza, retrospectiv, condiția și orientarea politică a Concordiei[79]. De pa-

---

[74] *Ibidem*, VI, nr. 72, din 8/20 sept., p. 313.

[75] *Ibidem*, V, nr. 23 din 20 martie/2 aprilie 1865, p. 91—92.

[76] Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, nr. 2995 Al. Roman către Iacob Mureșanu, Pesta, 30/III, 1865. Această scrisoare fiind semnată doar „Roman", a fost trecută între scrisorile fratelui său, Iosif Roman și el colaborator al „Gazetei Transilvaniei".

[77] „Concordia", V, nr. 64 din 12/24 august 1865, și nr. 65 din 15/27 august 1865.

[78] Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj, 1970, p. 80.

[79] Catone Censoriul [Al. Roman], *Către cititorii noștri* în „Concordia", V, nr. 104 din 30 dec./11 ian. 1865, p. 423.

tru ani și jumătate urmărea Al. Roman pulsul vieții poltitce românești, constatînd că acesta, în ciuda tuturor greutăților, este puternic și viguros.

Concordia pretindea drepturi egale *nu numai pentru indivizi ci și pentru națiunea română*, căci într-un stat multinațional cum era cel în care se aflau, libertatea și egalitatea individuală fără drepturi naționale erau iluzorii.

Concordia a fost și este un organ de presă în opoziție cu guvernul, și așa va rămîne pînă va fi Roman la conducere, împlinindu-și misiunea unui jurnal național prin toate mijloacele.

Redacția Concordiei va combate și de aici înainte „toate privilegiile și pe toți privilegiații, toată supremația și pe toți suprematizatorii"; ea dorește libertate și dreptate egală pentru toți și repetă, extinzînd principiul: nu numai pentru indivizi ci și pentru popoare ca națiuni. La fel pentru asociații și alte așezăminte.

Ultimii cinci ani, spune Roman, au fost dovada că progresul și civilizația se dezvoltă cu o putere irezistibilă. Evenimentele din America de Nord dovedesc și ele triumful libertății în contra sclaviei, al umanității în contra brutalității. Și încheie plin de încredere: „principiul naționalității pentru care ne luptăm noi și pentru care au suferit părinții noștri e tot atît de puternic, deoarece este emanația libertății și a umanității. Triumful lui e numai o chestiune de timp!"

Odată cu începutul anului 1866, diferențele de opinii dintre Al. Roman și S. Pop se adîncesc, începe chiar o luptă surdă între redactor și editor. S. Pop nu mai era căpitan suprem al Chioarului, iar soția lui Al. Roman, Ida, fiica lui S. Pop murise (încă în 5 iunie 1865). S. Pop, în urma unor declarații ambigue în dieta maghiară, este atacat în Revista politică, scrisă de obicei de Al. Roman[80]. S. Pop declarase că nu stă în dietă ca român ci ca deputat al țării. El se apără în numărul următor rectificînd, încercînd să dea o nuanță mai națională discursului său[81]. Se pare însă că drumul neînțelegerii dintre proprietar și redactor s-a deschis larg. Acesta este, credem, și motivul pentru care în cursul anului 1866 Al. Roman nu va mai semna nici un articol important. Singura dată cînd se face totuși remarcat în cursul anului respectiv va fi prin publicarea parțială a unei scrisori primită de la Al. Papiu Ilarian prin care acesta își exprimă acordul față de atitudinea amicului său, indicînd și climatul ce ar fi dorit să domnească atît la Concordia cît și în mișcarea națională a românilor. De la București, Papiu Ilarian lansa aproape un cuvînt de ordine: *„Cereți tot, tot, tot, în chestiunea națională, în astă chestiune nu se pot face concesiuni"*[82] (sb. n.).

---

[80] *Ibidem*, VI, nr. 13 din 13/25 febr. 1866, p. 49.

[81] *Ibidem*, VI, nr. 14 din 1/17 febr. 1866, p. 57—58.

[82] [Al. Papiu-Ilarian] către Al. Roman. București, 13/25 febr. 1866, în „Concordia", VI, nr. 15 din 20 febr./4 martie 1866, p. 64.

IX. Apariția Albinei în 27 martie/8 aprilie 1866, la Viena[83], ar fi putut întări și mai mult mișcarea națională în cazul în care Concordia ar fi colaborat strîns cu ea. Situația era însă complexă și în loc de a se deschide o colaborare s-a inaugurat o polemică nesfîrșită. Inițial Concordia[84] primise bine Albina. Poziția și-o schimbă însă imediat, în numărul următor, prin afirmația că Albina nu era un „*ce necesar*" ci un „*ce folositor*". Necesară ar fi fost, la Viena, o gazetă în limba germană care să-i apere pe români și să-i facă cunoscuți în fața Europei[85]. Sensibilitatea redacției Albinei a fost prin aceasta profund rănită, plus că se ivea acum posibilitatea de a plăti polița „Stipendiilor".

Deși între Al. Roman și Vincențiu Babeș apăruseră neînțelegeri în ceea ce privește activitatea deputaților români în dieta Ungariei, Roman nu ia parte la polemica deschisă între cele două ziare, ceea ce lasă să se înțeleagă și în luna august și în declarația din 8 decembrie 1866, deoarece ostilitățile dintre el și S. Pop deveniseră deja mult prea grave. Polemica Albina—Concordia devine, în scurt timp, una personală Babeș—Pop, ea va atrage însă definitiva moarte politică a Concordiei, pregătită mai ales de demoralizarea lui S. Pop și renunțarea sa la credința în victoria cauzei naționale românești.

Toate acestea i le dezvăluie Al. Roman lui G. Barițiu. Ar fi vrut să se retragă de la Concordia mai înainte și se va și retrage, îi scria Roman prestigiosului conducător. Fără pericol de a se compromite nu mai putea lucra la un jurnal al cărui proprietar „prin guvern voiește a-mi face silă morală de a nu scrie și a nu publica ce nu place domnilor..."[86]. Dacă nu ar fi apărut Albina, Concordia ar fi căzut încă atunci în iulie 1866. Nu vrea să părăsească însă deocamdată un teren pe care l-ar fi ocupat Albina. Babeș este acum zugrăvit în culori sumbre, acuzat fiind chiar de vanitate excesivă și de dorința de a se face nemuritor cu orice preț încă în timpul vieții, ceea ce la urma urmelor nici nu era atît de departe de adevăr. Presiunile din partea proprietarului S. Pop vor fi însă mult mai puternice decît antipatia față de Vincențiu Babeș rivalul său politic numărul I, rival, fiindcă Al. Roman avea tendința să concentreze în jurul său un nucleu radical de deputați români și tineri intelectuali la gazeta Concordia și apoi la Federațiunea, pe cînd V. Babeș trecea de la un moment dat lider al gruprăii moderate.

O altă împrejurare menită să agraveze situația gazetei s-a produs în iulie 1866 cînd se declanșează o acută criză financiară, care-l

[83] Despre „Albina", vezi: G. Cipăianu, Ziarul „Albina" (1866—1876) — *apariție, colaboratori, orientare generală*, în *Acta Musei Napocensis*, X, 1973, p. 313—329.
[84] „Concordia", VI, nr. 28 din 19/7 aprilie 1866, p. 126.
[85] *Ibidem*, VI, nr. 29 din 10/22 apr. 1866, p. 128.
[86] BARSR, Mss. rom. 1001, f. 26—29. Al. Roman către G. Barițiu, Pesta, 6 iul. 1866.

determină pe editor să acorde credit abonaților pînă la sfîrșitul anului[87]. Era un efort financiar egal cu ruina, fapt ce-l va împinge de grabă pe proprietar să caute sprijin material la guvern, aservindu-și astfel gazeta unor interese străine.

Roman nu mai suportă însă această situație. Anunță în 4 august 1866 că va lipsi 6 săptămîni, în care se va retrage la țară pentru a termina traducerea începută, *Iuliu Cezar* de Napoleon al III-lea.[88]

Acest „concediu" de 6 săptămîni a echivalat de fapt cu retragerea sa definitivă de la redacție, motivată și prin starea sănătății sale. Că n-a mai avut nici o legătură cu editarea ziarului, decît responsabilitatea pasivă în fața organelor de presă, o precizează la restragerea formală din 8 decembrie 1866.

Adresîndu-se cititorilor Concordiei, consemnează acum, fără vreo explicație mai amănunțită că: împrejurările îl silesc a se retrage definitiv[89]. „Împrejurările" reale erau însă cele comunicate lui G. Barițiu. Relațiile cu S. Pop deveniseră atît de rele încît acesta din urmă nici măcar nu-i mulțumește pentru că a stat atîția ani în fruntea gazetei, așa cum se obișnuia.

În răstimpul cît a condus ziarul, Al. Roman a stăruit „după puteri", spune el, la reconstituirea altarului dărîmat al naționalității române. Dacă a realizat ceva, să fie judecat ținîndu-se cont de *împrejurările* în care a fost silit să lupte, în mijlocul antagoniștilor politici și „față de atîtea guverne, din care nu știai de care să te păzești mai mult". Se declară cu conștiința împăcată că și-a făcut datoria și speră că cititorii au simțit citind ceea ce a simțit el scriind în apărarea sfintei cauze naționale.

Ține să accentueze totodată că retragerea sa de pe terenul publicisticii române va fi *„temporară"*, ceea ce dovedește că avea deja în gînd editarea unui nou jurnal românesc, care să înlocuiască Concordia.

În răstimpul de la retragerea lui Al. Roman și pînă către sfîrșitul anului 1866, cîteva luni, tînărul student în medicină I. C. Drăgescu se va ocupa de gazetă scriind și numeroase articole de fond și de direcție politică extrem de virulente, semnate cu inițiala („D")[90], cum va proceda și la Federațiunea[91], mai tîrziu, începîndu-și totodată și publicarea romanului său despre răscoala lui Horea, *Nopțile Carpatine*[92]. În 1867, la apariția ei în volum, cartea va fi confiscată de autorități, iar autorul expulzat din Ungaria[93]. Drăgescu va colabora un timp și după

---

[87] „Concordia", VI, nr. 57 din 17/29 iul. 1866, p. 254.
[88] *Ibidem*, VI, nr. 59 din 24 iul./5 aug. 1866, p. 262.
[89] *Ibid., VI*, nr. 95 din 8 dec./26 nov. 1866, p. 405.
[90] *Ibid.*, VI, nr. 78, 80, 81/1866.
[91] „Federațiunea", I, nr. 13 din 24 ian. 5 febr. 1868, p. 47.
[92] „Concordia", VI, nr. 84 din 1 nov./20 brumărel, 1866, p. 362—363
[93] G. Brătescu, *Un student patriot de acum un secol, Ioachim D ăgescu* în „Spitalul", vol. LXXXIV, nr. 1, 1971, p. 28.

schimbarea definitivă a poziției ziarului, în 1868, corespondențele sale fiind animate de ilealul unității[94]. El va fi omul lui Al. Roman, pe care îl lasă la ziar să salveze ce se mai putea salva, căci formal, S. Pop preia redacția și nu găsește altceva mai bun de făcut decît să întețească atacurile la adresa lui Vincențiu Babeș, ajungînd chiar la insulte[95]. Pînă în cele din urmă, S. Pop îi va aduce totuși mulțumirile sale lui Al. Roman, la începutul anului 1867, împlinindu-și astfel, chipurile, o „plăcută datorie" și recunoscînd că Roman și-a purtat sarcina de redactor cu mult tact și pasiune, satisfăcînd deplin toate inimile românești. Cerîndu-i și pe mai departe concursul spiritual și material, deoarece, pretinde el, foaia n-a întemeiat-o pe seama sa, ci pentru toată națiunea română[96].

Concursul lui Al. Roman, nu-l va mai primi însă niciodată.

X. Anii în care Al. Roman a condus Concordia aceasta și-a deschis larg coloanele pentru a primi articole care aveau drept scop strecurarea printre foarfecele cenzurii a ideii necesității, posibilității și imineței unirii tuturor teritoriilor locuite de români.

Încă din primele numere, Al. Roman ocupîndu-se de „țările străine" nu include în rîndurile acestora și „Principatele unite" pentru care fixase o rubrică aparte[97]. Mai mult, chiar denumirea de „Principatele unite" o folosește doar pînă în nr. 42, cînd Concordia se grăbește să adopte numele de „România" (ceea ce nu face nici Gazeta Transilvaniei, nici Telegraful român). La această adoptare a denumirii statului se mai adaugă din partea redacției aprecierea că unirea e *„definitivă"*, e așa precum o voiesc românii"... „Faptul cel mare dară e împlinit, și nu prin străini, ci prin națiune, așa după cum trebuia să fie..."[98].

Gestul redacției jurnalului românesc nu trece neobservat și un ziar oficial din Cluj încearcă să denunțe guvernului această atitudine temerară și sfidătoare. Al. Roman răspunde denunțului că dacă guvernul ar considera că acest nume nevinovat de *„România"* ar fi periculos pentru stat și «ne-ar obleda [obliga, n. n.] a-l schimba, ne-am supune fără îndoială, însă acele țiere și atunci ar avea numele „România" în inima noastră și sentimentele noastre nu ar fi mai puțin călduroase, căci acestea nu sufer[ă] nici o restrîngere»[99].

Pe linia apropierii culturale cu „România", Al. Roman nu-și ascunde bucuria că s-a ridicat prohibiția asupra ziarelor și cărților ce veneau din *„pămîntul făgăduinței"* (sb. n.) și promite ca pe viitor să comunice date

[94] „Concordia", VIII, nr. 13, din 27/15 febr. 1868, p. 430.
[95] *Ibid.*, VI, nr. 60, din 28 iul./9 aug. 1866, p. 263—264.
[96] *Ibid.*, VI, nr. 104 din 29 dec./10 ian. 1867, p. 441.
[97] *Ibid.*, I, nr. 18 din 1/13 oct. 1861, p. 71—72 și nr. 19 din 5/17 oct. 1861, p. 73—74. Mai pe scurt, vezi Gelu Neamțu, *Alexandru Roman militant pentru unitatea națională a românilor (1848—1897)* în An. Inst. Ist. și Arh. Cluj, XVI, 1973, p. 142—146.
[98] *Ibid.*, I, nr. 42 din 28 dec./9. ian. 1862, p. 172.
[99] Al. Roman, *Pesta, 4 martie c.n.*, în „Concordia", III, nr. 17 din 28 febr./12 mart. 1863, p. 65—66.

și evenimente mai numeroase, mai detaliate[100]. Ceea ce o va face întocmai.

Pentru a cunoaște cît mai bine situația din România, în afară de corespondențele de acolo, la redacția Concordiei soseau următoarele ziare: Unirea, Românul, Reforma, Anunțiatorul român, Voix de la Roumanie, Tribuna română, Bondarul și Revista Carpaților[101]. Bucuria redacției a fost însă de scurtă durată deoarece la începutul lui noiembrie 1861, ziarului Românul i se retrage debitul postal[102], iar o săptămînă mai tîrziu unicul ziar ce mai venea de peste Carpați era Reforma[103].

Abia prin decretul din 24 ianuarie 1863 dat de ministrul de interne austriac se desființează definitiv ordonanța din 26 ianuarie 1852 dată de același minister[104]. Abolirea acestei dispoziții care lovea doar în români, iliri și evrei, suscită și ea comentarii entuziaste dar și o condamnare aspră a unei măsuri ce de mult ar fi trebuit abolită. Vechea măsură absolutistă era evident îndreptată împotriva idealului unității ce s-ar fi putut răspîndi prin cultură la românii din Austria.

Nu este o părere arbitrară a noastră, comentînd azi cele scrise în urmă cu peste un secol, ea a fost exprimată într-un mod elocvent chiar de redacție, care și-a manifestat pe față bucuria că s-a desființat „*închisoarea ermetică* a împărăției în contra molipsiturei ce s-ar fi putut isca prin trecerea mai liberă a cărților românești între românii din Austria“[105]. Era clar la ce fel de „molipsire“ făcea aluzie.

Al. Roman, atît ca redactor cît și ca publicist, fie la Concordia, fie mai tîrziu la Federațiunea, și-a luat asupră-și o răspundere deosebită, privind apărarea României și a actului unirii de calomniile ziarelor străine. Că a fost o sarcină special arogată și că implica riscuri, reiese atît din corespondența sa cît și din coloanele gazetei. Iată de exemplu ce-i scrie lui Iacob Mureșan în legătură cu această atitudine: „Mai dăunăzi am înfruntat presa nemțească pentru continuele espectorațiuni [insulte, n.n.] ale ei față de guvernul României...“[106]. Ceea ce i-a adus în schimb, un atac din partea ziarului oficial Sürgöny, atac inspirat de către guvernatorul militar al Ungariei contele Pálfy. De asemenea, apără România în mai multe articole: *Jurnalele străine despre congresul*

---

[100] „Concordia“, I, nr. 17 din 28 sept./10 oct. 1861, p. 66. I. Lupaș atribuie articolul lui S. Pop (în *Studii istorice*, vol. V, p. 316), este însă al lui Al. Roman ce redacta această rubrică, textul corespunzînd și cu stilul său. S. Pop, se exprima mult mai prudent.

[101] *Ibid.*, I, nr. 18 din 1/13 oct. 1861, p. 71—72. și nr. 19 din 5/17 oct. 1861, p. 73—74.

[102] „Concordia“, I, nr. 25 din 26 oct./7 nov. 1861, p. 100.

[103] *Ibid.*, I, nr. 27 din 2/14 nov. 1861, p. 108.

[104] *Buletinul imperial de legi*, 1852, fasc. VII, nr. 29.

[105] „Concordia“, III, nr. 7 din 24 ian./5 febr. 1863, p. 25.

[106] Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, nr. 2995. Al. Roman către I. Mureșan, Pesta, 30 martie 1865.

român[107], *Romanitatea, Naționalitatea și imperiul daco-roman*[108] și unul dintre cele mai interesante, *Un spectru*[109] (șirul acestora este mult mai lung). Susține într-o nesfîrșită suită de articole, Unirea țărilor române în avîntate cuvinte, îndemnîndu-i chiar pe frații de peste Carpați „să fie gata toți a via și a muri pentru mărirea României"[110]. Cît despre „sentimentele noastre" spune Roman, „frații noștri de dincolo precum și augustul lor principe" le cunosc prea bine[111]; sau încurajări, de genul acesta: „întîmple-se orice, să aveți credință fermă, națiunea română va via și va fi mare"[112].

Cînd unii deputați din România vor cere principe străin, Iustin Popfiu declară în coloanele Concordiei că asemenea atitudini nu puteau veni decît de la unii dintre boieri „cari au fost pururea lingușitorii străinilor, pururea sclavii tiranilor națiunii române"[113]. Iar Al. Roman scria în *„Revista politică"*: „Cuza e demn de națiunea sa", și a dat dovadă despre patriotismul său și despre străduințele sale de a ridica conștiința demnității naționale a românilor[114]. Și atrage atenția acelora care cereau principe străin că „Principi hăloși [făloși, n.n.] sînt de prisos în Europa, dar voi fraților, n-aveți numai o patrie și aceea nu e de vînzare"[115], declarîndu-se deschis alături de Cuza: „Noi suntem pentru guvernul principelui Cuza pentru că voește ridicarea și consolidarea României prin mulțumirea fiilor ei ce i-au susținut gloria numelui [de] român"[116].

Iată așadar, cum Al. Roman la conducerea Concordiei sprijină recunoașterea diplomatică a României[117], pledează pentru politica progresistă a domnitorului Cuza, protestează vehement împotriva intențiilor domnilor boieri care acum voiau să aducă un principe străin și să jertfească țara intrigilor străine[118]. Poziția patriotică a lui Roman nu rămîne neobservată și neapreciată la București; Buciumul constata astfel că gazeta Concordia dă „pe fiecare zi noi probe de simpatiile sale pentru România"[119], iar cu altă ocazie, Concordia era așezată în fruntea ziarelor politice românești care se „ocupă cu toată seriozitatea de toate ale noastre"[120].

Urmărind atît de atent viața politică din România, Al. Roman este obiectiv și vădește discernămînt în intervențiile sale. Printre altele de-

---

[107] „Concordia", III, nr. 29 din 11/23 apr. 1863, p. 115.
[108] *Ibid.*, III, nr. 14 din 17 febr./1 mart. 1863, p. 53—54.
[109] *Ibid.*, VI, nr. 34 din 10 mai/28 apr. 1866, p. 153—154.
[110] *Ibid.*, II, nr. 8 din 28 ian./9 febr. 1862, p. 29.
[111] *Ibid.*, II, nr. 6 din 21 ian./2 febr. 1862, p. 23.
[112] *Ibid.*, II, nr. 8 din 28 ian./9 febr. 1862, p. 29.
[113] *Ibid.*, III, nr. 25 din 28 mart./9 apr. 1863, p. 99.
[114] *Ibid.*, IV, nr. 14, din 16/28 febr. 1864, p. 53.
[115] *Ibid.*, IV, nr. 24 din 22 mart./3 apr. 1864, p. 93.
[116] *Ibid.*, IV, nr. 37 din 7/19 mai 1864, p. 145.
[117] *Ibid.*, III, nr. 12 din 10/22 febr. 1863, p. 44.
[118] *Ibid.*, III, nr. 25 din 28 mart./3 apr. 1864, p. 99.
[119] „Buciumul", II, nr. 175 din 13 ian. 1864, p. 699.
[120] *Ibid.*, II, nr. 228 din 10/22 mai 1864, p. 910.

plînge măsurile îndreptate împotriva libertății presei cum au fost suspendarea Românului[121] și a Buciumului. Pe baza unei scrisori de la Al. Papiu Ilarian[122], Al. Roman scrie un editorial pentru a-și ridica glasul în apărarea principiilor democratice, a libertății și adevărului. El atrage atenția guvernului român că presa redusă la servilism și „laudele cele necontenite", adresate guvernului vor naște satira, și guvernul nu va mai ști de face bine sau rău, neavînd nici un fel de opoziție „spre elucidarea lucrurilor, spre informare, clasificare, îndreptare"[123]. Al. Roman consideră că „a sosit timpul descătușării presei" în România, căci acel guvern luminat care a dezrobit și a împroprietărit poporul, care a dat atîtea dovezi de patriotism înalt, de intenții cu adevărat liberale, și de străduință pentru înaintarea spre civilizațiune, trebuie să se grăbească în restabilirea libertății presei, cu atît mai mult, cu cît Buciumul, a sprijinit politica guvernului și mai ales pentru faptul că „se ocupă adese și de frații de dincoace". De asemenea, Al. Roman continuă să mențină relații strînse cu Al. Papiu Ilarian, care era corespondentul ziarului său la București. Roman îi publică acestuia nu numai articolele ci și extrase din corespondențele personale cum este de pildă scrisoarea din București 13/25 faur 1866 în care Al. Papiu Ilarian îi comunică răsturnarea lui Cuza: „Boierii au răsturnat mulți domni în decursul secolelor, așa zicînd pe toți, și au răsturnat și pe Cuza, dar e bine a însemna că nici un domn, afară de Cuza, n-a răsturnat pe boieri: alți domni au ucis pe boieri, Cuza a ucis boierismul. Cuza a căzut, dar instituțiunile egalitare trebuie să trăiască"[124].

Și neslăbind criticile principiale, Al. Roman continuă neabătut să se ocupe de problemele românești și să vegheze asupra aprecierilor care i se aduc României în presa germană și, mai ales, în cea maghiară. Cu vie satisfacție relevă la un moment dat, frumoasele cuvinte ale ziarului maghiar Magyar Sajtó, nr. 11 din luna mai 1864, asupra situației din România: „Fără îndoială încă nu sunt curmate intrigile antipatriotice, însă cînd odată ziua libertății a trezit poporul, el simte influența binefăcătoare, în zadar păsările nopții se năzuie a o întuneca căci noapte totuși nu va fi. Poporul e cu guvernul, cine va cuteza dară a se opune?"[125]. În ultimă instanță, Al. Roman se situează pe poziția că oricare ar fi situația politică a românilor în Imperiul habsburgic, fie că li se vor acorda drepturi politice, fie că asuprirea națională se va intensifica, și într-un caz și în celălalt, deznodămîntul va fi același. Principiul unității va învinge, „Triumful lui e numai o chestiune de

---

[121] „Concordia", IV, nr. 57 din 16/28 iulie 1864, p. 225.

[122] Pervain, I. și Chindriș I., *Corespondența lui Al. Papiu-Ilarian*, I, Cluj, 1972, p. 159—161.; Al. Papiu Ilarian către Al. Roman, București, 6 ianuarie 1865.

[123] „Concordia", V, nr. 5 din 17/29 ian. 1865, p. 17.

[124] *Ibidem*, VI, nr. 15, din 20 febr./4 mart. 1866, p. 64. Din nota făcută de Al. Roman reiese că această scrisoare vine de la un amic ce ocupa o funcție înaltă în România și care odinioară ca fiu al Transilvaniei „luase parte activă în afacerile noastre naționale". „Amicul" nu putea fi altul decît Al. Papiu Ilarian.

[125] Apud „Concordia", IV, nr. 40 din 17/29 mai 1864, p. 157.

timp!", deoarece acest principiu cardinal este o emanație a libertății și umanismului[126].

O altă preocupare a sa cu caracter permanent în paginile gazetei o constituie dezbaterea deschisă a ideii *dacoromânismului*, fie sub forma răspunsurilor la învinuirile aduse de presa străină, fie prin consemnările asupra răspîndirii acestei idei în țară.

Acuzațiile presei străine nu erau respinse numai decît prin negații hotărîte; dimpotrivă, redacția Concordiei dădea răspunsuri ambigue sau lăsa să se înțeleagă, printre rînduri, (arma din totdeauna a unei prese gîtuite de cenzură), că în cazul nesatisfacerii revendicărilor naționale, bazați pe tendința centrifugă naturală a românilor din Austria, unitatea lor va fi pînă la urmă realizată.

Unui articol injurios publicat în nr. 18 din Kolozsvári Közlöny, i se răspunde că scopul publiciștilor care servesc oprimarea națională, era acela de-a compromite politic pe români, căci ei „știu prea bine, că *pentru acum* (sub. n.), le lipsesc, cu totul mijloacele de a putea funda una daco-românie între marginile avute sub Traian, chiar și cînd ar fi determinați tare și vîrtos pentru aceasta"[127].

Concordia reproduce și aprecierile lui Morgen Post din 19 aprilie 1863 în legătură cu influența României asupra românilor din afara granițelor ei (este evidentă tendința ziarului austriac de minimalizare). Unirea Țării Românești cu Moldova — scrie numitul jurnal — „n-a putut să rămînă fără influență asupra românilor din Austria, și visurile și exaltațiunile românismului de București, se par a fi incurs ici colo asupra unor români din Transilvania"[128]. La fel este înregistrată și îngrijorarea ziarului A Hon cu privire la nemulțumirea unor cercuri intelectuale românești asupra limitelor măsurilor luate în dieta de la Sibiu, și care ar avea drept scop de a „realiza dorința românilor transilvani de a crea o Românie dincoace de Carpați"[129]. Atenția cuvenită o primește și zvonul care circula la Timișoara asupra întemeierii Dacoromâniei, provocat de adunarea unor persoane din cartierul „Fabrica Timișoarei" (luau parte și sîrbi) care toastează pentru „realizarea dorințelor naționale române!" și corespondentul adaugă, făcînd un joc de cuvinte, că o „Dacoromânie, un op așa gigantic", nu se poate „fabrica numai într-o seară și numai într-o fabrică"[130].

Ca și atunci cînd apăra România de atacurile presei străine, Al. Roman se expune cînd releva direct și explicit influența evenimentelor din România asupra românilor „resfirați". În acest sens, în legătură cu actul din 2 Mai, el scrie: „Publicul nostru va ști a prețui și admira entuziasmul cel patriotic al fraților noștri din cea parte a Carpaților, luînd parte din bucuriile și din speranțele lor, a căror realizare în vii-

[126] *Ibid.*, V, nr. 104 din 30 dec./11 ian. 1865, p. 423.
[127] *Ibid.*, III, nr. 14 din 17 febr./1 mart. 1863, p. 53—54.
[128] *Ibid.*, III, nr. 29 din 11/23 apr. 1863, p. 115.
[129] *Ibid.*, III, nr. 83 din 3/15 oct. 1863, p. 359.
[130] *Ibid.*, III, nr. 70 din 18/30 aug. 1863, p. 286.

torime, avînd înrîurire și asupra părților resfirate, ne face a uni rugăciunile noastre cu ale lor. Această sărbătoare trebuie dară să fie nu numai ziua cea mare a libertății, ci, totodată, ziua cea luminată a înfrățirii românilor[131]. Aceste afirmații îndrăznețe nu trec neobservate de jurnalul vienez Die Presse care în numărul 15 din luna iunie 1864, publică o corespondență de la Pesta întitulată *Românii din Ungaria și Cuza*, în care cere socoteală Concordiei deoarece: „provoacă pe românii din Ungaria a lua parte vie din speranțele românilor din Principate" și vorbește de speranțele lui Cuza, ce nu mai erau un secret pentru nimeni, gîndindu-se desigur la dorința acestuia de a desăvîrși unitatea statului român. Replica Concordiei vine și ea cu promptitudine confirmînd: „Da — ne bucurăm cînd vedem înaintînd pe frații noștri . . ., ne bucurăm că frații noștri de acolo au un domnitor ce-și iubește poporul, au un minister [guvern — n.n.] inteligent cu un bărbat luminat în frunte . . ." [M. Kogălniceanu, n.n.]. Și întreabă la rîndu-i: „Apoi cînd am zice noi că nu ne bucurăm de prosperarea genului nostru, crede-ne-ați? Ba, ați zice că suntem lași"[132].

Afirmarea, susținerea și propagarea idealului unității făcîndu-se în forme atît de diverse, nu este de mirare că presa oficială care supraveghea mișcările politice și culturale ale românilor vedea în toate spectrul „Daco-României"[133].

De altfel putem afirma că întotdeauna opinia și atașamentul cititorilor Concordiei erau canalizate înspre „România liberă", cum rezultă și din următoarele: „Deși poziția geografică ne desparte, nu crede însă, june român că și românul de aici nu se interesează de fratele său de peste Carpați, care amîndoi sînt fiii uneia și aceleiași mame"[134].

Într-un alt articol, republicat din Convențiunea de la București, se afirmă răspicat: „Mulțimea va trage la mulțime, Ardealul se va uni cu românimea [în] ciuda munților săi"[135].

Toate aceste articole citate, ce constituie doar cîteva exemple, în majoritatea lor sînt scrise de Al. Roman, iar altele sînt publicate potrivit liniei politice imprimate de el gazetei, căzînd fiecare în responsabilitatea sa directă. Acestea sînt tot atîtea dovezi eclatante a unei înalte conștiințe naționale, a unui scop spre care aspirau românii, și care rămînea un deziderat major.

Este semnificativ și faptul că atunci cînd Stan Popescu, cetățean român a fost arestat la Cracovia de autoritățile austriece, în trecerea lui sub escortă prin Budapesta, pentru a fi expulzat „împins peste frontieră în România" se adresează tocmai lui Al. Roman rugîndu-l călduros să-i

[131] *Ibid.*, IV, nr. 44 din 31 mai/12 iun. 1864, p. 173.
[132] *Ibid.*, IV., nr. 48 din 14/26 iun. 1864, p. 189—190.
[133] *Ibid.*, VI., nr. 34 din 10 mai/28 apr. 1866, p. 153—154.
[134] *Ibid.*, IV, nr. 34 din 26 apr./8 mai 1864, p. 135.
[135] *Ibid.*, III, nr. 91, din 31 oct./12 nov. 1863, p. 393.

trimită în „arestul Poliției" o cît de mică sumă de bani, lucru pe care Al. Roman l-a făcut imediat[136].

În cele de mai sus, am relevat, credem, cu prisosință, importanța pe care o acorda Al. Roman în coloanele ziarului său problemelor politice și culturale ale tuturor provinciilor românilor din Austria, continuînd să arate că românii din aceste provincii n-au fost niciodată izolați, ba mai mult, românii din Ungaria, „s-au identificat cu frații lor din Transilvania". Transilvania la rîndul ei, spune Roman, a dat multe românilor din Ungaria, și „altor țări române, căci ea fu leagănul deșteptării naționale" și promite că și în viitor românii încă vor fi „una" spunînd: „Fie vericare situațiune politică, vericare dreptul public, dar limba, originea, tradițiunile și inimile noastre sînt organe ce ne leagă strîns d-olaltă, nu este înaintare pentru unii cînd ceilalți sînt apăsați, căci prin aceste organe binele și răul se extinde d-asemene și în aceasta-și află motivare petițiunea românilor de la 1848, cînd rugară pe Maiestatea Sa a-i constitui într-un singur corp național"[137]. Această revendicare revoluționară Al. Roman a susținut-o și vedea în ea ca și alți români înaintați din vremea sa, primul pas spre desăvîrșirea unității naționale.

Condițiile politice ulterioare revoluției au făcut însă ca lupta principală să se ducă pentru menținerea autonomiei Transilvaniei, care singură ar mai fi putut constitui garanția unei „Românii de dincoace de Carpați"[138].

Subliniem în concluzie, că în fapt, este meritul lui Al. Roman — atîta timp cît a colaborat și a condus gazeta — de a fi imprimat Concordiei conduita patriotică-militantă, conduită care a fost ignorată de istoriografia noastră de pînă acum, din cauza celei de a doua etape de apariție (1867—1870), în care ea se plasează în afara mișcării naționale românești producînd astfel o confuzie serioasă asupra ținutei sale. Apreciem că acesta a fost motivul pentru care Concordia a fost ocolită, și numai arareori, folosită, deși între 1861 și 1866 ea constituie un veritabil depozit de informații ce respiră larg atmosfera anilor a căror frămîntare o oglindește cu multă fidelitate.

XI. De la începutul apariției, Concordia a avut neplăceri din pricina poziției sale politice de apărare dîrză a intereselor naționale ale românilor din Ungaria și Transilvania.

Șicanele poliției și ale cenzorilor și ale tribunalului de presă aveau drept rezultat scoaterea din pagină a unor articole, confiscarea ziarului, procese de presă etc.

Începînd cu numărul 19, tînăra echipă redacțională se ciocnește deja de rigorile cenzurii și culmea! nu cu un articol politic ci cu o baladă ostășească pusă în Foișoară (partea literară a gazetei) și care nu

[136] BARSR, *Fond Al. Roman*, nr. 110 502, Stan Popescu către Al. Roman, Pesta, 12 febr. 1864.

[137] „Concordia", IV, nr. 83 din 15/27 oct. 1864, p. 335.

[138] *Ibid.*, III, nr. 83 din 3/15 oct. 1863, p. 359.

s-a putut strecura prin „ciurul cenzurii". Sînt nevoiți să scoată balada și s-o înlocuiască printr-o altă poezie[139]. În consecință, se face apel la îngăduința publicului pentru întîrzierea ziarului.

Se pare că aceeași baladă, numită acum „cîntec popular despre bătălia de la Solferino" trimisă de G. Bariţiu în septembrie 1866, lui Iosif Vulcan pentru a o publica în Familia, este refuzată de acesta deoarece Vulcan și-a amitit că: „Acest cîntec a fost să iasă încă mai demult în Concordia — însă poliția l-a confiscat. Așa dară îndeșert a-și încerca"[140].

Situația se înăsprea după impetuosul avînt al ziarului, odată cu introducerea *provisoratului* în Ungaria, care presupunea starea excepțională și care mai întîi lovea, desigur, în presă.

Dezbaterile libere asupra problemelor politico-naționale sînt restrînse, sechestrarea ziarelor devine mai frecventă, și cu fină ironie, Al. Roman își încheia una din rubricile sale politice: „acuși se vor domoli și publiciștii fiindcă se vor osteni mai curînd decît guvernul"[141]. Ironie — autoironie. Și cu toate acestea nu s-au domolit tinerii de la Concordia. În noaptea de 24 noiembrie 1866, Concordia e din nou confiscată[142]. De data aceasta pretextul a fost Revista politică în care se vorbea despre românii din Transilvania ce au „multe de-a isprăvi acasă, nu vreau a face căi pe aiurea" și pentru un articol tradus din Ost und West despre naționalitățile Ungariei[143].

Într-o scrisoare a lui I. Maniu către S. Bărnuțiu este prezentată figura cenzorului Concordiei, Rátz, un bănățean vanitos și servil față de cei mari, despot cu cei mici, fost pretor și spoliator de popor.

Fiind numit tocmai vicecomite, s-a dus la Al. Roman și i-a pretins să-l luade cît de bun român este și să-i pună titlul de „Măria Sa". Roman, ca om de caracter — spune Maniu — n-a făcut-o, știind că individul e lipsit de orice popularitate la bănățeni. Nici înaltul titlu nu i l-a pus, ceea ce i-a adus o nouă confiscare a gazetei dat fiindcă cenzorul a venit să controleze dacă s-au îndeplinit cele cerute. La numărul 31, redacția va oferi un supliment de o jumătate de coală ca despăgubire oferită cititorilor pentru numărul anterior confiscat[144].

Informația despre cenzor va apare abia în suplimentul numărului 34 în urma unei noi confiscări. Știrea însă poate fi luată drept o bătaie de joc la adresa cenzorului, deoarece nu se poate stabili dacă redac-

[139] „Concordia", I, nr. 19 din 5/17 oct. 1861, p. 73.

[140] BARSR, Mss. rom., 1003, f. 390, Iosif Vulcan către G. Bariţiu Pesta, 29 sept. 1866.

[141] „Concordia", I, nr. 28 din 5/17 nov. 1861, p. 109.

[142] Arh. Ist. Bibl. Acad. R.S.R. — Fil. Cluj, Arh. pers. S. Bărnuțiu, nr. 114 (c.v. 806) I. Maniu către S. Bărnuțiu 24 mart. 1861; cf. C. Suciu, *op. cit.* p. 379—380. Numărul confiscat este nr. 30. Nu se găsește în colecția ziarului „Concordia".

[143] Ambele articole apar în numărul următor celui confiscat: 31 din 16/28 nov.

[144] „Concordia", I, nr. 31 din 16/28 nov., p. 126.

ția se „*bucura*" că Rátz Atanas, „fostul revizor al jurnalului" a fost numit vicecomite în Caraș, ori pentru că: „*a plecat de aici* la Lugoj"[145].

Și cu ocazia noii confiscări, redacția, își cere scuze de la public pentru întîrzierea pricinuită de retipărirea jurnalului în urma scoaterii unui articol, rugîndu-i pe cititiori să devină astfel părtași la paguba redacției care oferă la rîndul ei în compensare din nou o jumătate de coală. Și crezînd probabil răfuiala cu vechiul cenzor încheiată, redacția îi asigură pe abonați că pe viitor se va strădui să evite astfel de neplăceri[146].

Cu toate asigurările însă, nu s-au putut ocoli prea mult timp conflictele cu cenzura, datorită faptului că ele nu proveneau decît întîmplător din vreo neînțelegere între redacție și cenzor, adevăratele cauze ale conflictelor erau mult mai profunde, generate fiind de însăși structura social-politică a imperiului și de poziția românilor în cadrul acestuia.

Deja în numărul 20 din martie 1862[147], se anunță din nou întîrzierea jurnalului. De data aceasta anunțul e mai voalat, folosindu-se un eufemism — se zice și se va zice așa și în anii următori (pînă în 1865): „din cauze neatîrnătoare" de voința redacției. La fel se întîmplă și cu numărul 44[148].

Ioachim Mureșan care făcuse parte din redacție, și care ulterior plecase la Năsăud, îngrijorat de situația C o n c o r d i e i se va reîntoarce de urgență la Pesta. Expunînd lui V. Nașcu motivele pentru care a părăsit Năsăudul în pripă, explică la 6 ianuarie 1862, că unul dintre acestea a fost și: „confiscarea C o n c o r d i e i și neregularitatea ei, ce se arăta pe atunci". „Eu trebuie să văd — spunea I. Mureșan, — de ce nu ese ca mai înainte și de ce caută oamenii să sufere pagubă prin confiscațiune"[149]. De altfel, în urma acestei călătorii își va și relua locul în redacția C o n c o r d i e i.

În 1863 relațiile cu cenzura nu sînt deloc mai bune. Astfel, au fost confiscate toate exemplarele numărului 92 și redacția a fost silită să scoată a doua ediție a jurnalului[150]. Lucrul se repetă și cu numerele 98[151] și 101[152].

Întîrzierile în apariția jurnalului în 1864, din cauzele menționate și pentru anii anteriori, au loc și în cazul numerelor: 5, 57, 95 și 104[153].

În 1865, un singur număr poartă textul ce trădează neplăceri cu cenzura. În realitate neplăcerile au fost mult mai numeroase, deoarece

---

[145] *Ibid.*, nr. 34, din 27 nov./8 dec., p. 139 (supliment).

[146] *Ibid.*, p. 140. Confiscarea menționată și de I. Maniu în scrisoarea din Pesta, 7 dec., 1861, către S. Bărnuțiu: Arh. Ist. Bibl. Acad. RSR — Fil. Cluj, Arh. pers. S. Bărnuțiu, nr. 115 (c.v. 807); cf. C. Suciu, *op. cit.*, p. 386.

[147] „Concordia", II, nr. 20 din 11/23 mart. 1862, p. 78.

[148] *Ibid.*, II, nr. 44 din 15/3 iun. 1862, p. 175.

[149] N. Șimon, *Vasile Nașcu*, Năsăud, 1911, p. 434—435. I. Mureșan către V. Nașcu, Pesta, 6 ian. 1862.

[150] „Concordia", III, nr. 92 din 4/16 nov. 1863, p. 395.

[151] *Ibidem.*, III, nr. 98 din 25 nov./7 dec. p. 419.

[152] *Ibidem*, III, nr. 101 din 5/17 dec. 1863, p. 433.

[153] *Ibidem*, IV, nr. 104.

colecția Concordiei pe de o parte are multe lipsuri în numere pe care nu le-am putut consulta, iar pe de altă parte stă mărturie aceeași prețioasă scrisoare a lui Roman către Mureșan în care-i comunică acestuia: „... apoi aceasta ni se întîmplă de nenumărate ori cu mare pagubă materială, căci poliția ne chicanează mai totdeauna cînd jurnalul e tipărit" ducînd la repetatele întîrzieri de care am vorbit mai sus. Situația era cu atît mai penibilă față de cititori, cu cît aceștia nu mai puteau fi nici măcar avizați prin textul cunoscut: „din cauza neatîrnătoare de la noi"[154]. Al. Roman își va aminti și mai tîrziu cum din „nepriceperea" sa, (de fapt datorită *curajului* său) a cauzat proprietarului Concordiei, pagube de mai multe sute de florini „numai cu articoli ce fuseseră scoși din jurnal, prin intervențiunea poliției"[155].

Este interesant că într-un articol despre *Soarta Gazetei și a Foaiei* scris în 1860 de G. Barițiu, acesta trece între cheltuielile Gazetei pierderi planificate de 81 florini, în caz de confiscare a ziarului, cu următorul comentariu: „Daună în cazuri de confiscarea unor nr-i, care pe lîngă cea mai strînsă grije poate obveni cel puțin de 2—3 ori" pe an[156].

Tot la asemenea dificultăți se referea Al. Roman atunci cînd la preluarea redacției lăudînd generozitatea și spiritul de solidaritate a lui S. Pop scria: *„nici una dată n-am declinat respunsabilitatea mai adeseori împreunată cu multe neplăceri, pentru toate cîte eu, în interesul națiunii noastre, le am socotit necesare a le scrie și a le publica sub scutul numelui său în coloanele acestui jurnal de la înființarea lui și pînă acum"*[157].

De aceleași șicane pomenește și în polemica cu un corespondent al Telegrafului român. Redacția Concordiei pentru zelul ei s-a „încurcat în mai multe neplăceri, care publicul nu le cunoaște"[158].

Și în sfîrșit Al. Roman amintește despre cele două procese de presă din zilele aspre ale provizoratului: „cît pentru apărarea sîntei noastre cauze și a poporului împilat atrăsesem asupră-ne încă și două procese de presă"[159].

Dintr-o scrisoare a lui Partenie Cosma către judele suprem al Prefecturii comitatului Bihor, datată Beiuș, 24 aprilie 1863, reies și alte conflicte ale Concordiei nu numai cu poliția, ci și cu autoritățile comitatense ale Bihorului. Corespondența încriminată, fusese expediată din Beiuș, la 1 martie 1863 și publicată în Concordia. Pentru aceasta își va asuma întreaga răspundere[160].

Protestează însă în contra înțelesului ce-l atribuiau acestei corespondențe o fracțiune a partidei opoziționale din comitat, a cărui organ

---

[154] Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, nr. 2995.
[155] „Federațiunea", II, nr. 9 din 19/31 ian. 1869, p. 35.
[156] „Gazeta Transilvaniei", nr. 58 din 10 dec. 1860, p. 242.
[157] „Concordia", III, nr. 2 din 6/18 ian. 1863, p. 5.
[158] *Ibidem.*, III, nr. 18 din 3/15 mart. p. 71.
[159] *Ibidem.*, V, nr. 104 din 30 dec./11 ian. 1865, p. 423.
[160] *Documente din lupta poporului român pentru libertate și unitatea națională* în „Revista arhivelor", XI, nr. 1, din 1968, p. 170—171.

era ziarul Bihar care-i reproşează a fi ameninţat cu o răscoală iminentă. Iată şi pasajul în cauză: „Să nu cugete însă nimene, cum că liniştea ce se vede, nemişcarea momentană a poporului şi inteligenţei de pe aci e un semn de mulţumire sau chiar nepăsare de cel mai preţios tezaur [limba — n. n.] al său, nu ea a purces din încrederea ce a avut poporul în cei ce sunt puşi în fruntea lui, pentru a esecuta poruncile Maiestăţii Sale şi precum zisei mai sus, va mai dura doară cîteva zile; mă simţi însă dator a descoperi domnilor respectivi, cum că paciinţa trece, şi neodihna creşte . . ."[161].

P. Cosma aştepta ancheta asupra acestui articol, dar n-am putut stabili dacă ea a avut loc sau nu.

Primul proces de presă al lui Al. Roman se pare că a avut loc cu două luni înaintea celui cauzat de articolul privitor la *Munţii revendicaţi*, însă fără nici o urmare decît simpla sa menţiune în nr. 96 al Concordiei din 1864.

Mai pe larg este tratat al doilea proces de presă al Concordiei, referitor la un articol republicat după Buciumul, întitulat *„Memorandul în cauza munţilor cari s-au rupt din teritoriul Ţării Româneşti şi al Moldovei la 1769 şi s-au întrupat cu Transilvania"*[162]. Problema privind aceşti munţi a fost ridicată şi în şedinţa dietei de la Sibiu, în 24 septembrie 1864[163], unde se citeşte şi o petiţie cu 244 de semnături prin care se cere ca românii din cîteva comune foste grănicereşti să nu fie deposedaţi în favoarea saşilor şi a altor pretendenţi (moşieri maghiari).

Într-o scrisoare anterioară apariţiei numărului 96 din 1864 al Concordiei, colaboratorul intern, juristul Augustin Horşa îl anunţă pe I. Micu Moldovan că redactorul e tras în judecată de către tribunalul militar, interogatoriul fiindu-i luat în zilele precedente, aşteptîndu-se sentinţa la data respectivă[164]. Din menţionatul număr 96 reies şi acuzele ce i se aduc lui Roman[165]. Înainte de toate, prin republicarea articolului despre munţii revendicaţi, Concordia aprecia, la fel ca Buciumul, deciziile administrative ale regimului transilvan de atunci ca fiind ilegale. Redacţia ar fi dorit ca autorităţile care prin memorandul publicat s-au simţit atacate, să nu fi fost atît de simţitoare, într-o perioadă în care şi miniştrii erau supuşi imputaţiilor, ci să fi trimis ziarului vreo lămurire spre publicare.

Singurul său scop — arăta Roman — a fost de a informa organele guvernului despre opinia publică ce domneşte între români, asupra acestei chestiuni. În fond, guberniul Transilvaniei are interesul de a molcomi spiritele agitate şi revoltate ale grănicerilor care prin pierderea

[161] „Concordia", III, nr. 17 din 28 febr./12 mart. 1863, p. 67—68.
[162] *Ibidem*, IV, nr. 78 din 27 sept./9 oct. 1864, p. 313—314.
[163] *Ibidem.*, IV, nr. 79 din 1/13 oct. 1864, p. 317—319.
[164] Arh. Ist., Bibl. Acad. R.S.R., Fil. Cluj, *Fond I. M. Moldovan* (f.d.f.l.), nenumerotată.
[165] „Concordia", IV, nr. 96 din 29 nov./11 dec. 1864, p. 385—386.

munților respectivi, ajung la sapă de lemn. Articolul lovea totuși în vicecancelarul ardelean baronul Reichenstein[166].

Și cu toate că deja Concordia stătea în fața tribunalului militar, Al. Roman își precizează poziția în termeni foarte hotărîți și energici: „Organul nostru — spune el — pînă ce va exista, în conștiința datoriței sale va apăra totdeauna interesele națiunii române și ale fiilor ei față de ori și cine, și dacă aceasta ar fi o vină, Redacțiunea e gata a și suferi pentru convingerile sale“[167].

„Sentimentul de dreptate“, cum îl numea redactorul, al tribunalului militar a fost operativ cum constata și Gazeta Transilvaniei („Judecățile militare proced mai iute decît cele civile“[168]). Publicată în 24 decembrie 1864, sentința era 100 fl. amendă și 4 zile închisoare pentru Al. Roman[169]. Redacția folosește dreptul ei de apel adresîndu-se prefecturii militare din Buda ca al doilea for. Nepermițîndu-i-se recursul în casație, Al. Roman face apel direct la împărat pentru grațiere[170]. Pentru această acțiune prefectura militară i-a dat un răgaz de 3 săptămîni.

Decizia prefecturii militare — lucru rar întîmplat în birocrația cezaro-crăiască, schimbă din „sminteală“ (greșeală) 3 săptămîni, în *3 luni*. Și astfel nefiind grațiat în ianuarie, executarea sentinței a rămas pentru 16 aprilie 1865.

La această dată, Roman achită 100 fl. amendă, iar Sigismund Pop 50 fl. amendă ca proprietar al ziarului. Cît privește închisoarea tribunalului militar, din considerente umanitare o amînă, deoarece soția sa era bolnavă, decedînd în 5 iunie 1865.

Cu ocazia venirii lui Francisc Iosif la Budapesta, Al. Roman i se adresează direct explicîndu-i situația sa, la care împăratul îi răspunse: „În starea cea tristă a d-tale voi să-ți ajut“[171]. Și de fapt, în urma unui bilet de mînă al Maiestății Sale emis la 8 iunie 1865, locotenentul regesc al Ungariei, Pálffy Mauriciu, îi trimise în 9 iunie actul nr. 2919 (praesidialia) prin care i se anunța lui Roman „îndurare preagrațioasă“ și iertarea pedepsei de 4 zile închisoare pentru „abatere de presă“[172].

Demersul insistent al lui Al. Roman pentru scutirea de închisoare ni-l explicăm prin ambiția sa de a demonstra în fața opiniei publice dreptatea cauzei pe care a apărat-o.

---

[166] Szinnyei, József, *Magyar írók*, Budapest, 1906, XI, p. 1102—3.
[167] *Ibid.*
[168] „Gazeta Transilvaniei“, XXVII, nr. 101 din 1 ian. 1865/20 dec. 1864, p. 404.
[169] „Concordia“, IV, nr. 100 din 13/25 dec. 1864, p. 401. În mod eronat I. Dinurseni (M. Cristea) afirmă că S. Pop ar fi fost acela care a primit condamnarea la închisoare și la 150 fl. amendă. Cf. I. Dinurseni, *op. cit.*, p. 9.
[170] BARSR, *Arhiva, Al. Roman*, IV, Acte 137, Al. Roman către împăratul Fr. Iosif, Pesta, 19 ian. 1865.
[171] „Concordia“, V, nr. 43 din 30 mai/11 iun. 1865, p. 169.
[172] *Ibid.*, loc. cit.

Experienţa de la Concordia va însemna pentru mai tîrziu o bună şcoală pentru Roman în lupta sa la alt ziar, mai dinamic, mai curajos — Federaţiunea.

XII. S-a putut vedea din paginile precedente cum în jurul lui Al. Roman, la Concordia se formează un nucleu puternic de tineri, într-o echipă harnică şi entuziastă de corespondenţi interni şi externi.

Dintre aceştia vom menţiona pe cei a căror apariţie este mai frecventă în coloanele gazetei şi pe care i-am identificat cu precizie.

Dintre cei mai zeloşi colaboratori ai Concordiei[173], de la început, a fost Partenie Cosma care semna cu iniţiala „C", pe cînd făcea parte din redacţie, iar mai tîrziu, în 1866, în calitate de corespondent extern, cu pseudonimul *„Bihoreanul"*[174]. Alături de Roman şi Cosma a stat şi tînărul jurist Ioachim Mureşan, care semna „-ch. M."[175].

În 1862 colabora din plin şi Iosif Vulcan care a participat la adunarea din Braşov a *Asociaţiunii Transilvane* în calitate de „reportatoriu" (reporter — n. n.) al Concordiei[176] după cum îşi amintea mai tîrziu (1892). El comitea însă o eroare în aceste amintiri, întrucît colaborarea sa am înregistrat-o încă din numărul 2 al gazetei (1861)[177] şi tot în 1861 îşi publică nuvela *Doi morţi de vii* (închinată fostului său profesor Al. Roman, în semn de stimă)[178]. Reportajele „Junelui poet" se intitulau *Suveniri de călătorie* (în VII părţi)[179]. Colaborarea sa se întinde pînă în 1865, cînd la îndemnul lui Al. Roman, intervine la Locotenenţa din Buda pentru apariţia Familiei[180], al cărei prim număr va şi apare anexat la Concordia[181]. Iosif Vulcan era bine plătit la redacţie, cum reiese din cele două chitanţe eliberate de Al. Roman, prima pentru suma de 30 fl. ca remuneraţie pentru „colucrarea" pe luna iunie 1862[182] şi a doua de 25 fl. pe luna aprilie 1863[183].

Deci la alternativa pusă în mai recenta monografie despre Iosif Vulcan[184], că era numai asiduu colaborator extern, ori că lucra în redacţie, putem afirma cu deplin temei că *lucra în redacţie*. De altfel acest fapt este atestat şi de propria sa mărturisire că a avut onoarea de a lucra „un timp mai îndelungat" lîngă Al. Roman la Concor-

---

[173] „Concordia", II, nr. 28 din 8/20 apr. 1862 p. 111—112.

[174] *Ibidem*, VI, nr. 103 din 25 dec./6 ian. 1867, p. 438.

[175] [Ioachim Mureşan], *Românii dintre Tisa, Siret şi Carpaţi în anul 1861* în „Concordia", II din 11/23 ian. 1862, p. 7. Continuă în nr. 5—11.

[176] „Familia", XXVIII, nr. 41 din 11 oct., st.v./23 oct. st.n. 1892, p. 487—488.

[177] I. Vulcan, *Premiul lui Mihai Eroul* în „Concordia", I, nr. 2, din 6/18 aug. 1861, p. 15.

[178] *Ibidem*, I, nr. 34 din 27 nov./8 dec. 1861, p. 135—138. Continuă în nr. 35—36.

[179] *Ibidem*, II, nr. 58 din 3 aug./23 iul., 1862, p. 230—231. Continuă în nr. 59; 61—62.

[180] BARSR, Mss. 1003, f. 376—377. I. Vulcan către G. Bariţiu, Pesta, 9 aprilie 1865.

[181] „Concordia", V, nr. 35 din 2/14 mai 1865, p. 139—140.

[182] BARSR, Arhiva Al. Roman, IV, Acte, nr. 134 „Recunoşcintie".

[183] *Ibidem*, nr. 135 „Recunoşcinţie", I. Vulcan, Pesta, 18 iun. n. 1863.

[184] Lucian Drimba, *Iosif Vulcan*, Buc., 1974, p. 40—41.

dia[185]. Mai avem de observat și aceea că I. Vulcan nu-și încetează colaborarea la 1864 după cum se afirmă în aceeași monografie[186], fapt ce reiese din scrisoarea lui către G. Bariţiu, datată Pesta 9 aprilie 1865[187]. Aici Vulcan pomenește de o corespondență privind pe Axente Sever, trimisă Concordiei, care a și apărut[188].

Un alt colaborator intern a fost Georgiu Popa, recrutat la gazetă de S. Pop, care l-a angajat și ca instructor al copiilor săi, asigurîndu-i astfel existența și posibilitatea de a-și continua studiile[189]. Dintre colaboratorii interni, mai amintim pe Ioachim C. Drăgescu, pe un alt Georgiu Pop (Popa), care după o frumoasă și rodnică ucenicie la Concordia din 1864 pînă în 1866, trece redactor la Albina[190] și, în sfîrșit, pe Augustin Horșa rudă apropiată cu Al. Roman. Acesta a intrat la redacție în octombrie 1863, introdus de Roman, cu un salar de 30 fl. pe lună. Dar în 1864, situația materială a ziarului e așa de grea încît Roman îi ține cu masă și casă pe el și încă un colaborator intern, însă fără salariu. De altfel, A. Horșa se și adresa lui I. M. Moldovan pentru un împrumut de 20 florini[191].

Numărul colaboratorilor externi, atît al celor tineri, cît și al unor personalități politice marcante este relativ mare. Menționăm dintre aceștia pe Iulian Grozescu, Iosif Roman (fratele lui Al. Roman), Iustin Popfiu, I. V. Rusu etc.

Timp de mai mulți ani colaborează G. Bariţiu influențînd direct conduita gazetei. Semnează cu inițialele sale „G. B." ori „G... (B)" și uneori cu numele întreg[192].

Și Vincențiu Babeș este omniprezent în coloanele Concordiei, semnîndu-și articolele cu diferite litere sau semnînd uneori „(B)". Cele mai multe însă sînt anonime[193]. Colaborarea sa a fost intensă fără îndoială, deoarece Albina declara în 1867 — poate exagera —, că Babeș „a lucrat altădată la Concordia mai mult decît acuma" la Albina[194]. La ea vor colabora și Andrei și Alexandru Mocioni.

---

185 „Familia", II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.

186 Lucian Drimba, *op. cit.*, p. 42.

187 BARSR Mss. 1003, f. 376—377.

188 „Concordia", V, nr. 24 din 25 mart./6 apr. 1865, p. 96.

189 Gh. Ciuhandu, *Dr. Giorgiu Popa un om de școală și de cultură* (1841—1897), Arad, 1934, p. 6. Corespondențe de ale sale vezi în Concordia, din 1861—1862.

190 „Concordia", VI, nr. 28 din 19/7 apr. 1866, p. 126. Semnează „(P)" în fața articolelor; cf. Concordia, IV, nr. 32 din 19 apr./1 mai 1864, p. 125.

191 Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R. Fond I. M. Moldovan, nr. 3521, A. Horșa către I. M. Moldovan, Pesta, 10 dec. 1864, cf. „Observatorul", V, nr. 96, din 4/16 dec. 1882, p. 384.

192 BARSR, Mss. 1001, p. 26—29, Al. Roman către G. Bariţiu, Pesta, 6. iul. 1866. Vezi articole ca: *Dieta Transilvaniei* (nr. 35/1861), *Pentru espuseţiunea naţională română din Braşiov*, (nr. 36/1862), *Certele noastre și logica activității politice în Ardeal* (nr. 42/1866).

193 „Concordia", IV, nr. 71 din 16/3 sept. 1864, p. 286—287.

194 „Albina", II, nr. 1 din 1/13 ian. 1867.

Mai rar, în schimb foarte apreciată, era colaborarea lui T. Cipariu, ca „veteran" al literaturii românești care a onorat de la început întreprinderea ziaristică[195].

I. Micu Moldovan apare atît în calitate de colaborator al Concordiei cît și colector al ei (făcea abonamentele pentru Blaj)[196]. În calitate de corespondent semnează „m. m." după cum reiese din manuscrisul corespondenței *Transilvania. Blaj 21 aug. 1862*[197] publicat în Concordia[198] și în Foaie pentru minte...[199]. În coloanele Concordiei mai întîlnim în același timp pe Constantin Papfalvi, care semnează „C. P."[200] și pe Miron Romanul care folosește pseudonimul „Melarian"[201].

Al. Roman mai solicită colaborarea lui Iosif Hodoș[202] care semna cu pseudonimul „gemenul" ori „Castore Gemenul"[203].

În Concordia mai sînt prezente și nume ca cele ale lui Aloisiu Vlad, I. Codru Drăguşanu, At. Marienescu, I. Antonelli, Eftimie Murgu, Axente Sever, Al. Papiu Ilarian și mulți alții.

Din cele de mai sus se poate conchide că redactorul opera o selecție severă a corespondenților mîndrindu-se chiar cu acest lucru: „corespondenții noștri sînt bărbați maturi și de încredere"[204].

Numărul mare al celor ce publicau în Concordia îndreptățește concluzia că gazeta pestană constituia un adevărat *centru* spiritual în cadrul căruia se vehiculau idei și opinii social-politice avansate atît din partea oamenilor de litere cît și a celor politici din Transilvania, Ungaria, Bucovina, Banat, ba chiar și din România.

XIII. Apărînd într-un moment de efervescență politică și într-o formă modernă, Concordia (Gazeta Transilvaniei arăta ca o minusculă foiță de provincie în comparație cu Concordia) reușește să realizeze aproape 600 de abonamente. Raportîndu-l la numărul abonaților Gazetei Transilvaniei care oscila între 450 și 500[205], acest număr însemna de fapt un succes important. Remarcăm însă că în scurt timp are loc și revirimentul Gazetei, care atinge la sfîrșitul anului 1861 aproape 1000—1100 abonați[206].

În 1863, Al. Roman afirma că abonații Concordiei depășeau cifra de 700 și că erau cam tot aceiași ce se aflau pe listele abonaților

---

[195] Arh. Ist. Bibl. Acad. R.S.R. Fil. Cluj, *Fond T. Cipariu*, mapa 19, nr. 1381, S. Pop, către T. Cipariu, Pesta 14 sept. st. n. 1861.
[196] *Ibidem, Fond I. M. Moldovan*, nr. 8420; 8421—8426.
[197] *Ibidem, Fond I. M. Moldovan*, nenumerotat, 8 file.
[198] „Concordia", II, nr. 65 din 16/28 aug. 1862, p. 259—260.
[199] „Foaie pentru minte", nr. 36 din 1862.
[200] A. Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse.* Blaj, 1903, p. 109—140. Cf. „Concordia", VIII, nr. 55 din 1868, p. 593.
[201] C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, III, p. 841.
[202] A. B. M. Sibiu, *Fond Enea Hodoș*, nr. provizoriu 75.
[203] „Observatorul", IV, nr. 73 din 9/21 sept. 1881, p. 293—294.
[204] „Concordia", III, nr. 64 din 28 iul./9 aug. 1863, p. 257.
[205] G. Barițiu, *op. cit.*, vol. III, p. 624.
[206] „Gazeta Transilvaniei", XXVIII, nr. 50 din 8 iul./26 iun. 1865, p. 197.

Gazetei Transilvaniei, ceea ce era perfect adevărat, faptul reieșind și din analiza listelor de abonați ale lui I. Micu Moldovan[207]. Concordia atinge apogeul în 1866, cînd Roman reușise prin munca sa asiduă din anii precedenți, să asigure 857 de abonați[208].

Numărul de abonați din 1866, era comparabil cu cel al Albinei, care în primii patru-cinci ani a oscilat între 800—1000 de abonați și numai în ultimii cinci ani s-a ridicat la 1000—1250, ceea ce se aprecia ca un mare succes al ziaristicii române[209] (deși cunoscîndu-i lăudăroșenia, cifrele pot fi puse la îndoială).

Aici este locul să notăm și faptul că apariția Albinei a lovit în Concordia nu numai din punct de vedere politic, ci și material, atrăgîndu-i din cititori datorită și ieftinității sale, pricinuindu-i Concordiei deficite de mii de florini[210].

În 1867, la un an după retragerea lui Roman din redacție, Concordia abia de mai avea 457 abonați, pentru ca în 1868, ajungînd să fie subvenționată de guvern, se împarte gratuit la 347 abonați[211] în majoritate oficialități comunale care de altfel, primiseră dispoziții de a nu abona alte ziare[212].

Din datele existente cu privire la situația abonamentelor Concordiei rezultă că în comitatul Hunedoarei, la 25 decembrie 1863, Concordia avea șase abonați iar Gazeta Transilvaniei 21[213]. În Blaj situația se prezenta astfel[214]: Concordia în 1866, semestrul I, 17 abonați, iar semestrul II, 15 abonați. În 1867 semestrul II, 9 abonați. În 1868, semestrul I, 2 abonați, iar în semestrul II, 2 abonați. Este evidentă scăderea numărului de abonați odată cu schimbarea liniei politice a gazetei.

Printre „colectanții" Concordiei, în afară de I. M. Moldovan, se mai numărau avocatul Ioan Gozman de la Oradea[215], C. Rațiu, jude cercual în comitatul Caraș, S. Opșea din același comitat, precum și P. Petrovici, notar comunal, „colectant" în cercul Bocșa Montană[216].

Abonamentele se făceau în grup, cum era cazul la Blaj, *Casina română* și *Clerul tînăr*, în acest fel audiența la public creștea mult.

În primii ani de apariție aria de răspîndire a gazetei devenise foarte largă, incluzînd Pesta, Bihor, Banat și principalele orașe din Transil-

---

[207] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., *Fond I. M. Moldovan*, nr. 8420, (vezi și nr. 8421—8426).

[208] B. A. R.S.R., Mss. 1001, f. 32. Al. Roman către G. Bariţiu, Pesta, 31 dec. 1867.

[209] „Albina", X, nr. 40 din 17/29 ian. 1875.

[210] M. O. L. Budapesta, M. L.; K-26, nr. 1733/IX, 1867, Varianta I din 13 apr. 1867.

[211] M. O. L. Budapesta, *M. L.*; K-26, nr. 664/1868.

[212] „Albina", IV, nr. 15 din 9/21 febr. 1869.

[213] „Concordia", IV, nr. 4 din 13/25 ian. 1864, p. 14—15.

[214] Arh. Ist. a Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.S.R., *Fond I. M. Moldovan*, nr. 8420, (vezi și 8421—8426) precum și filele nr. 30; 45; 54.

[215] „Concordia", I, nr. 7 din 24 aug./5 sept. 1861, p. 27.

[216] *Ibid.*, V, nr. 25 din 28 mart./9 apr. 1865, p. 100.

vania şi chiar Bucureşti, unde se putea găsi alături de Gazeta şi Telegraf[217], deşi G. Bîrsan atrăgea atenţia asupra limbii greoaie încă înainte cu doi ani de criticile lui Titu Maiorescu[218]. Pe lîngă cele amintite, aria de răspîndire a gazetei precizată pe comitate mai tîrziu în 1868, cuprindea următoarele: Bihor, Cenad, districtul Chioar, Caraş, Crasna, Sătmar, Torontal, Timiş, Alba de Jos, Dăbîca, Hunedoara, Cluj, Tîrnava, Turda, districtul Făgăraş, Năsăud şi Solnocul interior[219].

Sfîrşitul cronologic al Concordiei nu coincide cu decesul ei politic. Agonizarea începe după plecarea lui Al. Roman de la conducerea ei.

Moartea politică i-a adus-o S. Pop, după 13 aprilie 1867, de cînd cu cererea sa de subvenţionare către guvern. Tatonări ori chiar încercări de a pacta cu guvernul au avut loc încă în 1866, după cum reiese din cele ce-i comunică Roman lui Bariţiu în legătură cu retragerea sa: „căci fără pericol nu mai pot lucra la un jurnal al cărui proprietar se vinde şi se leagă la spatele mele, şi prin guvern voieşte a-mi face silă morală . . ."[220].

În urma atitudinii dubioase a lui S. Pop în dieta maghiară la 1866, şi după retragerea lui Al. Roman, Albina acuză Concordia că a intrat, ori că urmăreşte a intra în categoria foilor guvernamentale, oficiale ori semioficiale[221]. Polemica deschisă între Albina şi Concordia, devine în scurt timp o polemică Babeş—Pop. Astfel, Sigismund Pop (devenit între timp Papp Zsiga) e caracterizat ca avînd un caracter „feştelit şi degradat"[222].

Se încearcă o împăcare între Pop şi Babeş, cei doi făcîndu-şi vizite reciproce la Viena în august 1866, fără însă a reuşi să ajungă la vreo înţelegere[223]. Alunecarea Concordiei va continua pînă la ultimele ei consecinţe, recunoaşterea uniunii Transilvaniei cu Ungaria şi combaterea programului naţional al conferinţei de la Turda[224].

Unele comune în care notarii erau oamenii guvernului, primesc în 1869 dispoziţii să nu mai permită abonarea la ziare româneşti decît a celor oficiale ale guvernului, ori a Concordiei[225].

O recunoaştere oficială a subvenţionării Concordiei de către guvern se semnalează în şedinţa dietei din 28 noiembrie 1868, cînd deputatul Berzenczey László îi arunca în faţă lui S. Pop că „el ştie mai bine, că există ziar românesc sprijinit de guvern, de exemplu Concordia"[226].

---

[217] „Gazeta Transilvaniei", XXIX, nr. 59 din 11 aug./30 iul. 1866, p. 235.
[218] T. Maiorescu, *Critice*, Ed. pt. lit., Bucureşti, 1966, p. 14.
[219] M. O.L., *Budapesta, M. L.*, K-26, nr. 664/1868.
[220] BARSR, Mss. 1001, f. 29, Pesta, 6 iul. 1866.
[221] „Albina", I, nr. 88 din 2/21 nov. 1866.
[222] *Ibid.*, I, nr. 102 din 16/28 dec. 1866.
[223] *Ibid.*, II, nr. 16 din 8/20 febr. 1867.
[224] „Concordia", X, nr. 13 din 13/2 mart. 1870.
[225] „Albina", IV, nr. 15 din 9/21 febr. 1869.
[226] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur . . .*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 739.

Ceea ce pînă atunci fusese o bănuială, devenise pentru mișcarea națională o certitudine, Concordia nu-i mai slujea interesele. Aceasta o dovedește, de altfel, și *Propunerea în chestiunile gazetelor românești* făcută de S. Pop, prim-ministrului Andrássy Gyula[227], din care se vede clar că dualismul a pus capăt oricăror speranțe în victoria luptei de eliberare națională a românilor.

S. Pop explica aici clar că vrea să facă din Concordia un ziar care să publice în limba română ordonanțele și decretele guvernului, dar va și „sprijini în afară de aceasta politica guvernului . . .“[228].

Pentru a putea însă deveni *monitor oficial*, Concordia avea nevoie de o subvenție lunară de 633 fl. din care trebuia să-și plătească editarea și un număr sporit de colaboratori. Pînă la acea dată, S. Pop a cheltuit cu ziarul 14 000 fl. și nu mai era capabil de noi cheltuieli.

Cerînd subvenția de 633 fl. pe lună cu începere de la 1 mai 1867, S. Pop punea guvernului condiția ca aceasta să i se plătească „dintr-un anumit loc dînd o chitanță și fără ca despre acest lucru colaboratorii să afle ceva, înțelegîndu-se de la sine că această retribuție să dureze numai pînă atunci, pînă se va menține încrederea reciprocă“[229]. Mai cerea să se acționeze rapid, deoarece în cazul neplății unor restanțe, tipograful nu-i va mai tipări gazeta[230].

Într-adevăr, proprietarul tipografiei, Bucsánszky Alajos, refuză să-i mai tipărească vreun număr pînă cînd S. Pop nu-și va achita datoriile[231].

Guvernul acceptă, în cele din urmă, subvenționarea gazetei Concordia împreună cu a altor două gazete: una maghiară *Hirmondó*, care se împărțea gratis în 2173 de exemplare, costînd 6519 fl. și gazeta slovacă Krajan din care se împărțeau gratis 514 exemplare la prețul de 2657 fl. și Concordia, care după cum am mai spus, se împărțea gratuit în 347 de exemplare, a 2627 fl.

Cele 3 gazete susținute direct de guvern, grevau (sic!) cu 12.035 fl. caseria prezidială[232].

Dar pînă la urmă guvernul nu era dispus să risipească totuși acești bani fără ca de pe urma lor să aibă vreun profit. Astfel, în 21 mai 1868 se cere de către cancelaria prim-ministrului, ministrului de interne să dea dispoziții comiților supremi să raporteze pe scurt despre efectul asupra populației al acestor gazete trimise gratuit să „dibuiască“ dacă înrîurirea acestor gazete merită cheltuielile făcute de guvern în acest scop, căci răspîndirea prin presă a principiilor guvernului, numai așa se

---

[227] M. O. L., Budapesta, *M. L.* — K-26, nr. 1733/IX 1867, M. E. varianta I-a — 13 aprilie 1867. Varianta II-a, 1 mai 1867.

[228] *Ibid.*, varianta I-a — 13 aprilie 1867.

[229] *Ibid.*, loc. cit.

[230] *Ibid.*, 1735, IX, M. E. S. Pop către prim-ministrul Ungariei, Pesta, 7 mai 1867.

[231] *Ibid.*, f. 12, Buschmann Ferenc către S. Pop, Pesta, 2 mai 1867.

[232] *Ibid.*, nr. 575/1868. Către ministrul de interne al Ungariei 5 mai 1868.

poate continua cu succes, dacă măsurile luate în acest scop se pun sub observație și efectele lor se controlează[233].

Cu „ajutorul" dat acestor gazete guvernamentale se mergea pînă acolo, încît se lovea în foile naționale. Astfel, cu privire la anunțurile date de școlile românești confesionale ortodoxe, care constituiau un venit bunișor al ziarelor românești se fac presiuni de către secretarul de stat, asupra eparhiilor ortodoxe, ca aceste anunțuri să nu mai fie date Albinei care este „antiguvernamentală" după cum spunea secretarul de stat Ioanovics György în 13 august 1868[234], ci Concordiei.

Se dau indicații în acest sens și ministerului instrucțiunii publice și cultelor, pentru a împiedica pe directorii școlilor române ortodoxe să anunțe posturile vacante de învățători, în Albina (care apărea la Viena) și care era o gazetă „antipatriotică urmărind scopuri îndreptate împotriva regimului actual".

Susținerea, se spune deschis, ar merita-o în primul rînd Concordia „datorită liniei sale"[235]. Iată deci cum și prin aceste mijloace administrative guvernul încerca slăbirea bazei materiale a ziarelor naționale românești, care și așa era destul de șubredă.

Se pare însă că rapoartele comiților supremi nu au fost favorabile pentru a susține și pe mai departe Concordia, astfel încît către sfîrșitul anului 1870, încetează cu totul apariția ei, compromițînd definitiv pe fostul ei redactor S. Pop și aruncînd o umbră de suspiciune nejustificată la o analiză mai atentă, asupra perioadei sale de apariție dintre 1861—1866, ani în care ardelenii, ungurenii și chiar cei din România, au dat glas în coloanele ei, durerilor, necazurilor și revendicărilor lor.

Publicațiile periodice românești[236], dau ca dată de încetare a ziarului, 25 decembrie 1870. *„Necrologul"* gazetei, figurează însă în Gura satului din 11/13 octombrie 1870[237], în care i se anunță înmormîntarea și regretele vînzătorilor de brînză și slănină din Pesta, care găseau în ea o hîrtie ieftină pentru a-și împacheta produsele. Toate celelalte gazete românești trec sub tăcere sfîrșitul Concordiei. Oricum, el nu este nici în 1869, cum indică *Enciclopedia română*[238], nici 1871 cum îl înscrie *Conspectul asupra literaturii române*[239].

O singură dată, în august 1874, Federațiunea face o mențiune în urma celor scrise de ziarele maghiare, că S. Pop ar intenționa

---

[233] *Ibid.*, nr. 664—1868. Către ministrul de interne al Ungariei, 21 mai 1868.

[234] *Ibid.*, nr. 778, 1034 — IV. Ioanovics György către primministrul Andrássy Gyula, 13 aug. 1868.

[235] *Ibidem*, nr. 778—1868. Către ministrul instrucțiunii publice și cultelor, 19 iun. 1868.

[236] Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, I, București, 1913, p. 140.

[237] „Gura satului", X, nr. 41 din 11/23 oct. 1870, p. 162.

[238] C. Diaconovici, *op. cit.*, t. I, p. 901.

[239] Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică*, partea II — București, 1876, p. 166—168.

să reediteze gazeta sa Concordia, de astădată, însă în două limbi, română și maghiară[240].

XIV. Apariția gazetei Concordia a constituit un eveniment atît din punct de vedere politic-național, cît și din punct de vedere literar.

Pătrunsă de spiritul revoluției de la 1848, prin numeroasele condeie a celor ce-au realizat-o, a fost și pepiniera luptătorilor care au urmat, căci aici și-au făcut ucenicia P. Cosma, I. Mureșan, I. C. Drăgescu, I. Vulcan. Concordia a fost, în același timp, leagănul unor începuturi literare, care dacă nu au valoarea unor opere clasice, rămîn totuși o premieră interesantă, așa cum a fost primul roman din Transilvania, *Nopțile carpatine* a lui I. C. Drăgescu, poeziile lui Vulcan și altele.

Bineînțeles, ne referim la Concordia anilor 1861—1866, deoarece în perioada 1866—1870 de sub redacția lui S. Pop, abandonează complet orice revendicări de ordin național.

Din cauza necunoașterii clare a celor două etape de activitate a gazetei, s-au ivit în istoriografia noastră păreri confuze despre aceasta, cum sînt cele ale lui N. Iorga, C. Diaconovici și O. Boitoș.

Necunoscînd prima etapă de activitate a Concordiei N. Iorga afirma despre aceasta că „nici sub raport cultural, nici sub raportul politic cauza românilor de peste munți n-a cîștigat prea mult din truda vrednică de laudă a celor doi redactori, Roman a căpătat în schimbul serviciilor sale, un loc de profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, pe care l-a păstrat multă vreme, fiind aproape o viață întreagă, deputat în parlamentul unguresc al unui cerc ardelean"[241]. Reexaminînd această apreciere în lumina datelor relevate în paginile anterioare, se impune constatarea că a fost primul jurnal scris cu caractere latine, cînd acest lucru nu se realizează încă nici în principatele unite. Remarcabilă este apoi gruparea polarizată în jurul ideilor promovate de Concordia ca și afirmarea ei pe un plan superior al mișcării culturale, al cărui stindard îl ridicase Al. Roman în 1852 la Oradea. A slujit acum din 1861—1866 cu ziarul său gustul de lectură în limba română în aceste părți vestice, unde limba era mai puțin cultivată. Iată în acest sens și părerea unui contemporan, exprimată în coloanele Gazetei Transilvaniei: „amploaiații noștri făcînd studiile în școalele maghiare nu putură studia limba română, totuși, acuma văzînd gravitatea timpului, s-au îndemnat a ceti cărți românești, mai vîrtos Concordia și încep a-și reveni în ori și a se deda cu stilistica și ortografia românească..."[242]. Ca organ politic militant, Concordia între anii 1861—1866 a însemnat un real factor în lupta națională a românilor din Ungaria și Transilvania, ba chiar și a celor din Bucovina după cum se poate vedea din afirmațiile unui corespondent al Albinei, care nota despre Concordia că este un ziar „de tot brav și demn", carele

[240] „Federațiunea", VII, nr. 62—63 din 18/30 aug. 1875, p. 542.
[241] N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 126—127.
[242] „Gazeta Transilvaniei", XXV, nr. 13, din 13 febr. 1862, p. 51—52.

adeseori se ocupă în adevărată frăție și cu bărbăție de a apăra și interesele speciale ale țării noastre"[243].

Cît privește postul de profesor universitar Al. Roman l-a primit în urma stăruințelor tinerilor români de la Universitatea din Pesta, a *Societății Petru Maior* și a episcopului V. Erdeli și nu în urma vre-unor servicii dubioase aduse guvernului. Acest post l-a păstrat toată viața, și nu „multă vreme" (cum spunea Iorga). Cît despre afirmația aceluiași că a fost aproape o viață întreagă deputat al unui cerc ardelean, precizăm că a fost 21 de ani (1863—1884) și că a reprezentat cercul Ceica din Bihor, comitat alipit Ungariei, formal nefăcînd parte din Transilvania. De altfel, Al. Roman era partizan al neparticipării românilor ardeleni în dieta din Pesta.

Eronată este și afirmația lui C. Diaconovici cînd susține că Partenie Cosma și Ioachim Mureșan „văzînd ținuta dubioasă a editorului care voia să prezinte Concordia ca organ național și în același timp avea angajamente față cu guvernul ungar, s-au retras la 1862"[244]. În realitate cei doi, au părăsit *orașul* în care apărea Concordia deoarece își luaseră examenele de absolvire și au plecat să practice avocatura, primul, în Bihor și al doilea, în Năsăud; amîndoi au rămas însă corespondenți fideli ai ziarului și după 1862. I. Mureșan întorcîndu-se chiar la Pesta și reîntrînd în redacție. Confuzia s-a iscat probabil datorită retragerii lui Al. Roman, dar aceasta a avut loc în 1866 și nu în *„1862"*. Tot aici se cuvine să înlăturăm și confuzia lui Olimpiu Boitoș care crede că Sigismund Pop și Sigismund Victor Pop sînt două persoane diferite[245]. Precizăm însă că este vorba de una și aceeași persoană, ce semnează însă începînd cu 1866 și Victor, numele de mijloc, pentru a se deosebi de mulțimea celor ce purtau numele de Pop, mai zicîndu-și și de Șomcuta Mare. Confuzia din păcate apare și în *Istoria României*[246], precum și în indicele acesteia[247], unde Pop, Sigismund apare deputat și publicist, iar Pop, Sigismund Victor, apare drept redactorul ziarului Concordia.

Tot o mostră de confuzie este și următoarea afirmație din *Istoria literaturii române*[248], în care se spune: „Dăm de timpuriu acolo [în Federațiunea — n. n.] peste *Nopțile Carpatine sau Istoria martirilor români*" de Ioachim C. Drăgescu, roman apărut în realitate în coloanele Concordiei, decembrie 1866, și în volum la 1867, sub titlul *Nopțile carpatine sau istoria martirilor libertății.*

Același motiv, al nedisocierii atente a celor două perioade ale ziarului, care sînt net distincte, în așa fel încît am putea vorbi de fapt de două ziare cu același titlu, îl determină și pe I. Lupaș, care s-a apro-

[243] „Albina", I, nr. 23 din 1/13 iun. 1866.
[244] C. Diaconovici, *op. cit.*, t. I, p. 901.
[245] O. Boitoș, *Periodicele ardelene în răstimp de o sută de ani*, p. 6.
[246] *Istoria României*, IV, 1964, p. 709.
[247] *Ibid.*, p. 810.
[248] *Istoria literaturii române*, București, 1973, p. 535.

piat însă mult mai mult de înțelegerea fenomenelor de la Concordia să opună Concordia, Gazetei Transilvaniei și Telegrafului român[249], lucru care nu se poate face, decît cu Concordia de după 1866, iar atunci cînd același istoric nu punea la îndoială calitatea de „bun român"[250] a lui S. Pop, acest lucru era valabil pînă la 1866.

Ca redactor, Alexandru Roman s-a dovedit că posedă un puternic simț al realităților socio-politice ale vremii sale, știind întotdeauna, după cum spunea I. Vulcan, și ceea ce *nu trebuia să publice*, nu numai ce trebuia, situîndu-l sub acest aspect pe același plan cu George Barițiu[251], Vincențiu Babeș, Iacob Mureșan, Ioan Slavici.

Locul Concordiei, din 1861 pînă în 1866, este *alături* de Gazeta Transilvaniei și Telegraful român deoarece a adus prețioase servicii mișcării naționale românești, dezvoltînd în mase dragostea de neam și de limbă, față de idealul *Dacoromâniei* și față de frații de peste Carpați, pentru care, după aprecierile *Buciumului* de mai mulți ani, ținea un adevărat „curs de știința-patriotismului"[252].

GELU NEAMȚU

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN PRESS: "THE CONCORDIA", BUDAPEST, 1861—1866

(Summary)

The Concordia came out in Budapest in 1861 under the leadership of Sigismund Pop; from January 1863 it was edited by Alexandru Roman, up to 1866 when Sigismund Pop resumed its activity; in 1870 the gazette made its final appearance.

The publication of this Romanian press organ, at the moment of the instauration of the liberal regime in the Empire, was felt as an acute necessity and represented a remarkable event both from a literary point of view and a political and national one, being the first periodical of the Romanians using *only* Latin characters.

The new journalistic enterprise was welcomed by the whole Romanian press of the time, and, from the beginning, Al. Roman was its real leader, imposing on it a militant political and national direction. This brought about a series of troubles with the censorship and even law-court trials. *The Concordia* has also the merit of having educated the Romanian masses in Hungary and Transylvania in the spirit of the ideals of the 1848—49 revolution, gathering around it active

[249] I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, 1926, p. 22—23.
[250] Idem, *op. cit.*, p. 19.
[251] „Familia", II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.
[252] „Buciumul", II, nr. 230 din 14/26 mai 1864, p. 917.

national militants such as: Al. Roman, Partenie Cosma, Georgiu Popa, I. C. Drăgescu, Iosif Vulcan and many others. In addition to the ideals of national liberty and equality, the editorial staff and its contributors strongly cultivated the idea of national unity of the Romanians as well as advanced social ideas.

Of course, the first period of publication of the gazette (1861—1866) shouldn't be mistaken for its evolution between 1866—1870, when S. Pop completely abandoned the national claims turning it into a mediocre sheet subsidized by the dualist Austro-Hungarian regime.

Research on the activity of *The Concordia* between 1861—1866 is fully justified on two points. On the one hand, it is here that Al. Roman — who may be honorably ranked together with George Barițiu, Vincențiu Babeș, Iacob Mureșan and Ioan Slavici — affirmed himself as a gifted journalist and as an outstanding politician. On the other hand, this much-talked-about gazette, in its first period of publication, stands together with *The Gazette of Transylvania* and The *Romanian Telegraph;* just like these papers, *The Concordia* highly served the Romanian national movement, developing people's love of nation and language.

The present study carefully dissociates the two periods of publication of *The Concordia*, rejecting many confusions circulated in our historiography.

It restitutes to the history of the Romanian press a valuable gazette with an important role in that period. Unfortunately nowaday researchers have completely forgotten it, although it still represents a source of cultural and political information of the Romanians of the time.

APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA COLABORĂRII ROMÂNILOR, SLOVACILOR, SÎRBILOR ȘI CROAȚILOR ÎNTRE 1890—1900[1]

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea marchează începutul procesului de fisurare a stabilității sistemelor politice reacționare din Europa centrală. Anul 1890 aduce căderea de la putere a cancelarului Bismarck și odată cu aceasta se încheie era politică europeană, pe care el o dominase aproape 30 de ani. Tot în 1890 se produce în Ungaria înlocuirea cabinetului ministerial al grofului Tisza Kálmán după o guvernare de 15 ani. O soartă similară împărtășește guvernul lui L. Taafe din Austria în 1893. În politica externă, burghezia germană din Austria și moșierimea ungară, cele două clase dominante ale monarhiei dualiste, au tot mai puțină încredere în propriile forțe și de aceea apelează din ce în ce mai mult la sprijinul Imperiului german. Pentru a se convinge totuși că și-au întărit pozițiile pe plan intern, cercurile guvernante din Ungaria au organizat în 1890 un recensămînt al populației. Recensămîntul trebuia să demonstreze eficacitatea politicii de desnaționalizare a slavilor și românilor. Potrivit datelor furnizate de acest recensămînt, ponderea popoarelor nemaghiare ar fi scăzut pînă în 1890 la 51,4%[2].

Începuturile crizei regimurilor politice din cele două imperii ale Europei centrale s-au datorat, între altele, ascuțirii contradicțiilor dintre burghezie și proletariat, precum și dintre moșierime și țărănime, care se vor concretiza în diferite forme ale luptei de clasă (greve, mitinguri, manifestații, răzvrătiri). Drept urmare va crește rolul partidelor social-democrate din Germania și Austria, organizate înainte de înființarea Internaționalei a II-a, care vor reuși să-și trimită zeci de reprezentanți în

---

[1] Autorul a tratat pe larg problema alianței naționalităților în monografia: *Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901* (Politica slovacă în Europa centrală între 1890—1901); Bratislava, V.S.A.V., 1971, (304 pagini). Lucrarea a fost apreciată pozitiv în mai multe recenzii apărute în reviste de specialitate din Cehoslovacia, Jugoslavia, România, Polonia, U.S.A. Recenziile aparțin unor istorici, care se ocupă în țările lor cu studierea diverselor aspecte ale istoriei monarhiei habsburgice în perioada dualismului, printre care pot fi amintiți: R. Kavijanič și B. Vražalka, M. Podrimovsky, C. Nečas, L. Tajtak, Huškov (Cehoslovacia), A. Mamatey (Polonia), K. Hitchins (U.S.A.) și alții. B. Vranešević, de exemplu, in *Vedecky prisperok Milana Krajčoviča* în *Nový Zivot*, Novi Sad, XXIV, 1972 scrie la pagina 62—65 că lucrarea „folosind metoda materialist-dialectică, marxistă, demonstrează caracterul de clasă al tuturor evenimentelor furtunoase pe care le trece în revistă..., ea se oprește asupra noile dimensiuni ale problematicii în istoriografia românească și a slavilor de sud... Krajčovič convinge că trebuie cercetate sincronic chiar și mișcările și procesele ce s-au desfășurat în afara hotarelor etnice compacte".

[2] E. Moravek, *Nagymagyarország, nemzetiségi múlt és jelen.* (Ungaria mare. Trecutul și prezentul din punct de vedere național), Budapest, 1934, p. 38.

parlamentele celor două țări între 1890—1900. La un an după constituirea Internaționalei a II-a sub îndrumarea și cu aportul lui Engels, va lua ființă un Partid Social-Democrat și în Ungaria. Anul 1890 a adus în Ungaria sărbătorirea zilei de 1 mai de către proletariat prin manifestații și mitinguri grandioase. De la această dată se păstrează și primul manifest socialist în limba slovacă. În Ungaria regimul politic moșieresc fiind și mai reacționar decît în Austria, nu vor putea pătrunde în parlament și reprezentanți al PSD pînă în 1900[3].

Austro-Ungaria era și un imperiu multinațional oprimator de popoare. De fapt, în monarhia dualistă, ca și în partea europeană a Imperiului otoman, sufereau de pe urma nedreptății sociale și a agravării oprimării naționale mai ales popoarele slave și românii. Una din consecințele înăspririi asupririi naționale în Ungaria a fost eliminarea deputaților români, sîrbi și slovaci din parlamentul de la Budapesta încă spre sfîrșitul deceniului 1880—1890. Reflexul agravării oprimării naționale va fi intensificarea luptei popoarelor asuprite pentru drepturi politice, pentru emanciparea lor de sub jugul străin. La români, de exemplu, între 1892—1894 lupta a luat forma mișcării memorandiste, cu larg ecou pe plan european, inclusiv în monarhia dualistă[4]. Acțiuni asemănătoare vor întreprinde sîrbii și slovacii. În cazul slovacilor apăsarea națională și asuprirea socială se vor accentua după interzicerea instituției „Matica Slovenska". Iată de ce, la aceste popoare se va impune tendința istorică obiectivă a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, care trebuia să aducă lichidarea moșierimii ca și clasă, precum și eliberarea lor națională pe baza dreptului natural la autodeterminare. Dacă eliberarea socială îi privea în primul rînd pe țărani, care formau majoritatea atît la slovaci și sîrbi, cît și la români, în scuturarea jugului străin erau deopotrivă interesate toate clasele și categoriile sociale ce intrau în componența etnică a celor trei popoare. Cîștigarea independenței naționale pe cale democratică a fost cauza maselor largi ale națiunilor asuprite. Întrucît muncitorii slovaci, sîrbi și români n-au reușit să aibă organizații politice proprii, iar PSDU se afla la început de drum, misiunea conducerii acțiunilor care vizau cucerirea indepedenței politice a revenit burgheziilor naționale și intelectualității celor trei popoare. Este un adevăr istoric obiectiv că partidele naționale ale românilor, sîrbilor și slovacilor au fost singurele organizații politice, care au condus lupta pentru

---

[3] E. Priestrova, *Dejiny Rakonska* (Istoria Austriei), Praha, f.a., p. 465; *Národnie noviny* (N. N.): *Národná otázka a socializmus*, 1891, nr. 57; *Na mýl nich cestack*, nr. 68; *Nezdravé prúdy* (Problema națională și socialismul în 1891; pe căi greșite; curente nesănătoase, p. 68).

[4] Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununare a ideii, tendințelor și luptelor de unitate ale poporului român*, Cluj, 1968, p. 145—210; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, M. Badea, Gh. Bodea, I. Iacoș, I. Ilincioiu, Al. Tănăsescu, Gh. Unc, N. Vîlcu, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, ediția a II-a, București, 1972, p. 206—260; Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei aust o-ungare 1900—1918*, București, 1964, p. 85—88.

cucerirea drepturilor firești pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Istoriografia marxistă apreciază pozitiv tendința partidelor naționale ale slovacilor, sîrbilor și românilor din ultimii ani ai secolului al XIX-lea de a renunța la vechea tactică a pasivismului, după scoaterea lor în afară legilor in uz de către guvernele burghezo-moșierești maghiare, și de a trece la un nou activism, pentru a putea continua în noua conjunctură conducerea luptei de emancipare a propriilor popoare. Pentru a avea șanse de succes, liderii partidelor naționalităților asuprite au fost conștienți că trebuiau să se bazeze în primul rînd pe sprijinul propriilor mase populare. În al doilea rînd, ei și-au dat seama că aveau datoria să încerce să realizeze o alianță a celor trei popoare cu interese comune, în lupta dusă împotriva politicii de desnaționalizare și de nesocotire a drepturilor lor, promovată de clasele dominante ale monarhiei habsburgice[5].

Inițiativa formării unei alianțe a celor trei popoare asuprite împotriva oprimatorilor a aparținut românilor transilvăneni, care aveau sprijinul fraților lor de la București. Dar datorită în special slovacilor se vor face încercări și în direcția lărgirii alianței prin atragerea și a croaților, care se bucurau de o relativă autonomie în cadrul Ungariei de după 1867 și chiar a cehilor înglobați în Austria. Primele contacte politice directe ale liderilor români cu cei slovaci și cehi au avut loc în 1891. În primăvara anului 1892, cu ocazia acțiunii de prezentare a Memorandului românilor la Curtea din Viena, s-a ajuns la convorbiri directe între conducătorii opoziției române și ai celei a slovacilor, sîrbilor, cehilor și croaților din Dalmația. A urmat apoi, în septembrie același an, călătoria istorică a lui Eugen Brote, vicepreședintele Partidului Național Român, mai întîi prin Slovacia, de unde s-a dus în Croația la Zagreb[6]. Paralel cu Brote a sosit în 25 septembrie la Zagreb și T. G. Masaryk. Două zile mai tîrziu politicianul român a fost primit de F. Rački, președintele J.A.Z.U. El s-a întîlnit de asemenea și cu reprezentanți ai Partidului dreptului istoric, (care întruchipa opoziția croată pravaše). Misiunea lui Brote n-a fost urmată de rezultate imediate, deoarece conferința menită să înfăptuiască o eventuală alianță cu cehii și croații, planificată pentru noiembrie 1892, nu s-a mai ținut. Invitația românilor a reușit în schimb să depășească diferendele în cazul liderilor sîrbi, pe care Brote îi vizitează tot în septembrie 1892 la Novi Sad și bineînțeles în cel al slovacilor. În Slovacia va contribui la înviorarea mișcării naționale procesul lui Vajansky, unul din liderii P.N.S., care s-a desfășurat în 17 decembrie 1892 la Bratislava. În felul acesta s-a pregătit terenul pentru proclamarea alianței româno-serbo-slovacă la conferința fondatoare din ianuarie 1893 de la Viena. Ideea conferinței comune a

[5] M. Krajčovič, *Slovenska politika v strednej Európe 1890—1901*, Bratislava, 1971, p. 11—20.

[6] Ș. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, p. 205.

primit sprijinul Bucureștiului, unde s-au deplasat din nou o serie de lideri transilvăneni[7].

La conferința programatică din 10—11 ianuarie 1893 de la Viena au participat: din partea slovacilor, M. Štefanovič, F. Daxner și J. Minich; din cea a românilor, E. Brote; iar dintre liderii sîrbi E. Gavrila și alții. Toți reprezentau tendințele radicale mic-burgheze din partidele lor. În calitate de observatori au luat parte deputatul dalmatin J. Bianchini și deputatul G. Eim, reprezentantul partidului „Tinerilor cehi". Prin programul secret și documentele adoptate, participanții la consfătuire au proclamat lupta partidelor naționale de opoziție împotriva dualismului. Totodată, slavii s-au pronunțat pentru o apropiere a monarhiei dualiste de Rusia țaristă și pentru ieșirea ei din Tripla alianță. Tot acum s-a formulat programul viitorului Congres al celor trei popoare, care urma să fie pregătit ca un fel de parlament al naționalităților oprimate îndepărtate din dieta de la Budapesta. Slovacilor le-a revenit sarcina de a preda croaților și ucrainenilor ruteni soliile conferinței, prin care erau invitați să adere la alianța antidualistă.

Nici pînă astăzi istoricii n-au valorificat deplin paralelismul istoric referitor la faptul că odată cu conturarea alianței naționalităților asuprite din Ungaria s-a realizat treptat o apropiere în cadrul opoziției croate dezbinate. Cercurile politice românești considerau această apropiere drept corolar al activității lor de creare a frontului democratic al alianței naționalităților nemaghiare. La 3 ianuarie 1893 ziarul croat „Agramer Tagblatt" a inserat telegrama de salut și de felicitarea adresată de președintele P N R din Sibiu pentru unificarea partidelor politice din Croația. Referindu-se la acest eveniment, în „Tribuna", organul de presă al P N R, se scria: „românii stau de partea slavilor împotriva ideii de stat ungare; se duc tratative în vederea formării coaliției între români, croați, slovaci și sloveni"[8].

Programul secret adoptat de conferința din ianuarie de la Viena conținea în punctul 7 următoarele în privința primirii opoziției croate în alianță: „Der vereinigten kroatischen Oppositien in Agram wird eine Abschrift dieses Protokolles übergen werden mit der Einladung dem Partei-Verbande beizutreten. Mit der Durchführung dieses Beschlusses werden die Herrn Dr. Miloš Štefanovič und Aurel C. Popovici betraut"[9]. Acest punct demonstrează importanța pe care o acordau liderii celor trei naționalități din Ungaria atragerii opoziției croate în alianță.

Croații au adoptat față de conferință o atitudine pozitivă. Într-un articol de fond din 4 februarie 1893, intitulat *Congresul naționalităților*,

---

[7] Sveučilištna knjižnica, Zagreb, Rukopisno odeljenje (Carte de învățătură, Zagreb, secția manuscrise); în continuare prescurta: S.K.Z.R.O.), ms. 4610 b; I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu 1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 103.

[8] *Národnje noviny* din 17. I. 1893, Martin (Ziarul națiunii din Martin) a scris în legătură cu coaliția partidelor croate ca ea poate fi considerată și ca o „masivă renaștere a slovacilor".

[9] M. Krajčovič, *Op. cit.*, p. 49.

„Agramer Tagblatt", organul de presă al opoziției moderate, comentează favorabil programul secret în polemica sa cu „Pester Lloyd". „Pester Lloyd" susținea că organizarea congresului ar fi inutilă, deoarece naționalitățile n-ar avea motive să fie nemulțumite. Ulterior, în 27 iulie 1893, „Agramer Tagblatt" dedică un comentariu progreselor înregistrate pe drumul închegării alianței popoarelor asuprite, îndeosebi după conferința națională a românilor. Comentariul sublinia că mersul ascendent al alianței reprezintă o politică realistă și totodată o victorie tactică, întrucît țelurile slavismului și românismului erau divergente. Pe linia intensificării legăturilor cu croații, va efectua și dr. M. Štefanovič o călătorie la Zagreb, spre sfîrșitul lui februarie, după consfătuirea de la Budapesta. El a intreprins de fapt călătoria cu scopul de a purta tratative cu opoziția croată, conform cerințelor protocolului de la Viena. Contactele lui Štefanovič cu liderii croați apar consemnate și în documentele poliției. Într-adevăr, Ministerul de Interne se oprește asupra telegramei referitoare la prezența lui Štefanovič în capitala Croației, pe care o transmit agențiile de presă din Zagreb. Potrivit telegramei, din motive statal-juridice opoziția croată unificată nu va participa la congresul naționalităților, planificat inițial să se țină la Sibiu[10].

Asupra opoziției croate va exercita însă presiuni cercul „Tinerilor cehi", prin intermediul lui Eim, în sensul respectării acordurilor de la Viena, mai ales al acelui al înființării unui ziar de limbă germană comun alianței naționalităților. Inițiativa din mai 1893 a deputatului Eim pe lîngă liderul croat Strossmayer oferă un argument în plus privitor la participarea reprezentanților „Tinerilor cehi" la conferința de la Viena. Memorandul adresat liderilor croați din jurul ziarului „Obzor", urmat de un adaos voluminos, aduce la cunoștința opiniei publice măsurile organizatorice luate în legătură cu hotărîrea de a fonda un ziar comun. Între altele se arată că organul de presă comun al naționalităților oprimate urma să apară de două ori pe zi la Viena. În acest sens s-a constituit o societate pe acțiuni cu un capital de bază proiectat la 500 000 de zloți. Fiecăreia dintre naționalitățile aliate îi revenea din această sumă o cota parte. Croaților, de exemplu, li s-au repartizat 50 de acțiuni a cîte 1000 de zloți fiecare. Autorul memorandului demonstra optimist că în decurs de trei ani bugetul ziarului va deveni activ. Această opinie e sprijinită de F. Raćky, dar J. Strossmayer nu va fi în stare să adune o atare sumă[11].

Problema aderării croaților la alianța naționalităților asuprite a actualizat-o în august 1893, cu mare răsunet european, președintele P.N.R.,

---

[10] *Ibidem;* Státni ústředni archiv Praha, Pražské mistrodržitelstvi (Arhiva centrală de stat din Praga; în continuare prescurtat S.U.A.P.M.), ms. 1, 16, 1, 2535, 6171, pres. 1893.

[11] Archiv Jugoslovenske Akademije znatnosti i umjetnosti, Zagreb (Arhiva Academiei Jugoslave; în continuare prescurtat: A.J.A.Z.U. Zagreb) Ostavština J. J. Strossmayera, G. Eim (scrisoarea lui J. J. Strossmayer către Eim) 23-V-1893; F. Šišič, Korespondencija F. Raćki, J. J. Strossmayer (Corespondența dintre F. Raćki, și J. J. Strossmayer), I—IV, Zagreb, p. 373.

dr. I. Rațiu, cu ocazia unui interviu acordat agenției Reuter. În interviul său, liderul român susținea că n-a ieșit din actualitate varianta maximală a unui mare ziar comun, deși croații au propus încă în mai doar un sprijin minimal de 1000 de zloți[12]. Fără îndoială că în calculele lor conducătorii coaliției naționalităților contau și pe un sprijin financiar din afara monarhiei dualiste, îndeosebi de la București. Prin urmare se pare că numai în aparență aceste calcule erau naive. După declarația făcută corespondenților agenției Reuter de către I. Rațiu, principala piedică în calea făuririi unei alianțe largi a reprezentant-o cererea cehilor ca românii să publice o declarație împotriva Triplei alianțe[13].

Interviul președintelui P.N.R. a fost preluat și publicat și de „Agramer Tagblatt". Partea referitoare la tratativele cu croații nici n-o comentează aprobativ, dar nici n-o dezminte[14].

Pînă la urmă proiectul maximal al fondării unui bicotidian comun se va dovedi irealizabil din lipsă de mijloace financiare. S-a adoptat, de aceea, o variantă minimală, care ar fi trebuit să ducă la întemeierea unei reviste săptămînale de limbă germană, comună alianței naționalităților oprimate. Dar și această variantă necesita fonduri bănești, ce trebuiau strînse tot prin repartizarea unei cote minime de acțiuni pe seama fiecărei naționalități. Din motive obiective și subiective nici suma minimă n-a putut fi strînsă, astfel că și a doua variantă a fost abandonată[15]. De fapt s-a optat pentru o a treia variantă, care trebuia să se concretizeze în apariția unui organ de presă destinat informării opiniei publice europene. În această direcție un rol important a jucat organul Ligii culturale de la București. În interiorul monarhiei dualiste și-a asumat acest rol, cu unele rezerve, revista cehă de limbă germană „Politik" de la Praga. Cu ocazia congresului naționalităților, redactorul acestui ziar a declarat în mod oficial: „Cred că într-o mare măsură ar folosi naționalităților nemaghiare, dacă doleanțele și plîngerile lor și le-ar publica într-o revistă accesibilă opiniei publice din străinătate; în această privință cea mai indicată ar fi „Politik"; sîntem dispuși să publicăm, atît

[12] *Ibidem*, p. 36: „Die Anregung zur Gründung eines solchen Journals wurde der von einzelnen Mitgliedern der am Anfang dieses Jahres in Wien tagenden Conferenz der unterdrückten oesterreichisch-ungarischen Nationen gegeben". Și prin această declarație făcută croaților, Eim se pronunță pentru participarea „Tinerilor cehi" la consfătuirea de fondare a alianței, ceea ce aruncă mai multă lumină asupra greșelii lui Urban; *Problémy slovenského narodního hnutí na konci 19 století*, Praha, 1972, p. 36.

[13] În problema fondării unui ziar comun al opoziției naționalităților oprimate din Ungaria a se vedea Memorandul Partidului Național Slovac adresat Rusiei, prin care cerea un ajutor bănesc în vederea subvenționării lui (p. 22); Literárny Archiv Matica Slovenskej Martin, (Arhiva literară Matica Slovenska Martin; în continuare prescurtat = L.A.M.S.); vezi scrisoarea adresată de K. Ruppeltova lui J. Skultéty cu data de 25 februarie 1892), Pz. A. Halašu 37 x 2. 37 x 3, *Op. cit.*, p. 35, (chiar și poliția „cezaro-regească" a dat ziarului proiectat denumirea „Confederation", pe baza manifestelor germane și franceze interceptate); S.U.A.P.M., ms. 8, 1, 16, 1, 2622 din 1893.

[14] *Agramer Tagblatt*, nr. 177 din 1893.

[15] L.A.M.S., ms., 37, u 62.

de des cît va fi nevoie, știri despre mișcarea națională din Ungaria, despre cererile naționalităților . . . rugăm însă să vă aduceți aportul, ca din tabăra slovacă, sîrbă și română să primim cît mai multe știri veridice, demne de a fi publicate.[16]

Anul 1893 a adus, așadar, o intensificare a activității pentru încheierea alianței naționalităților asuprite. Ziarele de limbă germană ale cehilor și croaților publică tot mai des știri despre acțiunile întreprinse de slovaci, dar și de români. Foarte probabil că știrile despre activitatea centrului sibian al P.N.R. erau furnizate de gazetarul slovac Gustav Augustiny[17]. Îndeosebi revista croată „Agramer Tagblatt" a devenit o tribună, care a contribuit într-o măsură importantă la informarea opiniei publice europene asupra problemei naționalităților din Austro-Ungaria. Activitatea ei pe această linie era o urmare directă a contactului stabilit între opoziția croată unită și reprezentanții naționalităților din monarhia dualistă. Problema alianței naționalităților a fost ridicată chiar și în Soborul sau parlamentul croat de către pravașul Kumičić. Plin de entuziasm și euforie poetică, el sublinia, cu ocazia cuvîntării ținută în chestiunea bugetului, că „în cadrul monarhiei se ridică cehii, slovacii, croații și românii"[18]. Dintre materialele informative mai importante ale revistei „Agramer Tagblatt" merită să fie menționat articolul de fond din 18 martie 1893 cu titlul *Politica religioasă și naționalitățile din Ungaria*. Articolul trece în revistă mișcarea de rezistență comună a naționalităților. Două luni mai tîrziu în nr. 77 din mai, revista croată va publica un alt articol de fond intitulat: *Cuvîntul de onoare*. Prin el se polemiza cu cunoscutul pamflet al lui G. Kosztelski. În numărul din 9 iunie 1896 revista din Zagreb relua din ziarul monden „Münchener Allgemeine Zeitung" un articol: *Despre mișcarea națională din Ungaria*. În legătură cu conferința națională a românilor transilvăneni din 11 iulie 1893, „Agramer Tagblatt" publică articolul: *Lupta națională din Ungaria*. Autorul articolului elogiază energia și talentul organizatoric al liderilor P.N.R., atrăgînd astfel în mod special atenția opiniei publice europene asupra activității românilor transilvăneni. Prezența dr-lui Štefanovič la conferința de la Sibiu este apreciată drept proclamare oficială „a alianței românilor cu slovacii". În nr. 169, revista din Zagreb recționează la acuza adusă de ziarul „Egyetértés" că s-ar fi realizat o alianță a românilor atît cu slovacii, cît și cu croații, invocînd telegrama de salut trimisă de aceștia din urmă conferinței naționale de la Sibiu. În acest sens în „Agramer Tagblatt" se scrie: „Außer dem Anschlusse der panslawistischen Agitatoren an die dako-rumänischen Hetzer ge-

[16] P. Petrus, *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského* (Corespondența lui Svetozár Hurban Vajansky), vol. I—II, Bratislava, f.a. (v. scrisoarea din 26. VII. 1895 trimisă de la Praga).

[17] Idem, p. 67, (A. Pietor se plînge de taxele mari percepute asupra telegramelor și corespondenței); *Agramer Tagblatt* nr. 60, 69, 71, 73, 84 și altele din 1893.

[18] M. Gross, *Geneza Frankove stranke* (Crearea partidului lui Frank) în Historijski zbornik, XVII, 1964, p. 54.

langte auf der hermanstädter Konferenz auch der Anschluss der kroatischen Ultras zum Ausdrucke“[19].

După conferința națională a românilor, organul de presă pentru străinătate al opoziției croate și-a concentrat atenția asupra măsurilor represive luate de autoritățile burghezo-moșierești din Ungaria împotriva sărbătoririi jubileului lui Jan Kollár în Slovacia. Încă în numărul din 31 iulie 1893 publică în această direcție un articol de fond, scris probabil de dr. Štefanovič. Urmează apoi alte însemnări și telegrame din Slovacia în numerele din august. Deosebit de sugestiv poate fi considerat, prin titlul său, articolul apărut în ziua de 5 din această lună: *Stare excepțională în Ungaria de sus*.

Revista croată urmărește cu atenție și activitatea de popularizare a alianței naționalităților desfășurată de presă bucureșteană. De pildă, din jurnalul bucureștean „Românul“, apărut în 2 august 1893, „Agramer Tagblatt“ preia și face publică următoarea afirmație a președintelui P.N.R.: „Coaliția românilor cu croații și slovacii, pe scurt cu toate naționalitățile nemaghiare, constituie un pas important făcut înainte“. Ținînd cont de atitudinea favorabilă a revistei croate față de problema alianței naționalităților oprimate, apare interesantă, deși curioasă, polemica deschisă prin articolul din 4 august 1893: *Unitatea între români și croați cu privire la acțiuni comune*. În articol se contestă dreptul organului semioficial „Agramerica“ de a purta în numele croaților tratative ocolite prin intermediul prietenului intim al banului N. Crnkovič.

Pînă la urmă, deși tratativele purtate cu croații vor continua și în primele luni ale anului 1894, liderii opoziției acestora au declarat deschis că nu vor participa la congresul naționalităților din motive de securitate statală. Cu toată opoziția puternicei minorități sîrbe din Trojjedinica față de o atare atitudine, ei refuză să sprijine chiar și cerința cardinală a programului congresului și anume aceea a autonomiei Transilvaniei. Motivul adoptării unei astfel de atitudini se explică prin teama burgheziei croate de a nu crea un precedent istoric pentru revendicările sîrbilor din Croația. Trebuie precizat că sîrbii formau o treime din totalul populației Croației. În tot cazul, această activitate politică de culise a trezit un viu interes în cadrul cercurilor diplomatice[20].

Liderii burgheziei sîrbe din Trojjedinica s-au ridicat împotriva atitudinii negativiste a opoziției croate. Ei s-au raliat mișcării care avea drept țel întrunirea congresului alianței naționalităților din Ungaria. La Sriemske Karlovice s-a ținut o adunare a reprezentanților naționalității sîrbe, în primăvara anului 1894, cu 15 000 de participanți. Adunarea a adoptat o rezoluție, care a constituit în realitate codificarea amenda-

[19] *Agramer Tagblatt*, nr. 31, 77, 93, 109 și 169 din 1893.

[20] Kemény, G., *Iratok a nemzetiségi kérdésről Magyarországon 1867—1913* (Acte de problematică națională din Ungaria 1867—1913), vol. II, Budapest, f.a., p. 281; (v. informația banului Croației din 23. II. 1894 în Országos Levéltár. Miniszterelnök. (Arhivele de Stat. Actele prim-ministeriale), Budapest, nr. 1902 din 1893; vezi și știrea transmisă de la București de ambasadorul Austro-Ungariei în 4 august 1893 referitoare la interviul lui I. Rațiu (B.M. III, 478 din 1894).

mentului orientării politicii sîrbe în cadrul monarhiei dualiste. Totodată ea a dat o împuternicire delegaților aleși pentru congres în numele întregii națiuni sîrbe din Voivodina și Croația. Redactorul de la „Zastava", E. Gavrila, unul din inițiatorii congresului, amintește că „a fost necesar mult timp ca sîrbii din Trojjedinica să se convingă să între în acea mișcare ... și abia după ce s-a ajuns la aceasta, sîrbii din Zagreb i s-au atașat"[21].

La începutul lunii mai din 1894 a avut loc la Arad adunarea la fel de impunătoare a românilor, cu zeci de mii de participanți. În semn de solidaritate, la miting a fost prezentă și o delegație sîrbă. Cercurile croate au trimis telegrame de salut. Referindu-se la adunarea de la Arad, ziarul slovac „Naródnye noviny" consemnează în numărul său din 8 mai 1894, că ea s-a desfășurat sub „lozinca solidarității sîrbo-croate-române". Chiar dacă reprezentanții croaților n-au fost prezenți direct la acțiunile publice ale sîrbilor și românilor în cadrul mișcării de alianță, indirect au contribuit la dezvoltarea activității politice la nivelul partidelor naționalităților din Ungaria. Acest fapt s-a oglindit, de pildă, în creșterea numărului de materiale informative cu caracter slovacofil primite și publicate de „Obzor", principalul organ de presă al opoziției croate.

Mitinguri cu caracter politic s-au desfășurat bineînțeles și în Slovacia. Veritabile adunări populare au avut loc la Modra, Mošovce și Martin. Ele vor culmina cu o adevărată tabără a poporului, formată din participanți din 30 de comune situate în Slovacia centrală și sudică. La fiecare din aceste adunări s-au ales delegați pentru congresul naționalităților oprimate din Ungaria.

Așadar, în prima jumătate a ultimului deceniu ale veacului al XIX-lea și îndeosebi în anii 1893—1894 s-a dezvoltat în masele populare din Slovacia, Transilvania, Banat și Voivodina o largă acțiune de orientare politică, menită să întărească colaborarea naționalităților asuprite. Acțiunile de colaborare a acestor naționalități, care vizau democratizarea vieții publice din Ungaria, nu s-au rezumat numai la mitinguri populare prilejuite de alegerea delegaților pentru congres. Ele s-au manifestat deosebit de viguros prin intermediul organelor de presă ale naționalităților. De asemenea prin demonstrații de solidaritate prilejuite de procesele politice. Astfel de acțiuni de solidaritate s-au produs mai ales cu prilejul monstruosului proces memorandist de la Cluj din luna mai 1894, soldat cu condamnarea la închisoare pe diferite termene a membrilor C.C. al P.N.R. O formă de solidarizare a reprezentat-o și apărarea unora dintre memorandiști de advocați cu prestigiu slovaci și sîrbi. Răsunetul internațional al procesului memorandist, și îndeosebi acțiunile de solidarizare cu memorandiștii ale sîrbilor și slovacilor, au contribuit fără îndoială la întărirea frontului comun al naționalităților oprimate. În același timp au creat o conjunctură favorabilă trecerii la faza finală a pregătirii congresului. Un pas important în această direc-

[21] E. Gavrila, *Politika*, Beograd, nr. 888 din 4. II. 1934; A. Vrabacky, *Počiatky Malej Dohody*. (Începuturile Micii Înțelegeri), în *Prúdy*, 1934, p. 18.

ție l-a constituit conferința secretă a liderilor slovaci și români din martie 1895 de la București. La ea au participat din partea slovacilor Mudroň, Štefanovič și S. Daxner. Cheltuielile le-au suportat românii. Consfătuirea s-a soldat cu elaborarea programului tactic și strategic al activității politice ulterioare. Tot acum s-a fixat data congresului pentru 10 august 1895 și s-a aprobat Memorandul ce urma să fie adresat celor trei popoare în preajma întrunirii lui.

Trecerea la pregătirea fazei finale a congresului naționalităților a coincis cu schimbarea de guvern în Ungaria, locul cabinetului demisionar al lui Wekerle fiind luat de cel al baronului Bánffy. Sub presiunea situației internaționale și sub cea a adîncirii crizei dualismului, noul premier n-a putut ignora problema națională, dar a încercat s-o minimalizeze. Referindu-se la acțiunea de solidarizare a naționalităților, el a declarat oficial: „nu subapreciez această mișcare, dar nici nu o consider în măsură să ne provoace temeri serioase... în fond, chiar dacă mișcarea naționalităților este mai pronunțată ca altădată... trebuie privită în raport cu politica religioasă“[22].

Guvernul Bánffy n-a fost confruntat însă numai cu intensificarea luptei naționalităților, ci și cu amplificarea mișcării muncitorești. Sărbătorirea zilei de 1 mai a luat în 1895 o amploare nemaiîntîlnită în anii anteriori. Acum au editat socialiștii slovaci unul din primele lor manifeste intitulat: *Cuvînt către poporul muncitoresc slovac*. În manifest s-au formulat o serie de revendicări cu caracter politic și social, printre care votul universal și ziua de muncă de 8 ore. Manifestul ataca direct și asuprirea națională cu cuvintele: „slovacii sînt priviți ca și cum n-ar fi oameni, numai pentru simplul motiv că vorbesc slovăcește... nu avem școli slovace și deci educația este lăsată pe seama unor învățători, preoți și funcționari, care nici nu știu bine să poarte o discuție cu noi“. Adoptînd un astfel de ton, mișcarea socialistă dovedea o atitudine înaintată și sprijinea evident lupta împotriva oprimării naționale[23].

După ce data congresului naționalităților a devenit cunoscută, opoziția croată a continuat să sprijine mișcarea de alianță, stimulînd constant coordonarea luptelor de eliberare națională[24]. Și mai activ s-a manifestat opoziția sîrbă din Croația, care — după cum s-a arătat mai sus — s-a raliat încă din 1894 acțiunii de sprijinire a colaborării naționalităților oprimate[25]. Chiar și în tabăra opoziției croate, radicalii mic-

[22] *Slovenskaja narodnje novini* (Gazeta poporului slovac), Bratislava, nr. 46 din 18 aprilie 1895.

[23] Fővárosi levéltár Budapest, Főkapitányi iratok (Arhiva capitalei Budapesta, actele comisariatului suprem de poliție. În continuare prescurtat: FL — FKpt), ms. 310/1895.

[24] *Obzor* (Orizont) din Zagreb publică în numărul din 3 iulie 1895 o telegramă din Bratislava despre lupta luteranilor slovaci pentru autonomie religioasă, iar în numărul din 11 iulie 1895 articolul de fond *Glasovi iz Ugarske* (Glasuri din Ungaria).

[25] *Zastava* (Drapelul) din Novi Sad dă publicității în mai multe numere din 1895 telegramele din Zagreb adresate Congresului naționalităților, iar *Srbobran* (Apărătorul sîrb) reproduce *Prevolanie* (Manifestul) în nr. 111 și 114 din 1895.

burghezi criticau atitudinea oficială rezervată față de mișcarea de alianță[26]. În schimb „Agramer Tagblatt", în calitatea sa de organ neoficial al mișcării de alianță pentru străinătate, publică sistematic și în prima jumătate a anului 1895 informații privind problema națională. Astfel a procedat de exemplu în 24 iulie 1895, adică a doua zi după aducerea la cunoștința publicului a manifestului către congres, cînd în coloanele sale a apărut telegrama originală primită de la Sibiu despre consfătuirea de la Novi Sad. În opoziție cu „Obzor", care adopta o atitudine pasivă față de conferință de la Novi Sad, „Agramer Tagblatt" nu se mulțumește să parafrazeze manifestul, ci publică un articol de fond cu titlul: *Congresul naționalităților din Ungaria*. Deși confirmă neparticiparea opoziției croate la congres, autorul articolului analizează cu competență programul de desfășurare a lucrărilor acestuia. În articolul de fond se mai emite părerea că la congres popoarele aliate vor părăsi pasivismul politic și deci la viitoarele alegeri parlamentare vor participa la desemnarea deputaților. Această opinie demonstrează că problema părăsirii tacticii pasiviste și a trecerii la un nou activism a constituit unul din subiectele principale discutate cu ocazia tratativelor purtate anterior de opoziția croată cu liderii celorlalte naționalități în vederea formării unui bloc comun. De altfel, organul de presă de limbă germană al croaților amintește că pe de o parte lipsa de unitate între naționalități, iar pe de altă parte pasivitatea, au contribuit la întărirea regimului de supremație al moșierimii și burgheziei maghiare. De aceea, autorul articolului de fond afirmă că congresul ar trebui să ducă practic la formarea unui partid politic al naționalităților din întreaga Ungarie, care să joace și în viitor un rol coordonator în activizarea luptei lor, la fel ca și în perioada pregătitoare. Această idee notabilă, apărută în perioada de pregătire a congresului, a fost viu comentată și de presa străină. În argumentarea largă din „Agramer Tagblatt" e dezbătută și atitudinea opoziției croate față de congres, motivîndu-se neparticiparea oficială a reprezentanților croaților. Materialul a fost reprodus de ziarul slovac de la Martin „Národnje noviny" în numărul său din 30 iulie 1895[27].

Adoptînd o atitudine consecventă de simpatie față de mișcarea de aliere a slovacilor, românilor și sîrbilor, „Agramer Tagblatt" arată că în timp ce aceste naționalități tind să-și creeze teritorii autonome, în care să poată exercita puterea politică, croații urmăresc să-și recapete „dreptul la stat autonom". În același timp „recunoscînd deschis că a dat sprijin naționalităților, revista din Zagreb salută congresul acestora și-i urează să-și încheie cu succes opera sa".

Se impune totuși să se clarifice că organul de presă al burgheziei croate înfățișa deformat țelurile politice ale coaliției partidelor naționale în sensul că s-ar fi limitat doar la reprezentarea în parlament. Încă

[26] Archiv Národniho Musea, Praha (în continuare prescurtat = A.N.M. Praga), scrisoarea lui F. Hdavácka adresată lui S. Radić la data de 4 ianuarie 1895.
[27] *Národnjié noviny*, nr. 88 din 30-VII-1895.

înainte de congres ziarul sîrb „Zastava" a prezentat detaliat şi explicit ţelurile politice ale mişcării. La rîndul lui, „Obzor", organul de presă al Partidului naţional independent croat, a publicat articolul *Două congrese* în numărul său din 30 iulie 1895. Referindu-se la activitatea de dinainte de congres, autorul articolului aminteşte de intrigile aparatului de stat al monarhiei dualiste, menite să creeze neînţelegeri în mişcarea de alianţă. În acest sens face referiri la diferendele dintre românii bănăţeni şi sîrbi (determinate mai ales de problema averilor bisericeşti avute în comun înainte de emanciparea episcopiei româneşti de sub tutela ierarhică a mitropoliei sîrbeşti de la Karlowitz). În încheierea comentariului din organul oficial al opoziţiei croate se exprimă deplinul sprijin faţă de mişcarea de alianţă cu cuvintele: „ne bucură acest congres şi îi urăm multe succese".

Pînă în ajunul congresului presa slavă va exercita presiuni asupra opoziţiei croate unite pentru a o determina să-şi schimbe hotărîrea de a nu fi reprezentată printr-o delegaţie în 10 august la Pesta. Ziarul ceh „Národni listy", de exemplu, publică două articole privitoare la poziţia oportunistă a croaţilor, care au avut un larg ecou internaţional. În ambele este dezaprobată neparticiparea opoziţiei croate la congres, considerat pe bună dreptate cea mai importantă acţiune de solidarizare a naţionalităţilor oprimate.

Invocînd cunoscutele argumente constituţionale, „Obzor" a replicat la învinuirile aduse, că chiar dacă unii croaţi din regiunea Drava ar merge în parlamentul de la Budapesta, acest lucru va necesita multă atenţie, pentru ca ei să nu facă front comun cu deputaţii unguri „în ceea ce priveşte [illegible]stiunile interne".

Dar, cu toată această atitudine opoziţia croată n-a putut evita nici amestecul tot mai pronunţat al Budapestei în autonomia statală, nici accentuarea tendinţelor de maghiarizare. Din punct de vedere obiectiv-istoric al evoluţiei mişcărilor social-politice progresiste, scindarea forţelor de eliberare naţională în Ungaria a constituit o gravă greşeală. Ulterior, însă, în presa croată, deşi se încearcă justificări, totuşi se acceptă, în general, această învinuire, indeosebi după succesul repurtat de congres şi în urma largului răsunet internaţional pe care l-a produs. Ziarul „Obzor" recunoaşte că prezenţa croaţilor la Budapesta ar fi fost pozitivă, dar exprimă părerea că ar fi constituit un pretext pentru guvernanţii unguri de a interveni în afacerile interne ale Croaţiei[28].

Unul din obstacolele mai importante în realizarea unei apropieri mai concrete a opoziţiei croaţilor de alianţă l-a reprezentat concurenţa şi antagonismul dintre burghezia lor şi cea a sîrbilor. Ca exemplu poate servi articolul *Elementul necroat la Zagreb*, apărut în „Obzor" chiar în perioada de pregătire a congresului. Autorul articolului etichetează cu

[28] *Obzor*, din 31-VIII-1895; v. şi nr. 178 şi 199 din acelaşi an; A. Lebl, *Hrvatsko pitanje kroz prizmu ugarskog parlamenta 1892—1918* (Problema croată prin prizma parlamentului ungar între 1892—1918), H. Z. XVII, 1964, p. 260.

calificativul de șovin anticroat pe redactorul ziarului sîrb „Zastava". Prin urmare, divergențele opoziției pe scena politică internă croată au constituit o barieră de netrecut în procesul integrării mai intensive în acțiunea de alianță a naționalităților asuprite. Însăși revista „Agramer Tagblatt" se face ecoul atitudinii programatice a opoziției croate în articolul de fond apărut în numărul său din 2 august 1895 cu titlul: *Congresul naționalităților și sîrbii din Croația.* Cel ce l-a redactat își exprimă mirarea că mișcarea congresistă a stîrnit un atît de larg ecou în rîndurile populației sîrbe din Trojjedinica. După el, un astfel de ecou nu era de așteptat. Organul opoziției croate moderate declară în cele din urmă că „participarea activă la lupta din Ungaria ar fi creat primejdia ca națiunea politică unită din Croația să fie coborîtă de unguri la nivelul naționalităților și le-ar fi oferit pretextul pentru nerespectarea autonomiei". În realitate opoziția constituțională croată prezenta mișcarea procongresistă a sîrbilor din Trojjedinica drept primejdioasă pentru platforma ei politică oportunistă. „Agramer Tagblatt" califică proclamația de salut adresată congresului de către sîrbii din Ruma, Vukovar și alte orașe drept un act „ciudat și nechibzuit". Autorul comentariului susține demagogic, că nici reprezentanții naționalităților nu și-ar dori „o asemenea compromitere" a propriei lor lupte. Așadar, concepția politică mic-burgheză a opoziției croate a determinat-o ca împreună cu Partidul unionist guvernamental să obstrucționeze congresul și să se opună cu tărie participării la lucrările lui a reprezentanților unei treimi din populația Croației. În felul acesta opoziția unită croată s-a postat în mod obiectiv pe pozițiile regimului burghezo-moșieresc ungar. Dar cu toată atitudinea obstrucționistă a opoziției croate, reprezentanții sîrbilor din Croația au fost prezenți la Congres, iar populația sîrbă rămasă acasă i-a adresat telegrame de salut. „Zastava" publica în nr. 120—130, de pildă, telegrame de salut adresate Congresului de către sîrbii din Vincovice, Vukovar, Mitrovica, Šid, Ilok și din alte orașe situate în bănia Croației. În numărul său din 1895 a apărut și următoarea telegramă adresată de organizatorii congresului de la Budapesta către populația sîrbă din Croația: „Astăzi au venit sîrbii din Trojjedinica să se pronunțe în favoarea congresului; ei au fost entuziast și furtunos aplaudați". „Zastava" a redat în paginile sale și telegrame de salut ale sîrbilor din Dalmația. A citat, de asemenea, articolul pozitiv al ziarului „Dubrovnik" referitor la congres. A reprodus, la fel, și un articol de fond din „Glas Crnogorca" (Vocea Muntenegrului), în care se cuprinde și afirmația că în urma congresului se va realiza unificarea politică a sîrbilor din monarhia dualistă.

Congresul a reactualizat și a potențat așadar unele animozități și diferende între burghezia sîrbă și cea croată. El nu a afectat însă cu nimic atitudinea opoziției croate față de slovaci. Dovada în acest sens este preluarea de către „Obzor", în numărul său din 8 august 1895, a celei mai mari părți a articolului de fond din „Národnje noviny" scris de dr. M. Štefanovič (unul din principalii inițiatori ai congresului).

Preluarea articolului din „Národnje noviny“ poate fi considerată drept o tendință de atenuare a diferendelor dintre croați și slovaci privitoare la congres. Tendința se oglindește și într-un alt material apărut în „Obzor“ din 9 august 1895. Materialul reprezintă un comentariu programatic și are titlul: *Croații din Ungaria și congresul naționalităților*. Comentariul vrea să indice că potențial națiunea croată se va alătura mișcării de alianță. Semnificativă poate fi considerată următoarea reproducere despre congres a ziarului bunevaților din articolul apărut în „Suboticke novine“, care, deși organ de presă guvernamental, rezumă ideea: „Și noi bunevci și sopci vom fi cu sufletul și cu gîndul la Congres, pentru că toate cîte îi frămîntă pe sîrbi, slovaci și români ne privesc și pe noi“[29].

Activitatea organizatorică și agitația largă a opozițiilor naționale din teritoriile slovace, românești și iugoslave ale monarhiei dualiste, încurajate de cercurile politice din România, Cehia și parțial din Serbia, au asigurat o participare reprezentativă la congres. La congres au participat în jur de 1000 de delegați ai celor trei naționalități, recrutați dintre cei mai buni activiști politici și culturali. La succesul trimiterii reprezentanților cei mai autorizați a contribuit fără îndoială atmosfera de agitație creată în masele populare în săptămînile de dinainte de Congres. Sprijinul maselor largi ale slovacilor, românilor și iugoslavilor este reflectat de conținutul celor peste 300 de telegrame, care au sosit în semn de solidaritate cu participanții la lucrările congresului. Aprobarea însăși a congresului a fost rezultatul presiunilor interne și externe exercitate asupra guvernului baronului Bánffy.

Congresul naționalităților asuprite din Ungaria s-a desfășurat în 10 august 1895 la hotelul „Național“. El a constituit un eveniment unic de acest fel în lupta de eliberare națională a popoarelor din Austro-Ungaria. În același timp a reprezentat și cea mai importantă manifestare solidară a opoziției unite a naționalităților de la pertractarea dualismului.

Congresul a fost planificat inițial pe mai multe zile. Dar din cauza atitudinii amenințătoare a poliției și a incidentelor puse la cale de elementele provocatoare și agresive ale șovinismului ungar, n-a putut dura decît o zi. Participanții au fost nevoiți să se rezume la adoptarea programului activității comune și la alegerea unui comitet format din 12 membri drept organ executiv al alianței naționalităților. Acestui comitet îi revenea sarcina de a conduce organizatoric politica de coaliție a opoziției naționalităților, de a convoca viitoarele congrese și de a informa opinia publică despre situația în care se găseau cele trei popoare asuprite din Ungaria. Congresul a desemnat în comitet: a) din partea slovacilor pe dr. M. Štefanovič, dr. P. Mudroň, dr. Samo Daxner și dr. J. Vanovič; b) dintre români pe dr. I. Rațiu, dr. V. Lucaciu, I. Co-

[29] *Zastava*, nr. 115 din 1895.

roianu și V. Mangra; c) din rîndurile sîrbilor pe E. Gavrila, D. Cvejić, N. Joksimović și S. Mališević.

Guvernul baronului Bánffy nu putea însă recunoaște comitetul. Cu ocazia unui interviu apărut în „Neues Wiener Tagblatt" din 13 august, primul ministru s-a grăbit să anunțe că va interzice comitetul executiv al alianței naționalităților. Nefiind recunoscut oficial, comitetul executiv va fi nevoit să activeze ilegal. El va viețui pînă la începutul veacului al XX-lea, dar menținerea lui în ilegalitate, precum și frămîntările provocate de problema trecerii la un nou activism, l-au împiedicat să desfășoare o activitate susținută și să convoace un alt congres.

Cele 22 de puncte ale programului depășeau revendicările înguste de pînă atunci, care se rezumaseră cu precădere la dreptul folosirii limbilor naționale în toate domeniile de activitate. Printre revendicări figurau o democratizare reală a întregii societăți din Ungaria și o largă autonomie național-politică și culturală pentru popoarele subjugate. Îndeosebi cererea privind autonomia a speriat guvernul burghezo-moșieresc, deoarece ea reprezenta o modalitate pentru naționalități de a participa la puterea politică pe plan local și chiar central. Groful Bánffy a și caracterizat această revendicare drept pretenție de federalizare a Ungariei. „Volksstimme", ziarul Partidului Social-Democrat, în pofida poziției sale contradictorii, a luat apărarea Congresului împotriva atacurilor cercurilor oligarhice guvernante. Organul de presă social-democrat a evidențiat îndeosebi revendicarea democratizării vieții politice prin introducere votului universal și secret. În cadrul mișcării socialiste internaționale, cel mai important sprijin l-a acordat congresului primul partid social-democrat al iugoslavilor apărut în Croația. În articolul redacției jurnalului acestui partid, „Sloboda" (Libertatea), se scria deschis: „dacă lupta naționalităților aliate din Ungaria se va purta pentru democratizarea țării, ea va fi sprijinită de toți oamenii progresiști . . . noi, socialiștii, ca apărători legitimi ai drepturilor tuturor naționalităților, salutăm cu simpatia această mișcare!" Pe astfel de baze evaluează și cele mai recente sinteze marxiste rolul congresului ca punct de plecare pentru colaborarea tactică și cea strategică de perspectivă dintre social-democrație și mișcările democratice naționale în vederea răsturnării regimului reacționar habsburgic.

Revendicarea privind introducerea votului universal și secret ca mijloc de democratizare a vieții politice se cuprindea în punctul 9 al programului adoptat la congresul naționalităților. Atitudinea dușmănoasă a cercurilor guvernante și aprecierea pozitivă a social-democrației față de punctul 9, evidențiază că această revendicare a fost cea mai importantă dintre deciziile congresului. Ea va fi formulată de aici înainte în mod constant și de mișcările naționale și de social-democrație, pînă la destrămarea monarhiei dualiste. Istoricul sovietic Islamov citează un raport polițienesc, în care se atrage atenția autorităților că slovacii „din

județele de nord își pun în dreptul de vot universal speranțe ce depășesc orice limite"[30].

Ziarele opoziției croate au continuat să dea importanță congresului și în zilele imediat următoare desfășurării lui. Astfel, la 12 august 1895 „Agramer Tagblatt" dă informații cititorilor despre modul cum au decurs lucrările congresului în articolul de fond: *Congresul naționalităților*. Mai important poate fi considerat însă comentariul intitulat: *Acțiunea naționalităților din Ungaria*. Comentariul se pronunță cu hotărîre în favoarea alianței congresiste și combate în același timp acuzele aduse congresului de către presa guvernamentală, potrivit cărora el ar fi reprezentat „o trădare a țării". „Agramer Tagblatt" precizează că congresul n-a pus în discuție problema integrității Ungariei.

Un referat despre congres dă publicității și gazeta „Obzor" în numărul său din 12 august 1895. Trebuie precizat că în acest ziar a apărut și articolul polemic *Strah Srbobrana*, cu caracter polemic la adresa poziției sîrbilor față de congres. Cel mai important material din „Obzor" este acela din 19 august cu titlul semnificativ: *Succesul congresului naționalităților nemaghiare*, scris probabil de slovacul V. Hurban.

După cum s-a mai subliniat, de pe pozițiile cele mai avansate a făcut aprecieri asupra congresului organul de presă al social-democraților croați. În comentariul ziarului „Sloboda" din 15 august 1895, combătîndu-se atacurile presei burghezo-moșierești, se arăta ca „vitejii" ce scriau împotriva congresului nu erau capabili să ofere un program mai democratic în favoarea naționalităților decît cel adoptat de congresiști. În realitate, dacă în Ungaria s-ar întroduce dreptul de vot universal toată grandomania celor aflați la putere „ar zbura ca pleava în vînt". Unul dintre cei mai de seamă istorici iugoslavi, B. Vranešević, subliniază că „social-democrația mondială a recunoscut caracterul democratic al programului congresului"[31].

Se impune să se precizeze că în cadrul mișcării procongresiste s-au aplanat numai temporar deosebirile de vederi și concepții dintre grupările burgheze și mic burgheze care o compuneau. Unele din aceste grupări aveau o orientare liberală moderată, iar altele una mai radicală progresistă. Atît la sîrbi și slovaci, cît și la români, unele elemente s-au pronunțat pentru activismul electoral, iar altele pentru continuarea rezistenței pasive față de alegerile parlamentare. Într-o notă secretă trimisă de reprezentantul diplomației ruse de la Budapesta se exprimă opinia că adoptarea de către congres a platformei de rezistență pasivă a constituit „o mare greșeală".

Importanța politică practică a congresului rezidă în faptul că a reușit să creeze unitatea partidelor de opoziție orășănești și mic burgheze, care se situau în fruntea mișcărilor naționale. Programul adoptat

[30] G. M. Islamov, *Političeskaja borba v Vengrii v načale XX veka*, Moskva, 1959, p. 214.

[31] B. Vranešević, *Vedecky prispevok Milána Krajčoviča* (Lucrare științifică a lui Milan Krajčovič), p. 63.

de congres va servi drept bază partidelor aliate ale naționalităților pentru pregătirea terenului trecerii la noul activism în primii ani ai secolului al XX-lea. Indeosebi în Slovacia a influențat pozitiv înviorarea activizării politicii interne. Ziarul „Narodnje novinyi" creionează în articolul său de fond din 13 august 1895 importanța congresului cu cuvintele: „de la memorabila epocă din 6 și 7 iunie 1861 pînă azi 10 august nu s-a întîmplat în cadrul vieții noastre politice nimic ce s-ar putea compara cît de cît cu aceste clipe!" Mai trebuie adăugat că din mișcarea congresistă a fost înlăturat clerul superior și populismul, care tocmai atunci se năștea.

Congresul naționalităților a avut o importanță și mai mare din punct de vedere istoric prin răsunetul său internațional. Istoricul maghiar marxist J. Perényi scrie în acest sens printre altele: „Congresul a provocat un viu răsunet în Ungaria și în afară; începînd cu această perioadă problema națională e analizată sistematic în politica externă, iar articolele despre metodele de asuprire a naționalităților din Ungaria au cauzat daune colosale prestigiului monarhiei austro-ungare". La rîndul său specialistul iugoslav V. Vukovič aprecia că datorită congresului opinia politică internațională a reușit să înțeleagă, că alături de problema balcanică și cea ungară „constituia o primejdie pentru pacea mondială".

Legătura dintre congresul naționalităților din Ungaria și congresul interparlamentar al păcii, care s-a ținut zece zile mai tîrziu la Bruxelles, este cunoscută. Mai ales cercurile politice românești vor folosi prilejul pentru a desfășura o intensă acțiune cu un pronunțat caracter propagandist la nivel european. Pe piața cărții europene au apărut lucrările istorice cu caracter programatic pentru mișcarea națională scrise de E. Brote și G. Ocasian. Iată dece răsunetul internațional al congresului primește o înaltă apreciere și din partea ziarului croat „Obzor"[32]. Împreună cu organul de presă croat, sute de ziare și reviste din Europa și America au scris cu simpatie despre congres.

Congresul a provocat o serie de mitinguri demonstrative și manifestații de sprijin la Sofia, Belgrad, în diferite localități din România și Italia, precum și la Oxford. Președintele P.N.R., I. Rațiu, întemnițat în această perioadă, notează în jurnalul său din închisoare înalta apreciere dată congresului de presa rusă. Numai în mediile celor mai reacționare cercuri internaționale, s-a subapreciat acest eveniment istoric al mișcării de eliberare națională. Ele l-au etichetat cu calificativul de „stafie a panslavismului" și l-au învinuit că ar fi fost un „fruct al politicii ruse".

O analiză critică a congresului impune să se analizeze și limitele de clasă ale conducătorilor mișcării de alianță a naționalităților. Conducătorii alianței n-au reușit să-și atașeze și clasa muncitoare. Drept urmare, muncitorii au lipsit de la congres. La el au participat numai

[32] *Obzor*, nr. 197 din 29-VIII-1895 (Sa Kongresa mira = De la Congresul păcii) și *Zastava*, nr. 91 din 1895.

reprezentanți ai burgheziei, micii burghezii, intelectualilor și țăranilor, atît la români și sîrbi, cît și la slovaci. La slovaci, cel puțin, unii dintre activiști național-democrați au atras atenția centrului de la Martin, încă în perioada de pregătire a Congresului, asupra necesității participării muncitorilor. J. Hroboň, de exemplu, i-a scris în acest sens lui Mudroň: „Luînd în considerare oamenii noștri care se află la Pesta, muncitorii, aceștia ar putea fi adunați acolo din plin". Învățătorul Stanislav Zoch va cere și el în cadrul mișcării populare, ce se va dezvolta după congres, ca Partidul Național Slovac „să dezvolte o agitație cît mai largă pînă la ultima clasă muncitoare". Dar cu toate aceste sugestii, liderii provinciali de la Martin s-au lăsat amăgiți de concepția politică romantică, potrivit căreia numai ei ar fi fost reprezentanți ai mișcării naționale unitare. Dominați de o atare concepție, conducătorii de la Martin au exclus în mod conștient din programele de emancipare națională orice fel de tendințe sau orientări, care ar fi putut să sugereze ori să genereze diferențieri de clasă. Programul adoptat la congresul naționalităților n-a făcut nici el excepție în această direcție. Cei care l-au redactat au evitat includerea unor revendicări sociale și economice, considerîndu-le cerințe de ordin secundar. Ei au susținut că astfel de cerințe urmau să se rezolve odată cu problemele majore de natură politică și națională. Datorită acestori minusuri, programul congresului a fost criticat de ziarul P.S.D.U. „Népszava", iar social-democrații slovaci au lipsit în 10 august de la dezbateri, cu toate că au sprijinit elementele progresiste și democratice ale acestuia. De sprijinire a mișcării congresiste va fi învinuit între altele J. Poloni, reprezentantul social-democraților croați, cu ocazia procesului ce i s-a inscenat la sfîrșitul anului 1895.

Cercurile guvernamentale au înscenat după congres așa-zisul *Protest al celor refuzați*. Prin comune, notarii și jandarmii au strîns, prin șantaj și amenințări, semnături împotriva desfășurării și hotărîrilor congresului. Semnalul largii campanii anticongresiste a aparatului de stat oprimator a fost lansat în urma ședinței guvernului baronului Bánffy din 23 august 1895. Ascuțișul acțiunilor aparatului de stat s-a îndreptat contra adunărilor populare ale slovacilor, românilor și sîrbilor, în cadrul cărora participanții își manifestau adeziunea față de programul adoptat de congres și îndeosebi față de prevederea luptei pentru dreptul de vot universal. În Slovacia cea mai importantă demonstrație populară de după congres a avut loc în 28 noiembrie 1895 la Brezno. Jandarmii au intervenit brutal și au împrăștiat mitingul popular prin focuri de arme, care s-au soldat cu cîteva victime nevinovate.

Mesajul progresist al congresului naționalităților din august 1895 a constat și în faptul că a determinat încercări de colaborare multilaterală a mișcărilor sociale și democratice ale națiunilor subjugate în lupta lor pentru drepturi politice. Mai mult, dr. Štefanovič din partea slovacilor, precum și radicalii sîrbi, au tatonat terenul chiar pentru o colaborare cu opoziția ungară de stînga.

Prima consfătuire a celor 12 membrii ai comitetului executiv ales la Congres s-a ținut în 28 decembrie 1895. Comitetul a inițiat noi acțiuni politice, care trebuiau să se concretizeze în organizarea unor mișcări de protest împotriva sărbătoririi mileniului, precum și în redactarea unui Memorandum comun al celor trei naționalități aliate pentru a fi înmînat împăratului. Membrii comitetului executiv au dezbătut și problema convocării unui nou congres al naționalităților. Atragerea unor largi mase populare la acțiunile antimilenare, în urma unei rodnice activități de organizare și agitație, a dus la o nouă formă de manifestare a opoziției politice globale.

Consfătuirea comitetului executiv din 18—19 aprilie 1896 poate fi considerată drept o piatră de hotar în istoria mișcării de solidaritate. Cu ocazia acestei consfătuiri au fost prezenți pentru ultima dată exponenții tuturor fracțiunilor politice ale celor trei naționalități. Deși activiștii radicali s-au pronunțat pentru un program de manifestare maximală a alianței, pînă la urmă s-a optat pentru varianta minimală sub forma publicării coordonate a protestului antimilenar. Prin ecoul lui internațional și mai ales datorită conținutului său de idei, istoriografia burgheză din Ungaria și din alte țări consideră manifestul drept principal document ideologic al luptei naționalităților pentru destrămarea monarhiei dualiste. Potrivit aceleași istoriografii, manifestul va juca un rol însemnat în furnizarea argumentelor prezentate din partea naționalităților cu prilejul tratativelor de pace de la Paris din 1919—1920.

Pe baza consensului comun, protestul împotriva jubileului milenar a fost dat publicității la 30 aprilie 1896. El a apărut atît în presa vieneză și în revistele cehe, cît și în ziarele opoziției croate „Obzor" și „Agramer Tagblatt". Fără îndoială cu un rol decisiv în publicarea manifestului de către organele de presă croate a revenit slovacilor[33].

Manifestul a fost urmat de mari manifestații antimilenare la București și Belgrad, precum și de acțiuni de solidaritate la Viena, Praga, Zagreb și Innsbruck. Acțiunile internaționale antimilenare vor culmina cu impozantul miting de la Paris, care a avut loc la 11 iulie 1896 în faimoasa „Salle Wagram", sub președinția deputatului și fostului ministru E. Flourance. „Národnje noviny" consemnează că manifestația de la Paris în sprijinul naționalităților subjugate din Ungaria a avut o importanță cu mult mai mare decît ecourile externe și succesele alianței de pînă atunci; ea a depășit toate referirile jurnalistice privitoare la suferințele noastre, „deoarece filele ziarelor pot fi ușor îndepărtate de vîntul neîncetat al evenimentelor cotidiene"[34].

Publicul iugoslav și-a afirmat sprijinul față de aceasta manifestație de solidaritate prin zeci de telegrame trimise la Paris. Telegramele au demonstrat că și în partea iugoslavă a Balcanilor se potența din ce în ce mai mult interesul față de lupta nemaghiarilor din Ungaria pentru eliberarea națională.

---

[33] *Národnjie noviny*, nr. 98 din 4-V-1896.
[34] Idem, nr. 108 și 123 din 1896.

Ultimele manifestări ale conducerilor partidelor naționale coalizate din Ungaria s-au produs în 1899. Ele au echivalat cu adoptarea Memorandului comun adresat împăratului. Memorandul prezinta pentru prima dată, în programul mișcării de alianță, și revendicările constituționale ale opoziției croate. Proiectul de memorand, care a văzut relativ recent lumina tiparului, exprimă nemulțumirea îndreptățită a majorității locuitorilor nemaghiari ai Ungariei și încorporează ca parte componentă a problemei naționale și chestiunea croată[35]. Începutul secolului al XX-lea va aduce o apropiere și o integrare a mișcărilor naționale de opoziție din Croația și Ungaria.

MILAN KRAJČOVIČ (BRATISLAVA)

DAS ENTSTEHEN UND DIE ENTWICKLUNG DER ZUSAMMENARBEIT ZWISCHEN DEN RUMÄNEN, SLOVAKEN, SERBEN UND KROATEN ZWISCHEN 1890—1900

(Zusammenfassung)

Die Unterdrückungs- und Magyarisierungspolitik, welche die bürgerlich-gutsherrlichen Regierungen — die sich an der Führung Ungarns abgewechselt hatten — ausgeübt hatte, hat einerseits die Belebung und Verstärkung des nationalen Befreiungskampfes der Rumänen, Slovaken, Serben und Kroaten bewirkt und anderenseits Aktionen hervorgerufen, welche diese Völker zu einer gemeinsamen Front für die Rückeroberung der politischen Rechte vereinigten.

Die Parteiführer der unterdrückten Nationalitäten hatten sich vor allem nach dem Jahre 1890 für das Entstehen einer Allianz gegen die Unterdrücker eingesetzt, indem sie zwischen diesen Kontakte herstellten und das Herausgeben einer gemeinsamen Kampfgrundlage besprachen. Diesbezüglich wurde 1893 beschlossen, daß sie sich mit der Unterstützung der „Jungen Tschechen" aus dem westlichen Teil der dualistischen Monarchie und der politischen Kreise aus der Hauptstadt Rumäniens in einem Kongreß vereinigen sollen. Dieser fand erst 1895 statt, da man hoffte, daß zu dessen Arbeiten auch die Kroaten herangezogen werden können. Die kroatischen Führer unterstützten durch ihre Zeitungen die Vereinigungsbewegung, aber bis zum Schluß vorweigerten sie sich an dem in Budapest stattgefundenen Kongress teilzunehmen, da sie befürchteten, daß man ihre Selbsständigkeit aufheben würde. Der Kongress fand unter Beteiligung der Rumänen, Slovaken, Serben, einschießlich der Kroaten statt und führte zur Wahl eines Ausschusses von 12 Mitgliedern (je 4 von jeder Nationalität).

[35] N. Cordoș, *Memorandul naționalităților (1892—1899)*, în *Acta Musei Napocensis*, IX, Cluj, 1972, p. 274.

MISCELLANEA

DESPRE SANCTUARUL MARE ROTUND DE LA GRĂDIŞTEA DE MUNTE (JUD. HUNEDOARA)

Nici un alt monument dacic n-a suscitat atîtea discuţii ca sanctuarul mare rotund din incinta sacră a Sarmizegetusei. Cei mai mulţi cercetători sînt de părere că aici trebuie localizat „muntele sfînt" al dacilor[1]. Strabon[2], vorbind despre Zalmoxis, ne spune că şi-a petrecut viaţa într-o peşteră. „Muntele [unde se afla peştera] a fost socotit sfînt şi s-a numit aşa. I se zicea Cogainon şi la fel a fost şi numele rîului care curgea pe lîngă el". Încă la 1854 W. Bessell[3] contesta autenticitatea numelui socotindu-l drept o coruptelă din κατάγαιος. I. I. Russu înclina să-i dea dreptate lui Bessel, menţionînd că atît toponimul cît şi hidronimul κωγαιονον nu par a fi autentic daco-getice[4]. Discuţia este reluată într-un articol al regretatului meu prieten N. Gostar (apărut postum) în colaborare cu V. Lica[5]. Cei doi autori ajung la concluzia că într-adevăr este vorba de o coruptelă şi că numele ca atare n-a existat nici pentru munte şi nici pentru rîul care curgea pe lîngă el.

Aşadar, nu cunoaştem numele centrului religios situat în imediata apropiere a cetăţii celei mari de la Grădiştea de Munte. Se prea poate să nu fi avut altul decît cel al întregii aşezări. Ştim însă cu siguranţă că incinta sacră se compunea din numeroase sanctuare patrulatere ori rotunde. Săpăturile care s-au soldat cu dezvelirea lor integrală n-au reuşit să rezolve multe dintre problemele, chiar esenţiale, pe care le implică. Aceasta, în primul rînd, din cauza distrugerii sistematice la care templele au fost supuse. Apoi, lipsesc izvoarele literare, singurele în măsură să arunce lumină deplină. Iată de ce cu privire la rostul edificiilor situate la est de cetatea de la Grădişte ori cuprinse fiind între zidurile ei[6], s-au formulat numeroase ipoteze fără să se fi ajuns la un punct de vedere comun.

---

[1] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 232, 234; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 53, 54; I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Ed. a II-a, Bucureşti, 1977, p. 123; N. Gostar, V. Lica, în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"*, XVII, 1980, p. 626.

[2] *Geographia*, VII, 3, 5; *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 231.

[3] W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854, p. 46.

[4] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase*, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 93.

[5] N. Gostar, V. Lica, *op. cit.*, p. 623—627.

[6] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 362 şi urm.

Ruinele de la Grădiștea de Munte, socotite a fi romane, sînt menționate pentru întîia oară la 1575[7]. Primele săpături despre care s-au păstrat documente, după cum știm la ora actuală, sînt cele intreprinse de Tezaurariatul Transilvaniei în anii 1803 și 1804 pentru a găsi noi comori. Se găsiseră tezaure alcătuite din monede de aur[8]. Săpăturile făcute la Grădiște de autorități au determinat vizitarea ruinelor și de către maiorul de geniu Mihail Péchy, directorul oficiului de fortificații, chemat să se pronunțe asupra valorii militare a ruinelor. S-a afirmat în repetate rînduri, socotit ca un bun cîștigat, că M. Péchy ar fi condus săpăturile. Părerea se baza pe faptul că maiorul, iubitor de antichități, a fost singurul care și-a publicat observațiile făcute la Grădiștea de Munte. În realitate se pare că el a făcut o vizită de scurtă durată abia în anul 1805 cînd săpăturile erau de mult încheiate[9].

În lucrarea lui Péchy găsim prima descriere a sanctuarului mare rotund pe care îl considera un templu monopteros, asemuindu-l cu cel al lui Serapis de la Pozzuoli[10]. Alții au socotit că ne-am găsi în prezența unui circ[11]. Săpături sistematice și o dezvelire parțială a făcut abia în 1925, D. M. Teodorescu. Acesta l-a considerat un sanctuar solar, formulînd și ipoteza după care ar putea fi chiar altarul închinat zeului soarelui[12]. V. Pârvan se îndoia că monumentul ar reprezenta un templu, o incintă sacră pentru cult divin, considerîndu-l mai degrabă un monument funerar[13].

Degajarea integrală a monumentului grădiștean s-a făcut între anii 1950—1958. S-a putut stabili că este vorba de două cercuri concentrice, în mijloc cu un patrulater absidat, diametrul maxim măsurînd 29,40 m. Primul cerc, cel exterior, este alcătuit din blocuri mari de andezit ce formează un cerc închis. Lipit de acesta, se găsește un al doilea cerc format din 180 de stîlpi înguști și 30 lați, tot de andezit. Stîlpii celui de al doilea cerc sînt grupați în cîte șase stîlpi înguști urmați de unul lat. Gruparea de care vorbeam se repetă de 30 de ori. Cel de al treilea cerc, cu diametrul de 20 m, nu mai are stîlpi de piatră, ci de lemn, în număr de 68, cu diametrul de 40 cm, adînciți fiind 1,30—1,45 m. De data aceasta cercul nu mai este continuu, ci prevăzut cu patru intrări acoperite fiecare cu lespezi de calcar. Ultimul rînd, cel în formă de potcoavă era alcătuit tot din stîlpi groși de lemn și era prevăzut cu două praguri din lespezi de calcar, așezate față-n față, spre călcîiul potcoavei. Am dat

[7] Cf. S. Jakó, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803—1804*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 104 care-l citează pe Szabó K., *Régi magyar könyvtár*, Budapest, 1879, I, nr. 118, p. 7.

[8] Cu privire la acest subiect a se vedea S. Jakó, *op. cit.*, și documentele publicate în *ActaMN*, V, 1968, p. 433—445; IX, 1972, p. 587—603; X, 1973, p. 615—641.

[9] S. Jakó, *op. cit.*, *ActaMN*, IX, 1972, p. 636.

[10] M. Péchy, în *Siebenbürgische Provinzialblaetter*, I, 1805, p. 249.

[11] C. Gooss, *Chronik*, p. 39.

[12] D. M. Teodorescu, în ACMIT, 1930—1931, p. 60—62.

[13] V. Pârvan, *Getica. O preistorie a Daciei*, București, 1926, p. 635.

doar dimensiunile principale fără să intrăm în prea multe detalii[14]. În anul 1958 s-a descoperit o platformă pătrată măsurînd 2,30 × 2,30 m, alcătuită din lespezi de calcar. Platforma despre care vorbeam este situată în afara primului cerc de andezit, la distanţă de 1 m[15]. În campania precedentă se descoperise o vatră de foc, de formă dreptunghiulară, cu o crustă nu prea puternică, situată în interiorul cercului alcătuit din stîlpi de lemn[16].

Încă de la prima dezvelire parţială, cercetătorilor le-a atras atenţia, şi au încercat să-i descopere semnificaţia, gruparea de 6 + 1 a stîlpilor de andezit. S-a făcut mai întîi asocierea cu cifra 7, numărul mistic al adepţilor lui Pitagora, iar alternarea de 28 de ori (ce s-a dovedit inexactă) a fost pusă în legătură cu mişcarea de revoluţie a lunii[17].

Ţinînd cont mai cu seamă de gruparea 6 + 1 a stîlpilor de andezit edificiul despre care este vorba a fost considerat templu-calendar al dacilor[18], în care se concretizau calculele matematice şi astronomice. S-a formulat ipoteza în conformitate cu care cele 30 de grupuri de cîte 6 ar reprezenta 180 de zile ale unui calendar de 360 de zile, împărţit în 12 luni a cîte 30 de zile. Perioada mai mică decît luna se preconiza a fi la daci de 6 zile. S-a mers şi mai departe încercînd să se demonstreze că inexactitatea anului lor de 360 de zile, dacii o corectau cu stîlpii de lemn ai celor două incinte. Fiecare stîlp din cei 68 ai cercului al treilea ar întruchipa un ciclu de 180 de zile, iar stîlpii potcoavei ar reprezenta un an de 360 de zile. În aceeaşi viziune dacii ar fi evaluat la 365, 29 de zile revoluţia solară ajungînd astfel la o diferenţă de 0,05 zile între anul tropic şi cel sideral, cu un ciclu corectiv de 34 de ani, care le este propriu, demonstrînd genialitatea lor[19]. Trebuie să recunoaştem că era deosebit de tentant şi măgulitor să crezi că strămoşii tăi cu atîtea milenii în urmă au dezvoltat vîrfuri de gîndire şi creativitate, situîndu-se în fruntea altor popoare ce au adus aporturi esenţiale la dezvoltarea civilizaţiei umane.

Fiind vorba însă de pure speculaţii matematice ce aveau la bază un foarte firav suport material, părerile contrare n-au întîrziat să apară. Unii cercetători sînt de părere că ingenioasa punere de acord a mărimilor şi raporturilor numerice rezultată din gruparea diferitelor elemente

---

[14] Pentru acestea vezi: C. Daicoviciu şi colaboratorii, *Studiul traiului dacilor în munţii Orăştiei*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 113—117; idem, *Şantierul Grădiştea Muncelului*, în SCIV, III, 1952, p. 283—287.

[15] C. Daicoviciu şi I. [H.] Crişan, *Lucrările de pe Dealul Grădiştii*, în *Materiale şi Cercetări arheologice*, VII, [1961], p. 303.

[16] C. Daicoviciu, [I. H. Crişan], *Lucrările de la Grădiştea Muncelului*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 336—337.

[17] D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Grădiştea Muncelului (judeţul Hunedoara)*, în *ACMIT*, 1930—1931, p. 60.

[18] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 333.

[19] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 241 şi urm.; G. Charrière, *Le comput et le monument calendaire des Daces à Sarmizegetusa*, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, LX, 1963, nr. 7—8.

constructive „trece dincolo de limitele verosimilului“[20]. Alții au acceptat însă în principiu funcția de templu-calendar a sanctuarului de la Grădiște dar s-au gîndit la alte soluții. Subliniind gradul înalt de dificultate necesitat de corectarea calendarului s-a susținut că cei care ar fi fost capabili de atari realizări n-ar fi admis persistența unei erori de aproape două zile la scurgerea unui ciclu de 34 de ani și au preconizat adăugarea unei decade din doi în doi ani. În această viziune stîlpii de lemn împreună cu pragurile ar reprezenta decade. În acest fel patrulaterul absidat din centrul sanctuarului ar fi materializarea unui an ce ar începe la solstițiul de iarnă iar stîlpii de andezit ai cercului exterior ar reprezenta luna de 30 de zile[21].

Alți cercetători văd în stîlpii potcoavei centrale a sanctuarului unități de timp de 10,58 zile iar în cei 68 ai centurii următoare 68 de unități de două ori mai mici, adică 5,29 zile. Se precizează chiar, luînd drept bază orientarea dreptunghiului absidat din centru, că anul dacic ar fi început în jurul datei de 7 noiembrie și ar fi fost împărțit într-o vară de 222 de zile și o iarnă de 138 de zile[22].

Problematica sanctuarului-calendar de la Sarmizegetusa Regia a fost abordată și cu metode foarte moderne ale analizei matematice și informaticii. Cu privire la rezultatele dobîndite s-a publicat chiar o carte în care autorii consideră că ar fi ajuns la explicarea unitară și coerentă a structurilor numerice simbolizate de monumentele de la Grădiștea de Munte[23].

Nu este deloc ușoară prezentarea calculelor făcute. Au fost luate în considerare toate templele de la Grădiște, atît cele rotunde, cît și cele patrulatere. Pe baza tuturor acestora s-a ajuns la concluzia că anul dacic avea la bază un ciclu de 13 ani terminat printr-o zi de corectură, presupusă a fi o zi de mare sărbătoare. Anul era împărțit în trei trimestre ce aveau durata de 13—21—13 săptămîni; a căror evidență era ținută pe stîlpii patrulaterului absidat din centrul sanctuarului mare rotund. Divizarea de care este vorba coincide perioadei de vegetație a viței de vie din zona subcarpatică.

Unitatea de timp superioară ciclului de 13 ani era alcătuită din 52 de ani. S-a stabilit apoi că după 104 ani dacici calendarul rămînea în urmă cu o zi față de timpul astromonic. Cei 104 ani erau materializați, în viziunea autorilor de care vorbeam, în numărul lespezilor ce alcătuiesc inelul exterior al sanctuarului mare rotund. Se presupune că la sfîrșitul perioadei de 104 ani se adăuga din nou o zi, ca și în cazul perioadei de 13 ani. S-a ajuns astfel la o exactitate uimitoare pe care n-o avea nici un alt calendar: întîrzierea calendarului dacic față de tim-

---

[20] M. Babeș, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, în SCIVA, 25, 2, 1974, p. 236.

[21] A. Popa, în *Tribuna*, an X, nr. 52 (517) din 29 decembrie 1966, p. 6.

[22] K. Horedt, G. Horedt, în *Tribuna*, an X, nr. 52 (517) din 29 decembrie 1966, p. 6.

[23] S. Bobancu, C. Samoilă, E. Poenaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa*, București, 1980.

pul astronomic după un interval de 104 era doar de 4 ore, 31 minute și 34,3489991 secunde. Dar, și această imperfecțiune minimă era corectată după 520 de ani cînd se adăuga o zi. Următoarea corectură se făcea la 8840 de ani. Perioada de 540 de ani era materializată în cel mai mare sanctuar patrulater. Dacă ar fi să subscriem la o asemenea ipoteză, impecabilă din punct de vedere matematic, ar trebui să admitem că elaborarea calculelor s-a făcut înainte cu peste cinci secole de la data construirii sanctuarului, ajungînd astfel, aproximativ, pe vremea lui Herodot. Greu de crezut că preoțimea dacă făcea asemenea calcule încă din prima epocă a fierului. Lăsînd la o parte faptul sigur că la Grădiște, în această vreme, n-a existat o locuire.

La cele spuse s-ar putea obiecta că sînt la rîndul lor speculații. Vin însă descoperirile făcute în vara anului 1980 care năruie întregul eșafodaj al demonstrației cu privile la sanctuarele-calendar, obținută la capătul unui cît se poate de lăudabil efort. Cu ocazia restaurărilor făcute anul trecut s-a constatat cu toată certitudinea că numărul stîlpilor de lemn ai patrulaterului absidat din centrul sanctuarului mare rotund este mai mare, iar cel al cercului următor nu este de 68, ci de 84[24].

Acestea au fost principalele păreri exprimate cu privire la sanctuarul mare rotund de pe terasa a XI-a a dealului Grădiștii în ideea că el ar reprezenta un sanctuar-calendar, deschis, materializînd complicate cunoștințe de astronomie și matematică deținute de preoțimea dacă. Merită amintită părerea prof. K. Horedt care s-a ocupat cu interpretarea sanctuarului rotund, în săptămînalul *Tribuna*[25], „începînd apoi — spune textual profesorul clujean — să redactăm un articol mai aprofundat care urma să apară într-o revistă de specialitate, am sesizat tot mai multe nepotriviri și contradicții, încît am ajuns chiar la concluzia că ar fi imposibil să se atribuie acelor construcții o semnificație calendaristică"[26].

Spre deosebire de ipoteza care consideră templele dacice „sub caelo" constituind un tip aparte, compuse doar din simple aliniamente[27], s-a formulat ipoteza în conformitate cu care ele ar fi fost clădiri închise prevăzute cu acoperiș, adevărate edificii. În formularea celei de a doua ipoteze s-a ținut seama de condițiile climaterice, de precipitațiile abundente într-un loc situat la 1200 m altitudine, într-o zonă muntoasă unde sanctuarele, dacă ar fi avut acoperiș doar cerul, ar fi fost utilizabile numai în anumite perioade ale anului, lipsite de precipitații[28]. Acceptînd prima dintre ipoteze, reconstituirile se pot face fără prea multe dificul-

[24] D. Antonescu, *Sanctuarul circular complex geto-dac (Propuneri de reconstituire)*, în *SCIVA*, 31, 4, 1980, p. 506.

[25] Vezi supra nota 22.

[26] K. Horedt, *Interpretări arheologice. II*, în *SCIVA*, 24, 2, 1973, p. 203.

[27] C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1952, p. 294; H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, București, 1972, p. 231.

[28] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 415.

tăți. În cel de al doilea caz însă se ivesc numeroase probleme, iar rezolvarea lor implică un ridicat coeficient de probabilitate. Este firesc să existe mai multe soluții, date fiind elementele puține care ne stau la îndemînă. Nu este vorba doar de vestigiile păstrate, ci de lipsa unor analogii apropiate în civilizația altor popoare din Europa antică situate, aproximativ, pe aceeași treaptă a evoluției sociale. O idee despre felul în care vor fi arătat templele dacilor ne-ar putea-o oferi, eventual, un sanctuar vechi slav descoperit la Gross Raden, în Republica Democrată Germană[29]. In mlaștinile de aici s-au conservat bine părțile de lemn ale sanctuarului. Este adevărat însă că templul din Germania este mult mai recent decît cel dacic, datîndu-se în secolul al IX-lea. Pot fi avute în vedere soluții constructive grecești, știut fiind faptul că prezența, chiar efectivă, a unor meșteri greci la ridicarea complexului de fortificații din Munții Sebeșului[30] este dovedită.

Ideea cu privire la existența unor edificii închise și că „aliniamentele de la Grădiștea Muncelului și din alte cetăți dacice au servit ca suporturi pentru o suprastructură de lemn" a fost formulată de K. Horedt încă în anul 1967[31].

Iată deci că în actualul stadiu al cercetărilor există două păreri cu privire la sanctuarele dacice de la Grădiște, prima și cea mai veche, considerîndu-le locașuri de cult deschise; cea de a doua formulată mai curînd, vede în ele edificii monumentale închise și acoperite. Înscriindu-se printre adepții celei de a doua ipoteze arhitectul Dinu Antonescu a publicat recent un studiu cu privire la reconstituirea sanctuarului mare rotund de la Grădiștea Muncelului[32]. În viziunea arhitectului bucureștean, cercul de andezit, dublat de stîlpi, nu reprezintă decît o balustradă a unei galerii circulare exterioare, formînd o platformă descoperită, lată de 3,65 m. Clădirea propriu-zisă a templului era construită din lemn și se compunea din două încăperi, una circulară și apoi una centrală absidată constituind *cella*. Edificiul era închis și acoperit. Stîlpii de lemn care au dat atîta bătaie de cap unor cercetători, considerați a întruchipa complicate calcule astronomice și matematice, se dovedesc a avea o utilitate banală, practică, aceea de închidere, de pereți ai edificiului. Numărul lor exact nu mai prezintă nici o importanță. D. Antonescu se ocupă și de alte edificii rotunde dezvelite prin săpături sistematice în alte puncte din jurul dealului Grădiștii cum sînt cele de la Pustiosul, Fețele Albe, Rudele și Meleia, pe care le denumește sanctuare circulare complexe în care se include, firește, și cel de la Grădiște, cel mai reprezentativ dintre ele.

---

[29] E. Schuld, *Der Altslawische Tempel von Gross Raden*, Berlin, 1976.

[30] În literatura de specialitate s-a încetățenit termenul de Munții Orăștiei. În realitate este vorba de o ramificație a masivului Șurianu ce face parte din Munții Sebeșului. În literatura geografică lipsește termenul de *Munții Orăștiei*.

[31] K. Horedt, *op. cit.*, p. 303.

[32] Vezi supra nota 24.

Cu privire la clădirea de pe Pustiosul, descoperitorii ei au considerat-o locuință, de caracter laic[33], părerea împărtășită și de alți cercetători[34]. S-a formulat însă și părerea că ne-am găsi în fața unei clădiri de cult[35], susținută acum și de către D. Antonescu care o consideră un sanctuar circular complex. Și cu privire la descoperirile făcute la Rudele și Meleia s-au exprimat opinii diverse. Descoperitorii le consideră de caracter sezonier, pastoral, stîne, poate chiar regale[36]. Alții însă socot că este vorba de locuințe obișnuite[37]. Atît construcțiile de la Rudele cît și cele de la Meleia au fost interpretate și ca locașuri de cult, fiind considerate sanctuare[38], încadrate de către D. Antonescu în rîndul celor rotunde complexe.

Fără îndoială, reconstituirile, recent publicate, reprezintă — așa cum o spune însuși autorul lor — doar încercări cu caracter ipotetic[39] fiind primele ce se referă la sanctuarele rotunde. Ar fi de dorit să se încerce și altele. Poate s-ar cuveni precizat că nu este vorba de deschiderea abia acum a unei „porți ce nefiresc a stat prea multă vreme închisă", cum susține D. Antonescu[40]. Ipoteza cu privire la existența în cadrul incintei sacre de la Sarmizegetusa a unor temple acoperite am formulat-o încă în 1965[41]. La aceeași concluzie a ajuns și K. Horedt, în 1967, într-o lucrare ce n-a mai ajuns să fie publicată[42]. Ba mai mult, în această idee, împreună cu ing. Mircea Moldovan de la Facultatea de construcții a Institutului politehnic din Cluj-Napoca, am încercat să reconstituim unul din temple, cel cu 60 de coloane de pe terasa a XI-a[43].

În ceea ce privește reconstituirea sanctuarului mare rotund propusă de arhitectul D. Antonescu, ea mi se pare deosebit de interesantă și apropiată de adevăr. Am avea de observat doar că cercul exterior de andezit dublat de stîlpi nu pare să fi constituit o simplă balustradă. Ce rost ar mai fi avut, în acest caz, cepurile în care se termină stîlpii alungiți ce măsoară 1,20—1,30 m. Ele dovedesc, fără îndoială, îmbinări. Cu ce? rămîne de văzut. Apoi, pare iarăși neverosimilă existența unor

[33] C. Daicoviciu, N. Gostar, I. [H.] Crișan, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Blidarul*, în *Materiale și cercetări arheologice*, III, 1957, p. 270—276 (raport redactat de N. Gostar).

[34] H. Daicoviciu, lucrarea citată în nota 19, p. 162; I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 255 și urm.

[35] K. Horedt, *loc. cit.*

[36] N. Gostar, H. Daicoviciu, *Așezarea dacică de pe Rudele*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, 1959, p. 386—391; VI, p. 341—349; H. Daicoviciu, *Stînele dacice de pe Meleia*, VII, 1961, p. 308—315; idem, *op. cit.*, p. 153—161.

[37] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 255.

[38] K. Horedt, *op. cit.*, p. 303; M. Babeș, *op. cit.*, p. 237.

[39] D. Antonescu, *op. cit.*, p. 517.

[40] *Ibidem*, *loc. cit.* Reconstituirea sanctuarului mare rotund autorul a publicat-o mai întîi sub titlul: *Marele sanctuar circular dacic de la Grădiștea Muncelului*, în revista *Arhitectura*, 2—3, 1977, p. 90—93.

[41] I. H. Crișan, *Descoperiri la Sarmizegetusa*, în *Ramuri. Almanah*, 1967, p. 163—164.

[42] K. Horedt, *loc. cit.*

[43] I. H. Crișan, M. Moldovan, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 91—106.

intrări atît de numeroase și de înguste practicate în aceeași balustradă. Cercul exterior lucrat din andezit în diverse forme și modalități trebuie să fi constituit altceva decît o simplă balustradă. Ideea unei platforme circulare, neacoperită poate fi admisă doar dacă ea ar fi fost pavată cu lespezi de piatră, din aceleași motive care obligau acoperirea întregului edificiu. Or, săpăturile ce au dus la dezvelirea sanctuarului n-au dus la descoperirea vreunei urme de pavaj așa că va trebui să admitem că și acest spațiu a fost acoperit. Va trebui găsită o altă modalitate de construcție și va trebui dat un alt răspuns la modalitatea de rezolvare a intrării, a accesului în sanctuar, alta decît cea propusă de către D. Antonescu.

Reconstituirea sanctuarului mare rotund vine să ne ofere o imagine cu privire la acest monument, alăturîndu-se celei mai vechi încercate pentru sanctuarul cu 60 de coloane de pe aceeași terasă a Dealului Grădiștii. Numai în această optică incinta sacră a dacilor devine cu adevărat monumentală și stă mărturie cu privire la iscusința acelora care au realizat-o. Sînt alte dovezi concrete despre gradul înalt al civilizației strămoșilor noștri, fără a se singulariza însă față de celelalte popoare ale antichității care se găseau pe aceeași treaptă a evoluției sociale.

Procesiunile, festivitățile și ritualurile ce se vor fi desfășurat în marea incintă sacră, cu atîtea impunătoare temple, trebuie să fi fost fastuoase. Lipsa izvoarelor literare antice nu poate fi suplinită de cele arheologice. Despre toate acestea se va fi vorbit, poate, în cartea lui Traian care luîndu-l ca model pe Cezar și-a descris campaniile din Dacia, sau în cea a medicului său Criton care l-a însoțit în cele două războaie. Dar, din păcate, amîndouă lucrările s-au pierdut și trebuie să ne mulțumim doar cu vestigiile arheologice. Reconstituirile întîmpină serioase dificultăți pentru că întreaga incintă sacră a dacilor a fost sistematic distrusă de romani la modul cel mai propriu al expresiei „încît n-a mai rămas piatră pe piatră".

În legătură cu rotonda de la Grădiște se cuvin formulate cîteva concluzii. Ea reprezintă un templu, un sanctuar, așa cum s-a presupus încă de la începutul secolului trecut. După toate probabilitățile este vorba de un edificiu monumental cu pereți și acoperiș de lemn. Presupunerile cu privire la funcția lui de sanctuar-calendar, care ar reprezenta materializarea unor complicate cunoștințe de astronomie și de matematică, se dovedesc neîntemeiate. Că preoțimea dacă va fi avut cunoștințe de astronomie, de fizică și de alte științe ne-o dovedește textul lui Iordanes[44]. Nu este exclus să fi avut chiar un calendar propriu, dacă sistemul de înregistrare a scurgerii timpului nu l-au împrumutat de la alte popoare. Dar, în legătură cu acest subiect, nu avem nici un fel de dovadă. Sanctuarul mare rotund de la Grădiștea de Munte a fost un templu, să

[44] Iordanus, *Getica*, 69—70.

zicem, obişnuit, despre care nu ştim nici măcar căreia dintre divinităţile panteonului daco-getic i-a fost închinat. Forma lui rotundă pledează pentru o zeitate urano-solară, poate zeul suprem ce s-ar identifica cu Zalmoxis. În acelaşi sens pot fi interpretate şi dimensiunile lui mari[45].

ION HORAŢIU CRIŞAN

[45] O dezbatere amplă a problemei în cartea noastră *Spiritualitatea daco-geţilor* ce va apare la Editura Albatros.

IMPORTANȚA ARTISTICĂ A CODICELUI DE LA BULCI (SEC. XV)

Între numeroasele manuscrise păstrate „Ex Augustissima Biblioteca Sacra Vindobonensi" — pentru a reproduce o mențiune de pe fila inițială a manuscrisului — se găsește și codicele de la Bulci, localitate din județul Arad. Microfilmul executat la Viena mi-a fost pus la dispoziție de academicianul Ștefan Pascu, împreună cu acordul Domniei Sale de a mă ocupa de acest manuscris din punct de vedere artistic, fapt pentru care-i mulțumesc și pe această cale.

Cu privire la localitatea Bulci datele istorice ne permit să facem următoarele mențiuni: ea apare pentru prima oară în documente la 1225 și tot atunci e pomenit și un *abbas de Buls*, ceea ce ne face să presupunem un așezămînt monastic aici chiar înainte de 1225, în această zonă ridicîndu-se, în a doua jumătate a veacului XII, mănăstirea de la Igriș, monument ce ilustrează faza cisterciană. Menționarea edificiului de la Bulci la 1225 îmi sugerează că el va fi aparținut aceleiași etape a goticului timpuriu. Foarte curînd după 1225, la 1233, într-un document, se face mențiunea unei *ecclesia de Bulcet*, Apoi, la 1332 apare doar localitatea, ca și la 1443 și 1479[1].

O altă informație referitoare la mănăstire o datorăm lui Pátay Pál. Acesta, recent, într-o lucrare publicată la Budapesta[2] face pomenirea unui clopot din anul 1468, clopot ce aparținuse mănăstirii. Inscripția ANNO DO(mini) MCCCCLXVIII DOMENICVS ABBAS + M(a)G(iste)R MICHAEL cîștigă în importanță prin aceea că alături de abatele Domenicus apare și numele magistrului Michael, acesta din urmă putînd fi interpretat ca meșter în atelierul căruia a fost turnat clopotul.

Primul abate, așa cum arătam, e menționat la 1225, apoi mai apare la 1337, iar dacă-i dăm crezare lui Kolomán Juhász, la 1358 documentele fac pomenirea ultimului abate cunoscut la Bulci. În această împrejurare, cu atît mai importantă ni se pare mențiunea abatelui Domenicus de pe clopotul păstrat la Budapesta. Cu privire la mănăstire azi e greu de precizat data pînă la care va fi existat. În ceea ce privește localitatea, ea apre în documente pînă tîrziu, în veacul al XVIII-lea.

Manuscrisul e o istorie a Romei, aparținînd lui Titus Livius. Deosebit de îngrijit copiat, textul e scris cu unciala festivă, literă pretențioasă, utilizată cu osebire la manuscrisele elaborate în perioada renașterii. Materialul ce urmează a fi analizat se referă la decorul primei pagini, la cele nouă pagini cu inițiale ca și la pagina ce înscrie într-o cunună de lauri textul: *Livii Patauini Clarissimi Historiografi ab Urbe Condita Liber Primus Incipit Feliciter* (fig. 1).

---

[1] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, p. 112.
[2] Pátay Pál, *Régi harangok*, Budapesta, 1977, p. 11.

Prima pagină e și cea mai importantă din punct de vedere artistic. Textul e încadrat de un chenar bogat și măiestrit lucrat, ceea ce ne face să stăruim în cîteva rînduri asupra lui (fig. 2). Chenarul e lat și se compune dintr-un vrej vegetal încadrat de jur împrejur de un rînd de butoni, grupați cîte trei, doar marginea dinspre interior avînd drept decor un singur rînd de butoni. Lujerii descriu un desen capricios, de ei cățărîndu-se sau sprijinindu-se amorași surprinși în cele mai diferite atitudini. Desenați și modelați corect, amorașii evidențiază, ca de altfel întreaga rezolvare plastică și punere în pagină, mîna unui artist de certă calitate. În stînga paginii, unul sugerează întinderea unui arc spre un cuib cu două păsări, în vreme ce partea de jos a paginii reproduce motivul a doi putti ce plutesc purtînd o stemă încadrată de o panglică împletită. Adăugăm că partea centrală a stemei a rămas nedecorată, probabil din pricină că manuscrisul nu a fost executat de la început pentru o persoană anume, insemnele proprietarului urmînd a fi executate în momentul cunoașterii acestuia. Jos, de o parte și alta a stemei, doi amorași întorc curioși capetele să vadă ce se petrece. Detaliul e sugestiv și redat cu naturalețe. Morfologia decorativă e completată de păsări și animale frecvent întîlnite în epoca renașterii. Între acestea menționăm căprioara și motivul lalelei. Complicarea și încărcarea detaliilor decorative ar putea fi judecate ca un ecou al artei gotice, supoziție întărită în cazul nostru de prezența unui patrulob tipic gotic în banda exterioară a chenarului. În ansamblu, prima pagină e armonios tratată, complicarea și bogăția decorului floral și vegetal nefiind de natură să distrugă nota de echilibru a compoziției. Relația ce o făceam cu arta gotică nu trebuie să surprindă, știut fiind că în arta italiană a renașterii, pînă tîrziu către finele veacului XV, pot fi surprinse ecouri ale stilului gotic, înfloritor și dominant în epocă în țările de la nordul Alpilor.

Codexul Vindobonens conține 229 file. Dintre acestea 9 file sînt cu inițiale. Inițiala A apare de două ori (fig. 3—4), inițiala H o dată (fig. 5), I o dată (fig. 6), L de două ori (fig. 7—8), P, Q și S cîte o dată (fig. 9, 10 și 11). Inițialele sînt dispuse sus, la mijlocul și în josul paginilor. Atît inițiala A cît și L care se repetă nu sînt identice, diferind nu numai desenul literei ci și cel al motivelor vegetale ce intră în compunerea lor. De remarcat că barele literelor sînt folosite drept suporturi în jurul cărora lujerii se răsucesc ca niște liane. Fiecare inițială se înscrie unui pătrat sau dreptunghi, motivele decorative de aici contopindu-se cu cele ale unei borduri ce încadrează fila pe partea interioară. Elementele decorative ale inițialelor și bordurilor nu diferă de cele ale primei file, poate doar prin aceea că aici nu apar așa de încărcate. Vrejurile se succed într-o notă de eleganță, ceea ce, alături de litera îngrijită a textului vine să probeze mîna unui artist de seamă.

Datele ce le avem în legătură cu Codicele de la Bulci pot fi rezumate în următoarele: Balogh Jolán în *Az Erdélyi renaissance* îi consacră o scurtă notă, catalogîndu-l florentin, executat pe la 1470[3]. Autoa-

[3] Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*, Cluj, 1943, p. 322.

rea face o trimitere la J. H. Hermann, *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance*, lucrare, din păcate, inaccesibilă nouă. Aceasta este bibliografia manuscrisului pînă în clipa de față.

Pe baza analizei stilistice și a calităților relevate, putem conchide că manuscrisul a fost executat în perioada renașterii, că provine din Italia, foarte probabil din Florența, și că datarea lui poate fi făcută între anii 1470—1480.

Analogiile cele mai importante pe care le supunem analizei ar fi următoarele:

a) Codicele lui Tertulian, miniatură florentină datată la 1468, păstrată la Biblioteca Universității din Budapesta. Pagina reprodusă în lucrarea lui Balogh Jolan, *A művészet Mátyás király udvarában*[4], prezintă analogii cu manuscrisul nostru în următoarele detalii: unciala festivă, vrejul decorativ, motivul butonilor ce încadrează decorul ca și amorașii dintre frunzele și florile ce circumscriu textul.

b) Istoria Romei de Appianus, manuscris venețian, datat la 1477, păstrat la Augsburg, publicat de Horst Kunze în *Geschichte der Buchillustration in Deutschland*[5]. Inițiala A reprodusă la pagina 247 prezintă asemănări frapante cu aceeași inițială din manuscrisul vindobonens.

c) Istoria lui Filip al Macedoniei de Marcus Inunianus Iustinus, manuscris italian, datat la 1494, publicat de E. Rothe în *Buchmalerei aus Zwölf Jahrhunderten*[6]. Pagina primă prezintă analogii cu Codicele de la Bulci în următoarele detalii: unciala festivă, vrejul decorativ bogat și întortochiat ca și amorașii surprinși în poziții dintre cele mai diferite, cățărîndu-se, sprijinind o cunună de lauri sau jucîndu-se printre lujerii și florile ce crează un decor luxuriant.

Aceste trei analogii ni se par suficiente pentru atribuirea *Codicelui de la Bulci* unui meșter italian, poate chiar florentin ca și în legătură cu datarea propusă de noi între anii 1470—1480. Nu excludem posibilitatea ca manuscrisul de la Bulci, dată fiind valoarea lui artistică de excepție, să fie legat de numele lui Matia Corvinul, regele înzestrînd mănăstirea sau poate, mai de grabă, oferindu-l abatelui acesteia, Domenicus, menționat la 1468.

GHEORGHE ARION

[4] Balogh Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, II, p. 360, fig. 523.

[5] Horst Kunze, *Geschichte der Buchillustration in Deutschland*, Leipzig, 1975, p. 247.

[6] Rothe E., *Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten*, Berlin, p. 223 și fig. 100.

Fig. 1. Codicele de la Bulci, contrapagina

Fig. 2. Codicele de la Bulci, pagina inițială

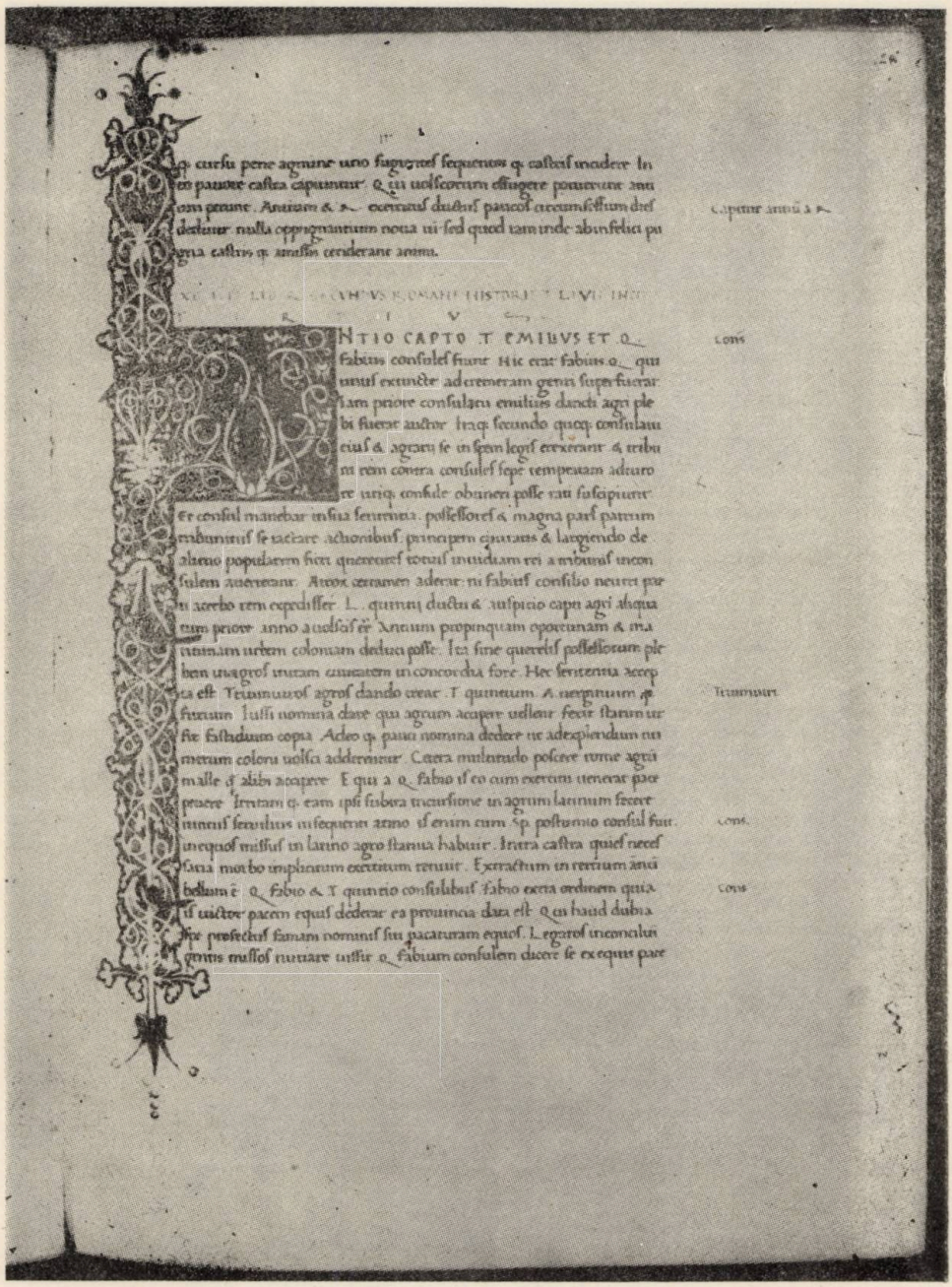

Fig. 3. Codicele de la Bulci, iniţiala A

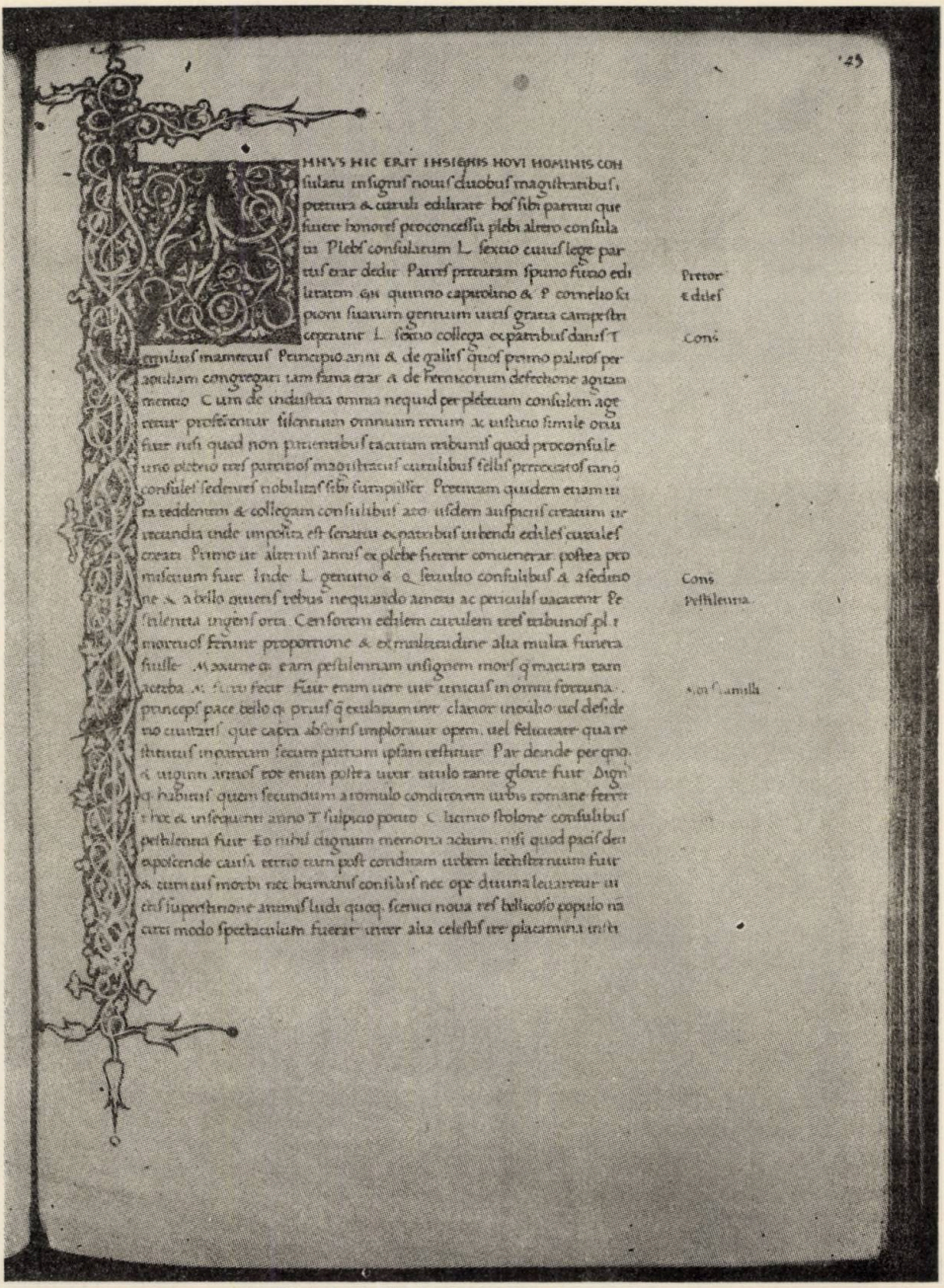

MHVS HIC ERIT IHSIGNIS NOVI HOMINIS CON
sulatu insignis nouis duobus magistratibus
puerura & curuli edilitate hos sibi parrui que
fuere honores proconcessu plebi altero consula
tu Plebs consularium L. sexto cuius lege par
tus erat dedit Patres perturam spuno furio edi
litatem gn quinno capitolino & P cornelio si
pioni suarum gentium uiris gratia campestri
coperunt L. sexto collega ex patribus datus T
emilius mamercus Principio anni & de gallis quos primo palatos per
aquilium congregari tam fama erat A de fecialium defectione agita
mento C um de industria omnia nequid per plebeium consulem age
retur professerunt silentium omnium rerum ac uisum simile ortu
fuit nisi quod non patribus tacitum tribunis quod proconsule
uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis perpetuos tanq
consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset Premam quidem etiam in
ra tedendum & colleganda consulibus ago usdem auspicis creatum ut
recondita unde imperia est senatus ex patribus urbendi edilis curulis
creati Primo ut alterius annus ex plebe fierent conuenerat postea pro
miscuum fuit Inde L. genutio & q. seruilio consulibus A. aedino
nie & a bello quieris rebus nequando animi ac pericula uacarent pe
stilentia ingens orta Censorem edilem curulem tres tribunos pl r
mortuos ferunt proportione & ex multitudine alia multa funera
fuisse Maxume ea eam pestilentiam insignem mors q maxima tam
uerba A. furio fecit Fuit enim uir uir ternicus in omni fortuna
princeps pace bello q prius q exulatum intr clamor inuolto uel desi
derio ciuitatis que castra absentis imploratur opem. uel reuocatur qua re
statuis in curiam secum patrum ipsam restituit Par deinde per qno
q uigint annos roe enim postea uicit annulo tante gloie fuit Digni
q habitus quem secundum aromulo conditorem urbis romane ferrit
hoc & insequenti anno T sulpicio porto C. licinio stolone consulibus
pestilentia fuit Eo nihil cognitum memoria actum. nisi quod pacis de
precande causa terno tum post condituam urbem lectisternium fuit
& cum nec morbi nec humanis consiliis nec ope diuina leuarentur ui
tes superstitione animis iudi quoq. scenici noua res bellicoso populo na
ti modo spectaculum fuerat inter alia celestis ire placamina insti

Pretor
edilis

Cons

Cons
Pestilentia

Fig. 4. Codicele de la Bulci, iniţiala A

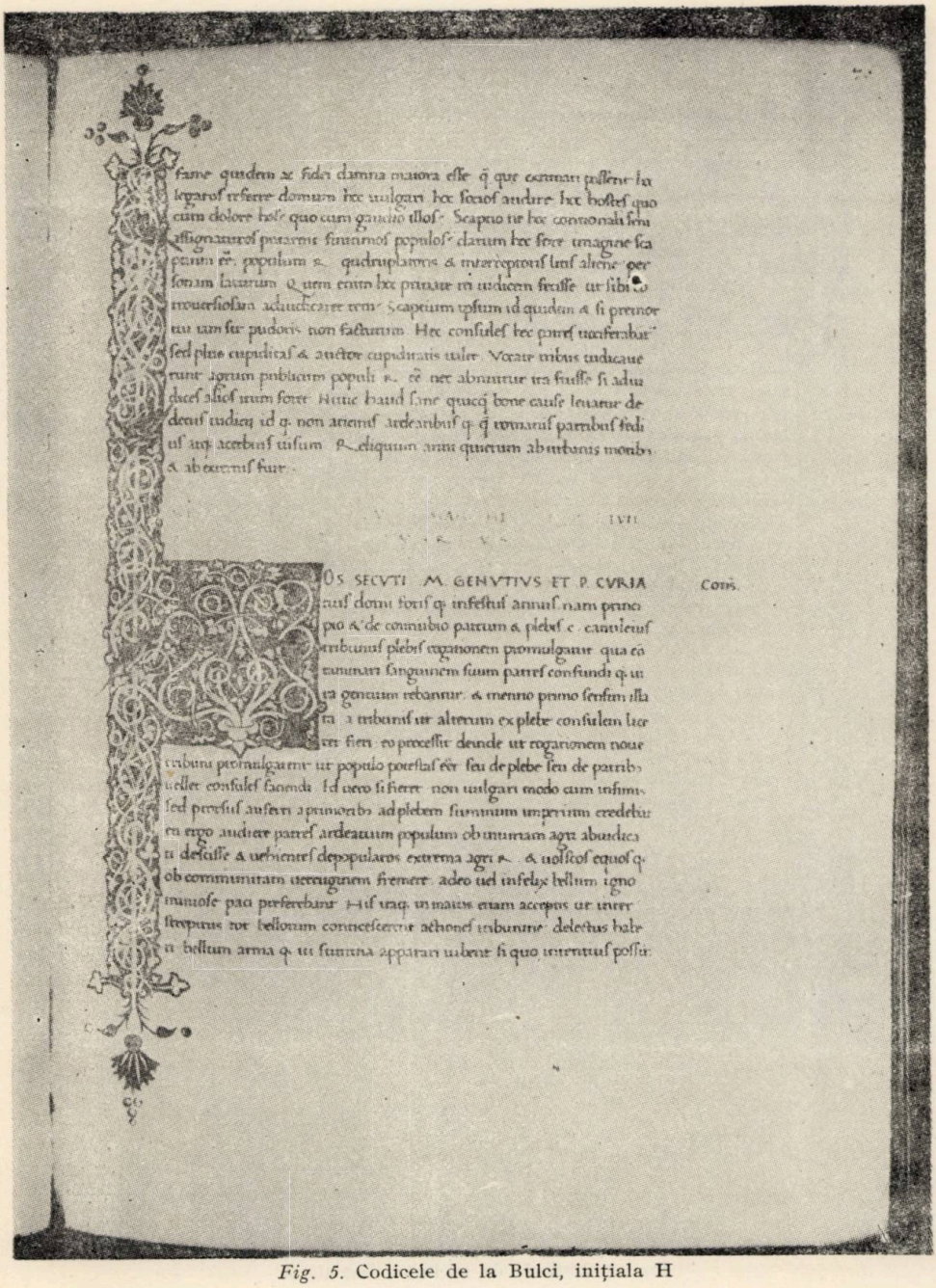

Fig. 5. Codicele de la Bulci, iniţiala H

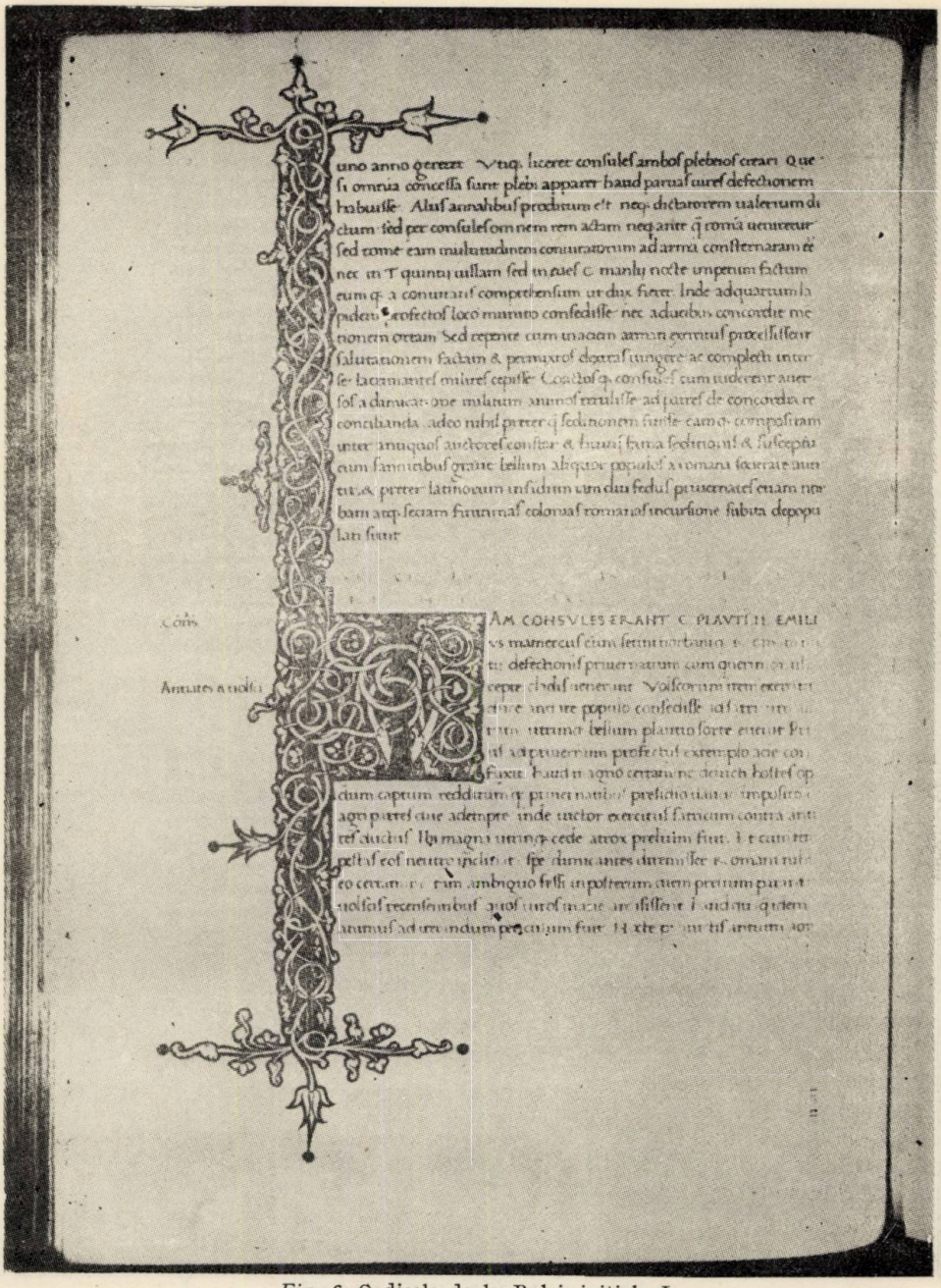

Fig. 6. Codicele de la Bulci, iniţiala I

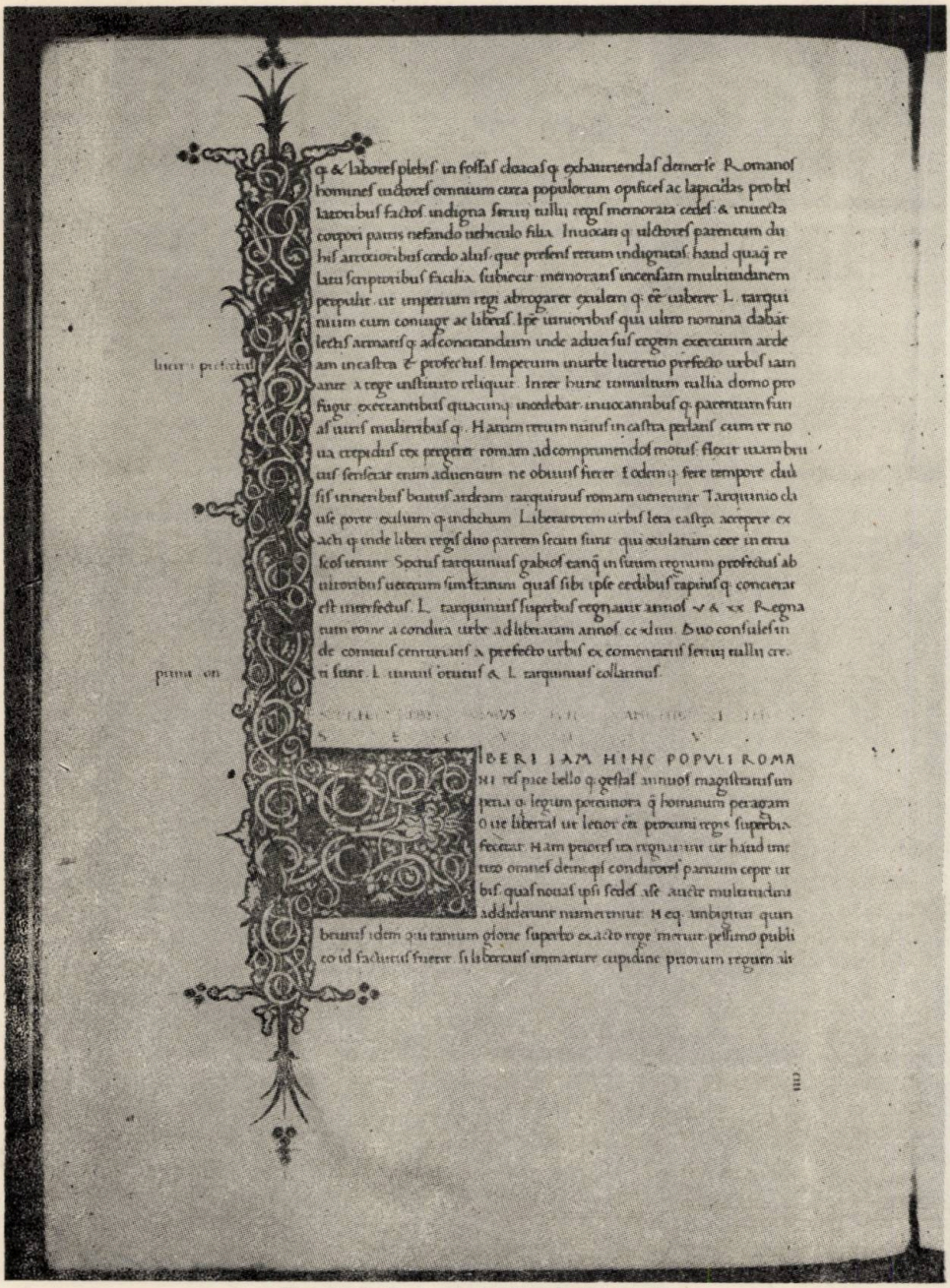

Fig. 7. Codicele de la Bulci, inițiala L

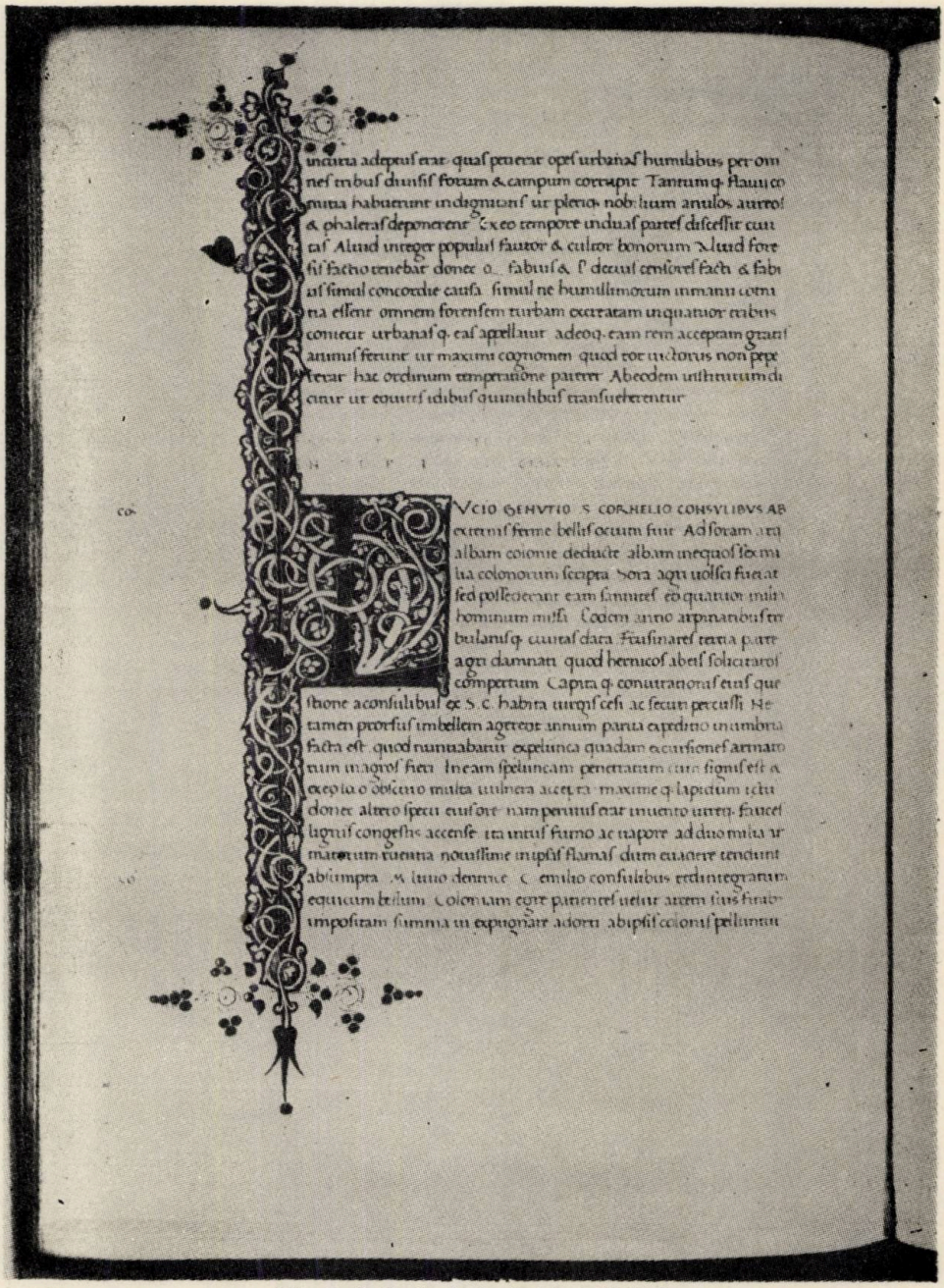

Fig. 8. Codicele de la Bulci, inițiala L

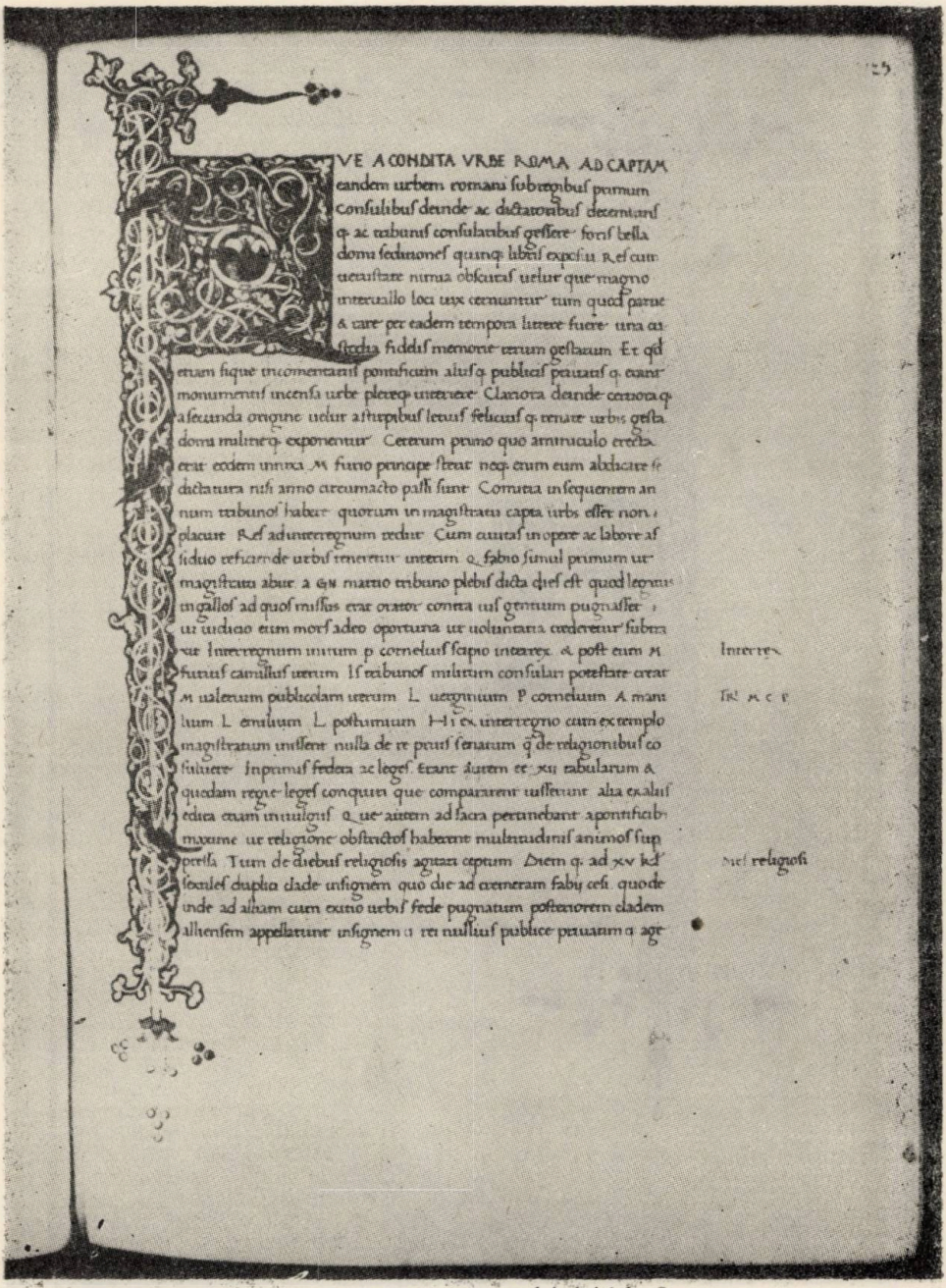

VE A CONDITA VRBE ROMA AD CAPTAM
eandem urbem romani sub regibus primum
consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisq
ac tribunis consularibus gessere foris bella
domi seditiones quinq libris exposui Res cum
uetustate nimia obscuras uelut que magno
interuallo loci uix cernuntur tum quod parue
& rare per eadem tempora littere fuere una cu
stodia fidelis memorie rerum gestarum Et qd
etiam sique incomentariis pontificum aliisq publicis priuatisq erant
monumentis incensa urbe plereq interiere Clariora deinde certioraq
a secunda origine uelut a stirpibus letius felicius q renate urbis gesta
domi militieq exponentur Ceterum primo quo a miniculo erecta
erat eodem intuxa M furio principe stetit neq enim eum abdicare se
dictatura nisi anno circumacto passi sunt Comitia insequentem an
num tribunos habere quorum in magistratu capta urbs esset non
placuit Res ad interregnum redit Cum ciuitas in opere ac labore as
siduo reficiende urbis teneretur interim Q fabio simul primum ut
magistratu abiit a GN martio tribuno plebis dicta dies est quod legatus
in gallos ad quos missus erat orator contra ius gentium pugnasset
ut iudicio eum mors adeo oportuna ut uoluntaria crederetur subtra
xit Interregnum initum p cornelius scipio interrex & post eum M
furius camillus iterum Is tribunos militum consulari potestate creat
M ualerium publicolam iterum L uerginium P cornelium A mani
lium L emilium L postumium Hi ex interregno cum ex templo
magistratum iniissent nulla de re priuis senatum q de religionibus co
suluere In primis federa ac leges Erant autem ee XII tabularum &
quedam regie leges conquiri que compararent iusserunt alia ex aliis
edita etiam in uulgus Que autem ad sacra pertinebant a pontificib
maxime ut religione obstrictos haberent multitudinis animos sup
pressa Tum de diebus religiosis agitari ceptum Diem q ad XV kl
sextiles duplici clade insignem quo die ad cremeram fabij cesi quo de
inde ad alliam cum exitio urbis fede pugnatum posteriorem cladem
alliensem appellarunt insignem ci rei nullius publice priuatim ci age

Interrex

TR M C P

Dies religiosi

Fig. 9. Codicele de la Bulci, inițiala Q

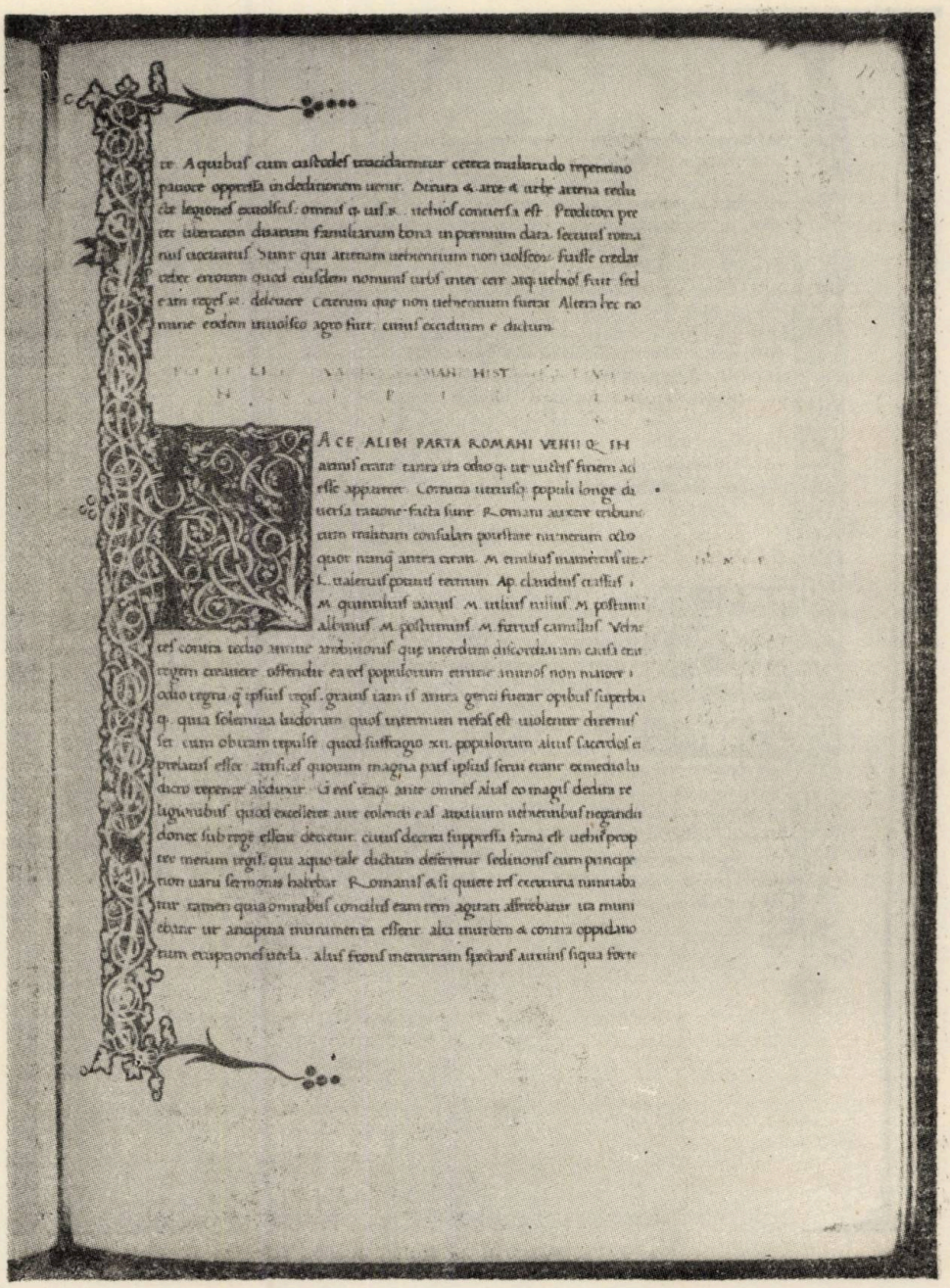

re. A quibuſ cum caſtrales trucidarentur cetera multitudo repentino pauore oppreſſa in deditionem uenit. Deinde a. ante a. urbe aduena redu cir legiones euolſas: omniſ q. uiſ s. uehioſ conuerſa eſt. Preterea pre ter libertatem diuitum familiarum bona in perpetuum data. fecerunt roma nuſ uocitatuſ. Sunt qui antemnam uetustorum non uolſcos: fuiſſe credat ceteri eorum quod eiuſdem nominis urbs inter cer atq uehioſ fuit. ſed eam regeſ s. dedere. Ceterum aqe non uehentium fuerat. Altera pre no mine eodem inuolſco agro fuit. cuiuſ excidium e ductum.

ACE ALIBI PARTA ROMANI VETUſ IM
perium erant tanta ui odio q. ut uetuſ finem ac
eſſe appareret. Comuna utriuſq populi longe di
uerſa ratione facta ſunt. R. omani aurum tributa
cum habitum conſulari poteſtate numerum octo
quot nanq antea erant. M. emiliuſ mamercuſ ue
L. ualeriuſ potitus rerum. Ap. claudiuſ craſſuſ
M. quintiuſ patuſ. M. uituſ uitiuſ. M. poſtumi
albinuſ. M. poſtumiuſ. M. furiuſ camillus. Vete
reſ contra tedio uitare arbitrantur. quę interdum diſcordiarum cauſa erat
regem creare. offendit ea reſ populorum animoſ non minore
odio regna. q. ipſius regiſ. grauiſ iam ſi antea genti fuerat opibuſ ſuperbu
q. quia ſolemnia ludorum quoſ interregnum nefaſ eſt uiolentur. Hiemiſ
ſet. cum obtuam repulſe. quod ſuffragio xii. populorum aliuſ ſacerdoſ e
pirianuſ eſſet. tanſiteſ quorum magna pars ipſius ſerui erant. ex media lu
dicra reperiar. accitur. Si eſt uiro. ante omneſ aliuſ eo magiſ dextra re
ligionibuſ. quod excellere ante ceteros eaſ. auguriis uetustissimis negandu
donec ſub rege eſſent. deceſſit. cuiuſ decreti ſupperſtes fama eſt uehii prop
re merum regiſ. qui aqua tale dictum deferrent. Sedimoniſ cum principe
non uaru ſermonis habebat. R. omanuſ q. ſi quiete reſ ceteretur nunciabi
tur. tamen quia omnibuſ consiliis eam rem agitari animaduertebat. ita muni
tionis ut anagnia munimenta eſſent. alia muroꝝ. a. contra oppidano
rum eruptiones uerba. aliuſ frenuſ meretricem ſpectare auriuſ ſiqua forte

Fig. 10. Codicele de la Bulci, iniţiala P

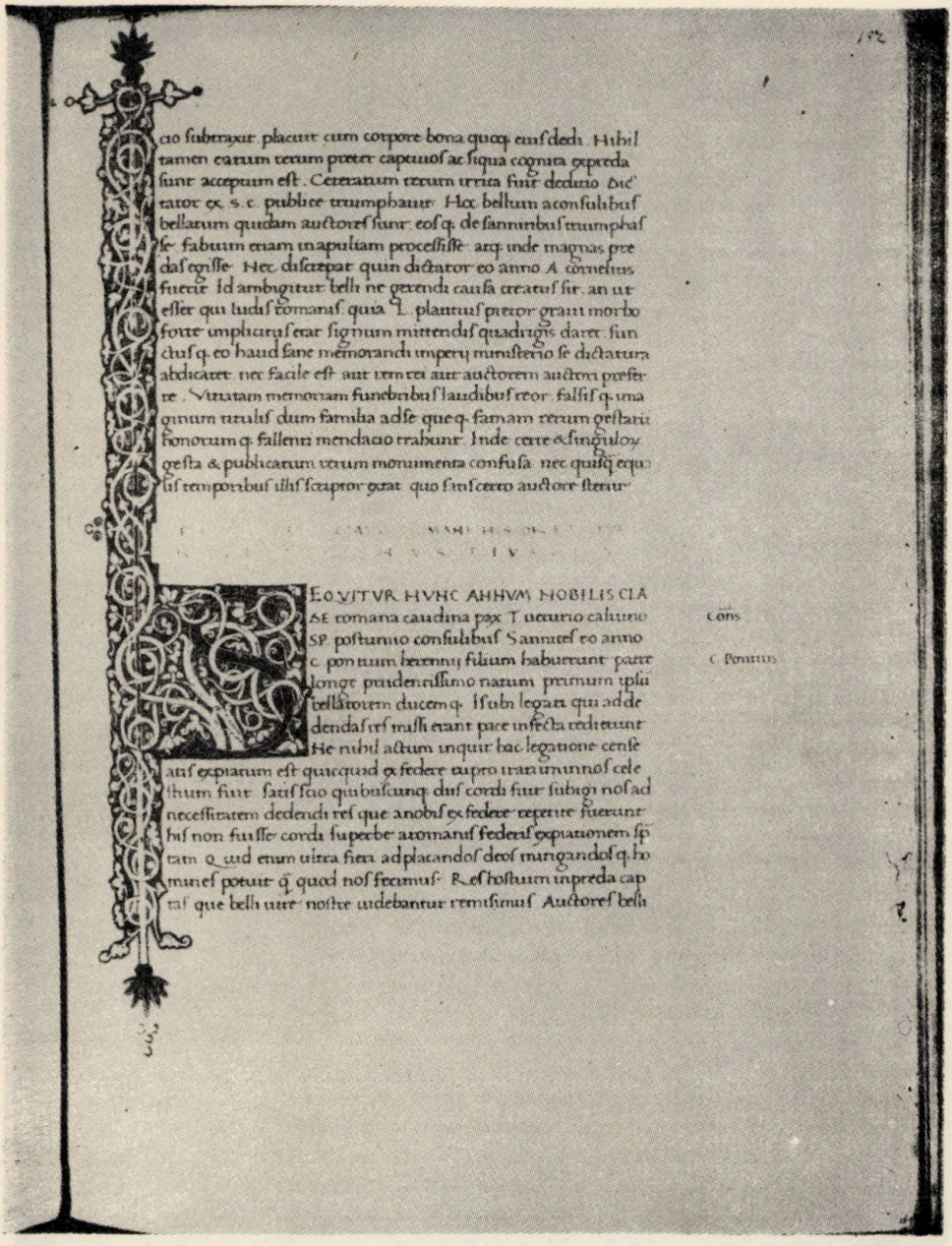

cio subtraxit placuit cum corpore bona quoq; eius dedi. Nihil
tamen eatum rerum preter captiuos ac siqua cognita expreda
sunt acceptum est. Ceteratum rerum irrita fuit deditio Dic
tator ex s. c. publice triumphauit Hoc bellum a consulibus
bellatum quidam auctores sunt. eos q. de sanniribus triumphas
se fabium etiam in apuliam processisse atq; inde magnas pre
das egisse Nec discrepat quin dictator eo anno A cornelius
fuerit Id ambigitur belli ne gerendi causa creatus sit. an ut
esset qui ludis romanis. quia L. plautius pretor graui morbo
forte implicitus erat signum mittendis quadrigis daret. fun
ctus q. eo haud sane memorandi imperij ministerio se dictatura
abdicaret nec facile est aut rem rei aut auctorem auctori prefer
re. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor. falsis q. ima
ginum titulis dum familia ad se que q. famam rerum gestarū
honorum q. fallenti mendacio trahunt. Inde certe & singulorum
gesta & publicatum rerum monumenta confusa nec quisq; equa
lis temporibus illis scriptor extat quo satis certo auctore stetur

EO VITVR HVNC ANNVM NOBILIS CLA
DE romana caudina pax T uetturio caluino Cons
SP. postumio consulibus Sannites eo anno
c. pontium herennij filium habuerunt patre C. Pontius
longe prudentissimo natum primum ipsū
bellatorem ducem q. Is ubi legati qui adde
dendas res missi erant pace infecta redierunt
Ne nihil actum inquit hac legatione cense
atis expiatum est quicquid ex federe rupto irati in nos cele
stium fuit satis scio quibuscunq; diis cordi fuit subigi nos ad
necessitatem dedendi res que a nobis ex federe repetite fuerunt
his non fuisse cordi superbe a romanis federis expiationem sp̄
tam Quid enim ultra fieri ad placandos deos mitigandos q. ho
mines potuit q̄ quod nos fecimus Res hostium in preda cap
tas que belli iure nostre uidebantur remisimus Auctores belli

Fig. 11. Codicele de la Bulci, iniţiala S

POSESIUNILE ORAȘULUI BRAȘOV ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN SECOLELE XV—XVII

Brașovul medieval, situat la întîlnirea drumurilor din Transilvania cu cele din Moldova și Țara Românească, datorită relațiilor economice strînse cu țările române extracarpatice s-a putut dezvolta ca un puternic centru economic, atît comercial cît și meșteșugăresc. Evoluția economică a Brașovului a determinat rolul său politic și totodată locul său în cultura acestor meleaguri[1].

Încadrîndu-se în sistemul feudal dominant, orașul Brașov ca atare a devenit stăpîn feudal, dobîndind mai multe posesiuni iobăgești, pentru asigurarea intereselor sale economice.

Primele posesiuni feudale ale orașului Brașov au fost Satu Nou și Komlos (localitate dispărută), donate orașului de către fostul jude Petrus, fiul lui Anthonius Sander, în anul 1462[2].

În 1471, Brașovul obține posesiunile Șercaia și Părău, ele fiind un cap de pod pe drumul comercial din Țara Bîrsei spre Țara Făgărașului. Pentru asigurarea controlului asupra acestui drum important, Brașovul obține în 1531 satele Țînțari și Grid, pe care le-a pierdut însă mai tîrziu. Abia în 1594, orașul Brașov a redobîndit porțiuni de posesie la Țînțari și Vlădeni, situate în depresiunea Bîrsei.

În 1609, Brașovul primește ca zălog posesiunile Grid, Perșani și Holbav, iar în 1618 cumpără restul porțiunilor din Țînțari și Vlădeni, ajungînd astfel la cea mai mare extindere teritorială a posesiunilor sale, stăpînind întregul drum din Țara Bîrsei prin Munții Perșani pînă în Țara Făgărașului.

Între anii 1625—1650 însă, pentru asigurarea domeniului Bran, care era de o importanță mai mare pentru orașul Brașov, deoarece străjuia drumul principal spre Țara Românească, orașul a trebuit să cedeze aproape toate posesiunile din aceste părți, păstrînd în continuare numai satul Vlădeni.

Evoluția istorică a posesiunilor nobilitare ale orașului Brașov din Țara Făgărașului este urmărită în paginile următoare pe baza documentelor — în mare măsură încă nepublicate — de la Arhivele Statului Brașov precum și a unor izvoare publicate.

Prezentăm mai întîi posesiunile Șercaia și Părău, dobîndite încă din secolul al XV-lea de către orașul Brașov, iar în continuare grupul de posesiuni Grid, Perșani și Holbav, obținute mai tîrziu, urmărind pri-

---

[1] Cf. Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Viața și opera în imagini*, București 1977, p. 13—19.

[2] Art. St. Brașov, fondul Primăria Brașov, colecția Privilegii nr. 157.

mele atestări documentare, evoluția raporturilor de drept față de orașul Brașov, organizarea internă și cîteva date mai importante din trecutul localităților.

Satul Șercaia, astăzi reședința comunei Șercaia, este situat pe pîrîul Șinca, afluent din stînga al rîului Olt, la punctul de întîlnire a vechilor drumuri de pe valea Oltului în sus și de pe Valea Șincăi în jos, spre Făgăraș[3]. Satul Părău, astăzi reședința comunei Părău, este situat în valea pîrîului Răstoacă, afluent din stînga al rîului Olt, pe vechea șosea pe valea Oltului, între Hoghiz și Făgăraș[4]. Deoarece cele două localități au un istoric comun timp îndelungat, le tratăm la un loc.

Prima dintre ele, atestată în documente, este Șercaia, anume din anul 1235, sub denumirea de „Sarcam"[5]. În anul 1372, Vlaicu Vodă, domn al Țării Românești și herțeg al Țării Făgărașului și Almașului, donează magistratului Ladislau de Doboka pentru meritele sale în războiul împotriva turcilor și împotriva împăratului din Tîrnovo (Bulgaria) posesiunile Scherkkengen (Șercaia), Cuciulata, Veneția, Hoghiz și Dopca de pe valea Oltului[6]. În 1429, numele localității apare ca „Sorkinghen"[7].

Mai multe documente ilustrează istoricul satului Șercaia din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În 1454, Iancu de Hunedoara însărcinează Capitlul din Alba Iulia cu înstăpînirea magistrului Conradus Lapicida, cetățean din Brașov, într-o jumătate din posesiunea Șercaia, ordin executat la începutul anului 1455[8]. În 1455, Iancu de Hunedoara a conferit posesiunea Șercaia lui Ioan Muga și lui Cioban, dar constatînd că dreptul de moștenire asupra acestei posesiuni îl are Adam, fiul lui Iacob și nepot al lui Laurențiu, îi întărește acestuia dreptul de proprietate și moștenire[9]. În 1462, Matei Corvinul, regele Ungariei, conferă lui Georgius Byro din Brașov posesiunile Șercaia și „Mikofalw", care mai înainte au fost distruse de către Vlad Țepeș, domnul Țării Românești[10]. Sub denumirea de „Mikofalw" trebuie să înțelegem prima mențiune documentară a satului Părău, precum reiese din documente de mai tîrziu. Din 1464 s-a păstrat un do-

[3] *Localitățile județului Brașov 1971*, Brașov 1972, p. 251.

[4] Ibidem, p. 228.

[5] Franz Zimmermann—Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu 1892, p. 63, nr. 72. Confer despre istoricul comunei și articolele: Gernot Nussbächer, *Viele Herren, viel Streit. Alte Dokumente über Schirkanyen*, în: „Neuer Weg", anul XXIV, nr. 7258 din 6 sept. 1972; idem, *Aus der Vergangenheit von Schirkanyen*, în rev.: „Volk und Kultur", anul XXVI, nr. 12/1974, p. 49 și 61.

[6] Franz Zimmermann—Carl Werner—Georg Müller, *Urkundenbuch*, II, Sibiu 1897, p .386—387, nr. 987.

[7] Gustav Gündisch, *Urkundenbuch*, IV, Sibiu 1937, p. 374, nr. 2059.

[8] Idem, *Urkundenbuch*, V, București 1975, p. 475—476, nr. 2949.

[9] *Ibidem*, p. 504—505, nr. 2985, cf. Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, X, Pesta 1853, p. 475—476, nr. 226.

[10] Arh. St. Brașov, fondul Primăria Brașov, colecția Privilegii, nr. 162, cf. Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 58, nr. 100.

cument, prin care se permite lui Georgius Greb din Braşov, să distrugă casele ridicate fără drept pe hotarul posesiunii Şercaia de către românul Mastica[11]. În 1468, Matei Corvinul confirmă donaţia posesiunilor Şercaia şi Părău lui Georgius Biro din Braşov[12], iar în 1470 îl apără faţă de intenţia celor Şapte Scaune Săseşti de a ocupa aceste două posesiuni[13]. La scurt timp însă, la 18 martie 1471, la cererea senatorului Petrus Wyroch din Braşov, Matei Corvinul conferă posesiunile Şercaia şi Părău (Mikesdorf) oraşului Braşov[14] şi însărcinează capitlul din Alba Iulia cu asistenţa la înstăpînirea noului proprietar care are loc la 16 aprilie 1471[15].

Oraşul Braşov avea interes să dobîndească aceste două posesiuni importante pentru el, deoarece erau situate la ieşirea drumului din Ţara Bîrsei prin Munţii Perşani spre depresiunea Făgăraşului, iar cine stăpînea aceste posesiuni putea asigura securitatea drumului comercial prin codrii de la poalele Măgurei Codlei spre Făgăraş[16]. Existau însă şi alţi pretendenţi, care încercau să stăpînească aceste posesiuni şi să beneficieze de avantajele stăpînirii lor.

Încă în anul 1471, regele Matei Corvinul a trebuit să poruncească lui Petrus şi Mathias Gereb din Vingart, să nu tulbure pe braşoveni în stăpînirea posesiunilor Şercaia şi Părău (Mykesdorff)[17]. În 1474, Matei Corvinul a poruncit lui Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti, să restituie oraşului Braşov posesiunile Şercaia şi Părău care el le-a donat Braşovului, pe care domnul muntean le-a ocupat ca pribeag după înlăturarea sa de către Basarab Laiotă cel Bătrîn[18]. La 6 iunie 1475 Matei Corvinul a confirmat în formă privilegială donaţia posesiunilor Şercaia şi Părău către oraşul Braşov[19]. În anul 1485, Matei Corvinul a confirmat ca posesiunile celor Şapte Scaune Săseşti, ale abaţiilor de Cîrţa şi de Igriş, ale bisericilor din Sibiu, Sighişoara şi Braşov, ale oraşului Braşov — deci şi Şercaia şi Părău — apoi scaunul Tălmaciu şi Almaşul, să plătească impozitele în cadrul Universităţii săseşti[20]. În anul 1486, stăpînirea oraşului Braşov în posesiunile Şercaia şi Părău a fost tulburată de către Ladislaus, episcopul Transilvaniei, şi fraţii săi, însă Matei Corvinul a poruncit voievodului Ştefan Bathori să-i apere pe braşoveni în posesiunile lor Şercaia şi Părău pînă la deciderea procesului[21]. În

---

[11] Arh. St. Braşov, fondul Primăria Braşov, col. Privilegii, nr. 371.
[12] Idem, nr. 182.
[13] Idem, nr. 194.
[14] Idem, nr. 200.
[15] Idem, nr. 201.
[16] Pavel Binder, *Drumurile şi plaiurile Ţării Bîrsei*, în „Studii şi articole de istorie", XIV, Bucureşti 1969, p. 215—216.
[17] Arh. St. Braşov, fondul Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 206.
[18] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/1, p. 82, nr. 141; cf. *Istoria României*, II, Bucureşti 1962, p. 509—510.
[19] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 209.
[20] Idem, nr. 227.
[21] Idem, nr. 228.

cursul procesului, ca martori au fost citați cnezii din Recea, Veneția și Berivoi[22], iar dregătorii scaunelor Cincul și Rupea au fost însărcinați cu cercetarea referitoare la pretențiile episcopului Ladislaus asupra posesiunii Șercaia[23]. Din evoluția ulterioară reiese că brașovenii au rămas în continuare stăpîni ai posesiunilor, deoarece în anul 1496 regele Vladislav II. stabilește ca posesiunile orașului Brașov și cele ale bisericii din Brașov: Satu Nou, Șercaia, Părău, Tohan și Zărnești să nu mai plătească impozitele lor în cadrul comitatelor[24]. În acest document apare prima dată denumirea românească a satului Părău în forma „Parrow"[25]. În anul 1500, regele Vladislav II. stabilește ca toate posesiunile nobiliare ale orașului Brașov — printre care primele înșirate sînt Șercaia și Părău — și cele ale bisericii parohiale din Brașov, să plătească impozitele și să efectueze serviciul militar împreună cu orașul Brașov[26].

Din documentele păstrate știm că în anul 1514 nobilul Matei Mailat, posesor al satului Țînțari, a stînjenit comunicația prin pădurea Șercaia, pe motiv că acea pădure ar fi fost din străvechi pe hotarul posesiunii Țînțari[27]. În 1520 s-a efectuat o hotărnicire pentru delimitarea posesiunilor Șercaia și Părău spre Țara Făgărașului[28]. In același an 1520 posesiunile Șercaia și Părău au plătit orașului Brașov 66 florini, și tot de atunci datează prima mențiune documentară a hanului ridicat de brașoveni în pădurea Șercaia, la locul numit „Einsiedel" (sihastru)[29]. În 1524, magistratul Brașovului a obținut confirmarea documentului din 1464, cu privire la distrugerea caselor ridicate fără consimțămîntul proprietarului pe hotarul satului Șercaia[30]. În 1528, cînd magistratul din Brașov a trimis o solie de omagiu la Ferdinand, regele Ungariei, aceasta a obținut o poruncă a regelui către castelanii din Făgăraș, de a nu constrînge pe locuitorii din Șercaia și Părău la servicii militare pentru cetatea Făgărașului, fiind posesiuni ale orașului Brașov[31].

În anul 1531, după ce orașul Brașov a trecut de partea regelui Ioan Zápolya, acesta a confirmat mai întîi documentele privind conferirea

---

[22] Idem, nr. 232; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 124—125, nr. 227.

[23] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, colecția Privilegii, nr. 231; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 125, nr. 228.

[24] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, colecția Privilegii, nr. 255.

[25] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, 1968, p. 30, cunoaște prima mențiune documentară abia din 1527.

[26] Eugen von Trauschenfels, *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Brașov 1871, Anhang, p. 6—7, nr. V; idem, *Die Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Brașov, 1882, Beilage E., *Anhang*, p. 7—8, nr. V.

[27] Majláth Béla, *Oklevelek Maylád István történetéhez*, în „Történelmi Tár", 1891, p. 630—631, nr. IX.

[28] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, Brașov, 1886, p. 274, 276, 285.

[29] *Ibidem*, p. 292. Mențiuni din 1522 se găsesc la p. 445, din 1523 la p. 522.

[30] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, colecția Privilegii, nr. 371.

[31] Idem, nr. 441.

posesiunilor Şercaia şi Părău oraşului Braşov de către Matei Corvinul[32], apoi chiar a conferit aceste posesiuni oraşului Braşov ca nouă donaţie[33].

O nouă situaţie de drept a posesiunilor Şercaia şi Părău faţă de oraşul Braşov a intervenit în 1625, cînd oraşul Braşov a trebuit să cedeze posesiunile Părău, Grid, Perşani şi Holbav în mod definitiv, urmînd să fie anexate domeniului Făgăraş, pentru a obţine în schimb confirmarea dreptului de proprietate asupra domeniului Bran. În ce priveşte posesiunea Şercaia, aceasta trebuia cedată pe timpul vieţii principelui Gabriel Bethlen şi a soţiei sale, putînd să fie răscumpărată după aceea de către braşoveni pentru suma de 10 000 florini ungureşti[34].

După moartea principelui, văduva sa, Catharina de Brandenburg, la cererea reprezentanţilor magistratului din Braşov, a donat din nou — „pe veci" — oraşului Braşov posesiunile Şercaia şi Părău[35].

După 1630, se pare că noul principe Gheorghe Rákóczi I a pus stăpînire cel puţin pe posesiunea Părău, pe care a zălogit-o în anul 1632 din nou oraşului Braşov pentru suma de 10 000 florini[36].

În anul 1637 însă, principele Gheorghe Rákóczi I a devenit din nou stăpîn peste cele două posesiuni. Cînd, la 20 februarie al acelui an, el a intrat prin poarta străzii Mănăstirii în oraş, paza oraşului, bănuind că o învălmăşeală a suitei sale ar fi un semn de trădare, respectiv de ocupare prin surprindere a oraşului, a închis poarta oraşului. După ce s-au clarificat lucrurile, principele a intrat totuşi în oraş, dar a plecat a doua zi şi la dieta din Mediaş a graţiat oraşul Braşov pentru ofensa adusă lui numai în schimbul cedării posesiunilor Şercaia şi Părău, livrării a 200 baloturi de postav şi plata a 6 000 florini, cerînd în plus garanţii ferme că oraşul Braşov nu va prescrie niciunui principe cînd şi cum să intre în oraş[37]. În 1640, posesiunea Părău apare menţionată ca proprietate a principelui[38]. În 1641, posesiunea Şercaia a trecut din nou în proprietatea principelui pe timpul vieţii lui şi a membrilor familiei sale, drept măsură de pedeapsă pentru nerespectarea de către oraşul Braşov a contractului încheiat cu principele Gheorghe Rákóczi I la 14 aprilie 1639, privitor la vama de la Bran[39]. Într-un document din 4 august 1642 se arată că Gheorghe Rákóczi I a luat la cunoştinţă că dijma din hotarul posesiunii Şercaia a fost conferită de către magistratul Braşovului în întregime preotului evanghelic[40].

---

[32] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 401.
[33] Idem, nr. 404.
[34] Eugen von Trauschenfels, *Zur Rechtslage*, p. 19—21, nr. XIII; idem, *Die Rechtslage*, Beilage E, Anhang, p. 21—24, nr. XIII.
[35] Arh. St. Braşov, fond Primâria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 660.
[36] Idem, nr. 662. Înţelegerea preliminară s-a încheiat la 10 oct. 1650, cf. *Quellen*, VI, p. 55.
[37] *Quellen*, IV, p. 104; VI, p. 13, 46, 50.
[38] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 668.
[39] Idem, nr. 669.
[40] Idem, colecţia Fronius, vol. II, nr. 31, cf. „Történelmi Tár", 1893, p. 308, nr. 71.

Aceeaşi situaţie de drept a rămas şi potrivit marelui privilegiu din 25 aprilie 1651, care definitivează stăpînirea oraşului Braşov asupra domeniului cetăţii Bran, în schimbul cedării definitive a posesiunilor Grid, Perşani, Holbav şi Părău, iar pe timpul vieţii principelui Gheorghe Rákóczi II a posesiunii Şercaia, precum şi a altor condiţii[41].

În 1662, noul principe Mihail Apafi, la cererea magistratului din Braşov, donează posesiunea Şercaia cu spitalul incendiat de acolo, ca şi posesiunile Grid şi Părău oraşului Braşov, anulînd actele lui Gheorghe Rákóczi II[42]. La înstăpînirea oraşului în aceste posesiuni, a fost însă depus protest din partea administratorului bunurilor principelui din Făgăraş[43].

Următorul document, despre care avem cunoştinţă în această problemă, este protestul depus de magistratul Braşovului în faţa principelui Mihail Apafi cu ocazia dietei ţinute la Tg. Mureş din anul 1663, împotriva ocupării posesiunilor Şercaia, Părău şi Grid de către directorul fiscului[44].

În continuare, cele două posesiuni au aparţinut de drept fiscului Transilvaniei[45], precum reiese şi din documentele privind decima preoţilor[46].

În 1725, magistratul Braşovului a încercat să redobîndească posesiunile sale de odinioară cu motivarea pentru a putea restitui datoriile oraşului. Încercarea însă nu s-a finalizat[47].

In ce priveşte raporturile oraşului Braşov, ca stăpîn feudal, cu posesiunile Şercaia şi Părău, ele erau realizate, prin intermediul a doi „greavi" sau „prefecţi", adică inspectori, numiţi din rîndul senatorilor. Nominal, ei sînt cunoscuţi prima dată în 1528[48].

Dările locuitorilor din Şercaia şi Părău erau administrate villicului Braşovului, fiind „bani comuni ai oraşului şi provinciei" (Ţării Bîrsei), ca şi veniturile din posesiunea Satu Nou[49].

Pentru perioada 1555—1581 s-au păstrat socotelile „prefecţilor" pentru Şercaia şi Părău, după cum ei erau numiţi atunci[50]. Din aceste

---

[41] Eugen von Trauschenfels, *Zur Rechtslage*, p. 18—21; idem, *Die Rechtslage*, Beilage E, p. 19—20.

[42] *Quellen*, IV, p. 271; Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 683.

[43] Idem, nr. 685.

[44] Idem, nr. 686.

[45] Th. Wolf, *Ein Stückchen alte Chronik der Gemeinde Schyrkanyen*, Sibiu 1898, p. 9, cf. şi *Quellen*, VII, p. 564 (1750).

[46] Arhiva Bisericii Negre Braşov, T.f. 26. IV, nr. 73, p. 475 ff, nr. 5+6.

[47] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, Actele Magistratului Braşov, anul 1725, nr. 6.

[48] *Quellen*, II, Braşov 1889, p. 86 (1528), p. 295 (1533); III, Braşov 1896, p. 250 (1544), p. 288 (1548); V, p. 547 (1616), p. 575 (1617); VI, p. 6 (1598—1600), p. 6 (1601, 1602).

[49] *Quellen*, III, p. 253 (1544), p. 288 (1545).

[50] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, Socoteli alodiale Braşov, VIII/1 (1555—1581), VIII/2 (1580), VIII/3 (1581).

socoteli reiese, că veniturile oraşului Braşov din cele două sate se compuneau la 1555 din plata dărilor, numit „census", variabil după avere, şi „stipendium", o taxă fixă, pe cap de familie, redusă pentru văduve la jumătate[51].

Satul Şercaia în 1541 a fost organizat pe „străzi"[52]. În 1555 îl găsim împărţit în patru „Quartale", cu total 105 nume de contribuabili, care denotă că satul era locuit de saşi şi de maghiari[53]. La Părău nu sînt specificate subîmpărţiri, fiind în total 48 impozabili, toţi români[54].

Din Şercaia, stăpînul de pămînt mai avea venituri de la moară şi de la podul plutitor peste Olt[55]. Sub supravegherea „prefecţilor", la Şercaia anual se alegea un „senat"[56] şi un „Honn", adică villic[57], pe cînd la Părău apar menţionaţi un „civis" şi doi „purger", adică pîrgari[58] şi un „hon", adică un villic[59]. Drept ajutor al prefecţilor a funcţionat un „subofficialis" cu un salar fix[60]. Începînd cu 1564 avem ştiri şi despre darea decimei mari şi a decimei din miei de la Părău către oraşul Braşov[61]. În 1565, satul Părău apare prima dată ca fiind împărţit în patru „Viertel" (pătrare, sferturi), numărul contribuabililor ajungînd de acum la 78[62]. Satul Şercaia fiind situat la un important punct de trecere peste Olt, a avut mai întîi un pod plutitor peste rîu, menţionat documentar din 1528[63]. În 1538, voievodul Ştefan Mailat a luat de la Şercaia podul plutitor, care apoi a fost reinstalat în 1539[64].

Socotelile greavilor şi prefecţilor menţionează în perioada 1555—1581 în fiecare an cheltuieli pentru întreţinerea acestui pod plutitor. În 1568, magistratul din Braşov a obţinut de la Ioan II Sigismund un privilegiu pentru a ridica un pod peste Olt, cu obligaţia pentru locuitorii din Şercaia, de a păzi podul şi de a încasa de la fiecare cal cîte 1 denar, şi de la fiecare pieton sau bou cîte un „obolus"[65]. Totuşi, din socotelile păstrate, nu reiese că acest pod s-a construit într-adevăr, figurînd pînă în 1581 venituri de la podul plutitor.

Cu privire la teritoriile satelor Şercaia şi Părău au avut loc mai multe hotărniciri, dintre care am menţionat deja pe cea din 1520[66]. Din

---

[51] Idem, VIII/1, p. 3—11.
[52] *Quellen*, III, p. 112.
[53] Arh. St. Braşov, Socoteli alodiale Braşov, VIII/1, p. 5—9.
[54] Idem, p. 10—11.
[55] Idem, p. 3—4 (1555).
[56] Idem, p. 12 (1555), p. 44 (1556) etc.
[57] Idem, p. 92 (1559).
[58] Idem, p. 11 (1555).
[59] Idem, p. 29 (1552).
[60] Idem, p. 62 (1557), p. 75 (1558).
[61] Idem, p. 157 (1564), p. 178 (1565).
[62] Idem, p. 184—187.
[63] *Quellen*, II, Braşov 1889, p. 99.
[64] Idem, p. 578 (1538), p. 615 (1539).
[65] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, Colecţia Privilegii, nr. 509.
[66] Vezi mai sus, nota 28.

anul 1536 s-au păstrat mai multe însemnări despre o nouă hotărnicire la Şercaia[67].

În anii 1538—1539 s-a ajuns la un proces mai îndelungat între oraşul Braşov şi voievodul Ştefan Mailat, pentru Şercaia şi Părău[68], în care a intervenit chiar regele Ioan Zápolya[69].

După ce voievodul Ştefan Mailat a anulat sentinţa comitatului Alba, defavorabilă oraşului Braşov cu privire la hotarul satului Şercaia[70], în 1540 el a confirmat înţelegerea intervenită cu privire la delimitarea hotarelor satelor Şercaia şi Mîndra[71].

În 1541, dregătorii din Făgăraş au dijmuit în mod abuziv porcii din hotarul satului Părău[72]. În 1555 se consemnează reparaţii la biserica din Şercaia[73]. În 1556 avem prima menţiune a unei şcoli la Şercaia, condusă de un „ludirector“[74]. În acelaşi an, satul Părău a fost devastat de trupele din Ţara Românească care au venit în Transilvania pentru instalarea lui Ioan II Sigismund[75]. În 1556, satului Şercaia i-a fost acordat privilegiul de a ţine un tîrg anual la 5 iulie[76], care de atunci s-a ţinut în fiecare an sub supravegherea „greavilor“ din Braşov, pînă la 1573[77]. În 1557 se construieşte o nouă baie cu aburi în „curia“ din Şercaia[78]. În 1560 se reconstruieşte biserica, distrusă în urma unui incendiu[79]. Anul 1563 satul Şercaia a găzduit oaspeţi distinşi: mai întîi regele Ioan II Sigismund[80], apoi mireasa domnului Ţării Româneşti, Petru cel Tînăr[81]. În 1566, la cererea satului Şercaia, regele Ioan II Sigismund a interzis ca locuitorii din Şercaia să poată fi obligaţi faţă de călători la găzduire şi cărăuşie gratuită, altfel decît pe baza unei porunci speciale[82]. În 1572, în biserica din Şercaia s-a pus un tablou nou pe altar şi s-a refăcut casa parohială[83]. În 1584, principele Transilvaniei, Sigis-

---

[67] *Quellen*, II, p. 457—460, 466.
[68] *Quellen*, II, p. 558, 561, 572, 594, 608, 609, 611, 634.
[69] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 438.
[70] Idem, nr. 440.
[71] Idem, nr. 438.
[72] *Quellen*, II, p. 116.
[73] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, socoteli alodiale Braşov, VIII/1, p. 12.
[74] Idem, p. 45.
[75] Idem, p. 43.
[76] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Fronius, vol. I, nr. 299.
[77] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, socoteli alodiale Braşov, VIII/1, p. 372. În lista localităţilor unde se ţin tîrguri anuale, din 1606, Şercaia nu figurează. Cf. Gernot Nussbächer, *Die ältesten Kalender*, în: „Neuer Weg“, anul XVII, nr. 4994 din 21 mai 1965.
[78] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, socoteli alodiale Braşov, VIII/1, p. 60.
[79] Idem, p. 104.
[80] Idem, p. 153.
[81] Idem, p. 248.
[82] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 507.
[83] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, socoteli alodiale Braşov, VIII/1, p. 346.

mund Báthori, dă un privilegiu de protecţie pentru hanul „Remege" din pădurea Şercăii şi permite oraşului Braşov să ia toate măsurile necesare împotriva contravenienţilor[84].

Acelaşi principe permite în 1597 braşovenilor să efectueze lucrări de construcţie a drumului spre Şercaia pe hotarul satelor Grid şi Veneţia de Sus[85]. În 1599, între 22—23 octombrie, în preajma bătăliei de la Şelimbăr, Mihai Viteazul cu trupele sale poposeşte la Şercaia[86]. La 27 septembrie 1613, Şercaia este incendiată de către trupele lui Ali Paşa Madjaroglu[87]. Din perioada stăpînirii principelui asupra satelor Şercaia şi Părău — după 1625 — s-au publicat urbarii şi conscripţii detailate din anii 1637 şi 1640[88]. În 1639, Gheorghe Rákóczi I porunceşte magistratului din Braşov să nu tulbure pe locuitorii din Părău în posesiunea părţii de hotar „Homorod", care le-a fost atribuită în timpul lui Gabriel Báthori[89]. Din 1640 ni s-a păstrat un act de hotărnicire a posesiunii Părău, atunci proprietate a principelui Gheorghe Rákóczi I[90].

*

Localităţile Grid, Perşani şi Holbav formează un grup aparte, primele două constituind verigi de legătură între posesiunile feudale ale oraşului Braşov mai vechi din Ţara Făgăraşului şi cele din Ţara Bîrsei, de-a lungul drumului peste munţii Perşani.

Satul Grid, astăzi intră în componenţa comunei Părău, fiind situat pe valea unui afluent al pîrîului Răstoaca, la 3 km spre sud-est de reşedinţa comunei[91]. În trecut satul Grid a avut hotarul învecinat cu cele ale satelor Părău şi Şercaia, posesiuni mai vechi ale oraşului Braşov.

Satul Perşani, astăzi face parte din comuna Şinca[92]. Satul este situat la ieşirea vechiului drum Feldioara—Ţînţari—Vlădeni spre Şercaia în depresiunea Făgăraşului.

Satul Holbav în prezent aparţine de comuna Vulcan[93] şi este aşezat pe cursul superior al pîrîului cu acelaşi nume, afluent din dreapta al pîrîului Şinca, care se varsă în Olt la nord de Şercaia.

Pe lîngă Holbav trecea vechiul drum strategic „calea Saşilor", de la sud de Codlea spre Şinca Nouă în Ţara Făgăraşului[94].

---

[84] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 585.
[85] Idem, nr. 616.
[86] *Quellen*, V, p. 284.
[87] Idem, p. 473.
[88] D. Prodan, Liviu Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, *Urbariile Ţării Făgăraşului*, I, 1601—1650, Bucureşti, 1970. Pentru Şercaia: p. 486—489, urbariul din 1637; p. 695—699, urbariul din 1640. Pentru Părău, p. 490—496, urbariul din 1637; p. 615—617, conscripţia oilor din 1637, p. 699—706, urbariul din 1640.
[89] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Fronius I, nr. 402—403, cf. şi rev. Történelmi Tár, 1892, p. 706, nr. 21.
[90] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 668.
[91] *Localităţile judeţului Braşov 1971*, Braşov 1972, p. 228.
[92] Ibidem, p. 258.
[93] Ibidem, p. 312.
[94] Erich Jekelius. *Das Burzenland*, IV, 1, Braşov 1929, p. 65—67.

Deja din aşezarea geografică a acestor trei posesiuni reiese motivul pentru care puternicul centru economic Braşov a căutat să le stăpînească: asigurarea căilor comerciale — şi strategice — care legau Ţara Bîrsei de restul Transilvaniei, spre vest. Oraşul Braşov avînd deja din a doua jumătate a secolului al XV-lea în aceste părţi posesiunile Şercaia şi Părău, şi prin acapararea de noi posesiuni căuta să-şi întărească poziţiile în Ţara Făgăraşului.

Prima menţiune documentară a toponimicului Grid apare într-un document din 1509, în care este menţionat boierul „Kirilla de Grid", asesor la scaunul de judecată a Ţării Făgăraşului[95]. Tot din Grid a fost originar Laczko (= Laţcu) de „Grit", menţionat în anul 1520 în socotelile Braşovului[96].

Satul Grid ca atare este menţionat mai întîi într-un document din 1527 despre părţile de boierie ale lui Ladislaus, fiul boierului „Koman Gurilla" din Grid, în posesiunile Grid, Părău şi Perşani[97].

La 27 aprilie 1531, Ştefan Mailat, viitorul voievod al Transilvaniei, atunci „liber baro" de Făgăraş, scrie din Grid o scrisoare episcopului Nicolae de Gerend, tezaurarul regelui Ferdinand[98].

După ce în anul 1531, Ioan Zápolya, regele Ungariei, s-a împăcat definitiv cu oraşul Braşov, la 13 noiembrie 1531 a conferit oraşului Braşov posesiunea Grid, separînd-o de districtul Făgăraş[99]. Este de remarcat că în aceeaşi zi Ioan Zápolya a conferit oraşului Braşov şi posesiunea Ţînţari (azi Dumbrăviţa), confiscată de la Ştefan Mailat[100].

În acest fel, oraşul Braşov şi-a rotunjit posesiunile din Ţara Făgăraşului — Şercaia şi Părău —, obţinînd şi teritoriul de legătură cu Ţara Bîrsei — posesiunea Ţînţari.

Din istoricul de mai tîrziu a satului Grid ca posesiune a Braşovului ştim că în 1548 a fost construită o „curie" a stăpînului de pămînt[101].

Mai tîrziu, Braşovul a pierdut posesiunea Grid în circumstanţe încă neelucidate. În 1584 găsim ca asesor al tablei judecătoreşti al districtului Făgăraş pe boierul Nagu de Grid[102]. În 1589, domeniul Făgăraş, inclusiv posesiunile Grid, Perşani şi Holbav[103], este donat de Sigismund

---

[95] Ioan cav. de Puşcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Ţara Făgăraşului*, IV, Sibiu 1907, p. 76.

[96] *Quellen*, I, Braşov 1886, p. 280 şi 292.

[97] N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Tierei Făgăraşiului*, Bucureşti 1885, p. 119—120.

[98] Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Cluj, 1914, p. 224—225.

[99] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 407.

[100] Majláth Béla, *Oklevelek Maylád István történetéhez (Documente privitoare la istoria lui Ştefan Mailat)*, în „Történelmi Tár", Budapesta, 1891, p. 637—638.

[101] *Quellen*, III, Braşov 1896, p. 435.

[102] Ioan cav. de Puşcariu, *op. cit.*, p. 136.

[103] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, III, Bucureşti, 1931, p. 162.

Báthori fratelui său Balthasar Báthori. În 1597, principele Sigismund Báthori porunceşte provizorului cetăţii Făgăraş, să permită oraşului Braşov construcţia drumului cu poduri pe hotarul satelor Grid şi Veneţia de Sus[104].

În anul 1609, principele Gabriel Báthori a zălogit oraşului Braşov pentru suma de 5.000 florini ungureşti posesiunile Grid — cu o „curie" pustie, Perşani şi Holbav[105]. Astfel, Braşovul şi-a extins din nou posesiunile sale în Ţara Făgăraşului.

Satul Perşani, documentar apare mai întîi în anul 1512[106], apoi 1527 şi în 1556[107], iar în 1589 este donat cu întregul domeniu al Făgăraşului lui Balthasar Báthori[108]. Cu acest prilej apare documentar prima dată şi satul Holbav.

Pentru administrarea noilor posesiuni dobîndite, magistratul Braşovului a numit doi inspectori din rîndul senatorilor[109].

În anul 1625, principele Gabriel Bethlen a pretins pentru confirmarea stăpînirii oraşului Braşov asupra domeniului Bran, cedarea posesiunilor braşovene din Ţara Făgăraşului, Grid, Perşani şi Holbav[110]. Se vede din acceptarea acestei condiţii şi importanţa mai mare a domeniului Bran pentru economia Braşovului, pentru asigurarea drumului comercial spre Ţara Românească. De aceea, oraşul Braşov a cedat mai degrabă posesiunile sale din Ţara Făgăraşului, căutînd să păstreze cu orice preţ domeniul Bran.

Aceleaşi condiţii, de cedarea posesiunilor Grid, Perşani şi Holbav, pentru confirmarea stăpînirii domeniului Bran, conţine şi privilegiul de la Gheorghe Rákóczi II din 25 aprilie 1651[111].

În 1662, noul principe Mihail Apafi a conferit oraşului Braşov din nou, pe lîngă vechile posesiuni Şercaia şi Părău, şi satul Grid, învecinat cu ele, „pe veci şi irevocabil"[112]. La ceremonia de înstăpînire, provizorul bunurilor principelui din Făgăraş a depus însă protest[113], aşa încît posesiunile au rămas mai departe ale fiscului, cu toate că magistratul Braşovului a protestat în faţa dietei din Tîrgu Mureş împotriva ocupării posesiunilor conferite[114].

Cu privire la posesiunile Grid, Perşani şi Holbav, în perioada după ce au fost cedate de oraşul Braşov principelui, s-au publicat urbariul

---

[104] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 616.
[105] Idem, nr. 626.
[106] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, Palladium Coronense, p. 396.
[107] Vezi mai sus, nota (97), şi N. Densuşianu, *op. cit.*, p. 12.
[108] Vezi mai sus nota (103).
[109] *Quellen*, V, p. 547 (1616), p. 575 (1617).
[110] Eugen von Trauschenfels, *Zur Rechtslage*, Anhang, nr. 13, p. 19—21; idem, *Die Rechtslage*, Beilage E, Anhang, nr. 13, pag. 21—24.
[111] Idem, *Zur Rechtslage*, p. 18—21; idem, *Die Rechtslage*, Beilage E, p. 19—20.
[112] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 683.
[113] Idem, nr. 685.
[114] Idem, nr. 686.

din 1632[115], registrul oilor din 1634[116], un extras sumar din toate cele trei posesiuni[117], din 1637 urbariul, care înşiră numai numele iobagilor[118], apoi urbariul şi conscripţia amănunţită din acelaşi an[119] şi registrul oilor din 1637[120]. Din 1640 s-a păstrat de asemenea un urbariu detailat foarte important pentru trecutul celor trei posesiuni[121].

În 1639, principele Gheorghe Rákóczi I cerea oraşului Braşov trimiterea a 100 de lucrători din Ţara Bîrsei pentru reparaţia digului la heleşteul din Grid[122].

Dintr-un document de mai tîrziu ştim că posesiunea Perşani în 1662 nu mai aparţinea de domeniul principelui, ci era proprietatea nobilului Stephanus Gyulai de Varad[123].

*

Extinderea stăpînirii oraşului Braşov în Ţara Făgăraşului a fost rezultatul unui proces îndelungat şi a unei politici urmărite în mod constant de către conducerea Braşovului în interesul comerţului, respectiv al controlului asupra principalelor căi comerciale.

Stăpînirea oraşului Braşov a fost diferită în timp, în satele Şercaia şi Părău avînd o durată de peste un secol şi jumătate, iar la Grid, Perşani şi Holbav de nici două decenii. Faţă de tendinţele de întărire a puterii principilor Transilvaniei, începînd cu Gabriel Bethlen, oraşul Braşov a cedat aceste posesiuni din Ţara Făgăraşului, mai greu de administrat din cauza distanţei lor mai mari de la reşedinţă şi de mai mică importanţă economică.

Astfel, Braşovul şi-a restrîns stăpînirea directă asupra posesiunilor din Ţara Bîrsei, prin intermediul cărora păstra sub control drumurile comerciale spre Ţara Românească şi mai ales prin pasul Bran, de importanţă vitală pentru existenţa oraşului de sub Tîmpa.

GERNOT NUSSBÄCHER

---

[115] D. Prodan, Liviu Ursuţiu, Maria Ursuţiu, *op. cit.*, I, p. 195—198 (Grid); p. 199—203) Perşani); p. 203—204) Holbav).

[116] *Ibidem*, p. 357—358 (Perşani); p. 358 (Grid); p. 359 (Holbav).

[117] *Ibidem*, p. 374.

[118] *Ibidem*, p. 442 (Grid, Perşani); p. 444 (Holbav).

[119] *Ibidem*, p. 496—498 (Grid); p. 502—504) (Perşani); p. 505—507 (Holbav).

[120] *Ibidem*, p. 617—619.

[121] *Ibidem*, p. 707—709 (Grid); p. 717—719 (Perşani); p. 721—722 (Holbav).

[122] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, col. Fronius, I, 436—437; cf. şi „Történelmi Tár", 1892, nr. 709, p. 39.

[123] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 685.

IMPRIMERII ITALIENE DIN SECOLUL AL XVI-LEA ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII ACADEMIEI R.S.R. — FILIALA CLUJ-NAPOCA. FAMILIA GIUNTA

În timp ce ancora aldină începe să se impună în lumea tiparului, ca un simbol al renumitei maxime latine „festina lente", își face apariția, tot în Italia, o altă familie de editori-tipografi, numită Giunta, cu variantele Giunti, De Giuntis, Dezunta, Juncta, sau, în dialect venețian, Zunta.[1] Originea lor se-ntoarce-n timp în secolul al XIV-lea, la Florența, la Lapino Giunta di Corella, ambasador la Roma, ai cărui strănepoți, Jacopo și Giunta erau la 1432 negustori de lînă. Doi din fiii negustorului Giunta, Lucantonio și Filippo au fondat la Veneția și respectiv Florența, două tipografii ce aveau să strălucească printr-o activitate constantă, paralel și uneori rivalizînd chiar cu tiparnițele aldine. Căci, favorizați poate de o zodie mai norocoasă și înzestrați cu o incontestabilă îndemînare mercantilă, ei ajung să reprezinte „un adevărat imperiu al cărții"[2], ale cărui principale case de editură erau la Veneția și Florența, dar aveau și sucursale la Roma, Lyon, Salamanca, Burgos și Londra.

Lucantonio și-a început activitatea cu comerțul de librărie la Florența, iar din 1480 se stabilește la Veneția, cu o îndeletnicire asemănătoare, dar cu rezultate deosebite, căci din 1482 începe să tipărească, el însuși tipograf după 1503, edițiile lui devenind tot mai numeroase, preponderînd lucrările liturgice, de ritual, destinate mănăstirilor și episcopiilor. Mai importante sînt considerate a fi Biblia ilustrată din 1490, tradusă în italiană de Nic. Mallermi și Breviarium Ecclesiae Placentinae, 1503. Lucantonio și-a continuat dubla activitate de librar și tipograf pînă la sfîrșitul vieții, în 1537, sau 1538, cînd tipografia este preluată de unul din cei trei fii ai săi, Tommaso (1494—1566), sub formula „haeredes Lucantonii Juntae", sau, mai simplu, „apud Juntas". Acesta neavînd copii, firma a rămas în grija fraților săi, Mariotto și Gio-Maria, afacerile continuînd cu succes pînă la stingerea familiei, după 1600.

Philippo, sau Filippo, s-a născut în 1450 și nu și-a părăsit Florența natală, unde la 1497 avea o tipografie și o librărie, aproape de biserica Santa Maria della Badia. Primele lucrări tipărite aici au fost „Proverbele" lui Zenobius, in folio, 1497 și „Argonautica" lui Orpheus, in 4, 1500, ambele lucrări de valoare, tipărite cu caractere grecești. Au urmat apoi edițiile latine și italiene, în format in 8, cu caractere

---

[1] Ant. Aug. Renouard, *Annali delle edizioni italiani. Con Notizia sulla famiglia dei Giunta*, Bologna, 1953.

[2] Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.* Traducerea de Radu Berceanu. București, 1976, p. 180.

cursive, specific aldine, iar după 1514, s-a reîntors la edițiile grecești („Enchiridion Grammaticalis Introductionis“ și Theodori Grammatica Graeca, ambele in 8). Edițiile ce au urmat constituie dovada sigură a unei activități neîntrerupte la tipografia florentină, datorată, în multe cazuri, colaborării dintre Filippo și fiii săi, Bernardo și Benedetto. De la Ant. Aug. Renouard[3] aflăm că acești zeloși slujitori ai tiparului s-au bucurat de protecția acordată de mai mulți prinți și că în 1516 ei au primit privilegiul papei Leon X. După moartea lui Filippo, în 1517, Bernardo (1487—1551) a condus tipografia, sub numele de „haeredes Philippi Juntae“, sau „apud Bernardum Juntam“. Printre edițiile sale, cea mai importantă este considerată cea a „Decameronului“ lui Boccaccio.

Deși erau foarte instruiți și dovedeau chiar abilitate în revizuirea autorilor latini și greci, Filippo și cei doi fii au recurs la ajutoare competente, alese cu discernămînt, pentru a asigura caracterul savant al tipăriturilor lor. Primul ca dată și unul din cei mai pricepuți din acești corectori-editori a fost Benedetto Riccardini, supranumit Philologus, datorită erudiției sale. Lui i se datorează edițiile amintite din Zenobius și Orpheus, apoi Catullus, Propertius, Horațius, Eclogele lui Vergiliu, Tragediile lui Seneca, etc. El este autorul lucrării „Erudimenta Grammatices“, tipărită de Filippo în 1510. Îi mai amintim pe: Lucas Robbia, pe florentinii Franciscus Alpherius și Marianus Tuccius, pe toscanul Nicolaus Angelius Bucinensis și pe cel mai învățat dintre toți, Petrus Victorius-Pietro Vettori, consul al Academiei florentine, editor al lui Cicero, Caton, Euripide, Aristotel, Terentius, Eschil ș.a.

Tipografia giuntină de la Florența și-a menținut în permanență o poziție din cele mai merituoase, deși cîștigul i-a fost mai mic decît al celor din Veneția. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea și chiar și în secolul următor, a continuat să lucreze unul din fiii lui Bernardo, Philippo. Și alte persoane din marea familie au mai lucrat în librarii. Un oarecare Jacopus Junta Florentinus a fost librar la Roma. Nepotul de frate al celor doi tipografi, Jacobus q. Franciscus a fost și el tipograf la Lyon. Vom vedea că el este cel învinovățit de fabricarea edițiilor aldine false. Tipografia și librăria rămîn în continuare fiicelor sale. În 1528, Juan Giunta era librar la Burgos, apoi la Salamanca. Spre sfîrșitul secolului, un Tommaso Giunta tipărea la Madrid, ca prim tipograf al regelui. Observăm întinderea în timp și spațiu a acestei familii de tipografi. Ca marcă tipografică ei au avut o floare de crin, din lemn colorat în roșu, sau nu, uneori încadrat de motive florale și susținut de doi copilași. Acest „lilium rubrum“ va fi și el renumit la timpul său, dar nu va atinge niciînd faima ancorei lui Aldus.

Să ne oprim acum la raporturile ce au existat între cele două mari case de editură. Tommaso, fiul lui Lucantonio, a fost în bune relații de prietenie cu Paulus Manutius, iar Francesca Lucrezia, strănepoată a aceluiași Lucantonio, s-a căsătorit cu Aldus cel Tînăr, acesta nerenunțînd

[3] Ant. Aug. Renouard, *op. cit.*

la relațiile tipografice și comerciale cu Giunta, nici după ce a preluat tipografia tatălui său. Dar, în raporturile dintre cele două case, a intervenit și un aspect mai sensibil și neplăcut, specialiștii nemaiavînd nici un dubiu asupra adevăraților autori ai edițiilor aldine contrafăcute la Lyon, între anii 1502—1527. Formulîndu-și concluziile, Pinkerton[4] exclude vinovăția tipografilor germani stabiliți la Lyon cu gîndul onest de a-și cîștiga existența și îndreaptă vina fraudei asupra familiei Giunta din Veneția, invocînd două argumente: 1) privilegiile pontificale și imperiale acordate lui Aldus fac imposibilă în Italia și chiar și în Germania fabricarea deschisă de ediții rivale, în timp ce Franța nu era silită să respecte aceste privilegii, ea bucurîndu-se de libertățile bisericii galicane; și 2) marele tîrg al Lyonului era un adevărat centru și al comerțului cu cartea, favorizîndu-i în mod deosebit pe librari și tipografi. Se pare că Lucantonio, a cărui avariție îi stigmatizase deja reputația în lumea tipografilor, rîvnind și la succesul pe care i-l aduceau lui Aldus micile lui ediții, și-ar fi trimis nepotul, pe acel Jacopus q. Franciscus, la Lyon, pentru a fabrica ediții asemănătoare, folosind ca marcă crinul roșu. Aceste ediții „pirat" au și apărut în scurtă vreme, păstrînd formatul și caracterele italice — adevărate copii servile — fără dată, loc și tipograf, dar cu prefața și numele lui Aldus pe prima pagină. Dezolat văzîndu-se falsificat, Aldus a publicat o scrisoare, semnalînd greșelile acestor falsificatori. Avertizați, aceștia încep să lucreze mai îngrijit, activitatea lor reușind performanța de a vinde cîte trei-patru ediții, înainte ca Aldus să-și fi vîndut primele. Confuzia a dăinuit timp de trei secole, cînd, după descoperirea acelui „Monitum" publicat de Aldus în 1503, au început să se distingă edițiile lioneze false, de cele originale. Renouard[5] publică o listă de 64 de ediții „pirat" apărute la Lyon și alte 15 ediții apărute în alte centre, lionezii nefiind singurii falsificatori, ci numai cei cu o activitate mai intensă și cu mai mult succes.

Printre valorile tezaurizate în biblioteca noastră se află și cîteva volume de diferite mărimi, de la in 8, la in folio, care păstrează, prin frumoasa floare de crin, desenată modest uneori, alteori împodobită, numele casei Giunta, cu o mică parte din activitatea ei tipografică.

Din cele 23 de ediții „giuntine" pe care le avem, 16 sînt tipărite la Veneția. Încep prezentarea lor cu semnalarea operei celebrului medic grec *Klaudianos Galenos*, pe care Aldus o tipărise în limba greacă, în 1525 și a cărei tipărire în limba latină poate fi considerată drept una din principalele speculații ale casei Giunta din Veneția, între anii 1522—1625 și una din principalele ei surse de înavuțire. Lucantonio, cu spiritul său deosebit de abil, văzînd cerința crescîndă a acestei cărți, îmbunătățește fiecare nouă ediție și le vinde la un preț scăzut. Noi avem ediția a șasea, din 1586 și ultima și cea mai completă, din 1625. Lor li

[4] Lettre de M. Pinkerton sur les veritables auteurs des contrefactions des éditions aldines faites à Lyon, de 1502—1527, în Ant. Aug. Renouard, *op. cit.*, p. 324—328.

[5] Ant. Aug. Renouard, *op. cit.*, p. 305—316; 317—320.

se alătură şi Indexul de peste 500 f., alcătuit la opera lui Galenos de medicul şi naturalistul italian *Antonio Brassavola,* supranumit Musa, şi publicat în 1565, la ediţia a patra a operei lui Galenos. La aceste două ediţii au colaborat medicul italian A. Gadaldini, ca alcătuitor, Thomas Linacer, medic englez şi Nic. Leoniceno, medic italian — ca traducători. Sînt exemplare in folio, bine conservate, cu pagina de titlu încadrată de scene din activitatea medicului, cu numeroase desene ilustrînd diverse metode de tratament, cu iniţialele evidenţiate prin felurite încadramente şi cu frumoase frontispicii. Ca valoare documentară în plus ambele poartă semnătura autografă a lui Em. Teleki. Alte lucrări ale lui Brassavola: „De medicamentis . . .“ (Venetiis, Apud Juntas, 1552) şi „Examen omnium . . . quorum quod apud Ferrariensis pharmacopolas usus est . . .“ (Venetiis, Apud Juntas, 1553). Crinul apare susţinut de doi copilaşi, într-o cunună florală. Rămînem în domeniul medicinii, cu prima ediţie, din 1569, a lucrării „Artis gymnasticae quod antiquos celeberrimae, nostris temporis ignoratae libri sex“, aparţinînd medicului şi savantului italian *Girolamo Mercuriale* şi cu una din cele mai bune ediţii, cea din 1565, a lucrării medicului şi filozofului secolului al XIII-lea, *Pietro d'Abano,* „Conciliator controversiarum quae inter philosophos et medicos persantur“. Exemplarul nostru este îmbrăcat în foaie de codex, probabil incunabul şi poartă marca florii de crin susţinut în cadru de cei doi copii.

Dintre operele de filozofie apărute la Veneţia, „apud Juntas“, sau „Apud haeredes Lucae Antonij Juncte“, îi avem pe: *Aristotel* — „De physico auditu“, cu comentariile filozofului arab din secolul al XII-lea, Averroes Cordubensis, ediţia din 1562, fără marcă tipografică şi pe *Thomas de Aquino,* cu „Summa totius theologiae“, două părţi, 1588, avînd pe prima pagină a părţii întîi reproducerea prefeţei lui Lucantonio, iar pe foaia de titlu a părţii a doua, în partea de jos, portretul filozofului, susţinut de doi îngeri şi aşezat deasupra unui mic medalion ce îmbracă emblema. Viaţa lui de Aquino este scrisă de Guilielmus de Tocco, iar comentariile aparţin dominicanului Chrysostomus Javellus şi cardinalului Tommaso De Vio, zis Caietanus. Thomas de Aquino apare şi cu „profundissima commentaria“ la cele zece cărţi ale Eticii lui Aristotel, 1539, alăturîndu-se mult editatelor comentarii ale filozofului italian *Agostino Nifo,* la cele opt cărţi din „De physico auditu“, 1552.

Dintre numeroasele editări veneţiene ale Missalelor, există la noi: — un frumos exemplar in folio de „Missale secundum ordinem fratrum predicatorum“, „arte et impensis Luceantonij de Giunta Florentini“, 1504, cu caractere gotice, în roşu şi negru, cu iniţialele evidenţiate prin ornamente cu figuri de sfinţi şi cu cîteva chenare florale înguste pe marginea paginilor; — „Missale Romanum ex Decreto sacrosancti Concilij Tridentini restitutum“, 1651, cu portative şi note tipărite tot în roşu şi negru şi cu vestitul crin roşu, coligat cu — „Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum . . . ex Decreto Sacrosancti Concilij Tridentini . . .“, 1618. Un alt in folio valoros, tipărit tot bicolor, cu caractere go-

tice, cu inițialele frumos evidențiate în chenare colorate în roșu și cu crinul la fel, este „Graduale Romanum de tempore et sanctis. Ad ritum Missalis ex Decreto Sacrosancti Concilij Tridentini restituti...", apărut în 1596, „apud Juntas".

Un mic „Kalendarium Gregorianum perpetuum", tipărit în 1582, bicolor, cu „lilium rubrum" încheie lista tipăriturilor venețiene existente în biblioteca noastră.

Avem din păcate numai două lucrări tipărite la Florența, „apud haeredes Philippi Juntae": — „De re rustica", 1521, cu adnotările literatului italian Filippo Beroaldo și cu un crin pe ultima pagină, mult mai alungit, susținut de copilași; și „Aurea opera" a lui *Priscianus Grammaticus Caesariensis*, alcătuită de Nicolaus Bucinensis, cu o altă variantă a mărcii.

O ramură a familiei Giunta a lucrat și la Lyon, cărțile apărînd „ex officina Juntarum", sau „apud heredes Jacobi Juntae". Păstrăm astăzi cinci tipărituri lioneze: — Fabulele lui Esop „et aliorum" (Aulus Gellius, Plinius, Crinitus, etc.), in 8, ilustrată, așa cum se arată în subtitlu, de „elegantissima iconibus", 1571; — tom. 3 și 4 din „Historia mundi" a lui Plinius, in 8, 1560; — „De imitatione Christi", cu varianta de autor Joannes Gerson, apud Joannem Jacobi Juntae F., 1579; — un exemplar deteriorat al tomului doi din „Physica" lui Aristotel, tot in 8, împreună cu alte lucrări: „Meteorologicorum libri quatuor", „De anima libri tres", etc. și opera marelui exeget spaniol, *Francisco de Ribera*, comentariile la Apocalipsul Sf. Ioan și „De templo et de iis quae ad templum pertinent", ex officina Juntarum, 1593. Tuturor acestor exemplare lioneze le este caracteristică marca în negru, modestă, fără cadru și suport.

Privită în ansamblul ei, prin prisma frumoaselor și valoroaselor ediții pe care le-a realizat, din literatură, teologie, filozofie, jurisprudență, istorie, activitaea tipografică a casei Giunta deține unul din locurile de frunte în istoria tiparului secolului al XVI-lea, unii specialiști afirmînd că ar fi putut să se situeze pe primul loc, dacă, bineînțeles, nu ar fi existat celebra aldină[6].

DORA DAISA

[6] Notice sur la famille de Junte, Avertissement, în Ant. Aug. Renouard, *op. cit.*

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CĂPITĂNIEI DE ORADEA ÎN SECOLELE XVI—XVII

Una din cele mai importante instituții politice, juridice și militare în cadrul Principatului autonom al Transilvaniei, în perioada sa dintre 1541—1660, a constituit-o marea căpitănie a cetății Oradea, importanță care a derivat nu numai din rolul strategic pe care l-a jucat poziția cetății de pe malul Crișului Repede, în imediata apropiere a Imperiului otoman și a celui habsburgic, ci și din importanța economică a zonei în care Oradea avea rol de centru polarizator.

Într-adevăr, dintotdeauna Oradea a fost cel mai important centru economic și comercial al *Partium*-ului, constituind un punct de atracție pentru numeroși negustori din Europa apuseană precum și pentru cei din răsărit. Prin căderea Ungariei sub ocupație otomană și întemeierea pașalîcului de la Buda (1540), Bihorul devenea vecin nu numai cu un nou imperiu ci lua contact prin legăturile sale comerciale, care se perpetuau mai ales în tîrgurile Oradiei, cu un nou partener, cel oriental.[1] Mărfurile aduse din Orient au dat o nouă strălucire comerțului care se desfășura aici. Pericolul otoman a devenit însă și mai evident odată cu constituirea pașalîcului de Timișoara (1552) și apoi cu înaintarea supunerilor turcești în zona de la nord de cursul Mureșului. Ocuparea Ineului și a altor cetăți dintre Crișul Negru și Mureș au determinat alertarea autorității princiare. Luptele pentru *Partium* între familia Zápolya și Habsburgi, înaintarea Reformei, au complicat mult situația acestor ținuturi unde biserica catolică și puternica sa episcopie orădeană se vedea frustrată de bunuri. Anii 1540—1545 sînt aici ani de aprige lupte confesionale, cu uriașe pierderi umane și materiale pentru populația Oradiei.[2] Lupta religioasă ascundea în spatele ei și atașamentul la cele două partide nobiliare: filohabsburgii (catolicii) și filoturcii (protestanții).

Soarta Oradiei și a cetății sale a fost decisă în urma asediului din 1556[3] prin căderea sa în mîna protestanților, ajungîndu-se la integrarea în cadrul Principatului Transilvaniei. Pînă în anul 1660 cetatea Oradiei va rămîne, împreună cu Bihorul, parte integrantă a Principatului de care o legau firele legăturilor economice, sociale, culturale, etnice. O

---

[1] „Acest oraș are un mare trafic comercial" nota în iunie 1565, Giovanandrea Gromo (*Călători străini despre țările române*, II, Buc., 1970, p. 329 — în continuare, prescurtat: *Călători străini*).

[2] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, IV, p. 196 (în continuare, prescurtat: *MCRT*); *Călători străini*, III, p. 80, 85, 96, 104—106, 111; Bunyitay V., Málnási Ö., *A váradi püspökség története*, IV, Debrecen, 1935, p. 64.

[3] O descriere a asediului vezi în scrisoarea lui Francisc Pesty către consilierii camerali, scrisă la Ecsed în 23 august 1556 (în *Hadtörténelmi Közlemények*, 1912, p. 643—644).

singură excepție se va înregistra între anii 1598 și 1606, cînd, vremelnic, Bihorul va fi sub suzeranitate imperială[4].

În noua conjunctură, primul căpitan și „prefect" al cetății Oradea este atestat documentar Ștefan Báthori de Șimleu-Silvaniei *(capitaneus et praefectus arcis Varadiensis)*, la 13 ianuarie 1562[5]. Doi ani mai tîrziu el este pomenit „mare căpitan de Oradea"[6] ceea ce înseamnă că instituția căpităniei orădene era deja constituită la această dată. Ștefan Báthori este cel ce, intuind importanța ce o va avea în viitor cetatea de pe malul Crișului Repede, va lua măsuri pentru zidirea ei după ultimele cerințe ale arhitecturii militare[7]. Importanța funcției de mare căpitan a fost subliniată de faptul că pînă în anul 1660 deținătorului ei i s-au conferit demnitățile echivalente celui de al doilea om după principe[8]. Dintre căpitanii de Oradea s-au recrutat locțiitorii principelui țării în perioada campaniilor militare care îl atrăgeau pe acesta peste hotare. La 1576, Ioan Géczi era mare căpitan al cetății Oradea cumulînd și funcția de comite al comitatului Bihor, funcția supremă în comitat, în care nu putea fi nimeni numit decît direct, de către principe[9]. Pînă la mijlocul veacului al XVI-lea funcția de comite al comitatului Bihor a fost îndeplinită de drept de către episcopul diecezei orădene de rit catolic. Deținînd funcția de mare căpitan, unii au reușit să atingă funcția supremă în principat: Ștefan Báthori, Cristofor Báthori, Ștefan Bocskai și Gheorghe Rákóczi al II-lea.

În august 1585 este instalat în funcția de mare căpitan al cetății Oradea Gheorghe Sibrik. Cu această ocazie ne-au rămas primele instrucțiuni date unui căpitan al cetății Oradea, în care se subliniază responsabilitățile pe care le are în calitatea sa de comandant al unei im-

[4] L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598—1606)*, în *Crisia*, 1975, p. 103—121.

[5] Radvánszki B., *Történelmi levelek*, în *Tört. Tár*, 1880, p. 687, 689.

[6] *Századok*, 1876, p. 272.

[7] Balogh J., *Vég-Várad vára*, Cluj, 1947, passim; Gy. Sebestyén și V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, Buc., 1963, p. 96—97; Al. Avram, *Din contribuția maselor populare transilvănene la lupta antiotomană. Constructorii cetății din Oradea în ultima treime a secolului al XVI-lea*, în *Studii și comunicări. Istorie-arheologie*, 1977, Sibiu, p. 51—69.

[8] La 6 martie 1583, Ștefan Báthori, fost mare căpitan al cetății Oradea, ajuns rege al Poloniei, stabilea modul de conducere a Transilvaniei. Astfel se preciza cu această ocazie că în cetățile Oradea și Caransebeș „să nu fie schimbați dregătorii fără știrea noastră" (*MCRT*, III, p. 173).

[9] Cariera orădeană a lui Ioan Géczi se încheie la sfîrșitul lui mai 1585 cînd devine guvernator al Transilvaniei în timpul minoratului lui Sigismund Báthori. La 7 iunie 1585, călătorul Jacques Bongars nota despre el: „... de aproape 15 zile pus în locul triumvirilor guvernatori ai Transilvaniei." (*Călători străini*, III, p. 157); demisionează în 1588 și moare în 1589 (*Ibidem*, II, p. 555; Nagy I., *Magyarország családai*, II, Bdp., 1858, p. 389). La 14 decembrie 1552 și Toma Varkocs era comite al comitatului Bihor în calitatea sa de căpitan al cetății Oradea (Szádeczky L., *Erdély történetére vonatkozó regeszták, 1551—1553*, în *Tört. Tár*, 1892, p. 656) dar aceasta trebuie să fi fost o măsură extremă pentru apărarea cetății și comitatului de amenințarea otomană, precum și de sporita ofensivă a Reformei, Varkocs fiind omul de încredere al arhiducelui Ferdinand.

portante cetăți de margine a Principatului Transilvaniei[10]. Între personalitățile militare ale epocii care au deținut această funcție amintim și pe Gheorghe Király, fratele mai mic al lui Albert Király, cel ce a luptat alături de Mihai Viteazul în bătălia de la Călugăreni. Atestat în funcție la 1588[11] el ar fi rămas să îndeplinească multă vreme această importantă îndatorire la frontierele de vest ale Principatului dacă nu s-ar fi ivit în persoana lui Ștefan Bocskai, viitorul principe, un înlocuitor dorit de nobilimea protestantă din această parte. Fostul căpitan rămîne vicecăpitan. În această calitate Maria Cristierna îi scrie o scrisoare pe care o adresează astfel: „*Generoso Georgio Király, arcis nostrae Waradiensis vicecapitaneo*“[12]. Bun militar, Gheorghe Király va rămîne cel ce va conduce de fapt treburile militare ale căpităniei orădene pînă în ajunul asediului din 1598.

Căpitanul cetății Oradea era numit, ca și în alte părți, numai pe un an, dar această numire putea fi prelungită *sine die*. Misiunea căpitanului este foarte bine concentrată în instrucțiunile date de principele Sigismund Báthori, noului căpitan al cetății Oradea, Ștefan Bocskai, la 1 mai 1592:

— În timpul căpităniei să vegheze ca locul și cetatea să nu sufere nici o păgubire. Să depună eforturi pentru păstrarea acelui loc de margine, să nu plece fără să se asigure de buna pază.

— Slujbași și oșteni să fie ținuți atîția cîți sînt necesari.

— Să aibă grijă și de castelele din jur: Zsáka, Bajom, Sarkad (azi toate pe teritoriul R. P. Ungare) și de Beliu, important avanpost otoman, precum și de celelalte cetăți ca acestea să fie în permanență pregătite cu tot efectivul existent[13]. Să atenționeze comitatul și locuitorii orașului Oradea ca aceștia să fie pregătiți și să-i treacă periodic în revistă.

— Să se ocupe de construirea cetății Oradea atunci cînd îi va veni vremea și să facă rost de toate cele necesare pentru a nu se produce întîrzieri.

— În scaunul de judecată să facă dreptate fiecăruia.

— Fiind acel loc vecin și cu Imperiul otoman și cu cel habsburgic „să aibă grijă în ambele părți, să știe și să audă toate ... să păzească pămîntul de jaf și de cotropire, să nu lase turcii din vecini să vină mai aproape decît hotarul lor“. În caz de atac străin să fie atent și să ia atitudinea necesară ca acel loc să nu aibă nimic de suferit.

---

[10] *Epistola Pauli Gyulai ad Georgium Sibrik Capitaneum Varadiensem*, instrucțiuni publicate de Szabó Gy., *Abafáji Gyulai Pál*, Bdp., 1974, p. 83—86; considerate ca model în acest sens, sînt reluate la 21 august 1640 și integrate în instrucțiunile date de Gheorghe Rákóczi I către fiul său cu ocazia instalării acestuia ca mare căpitan de Oradea (*Szalárdi János Siralmas magyar krónikája*, Bdp., 1980, p. 196. — în continuare, prescurtat: *Szalárdi*). Gheorghe Sibrik moare în funcția de căpitan în 1586 (Bunyitay V., Málnási Ö., *op. cit.*, p. 64).

[11] *Ibidem; MCRT*, III. p. 78.

[12] *Tört. Tár*, 1903, p. 422—423.

[13] Aceste cetăți împreună cu domeniile lor vor fi considerate cîțiva ani mai tîrziu de către Bocskai, proprietatea sa.

— Întrucît i s-a încredințat și dregătoria de comite de Bihor, să aibă grijă de toate[14].

În esență, atribuțiile marelui căpitan al cetății erau de două categorii: militare și juridice. La 1551 căpitanul cetății Oradea mai avea încă și funcții economice fiind în același timp castelan și *provisor*, adică administrator al domeniului[15]. La sfîrșitul veacului al XVI-lea se desparte funcția de *provisor* de aceea de căpitan. Se încerca astfel ca mai marii cetăților să nu beneficieze de autonomie economică, mai ales în cazul cetății Oradea al cărui domeniu era foarte întins, corespunzînd în linii mari domeniului fostei episcopii catolice și capitlului[16]. Aceasta era situația la 8 ianuarie 1600, cînd Paul Nyári, marele căpitan, se plînge că garnizoana cetății este puțină, neplătită și propune: „să mînuiască însuși căpitanul veniturile comitatelor, tricesimele rînduite cetății și astfel va putea satisface *iuxta antiquam consuetudinem*, așa cum principii Transilvaniei au făcut-o, necesitățile cetății . . .“[17]. Puterea militară a căpitanilor a stat în faptul că ei totuși au profitat de veniturile domeniului asupra căruia nu ar fi avut decît autoritate militară. În veacul al XVII-lea se înregistrează chiar neînțelegeri între marii căpitani și provizorii lor în legătură cu obligațiile acestora de a ține cetatea în permanentă stare de luptă printr-o bună aprovizionare cu alimente și materiale necesare în caz de asediu[18].

Sub amenințarea asediului otoman, în toamna anului 1598, orădenii nemulțumiți de atitudinea lui Sigismund Báthori au închinat cetatea imperialilor. Mare căpitan a devenit Paul Nyári, iar Melchior von Rhödern și Giovan Marco Isolano, căpitani ai celor 3.000 oșteni germani, Gheorghe Király rămînînd vicecăpitan și comandant al celor 2.000 pedestrași transilvăneni[19]. După încheierea fără succes a asediului Paul Nyári a rămas mare căpitan pînă în octombrie 1604 cînd în locul său este numit italianul Ciprian Concini[20]. Schimbarea a fost determinată de izbucnirea în părțile Crișanei a răscoalei antihabsburgice a lui Ștefan Bocskai (octombrie 1604) cînd imperialii au preferat un om mai apropiat în această importantă funcție.

---

[14] *MCRT*, III, p. 406—409.

[15] O scrisoare a lui „*Petrus Naghy praefectus Arcis Chanadiensis*“ este adresată: „*Egregys dominis Petro Pazman ac Joanni Barthakowyth Provisori et Castellani Arcis Waradiensis . . .*“ (Szalay A., *Négyszáz magyar levél a XVI. századból*, Pesta, 1861, p. 81).

[16] *MCRT*, XIV, p .109—110.

[17] Szádeczky, L., *Regeszták Mihály vajda történetéhez*, (I), în *Tört. Tár*, 1883, p. 740.

[18] Szilágyi S., *A két Rákóczi György fejedelem levelezése (1632—1660)*, Bdp., 1875, p. 37—38, 40, 71—72.

[19] *Szalárdi*, p. 84.

[20] „1605 — Cyprianus Konczin este numele căpitanului din Oradea. Acestuia i-a dat Basta bunurile lui Francisc Gyulai aici în Transilvania . . . Acest Konchin *(sic!)* a fost înainte căpitan de Sătmar și cum Paul Nyáry s-a dus în (Ungaria de) sus, așa l-au adus în locul lui la Oradea“ (Szilágyi S., *Gyulaffi Lestár történelmi maradványai*, în *Tört. Tár*, 1893, p. 145).

Francisc Rhédei a îndeplinit dregătoria de mare căpitan al cetății și comite al comitatului Bihor sub trei principi (Sigismund Rákóczi, Gabriel Báthori și Gabriel Bethlen), ceea ce este un caz unic în istoria instituției orădene[21]. O situație specifică a existat la 1640 cînd Gheorghe Rákóczi I își instalează fiul în funcția de căpitan la Oradea, expresie a politicii energice de centralizare și pentru a-și exersa fiul în cea mai importantă din demnitățile Principatului. El nu poate însă uita serviciile pe care i le-a adus Mihai Ibrányi la 1636, atunci cînd a luat domnia și îl lasă în funcția de vicecăpitan pînă la moarte, în 1650[22]. Tatăl își investește tînărul fiu cu puteri mari îndată după instalare. O scrisoare pe care i-o trimite la 8 noiembrie 1640 o adresează: „... *Giorgio Rákoci de Felsö Vadász, Arcis et praesidy nostri Varadiensis Supremo, ac universorum militum Hajdonum nostrorum Generali capitaneo* ..."[23]. Păstrarea lui Ibrányi se datora și faptului că tatăl nu avea totuși prea mare încredere în fiul său. Această situație este remarcată și de Szalárdi, omul de încredere al principelui: după instalarea la Oradea „... în scrisorile sale ⟨principele⟩ mereu îl certa, îl dojenea, îl învăța ⟨pe fiul său⟩, dar nu cu puțină durere constata înclinația acestuia spre băutul vinului și tot ce depindea de el făcea atît prin intermediul slugilor din jurul său cît și prin frumoase dojeni și mustrări încerca a-l aduce pe drumul cel bun"[24].

---

[21] Numirea a avut loc în ianuarie 1607, în locul lui Dionisie Bánfi (*MCRT*, V, p. 354); la 21 iunie 1611 vezi scrisoarea lui Gabriel Báthori către Francisc Rhédei adresată: „... *d⟨omi⟩no Francisco Rédey, sere⟨nissi⟩mi principis consiliario, equiti aurato, arcis et praesidii varadien⟨sis⟩ supremo capitaneo, co⟨mi⟩t⟨a⟩tusque Biharien⟨sis⟩ comiti* ..." (în *Erdélyország történeti tára*, II, Cluj, 1837, p. 189—191); la fel titulatura, la 9 ianuarie 1616 (Szilágyi S., *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Bdp., 1887, p. 48; scrisoare publicată și în *Török-magyarkori államokmánytár*, I, p. 142—144: Gabriel Bethlen către același); titulatură asemănătoare și în scrisoarea lui Gabriel Bethlen către același, la 24 februarie 1616, în Szabó K., *Bethlen Gábor politikai levelezése*, în *Tört. Tár*, 1880, p. 712; vezi și scrisoarea din 7 iulie 1616 (Szilágyi S., *op. cit.*, p. 60); moare în timpul expediției lui Gabriel Bethlen în Ungaria superioară, la 29 mai 1621 (*Ibidem*, p. 176).

[22] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, Buc., 1965, p. 142; *Szalárdi*, p. 207, 308; Rákóczi este instalat la 21 august 1640 la Oradea (*Ibidem*, p. 196). Informația lui Szalárdi este confirmată și de scrisoarea din 22 august 1640, scrisă de la Oradea, mamei sale, Susana Lorántffi, în care acesta amintește: „... ieri am intrat cu bine aici ..." (Szilágyi S., *A két Rákóczi György fejedelem levelezése, 1632—1660*, p. 68).

[23] *Ibidem*, p. 91; ceva mai tîrziu însă, cu precizarea: „... *militum Hajdonum comitatus Bihoriensis generali capitaneo*, etc." (*Ibidem*, p .95). Gheorghe Rákóczi al II-lea în vremea cît a stat la Oradea n-a îndeplinit funcția de comite al comitatului Bihor.

[24] *Szalárdi*, p. 196. În acest sens este neliniștită și mama sa (vezi scrisoarea Susanei Lorántffi din 9 octombrie 1641 la Szilágyi S., *op. cit.*, p. 94. Ceva mai înainte, la 14 august 1640, înainte de plecarea la Oradea, tatăl își sfătuiește fiul: „... *să asculți de Ibrányi că are experiență în cele de acolo dar să nu-l consideri tovarăș al tău căci tu ești mare căpitan*" (*Ibidem*, p. 66).

Marele căpitan al cetății Oradea avea drept de scaun de judecată, de obicei sîmbăta *(a váradi vár szombati törvényszéke)*[25], fiind și instanță de apel în judecarea unor pricini între nobili. Căpitanul avea obligația de a trimite, alături de vicecomite, oameni care să-i caute pe răufăcători sau pe iobagii fugiți de pe domenii[26] și care se adăposteau mai ales în tîrgurile libere ale haiducilor *(haidones, hajdúk)*[27]. Încă în hotărîrile dietei de la Turda (aprilie 1577), Oradea figura ca loc de adunare a comiților din *Partium* pentru a căuta răufăcători *(gonosz emberekét)*[28]. Vicecăpitanul de Oradea, Andrei Csomaközi, comandă trupele orădene și pe cele ale comitatului Bihor care înfrîng răscoala lui Petru Împăratul, în părțile de nord-vest ale Transilvaniei[29]. Căpitanii tîrgurilor haiducești, hotnogii acestora, puteau fi pedepsiți chiar cu moartea în cazul în care aceștia ar fi protejat pe cei ce organizau incursiuni de jaf pe pămîntul turcesc[30].

În hotărîrile dietei de la Alba Iulia (aprilie 1638) se prevedea: „Acei oameni fără căpătîi *(kóborlók)* care sînt prinși fără *salus conductus* și ar face rău sărăcimii, aceia să fie reținuți și bunurile lor să fie a celora care i-au prins iar ei să fie duși în cetățile fiscului dacă sînt din Transilvania iar dacă sînt din *Partium* să fie duși la Oradea", aceeași soartă o împărtășeau oștenii vagabonzi din Ungaria superioară care pustiau în aceste părți[31]. În cazul în care lotrii fugeau din Transilvania în *Partium*, sau pe teritoriu turcesc, și slujbașii comitatelor nu îndrăzneau să-i urmărească, marele căpitan al cetății Oradea era obligat să trimită soldați, dar astfel încît să nu producă daune locuitorilor[32]. La sfîrșitul veacului al XVI-lea supunerea treptată a satelor de către turci a dus la pustiirea a numeroase așezări ceea ce a determinat scăderea veniturilor Principatului. Stabilirea satelor pustiite cădea în sarcina vicecomi-

[25] *MCRT*, X, p. 477.

[26] *Ibidem*, III, p. 140; hotărîrile dietei de la Cluj, din 21—26 octombrie 1578, reînnoite cu ocazia dietei de la Alba Iulia (1—20 noiembrie 1591) și la cea din 23 martie — 10 aprilie 1598, ținută tot acolo (*Ibidem*, III, p. 279; IV, 160; X, p. 138, 144—145, 314, 415).

[27] Termenul de *haiduci* nu este cel mai potrivit pentru această categorie socială specifică *Partium*-ului, în secolele XVI—XVII și desemnînd acea pătură a populației rurale libere care avea mai ales obligații militare față de Principat, ocupîndu-se cu creșterea vitelor. Termenul *haiduci* este cel mai apropiat de cel latin: *haidones*. În literatura istorică maghiară termenul folosit este *hajdúk* spre deosebire de *betyárok*, *tolvajok* sau *latrok* (acesta din urmă în sensul său mai vechi, identic cu termenul românesc, provenit tot din limba maghiară, *lotri* sau cu cel latin de *latrones*). Noțiunea maghiară de *hajdú* provine de la *hajtó* (= hăitaș, gonaci).

[28] *MCRT*, III, p. 121—122; reluată și în hotărîrile dietei de la Cluj (octombrie 1578): *Ibidem*, p. 140.

[29] *Szalárdi*, p. 146.

[30] *MCRT*, X, p. 138; *Approbatae Constitutiones* ..., Claudiopoli, 1653, p. 133—134.

[31] *MCRT*, X, p. 147.

[32] *Ibidem*, XI, p. 55.

ților alături de care marele căpitan al cetății Oradea trebuia să dea însoțitori[33].

În caz de ridicare generală, căpitanul de Oradea era și comandant suprem al forțelor din *Partium*, așa cum arată în jurnalul său și Antonio Possevino.[34] El avea îndatorirea de a face treceri în revistă a forțelor de care dispunea *(lustratio militum)*, anual sau de două ori pe an, era comandantul expedițiilor militare din această parte. Astfel Gheorghe Rákóczi I, chemat la domnie de marele căpitan al cetății Oradea[35], sprijinit de marele nobil David Zólyomi de Albiș, după intrarea în Oradea putea să spună că, „avînd Oradea cu *Partium*-ul în mîna sa... mai degrabă va vrea să coboare în mormînt decît să se întoarcă la starea sa de mai înainte"[36], adică să renunțe la pasul făcut. În 1634 turcii pregătesc o expediție militară împotriva Poloniei. Cu această ocazie „părțile ce aparțin Transilvaniei, comitatele orădene și haiducimea descinseră cu Sigismund Kornis și cu vicecăpitanul de Oradea, Andrei Csomaközi, la Debrețin"[37]. La fel, doi ani mai tîrziu, așteptînd intrarea trupelor turcești în Transilvania, principele Gheorghe Rákóczi I ordonă vicecăpitanului Mihai Ibrányi să strîngă „trupele din Bihor, Crasna și Solnocul de Mijloc cu oștile orădene și toată haiducimea și să fie pregătite pînă la împreunarea lor cu trupele principelui"[38].

Numeroase neînțelegeri au existat între autoritățile civile și militare ale orașului, datorate unor cauze diferite.

Astfel întărirea cetății s-a făcut în detrimentul orașului care a avut foarte mult de suferit nu numai datorită obligațiilor în muncă dar și

---

[33] Hotărîrile dietei de la Alba Iulia din aprilie—mai 1595, în *Erdélyország történeti tára*, II, p. 62—63 (se referă la comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Crasna); vezi și în *MCRT*, III, p. 474.

[34] *Călători străini*, II, p. 554—555: „celălalt căpitan comandă spre Ungaria înferioară și spre turci, la Oradea, oraș mîndru, deși fără ziduri, cu o cetățuie vestită și mare și împrejmuită cu ziduri. Acest căpitan are de obicei cam 800 de oameni călare și tot atîția pedeștri; de el ascultă toți cei ce se află în acel ținut și care au bunuri, fie că sînt nobili sau stăpîni de pămînt, sau oameni de rînd. El luptă cînd cu turcii cînd cu imperialii dacă aceștia calcă hotareala, făcînd expediții de pradă cu oștenii lor, și de aceea trimite întotdeauna și într-o direcție și într-alta cete de călăreți care să apere țara și să stea de pază... pune să se execute sentința dată împotriva răufăcătorilor învederați, înainte chiar de a se ajunge la principe."

[35] Este vorba de Ștefan Bethlen, nepot al principelui Gabriel Bethlen, supranumit și „tînărul conte". A fost mare căpitan al cetății Oradea între 24 august 1629 și 24 martie 1633 cînd moare la vîrsta de 28 de ani. Este fiul lui Ștefan Bethlen, cel ce se va ridica la 1636 împotriva lui Gheorghe Rákóczi I, suferind înfrîngerea de la Salonta. „Tînărul conte" l-a sprijinit pe Gheorghe Rákóczi I, împotriva tatălui său (*Szalárdi*, p. 147, 735; Makkai L., *A kuruc nemzeti összefogás előzményei*, Bdp., 1956, p. 108; Szilágyi S., *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, p. 405).

[36] *Szalárdi*, p. 133.

[37] *Ibidem*, p. 157.

[38] *Ibidem*, p. 169.

restricțiilor în construcții[39]. Din această cauză în veacurile XVI—XVII în imediata vecinătate a cetății a fost interzisă construirea de clădiri cu etaj pentru a nu fi folosite ca loc din care să se tragă asupra cetății în caz de asediu. Într-o vreme s-a interzis pe un anumit perimetru construirea de case din cărămidă permițîndu-se numai folosirea materialului lemnos care putea fi ușor incendiat înainte de pătrunderea unor forțe dușmane în oraș. Existînd permanent o garnizoană în cetate precum și numeroase alte trupe în oraș, acestea făceau excese și deseori, mai ales în perioada anilor 1598—1606 și 1658—1660, cînd soldele s-au plătit neregulat, cazurile de jaf erau foarte frecvente[40]. Unii căpitani acționau cu de la sine putere în relațiile cu garnizoanele otomane din vecini, ceea ce atrăgea expediții de jaf ale acestora, avînd de suferit mai întotdeauna populația orașului. În ultimă instanță toate asediile mari la care a fost supusă cetatea din partea turcilor au provocat distrugeri mari orașului și locuitorilor săi.

În veacul al XVII-lea marii căpitani de Oradea și-au arogat drepturi tot mai mari[41], permițîndu-și să se amestece în luptele pentru scaunul princiar. Ei imitau astfel pașalele din cetățile de margine vecine, fiind adevărați guvernatori ai zonei. Începînd din 1613, cînd la Oradea este asasinat Gabriel Báthori[42], aici s-au petrecut și alte importante acțiuni în care garnizoana Oradiei sau căpitanul ei au jucat un rol deosebit de important, luptele dintre Barcsai și Rákóczi fiind în acest sens apogeul unei epoci frămîntate, de aproape un veac în istoria cetății de pe malul Crișului Repede[43].

Ultimul mare căpitan al cetății Oradea a fost Ladislau Rhédei, numit la 20 iunie 1660, dar care nu a mai reușit să se instaleze[44]. Existența căpităniei de Oradea a fost curmată de căderea cetății, la 27 august 1660, în mîna turcilor[45]. Crișana devenea pașalîc iar Principatul Transil-

---

[39] *MCRT*, XI, p. 54; la 10 martie 1553, Toma Varkocs solicită să fie schimbat din funcția de căpitan căci nu se poate înțelege cu canonicii orădeni în privința demantelării unor case din jurul cetății (Szádeczky L., *Erdély történetére vonatkozó regeszták*, p. 678).

[40] *Tört. Tár*, 1884, p. 461; 1893, p. 231; *Monum. Hungariae Hist. Scriptores*, XXIX, Bdp., 1877, p. 355; *Századok*, 1872, p. 479.

[41] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 142.

[42] *Erdélyi Tört. Adatok*, III, Cluj, 1858, p. 139 și urm.

[43] *Istoria României*, III, p. 188—189.

[44] La 19 iunie 1660 a ajuns în tabăra turcească și transilvăneană, lîngă Ecsed. A doua zi s-a înfățișat vizirului de Buda, Seidi Ahmed „și am fost căftănit tot atunci; în aceeași zi mi-a oferit principele Acațiu Barcsai căpitănia Oradiei, dar înainte de a intra ⟨cetatea⟩ a fost ocupată (Vass J., *Gróf Rhédei László naplója*, în *Magy. Tört. Tár*, I, 1855, p. 223). Fostul căpitan, Francisc Gyulai, omul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, a părăsit cetatea împreună cu cea mai mare parte a garnizoanei, însoțind corpul defunctului principe care, rănit grav în bătălia de la Florești (22 mai 1660), moare la începutul lunii iunie în cetatea Oradea (G. Kraus, *op. cit.*, p. 356; *Szalárdi*, p. 556—558).

[45] O bibliografie asupra asediului Oradiei la 1660 vezi la L. Borcea, *Un document inedit despre căderea Oradiei în mîna turcilor (scrisoarea din 31 august 1660)*, în *Crisia*, 1976, p. 207.

vaniei a trebuit să se retragă pe aliniamentul cetăților Hodod — Șimleu-Silvaniei — Valcău — Bologa iar în locul căpităniei de Oradea să ia ființă căpitănia de Cluj[46].

Înființarea și existența căpităniei de Oradea reflectă preocupările Principatului Transilvaniei pentru paza vestului față de cei doi mari vecini: Imperiul otoman și habsburgic iar rangul și puterea marelui căpitan al ei — grija față de integritatea țării.

LIVIU BORCEA

[46] Idem, *Oamenii din cetățile de margine ale nord-vestului Transilvaniei (sec. XVI—XVII)*. în *Crisia*, 1978, p. 116.

DESPRE SITUAȚIA DIN MUNȚII APUSENI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. PROTOCOLUL PAROHIEI DIN MĂRGĂU (HUEDIN)

Informația istorică pe care o prezentăm în comunicarea de față nu e numai de interes local. *Protocolul*[1] *parohiei comunei Mărgău*, din sudul Călatei, de unde pornesc Munții Apuseni ai Transilvaniei (alt. cca. 800 m), redactat în prima jumătate a secolului trecut și ținut pînă în 1867, firește, oferă nenumărate date privind în primul rînd istoricul așezării și bisericii de aici. Astfel, în *Protocol* sînt contabilizate veniturile parohiei pentru perioada 1843—1867 și cheltuielile făcute în același interval de timp. Atît veniturile, cît și cheltuielile, par a fi înregistrate cu destulă minuțiozitate, excepție explicabilă făcînd doar anii 1848—49, tocmai anii revoluției din Transilvania, pentru care datele sînt sumare sau lipsesc. Pentru intervalul de timp cuprins între anii 1840—1867, *Protocolul* înregistrează extrasul comisiilor arhierești, circulare bisericești, patente imperiale, fiind de un real interes pentru istoria noastră bisericească. Acestea se întregesc cu unele însemnări ale preotului Ioan Ungur, cum ar fi cea de pe interiorul primei coperți, datată 4 august 1852, privind vizita împăratului Franz Iosif în Transilvania, cu care prilej preotul fusese convocat la Cluj, împreună cu alți preoți români, neuitînd să menționeze că mai văzuse un cortegiu împărătesc în 1817, în timpul vizitei împăratului Francisc al Austriei în Transilvania.

De un interes mai larg este însă relatarea cuprinsă în *Protocol* la paginile 104—111, intitulată *Însămnarea lucrurilor și întîmplărilor de vecinica pomenire prea vrednicilor ce s-au întîmplat de la anul nașterii mele 1801 pînă la anul 1850 pînă aici sub preacursul vieții mele*. În ea sînt cuprinse unele date despre Mărgău, cum ar fi tradiția despre vechimea vetrei actuale a satului: pînă la mijlocul sec. XIV, satul ar fi fost așezat la Goronet, sub Golombăț; deasemenea, informații despre ridicarea turnului bisericii în 1744, reconstruirea bisericii în 1804 și cioplirea mobilierului de lemn (1810—13), zugrăvirea ei (1825—7); fenomene meteorologice locale în 1798 (fulgere mari), 1805 (ninsoare în timpul verii), 1815 (ploi îndelungate) 1816—17 (secetă, foamete), 1824 (vînt mare), epidemii, invazie de lăcuste.

---

[1] *Protocolul* parohiei Mărgău a fost recuperat prin grija prof. dr. Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca, păstrîndu-se în Bibl. Fil. Cluj a Academiei. Are 142 p. scrise și cîteva file albe, fiind scris între 1840—1867 de către Ioan Ungur (1801—1867), preotul Mărgăului între anii 1834—1867. Tatăl său, Teodor Ungur, a fost protopop pînă la moarte, în 1832, cînd Ioan Ungur, care făcuse ceva studii la Huedin și Cluj, urmează seminarul la Blaj (1832—1834), devenind apoi preotul satului Mărgău. Protocolul e scris în rom., în cea mai mare parte cu chirilice, pentru ultimii ani folosindu-se caractere latine.

Relatarea preotului Ioan Ungur este semnificativă, într-alt rînd pentru viziunea pe care un intelectual român din mediul rural o avea asupra evenimentelor din Europa petrecute în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Un ecou deosebit asupra românilor ardeleni au avut războaiele napoleoniene („bătaia cumplită între împăratul nostru Franțișc întîilea cu Napoleon Bunăparte, împăratul frîncilor"). Este menționată vizita împăratului habsburgic în Transilvania în 1817, primirea rezervată acestuia la Cluj. Dar, niciunul din evenimentele primei jumătăți a sec. XIX nu era de importanța celor de la 1848—49, care „lucru covîrșește toate minunile lumii ce pînă acuma s-au întîmplat și mai de poveste lucru în istoriile lumii nu să poate afla". In acest context, sînt relatate acțiunile din părțile locului, din Munții Apuseni și Transilvania în timpul revoluției de la 1848—1849.

Ioan Ungur, autorul acestei interesante „descrieri" istorice încheiate în 1850, se trage dintr-o veche familie preoțească din Mărgău (jud. Cluj), care, se pare că și-a „transmis" preoția din tată în fiu vreme îndelungată. E greu de controlat episodul din 1340 relatat în *Protocol:* venirea lui Andrei Ungur în Mărgău și strămutarea în acel an a vetrei satului în locul actual. În documente satul e atestat mai întîi în 1408 *(poss. Mereghyo)*[2], apoi în alte cîteva documente din anii 1412, 1438, 1439, 1449, pentru ca la 1460 să apară menționat Mărgăul Mic *(Kysmeregyo)*[3]. În 1461 apare în registrul de quinquagesimă și un voievod, Ioan Botos[4]. Un alt voievod român de Mărgău e menționat în 1468 *(Dan Wayuda de Meregyew)*[5] și un altul în 1475 *(Wayuoda de Meregio)*[6], fapt ce demonstrează vechimea satului de sub munte — cu toate că e pomenit relativ tîrziu în documente, față de existența lui, datorită menținerii unor libertăți și privilegii, satul rezistînd în fața ofensivei feudale — precum și păstrarea unor vechi instituții românești, ca cea a voievodului, restrîns în cazul Mărgăului la dimensiuni locale. La 1493 apare mențiunea Mărgăului Mare *(Nagh Mereg Jo)*, pentru ca la 1496 să apară atestate ambele așezări: Mărgăul Mare și Mic[7]. Insistența cu care va apare atestat Mărgăul în sec. XVI—XVIII în documentația istorică probează pentru importanța pe care a avut-o această așezare românească în acele părți. După cucerirea austriacă, la Mărgău se exploatează zăcămintele de argint și plumb existente în zonă[8].

---

[2] Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, V, p. 382; C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, p. 386.

[3] *Ibidem.*

[4] Z. Pîclișanu, *Un registru al quinquagesimei din 1461, în* volumul: *Fraților Al. și I. Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 598.

[5] Csánki Dezső, *op. cit.*, V, p. 382.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] Al. Neamțu, *Exploatările miniere de la Mărgău, Negreni și Răchițele (jud. Cluj), în a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", s. Historia, XV, 1970, fasc. 2, p. 53.

Despre întemeierea Mărgăului de Sus, prin plecarea unor familii la 1340 din așezarea situată în Goronet, o însemnare din 13 ianuarie 1704 pe *Pravila* tipărită la Tîrgoviște în 1652, însemnare datorată preotului Ioan Ungur zis Nun (n. 15 decembrie 1681), menționează un text slavon mai vechi, al strămoșilor săi, referitor la acest episod[9]; în același sens este și însemnarea de pe *Biblia* tipărită la Blaj în 1795, ambele tipărituri păstrate în muzeul parohial din Mărgău[10]. Episodul din 1340 este reluat și în *Cronica Mărgăului* scrisă de același preot, Ioan Ungur (1801—1867), în anul 1858[11].

Familia de preoți Ungur din Mărgău a fost, pînă la începutul secolului nostru, păstrătoarea unor tradiții istorice locale și a unor obiecte culturale de preț. La 1735 un meșter local, Ștefan Dumitru, confecționează un dulap de lemn, care să fie „țiitoriu de cărți" (astăzi în Muzeul parohial)[12] pentru biblioteca parohială. De altfel, despre circulația cărții vechi românești în Mărgău avem dovezi prin păstrarea unor exemplare din tipărituri care se găsesc astăzi în Muzeul parohial din localitate, cum ar fi: *Îndreptarea legii* (Tîrgoviște, 1652), *Kiriakodromion* (Belgrad, 1699), din sec. XVIII un *Strașnic*, *Antologhion* de Rîmnic, *Triod* (Rîmnic, 1731), *Evanghelie* (București, 1742), *Octoih* (Rîmnic, 1763), *Apostol* (Blaj, 1767), *Ceaslov* (București, 1767), *Pentecostar* (București, 1768), *Octoih* (Blaj, 1783), *Molitvenic* (Blaj, 1784), *Biblia* lui Samuil Micu (Blaj, 1795)[13].

Cel mai harnic dintre preoții Mărgăului a fost însă Ioan Ungur senior (1801—1867). Dintre strămoșii săi găsim un student în străinătate (sf. sec. XVIII); tatăl său, Teodor Ungur, era protopop, iar dintre frații săi, Petru era notar, cantor și dascăl în sat; Mihai preot al Nireșului, nu departe.

Ioan Ungur își începe școala la Huedin în 1808, continuînd la Cluj, în 1811, unde se găsea și în 1817, cînd împăratul habsburgic vizitează orașul de pe Someș. Se întoarce în Mărgău, în 1827 fiind „dascăl și notarășul satului" și „ficurator" al bisericii greco-catolice din loc. În 1832, murind tatăl său, Teodor Ungur, merge la Blaj, unde rămîne pînă în 1834, cînd ocupă parohia din Mărgău, pe care o va ține pînă la moarte (1867).

Se îngrijește de școala și biserica din sat, ține la curent (între 1840—1867) *Protocolul* parohiei. În cuprinsul acestuia redactează, în 1850, acea relatare cuprinzînd o scurtă biografie a lui (pînă la 1850), și mai ales

---

[9] Cf. Valeriu Gr. Sima, *Un obiectiv turistic: Mărgău*. Manuscris în Bibl. Fil. Cluj a Academiei (datat 1963), p. 2.

[10] *Ibidem*.

[11] Valeriu Sima, *File rupte din „Cronica Mărgăului"*, în „Mitropolia Ardealului", VIII, 9—10, 1963, p. 751—752, unde se dau date despre biserica din localitate; Idem, *Unitatea Bisericii Ortodoxe Române*, tot acolo, XIII, 1968, nr. 9—10, p. 670.

[12] Același meșter cumpără pe seama bisericii din Mărgău un *Strașnic*, păstrat pînă astăzi. (Cf. Valeriu Gr. Sima, *Un obiectiv turistic*, p. 8).

[13] *Ibidem*.

ample referiri la evenimentele din anii 1848—49 din zonă. Ceva mai tîrziu, în 1858, scrie *Cronica Mărgăului*, astăzi păstrată la unul din urmaşii săi[14].

Un descendent al acestuia, învăţătorul Ioan Ungur, va redacta, în 1913, o monografie a comunei, care se pare că nu s-a păstrat[15].

Relatarea scrisă de către Ioan Ungur senior în *Protocolul* parohial în 1850, sub impresia imediată a evenimentelor, are multe informaţii preţioase pentru episoadele petrecute în zonă în timpul revoluţiei de la 1848—49. Această parte a relatării începe cu unele consideraţii ale autorului, din care se desprinde pătrunderea cauzelor sociale ale ridicării românilor în anii revoluţiei paşoptiste: „842 de ani au fost tot iobăgie, ce au putut răbda de la domni întru acest îndelungat timpu prostimea nu poate spune nime; îi bătea, îi robea, îi silea la lucru vara iarna fără plată, fără mîncare, mai puţină samă băga pre un om prost decît pre o marhă". Obligaţii oneroase către stăpînul feudal apăsau asupra ţăranului iobag, continuă autorul, încît „amărîţii oameni săraci n-au avut acea norocire de atîta vreme subjugaţi să le strălucească soarele slobozirii pînă în anul 1848".

În aprecierea cadrului general al revoluţiei de la 1848 din Imperiul habsburgic, Ioan Ungur nu dovedeşte o înţelegere deplină, în satul de sub munte, relativ izolat, lipsindu-i şi informaţie suficientă şi viziunea în consemnarea unora dintre evenimentele acelor ani. Astfel, apreciază că împăratul habsburgic ar fi ridicat la Viena, în 3 aprilie 1848, „flamura slobozirii, egalităţii şi frăţietăţii". Dar, observă că noile orînduieli ce trebuiau introduse şi în Transilvania sînt răstălmăcite de către nobilimea maghiară, pentru a le eluda efectul („aici domnii s-au înţeles toţi laolaltă în taină şi au publicat că nu împăratul au dat slobozirea, ci ei, domnii . . ."). Înarmarea nobilimii maghiare din Transilvania, unele opresiuni la care sînt supuse satele româneşti fac să crească nemulţumirile, duc la disensiuni. Se încearcă înrolarea forţată a românilor în armata maghiară, de unde alte nemulţumiri. Se desprinde, din relatarea lui Ioan Ungur, în aceste împrejurări, o atitudine favorabilă apropierii de Austria. De altfel, se pare că chiar momentul redactării acestei relatări, anul 1850, cînd se străduieşte să-şi afirme fidelitatea faţă de imperiu, al cărui funcţionar era socotit ca preot greco-catolic, dă o asemenea nuanţă interpretării lui asupra evenimentelor de la 1848—49 din Transilvania.

Dacă asupra episoadelor petrecute în Alba Iulia, în părţile Năsăudului, pe Tîrnava şi în alte părţi ale Transilvaniei, despre care relatează Ioan Ungur, informaţiile acestuia sînt mijlocite, cele privind organizarea românilor în Munţii Apuseni sub conducerea lui Avram Iancu sînt cu atît mai preţioase cu cît acestea se petrec în imediată apropiere. Văzînd mersul evenimentelor, „să turbură românii, să adună sate cu sate, gloate de gloate, românii cu arme, să aleg dintre ei tisturi, hognoşi,

[14] *Ibidem*, p. 9.

[15] O menţiune asupra ei în „Transilvania", 4—5 (iulie—oct.) 1913, p. 377.

căpitani, ghenerali, dintre preoți și diaci învățați, dintre care mai vestiți Iancu Avram de la Abrud, pînă aici fost potracîn împărătesc, Butian, Micaș, Florian, Ghedeon și alți mulți . . .". Sînt descrise apoi ciocnirile oastei conduse de A. Iancu din părțile Călatei, de la Sîncrai, de la Ciucea și Negreni, Traniș, Gura Belișului. Răzbate sentimentul de simpatie față de acțiunile și faptele de arme ale oștenilor comandați de Avram Iancu și sînt arătate neajunsurile prin care trecea satul în perioadele cînd staționau armatele străine în zonă.

Înăbușirea revoluției, revenirea în sat a tinerilor duși cătane, judecarea și executarea unora dintre nobilii unguri participanți la revoluție, sînt ultimele evenimente relatate de către Ioan Ungur.

Relatarea preotului Ioan Ungur din Mărgău asupra evenimentelor din timpul revoluției de la 1848—49 din părțile Huedinului și din Transilvania sînt importante pentru informațiile de interes local, dar și mai larg, pe care le conține. Ceva mai tîrziu, în 1858, pe baza acestor informații din *Protocolul* parohiei, la care adaugă și alte date privind trecutul satului, va alcătui *Cronica Mărgăului*, dovedind preocupări în direcția realizării monografiei istorice locale.

NICOLAE EDROIU

ANEXĂ

104) ÎNSEMNAREA LUCRURILOR ȘI ÎNTÎMPLĂRILOR DE VECINICA POMENIRE PREA VREDNICILOR CE S-AU ÎNTÎMPLAT DE LA ANUL NAȘTERII MELE 1801 PÎNA LA ANUL 1850 PÎNA ACI SUB PREACURSUL VIEȚII MELE.

Și mai ales descrierea lucrurilor în ani⟨i⟩ acești mai de aproape 1848—1849 întîmplat, care covîrșește toate minunile lumi⟨i⟩ ce pînă acuma s-au întîmplat și mai de poveste lucru în istoriile lumi⟨i⟩ nu să poate afla.

Eu popa Ioan Ungur, cu mila lui D-zău acuma întru aceasta vreme de 16 ani parohul satului nostru Mărgău, unde moși strămoși⟨i⟩ mei, de la venirea lor în anul 1340 din țara unguriască, cînd satul acesta au fost pre vremea acea zidit pe vale în josu sub Golumbățu, în locul Goronet numit, întru anul acela, primăvara, popa Andrei Ungur, cu 32 de poporeni ai săi, s-au mutat pe vale în sus, așezîndu-să și începîndu-să a să zidi satul Mărgău lîngă valea aceasta Mărgăuța, unde și astăz⟨i⟩ să află; de atunci tot vița, sămînța, familia noastră preoțește.

Eu popa Ioann Ungur, sînt născut în anul 1801 iunie 28 de zile, părinți⟨i⟩ mei protopop Teodor Ungur și muma mea Oana, moșul meu de cătră tată au fost Teodoruț Ungur cu Anastasie, iară de cătră mamă: Huiu Ignat, și Maria, născuți în Borșa, fie toți ertați de Dumnezău. Frați⟨i⟩ mei care în viață să află

întru vremea aceasta cu mine sînt, Petru Ungur notarăş şi dascăl satului şi cantorul beserecei, Ungur Mihaiu paroh Nyireşului, Ungur Gheorghie şi Ungur Avram, iară al doilea văru cu mine, popa Gheorghie Ungur, împreună slujitoriu preot.

În anul 1798, în z⟨i⟩ua de Marina muceniţa, au detunat turnul beseareci⟨i⟩ trăgînd clopotele de vreame grea şi au omorît pre Panea Ioan, care să numea Cheşeuţ. În anul 1804 au început a să zidi din nou [biseareca]*, şi mai înainte au fost de piatră. În anul 1805, au nins holdele pă cîmp, multe au săcerat în
⟨105⟩ postul crăciunilui, || iară mălaele pe sup Meşeş le-au cules primăvara.

În anul 1808 m-au dus părinţi⟨i⟩ la şcoală în Hoidin, prea de mititelu; în anul acesta au murit moşu-meu Teodoruţ Ungur. În anul 1811 m-au dus la şcoală în Cluj, în vremile acestea era bătaie cumplită între împăratul nostru Franţişc întîiaea cu Napoleon Bunăparte, împăratul frîncilor — acesta au gonit puterea noastră pînă la Komárom; împăratul vinisă pînă în Oradie, în Cluj era frică mare, toată voia bună au încetat, muzicile era oprite, ba pruncul care-l auzea fluerînd pă uliţă îndată şi îl băga în temniţă. În vremea aceasta să vedea pre ceriu o cometă mare (stea cu coadă). În anul 1812 s-au schimbat bani⟨i⟩ cei de hîrtie, şi cei de aramă de 30 de criţari sau coborît în 6 cr., cei de 15 cr. în groşiţă şi cei de o groşiţă în doi creiţari, iară şuştaci⟨i⟩ au perit de totul; domnii în Cluj pe fereşt⟨i⟩ în uliţă ţîpa băncutele, numărul de la iale tăiat, noi prunci⟨i⟩ le culejeam, le puneam în cărţi şi umpleam ştuţiumurile, cît abia de purtam susuoară, şi ne întreceam care avem bani mai mulţi; întru acestea vremi era cătănie cumplită.

De la anul 1815 s-au început foamete mare, ploile zua noaptea nu mai înceta, pămîntul s-au foarte umplut de apă, păntru apa cea multă să rumpea dialuri, să risipea răzoare şi să făcea rîpi, să rumpea locul şi nici o roadă nu era, numai iarbă multă, fînu mult şi rău, să betejea marhăle, să umplea de călbază şi perea mai ales oile cu totul. În ani⟨i⟩ 1816, în 1817 fost-au foamete cumplită: chebelul de grîu să suisă la o 100 de zloţi, o vică pe 20—22, şi pe 24 de zloţi, o vică de mălaiu pe 18 şi 19, iară orzul cu 16 zloţi. Oameni⟨i⟩ mînca buruiene de cucuruz, îi zdrobea, punea apă pre ei şi aşea-i mînca; perit-au oameni fără număru, umplut-au în Cluj de oameni săraci, să culca pre sub păreţi, pă lîngă ziduri, demineaţa îi afla morţi, cît nu joia a-i îngropa, care fără popă îi strînjea cu carăle şi ţîpa cîte 10—12 într-o groapă, să spărieasă lumea, să îngrozîsă pămîntul; eu cu ochi⟨i⟩ mei am văzut o maică luîndu-şi doi pruncuţi ai săi susuoară şi de foame au sărit di pă podul cel mare de vamă
⟨106⟩ în apă în Someşu, || destul au alergat mîsarăşi şi timari s-o prindă s-o scoată, şi nu o au putut pînă din jos de oraş.

În anul acesta 1817 au cercetat ţara aceasta şi au venit în Cluju în luna lui august prea vrednicul de vecinica pomenire înălţatul împărat Franţişc, cu împărătiasa Carolina augusta şi au împărţit bani milă săracilor, care de nu să va îndura prea milostivul şi întrutot înduratul Dzeu în anul acesta a da roadă, era toată ţara în primejdie să piară şi să să pustiască de foamete. Dară de către toamnă, fiind sămînăturile foarte rodite, s-au mai veselit oameni⟨i⟩, şi încă în toamna aceasta vica de grîu de la 20 zloţi s-au coborît în 8 zloţi, acesta prea

* Adăugire ulterioară a autorului.

lăudat împărat cu împărătiasa au venit la noi în şcoală, foarte bine i-am văzut şi ni-au văzut, la întrarea lui în oraş răsuna tunurile din temeteu, din Felegvaru şi clopotele de la toate besearecile; au petrecut în Cluj în 8 zile, au fost săluit în curtea fostului Gubărnator Grof Banfi Gheorghie, în alea 8 zile pă sama curţi⟨i⟩ numai să tăia patru boi în toată zî.

De aci înainte au început lumea a fi tare bună, roadă în toate sămînăturile, poate şi vinu destul, ajuns-am săcetă mare cît iarna pă la Bobotiază ardea pojaru pă vîrvul Vlădeasi, iarnă uscată, sacă şi caldă, cu ploi ca vara, ajuns-am pădurea înfrunzîtă, pomi⟨i⟩ toţi înfloriţi şi au nins de un cot, s-au deşdinat şi s-au răsipit lemnele, după acea pădure iarăş au înfrunzît, dară poame nici la 3—4 ani n-au fost; ajuns-am sate, oraşă arzînd, ciumă, cholére**, lingoare, friguri, turbare de cîni multă; lăcuste în doao rînduri, dar la hotarul nostru n-au stricat, nici de ciumă n-au perit aci în sat oameni, dar la Hoidin fiind oameni de aici duşi la lucru, au perit destui; ajuns-am vînţuri cumplite, cît au răsipit pădurile, zmulgînd copaci din rădăcină, făcînd colnic, case, şuri, curţi şi beseareci au spart, la noi în anul 1824 au rupt vîntul crucea din vîrvul turnului, tot turnul îl legăna
⟨107⟩ ca pre un copaciu, şi de nu să va grăbi oameni⟨i⟩ || să să sue cu lanţuri să-l leje, îl zvîrli şi-i încorda pe beseareca, Panea Nicoară-Păvălicu, fiind ficurator, au alergat cu doao lanţuri de la el, cu care cu graba legîndu-l pe un loc de grindă băgată de goron în zid dup-acea îndată-şi sosind viscolul de vînt, aşa l-au înpins turnul, cît amîndoao lanţurile s-au rupt ca o aţă de lînă, şi s-au rădicat tot turnul di pă piatră; aceasta eu am văzut cu ochi⟨i⟩ mei, după acea am adusu de la Borşa un meaşter bun romănu şi au luat crucea din vîrvul turnului, nespărgînd turnul numai oţîră, pă vîrvu, şi cît au fost rupt de vînt adăugîndu-l cu lemn de goron, legîndu-l cu cercuri de feru şi turnul tot l-au întărit cu străji multe pînă sus, că mai nainte era numai patru, crucea o au îndreptat şi tot aceiaşi o au pus înapoi. Turnul s-au zidit în anul 1744. Stratul, hirezile, le-au făcut Mîndruţu, coarnele le-au rădicat şi l-au şindilit cu besearica aceasta cu tot Creţu, frunţariul, stranele şi tot lucrul de lemn din lontru l-au făcut Niamţu Filip Jozeff, cu János, care era românu, în ani⟨i⟩ 1810, 1811—12 şi 1813. S-au zugrăvit mai întîi stîlpi⟨i⟩ de un român din Ciumărna, Ignatie, în ani⟨i⟩ 1825 şi 1826.

În anul 1827, fiind eu popa Ioann Ungur dascăl şi notarăş satului, m-au pus săteni⟨i⟩ ficurator şi neplăcîndu-m⟨i⟩ zugravul român cum lucră am adus zugravu ungur de la Cluju, l-am alcăzuit să zugrăvască fruntariul de la stîlpi în sus, ceriul besearici⟨i⟩ şi i-am plătit 1300 de zloţi, pentru fruntariul muerilor 500; acesta zugrav au fost Solyom Ignatz***, au lucrat cu mult mai bine decît celalalt; la român s-au dat 600 de zloţi, un niamţu care mai nainte au luat numai o icoană, au fugit cu 300 de zloţi. S-au zugrăvit beseareca în ani⟨i⟩ 1828, pînă în 1832. În anul acesta au murit tatăl meu, protopopp Teodor Ungur, toamna am mărs la Blaju la preoţie; în anul 1834, în luna lui iunie, într-o zi, la Cluj fiind vlădicul Ioann Lemeni la dietă, m-au sfinţit popă; de atunci încoace au fost lumea foarte bună, pace în toate părţile, grîu şi vinu destul pînă la anul 1848:
08⟩ dintru acesta ce s-au făcut ce s-au ivit, ce turburare primejdioasă au izvorît. ||

** În text, cuvînt scris cu litere latine.
*** Numele zugravului redat cu latine.

timp plin de durere, de primejdie, de năcazu și amîninţitoriu cu perderea vieţi⟨i⟩ ca acesta n-au ajuns nime numai ascultaţi.

Descrierea lucrului în ani⟨i⟩ 1848 și 1849 întîmplat

842 de ani au fost tot iobăgie, ce au putut răbda de la domni întru acest îndelungat timpu prostimea nu poate spune nime: îi bătea, îi robea, îi silea la lucru vara iarna fără plată, fără mîncare, mai puţină samă băga pre un om prost decît pre o marhă, nici credea domni⟨i⟩ că doară omul prost încă ar fi zidirea lui D-zău, care om nu putea sluji pentru locul lui, de la domnu taxă cum să putea togmi cu el, de nu să putea togmi îl gonea din casă și di pă loc, zicea domnu-său că-i a lui, nu vrea domnul de pămînt a ști că doară easte D-zău în ceriu, doară D-zău au făcut lumea, și cumcă D-zău n-au făcut domnu, ce om; lua di pă omul sărac slujbă în cinste, lua taxă și dejmă din toate ce avea, nu lăsa omului sărac să stăpîniască ceva, ce în bajocură zicea domnul său: că și ceriul de asupra care stă pă dript curtea lui și acela îi a lui, și aceastea toate le-au răbdat prea bunul D-zău, amăriţi⟨i⟩ oameni săraci n-au avut acea norocire de atîta vreme subjugaţi⟨i⟩, să le strălucească soarele slobozîri⟨i⟩ pînă în anul 1848.

Destul s-au trudit înălţaţi⟨i⟩ împăraţi Iosivu și Franţișc să facă prin urbarium ceva ușurare proștilor, și n-au putut, pînă ce înălţatul împărat Fărdinand în anul 1848 în Vienna, în 3 aprilie, au scos pe feriasta curţi⟨i⟩ sale flamura sloboziri (stiag) egalităţi⟨i⟩ și frăţietăţi⟨i⟩, adecă să fim toţ⟨i⟩ asăminea fraţi, deci în objeactul acesta au arădicat Majestatea sa la Buda Pest Ministerium unguresc, a căruia Prezeaș au fost Koșșut Lajoș (acum vom vorbi pă scurt că n-avem loc a lunji): acest ministerium, unindu-să Ţara Unguriască cu Ardiealul, au fost rînduit a face drept tuturor, darea unguri⟨i⟩ au făcut numai în partea lor; aici domni⟨i⟩ s-au înţeles toţi la olaltă în taină și au publicat că nu împăratul au dat slobozirea, ce iei, domni⟨i⟩, din bună voirea lor, ca să amăjască pre proști, să-i tragă cătră iei în partea lor. Neștiind proști⟨i⟩ taina domnilor, prostimea de unguri toţ⟨i⟩ au crezut; dar români⟨i⟩ nicidecum, deci în scurtă vreme nu numai făcură domni⟨i⟩ pe unguri⟨i⟩ cei proști să criază că nu împăratul, ce ei, domni⟨i⟩, au slobozit iobăjia, ce-i făcură să criază și aciasta amăjală, că împăratul
⟨109⟩ iară vrea a face iobăjie cum au || fost încă mai rea dare ei domni⟨i⟩ nu vreau, și așa proști⟨i⟩ să ţie la olaltă cu domni⟨i⟩ să nu robască împăratul slobozirea. Cu această amăjală unguri⟨i⟩ încep aș face toţ⟨i⟩ arme, toate orașele și satele ungureşti să numesc polgari, domni⟨i⟩ toţi cu prunci, la olaltă cu proști, să fac cătane, să pun tistori și încep a învăţa muștra cătăniască ungureaște — igazodgy — jobra néz — balra néz —**** și altele; umblă cu cioportu unguri⟨i⟩ pă sate românești și pun steaguri ungureşti pă la beseareci; la noi au pus 2 și la Călata îi silesc pe români să fie una cu ei: nu vreau, apucă a să mînia ungur pe român, român pe ungur, unguri⟨i⟩ toţi să tung cătane, în Hoidin prind român și tung cu sila, nu treace multă vreame, să aude că Koșșut are 300.000 (trei sute de mii) de cătane și ţara toată polgari toţ⟨i⟩ unguri armaţi, bieţi⟨i⟩ român⟨i⟩, ca niște oi fără păstoriu, stau cu mînile goale în mijlocul lupilor armaţi. Să întîmplă la

**** Cuvintele maghiare scrise cu latine, după ortografie maghiară.

Hoidin era 170 de cătane călăreţi dragoni împărăteşti, aducînd mînzi de rămîn dă şed ca la 4 săptămîni în Hoidin, pînă ce au dat mînzi altal; vreau a mearje către Bălgărad; să scoală unguri, le ţin drumu din Cluju pînă în Hoidin, ca să-i lipsască de cai şi de arme, sau să să deae către unguri; aceştia cunoscîndu-şi primejdia, într-o sară fug din Hoidin, către Săcuieu, au masu acolo în pădure o noapte în ceaia zi pe prînzu au fost în satu nost Mărgău, oameni⟨i⟩ fricoşi toţi fugea. Eu am eşit la uliţă, am strigat nime să nu să tiamă, nu fugă, aceastea-s cătanele noastre şi aşa molcomind oameni⟨i⟩, i-am aşezat în cvartir, le-au dat de mîncat lor şi cailor, tisturile în sălaş i-am adus la mine i-am uspătat, şi ne-au descoperit cumcă un şpion de al lor au adus carte cusută în găci ascunsă să nu ţie drumul către Cluj, că unguri⟨i⟩ s-au sculat cu toţii să le ieie caii şi armele şi aşa iei au scăpat a mearje pîntre români, cari sînt confraţi lor, pe munţi, pă la Abrud, acasă la Bălgrad. Deci, după ce s-au odihnit, dîndu-le doi călăuzi, s-au pornit către Abrud; să îmbărbătă şi români⟨i⟩, în toate părţile îşi fac arme, foc şi mînie ca acea să aprinde între unguri şi români, cît unguri⟨i⟩ zîcea că nu va rămînea puiu de român pre pămînt, români⟨i⟩ zicea către unguri că nu va rămînea puiu de ungur; odată auzim că la Năsăud au întrat o tabără împărătiască: acolo-i Urban cu multe cătane, şi dă la români pajoră împărătiască, spre sămnu, căci cînd va bate ţara pă unde va ajunge cei ce vor avea pajoră vor scăpa, care nu vor avea toţi vor peri, deci români⟨i⟩ toţi într-ascuns merjea după pajoră, şi dintre unguri nime; aceasta simţind tisturile ungureşti, unde-l prindea pă românu cu pajora acolo-îl au spînzura, au îl puşca, că unguri⟨i⟩ de la toate cămările împărăteşti au ţipat pajora şi au pus peceate unguriască, au făcut pre împăratul că n-are nimica, toate sînt a lor, aşa au cuprins ocnele de sare, comorile cu bani, măgăzînurile cu arme, toate puştile, tunurile,
110⟩ pravul, şi plumbi⟨i⟩, acum toate era în mîna lor. || Să scoală unguri, săcui, unde ştiu că au adus pajură de la Urbanu, aprind sate româneşti, pe Murăş şi Tîrnave pînă la 150 de sate, omor oameni, jefuesc tot iosagul de la români, prind preoţi şi-i spînzură, să îngrozeaşte lumea, să turbură români⟨i⟩, să adună sate cu sate, gloate de gloate, români; cu arme, să aleg dintre ei tisturi, hognoşi, căpitani, ghenerali, dintre preoţi, şi diaci învăţaţi, dintre care mai vestiţi [Arsenie Preot]*****, Iancu Avram de la Abrud, pînă aci fost potracîn împăretesc, Butyán, Mikás, Florian, Ghedeon şi alţi mulţi, să scoală români⟨i⟩ pe Aiud, oraş în ţară şi scaun ungurilor mai de frunte, îl prind îl fac prav şi cenuşe cu oameni cu tot, să duc pă Vinţu, şi cu aceasta fac aşa; vine oastea Iancului de la Abrud, adună satele acestea româneşti, fac un logăr mare la Călata, să duc pă Sîncraiu cu tunuri de lemnu, tot îl aprind şi-l pustiesc într-o marţi sara, ce află tot duc şi jefuesc. În ceaia zi unguri⟨i⟩ să scoală, îi gonesc pe români, aprind Călata, aprind Molosigul şi Morlaca, de unde omor 17 români; noi văzînd aceasta, toţi, care cu ce am avut, cu prunci, cu marhă am fujit la pădure, toate pădurile şi păraele era pline de cară cu prunci cu hîrţe ce avea, în sat nime; am şezut ascunşi în 5 săptămîni, aceasta era în postul Crăciunului, şi era frig, cu mila lui D-zău am rămas de nu ni-au aprinsu satul.

***** Adăugire ulterioară, cu caractere latine.

Să pornește Urban de la Năsăud cu toți grănițeari⟨i⟩ români, culeaje satele române cu elu, să scoală de la Sibiu comando împărătesc, să adaugă Iancu și ceialalți prăfăcți cu oștile lor, să rădică toți români⟨i⟩, i-au înainte pe unguri, îi bat, îi înping din cea marjine de țară pînă toată puterea unguriască o au strîmtorit între Ciucea și între Fecătău, aci aproape de noi primejdia; vine la Hoidin oastea împăratului împreunată cu români, șed ca la 4 săptămîni, într-atîta vreame am mai răsuflat, vine Urban pe la Almaș, să bată pă unguri pă poioc, dur, dur, tunurile; vine Iancu de la Abrud pe aci prin sat cu 3 tunur⟨i⟩ de lemnu și 2 de metal, să scoboară pe la Trainiș, pe tabăra ungurilor, om⟨o⟩ară 37 de unguri, puterea împărătiască din Hoidin, cu toate satele aceastea de români acolo adunate, nu s-au dus deodată cu ceialalți, ce mai tîrziu și așa, neluptîndu-să deodată toate puterile, sculîndu-să toată țara unguriască, i-au făcut pre toți înapoi și înțelegînd cătanele împărătești togma din fratele meu Ungur Mihaiu parohul din Nyireș, acesta prinzînd doi șpioni ungurești, i-au trimis legați la Urban, care cercîndu-i, au aflat cărți la ei ducîndu-le să siliască unguri pe la Dieaju (Dezs) cătră Cluju că unii vin pe la Deva pe Mureș în sus și vor încunjura să prindă pre Urban să-l piarză și toată putearea lui. Aceastea aflîndu-le Urbanu, înștiințîndu-să de aceasta primejdie toți au fujit, Iancu la Abrud, Comando la Bălgrad, Urbanu la Năsăud, în drum la Someș la Apahida l-au și ajuns unguri⟨i⟩, acolo țiind bătae cumplită cu ei, au trecut Someșul și, spărgînd
⟨111⟩ podul, au scăpat și s-au dus de au ieșit din țară în Bucovina. ||

Acum puteți ști și cunoaște cîtă frică pă noi: năvălesc unguri⟨i⟩ din țara ungurească, sute de mii umplu țara Ardealului, cătanele împăratului toț⟨i⟩ fug din țară; cuprind unguri⟨i⟩ toată țara afară de țara Abrudului, acum era iarnă, acolo nu putea meare; își pun unguri⟨i⟩ gubărnator pe Csány László, încep a stăpîni; Koșșut face bani; togma în z⟨i⟩ua de crăciun vin la noi în sat 600 de unguri, acum au vom peri, au vom trăi: caută să stăm locului, era frig a ședea la pădure, aceștia încep a bea, a mînca, a culeaje armele de la noi, să face spaimă că Iancu vine pe iei. După ce șed 3 zile robăsc oameni, marhă și să duc, pun tisturi la Hoidin, de acolo poruncesc să ducă sute de vici de grîu, sute de vici de ovăsu, mii porții de fînu, mii de pite; în săptămîna albă au venit în sat alți și nu s-au mai ciuntat pînă vara, cînd au venit muscani; adus-au în sat bani ungurești, mîncat-au marhă vagauă, luat-au de dulcele de la oameni în toată zi 3, 4 cară în forșpont, pus-au străji din sus de sat, la Ciocuța, în Dîmbu Panti, în Runcuri, în Capu Orății, la Groapa Mițului, în Ponor, la Moara Racului diasupra, în Țeblea acea, la Moara Tăului și în Dîmbu Diacului; în toată sara bătea dobele, toată noaptea umbla patroni, năcăjitu-ni-am înfricatu-ni-am, eram încunjurați⟨i⟩ de toate părțile, vara nu lăsa marhăle la cîmp fără pășuș; dac-au înțeles că vine muscanul, au făcut cătănie cumplită, de la noi au dus 26 de feciori, dintr-alt sat cîte 40 și 50, scos-au robi din temnițe, sculat-au asupra împăratului toți țigani⟨i⟩ și tălhari⟨i⟩, și numai de va pomeni pre nume, înpăratul îndată-ș te pușca, luat-au clopotele de la besearecile românești și au făcut tunuri din iale, sculatu-s-au și au mers pre Iancu la Abrud un comandău de români cu tabără unguriască, Dragoș numit, l-au bătut Iancu, pe iel l-au tăiat tot bucățele, Abrudu și Roșia, căci s-au dat unguri⟨i⟩ de acolo cătră ceia unguri toate căsile ungurești le-au aprins, din oastea unguriască toți au perit, abia au scăpat

puținei. În Gura Bălișului au fost bătae cumplită, au perit la 600 de cătane ungurești, toată vara de 6 părți s-au luptat unguri⟨i⟩ cu Iancu, și toți i-au învins, acuma unguri⟨i⟩ numai frica Iancului purta, pînă ce au intrat confrați⟨i⟩ noștri muscali în țara ungurească pă 3 locuri, în Ardeal pe 3, să vorbea c-ar fi fost la 500.000 (cinci sute de mii) muscali [și cătane împărătești 400.000]* aceștia au înproștiat toată puterea ungurilor; în 6 săptămîn⟨i⟩ au tot venit păstă munte amărîți feciori⟨i⟩ de români⟨i⟩ care i-au fost dus în cătane, și a noști toți au venit, așa s-au răsipit toată puterea lui Koșut, bani⟨i⟩ lui i-au strîns și tot⟨i⟩ i-au ars, din domni au prins mulți oarecîți la Pești i-au spînzurat, alți au pușcat, alți sînt în robie, feciori de unguri cu a domnilor cu tot i-au făcut cătane, i-au petrecut în țări străine; Urban acuma îi în Cluj. Țara o stăpînește tînărul înpărat Franțișc Iosiv, domnul D-zeu îi ajute întru mulți ani să stăpînească cu pace. Vivat, vivat. ||

UN STATUT DE BREASLĂ DIN ORĂȘTIE DE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XIX-LEA

Organizarea primelor bresle din Orăștie își are începuturile sale în secolul al XIV-lea, odată cu apariția primelor meșteșuguri orășenești.[1] Dezvoltarea economică a așezării va face ca în anul 1376 în Orăștie să existe 19 bresle și 25 de branșe în plin proces de dezvoltare și diversificare.[2] Breslele își întăresc rolul lor în oraș; astfel, în 1492 Nicolaus Pellifex, reprezentant al breslei blănarilor participă la conducerea orașului.[3] Meșteșugurile din Orăștie au continuat să se dezvolte și în secolul al XVI-lea, dar în special în secolul al XVII-lea, cînd o serie de bresle își reînnoiesc statutele.[4] Prin întărirea breslelor în condițiile predominării relațiilor feudale, se va împiedica dezvoltarea unei producții cu caracter manufacturier. Cu o deosebită greutate s-au putut dezvolta unele ateliere mai mari de sticlărie, mai întîi din scaunul Orăștiei de la Cucuiș, iar mai tîrziu și ceea din Orăștie.[5] Tot în acest context se înscriu și atelierele de fierărie din Sibișel.[6] Încercările au fost destul de firave pentru că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd are loc conscripția manufacturilor din Transilvania, în Orăștie și scaun acestea lipsesc.[7] Întreaga producție meșteșugărească din oraș se desfășoară ca și pînă acum în cadrul breslelor, care se ridică împotriva oricăror înnoiri privitoare la organizarea și dezvoltarea producției. În încercarea consolidării lor sub aspectul productiv, dar mai ales în tendința controlării și exploatării mai eficiente a calfelor și ucenicilor, 4 bresle din oraș: tîmplarii, lăcătușii, pușcașii și pintenarii, se asociază într-o singură breaslă. Aceștia se vor adresa cu cererea lor împăratului Francisc al II-lea și obțin aprobarea lui în anul 1802. Statutul, față de statutele breslelor din secolele anterioare, prezintă unele modificări neesențiale, care vizau aproape exclusiv administrația. În rest cele 54 de puncte ale statutului apărau producția meșteșugărească de tip feudal, prin numeroase măsuri

---

[1] Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul XVI*, București, 1954 p. 86.

[2] Zimmermann Fr. — Werner C., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 449—452.

[3] A. Amlacher, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690)*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", XV, Sibiu, 1879, p. 222.

[4] Szádeczky L., *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon*, II, Budapesta, 1913, p. 340.

[5] Arh. Stat. Cluj. Fd. Orăștie, nr. 69.

[6] Arh. Stat. Cluj. Fd. Orăștie, nr. 51, 57.

[7] Karlovsky E., *Erdély ipara a XVIII század végén*, în „Magyar gazdaságtörténelmi szemle", III, 1896, p. 225.

de constrîngere breslașă: împiedicarea migrării breslașilor, limitarea numărului calfelor și ucenicilor, onorarea comenzilor, reglementarea comportării în cadrul breslei și în afara ei etc.

*

Statutul prevedea ca cineva să poată deveni membru al corporației sau să ajungă meșter, trebuia să treacă peste fazele de ucenic și calfă.

1. Ucenicia.

Surprinde numărul extrem de redus de articole din statut referitoare la ucenici. În numai 4 puncte (ultimele două puncte ale statutului au valoare de ordin general), conturează condițiile și obligațiile tînărului doritor să devină membru al breslei.

Printre condițiile de primire a tinerilor la ucenicie amintim: a) să fie băiat, fetele fiind deci excluse de la început în practicarea vreunei meserii din cadrul breslei; b) trebuia să fie născut dintr-o căsătorie legitimă și să posede certificat de naștere; c) să fie botezat, dar nu se precizează o religie anume a tînărului, acesta putea fi de orice religie și națiune, prin urmare breasla era deschisă și tinerilor de naționalitate română.

Alături de aceste condiții preliminare, obligatorii tuturor membrilor breslei, candidatul care nu era fiu de meșter, trebuia să-și aleagă un meșter la care să facă un timp de probă de 4 săptămîni și dacă se dovedea apt pentru meseria aleasă era prezentat în adunarea breaslei. Pentru convocarea breaslei, tînărul urma să plătească 1 florin renan, iar taxele de primire ca ucenic, atît pentru fiii de meșteri cît și pentru străini, se fixau la 3 florini renani; la aceași adunare tînărul trebuia să mai prezinte și doi chezași, care să garanteze pentru el pe timpul cît era ucenic.

Anii de ucenicie variau în funcție de averea și situația socială a tînărului; dacă meșterul care l-a angajat suportă cheltuielile de primire și eliberare din breaslă, îl îmbracă pe timpul uceniciei, un astfel de tînăr va fi dator să învețe 4 ani; dacă toate cheltuielile le suportă părinții ucenicului, timpul de învățătură se reduce la 3 ani. În privința fiilor de meșteri nu se stabilește un număr precis de ani. Aceștia puteau să fie eliberați și înainte de trecerea celor 3 ani, după 1 sau 2 ani chiar, cu condiția să facă lucrarea de ucenicie fără greșeală și să prezinte din partea meșterului un certificat de hărnicie și bună purtare. Ajutorul pe care îl acordă breasla copiilor de meșteri în dauna tinerilor de la orașe și sate, doritori să învețe o meserie reiese în mod evident. Sporirea anilor de ucenicie, însemna însușirea rezultatelor muncii tinerilor și recuperarea cheltuielilor făcute de meșter cu întreținerea acestora pe durata celor 4 ani de învățătură. Din cauza nenumăratelor abuzuri și umiliri la care erau supuși, deseori ucenicii fugeau de la stăpînii lor. Statutul prevedea o serie de măsuri în acest sens; astfel, dacă un ucenic fugea de la stăpînul său, trebuia prins și adus înapoi, iar cazul său dezbătut în fața adunării breaslei. Aici, dacă ucenicul nu poate dovedi

plîngerea sa, el urmează să fie pedepsit şi înapoiat meşterului său; în caz că tînărul nu vrea să se întoarcă sau vrea să renunţe la meserie, el urmează să plătească meşterului toate cheltuielile. Statutul prevedea pedepsirea meşterului dacă ucenicul are dreptatea de partea sa, iar tînărul urmează să fie dat altui meşter.

După terminarea uceniciei, trebuia depusă suma de 1 florin, pentru adunarea breaslei, astfel ca tînărul să fie eliberat în cadru festiv din ucenicie. Lui i se înmîna un certificat, cu care putea să se angajeze calfă, contra sumei de 6 florini. Aceste sume pentru adunarea breaslei şi eliberarea certificatelor de ucenicie sînt aceleaşi atît pentru copiii de meşteri, cît şi pentru ceilalţi tineri.

Nu toţi ucenicii eliberaţi deveneau calfe; o parte din tineri nu erau din Orăştie, ci veniţi să înveţe aici, se întorceau acasă sau pe alte meleaguri, unde îşi puteau exercita meseria învăţată.

2. Calfa.

Ucenicii, îndată ce au fost eliberaţi şi recunoscuţi de breaslă ca şi calfe, trebuiau să lucreze încă un an în cadrul breslei, după care, calfa trebuia să efectueze 3 ani de călătorie în oraşele unde meşteşugul era mai dezvoltat. Scopul călătoriei era însuşirea cît mai bună a meseriei învăţate. În timpul călătoriei sale, calfa nu are voie să locuiască: la hanuri, în oraşele unde nu exista breasla în care era specializat calfa, la meşteri nebreslaşi. În toate cazurile calfa trebuie să se prezinte la părintele calfelor, care contra sumei de 1 crăiţar, îi dă găzduire. În caz contrar statutul prevedea o pedeapsă de 1 florin.

În casa părintelui calfelor, calfa se legitima şi prezenta scrisoarea de eliberare, care după verificare sînt depuse în lada breslei pînă cînd calfa părăsea oraşul. Dacă din întîmplare nu poseda hîrtiile necesare sau le pierdea pe drum, el era obligat ca în cel mult 4 săptămîni să facă rost de ele şi să le predea părintelui calfelor. Altfel, el era denunţat la magistratul oraşului.

La părintele calfelor se găsea o tablă pe care erau trecute numele meşterilor ce aveau nevoie de calfe, în funcţie de care era repartizat noul venit. În caz că în oraş nu era nevoie de calfe, acesta trebuia în cel mult 3 zile să-şi continue călătoria, după ce a primit din partea breslei şi calfelor de aici suma de 30 de crăiţari, drept bani de călătorie. Sub nici un motiv nu avea voie să stea peste cele trei zile sau să încerce să lucreze pe cont propriu; era de asemenea interzis calfelor, să intre în serviciul unui „cîrpaci", care nu are permis de a ţine calfe. Aceia care erau prinşi în serviciul unui „cîrpaci", nu numai că erau pedepsiţi, dar timpul petrecut la aceştia nu i se socotea în timpul de călătorie.

După terminarea călătoriei, calfa care se întorcea în Orăştie, urma să lucreze o jumătate de an la un meşter din oraş, pentru a se vedea în acest interval de timp ce metode noi de lucru a adus din anii de călătorie. Ca şi pe vremea cînd era ucenic, calfa aparţinea familiei meşterului, primind mîncare şi adăpost, dar în plus, ei mai primeau şi o

retribuție stabilită de breaslă. Statutul nu specifica în ce consta aceasta și la cît se ridica, ci doar să fie „conform mersului vremii, a prețurilor alimentelor, cît și a ritmului de lucru și cunoștințelor calfelor". O formulare deosebit de confuză ce lăsa loc la multe abuzuri. Statutul preciza în schimb durata zilei de muncă, care trebuia să fie de la 5 dimineața pînă la 7 seara. În acest interval de 14 ore, calfa era obligat să lucreze numai pentru meșterul său; în caz contrar i se reținea plata pe o săptămînă.

Se mai prevedeau și o serie de alte pedepse la adresa calfelor, iar breasla avea totala libertate de a elabora și alte reguli în scopul ținerii în frîu a tinerilor și de a pedepsi greșelile și excesele acestora. Astfel, breasla nu permitea sub nici un motiv „lunea albastră". Cei ce vor petrece ziua de luni hoinărind, urmau să fie pedepsiți. Dacă însă meșterul va fi cel ce le va da lunea liberă, va fi pedepsit acesta cu 30 de crăițari de prima dată, iar pedeapsa va fi dublată, ori de cîte ori se va mai repeta.

Nu se permitea de asemenea calfelor de a dormi noaptea în afara casei meșterului, numai dacă are un motiv întemeiat. Cei prinși urmau să plătească breslei o amendă de 12 crăițari de prima dată, iar apoi la fiecare nouă abatere dublul sumei. Dacă însă calfa are multe asemenea amenzi și tot nu se supune prezentului punct din statut, trebui alungat din breaslă pentru desfrînare.

Calfa nu avea voie să-și părăsească meșterul în zilele de lucru și cu 3 săptămîni înainte de Paști, Rusalii și Crăciun, dar nici meșterul nu avea voie să-l dea afară înainte de cele trei sărbători religioase.

Meșterii rămași fără calfe, nu aveau voie să rețină calfa altui meșter, sub amenințarea unei pedepse aspre. Dacă mesterul avea nevoie de calfe, putea să aducă pe propriile cheltuieli atîtea calfe de cîte avea nevoie. Era însă strict interzis ca un meșter să primească în atelierul său calfe nechemate și fără înștiințarea prealabilă a breslei. Calfele chemate prin scrisori din alte localități, erau obligați să muncească în atelier un sfert de an, după care puteau solicita meșterului cheltuielile de călătorie sau plecarea la un alt meșter.

În caz că o calfă cerea de la meșterul său o anumită sumă de bani, el era dator să restituie suma cerută sau să-l achite prin muncă. Pînă nu-și rezolva situația pecuniară, nu putea pleca de la meșterul său și nici nu putea fi angajat de vreun alt meșter.

Calfelor, cărora meșterul nu le putea da de lucru din lipsă de comenzi, le era permis să lucreze la meșteri din afara breslei, care aveau permis guvernamental pentru ținere de calfe. Era însă strict interzis să lucreze ca și calfă la un „cîrpaci" din afara breslei.

Din punctele prezentate din statut privitoare la calfe, se poate deduce starea de exploatare la care erau supuși. Pentru a obține unele îmbunătățiri, calfele se organizează în asociații care aveau drept scop reglementarea raporturilor dintre calfe și meșteri. Eficiența acestor asociații era mică, din cauza controlului pe care îl exercita breasla, prin

participarea la adunări a unui meşter din partea breslei şi a părintelui calfelor, a căror datorie era să canalizeze toate discuţiile doar asupra veniturilor şi administrării fondurilor asociaţiei, ca să nu se facă cheltuieli inutile.

3. Meşterul.

Calfa întoarsă din anii de călătorie care doreşte să fie admis ca meşter, trebuia să înştiinţeze breasla şi să depună în lada breslei 1 florin, drept taxă pentru permisul de confecţionare a lucrării de meşter. După ce verifica actul de ucenicie şi celelalte documente, breasla accepta sau nu cererea calfei în funcţiei de numărul meşterilor din breaslă. Dacă era acceptat, breasla desemna un atelier unde urma să lucreze timp de un an. În ultimele patru luni al acestui an, calfa executa lucrarea de meşter care consta în: pentru tîmplari, un scrin din furnir cu trei sertare sau o masă extensibilă din lemn tare; pentru lăcătuşi, un lacăt de uşă englezesc sau francez; pentru puşcaşi o pereche de pistoale, iar pentru pintenari o bară englezească şi o pereche de scărite la şa. Statutul dă libertate breslei, ca să schimbe aceste lucrări în cazul că acestea nu mai ţin pas cu vremea.

După terminarea lucrării, breasla trecea la verificarea ei şi dacă era fără greşeală, calfa trebuia să plătească taxa de meşter de 20 de florini, după care era socotit în rîndul meşterilor. Calfa, fiul unui meşter, urma să plătească numai jumătate din această sumă, adică 10 florini; calfa care se căsătorea cu fiica meşterului plătea 2/3 din taxa prescrisă de breaslă, respectiv 13 florini şi 20 de crăiţari. Dacă lucrarea de meşter avea defecte, calfa respectivă nu putea fi făcut meşter sub nici o formă, pînă nu-şi însuşea bine meşteşugul pe care să o demonstreze prin confecţionarea unei lucrări ireproşabile.

Meşterul care doreşte să-şi practice meseria în altă localitate şi să facă parte din breasla oraşului unde se stabileşte, trebuia să anunţe breasla din timp şi să depună în casa breslei din Orăştie taxa de 10 florini. Acesta mai avea încă obligaţia să participe la adunările de sfert de an ale breslei sau cel puţin la marea adunare din luna ianuarie şi să-şi plătească impozitele ca şi ceilalţi meşteri. Meşterul care părăsea breasla fără să anunţe şi după un timp oarecare ar dori să se întoarcă în cadrul ei, era obligat să plătească din nou taxa de meşter.

„Cîrpacilor" care lucrează în afara breslei pe cont propriu, breasla le atrăgea atenţia că în urma dispoziţiei împărătesei Maria Terezia din 2. I. 1774, toţi aceştia trebuiau să intre în cadrul breslei; în caz contrar se interzice exercitarea meşteşugului, cu excepţia acelor ce posedă o legitimaţie guvernamentală de exercitarea liberă a meşteşugului.

Meşterul trebuia să fie exact în munca lui, nu avea voie să comită greşeli. Cumpărătorul dacă constată lipsuri în lucrare, putea să se plîngă starostelui şi adunării breslei. Dacă aceştia nu aduceau o rezolvare mulţumitoare, problema era trecută magistratului oraşului spre ju-

decare. Aceleaşi etape urma şi cazul meşterilor care luau o taxă mai mare pentru lucrările confecţionate decît acelea prescrise de breaslă.

Erau şi cazuri în care din cauza comenzilor, meşterul nu putea termina lucrarea la timp. Clientul solicita starostelui să stabilească o nouă dată pentru terminarea lucrării; dacă nici după această dată lucrarea nu era terminată, meşterul era socotit leneş şi amendat cu 30 de crăiţari. În caz că clientul nu ridica lucrarea la termen, meşterul avea dreptul să o vîndă celor interesaţi.

Meşterii nu aveau voie să-şi înşele nu numai pe clienţii lor, dar nici pe vreun alt meşter al breslei, prin sustragerea lucrării începute sau prin amestecarea lor în dispute şi certuri, sub ameninţarea unei pedepse severe din partea breslei.

În cadrul breslei erau şi meşteri care obişnuiau să-şi vîndă singuri mărfurile în cadrul tîrgurilor din Orăştie sau din alte localităţi. Pentru evitarea unor dispute în tîrg a meşterilor, statutul prevedea ca primul loc să fie ocupat de meşterul cel mai în vîrstă, după care urmau ceilalţi meşteri în ordinea vechimei lor în breaslă. În afara tîrgurilor oficiale nimeni nu avea voie să facă vînzări.

Văduva unui meşter putea să continue practicarea meseriei după moartea soţului atîta timp, cît îi poartă numele soţului decedat. Aceleaşi drepturi aveau şi fii, fiicele meşterului mort, cu condiţia să păstreze articolele prezentului statut. Starostele breslei trimitea în atelierul văduvei o calfă. Dacă calfa refuza să se ducă să preia atelierul fără să aibă un motiv întemeiat, acesta numai putea obţine de lucru la nici un meşter şi nici nu putea fi primit în rîndurile meşterilor.

Breasla venea şi în ajutorul meşterului căruia îi murea soţia, copiii, ucenicii sau calfele. Starostele breslei dispunea ca ucenicii sau calfele să pregătească înmormîntarea, să vegheze la capul celui dispărut, iar la funerarii trebuia să participe fiecare meşter împreună cu soţia sa. Acel meşter care nu participa la funerarii, era pedepsit cu 1 florin. Breasla se angaja să execute înmormîntări cu tot ceremonialul contra sumei de 4 florini, tuturor breslelor din oraş. Tot breasla înmormînta şi pe acei care erau din afara breslei dar mureau în casa unui meşter.

Membrii breslei nu erau egali. Fiecare meşter îşi avea locul său bine stabilit în cadrul breslei. În fiecare an în luna ianuarie, se stabilea o zi pentru convocarea adunării breslei. Cei doi staroşti în prezenţa tuturor membrilor breslei şi a unui comisar numit de magistratul oraşului, dădeau o strictă socoteală asupra felului cum au administrat averea breslei, iar tot la doi ani înmînau documentele şi averea breslei noilor aleşi. Staroştii îndeplineau în breaslă o serie de atribuţiuni: asigurau breasla cu materii prime, convocau adunările de sfert de an şi anuale, supravegheau producţia şi calitatea produselor, rezolvau certurile din cadrul breslei sau cu persoane din afara ei, supravegheau cinstea membrilor etc. Meşterul care nu răspundea la convocarea staroştilor, era amendat cu 1 florin, iar dacă păstra tabla de convocare peste timpul cuvenit, plă-

tea o amendă de 30 de crăiţari. Maximul de pedeapsă pe care-l puteau aplica staroştii unui meşter era de 6 florini. Greşelile mai mari ieşeau de sub competenţa breslei şi erau cercetate de către scaunul judecătoresc al oraşului.

Pentru eforturile lor de-a lungul unui an, staroştii breslei erau retribuiţi cu suma de 9 florini fiecare.

Pentru bunul mers al breslei la adunarea generală din ianuarie, se mai alegeau şi o serie de alţi dregători dintre meşteri. Printre aceştia o funcţie importantă o avea părintele calfelor. Acesta dădea adăpost şi căuta de lucru calfelor, se îngrijea de ei în caz de boală, conducea adunările lor. Pentru grija ce le purta, calfele trebuiau să dea ascultare. Pentru sîrguinţa sa, părintele calfelor era retribuit anual cu suma de 3 florini.

Conducerea breslei era ajutată de un consiliu din care făceau parte meşterii bătrîni, pe care trebuia să-i asculte şi să-i respecte toţi membrii breslei. În hotărîrile importante, staroştii se sfătuiau cu ei şi tot împreună verificau lucrăile de măiestrie. Ei nu erau plătiţi pentru activitatea lor, ceea ce arată că funcţia era mai mult onorifică.

O seamă de retribuţii avea în cadrul breslei şi tînărul meşter. Acesta nu era ales ca ceilalţi, ci era ultimul meşter care intra în breaslă. El trebuia să traducă în viaţă toate dispoziţiile şi poruncile legale ale breslei. Tot el avea şi cea de a doua cheie de la lada breslei şi trebuia să fie de faţă la ceremonia deschiderii ei. La cea mai mică neglijenţă, era amendat cu 15 crăiţari. Pentru un an de slujbă era retribuit cu suma de 3 florini din lada breslei.

Statutul mai face referire la alegerea a încă două persoane, care să rezolve treburile breslei pe timpul cît bătrînul şi tînărul meşter nu-şi pot executa funcţia din motiv de boală, călătorie sau alte pricini.

După alegeri urma o masă modestă, pentru care fiecare meşter primea 20 de crăiţari, iar cînd veniturile breslei sînt mai mici, doar 12 crăiţari. Era strict interzis a se face cheltuieli pe mîncare, băutură din lada breslei. Cei ce dispuneau să se scoată bani pentru aşa ceva, erau pedepsiţi cu plătirea dublei sume înapoi. Banii din lada breslei urmau să fie folosiţi pentru îngrijirea meşterilor, calfelor, ucenicilor bolnavi sau suferinzi, pentru ajutorarea văduvelor sărace şi orfanilor lor, ca şi pentru cheltuielile inevitabile ale breslei.

Prin prezentarea articolelor breslei tîmplarilor, lăcătuşilor armurierilor şi pintenarilor din Orăştie de la începutul secolului al XIX-lea, se poate deduce frîna pe care o reprezenta reglementarea breslaşă în calea dezvoltării şi lărgirii producţiei, în reluarea ei pe o scară mai largă.

ANTON E. DÖRNER

ANEXA

NOS FRANCISCUS SECUNDUS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA ELECTUS ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS ac GERMANIAE, HUNGARIAE, BOHEMIAE, DALMATIAE, CROATIAE, SLAVONIAE, GALLICIAE, LODOMERIE etc. REX APOSTOLICUS, ARCHIDUX AUSTRIAE, DUX STYRIAE, CARINTHIAE et CARNIOLIAE, MAGNUS PRINCEPS TRANSYLVANIAE, MARCHIO MORAVIAE, COMES TYROLIS et SICULORUM etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis; quod Fideles Nostri Nobis dilecti Generosi Antonius Horváth de Magyar Sákod, David Vajda de Páva, Stephanus Hann de Hannenheim, Joannes Sándor de Szent Domokos, Joachimus Bedeus de Scharberg, Josephus Bisztrai de eadem, Michael Orosz de Vajda Hunyad, Michael Kenderesi de Felsö Szálláspataka, Stephanus Turi de Tamásfalva, Johannes Tartler, Stephanus Rosnyai de Maros Jára et Ladislaus Csedö de Csik Szent György, Secretarii Guberniales Intimi retulerint Nobis, qualiter iidem alias litteras Nostras sibi ipsis praeceptoriae sonantes et directas, summo quo decuit honore et obedientia receperint in haec verba: FRANCISCUS SECUNDUS DEI GRATIA ELECTUS ROMANORUM IMPERATOR, SEMPER AUGUSTUS, GERMANIAE, HUNGARIAE APOSTOLICUS, BOHEMIAQUE REX, ACHIDUX AUSTRIAE, MAGNUS PRINCEPS TRANSSYLVANIAE, COMES TYROLIS et SICULORUM. Fidelibus Nostris Generosis Antonio Horváth de Magyar Sákod, Davidi Vajda de Páva, Stephano Hann de Hannenheim, Joanni Sándor de Szent Domokos, Joachimo Bedeus de Scharberg, Josepho Bisztrai de eadem, Michaeli Orosz de Vajda Hunyád, Michaeli Kenderesi de Felsö Szálláspataka Stephano Turi de Tamásfalva, Johanni Tartler, Stephano Rosnyai de Maros Jára et Ladislao Csedö de Csik Szent György Secretariis Gubernialibus Nobis dilectis. Salutem et Gratiam Nostram Caesareo Regioque Principalem. Eponitur Majestati Nostrae in Personis Circumspectorum CHRISTOPHORI MÜLLER, CHRISTOPHORI HONIG et IOHANNIS ZOLTNER Seniorum Societatis hucdum Arcularіorum et Serrariorum in Oppido Nostro privilegiato Szasz-Varosiensi commorantium, et pro futuro in unum Contubernium congregari cupientium, nomine ipsorum totiusque Societatis, qualiter iidem Benigni Decreti Nostri Aulici sub 16ª Mensis Septembris Anni 1802. emanati; Articulorumque Cehalium, eisdem in consequentiam praecitati Decreti interimaliter et usque ad futuram generalem contuberniorum in Magno Transylvaniae Principatu regulationem extradandorum, ac in Archivo Gubernii Nostri Regii repositorum et locatorum, plurimum indigerent, essentque eisdem Exponentibus summe necessarii. Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos praescriptum Decretum Nostrum Aulicum et Articulos Cehales in Archivo Nostro Guberniali diligenter requirere et reinvenire, requisitorumque et reinventorum paria seu tenores et continentiam in Transsumpto Litterarum Vestrarum, sub sigillo authentico judiciali, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento, variationeque prorsus aliquali, praefatis Exponentibus jurium suorum futuram ad cautelam necessarias extradare, modis omnibus debeatis ac teneamini. Caveatis tamen ne dolus aut fraus hac in parte contingat aliqualis. Secus non facturi. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Claudiopoli. Die

tertia, Mensis Decembris, Anno Domini Millesimo, octingentesimo, Secundo. Erantque eeadem Litterae Nostrae, Sigillo Nostro authentico eoque Transylvanico ab extra impressive munitae et roboratae, clauseque confectae et emanatae, ac praescriptis Fidelibus Nostris Antonio Horváth de Magyar Sákod, Davidi vajna de Páva, Stephano Hann de Hannenheim, Joanni Sandor de Szent Domokos, Joachimo Bedeus de Scharberg, Josepho Bisztrai de eadem, Michaeli Orosz de Vajda Hunyád, Michaeli Kenderesi de Felsö Szálláspataka, Stephano Turi de Tamásfalva, Johanni Tartler, Stephano Rosnyai de Maros Jára et Ladislao Csedö de Csik Szent György Regii Nostri in Magno Transylvaniae Principatu Gubernii Secretariis Intimis Nobis dilectis intitulatae, ac paulo inferius pro partibus et in personis Circumspectorum CHRISTOPHORI MÜLLER, CHRISTOPHORI HONIG et IOHANNIS ZOLTNER Seniorem Societatis Arcularіorum et Serrariorum in Oppido Nostro privilegiato Szászvárosiensi commorantium. Ad calcem vero: Requisitorium. Partibus denique ab altera, infra praescriptum Sigillum Nostrum Lecturis Correctus manus propria. Cui quidem Mandato Nostro Secretarius Gubernialis Joachimus Bedeus de Scharberg uti tenebatur et par est, obedire satisfacereque volens, in hoc Anno Millesimo octingentesimo Secundo, die vero sexta Mensis Decembris, post diligentem in Archivo Cancellariae Nostrae factam investigationem et requisitionem, praescriptum Decretum Nostrum Aulicum et Articulos Cehales reinvenisse Nobis retulit. Cujus quidem Decreti Nostri tenor et verbalis continentia sequitur in hunc modum: Sacratissimae Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis, Domini Domini Nostri Clementissimi Nomine, Regio in Magno Principatu Transsylvaniae Gubernio intimandum. Magistris Arcularіis et Serrariis Oppidi Szasz-Város, in unam Ceham coadunari anhelantibus, provisorio modo usque generalem universorum Contuberniorum regulationem Cehalibus Articulis, sine introducendi melioris ordinis tantisper etiam semet provideri orantibus, donec erga demissam Suae Majestati Sacratissimae factam Propositionem, circa generalem Normam, qualiter regulandorum Contuberniorum Altissima Resolutio Regia edita fuerit: ne proinde antelatis Supplicantibus interea etiam aliqua querulandi ansa supersit, Regio Gubernio erga praestitas jam antehac in substrato sub 13ª Augusti 1800 Nº 7132 nec non 11ª Septembris ejusdem Anni Nº 7942 Informationes, penes Actorum remissionem committi: ut Arcularіis et Serrariis Szász Városiensibus Cehales Articulos juxta Normam illam, prout pro Cehis Oppidorum Dees, et Abrudbánya extradati habentur, subintellecta necessaria modificatione, adpromptatos, usque subsecuturam generalem Ceharum Regulationem, modo provisorio extradet. Cui in reliquo Eadem Altissima Gratia Sua Caesareo Regia ac Principali benigne propensa manet. Datum Viennae Austriae, Die 16ª Mensis Septembris, Anno 1802. Subscripti vero legebantur a sinistra: Comes Joannes Nepomucenus Esterhazy manus propria, et a dextra: Michael Benyovszky manus propria. Eratque involutum prout Decreta Nostra Aulica involvi solent, ac ab extra Sigillo Nostro minori Aulico Transylvanico munitum, clauseque confectum et emanatum, et parte ab altera modo sequenti indorsatum: Sacratissime Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis, Regio in Magno Principatu Transylvaniae Gubernio consignandum.

Ipsi vero Articuli, in consequentiam praedeclaratae ordinationis Nostrae, juxta normam pro aliis, in Magno Transylvaniae Principatu, recentioribus annis, constitutis, contuberniis praescriptam, adaptati sunt tenoris sequentis:

Zunftartikel

Welche für die in dem Königlichen Freyen Markt Szász-Város befindliche Bürgerliche Tischler, Schlosser, Büchsenmacher und Sporer, die in eine Gesselschaft zusammangetretten, und eine Zunft auszumachen wünschen, von allerhöchst Jhro Majestät auf so lange allergnädigst bestättiget worden, bis die allgemeine Regulirung der Zünfte erfolgen wird.

Erster Theil

Von den Meistern

1. Alle Jahre soll im Monath Jänner ein gewisser Tag festgesezt werden, um an dem selben allgemeine grosse Zunft-Versammlung zu halten, wo die bis dahin gewesene zwei Zunft-Meister von ihrer gehabten Amts-Verwaltung, vor dem dazu von dem Stadt-Magistrat zu bestimmenden Commissär, scharfe Rechenschaft abzulegen haben.
2. Mit Ende jedes zweiten Jahres, sind die zwei Zunft-Meister, gleichfalls in Gegenwart des dazu bestimmten Commissärs, nachdem sie ihre Rechnungen abgelegt haben, gehalten, die bisher geführten Ämter niederzulegen, und die Zunft-Lade, sammt allem Zugehör der Zunft zu übergeben; in deren Stelle entweder zwei andre, dazu taugliche Meister zu erwählen, und zu ernennen, oder nach den Umständen, die bisherigen zwei Zunft-Meister wieder beizubehalten sind.
3. Bei dieser Gelegenheit kommen zur beständigen Erhaltung der guten Ordnung nach zwei Personen zu dem Ende zu erwählen, dass sie, im Fall der ältere und jüngere Zunft-Meister durch Krankheit, eine Reise, oder andere Hindernisse ihren Ämtern vorzustehen abgehalten würden, unterdessen solche Gelegenstände, welche keinen Aufschub leiden, an Statt der Erstern, als substituirte Zunft-Meister verhandeln und schlichten können. Nicht weniger muss auch ein Gesellen-Vater erwählt werden, dessen Pflicht darinn besteht, dass er auf die Aufführung der Gesellen merke, ihnen in aller Noth beistehe, und sie in Krankheiten wol besorge, oder besorgen lasse.
4. Die Zunft-Lade muss immer in der Behausung, und unter der Aufsicht des ersten Zunft-Meisters, jedoch unter der Bedingung stehen, dass den zweiten Schlüssel der jüngere Zunft-Meister bei sich halte, indessen wird es diesen zwei Personen nie anders als im Beiseyn noch zweier anderer Meister erlaubt seyn die Zunft-Lade zü öffnen.
5. Sämmtliche Meister werden es sich zur Pflicht machen, den erwählten Zunft-Meistern, und ältern Vorstehern, mit gehörigem Gehorsam und Achtung zu begegnen, insonderheit aber der jüngste Meister, dessen Pflicht seyn wird, die rechtmässige Verordnungen und Befehle der Zunft-Meister ohne allen Aufschub, unter 15 Kreuzer Strafe zu vollziehn, ausser dem wird es noch seine Schuldigkeit seyn, dass er auf Befehl des ältern Zunft-Meisters, den jüngern Zunft-Meister, den Gesellen-Vater und die zwei Geschwornen Ältesten zum Zunfthauss rufe; die übrigen Meister aber werden durch Umschiken einer Tafel zusammenberufen werden. Sollte aber ein Meister auf Befehl des Zunft-Meisters nicht erscheinen, oder die umgehende Tafel länger, als die gewönliche Zeit, bei sich behalten, so soll er

wegen diesem Ungehorsam um 30 Kreuzer bestraft werden, welches jedoch nur von denen, welche in der Stadt wohnen, nicht aber von jenen, welche krank oder ausser der Stadt sind, zu verstehen ist.

6. Es ist alle Viertel Jahr eine Zunft-Versammlung zu dem Ende zu halten, dass die unter der Zeit vorgefallenen Zunft-Sachen geschlichtet werden mögen, in welcher Versammlung jeder Meister bei ein R. fl. Strafe zu erscheinen, und die aus 10 oder mehrern Kreuzeren, nachdem solches die Umstände, und andre Ausgaben erheischen, bestehende Gebühr zu bezahlen schuldig ist.

7. Wen aber ein Meister, oder sonst wer immer wegen gewissen Angelegenheiten, eine Zunft-Versammlung verlangen sollte; so kann sie der Zunft-Meister gegen Erlag eines R. fl. unter vorbestimmter Strafe veranstalten.

8. Diejenigen Meister, welche ihre Klagen oder andre Beschwerden vorzubringen wünschen, sind verpflichtet solche fürs erste den Zunft-Meistern zur Berichtigung vorzulegen, oder wenn es die Sache so mit sich bringen sollte, der ganzen Zunft zu übergeben, damit hier die Angabe des Klägers im gehörigen Weege durchgesehn und gegen den Beklagten eine angemessene Straffe verhänget, oder zur Entfernung des Handers, gleich getroffen werden könne.

9. Nach Allerhöchsten Verordnungen, kann ein Straffälliger Meister von der Zunft, nur von einem bis sechs R. fl. gestrafet, grössere Fehler aber müssen in Gegenwart des Commissärs vorgenommen und gehörig durchgesehen werden. Jene Verschuldungen hingegen, welche weder auf eine noch auf die andre Art, wie errinnert worden, geschlichtet werden können, müssen zur weiteren Beurtheilung und Bestrafung, unumgänglich vor den Städtischen Richter-Stuhl hinaufgegeben werden.

10. Jeder Meister achte es für seine strenge Pflicht, sich beständig fromm und Gottesfürchtig aufzuführen, das Fluchen, Schimpfen, Zanken, mit einem Wort, alle ungebürliche Aufführung von sich zu entfernen, sonsten werden die dagegen Fehlenden der im 9ten Artikel bestimmten Strafe unterzogen werden.

11. Sollte ein Meister seinem Handwerks-Genossen, in der Zunft-Versammlung oder auf der Gasse, oder auf dem Markt, oder in einem öffentlichen Wirthshauss mit ungebürlichen Worten beschimpfen, oder sich auch an ihm zu vergreifen unterfangen, so muss ein solcher von der Zunft, nachdem sie die Sache gut überlegt hat, nach seinem Vergehn bestraft werden.

12. Wenn ein Gesell sich zum Meister aufnehmen zu lassen wünscht, so ist es seine Schuldigkeit, solches erstlich der Zunft zu melden, und nebst Erlegung eines R. fl. Taxe, sich die Erlaubniss zur Verfertigung des erforderlichen Meisterstükes gebürendermassen auszubitten, welches, wenn die Anzahl der Meister hiezu kein hinlängliches Hinderniss sezte, ihm zu erlauben ist, nachdem er seinen Lehrbrief, und andre Zeugnisse vorgezeigt hat.

13. Zum Meisterstük können folgende Arbeiten bestimmt werden: als für die Tischler, ein fornirter Commod Kasten, mit drei Schubladen, oder ein Auszug-Tisch von hartem Holz; für die Schlosser, ein Englisch- oder Französisches Thür-Schloss; für die Büchsenmacher, ein paar Pistolen; und für die Sporer, eine Englische Stange, und ein paar Steigbügel, oder wie es die Zukünftigen Zeiten mit sich bringen, und gangbare Arbeiten erforderlich seyn werden.

14. Nach völliger Verfertigung des ihm vorgeschriebenen Meisterstüks, wird die Zunft verbunden seyn, solches wol zu besichtigen, und wenn dieses wirklich gut, und ohne allen Fehler befunden wird, so muss ein fremder Gesell zwanzig R. fl., ein Meisters-Sohn die Hälfte, das ist zehn R. fl., und ein solcher Gesell welcher eine Meisters Tochter nimmt zwei Drittheil, das ist dreizehn R. fl. 20 Kreuzer vor seine Aufnahme zum Meister der Zunft bezahlen; sollte es sich aber ereignen, dass das aufgewiesene Meisterstük für untauglich, und fehlerhaft anerkannt würde, so kann ein solcher Gesell bis dahin auf keine Weise zum Meister aufgenommen werden, bis er sein Handwerk gänzlich und wol erlernet, und ein ächtes Meisterstück, wie oben gemeldet verfertigt hat.

15. Wenn solche Meister, welche sich an andern Ortschaften niedergelassen haben, und ihr Handwerk treiben, sich mit dieser Zunft zu vereinigen wünschten; so sind sie verbunden, die nach Allerhöchsten Verordnungen bestimmte Taxe von 10 R. fl. abzutragen, und neben diesem sich gegen die Zunft mit ganzem Gehorsam zu betragen, wie auch die bestehenden Zunft-Artikel streng zu beobachten. Wenn nichtsdestoweniger solche Meister bei den alle Viertel Jahr abzuhaltenden Versammlungen nicht erscheinen konnten, so sind sie gehalten, wenigstens bei der grossen Zunft-Versammlung zu erscheinen und die vierteljährigen Abgaben, so wie die übrigen Meister, in die Cassa abzutragen.

16. Sollte es sich ereignen, dass ein zünftiger Meister durchgienge, oder ohne Vorwissen der Zunft wegzüge, nach einiger Zeit aber wieder hieher zurükzukommen wünschte; so ist er verpflichtet dieserwegen bei der Zunft neuerdings anzusuchen und die für das Meisterrecht bestimmte Taxe nochmals zu bezahlen.

17. In Ansehung der ausser der Zunft arbeitenden Pfuscher, wird die Zunft auf die Aller-Höchste unterm 2ten Jenner im Jahr 1774 erlassene Hof-Verordnung angewiesen nach welcher diese, wenn sie dazu geschikt wären, in die Zunft einstehen müssen, weil ihnen sonsten die Treibung des Handwerks gänzlich verboten wird, ausser sie könnten sich mit einer vom Königlichen Gubernium erlangten Erlaubniss, ihr Handwerk mit eigenen Händen zu treiben, ausweisen.

18. Weil in dieser Zunft auch solche Meister sind, die ihre Arbeit sowohl auf den hiesigen, als auch fremden Jahrmärkten zu verkaufen pflegen, so wird zur Entfernung alles Zankes bestimmt, dass auf den Märkten der älteste Meister den ersten Platz einnehme und verkaufe, nach ihm aber die übrigen Meister, alle nach der Reihe ihres Alters in der Zunft.

19. Ausser den öffentlichen Jahrmärkten soll Niemand fremde Tischler, Schlosser und Sporer Arbeit unter Strafe der Confiscation allhier zu verkaufen sich unterfangen, von welcher ein Drittheil dem Magistrat, das zweite Drittheil der Zunft Lade, und das dritte dem Denuncianten gehöret.

20. Es wird unter einer harten Strafe verboten, dass kein Meister den andern auf was immer für eine Art zu betrügen, ihm seine aufgenommene Arbeit zu entwenden, und sich in Wortwechsel oder Zank einzulassen unterfange.

21. Sollte ein Zünftiger Meister in seiner Arbeit einem Fehler begehn, so kann der Besteller oder Kundmann bei dem Zunft-Vorsteher klagen; dieser muss dann die Sache aufnehmen, und verhandeln; kann er sie selbst schlichten, so ist es gut, wenn aber nicht, so muss er sie mit den übrigen versammelten Zunft-Gliedern ins reine bringen; sollte aber eine von den beiden Partheien damit nicht zufrieden

seyn, so soll es demselben frei stehen, die Sache zur reifen Beurtheilung dem Löblichen Magistrat vorzulegen.

22. Es wird nicht erlaubt seyn Jemanden wegen der verfertigten Arbeit über die Massen zu taxiren, damit man zu Klagen keine Gelegenheit gebe. Sollte aber ein Meister diesem Artikel zuwider handeln, so muss bei entstehender Klage, die im 21ten Artikel bestimmte Ordnung gehalten werden, auf welche die Zunft-Commissäre werden zu sorgen haben.

23. Wenn ein Meister Arbeit aufnimmt, und solche auf den Termin nicht verfertiget, so muss der Zunft-Vorsteher, wenn der Kundmann ihn deswegen ersucht, zur Verfertigung einen schiklichen Termin festsetzen, sollte aber auch auf diesen die Arbeit nicht fertig seyn, so ist ein solch fauler Meister gehalten der Zunft 30 Kreuzer zu zahlen, und sich mit seinem Kundmann zu vergleichen. Wenn aber dieser Vergleich wegen dem erlittenen Schaden, Mühe, und Unkosten, bei der Zunft nicht zu Stande gebracht werden könnte, so überlasse man die Entscheidung einem Löblichen Magistrat. In dem Fall aber dass der Kunde die Arbeit auf den Termin nicht auslösen sollte, so steht es dem Meister frei die Arbeit zu verkaufen, nachdem er die vorigen Schritte ordentlich gethan haben wird.

24. Die Wittwen, Söhne und Töchter der Meister können, auf die der Zunft verliehene Gesetze und Freiheiten, den nämlichen Anspruch machen, wie die Meister selbst; weswegen sie auch diesen bekräftigen Zunft-Artikeln, in allen Fällen auf das strengste zu gehorchen schuldig sind, weil alle dergleichen Sachen und Klagen, welche die Zunft angehen, aufgezeichnet, und zu seiner Zeit zur Beurtheilung bei der Zunft vorgenommen werden sollen.

25. Wenn ein Meister stirbt, so kann seine hinterlassene Wittwe, so lange sie ihres Mannes Namen führet ihr Handwerk ohne allen Anstand treiben; dabei müssen die Zunft-Meister, zu einer solchen Wittwe, einen das Handwerk gut verstehenden Gesellen, nach dem Wolgefallen der Wittwe verordnen, und wenn dieser Gesell der Wittwe nach einiger Zeit nicht gefiele, so wird ihr die volle Freiheit gelassen auch den zweiten und dritten von der Zunft zu begehren. Wenn der zur Wittwe verordnete Gesell aber ohne hinlängliche Ursache nicht dahin gehen wollte, so darf er bei keinem andern Meister zur Arbeit zugelassen und auch zum Meister in dieser Zunft nicht aufgenommen werden.

26. Es wird streng und unter Strafe der doppelten Zurükzahlung verboten, aus der Zunft-Casse auf Essen, Trinken und Gastereien einige Ausgaben zu machen, sondern es muss derlei in der Zunft-Casse befindliches Geld auf kranke nothleidende Meister, arme Wittwen und deren Waisen, so auch auf die ohne Hülfe krank liegende Gesellen und Lehrjungen, und endlich die sich bei der Zunft ergebende unumgängliche Ausgaben verwendet, und von den Zunft-Meistern, unter deren Besorgung es steht, scharf verrechnet werden.

27. Da der Ober Zunft-Meister bei denen in seiner Behausung abzuhaltenden Zunft-Versammlungen, viele Ungelegenheit erdulden, und daneben auch die Schreibmaterialen verschaffen muss, so ist ihm für diese seine Ungelegenheit alle Jahr bei der grossen Zunft-Versammlung ein Pausch-Quantum von 9 R. fl. zu geben; so sind auch dem jüngern Zunft-Meister 3 R. fl., dem Gesellen-Vater 3 R. fl., den zwei Geschwornen aber jedem insbesondre 2 R. fl. zu zahlen. Nicht weniger sind bei dieser Gelegenheit, wenn es die Umstände und andre Ausgaben erlauben, ei-

nem jeden Meister zu einer mässigen Mahlzeit 20, oder geringern Einkünften 12 Kreuzer aus der Zunft-Lade herauszugeben.

28. Wenn ein zünftiger Meister in eine schwere Krankheit verfallen sollete, so werden die zünftigen Meister insgesammt, auf Ansuchen der Zunft, verbunden seyn, den Kranken zu besuchen, und demselben bis zu seiner Herstellung alle mögliche Hülfe zu leisten.

29. Falls eines Meisters Weib, Kinder, Gesellen, Lehrjungen oder Gesinde sterben sollte, ist die Zunft, so wie bei andern Zünften, verpflichtet Wächter, Leichenbesteller und Grabgräber zu geben, und ein jeder Meister mit seiner Frau auf der Leiche zu erscheinen. Wenn ferner in eines Meisters Hause jemand stirbt, der auch nicht zünftig ist, so ist doch die Zunft verbunden ihn zu begraben; sollte aber ein oder der andre Meister auf der Leiche nicht erscheinen, und davon keine gegrünete Ursache geben können so ist er mit einem R. fl. bestrafen. Nicht weniger ist die Zunft, wenn sie von andern wegen einer Leichen-Bestellung ersucht wird, für vier R. fl. Wächter, Leichen-Besteller und Grabgräber zu geben, und den Todten zu begraben verpflichtet.

Zweiter Theil

Von den Gesellen

30. Lehrjungen, sowol fremde als Meisters-Söhne, sind verbunden, nachdem sie von der Zunft freigesprochen und als Gesellen anerkannt worden, bei derselben Zunft ein ganzes Jahr zu arbeiten, und dann auch in andern Städten oder Ländern drei Jahre zu wandern, um sich weitere Kenntnisse im Handwerk zu verschaffen. Wenn er alsdenn nach Hause gekommen ist, so muss er bei einem ehrsamen Meister ein halbes Jahr um den ausgesezten Lohn arbeiten, dass man unter der Zeit, seine von draussen mitgebrachte Sitten möge kennen lernen, und darnach wird es ihm frei stehn, die Zunft auf die vorgeschribene Art, um seine Aufnahme zu ersuchen.

31. Die wegen Erlernung des Handwerks wandernde fremde, Gesellen müssen wenn sie in der Stadt anlangen, nicht in Gasthöfen sondern zum Gesellen-Vater einkehren, welcher ihnen für 1 Kreuzer Quartier zu geben verbunden ist. Solche Gesellen aber welche in Gasthöfe einkehren und sich an verborgenen Orten aufhalten, sollen um einen R. fl. bestraft werden.

32. Sobald ein wandernder Gesell, in des Gesellen Vaters Hause ankömmt, muss gleich von ihm der Frei-Brief und die Kundschaften vorgefordert, und solche, nachdem sie durchgesehn, in die Zunft-Lade gelegt, werden, wo sie sodann so lange zu halten sind, bis der Gesell aus des Stadt wieder weggehet. Sollte aber Jemand dergleichen Briefe nicht haben, so ist er verbunden, sich solche unter zwei oder höchstens vier Wochen, von dem Ort woher er gekommen ist, zu verschaffen, und ohne Widerrede einzureichen, sonsten wird einem solchen Gesellen, nach der bestimmten Zeit, nicht nur keine Arbeit gegeben, sondern er auch dem Stadt-Magistrat als ein herumschwärmender und ungewisser Mensch angezeigt werden.

33. Bei dem Gesellen-Vater muss immer eine Tafel ausgesezt seyn, auf welche die Namen der Meister aufzuzeichnen sind, welche Gesellen brauchen, damit die sich meldenden Gesellen, erstlich zu dem ersten von den aufgezeichneten Meistern, und dann nach der Reihe zu übrigen geordnet werden können.

34. Könnte aber ein für allemal kein Meister und keine Arbeit gefunden werden,

so darf der wandernde Geselle nicht länger als drei Tage auf der Herberge und in der Stadt sich aufhalten, und faulenzen, sondern ist gehalten, nachdem man ihm aus der Zunft-Lade 15 Kreuzer und aus der Gesellen Lade ebenfalls 15 Kreuzer, als Reisegeld gegeben hat, seine Wanderung weiter fortzusetzen. Ein solcher Gesell aber, der nicht zur Arbeit gehen will, verdient das Reisegeld nicht; sollte sich aber ein Gesell finden, welcher auch über die bestimmten Tage sich in der Stadt aufhielte, und auf eigne Hand zu pfuschern sich unterfinge, so ist solcher nach seinem Vergehn zu bestrafen.

35. Hat ein fremder Gesell die Zeit seines Wanderns vollbracht, und wünschet zum Meister aufegnommen zu werden, so muss er, nach seiner Meldung, ein Jahr in einer von der Zunft zu bestimmenden Werkstatt fromm und ehrlich arbeiten, das ihm vorzulegende Meisterstük, im lezten Vierteljahr auf die vorbestimmte Art verfertigen, und das Zeugniss des Magistrats vorzeigen, dass er sich das Bürgerrecht verschaffet habe.

36. Damit der Lohn der Gesellen gleich, und nicht nach eines jedem freien Willen oder nach der heimlichen Übereinkunft des Meisters mit dem Gesellen gehalten werde, so wird die Bestimmung des Lohns der Zunft dermassen überlassen, dass derselbe immer den Zeitumständen, und den Preisen der Lebensmittel, so auch der Hurtigkeit, und den Kenntnissen des Gesellen gemäss, im Beiseyn und mit Einverstehn des Magistrats-Commissär bestimmt werde.

37. Gesellen sind verpfichtet von fünf Uhr früh, bis sieben Uhr abends fleissig zu arbeiten; unter solcher Zeit aber es jedem Gesellen in Abwesenheit des Meisters etwas vor sich zu arbeiten, bei Strafe des Wocherlohns schärfest verboten seyn soll.

38. Der sogenante blaue Montag darf auf keine Weise erlaubt werden, sollte aber ein Meister ihn zu halten seinen Gesellen erlauben, so soll er um 30 Kreuzer gestraft werden; sollte er aber diesen Unfug auch nach der Zeit erlauben, so ist seine Strafe so oft diess geschieht zu verdoppeln. Der Gesell hingegen der auf die bestimmte Stunde zur Arbeit nicht erscheinet, verliehrt deswegen einen Taglohn. Der aber so weit geht, dass er den ganzen Montag mit herumschwärmen zubrächte, ein solcher muss der Stadt-Obrigkeit zur verdienten Ahndung namentlich angezeigt werden. Wenn hingegen der Meister wegen eigener Nachlässigkeit keine Arbeit hervorgibt, so soll der Gesell seine ganze Bezahlung sammt dem Essen haben.

39. Jene schlechte Gewohnheit dass der Gesell Nachts ausser der Behausung seines Meisters schlaffe, darf auf keine Weise erlaubt werden, welche aber dawider handeln, müssen fürs erste um 12 Kreuzer, und dann bei jeder wiederholten Ausschweifung doppelt gestraft werden, ausser sie könnten ihn Thun mit wichtigen Ursachen entschuldigen. Welche aber diese Liederlichkeit nach etlichemal Bestrafen nicht lassen, müssen als Ungehorsame von der Zunft weggeschikt werden.

40. Es stehet jedem Meister frei sich von fremden Ortschaften, durch Briefe so viel Gesellen zu rufen, und auf seine Unkosten bringen zu lassen, als er benöthigt ist.

41. Hingegen wird es scharf verboten, dass sich kein Meister unterstehe, nur einen einzigen von denen ohne alle Berufung angekommen Gesellen, ohne Vorwissen der Zunft in seine Werkstatt aufzunehmen, oder nach mehr durch Versprechung eines grössern Taglohns als nach bestimmtem Zunft-Abschluss erlaubt ist, zu sich zu

loken. So auch unterfange sich kein Meister, unter harter Strafe, den Gesellen eines andern, öffentlich oder unter der Hand abwendig zu machen.

42. Kein Gesell darf an Werktagen bis zum Sonntag, ausser in dringenden Fällen seinen Meister verlassen, dahingegen darf auch der Meister den Gesellen ohne gegründete Ursache nicht wegschiken. Eben so kann auch drei Wochen von Ostern, Pfingsten und Weihnachten kein Gesell seine Werkstatt verlassen und auch der Meister denselben unter dieser Zeit keinerdings wegschiken, wenn nur nicht der eine Theil durch gewisse Ursachen dazu gezwungen wird.

43. Solche Gesellen, welche auf den Brief eines Meisters in seine Werkstatt gehen, sind gehalten ein Viertel Jahr um den bestimmten Lohn bei ihm zu arbeiten; aber nachdem sie ein Viertel-Jahr ehrlich ausgehalten haben, so können sie die eingedingte Reise-Unkosten von ihrem Meister verlangen, und wenn sie nicht mehr da bleiben wollen, entweder zu einem andern Meister, oder in eine andre Ortschaft frei gehn.

44. Wenn ein Gesell von seinem Meister eine gewisse Geldsumme vorher aufnehmen sollte, so ist er schuldig, so wie sie übereingekommen, entweder auf die Woche, oder auf das Stük abzuarbeiten, und einen solchen Gesellen darf kein andrer Meister unter gewisser Strafe so lange in seine Werkstatt aufnehmen, bis dass er seine Schuld bei seinem vorigen Meister nicht abgearbeitet hat.

45. Gesellen die bei den zünftigen Meistern wenig oder gar keine Arbeit finden, können ohne alle Strafe zu einem solchen Meister ausser der Zunft einstehen, dem es Gesellen zu halten durch das Königliche Gubernium erlaubt worden ist. Der aber zu einem solchen ausserzünftigen Pfuscher einstünde, dem es Gesellen zu halten nicht erlaubt ist, wird nicht nur mit einer angemessenen Strafe bestrafet, sondern es wird ihm auch die bei dem Pfuscher zugebrachte Zeit in die zum Wandern bestimmte Jahre nicht eingerechnet werden.

46. Es wird der Zunft völlige Freiheit eingeräumt, zur Zähmung der jungen Leuthe mit Einwilligung des Magistrats-Commissärs angemessene Gesetze und Regeln vorzuschreiben, und die Fehler und Exzessen der Gesellen und Lehringe scharf zu bestrafen.

47. In den alle Viertel-Jahre zu haltenden Zusammenkünften der Gesellen, muss der von der Zunft hiezu bestimmte Meister mit dem erwählten Gesellen Vater erscheinen, deren Pflicht es seyn wird, die Einkünfte der Bruderschaft scharf zu verrechnen, und ihre ganze Aufmeksamkeit darauf zu werden, dass aus der Bruderschafts-Lade zu Folge Allerhöchster Verordnungen keine unnöthigen Ausgaben gemacht, sondern das Geld zur Aushülfe der Kranken und warhaft Darbenden verwendet werde.

Dritter Theil

Von den Lehrjungen

48. Wenn ein Junge der kein Meisters-Sohn ist, Lust zur Erlernung des Handwerks hat, so wähle er sich einen Lehrmeister, bei dem er eine vier Wochentliche Probe ausstehen, und dann mit seinem Geburts- und Taufschein und zweien Bürgen der Zunft vorgestellet werden muss, um zum Lehrjungen aufgenommen zu werden, wo er für die Zunft-Versammlung einen R. fl. zu zahlen hat. Die Taxe der Aufnahme aber wird ohne Unterschied sowol bei Meisters-Söhnen als Fremden in drei R. fl. festgesezt.

49. Die Zeit der Lehre soll, wenn der Meister den Jungen mit seinem Unkosten eindingt, kleidet und frei spricht, in vier ganzen Jahren bestehn thut aber diess alles der Junge, oder seine Eltern aus dem ihrigen, so wird die Zeit zum Freisprechen drei Jahre seyn; in Ansehung der Meisters Söhne aber wird keine besimmte Anzahl von Jahren zum Lernen festgesezt, weil diese auch vor drei oder vier Jahren freigesprochen werden können, wenn sie sich in Erlernung ihres Handwerks so fleissig geübt haben, dass sie in Gemässheit Aller-Höchster Verordnungen nach einem oder zwei Lehrjahren die Lehrlings-Probe ohne alle Fehler verfertigen können, und die Zeugnisse von ihren Lehrmeistern über ihr Betragen und ihren Fleiss vorzeigen, so jedoch dass sowol die Fremden, als Meister-Löhne vor die Zunft-Versammlung einen R. fl., vor das Freisprechen aber sechs R. fl. zu zahlen gehalten seyn. Übrigens wird die Zunft verpflichtet seyn, ohne Ansehung der Religion und Nation Lehrjungen aufzunehmen und einzudingen.

50. Weder hier in der Stadt noch in den umligenden Ortschaften wird es den Meistern erlaubt seyn, ohne Vorwissen und Einverständniss der Zunft Lehrjungen aufzunehmen, oder frei zu sprechen, widrigen Falls ein solcher Lehrjung oder freigesprochener Gesell in keiner Werkstatt aufgenommen wird.

51. Sollte ein Lehrjung von seinem Meister entlaufen, und darauf erwischt und zurückgebracht werden, so muss er, wenn er keine hinlängliche Klage hat, oder diese nicht beweisen kann, sein Handwerk aber auch weiter zu lernen wünschet gehörig bestraft, und dann seinem Lehrmeister zurück gegeben werden, will er aber nicht zurük gehen, oder gar von dem Handwerk ganz abstehen: so muss er seinem Meister die auf ihn verwedete Unkosten bezahlen. Wenn hingegen die vom Jungen vorgelegte Klage wahr und erwiesen gefunden würde, so thue man ihn zur Vollbringung seiner Lehrjahre zu einem andern Lehrmeister, sein voriger Meister aber werde nach Verdienst gestraft.

52. Um allen Partheiligkeiten und Unkosten vorzubeugen, ist denen, welche wider die ihnen von der Zunft auferlegte Geldstrafen mit Recht klagen zu können glauben, erlaubt, sich wegen Beurtheilung ihrer Klage an den Magistrat zu werden.

53. Diese, vorstehendermassen festgesezte Zunft-Artikel, sind durch sämmtliche zu dieser Zunft gehörige Meister, Gesellen und Lehrjungen, so viel es jeden betrifft mit ganzer Ehrerbietigkeit pünktlich zu beobachten; dass dadureh die Einigkeit und Nächstenliebe besser erhalten, die möglichen Fehler und Laster aber vermindert werden mögen.

Endlich ist es nothwendig, die Zunft-Artikel, damit sie besonders die untergegene Jugend, und die jüngern Meister zur künftigen Darnachhaltung, desto besser verstehn, und behalten können, alle Jahre zweimal in der Zunft-Versammlung in Gegenwart der Meister, Gesellen und Lehrjungen vorzulesen, damit sich die Übertretter derselben nicht mit Unwissenheit entschuldigen können.

Quorum quidem Articulorum praescripto modo in Archivo Gubernii Nostri Regii requisitorum et reinventorum tenorem et continentiam de verbo ad verbum sine diminutione et augmento, variationeque prorsus aliquali transsummi praesentibusque Litteris Nostris inseribi facientes praenominatis Circumscpectis CHRISTOPHORO MÜLLER, CHRISTOPHORO HONIG et IOHANNI ZOLTNER Senioribus Societatis Arcularіorum et Serrariorum in Oppido Nostro privilegiato Szász-Városiensi commorantium, totique societatis uberiorem futuram ad cautelam necessa-

rium sub Sigillo Nostro Judiciali et Authentico, eoque in Cancellaria Nostra Regia Provinciali Transylvanica habito extradandum duximus et concedendum. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Claudiopoli, Die trigesima Mensis Decembri. Anno Domini Millesimo Octingentesimo Secundo. Lectus Correctus et Extradatus per Joachimus Bedeus de Scharberg Secretarium Gubernialem.

Register der vorstehenden Zunft-Artikel

Erster Theil

Von den Meistern

1. Von der grossen Zunft-Versammlung.
2. Von der Wahl der Zunft-Meister.
3. Von den übrigen Beamten.
4. Von der Zunft-Lade.
5. Von den Schuldigkeiten des jüngsten, und der übrigen Meister, und von der Zusammenruffung der Zunft.
6. Von den vierteljährigen Zunft-Versammlungen.
7. Von den ausserordentlichen Zunft-Versammlungen.
8. Von der Art Strittigkeiten zu schlichten.
9. Von den Strafen.
10. Von den Aufführung der Meister.
11. Von den Zänkern.
12. Von der Aufnahme der Gesellen in die Zunft.
13. Von dem Meisterstük.
14. Von der Taxe des Meisterrechts.
15. Von der Aufnahme auswärtiger Meister in die Zunft.
16. Von der durchgegangenen Meistern.
17. Von den Pfuschern.
18. Von der auf Jährmärkten zu haltenden Ordnung.
19. Von denen welche ausser dem Jahrmarkt fremde Waaren verkaufen.
20. Von den betrügenden Meistern.
21. Von der Verfahrungsart mit den Meistern, die in ihrer Arbeit fehlen.
22. Von der übermässigen Taxirung.
23. Von den faulen Meistern, und den die Arbeit nicht auslösenden Kunden.
24. Von den Angehörigen der Meister.
25. Von den Gerechtsamen der Meisters-Wittwen.
26. Von der Art die Zunftgelder zu verwenden.
27. Von der Bezahlung der Zunft-Meister und anderer Beamten.
28. Von den kranken Meistern.
29. Von den bei Meistern verfallenden, oder andern Leichen.

Zweiter Theil

Von den Gesellen

30. Von den Schuldigkeiten der freigesprochenen Lehrjungen.
31. Von den wandernden Gesellen.

32. Von den durch die Gesellen vorzuzeigenden Zeugnissen, und von der Herbeischaffung derselben.
33. Von der beim Gesellenvater auszustellenden Tafel.
34. Von den Gesellen welche keine Arbeit bekommen.
35. Von den fremden Gesellen, welche in die Zunft aufgenommen zu werden wünschen.
36. Von dem Lohn der Gesellen.
37. Von der Ordnung, welche die Gesellen bei der Arbeit zu beobachten haben.
38. Vom blauen Montag.
39. Vom nächtlichen Herumschwärmen.
40. Die Meister könen sich von fremden Orten Gesellen verschreiben.
41. Von den unberuffenen Gesellen.
42. Von den Gesellen welche ihre Meister verlassen.
43. Von der Schuldigkeit der beruffenen Gesellen.
44. Von den vorher bezahlten Gesellen.
45. Von den Gesellen welche zu Pfuschern einstehen.
46. Von Gewalt der Zunft über die jungen Leuthe.

. . . . . .

. . . . . .

(Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fondul Bresle: Breasla blănarilor din Orăştie. 54 pagini 32,5/23 cm, Pecetea habsburgilor aplicată în ceară pe hîrtie.)

UN MEMORIU PRIVIND ŞCOLILE DIN BANAT (1822)

Ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea marchează un moment de cotitură în evoluţia mişcării de emancipare naţională a românilor din Banat. Congresul de la Timişoara din 1790 prin programul său de revendicări comun româno-sîrbesc constituie o ultimă manifestare importantă a unităţii de acţiune sub semnul privilegiilor ilirice, în cadrul a ceea ce unii cercetători au numit „naţiunea confesională ortodoxă"[1]. În urma rezultatului dobîndit — recunoaşterea egalităţii în drepturi a ortodocşilor din Ungaria cu celelalte confesiuni — accentul principal se deplasează asupra impunerii acestei egalităţi în cadrele fostei naţiuni ilirice prin afirmarea individualităţii naţionale proprii în spiritul modern al concepţiei despre naţiune.

Concretizat în lupta pentru folosirea egală a limbii proprii în şcoală şi biserică, în revendicarea participării la conducerea treburilor şcolare şi bisericeşti în proporţia corespunzătoare ponderii lor numerice şi, în ultimă instanţă, în constituirea unui cadru organizatoric propriu emancipat de sub tutela ierarhiei clericale de la Carlovit, programul mişcării de emancipare românească din Banat este formulat pentru prima dată de către Paul Iorgovici, care la sfîrşitul anilor '90 iniţiază, ca un prim pas, lupta pentru numirea de directori şcolari români[2]. După 1812 centrul mişcării devine Preparandia din Arad, dintre profesorii căreia Dimitrie Ţichindeal şi Constantin Diaconovici Loga, cu sprijinul episcopului Samuil Vulcan de la Oradea, mobilizează intelectualitatea, mica nobilime, orăşenimea şi ţărănimea română din părţile apusene în spiritul programul naţional[3]. După 1815 personalitatea conducătoare a luptei pentru crearea unor cadre organizatorice bisericeşti şi şcolare proprii devine Moise Nicoară, această etapă a luptei naţionale româneşti din Banat fiind printre cele mai mult abordate şi bine cunoscute de cercetarea istorică[4].

---

[1] Emmanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 198—201.

[2] Nicolae Bocşan, *Începuturile mişcării naţionale româneşti în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj-Napoca, XXI, 1978, p. 173—188.

[3] Vezi în această privinţă: Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viaţa şi activitatea lui*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare", Seria II-a, tom XIV, 1891—1892, p. 263—382; Teodor Botiş, *Istoria şcoalei normale (Preparandiei) şi a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922; Radu Flora, *Dositej şi Ţichindeal*, în „Lumina", XXII, 1967, 1, p. 3—24; 2, p. 79—99; N. Bocşan, *Confiscarea fabulelor lui Ţichindeal*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 127—147; Ladislau Gyémánt, Nicolae Bocşan, Viorel Faur, *Contribuţia Preparandiei din Arad la mişcarea naţională din părţile vestice în anii 1815—1817*, în „Studii şi comunicări Satu Mare", IV, 1980, p. 181—195.

[4] Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, Arad, 1943.

Mult mai puţină atenţie a fost acordată în schimb perioadei de după 1820, deşi iniţiativele politico-naţionale româneşti au continuat, desigur, în forme corespunzătoare realităţilor existente. Astfel, cercetările mai noi au reliefat concentrarea acestor iniţiative în jurul personalităţii lui Vasile Georgevici, protopop de Timişoara, care direcţionează între 1820—1826 forţele menite a duce mai departe lupta generaţiei deceniilor anterioare. Tradiţia, consemnată de Nicolae Tincu Velea, a înregistrat o amplă acţiune revendicativă concretizată într-un memoriu de întinderea a 120 de coale, înaintat Curţii de către Georgevici[5]. Dacă textul acestui memoriu a rămas necunoscut cercetării istorice, în schimb în anul 1822, ca răspuns la o anchetă a comitatului Timiş care constatase situaţia gravă a şcolilor şi bisericilor româneşti şi solicitase propuneri de remedii, programul de revendicări al românilor din aceste părţi este formulat cu deosebită claritate de către acelaşi Vasile Georgevici. Bazat pe o argumentaţie în care predomină ideea ponderii numerice superioare a românilor în diecezele Arad, Timişoara şi Vîrşeţ, precum şi sarcinile pe care le poartă în proporţia numărului lor preponderent, memoriul pledează pentru accesul egal al lor la toate funcţiile bisericeşti şi şcolare, pentru folosirea nestînjenită a limbii române în şcoală şi biserică, pentru îmbunătăţirea situaţiei materiale şi a condiţiilor de pregătire intelectuală a clerului şi dascălilor. Corolarul programului formulat în 29 septembrie 1822 este constituirea unei organizări bisericeşti şi şcolare propii[6].

Acest program fundamental este urmărit cu consecvenţă şi în acţiunile petiţionare ale anilor următori, fie că accentul cade pe înfiinţarea seminarului românesc de la Timişoara, ca în 1823, fie pe numirea unor episcopi români în diecezele de Arad, Timişoara şi Vîrşeţ în anul 1825[7]. Continuitatea acestei lupte, bazate pe folosirea tuturor împrejurărilor favorabile obiectivelor româneşti, aduce ca un prim rezultat instituirea în 1829 a unui episcop românesc la Arad în persoana lui Nestor Ioanovici.

Vasile Georgevici, care a murit în 1826, a avut fără îndoială un rol în obţinerea acestui succes. Pe măsura progresului cercetărilor, dincolo de liniile principale schiţate mai sus, imaginea activităţii sale se nuanţează, dobîndind noi valenţe semnificative pentru aria preocupărilor menite a asigura ridicarea politică, socială şi culturală a conaţionalilor săi. Memoriul, necunoscut pînă acum, pe care-l publicăm în *Anexă*, ne coboară din sfera revendicărilor generale, cuprinzătoare, în cotidianul vieţii şi strădaniilor românilor din aceste părţi, luminînd realităţile locale prin puterea faptului concret, nemijlocit legat de ele. Avem astfel posibilitatea de a cunoaşte mult mai direct şi palpabil ceea ce stă la baza

[5] Nicolae Tincu Velea, *Istorioara besericească politico-naţiunale a românilor*, Sibiu, 1865, p. 300.

[6] N. Bocşan, L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale şi politice a românilor bănăţeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica", II, 1973, p. 345—362.

[7] Ladislau Gyémánt, *Rolul lui Vasile Georgevici în mişcarea de emancipare a românilor bănăţeni (1820—1826)*, în „Banatica", III, 1975, p. 193—207.

formulărilor sublimate ale programului politic naţional, realitatea concretă din care ele au izvorît.

Memoriul, care poartă aceeaşi dată de 29 septembrie 1822 ca cel de care am amintit mai sus, se leagă tot de momentul oferit de dezbaterea comitatensă a situaţiei şcolii şi bisericii româneşti timişene. Ridicarea acestei probleme în dezbaterea forurilor Curţii prin raportul prezentat de comitat Cancelariei aulice prilejuieşte lui Vasile Georgevici exprimarea punctului de vedere românesc printr-un memoriu înaintat împăratului care, spre deosebire de programul general formulat cu acelaşi prilej, se opreşte asupra unor situaţii speciale privind un singur sector — şcoala românească din protopopiatul Timişorii. El face acest lucru cunoscînd preferinţa Curţii pentru discutarea cazurilor concrete a căror rezolvare e considerată de cercurile aulice a nu implica transformări structurale, de esenţă. De aceea de multe ori cererile româneşti anterioare au fost respinse sub pretextul lipsei unor cazuri concrete care să le fundamenteze. Preîntîmpinînd un astfel de răspuns, Vasile Georgevici nu se opreşte deci cu acest prilej la ansamblul problematicii româneşti, ci invocînd concluziile anchetei comitatense caută cauzele situaţiilor prezentate în abuzurile autorităţilor bisericeşti şi şcolare, în care reprezentarea românilor este total necorespunzătoare.

Ca şi în celelalte memorii pe care le-a elaborat şi susţinut, Vasile Georgevici pleacă de la realităţile statistice, de această dată locale. În protopopiatul Timişorii din numărul total de 72 217 credincioşi ortodocşi românii reprezintă 54 342 adică 3/4. Cu toate acestea în localităţile mixte limba română este exclusă din şcoală şi biserică, iar dascălii români nu sînt promovaţi în mod corespunzător. Acestă afirmaţie este argumentată în primul rînd prin relatarea cazului concret de la Lipova. Aici din 3136 ortodocşi, românii reprezintă 14/15 adică 2945 suflete. Totuşi din cei 5 parohi doar doi sînt români, iar cei doi dascăli români, Vasile Lungu şi Moise Botta, au fost înlăturaţi în mod cu totul nejustificat. Cererea repunerii lor în drepturi, sprijinită şi de autorităţile comitatense, a rămas fără rezultat. Drept urmare, din cei 300 de copii de vîrstă şcolară frecventează şcoala doar 50.

Un alt caz este cel al celor 2624 de români din cartierul Fabric al Timişorii care reprezintă 4/5 din cei 3344 ortodocşi de aici. Deşi ei contribuie la Casa oraşului din care se plătesc cei doi dascăli în proporţia numărului lor, totuşi revendicarea lor de a se institui un dascăl cunoscător de limba română a rămas fără rezultat. Mai mult chiar, cînd ei au ales un diacon cunoscător de limba română care să asigure atît slujba în limba română cît şi educarea copiilor în această limbă, autorităţile şcolare districtuale, inspectorul suprem al şcolilor ortodoxe şi episcopul de Timişoara, Ştefan Avacumovici, l-au înlăturat pe cel ales de ei, înlocuindu-l cu un favorit al lor, necunoscător al limbii române. Cînd românii, sprijiniţi şi de Magistratul oraşului Timişoara au contestat această decizie li s-a răspuns prin diferite manevre menite fie de a extinde asupra lor prevederile sistemului de numire a dascălilor uzitate doar la catolici, fie de a-i îndepărta de la doleanţele lor prin mărirea

dotaţiei materiale a dascălilor cu sporirea sarcinilor ce reveneau în acest sens comunităţii.

Evocînd pe larg peripeţiile acestor comunităţi româneşti, Georgevici subliniază că astfel de abuzuri care nu sînt singulare explică situaţia culturală necorespunzătoare constatată de raportul comitatens. Ca soluţii, memoriul preconizează, pe lîngă rezolvarea favorabilă a cazurilor prezentate, ca o măsură generală, instituirea în localităţile mixte a unor dascăli şi parohi cunoscători de limbă română, directori şcolari locali şi epitropi bisericeşti din ambele naţiuni, slujba bisericească alternativă în ambele limbi.

Memoriul lui Vasile Georgevici reia deci la nivelul fenomenului local problematica generală a mişcării revendicative româneşti privind promovarea limbii române în biserică şi şcoală, ocuparea funcţiilor bisericeşti şi şcolare în proporţia numărului lor preponderent. Problematica locală, concretă, oferă un punct de sprijin solid revendicărilor generale, dovedind temeinicia lor şi impulsionînd luarea unor măsuri de rezolvare. Argumentaţia memoriului este cea pe care o întîlnim şi în actele revendicative generale ale naţiunii cu accent pe ideea prepondereţei numerice, a dreptului natural de a beneficia de foloase în proporţia sarcinilor prestate, a importanţei promovării culturii poporului ca o premiză a bunăstării sale generale şi ca o politică de stat.

Memoriul din 1822 întregeşte astfel imaginea acţiunilor revendicative româneşti din Banat în deceniul al treilea al secolului XIX, care la o analiză mai atentă şi o cercetare mai stăruitoare se dovedeşte a fi o perioadă plină de semnificaţii în evoluţia mişcării de emancipare românească premergătoare revoluţiei de la 1848.

COSTIN FENEŞAN—LADISLAU GYÉMÁNT

ANEXĂ

MEMORIUL PROTOPOPULUI DE TIMIŞOARA,
VASILE GEORGEVICI, CĂTRE ÎMPĂRATUL FRANCISC I
DIN 29 SEPTEMBRIE 1822[1].

SACRATISSIMA MAJESTAS DOMINE, DOMINE BENIGNISSIME,
CLEMENTISSIME!

Communitas orientalis in liberae regiae civitatis Temesvar suburbio Fabricensi tribus parochiis et uno diaconatu dotata ac duobus vernaculae suae scholae docentibus provisa, juxta adjacentes quadruplicis ordinis conscriptiones, animas Valachicae quidem nationis 2624, Illyricae seu Rascianicae 624, Graecae 41, Czinczarae seu Valacho-Macedonicae autem 45, in summa proinde 3344 G.n.u.r. nume-

[1] Arhiva Mitropoliei Banatului din Timişoara, document neinventariat.

rat. Sic quamvis suapte patulum sit, quator/quintas partes totius communitatis hujus e Valachis consistere, hi nihilominus incassum adusque eo elaborarunt, ut proles suae primam saltem in scholis institutionem in materna lingua obtineant. Et cum in ordinario negotiorum scholasticorum pertractationis cursu justum, sane, discretumque et moderatum illud potioris hujus partis dictae suburbanae communitatis desiderium per totam in concreto communitatem expetitum, perque praepositum Liberae Regiae Civitatis Temesvar magistratum, patronatus jure pollentem, ratihabitum ac secundatum, ut nimirum unus saltem primae scilicet seu infimae numerosioris classis docens, utriusque, tam quippe Illyrici quam et Valachici ideomatis gnarus, constituatur, qui pubem scholasticam utriusque nationis elementa cognitionum obligationumque humanarum in materna ejus lingua docere valeat. Ideo ad mearum, qua fidelis semper subditi bonique civis, obligationum partes spectare judicavi, coram Augustissimo Majestatis Vestrae Sacratissimae throno regio medelam in rem de genu homagialiter implorare.

Propria enim doctus sum experientia, quantum exinde tam in ipsa individua, quam et omnem rempublicam dimanet prosperitatis, si cultus divini sanctitas religionis, fides erga principem, amor patriae ac civium charitas, teneris jam puerorum animis ingenerentur. Quodve omnis laudatur opera, nisi semina haec cognitionis obligationisque humanae, cum lacte ipso, ut loqui amant, materno, seu eodem, quod ab uberibus matris imbibitur, ideomate inserantur — adolescente aetate, eadem materna aut certe expedite cognita lingua foveantur ac tandem ad plenam quasi maturitatem educentur. Quantuloscumque sane progressus illos, quos in promotionem Altissimi servitii Majestatis Vestrae Sacratissimae ac boni publici ad fidem testimoniorum facere potui; quosve benignitas Majestatis Vestrae Sacratissimae clementer significata identidem Altissima Sua complacentia Caesareo Regia — imo numismate etiam aureo de catena aurea pendente — atque benigna pro protopresbyteri munere designatione et commendatione animatos, distinctos, praemiatosque haberi benignissime jussit: hos inquam progressus omnes receptae et per memet ipsum prius qua docentem, expost qua sacerdotem tributae institutioni congruae adscribere debeo.

Parte autem ex altera, in vasto districtu meo protopresbyteriali in 47 matribus ac 13 filialibus locis, juxta conscriptionem, sub cura 89 parochorum, 23 capellanorum et 4 diaconorum, adeoque universim 116 sacerdotum, 17.629 Illyricae, 54.342 Valachicae, 147 Graecae et 99 Czinczarae seu Valacho-Macedonicae nationis, et sic in summa 72.217 animas orientalem ritum sequentes numerante, maximum ibi moralitatis defectum observavi: ubi Valachi, totius praedicti animarum status partes, ut videre est, tres/quartas constituentes, mixtim cum Illyris habitando, eodem, quo suburbani Fabricenses premuntur malo, quod nimirum proles eorum nullam in scholis habere possint institutionem, cum eorsum ludimagistri Illyri linguae Valachicae expertes applicentur.

In similibus quippe mixtim per Illyros ac Valachos inhabitatis locis, divina etiam slavico seu moscovitico, tam Illyris quam et Valachis ignoto ideomate, peraguntur, et raro sacerdotes utriusque nationis linguam callentes constituuntur. Eapropter Valachus, nec a ludimagistris in scholis, nec a sacerdotibus in ecclesiis, occasionibusque aliis, in vita sociali tam frequenter recurrentibus, dum aut solennes cum tota communitate, aut speciales pro ratione domesticarum privatarum-

que familiae vel individui singularis circumstantiarum, per curatores animarum praestandae functionis vel institutionis actus celebrantur, discere quidpiam potest.

Et quamvis culturam plebis Valachicae, non obstantibus augustae in rem providentiae caesareo-regiae eximiis dispositionibus paterneque collatis adminiculis, quod praeprimis Banaticam concernit provinciam, multum neglectum esse generaliter verum sit: nunc dictas nihilominus mixtas communitates ferit potissimum illa, amborum comitatus Temesiensin vicecomitum cum generali congregatione die 3-a decurrentis mensis septembris praesidente excellentissimo comite supremo, aulae pro cancellario, super periodica processuum comitatus pagensiumque notariorum visitatione, juxta protocollarem extractum praestitae relationis fide comperto tristis circumstantia, „quod nimirum religio cultusque divinus per Valachicam plebem adeo negligatur, ut pauci admodum adultique tantum frequentent templa, potissimum exilia et ruinae foeda, ipsosque homines tanto magis obbrutescere sit necesse, quod et aptis ad informandum parochis ludimagistrisque destituantur et pubes nullam pene in scholis educationem recipiant".

Nam etiamsi aptos docentes Valachicos ad similium mixtarum communitatum scholas applicari in usque cum fructu versari contingeret, sufficiens nihilominus eorum amotionis aut non admittendae applicationis motivum id jam adferre lugubris docet experientia, quod praesentantes ipsi docentes natione Valachi sint pubemque scholasticam nationis suae cum profectu instituant. Recens anno 1820 in oppido Lippa[2], comitatui Temesiensi adjacente oppido, semet evolvens casus pro proba asserti deservit, ubi communitas ritus orientalis ex 642 Valachicae, 21 Illyricae ac 26 Graecae nationis familiis constans, universimque 3136 animas, ex his vero 69 Illyros, 2945 Valachos et 115 Graecos cum 7 Valacho-Macedonibus numerans, a quinque parochis, quorum tres Illyri sunt, providetur.

Quaerulosa tam numerosorum Valachicae nationis fidelium ritus orientalis totius communitatis quatuordecim/quindecimas partes superantium instantia investigationisque mixtae deputationis per comitatum Temesiensem exmissae relatione perhibetur, quod ambo ejates eximii docentes natione Valachi, Basilius quippe Lungu, alias Georgievits et Moyses Botta, citra omnem culpam suam et quin eatenus praevie seu ipsi aut communitas sive localis vel districtualis directores auditi fuissent, adeoque absque omni investigatione erga nudam nomine praedictarum 21 Illyricae et 26 Graecae nationis familiarum quaestus causa in oppido Lippa commorantium, nec omnium domiciliatarum, imo, quod juramentum fidelitatis adusque non omnes deposuisse referantur, Turcicae adhucdum potentiae subjectarum, querelam directe ad ipsam Regiam scholarum g.n.unit. nationalium Inspectionem delatam, stationibus suis amoti, loco ipsorum vero, itidem citra praescitum annutumque communitatis localisque ac districtualis directorum, duo Illyri pessime notati, linguae nationisque Valachicae osores, Arsenius utpote Nikity et Georgius Idborsky, pro docentibus intrusi habeantur, cum illo, nunquam satis deplorando effectu, quod ex 300 et ultra prolibus scholas frequentando paribus, vix nunc numero 50 scholasticis institutionibus annue intersint, ut ut sub praedictis docentibus amotis, Lungu et Bottò[3], scholares ducentenis prolibus numerosiores fuerint. Quare comitatus Temesiensis teste protocollari extractu non dubitavit opi-

[2] Lipova.
[3] Corect: Botta.

nionem deputationis in eo depromptam secundare, quo Valachis Lippensibus ejates g.n.u.r., Rascianos Graecosque quater et decies numero superantibus, jus, suae nationis docentes, per districtualem directorem approbandos aut in praeparandorum schola formatos eligendi, salvum esse oporteat. Illyri vero Graecique, si prolibus suis in materno idiomate sub institutionem tribui volunt, et de scholarum aedificio et de docentibus suis sumptibus provideant. Amoti demum docentes Lungu et Bottò ad stationes illico reponantur, ut ut effectus factae eatenus ad Consilium Majestatis Vestrae Sacratissimae Regium Locumtenentiale Hungaricum subsecutus adusque non sit.

Simillimo Fabricenses etiam Valachicae nationis fideles malo luctantur, eo cum discrimine situationem horum multo periculosiorem reddente, quod ad hominum memoriam docente, idiomatis Valachici gnaro, schola hujas trivialis ritus orientalis provisa nunquam fuerit! Diaconi certe continuis ante annum 1819 (dum postremus in parochum Szent-Peteriensem[4] ordinabatur) 44 annis fungentes natione Illyri, Valachicae linguae omnes ignari fuerunt, cum gravi non scholarum dumtaxat, verum ipsius etiam populi jactura, utpote cum diaconus prout altissime constat, ludimagister sit minores sacerdotales ordines consecutus, qui praeter obligationem instituendae pubis scholasticae, festis praecipue dominicisque diebus, functiones etiam quaepiam sacerdotales, signanter Epistolarum, Evangeliorumque lectiones in ecclesia peragendae incumbunt.

Membra proinde communitatis beneficium hoc, anno 1819 vacans redditum, votis unanimibus, individuo Valachicam quoque linguam expedite callenti, conferri postularunt. Sed vero interimalis scholae administratio, agente districtuali scholarum directione, certo Aaroni Kosztics, Illyro, Linguam Valachicam prorsus ignoranti neque vero praescriptum in scholis praeparandorum cursum absolventi, obtigit. Socer nihilominus ejus, Emmanuel Theodorovics, districtus Zsebeliensis[5] protopresbyter (at non in districtu suo, sub cura 62 parochorum, 6 capellanorum ac 5 diaconorum, adeoque 73 sacerdotum, in 32 matribus ecclesiis, 34.673 animas nationis Valachicae numerante, aut in parochia sua districtui eidem adjacente, verum perhibente conscriptione Czingarorum Fabricensium sub 1, ubi 5-am familiam constituit, cum tota sua familia in suburbio Fabricensi residens), eundem Kosztics, via predicta jam pro docente illocatum, etiam in diaconum ac tractu temporis in parochum Fabricensem ordinatum habere intentionabatur.

Prius attamen, quam is in diaconum fuisse institutus, annuente Sua Excellentia denato episcopo ab Avacumovics[6], Damascenus Markovics, diaconus Janovensis[7], egregie cultus et utriusque ideomatis Illyrici ac Valachici gnarus, per communitatem in diaconum, ut sub ./., cum obligatione, ut cum Janovae praegestum munus docentis interrumpere nequiverit ante 1-am Novembris 1821 functiones dumtaxat ecclesiasticas, Fabricae, dominicis festivisque diebus, obire, institutionem vero scholasticam cum initio dicti mensis Novembris inchoare teneatur.

Ast praedicto Zsebeliensi protopresbytero Emmanuele Theodorovics pro manutentione generi sui, Aaronis Kostics, regiam scholarum g.n.u.r. nationalium inspec-

---

[4] Sînpetrul Mare.
[5] Jebel.
[6] Este vorba de episcopul de Timişoara, Ştefan Avacumovici, mort în 1822.
[7] Ianova.

tionem suppliciter interpellante, regia vero directione earundem scholarum districtuali confirmationem diaconi Damasceni Markovics cum translatione Aaronis Kostics junctam recusante, laudatam superiorem regiam inspectionem sub dato 14-a 7-bris 1821, ope remonstrationis officiosae de subversantibus adjunctis edocere, utque Valachicae non minus quam Illyricae pubi scholasticae per disponendam Damasceni Markovics pro docente confirmationem consuleret, flagitare necessarium judicavi.

Non infundatae autem praesumo, quod laudata inspectio regia prius quam sub dato 4-ae Novembris 1821, id. sub ./., rescripsisset, quod „Aaron Kosztics citra desiderium consensumque patronatus jure gaudentis civici Magistratus Temesvariensis loco moveri nequeat", adeaque sua etiam ex parte manuteneri jussus sit, secus vero principale remonstrationes meae ./. objectum moram omnem excludens necessariam nimirum prolium etiam Valachicarum institutionem scholasticam altissimo premere silentio sive olim episcopalis Excellentiae cooperationem requisiverit. Neque enim aliunde potest explicari insperatum die 14-a 8-bris 1821 cum exaltata iracundia oraliter mihi intimatum, et cum imo cunctorum fidelium Fabricensium contractatione instantaneae executioni datum illud mandatum, ut „diaconus Damascenus Markovics Fabrica illico pellatur, siquidem omnes parochi Fabricenses cum capellanis, diacono ac docentibus Illyri esse debeant". Constat alioquin ex homagialiter praededucto Lippensium docentium Lungu ac Bottò amotionis casu, quod laudata superior scholarum inspectio adjutricem denatae episcopalis Suae Excellentiae operam in similibus requirere assoluerit. Interea requirento directoratu districtuali audita per exmissos magistrates suburbana g.n.u.r. communitas, sub dato 27 Novembris 1821, illam ut sub ./. causam desideratae Aaronis Kosztics translocationis declaravit, quia is linguae Valachicae ignarus est, simul vero tam Magistratum civicum quam et Districtualem Regiam Directionem exorari decrevit, quatenus eadem Directio quidem tria, linguae etiam Valachicae, gnara individua occasione emersurarum in docentium manere vacantiarum proponat, Magistratus vero ad utriusque linguae gnaros docentes denominandos reflectere velit. Precibus simul ad Suam quoque episcopalem olim Excellentiam eatenus deferri ordinatis, ut communitatés suo tempore id petentes ludimagistrum talem in diaconum consecrare, taliterque quoad cultum etiam divinum alternative, una quidem septimana Illyrico, alia autem Valachico ideomate, in satisfactionem ac aedificationem utriusque nationis fidelium peragendum, providere dignaretur.

Justas has sibi relatas communitatis preces civico Magistratu omnino secundando, ut sub ./., de dato 12-o X-bris 1821, decernente, Aarone vero Kosztics, intermedio tempora Csákoviam[8] translocato, communitas nihilominus voto suo petita non est. Pro interimali enim docente per Districtualem Directionem vertus Illyrus, ideomatis Valachici penitus peraeque expers, nomine Stephanus Drakulits, surrogatus exstitit, in totalem juventutis Valachicae neglectum irreparabileque detrimentum. Non intermisi superiori Regio Inspectoratui conclusum communitatis, ./., penes renovationem prioris petiti, habendo qu ppe institutionis Valachicae etiam scholasticae juventutis curae, die jam 14-a X-bris 1821, ut sub ./. transmittere.

[8] Ciacova.

Ast in locum momentaneae, qualis periculo in mora, 329 quippe Valachicarum prolium institutionis neglectu irreparabili subversante, continuo adferi debuisset medelae, medio responsi ./., eo inviatus sum, ut „cum ad mentem § 188 benigni *Systhematis Literarii* Magistratus respectivi trium qualificatorum individuorum candidationem concernenti Districtuali Directioni submittere, haec autem eam comite opinione ad Regium Superiorem Inspectoratum promovere debeat et quem hic suffragio suo denominaverit, is pro legali docente habendus sit." Ideo qualificatos utriusque linquae gnaros juvenes ego exquiram, cum sufficientibus testimoniis ad Magistratum invicem, quo praedicta candidationis, propositionis ac denominationis via officio docentis unus ipsorum admoveri valeat!

Probe equidem scio, hanc per Rationem Educationis Publicae praescriptam quoad docentes vernacularum scholarum romano-catholicarum vigere normam.

Neque id me latet, quod benigni Declaratorii Illyrici pro fundamento hierarchiae ad Valachos etiam extensae proque harum tractamenti norma allegari soliti § 57, „circa scholarum trivialum Illyricarum in provinciali Hungarico introductionem et regulationem juxta systhema studiorum pro regno Hungariae clementer approbatam opportuna disponi benigne reservatum fuerit". Ast id quoque mihi constat, quod per art. 27/1791 graeci non uniti ritus regni incolarum negotia, clerum, ecclesias, religionem, *studia ac juventutis educationem* respicientia, porro quoque supremo juri regio reservate habeantur, quod item ipsa quoque anno 1806 in operati regnicolaris per art. 67/1790/91 in re literaria exmissae deputationis ac prioris studiorum systematis conformitate pro regno Hungariae normaliter praescripta Ratio Educationis publica ad scholas g.n.u.r. (quas Majestas Vestra Sacratissima tunc adhuc pro sua directione retineri benigne jusserit) — extensa haud sit. — Exemplis insuper doctus sum, quod circa electionem amonitionemque g.n.u.r. docentium praescripta per provocatam in literis etiam ./. Rationem Educationis publicare norma adusque observata non fuerit, imo plane contrarium teneat. Id nominatorum etiam Fabricensium docentium Aaronis Kosztics, Stephanique Drakulits, exemplo roboretur. Non enim Magistratus Directori, ut praescribitur, sed viceversa, Districtualis Director Magistratui tria proposuit individua, ex quibus Civicus Magistratus unum elegit. Et quamvis § 189 provocati Systematis Literarii, illa amotionis Norma Docentium benigne praescribatur, ut „si quaerimoniae contra Ludimagistros ponerentur, Localis, aut pro re natta Districtualis Inspector in earum aequitatem inquirat et an ad Magistrati exauctorationem? vel ad mitiorem duntaxat poenam sit descendendum? dejudicet"; si facta *investigatione, absoluta docentis inhabilitas comperta fuerit, is protinus loco moverit*, aliis vero naevis producentibus, officii serio commoneri et quaerelis repetitio, comminatio missionis addi, et emendatione non subsecuta, auctoritate superioris studiorum Directionis loco moveri, pro ratione demum adjunctorum, etiam exauctorari vel concernenti adeo Jurisdictioni pro infligenda poena de merito commensurata resignari debeat. In hujus attamen Normae obversum jubebatur sub ./11 manuteneri, ne investigatione quidem praecedente, Aaron Kosztits, nec Praeparandialem Cursum absolventem nec Valachicae linguae gnarus adeoque pro ludimagistro tam in genere, quam et specialiter pro schola Fabricensi absolute inhabilis, ut ut in sensu praecitatae Normae. Idem Kosztits peraeque ac Stephanus quoque Drakulits ob eandem relativam, ex ignorantia Valachicae linquae promanantem absolutam inhabilitatem,

loco protinus moveri debuisset. Ab adverso eximii ambo docentes Lippenses Lungu et Botta citra investigationem, admonitionem et culpam loco moti sunt. Detecta vero contra modernos Lippenses Illyros docentes Arsenium Nikity ac Georgium Idvorsky quaerelae, eorundem exauctorationem et politicae jurisdictioni resignationem importantes, ne quidem investigatae, hoc minus sublatae habentur. Adeoque merum in re scholastica, ubi aut de promovenda Valachorum cultura quaestio surgit, aut Illyricam Valachis non tam collidunt, quam mixtim habitant, regnare dinoscitur arbitrium.

His proinde justum mihi metum esse incassum in candore homagiali profiteor: ne ad Normam per Benignum Rei Literariae Systema praescriptum, velut adusque extra usum constitutam, facta invialis ./13 praetextus sit, ad elongandum in saecula justum Communitatis G.n.u.r. Fabricensis desiderium adhibitus.

Augeri metum hunc opportuit per provocationem ex parte Districtualis Directoratus pro melioranda docentis Illyri, ad Fabricense suburbium constituendi, qui juventutem in ideomate Valachico ac Illyrico instituere tenebitur, dotatione factam; cui electa communitas ob defectum fundi perhibente Protocollatione ./16 deferre non potuit. Communitas autem suburbana G.n.u.r. Fabricensis peculio suo destituta adque Cameraticam Civitatis Cassam, ex qua omnes absque religionis discrimine docentes solvuntur, juxta clavim repartitionalem proportionate concurrens, ne insolitum sibi adsciscat opus, satisfacere recusavit.

Suspecta sane haec provocatio, alioquin superflua quoque esse dignoscitur: si in justam sumptum fuerit considerationem, quo ambo docentes Fabricenses insimul 225 florenorum annuam dotationem habeant, cujus unam tertialitatem cum 75 florenis primae, duas autem tertias partes cum 150 florenis secundae classis docentes, idque pro nunc in dupplo circulantis chartaceae pecuniae participant.

Ad rationem dotationis hujus, Valachos Fabricenses G.n.u.r. quater tantum Casae Camerariatus Civico interre ac reliqui omnes ejusdem ritus comcolae Illyri, Graeci atque Macedo-Valachi contribuunt, unde oppido patet, cum perhibentibus sub ./1 conscriptionibus, Valachi totius G.n.u.r. Communitatis hujus quatuor/quintae partes constituant.

Res loquitur proinde ipsa, quod pro augenda dotatione docentis utriusque linguae gnari et utriusque ordinis, Valachicam nimirum ac Illyricam juventutem in materno ideomate suo instituere obligati, fundus quaeri non debeat, cum consuletur presentaneae necessitati, dummodo majus salarium docenti assignetur, qui in utraque lingua pubi scholasticae institutionem tribuendi capax est.

At si nefors secundae classis docens aeque Illyrae et linguae Valachicae expers, majori salario, in cujus perceptionis usu constituitur, privari non posset, praesentanea tamen, citra omnem salarii auctionem, praesto est medela, dummodo unanimi Communitatis totius consensu delectus auctoritateque episcopali resolutus. At ob solam illam causam, quod natione Valachus esset, eodem episcopali arbitrio pulsus Diaconus Janovensis, Damascenus Markovics pro Docente confirmatur, cujus subsistentiae tum per diaconalem dotationem, media quippe liberam sessionem, cum autem per resolutam ei sub ./8 praeter gratuitum quarterium ex Cassa Ecclesiae notabilem adjutam, hisque accessuram docentis 1-ae classis solutionem honeste omnino et sufficienter prospectum esse; ut ulterior de augenda dotatione omnis quaestio suapte cesset, Majestatem etiam Vestram Sacratissimam clemen-

tissime agnituram confidere praesumo. Et cum hac ratione, non tantum rectae prolium Valachicarum educationi, verum ipsi etiam Valachico populo G.r.n.u. Fabricensi, per cultum divinum sua lingua alternative in Ecclesia peragendum, spiritualem aedificationem nacturo opportunissime consuletur, Majestatem Vestram Sacratissimam in homagiali fiducia humilli de genu exorare sustineo, quatenus benignissima considerationum etiam, ex incidenti grandis defectus per ambos comitatus Temesiensis vicecomites quoad culturam populi et cleri Valachici et juventutis educationem sub ./4 officiose relati, pro obligatione fidelis subditi et boni Patriae civis, ad secundandas clementissimas Majestatis Vestrae Sacraitissimae intentiones et promovendum ita altissimum servitium publicamque utilitatem zelantis sub ./17 depromptarum reflexione habita, efficaciter demandare clementissime dignetur:

1° Ut cum jam annus scholaris denuo immineat, quia adusque de docente utriusque ideomatis gnaro provisio facta haberentur, ideo diaconus Janovensis, Damascenus Markovics, pro docente classis 1ae Fabricensis absque mora confirmetur et ordinetur, ne dum praetextu augmenti dotationis pro docente utraque trahuntur, ireparabilis 329 prolium Valachicae nationis omni institutione scholastica ab olim destitutarum educationis neglectus in annos adhuc perduret.

2° Ut non in suburbio dumtaxat Fabricensi, verum in illis etiam pro presbyteralis mei districtus locis, quae per Illyros mixtim cum Valachis inhabitentur atque nationis Valachicae fideles si non potiorem, notabilem certe Communitatum Ritus Orientalis partem constituunt, signanter vero in consignatione ./18 recapitulatis locis Petrovaszella, Csernegyhaz, Szent András, Nagyfalu, Varjas, Kérfél, Kis Betskerek, Mehala, Kláry, Csereg, Németh et Dinnyés[9], parochi non minus, quam etiam docentes semper tales constituantur, qui utriusque ideomatis, Valachici scilicet ac Illyrici, perfecti gnari sunt. Et cum tristis doceat experientia, Illyros plerumque fastidere linguam Valachicam, Valachos ab adverso Illyricum etiam ideoma sibi familiare, ac proprium reddere, laudis gloriaeque ducere, ideo tam docentes quam et Parochi in iisdem locis, ex motivis semper Valachis, linguam etiam Illyricam perfectam callentibus illocusque constituantur, donec ex Illyrica natione tales reperti fuerint, qui utrumque ideoma exacte norunt.

3° Ut quia cultus etiam divinos in ecclesiis praedictorum locorum ad utriusque linguae fidelium aedificationem alternativi, una quidem septimana Illyrico, alia Valachico ideomate servari opporteat, ideo de cantoribus etiam, qui sub celebratione incruenti Liturgiae sacrificii psalmos, hymnosque praecinere solent, pari ac de parochis atque docentibus praecedente puncto dictum est, modalitate prospiciatur, signanter autem Basilius Milos Fabricensis cantor Valachicus, anno 1821, per tres ejus temporis epitropos seu ecclesiae curatores, quorum unus Illyrus, duo autem Graeci erant, officio cui 100 fl. salarium admentum est, continuis 30 annis ad aedificationem fidelium gesto, propterea dumtaxat, quod Valachico ideomate cecinerit, exturbatus reponetur. Demum,

---

[9] Petrovaselo, Cerneteaz, Sînadrei, Satul Mare, Variaş, Gelu, Becicherecul Mic, Mehala (înglobat în municipiul Timişoara), Clarivii (înglobat în oraşul Jimbolia), Csereg (localitate în R.S.F. Iugoslavia), Beregsăul Mic, Diniaş.

4o Ut locales etiam scholarum Directores atque ecclesiarum curatores in locis mixtis semper ex utraque natione constituantur, in illorum autem defectu et scholasticae institutionis atque docentium negotiis, parochi ac protopresbyteri non praetereantur.

Benignitati et clementiae Caesareo Regiae in perpetua homagiali subjectione ac fidelitate devotus emorior

Majestatis Vestrae Sacratissimae

humillimus perpetuusque fidelis
subditus et capellanus
Basilius Georgievits
parochus suburbii Fabricensis, districtus
Temesiensis protopresbyter ac dioecesani
G.n.u.r. consistorii Temesvariensis assessor

Temesvarini, die 29a Septembris 1822

DISCUȚII

ISTORIE ȘI TOPONIMIE

O recentă apariție editorială, lucrarea monografică a lui Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 263 p.), continuă și îmbogățește o frumoasă tradiție a studiilor de acest fel cultivate cu mari merite mai ales de lingviștii clujeni, după o apreciere a lui Iorgu Iordan (*Toponimia romînească*, 1963, p. 11), autor el însuși al unor lucrări fundamentale în acest domeniu.

Monografia la care ne referim e precedată de o *Introducere* (p. 19—48) care îl familiarizează pe cititorul nespecialist, sau mai puțin avizat, cu unele din aspectele mai importante ale toponimiei. Sînt rezumate aici și ilustrate cu exemple semnificative (multe pe care M. H. le-a ales din experiența și rezultatele cercetărilor proprii) probleme cu privire la caracterul social și istoric al toponimiei, categoriile numelor de locuri, atrăgînd atenția — într-o manieră ușor polemică la adresa unei eventuale opinii opuse — asupra importanței ce se cuvine acordată așa zisei toponimii minore, ceea ce ni se pare cu totul îndreptățit și pe deplin argumentat; alte considerații se referă la rolul toponimiei ca auxiliar al istoriei, structura etimologică și răspîndirea geografică a numelor de locuri, la atît de importanta problemă, în cazul Transilvaniei, a toponimiei oficiale în raport cu cea populară etc.

„Vechea vatră a Sarmizegetusei", asupra căreia stăruie autorul în lucrarea menționată mai sus, este regiunea Rîului Grădiștii, de la vărsarea lui în Mureș, la nord de Orăștie, pînă la obîrșie. A fost culeasă toponimia așezărilor de pe această vale: Orăștie, Căstău, Beriu, Sereca, Orăștioara de Jos, Bucium, Orăștioara de Sus, Ludești, Costești, Grădiștea Muncelului, Măgureni și, parțial, Luncani, cu cătunele subordonate unora din aceste sate precum și Romosul, sat limitrof (p. 37), din 15 localități, un număr de peste 1300 de nume de locuri. Ar mai fi de adăugat Sibișelul, sat pe Valea Șibișelului și Cucuișul de pe valea afluentă cu același nume, care lipsesc din enumerarea citată dar sînt cuprinse în analiza materialului (*passim*, vezi *Indicele*).

Scopul lucrării, ne spune autorul, este prin excelență istoric: „să dezvăluim crîmpeie din trecutul social și lingvistic al unuia dintre ținuturile cu cele mai pregnante semnificații privind istora românilor" (p. 39), avînd în vedere, desigur, că la izvoarele Rîului Grădiștii s-a aflat în antichitate capitala statului dac. Așadar, o cercetare cît se poate de atrăgătoare prin însăși tematica abordată, ale cărei rezultate înmănunchiate în lucrarea de față sporesc în interes o dată mai mult cînd ni se oferă sub semnătura lui Mircea Homorodean, cunoscut din contribuțiile sale anterioare ca un pasionat și priceput interpret al numelor de locuri din atîtea alte părți ale Transilvaniei.

Concluziile de ordin general la care ajunge autorul la capătul investigațiilor sale merită a fi relevate atît pentru valoarea lor istorică intrinsecă cît și pentru observațiile metodologice prilejuite de o asemenea cercetare. Să le rezumăm: majoritatea toponimiei locale este de origine românească, avînd un caracter popular preponderent; aceasta este cea mai veche; ea reflectă o viață socială și economică premergătoare evului mediu, strîns legată de ținuturile istorico-geografice vecine: Valea Streiului, Țara Hațegului, nordul Olteniei; direcția dezvoltării așezărilor din zonă a fost dinspre vale spre înălțimile deluroase și muntoase, pe măsura extinderii defrișărilor; se atestă toponimic o permanență a unor îndeletniciri antice ca morăritul cu moară de apă, mineritul, arsul cărbunelui de lemn; toponimia este foarte viariată lexical și cît se poate de exactă din punct de vedere semantic, în pofida bogăției sale metaforice și imaginative; ea se integrează armonios în ansamblul toponimiei românești, avînd deci pe lîngă valoarea sa de interes local, în special istorică, și o valoare generală în geografia fizică și spirituală a spațiului românesc.

Toponimia de altă origine, respectiv săsească și maghiară (reprezentînd 1% din totalul numelor de locuri), nu probează o vechime mai mare a elementelor etnice respective față de populația românească din zonă, ci o strînsă și îndelungată conviețuire între români și aceste populații pe teritoriul fostului scaun săsesc al Orăștiei.

Concluziile rezultă ca urmare a unei demonstrații sistematice, pe măsură ce autorul desfășoră materialul toponimic în cele cinci capitole ale lucrării: *Oamenii din partea locului; Evoluția așezărilor; Străvechi îndeletniciri; Mentalitatea geografică populară; Graiul.* Ele ni se par (cu unele excepții, vezi mai jos) convingătoare, cititorul avînd posibilitatea să le verifice singur, cîntărind și apreciind dovezile pe care autorul ni le oferă în notele sale cu acuratețea și probitatea proprii specialistului.

Să reținem, totuși, pe scurt explicația toponimului Orăștie, din două motive. Pentru că se referă la unul din numele de locuri dintre cele mai importante în acea regiune și pentru că rezultatul la care ajunge M. H. înscrie o contribuție nouă și originală față de explicațiile mai

vechi (G. Kisch, N. Drăganu, E. Petrovici, P. Binder). Iată, în reconstituirea noastră (simplificată, pentru a fi cît mai concisă) etapele principale ale demonstrației (p. 61—65):

— Ruinele anticei Sarmizegetuse au constituit punctul de plecare în crearea unei serii de toponime, avînd ca bază *Grădişte* „cetate", „ruine", dintre care cel mai important este *Rîu Grădiştii,* însemnînd „rîul cetății în ruine".

— Corespondentul maghiar oficial, *Városvize,* acoperind ca sens cu exactitate numele românesc, este o traducere a acestuia, folosit și cu sensul generic pentru a numi întregul ținut riveran al Rîului Grădişte.

— Prin separarea ținutului în două unități administrativ-economice distincte, scaunul săsesc și satele iobăgești de pe cursul superior al rîului, *Városvize* a ajuns să deseneze restrictiv numai zona din afara scaunului săsesc, respectiv cele două sate Orăștioara (de Jos și de Sus), la început sub același nume, apoi, prin diferențierea dintre ele, separat, *Alsó-* și *Felső-Városvize.*

— *Városvize,* prin simplificare, a devenit *Város,* de unde românescul *Oraș,* care a avut aceleași două sensuri: a) ca nume al întregii văi; b) ca nume ale localității unde era centrul scăunal.

— Forma diminutivală, *Orăștioara,* (după separare, *Orăștioara de Jos* și *Orăștioara de Sus)* s-a născut pentru a denumi satul (satele) din afara scaunului, teritoriu care a scăzut în importanță prin raportare la micro regiunea scăunală și la centrul ei.

— Printr-un proces de derivare regresivă, punctul de plecare fiind diminutivul *Orăștioara,* localitatea centru scăunal cu numele oficial *Város,* mai mare și mai importantă, a fost numită *Orăștie.* El este deci o creație românească populară.

Autorul aduce în sprijinul afirmațiilor sale un număr mare de fapte istorice și de limbă, stabilește relații relevante între numele românești, maghiare și germane, oficiale și populare, din atestările documentare ca și din surprinderea lor în limbajul curent, în graiul oamenilor locului. Interpretarea unei bogate informații — respectînd desigur rigorile erudiției filologice — face un pas mai departe prin transpunerea datelor într-un cadru istoric, geografic și uman concret. Conștiincios în a se informa bibliografic cît mai cuprinzător, M. H. ne apare cu adevărat redutabil îndeosebi atunci cînd „citește" pentru noi această adevărată „arhivă nescrisă" a toponimiei, asupra căreia s-a documentat în teren „călcînd" locurile și întrebînd oamenii. Are pentru aceste realități o sensibilitate deosebită ce se transpune în siguranța și dibăcia cu care dezvăluie semnificații mai puțin evidente sau mai greu penetrabile. Lucrarea sa este și din acest punct de vedere o lectură nu numai instructivă ci și agreabilă, invitînd la un dialog atît de necesar cu domeniile vecine și strict interesate — în cazul nostru cu istoria — pentru ca în locurile de interferențe să-și comunice reciproc rezultate de interes comun.

Cu aceste intenții aliniem cîteva observații la unele nume de locuri din lucrarea lui M. H., pe care, sîntem convinși, și bibliografia istoriografică o va înscrie ca pe o reușită proprie.

*

AOȘ

Pădure comunală la Sereca, variantă, neatestată ca atare, a cuvîntului *oaș (cașă)* însemnînd, printre altele: „teren unde este oprit tăiatul copacilor, pășunatul, vînătoarea", din magh. *avás (ovás)* „curătură", „loc apărat" (Iordan T., p. 22, 522; cf. DLR) (p. 196).

*

Explicația este contradictorie. *Oaș(ă)* este sau „curătură" sau „loc apărat", adică interzis pentru tăiatul copacilor etc. Explicația celui de al doilea sens s-a luat după DLR, care la rîndu-i, reproduce aidoma textul *sub voce* din DL (*Dicționarul limbii române literare*, III, 1957) și din DM (*Dicționarul limbii române moderne*, 1958) dar în niciuna din cele trei lucrări sensul n-a fost ilustrat (adică atestat în context) ca atare.

Sensul cuvîntului *oaș(ă)* este acela de „curătură", înregistrat după Iorgu Iordan (*op. cit.*). Acest sens îl atribuie cuvîntului și atestările documentare. Să citățm un exemplu: la 3 iunie 1617 Radu voevod întărește lui Nădăbaico, fost mare vornic, „nește curături (de toate 790. n.n. A. R.) pe care le-a curățit toate din făgetul întreg cu oamenii săi și cu țiganii săi și cu năimiții săi cu clăci" și patru *oașe* (în orig. slavon *ooși)* în mai multe locuri: „a făcut un *oaș pentru fînaț* pentru toți boii, în același hotar al satului Sucmezeu:; „un *oaș de fînați* în Valea Ciorii"; „un *oaș de fîneață* . . . unde se unește Fufeaza cu Sucmezeu"; „un *oaș* la gura Podlesului" *(Documente privind istoria Romîniei,* Veacul XVII. A. Moldova, vol. IV, 1956, p. 177—179); datat cu 5 iunie, documentul a mai fost publicat, după o traducere din anul 1794 (tălmăcit de Andrei Tălmaciu, pitar) de C. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, 1938, p. 7—8; pe baza acestui text vezi discuția asupra termenului *oaș* „curătură" la G. Pascu, *Toponimie românească* în „Revista Critică", 1939, XIII, nr. 2—3, p. 162—163). Rezultă din acest act că e vorba de locuri defrișate, destinate pășunatului. De altfel, „locul apărat" se numește peste tot *Branițte.*

Cît privește forma de *Aoș* „neatestată ca atare" (M. H.), aceasta a putut avea la bază forma mai veche de *Aoaș(a),* menționată într-un document moldovean (în orig. slavon aceeași formă) de la Ștefan cel Mare, din 7 mai 1475, ca nume de loc luat ca reper în arătarea hotarelor satului Bălosești *(Documenta Romaniae Historica.* A. Moldova, II, București, 1976, p. 306—307). E atestată însă și forma *aoș (de fîn)*, într-un document din 1684—1685 (C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, III, 1942, p. 28), identică cu numele pădurii de la Sereca.

Toponimul *Auș* care denumește un rest de pădure de lîngă satul Prisecani, j. Vrancea, nume pus pe seama unui *oaș* care ar fi existat cîndva acolo (P. Poghirc, *Satul din Colinele Tutovei. Studiu geografic*, București, 1972, p. 54; pe harta de la p. 219 și *V(alea) Aușiului*, ca și *Valea Aușul*, care izvorăște la est de Vața, j. Argeș, (MDGR I, p. 140), sau *Dosu Aușului* și *Aușelul*, din *Valea Jiului*, trebuie explicate, arată M. H. (p. 32) de la *auș* „moș", „bătrîn" < lat. avus. *Auș* nu se va confunda deci cu *Aoș*.

BEACU (BIACU)

La Beriu și Sereca, coastă de deal, jos cu locuri de arătură, sus cu fînaț și vii, situată în stînga Rîului Grădiștii, de o parte și de alta a *Părăului Beacului* „părău fără apă", care face hotar între cele două sate. *Orăștia Beacului, Orăștioara Beacului*, nume vechi ale satului Orăștioara de Sus. La origine, se întreabă M. H., o formă săsească pentru germ. *Bach* „pîrîu", „gîrlă" (p. 77—78).

*

Întîi o nedumerire referitoare la numele vechi ale satului Orăștioara de Sus. Acesta s-a numit, notează M. H., după cum afirmă informatorii locali, *Orăștia Beacului* și *Orăștioara Beacului*. Primul nume ar fi în concordanță cu numele popular (sau local) al satului Orăștioara de Sus, acela de *Orăștie*, în timp ce Orăștioara de Jos era numită, simplu, *Orăștioara* (vezi p. 62). Cel de al doilea nume însă, *Orăștioara Beacului*, construit cu forma diminutivală, contrazice acest sistem toponimic local, admițînd că și aceste „nume vechi" sînt tot numiri populare, preluate de administrație, căci oficial cele două sate aveau de secole numele lor consacrate de *Alsó-* și *Felső Városvize*. Informatorii locali se contrazic pe ei înșiși? Nedumerirea sporește dacă citim numele celor două sate în registrele vechi de localități, pentru că acolo ele sînt neconcordante cu informațiile notate pe teren de anchetator. Astfel, în timp de informatorii numesc cu numele de *Orăștia Beacului*, dar și *Orăștioara Beacului* satul Orăștioara de Sus, în registrele vechi el era înscris la 1850 *Orestiora birkului*, în schimb numele de *Orestye Biakuluj*, *Orestye Bakuluj* la 1839 și *Orăștia Biacului* la 1854 erau atribuite satului Orăștioara de Jos (Suciu, II, p. 18). Neconcordante sînt și formele *Orăștie* — *Orăștioara* invers atribuite în registre față de numirile populare, cît și determinativele care le însoțesc *Beacu* — *Birk* atribuite tot invers în registre față de notațiile luate de la informatori. De altfel, și în alte liste oficiale de localități (decît cele folosite de Suciu, *op. cit.*) Orăștioara de Jos e satul înregistrat cu numele de *Orăștie*. În *Topographia Magni Principatus Transylvaniae* din 1770 (orig. în Arhivele Stat. Viena, fotocopie la Inst. de ist. Cluj-Napoca) Alsó-Városvize = Vall. *Orestian*.

Cît despre *Beacu (Biacu)*, cuvîntul ar putea fi pus în legătură cu magh. *bükk* „fag", și, evident, pentru *birk* (din *Orăștioara birkului)*, germ. *Birke* „mesteacăn", ambele apelative cu o arie toponimică largă și cu corespondențe în cele patru limbi (română, maghiară, germană, latină) ale materialului documentar din Transilvania. Din mențiunile înscrise în registrele vechi de localități ale Transilvaniei am avea astfel Orăștioara de Jos = *Orăștia Beacului* și Orăștioara de Sus = *Orăștioara Bîrcului*. Că una din localități, Orăștioara de Jos, este individualizată și prin apelativul „făget" (= magh. bükk) iar cealaltă, Orăștioara de Sus, prin apelativul „mestecăniș" (= germ. *Birke*), stîrnește oricum o mai mică nedumerire decît numele satului Făget, j. Alba, pentru care atestările dau, alături de numele românesc *Fatsed* la 1850, numele unguresc concordant ca sens, *Oláhbükkös*, și pe cel german de *Birkenwald, Birkendorf*. Deci *Birke* pentru *bükk* în cazul uneia și aceleeași localități. Situația se repetă și în cazul numelui satului Bichigiu, j. Bistrița-Năsăud. Primele mențiuni documentare, din 1523 și 1533, îl atestă în forma *Byrkes*, apoi cu formele *Bykesch, Bykes, Bikiss*, la 1691 Bechigiani (vezi mai sus *Orestian*) etc., la 1850 *Bükkes* (Suciu I, p. 78). N. Drăganu crede că *Byrkes* este o formă coruptă în rostirea săsească a formei ungurești *Bikis* sau chiar a formei românești *Bichigiu;* deci *Byrkes* este identic cu *Bykes (Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 43). Dacă ele sînt identice, lucrurile se simplifică și în cazul satelor Orăștioara. Orăștioara de Jos = *Orăștia Beacului*, Orăștia de Sus = *Orăștioara Birkului* unde *Birk* = *Beac*. Ar rămîne însă de lămurit neconcordanțele (sau inconsecvențele) formelor diminutivale în cele două sisteme de denominație: local sau popular și oficial.

BELEGARDE (BELEGARDĂ)

Trup de hotar în lunca Mureșului la Orăștie. Explicația numelui e pusă în legătură cu o enclavă a comitatului Alba în teritoriul scaunului săsesc în a cărei imediată vecinătate se găsea locul numit astfel. Ar fi o formă de plural al lui Bălgrad, numele popular al orașului Alba Iulia. Forma (cu *a* între consoane) se explică prin trecerea succesivă din română în maghiară și apoi din maghiară în română (p. 70; 207—208).

*

Cît privește explicația formei M. H. are dreptate. O mai întîlnim în numele vechi de *Garád* 1805 (Suciu I, p. 189) a satului numit astăzi Dacia j. Brașov. Motivația de sens prin asociere cu Bălgradul (= Alba Iulia) nu ni se pare însă convingătoare. Ne-am aștepta să se mai fi repetat și în alte cazuri asemănătoare, dar asemenea nume de locuri, motivate cu vecinătatea aceleeași sau a altor enclave (atît de numeroase) ale comitatelor Alba nu se cunosc. Mai e de observat că, dacă era de numit cu numele de felul celui în cauză un teritoriu, ar fi fost mai firesc ca să se numească astfel însăși enclava respectivă (sau o

parte a ei) și nu teritoriul din afara acesteia, chiar dacă era în imediata ei vecinătate. Mai știm, de asemenea, că în limba română tot ceea ce se referă la comitat s-a exprimat cu forma adjectivală populară *varmeghiesc*, de la *varmeghie* „comitat". Harta lui G. Müller (din 1914) citată pentru „imediata vecinătate" a enclavei comitatense nu ne indică așa ceva; enclava pe această hartă e situată nu în teritoriul scaunului Orăștie ci în afară, la extremitatea lui de răsărit, nu spre Lunca Mureșului, ci cîțiva zeci de kilometri mai departe, în regiunea muntoasă, de pe cursul superior al Rîului Sebeș, înconjurată aproape în întregime de teritoriul scaunului Sebeș.

Astfel stînd lucrurile, de ce n-am admite că toponimul *Belegarde* cu forma inițială de *Bălgrad* sau *Belegrad* ar putea să reflecte ceea ce exprimă noțiunea din ultima parte a numelui de „cetate", „loc întărit", fără să ne mai raportăm la posesiunile, care nici măcar nu sînt vecine, ale comitatului Alba.

Existența unei „întăriturii" în dreptul Orăștiei în spre Mureș, pe locul numit azi *Belegarde* ar fi compatibilă în cadrul fostului voievodat de la Bălgrad (= Alba Iulia), din secolele IX—X, a cărui întindere spre sud, sud-vest, inclusiv spre Orăștie, a fost admisă istoricește (K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad—Alba Iulia* în SCIV, 1954, V, nr. 3—4, p. 487—510; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 47). Rosturile unei asemenea fortificații ar fi fost desigur aceleași cu ale celor de la Bălgrad—Alba Iulia și Țeligrad—Blandiana, care polarizau viața acestei formațiuni politice, în special ca puncte de sprijin în controlul transportului de sare pe Mureș, atestat documentar ca avînd o mare importanță economică.

Pe cursul mijlociu al Mureșului am avea astfel la distanțe aproximativ egale în cadrul voievodatului trei fortificații, respectiv *Bălgradul*—Alba Iulia (am zice „de Sus"), *Țeligrad*—Blandiana și *Bălgradul*—Orăștie (sau „de Jos"). Identitatea numelor celor două fortificații nu ne va surprinde. Aceste două „Bălgraduri" nu sînt de altfel singurele. O fortificație din aceeași epocă, cunoscută din izvoarele narative maghiare sub numele de *Bellarad (Beland)*, a fost localizată (tot pe baza toponimului) pe dealul numit *Bîlhrad* din raza orașului Sebiș, j. Arad, unde s-au descoperit urme de fortificații de pămînt și lemn, databile în sec. IX—X. (Șt. Matei, P. Iambor, *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu* în „Acta Mus. Nap.", 1980, XVII, p. 508). Or, *Bîlhrad* este și acesta o altă formă a lui *Bălgrad*. De asemenea, în Banat, pe hotarul satului Cornățel, j. Caraș-Severin, în spre Brebu, a fost înregistrat numele de loc *Culmea lui Păligrad*, notat și pe harta statului major austriac la cota de 336 m altitudine. (A. Bălaci, *Caput Bubali în legătură cu toponimicile vechi*, Caransebeș, 1931, p. 7). *Păligrad* este tot o formă a lui Bălgrad.

Dar revenind la harta lui G. Müller, aflăm că pe această hartă *Rîu Grădiștii* era notat la izvoare cu numele *Rîu albu*. Despre numirile românești, mai vechi, ale cursurilor superioare de rîuri (sau ale unor

afluenți) numite spre vărsare cu nume de altă origine, de obicei slave, a atras atenția Emil Petrovici („Dacoromania", 1939—1941, X, p. 544). Aproape aceleași exemple și la M. H. (p. 27), mai puțin *Rîu Alb*, amintit de E. Petrovici ca afluent al Timișului (ibid.) Rîu Alb = Rîu Grădiștii la izvoare se adaugă astfel celorlalte cazuri asemănătoare, întărind teza vechimii românilor în regiunea respectivă.

Desigur, existența unui „Bălgrad" la nord de Orăștie, în spre Mureș, rămîne ipotetică, aceasta urmînd să se confirme sau infirme de către arheologi.

Nu este exclusă însă nici explicația toponimului pe seama unui nume propriu de persoană, în discuție putînd fi invocat comandantul regimentului de dragoni *Berlichingen*, vice-colonelul *Bellegarde* ai cărui soldați călări au fost dispersați în multe locuri ale Transilvaniei cu diferite misiuni în timpul răscoalei lui Horea. (D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I—II, București, 1979, *passim*).

BRUMA

Pădure situată în *Cotu Brumii*, pe teritoriul satului Căstău, explicată pe seama unor forme săsești, variante ale germ. *Brombeere*, identificate și în alte locuri ale Transilvaniei, în regiuni de conviețuire româno-săsească (p. 74).

*

Toponimul poate fi semnalat și în locuri unde influența săsească este exclusă: *Brwma* 1479, *Alsobrwma*, *Felsebrwma* 1510, localitate dispărută, între Săvîrșin și Pîrnești, j. Arad (Suciu, II, p. 304); *Bruma tanya*, loc la Șaula, sat comuna Izvoru Crișului, j. Cluj (Szabó T. A., *Kalotaszeg helynevei*, I, Cluj, 1942, p. 135).

DEALU VECHI

Coastă unde au fost vii, la Căstău. (p. 196).

*

Iată un nume de loc care poate interesa și fenomenele strict lingvistice, la M. H. originea lui slavă (< sl. dĕlŭ „vie plantată pe un deal") dar și istoria economică a locului, mai mult chiar, istoria habitatului respectiv în ansamblu. Uneori el poate localiza o fostă așezare, dispărută sau părăsită, o părăsire temporară sau parțială, sau, arheologic, o locuire străveche. Reflectarea în toponimie a unor asemenea situații explică o seamă de alte nume topice ca echivalente semantice ale numelui de loc *Dealu Vechi*, cum sînt: *Dealu Bătrîn*, *Dealu Pustiu*, *Viile bătrîne*, *Viile pustii*, *Viile vechi*, *Paragine*.

De altfel, cu determinativul adjectival *bătrîn (vechi, pustiu)* alăturat cuvîntului de bază în acest sistem s-au născut în toponimie toate numele de locuri care se referă la celelalte componente ale habitatului dispărut, părăsit, parțial sau temporar: islazul, livezile, lunca, țarina, inclusiv vatra satului. Exemple de acest fel pot fi găsite în număr mare atît în documentele de arhivă cît și în culegerile de pe teren a numelor topice.

GROAPĂ

„Indică atît așezături mai mari (circulare), cît și suprafețe denivelate, situate în zone mlăștinoase la obîrșii (unde au avut loc alunecări de teren)" (p. 146—147).

*

M. H. nu face excepție de la regula generală în a explica termenul, devenit toponim, pe seama unei particularități fizice de teren. În acest fel l-am găsit explicat în atîtea alte lucrări și studii de toponimie. Cu aceste sensuri îl înscriu și dicționarele.

Sîntem cu totul de acord că termenul *groapă* a avut și are sensul de „așezătură", adică „loc așezat, suprafață de pămînt de o oarecare întindere la un nivel ceva mai jos decît cele din prejur (dar nu așa de mică nici atît de profundă ca o „adîncitură sau o scufundătură"), depresiune de teren" (DLR), cît și sensul de „suprafață denivelată", adică „cavitate în pămînt mai mult sau mai puțin largă și adîncă, deschisă în partea de sus *(ibid.)*. Considerăm însă că termenul a avut și sensul de „loc (suprafață) defrișat(ă)". Că e unul din sensurile de bază ale cuvîntului (în limba română), că e un sens derivat prin faptul că defrișerile s-au suprapus de preferință pe asemenea categorii de forme ale terenului, sau că locurile defrișate prin scoaterea butucilor și a rădăcinilor s-au denivelat, s-au umplut de „gropi", cînd s-a născut acest sens și cînd a dispărut, sînt întrebări care ar necesita o foarte întinsă documentare și un alt cadru de tratare. Aici vom înfățișa doar cîteva exemple necesare punerii problemei.

— Un loc din hotarul satului Sînpetru Almașului (j. Sălaj) care se numește *Groapa Sătească* are următoarea explicație care dezminte fără echivoc vreo legătură de sens cu particularitățile fizice ale terenului enumerate mai sus: „îi zice așea, da nu-i groapă, îi o pantă de deal cu pășune" (DTR — Trans. Ms. la Inst. de lingv. din Cluj-Napoca). Asemenea „gropi", localizate de obicei pe dealuri, pot fi culese și din mențiuni documentare: în actul de hotărnicire a unui loc (2 oct. 1769) se menționează „gropile ce au fost deluț" sau „gropile Deluț" (T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc,* București, 1915, p 103); în alt act (8 iulie 1769) se menționează vînzarea unui loc de la Șipote „din zare gropii lui Ciuta, la del, pînă în zare gropi Văscului, pe sub Stărmin, la dial" (A. V. Sava, *Documente put-*

nene, I, 1929, p. 148—149); la 26 aprilie 1794 se înscrie vînzarea unui loc de coasă la Șerban „în groapa di la deal" (Sava, *op. cit.*, p. 126—127).

— Multe toponime cu termenul de bază *groapă* se referă la păduri sau la esențe lemnoase: *Groapa Cerilor, Groapa Fajilor, Groapa Juncilor, Groapa Oilor* etc., Almașu, j. Sălaj (Szabó, *op. cit.*, p. 318—319); *Groapa Lupului* la Padeș, j. Gorj, *Groapa-Chirița*, Poduri, j. Bacău, *Groapa Danciului*, Sărăcinești, j. Vîlcea (MDGR, III, p. 645—646).

— *Groapă* poate fi surprins în sinonimie cu alți termeni recunoscuți pentru sensul de loc defrișat (arșiță, poiană, săcătură): într-o mărturie de judecată din 16 decembrie 1767 se menționează locul cu pricina „o arșiță, poiană de fîn, la cari judecată au dat rămas pi Maftei, cari li cerea (pîrîților) să răscumpere acea groapă" (Sava, *op. cit.*, p. 98); la 5 aprilie 1792 se adeverește că Toader Mereuță vinde „o groapă fînaț drept 51 lei, care groapă are 3 fălci"; în notița care însoțește acest zapis, judecătoria precizează că vînzarea e valabilă dat fiind că „s-au lămurit că Toader Mereuță... au avut o săcătură de fîn trii fălci în hotarul Vrancii, în Caciul" (Sava, *op. cit.*, p. 125); într-o tradiție înregistrată la Cerbăl, j. Hunedoara, referitoare la întemeierea satului și hotarului, se spune: „După ce ș-or luat hotaru s-or hotărît ei cum să folosească hotaru și l-or împărțit între ei. Unu s-o pus într-on dial, altu s-o pus într-o groapă, unde o fost un gropan, poiană, loc gol (R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, II, București, 1980, p. 158).

— Uneori *groapă* e însoțit de determinative care pot sugera o fostă defrișare: *Gropa deasă*. Almașu, j. Sălaj (Szabó, *op. cit.*, p. 320); *Groapa verde*, Botești, j. Timiș (NALR, Banat, 1980, p. 127).

— Sensul de a defrișa îl are și cuvîntul *a săpa:* „au tăiat pădure sau au săpat de au făcut lazu pe locul altuia" („Pravilele pentru plugari", edit. de Val. Al. Georgescu, Emanuela Popescu, *Legislația agrară a Țării Românești. 1775—1782*, București, 1970, p. 154).

— *Groapa* este de regulă destinată cosirii, de aceea apare determinată ca atare: „groapă de fîn (fînaț)", „moșioară de cosit", „loc de cosit", „grădină de iarbă" etc. (vezi documentele publicate de Stefanelli, 1915 și Sava, 1929).

H. H. Stahl a arătat rostul lor în tehnicile de organizare și exploatare economică a teritoriilor sătești. Ele sînt depozite de fîn pregătit pentru hrana de iarnă a vitelor în locuri mai ferite, de unde cu greu ar putea fi transportat. Locul de depozit poate fi amplificat prin amenajări corespunzătoare așezării omului, „odăi", „sălașuri", „colibi" etc., ca dublete ale locuinței de vară. Din acestea s-au putut dezvolta apoi „crînguri", „cătune" *(Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 289—290).

Unele din cazurile înregistrate de M. H. pot fi încadrate în „gropile" de acest tip, cum este *În Groapă* (Grăd. M.) „față, poiană cu cîteva case" (p. 146).

ORAȘ

Un alt nume, azi popular, al Orăștiei provenit din vechiul nume maghiar *Város* (p. 61), care a putut să desemneze și teritoriul întregului scaun (p. 63); ca nume al centrului scăunal el este un toponim și nu un simplu „supranume", acordat în mod obișnuit localităților urbane (p. 67).

*

Transformarea în nume propriu, topic, a cuvîntului „oraș", (asupra sensurilor noțiunii vezi mai jos), a fost sesizată prima dată de Sever Pop, ca „un caz interesant din Transilvania" în contextul prezentării cuvîntului „tîrg": „Orașul Bistrița, capitala județului Năsăud, se numește *Oraș* în graiul bătrînilor și al femeilor din satele dela o distanță de 30—50 km. *Mă duc la Oraș* sau *am fost în Oraș* echivalează cu am fost în Bristriță. În această regiune prin *oraș* nimeni nu înțelege pe altul, fiindcă în apropiere nu există niciunul. Cînd e vorba de orașul Năsăud, toți zic mă duc la Năsăud, niciodată „la oraș". Deci *Oraș* pentru locuitorii acestei regiuni nu mai e apelativ, ci nume propriu" (S. Pop, *Sinonimele cuvîntului „tîrg" în lumina geografiei linguistice* în „Revista geografică română", 1938, I, fasc. 1, p. 50).

În cazul Orăștiei M. H. prezintă o situație analoagă Bistriței.

Acest fenomen socio-lingvistic (deci evident și istoric) e discutat recent pentru a demonstra existența unui sistem toponimic primar/popular, coexistent cu sistemul secundar sau „oficial" ale cărui rămășițe pot fi surprinse încă. Alături de alte exemple luate ca argumente *pro* se citează (apud M. H.) și *Oraș* = Orăștie (S. Vlad, *Observații asupra sistemului popular în toponimie* în CL, 1980, p. 58—59). Se dau și alte exemple: locuitorii din Lancrăm spun „mă duc la tîrg la *Oraș* (= Sebeș) și nu la Sebeș (ibid.). Deci Bistrița, Orăștie, Sebeș în sistemul toponimic primar sau popular au devenit toponime, de fiecare dată *Oraș*. Foarte probabil ca situația să privească toate celelalte orașe din Transilvania, firește orașele istorice, cele care au avut statut juridic de orașe. Limităm discuția la categoriile juridice ale localităților, în sensul statutelor lor medievale, sau, la noi, în sens mai larg, al statutelor și privilegiilor cu caracter feudal, fără să reținem alte criterii (vechimea, numărul populației, importanța economică, militară etc.), deoarece factorul care primează în atribuirea sensului de oraș rămîne cel juridic.

Problema care se pune este deci ce categorii de localități, deosebite de sat, au putut deveni topice în sistemul toponimic primar. În Transilvania localitățile „privilegiate", deosebite de sat, formează două mari categorii istorice. O primă categorie o reprezintă orașul liber regesc *(libera regiaque civitas)*, a doua tîrgul *(oppidum)*. De-a lungul istoriei numărul lor a variat în funcție de epoci, o oarecare stabilitate (ca număr) înregistrîndu-se de abia în secolul al XVIII-lea. În perioada voie-

vodatului, pînă la 1514, sînt menționate documentar aproape 200 de tîrguri și orașe, reprezentînd cca 3% din numărul total al așezărilor. (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 144). Dintre acestea multe au dispărut, altele au decăzut în starea neprivilegiată a satelor, în schimb unele sate au fost ridicate la rangul de tîrg *(oppidum)*. Astfel că în secolul al XVIII-lea înregistăm 9 apoi 11, apoi 14 orașe libere regești, 66 apoi 114 tîrguri (adăugîndu-le și pe cele din comitatele apusene *(Partium)* și Banat.

Terminologia oficială le distinge riguros, termenul de *civitas* desemnînd numai localitățile subordonate direct puterii centrale, *oppidum* fiind subordonat jurisdicțiilor pe teritoriul cărora se găsesc, în consecință cu tot atîtea subcategorii (pentru identificarea nominală a localităților vezi: *Elenchus nomina civitatum, oppidorum et pagorum in M. P. Transsilvaniae existentium*, Sibiu, 1824; I. H. Benigni, *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, III, Sibiu, 1837; E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, 1857).

Folosirea diferențiată în limbajul tehnic de către istoricul cercetător a celor două cuvinte *tîrg* și *oraș* e necesară pentru a marca diferența dintre două categorii de localități: *oppida* și *regiae civitates*. În limba română veche însă *tîrg* și *oraș* (ca de altfel și *cetate)* au fost sinonime.

Despre prezența în limba română a cuvintelor *tîrg* și *oraș* S. Pop a făcut o remarcă justă, arătînd că inițial termenul folosit pentru localitățile urbane a fost cel de *tîrg* (< v. slav trŭgŭ). După pătrunderea lui *oraș* (< magh. *város)* primul a pierdut din însemnătate, păstrîndu-se în Transilvania numai în puține locuri ca toponim, față de răspîndirea lui în Moldova și Țara Românească. El s-a păstrat, spre exemplu, în toponimul „de după tîrg" prin care erau numiți oamenii din satele de la sud-est de Bistrița. (S. Pop, *op. cit.*, p. 50—51). Iată cum una și aceeași localitate, Bistrița, a dat naștere și a păstrat ambii termeni, transformați în toponime, atît pe cel de *tîrg* cît și de *oraș*.

Un alt caz în care tîrg (= localitate) a devenit toponim e arătat lîngă Sebeș, j. Alba, pe *Dealul Tîrgului*, unde a fost o așezare, în anul 1476 părăsită. Toponimia locului mai înscrie și *La Tîrg, Valea Tîrgului, Calea Tîrgului*. (I. Raica, *Un tîrg străvechi din apropierea Sebeșului* în „Apulum", 1964, V, p. 641—645).

Cu timpul în Transilvania *tîrg* a evoluat spre sensul de „piață", ca loc de desfășurare a schimburilor comerciale, săptămînale sau anuale, în timp ce *oraș*, păstrînd în unele locuri și acest sens, a evoluat spre sensul de „localitate" în care se desfășoară tîrgurile („piețele") săptămînale, indiferent de gradul lor în ierarhia administrativă a țării, de *civitas* și *oppidum*. În limba română populară atît *civitas* cît și *oppidum* se exprimă prin cuvîntul *oraș*.

E normal ca toponimia avînd ca bază cuvîntul *oraș* să fie mai bogată decît cea bazată pe cuvîntul tîrg și, istorește, mai veche, dar se impune, desigur, analiza atentă a fiecărui caz luat aparte, hotărîtoare fiind

prezența obligatorie a localității de care se leagă un asemenea toponim. *Dealu Tîrgului,* la 1810 *Gyalu Tirgului,* de la Lunca, j. Bistrița-Năsăud, dacă e să dăm crezare tradiției, nu s-a format (fiind deci foarte vechi) pe seama unei localități „urbane" din acel loc, ci datorită faptului că „boierii din Șieu aici țineau de două ori într-un an tîrgul de cai, fiindcă aveau o herghelie la Lunca" (E. Janitsek, *Toponimia Văii Superioare a rîului Șieu* în SMO, 1968, p. 143). În schimb *Valea Orașului* sau, cum se mai numește, *Valea Ighielului, Valea Ighiului* („Apulum", 1943—1945, II, p. 26), este o reflectare în toponimie a fostului „oraș" atestat ca *civitas* în 1347, decăzut o vreme la condiția de sat (din 1366 atestat ca *villa),* pentru a deveni în timpul principatului „tîrg" *(oppidum,* românește tot „oraș"; cf. Suciu, I, p. 305). La 1820, în conscripția urbarială, locuitorii își numesc locul cînd „oraș", cînd „sat", semn că, deși juridic era *oppidum,* pe domeniul episcopiei catolice de la Alba Iulia, decăderea spre „sat" era evidentă. Ei spun: „Apa de adăpat și în oraș și afară de oraș avem bune, avem vale de apă bună care curge prin oraș" etc., dar și: „La satul nostru pecete nu este" (Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria,* I, București, 1921, p. 113, 114).

Regula generală ar fi deci ca toponimia avînd la bază termenul de *oraș* să stea în legătură cu orașele istorice propriu zise *(civitas* și *oppidum).* Atragem atenția însă asupra a două cazuri, oarecum speciale, în care „orașul" nu este nici *civitas* nici *oppidum.* Unul privește vestitul Șchei, de lîngă Brașov, numit în actele oficiale *suburbium.* Puternica obște de negustori și meșteșugari din Șcheii Brașovului, afirmîndu-și veleitățile proprii, mai ales începînd cu primii ani ai secolului al XVIII-lea se numește pe sine „oraș", în opoziție cu orașul-cetate al Brașovului căruia îi este politic subordonat și a cărui tutelă îl stinghерește în dezvoltarea sa. Suburbia Scheilor nu era juridic un „oraș", deși dobîndise caracteristici economice proprii orașelor. Ei doreau să obțină și juridic statutul de oraș, doreau, după cum îi acuză magistratul Brașovului, „să formeze un oraș separat în cadrul orașului" *(civitas in civitate extruatur)* A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei,* Cluj-Napoca, 1975, p. 20). Termenul de „oraș" pentru suburbia Șcheilor, pe care și-l atribuie locuitorii înșiși, arată o evoluție de sens în conștiința acestei categorii de negustori și meșteșugari care lărgește înțelesul vechi, medieval, al termenului, aplicat tradițional localităților urbane închise, de tipul cetăților-orașe (Sibiu, Sebeș, Cluj, Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Brașov și Orăștie), pe care le numește astfel („cetăți-orașe") o descriere în limba română a Transilvaniei din anul 1679 (cf. „Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca", 1979, XXII, p. 290—300).

Un alt caz, diferit de acesta, privește însuși numele satului Răși-nari, j. Sibiu.

Numele satului a fost explicat fie pe seama unei populații rutene (pe care documentele nu o atestă însă acolo), și care sub influența

„etimologică" a lui *răşină* a devenit *Răşinari,* fie direct de la acest apelativ românesc, însemnînd, „satul celor care culeg sau strîng, eventual, vînd răşină". (apud I. Iordan, op. cit., p. 373).

Într-adevăr, între daturile feudale ale ţăranilor iobagi figurează şi obligaţia unor sate de a presta, colectiv, adică satul laolaltă, un tioc de răşină. În statutele din 1560—1570 ale domeniului Făgăraş satele au înscrisă o asemenea obligaţie. (D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* II, Bucureşti, 1968, p. 6). E însă un dat mărunt şi nesemnificativ, dovadă că în actele urbariale pentru acelaşi domeniu din secolul următor obligaţia respectivă nu mai apare (*Urbariile Ţării Făgăraşului,* I, Bucureşti, 1970, p. 42). Nici o localitate însă din Ţara Făgăraşului, acolo unde se menţionează datul din răşină, nu şi-a luat numele pe seama răşinăritului. Ne-am aştepta apoi să găsim o referinţă privind prestaţia respectivă — aşa cum am întîlnit-o la Făgăraş — şi în cazul satului Răşinari. Aici nu apare însă o asemenea obligaţie. Dacă locuitorii satului ar fi fost mari strîngători de răşină, încît însuşi satul lor să se numească după această îndeletnicire, ar fi fost de aşteptat să apară şi ca o obligaţie faţă de Sibiu ai cărui supuşi erau consideraţi. Darurile sau daturile lor către oraş, enumerate, e drept mai tîrziu, în anii procesului pe care l-au avut cu acesta, dar care se referă la situaţia din trecut a raporturilor, cuprindeau: cerbi, căprioare, mistreţi, iepuri, potîrnichi, peşti, miei, purcei, brînză, ouă, dar nu şi răşină. (V. Păcală, *Monografia comunei Răşinari,* Sibiu, 1915, p. 67).

Ca îndeletnicire economică răşinăritul e amintit de autorul monografiei menţionate, dar amploarea pe care a luat-o ocupaţia este de dată tîrzie, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură directă cu dezvoltarea industriei care o folosea ca materie primă la fabricarea săpunului, firnaisului, terpentinei şi vopselelor. Desigur, datorită relaţiilor de afaceri cu saşii care le cumpărau răşina, ei au început să numească seva bradului *bech,* iar locul unde o fierbeau în oale mari de lut *La Becheri,* pe muntele Bătrîna Mare (Păcală, *op. cit.,* p. 304).

În această situaţie, credem că mai degrabă numele satului se explică, în concordanţă de altfel, cu forma primelor sale menţiuni documentare de *Stederdorff* 1488, *Steterdorf* 1492 etc. (Suciu, II, p. 72), adică „satul oraşului", româneşte *Orăşenari,* „cei care ţin de oraş", formă din care s-a născut Răşinari.

PUTINEI

Fînaţ la Costeşti, fostă vatră a satului dispărut cu acelaşi nume, amintit ca aşezare pustie la 1793 (p. 171).

*

Nu este lipsit de interes să reproducem din actul cu pricina contextul în care a fost menţionat numele respectivului fînaţ de mai tîrziu: „praedium vagyis Szelistye" (Arh. Stat. Cluj, Arh. din Criş a fam.

Bethlen de Beclean, ad nr. 309). Din acest act rezultă de asemenea că „sălișteа" numită *Putinei*, era în secolul al XVIII-lea pădure, fiind vorba de un litigiu pentru lemnele luate de acolo. Actul ne oferă astfel corespondentul în limba română al termenului *praedium*, adică des întîlnita în toponimie *Sălișteа*. Cum ultima mențiune documentară cunoscută (Suciu, II, p. 390, apud Csánki, VI, p. 129) este din anul 1508, iar în secolul al XVIII-lea acolo era pădure, se poate deduce că așezarea, care trebuie să fi fost un cătun, a dispărut cel tîrziu spre jumătatea secolului al XVII-lea, pentru ca pe fostul loc să poată regenera o pădure bună de tăiat lemne. Echivalentul românesc „sălișteа" este important și pentru aceea că în Transilvania *praedium* avea trei sensuri: 1. sat mic, sau mai degrabă o parte a satului, cătun pe fosta vatră a unui sat de altă dată, ruinat, care nu are jude propriu, ci ține, se subordonează administrativ și fiscal de o localitate vecină; 2. vatra satului părăsit, lipsită de clădiri și de o locuire propriu zisă dar cu pămînturi arătoare și pășuni folosite; 3. sat, aflat ca *măieriște* în angrenajul gospodăriei alodiale a stăpînului feudal. (Benkő, apud L. J. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, II, 1813, p. 65).

Dintre acestea „sălișteа" Putinei are sensul al doilea, de fostă vatră a unei așezări (cătun) de acum dispărute, ai cărei locuitori s-au adăugat satului de aproape Costești, sau poate altuia din aceeași vecinătate. Sensul este deci identic cu al termenului *silișteа* din Moldova: „un trup de loc încăpătoriu de un sat în care au fost odinioară locuințі", după cum îl definește Costache Conachi într-o listă de termeni explicați pentru uzul hotarnicilor de moșii și a cercetării scrisorilor vechi, îndată după introducerea Regulamentului Organic (Th. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 391—395). Lista mai cuprinde și alți termeni cu explicații interesante atît pentru istoric cît și pentru cercetătorii lingviști ai toponimiei (de ex. opcină, culme, obîrșie, curmătură etc.).

Revenind la Putinei, am mai adăuga că numele trebuie urmărit nu numai în toponimie (un loc *Putinei*, arător în partea de hotar *Valea lui Cindrel* și la Rășinari, j. Sibiu, cf. Păcală, *op. cit.*, p. 272—273), ci și în onomastică, putînd constitui în alte cazuri o explicație a numelui de loc pe această bază. Un *Gligoraș Putinei*, om aproape de o sută de ani, de loc dintr-un „cotun" lîngă hotarul Năruјei, j. Suceava, e menționat la 1818 august 12 într-o carte de judecată pentru muntele Bozu. (C. D. Constantinescu, H. H. Stahl, *Documente vrîncene*, I, București, 1929, p. 133).

ȘCHEAUA

Sau *Șcheaua Mare* și *Șcheaua Mică* (1650 m), doi munți învecinați, pe cel de al doilea existînd o stînă a locuitorilor din Grădiștea Muncelului; a fost explicat (apud I. Iordan) prin șcheau „slav" sau „bulgar", dar și prin numele de persoană Șcheau, bazat pe acest apelativ,

în acest din urmă caz, cu valoarea etnică a numelui de loc, mai puțin probatorie (p. 220). *Șcheaua* se pronunță și *Steaua*, datorită prezenței turiștilor în zonă (p. 214).

*

Documentar o găsim atestată în forme care confirmă autenticitatea înregistrării ca atare la M. H., și implicit, explicațiile date referitoare la acest nume de loc. Astfel, într-un document din anul 1681 privind posesiunile cetății Hunedoara sînt menționate *Schiava de Sus* și *Schiava de Jos*, munți folosiți la acea dată de iobagii din Luncani și Nădăștia de Jos pentru pășunat (Șt. Meteș, *Din trecutul satelor și munților cetății Hunedoara în anii 1681, 1727 și 1820* în „Omagiu lui Ioan Lupaș", București, 1943, p. 561). Credem că aici numele de loc are o valoare etnică și s-ar fi cuvenit tratat și la capitolul privind „oamenii din partea locului", respectiv *Slavii* (p. 65—66). Ca nume de loc poate fi explicat în legătură cu o persoană dacă îl întîlnim ca genitiv în toponime compuse cum e *Dealu Șchiaului*, la Rășinari (Păcală, *op. cit.*, p. 282).

Relațiile cu Țara Românească.

Multe nume de locuri de pe valea Rîului Grădiștii au fost analizate și explicate de M. H. în contextul raporturilor interumane, sociale și economice ale locuitorilor din satele situate pe această vale cu regiunile transcarpatine, în special cu Oltenia (vezi p. 31, 83, 86, 88, 103—108). Într-adevăr, toponimia reflectă asemenea legături, acestea sînt vechi, se poate spune că au existat dintotdeauna și au un caracter reciproc. Dovedind acest lucru, M. H. subliniază pe bună dreptate importanța pe care ar avea-o cercetări noi care să înfățișeze și toponimia creată de „ungureni" în județele Țării Românești, în mod special, necesitatea studierii toponimiei plaiurilor. Amploarea acestor raporturi ar putea fi atunci mai bine definită iar argumentul toponimiei ar putea oferi măsura deplină a valorii sale probatorii.

M. H. culege și din documentele de arhivă o informație prețioasă care reflectă raporturile cu Țara Românească. Aceasta privește însă în majoritate cazuri speciale, unele accidentale, de transferuri de supuși, fugiți de pe moșiile stăpînilor lor și stabiliți fie în Țara Românească fie în Transilvania. Cauzele sînt, de sigur, de căutat în oprimarea socială sau de altă natură, în tendința găsirii unor condiții mai bune de trai de o parte sau de alta a muntelui.

Dar imigrarea, fuga dincoace sau dincolo de Carpați, este numai un aspect al problemei și nici nu este acesta cel mai important. În nici un caz nu are importanța pe care i-o acordă unele lucrări istorice (în cauză Șt. Meteș) de care, se pare, M. H. s-a lăsat influențat, ca să nu mai amintim de teoriile imigraționiste care pun accentul pe imigrarea din Țara Românească spre Transilvania, îngenunchiate fără replică la vremea lor de David Prodan *(Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944).

Mult mai important credem că este aspectul economic al raporturilor, în cazul de față, oieritul, dar și alte activități economice, comerțul cu diferitele produse. Este și permanent, vizează în mai mare măsură ansamblul celor două regiuni geografice, interesează o arie socială mult mai largă și se desfășoară, am spune, legal, cu acordul organelor politice ale celor două țări. Permanența unor asemenea raporturi o necesită însuși factorul geografic. Vara turmele, în general animalele, găsesc o pășune mai bună, cu iarbă mai fragedă, pe versanții nordici, mai puțin expuși soarelui arzător, iarna ele coboară la „iernat" în cîmpie. O bogată bibliografie (istorică, geografică, etnografică, folclorică") a înfățișat pe larg fenomenul transhumanței. Pentru a sublinia importanța lui în lumina istoriei e suficient credem să ne referim aici numai la necesitatea repetată de stabilire a graniței dintre Țara Românească și Transilvania, actele în cauză fiind motivate explicit mai ales din interesul reciproc de reglementare a folosirii pășunilor alpine de pe cei doi versanți ai munților. Adăugăm la aceasta și faptul că atît numitele acte cît și vechile lucrări cartografice care marchează granița dintre cele două țări cuprind un registru toponimic bogat, interesînd în perspectivă cercetări de natura celor formulate de M. H. amintite mai sus.

Prima determinare de hotar între cele două țări s-a făcut în anul 1520 (vezi traducerea orig. slav, în „Arhivele Olteniei", 1926, V, p. 207—208) Preambulul actului încheiat la 9 iunie între împuterniciții lui Neagoe Basarab și Ioan Zápolya arată că aceștia au hotărît ca de acum înainte să fie curmate certurile, răfuielile, hoțiile, prădăciunile, trădările. Cine va îndrăzni să comită asemenea răutăți să plătească cu capul. Fiecare să plătească dare dreaptă după obicei și lege pentru foloasele pe care le dobîndește în țara vecină, pricinile de datorie să poată fi judecate în oricare din țări, fie în munți, fie în oricare alt loc unde păgubitul își găsește datornicul său.

Hotarele stabilite atunci sînt consemnate apoi pe hărțile din secolul al XVIII-lea, iar hotărnicirile ulterioare, din 1739, 1741, 1791 au avut ca punct de plecare și referință actul din 9 iunie 1520 (I. Donat, *Hotarele Olteniei* în „Arh. Olt.", 1937, XVI, p. 225—264).

Amintim dintre hărțile epocii mapa din 1723 întocmită de Fr. Schwanz și pentru registrul localităților pe care le cuprinde, dintre care nu mai puțin de 228 din Transilvania. Se menționează între altele *Orestia sive Szas Varos*, *Orestioara* (probabil pentru ambele sate), alături o *Orestioara* în Serbia, *Sereca* etc. (Al. A. Vasilescu în „Arh. Olt.", 1926, V, p. 341—352). „Orăștioara" din Serbia poate fi aceeași cu *Oristioara*, sat românesc situat între Timoc și Morava, unde mai apare și satul Costești (Th. N. Trâpcea, *Contribuțiuni la istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1946, p. 85).

Pe lîngă actele de hotărniciri, în care motivațiile atribuirii exacte a munților între cele două țări au un caracter mai general, au fost încheiate și înțelegeri speciale care să reglementeze oieritul, între transilvăneni și munteni. Un asemenea act a fost încheiat la 28 mai 1606 în

adunarea ținută în Valea Jiului (nu se precizează locul, dar în 1520 adunarea se ținuse la Merișor, lîngă Petroșani) între reprezentanții lui Ștefan Bocskai, principele Transilvaniei și Radu Șerban, voievodul Țării Românești. Din partea Transilvaniei au participat nobilii din Țara Hațegului, caransebeșienii, sibienii *și cei din Orăștie*. Pentru a preveni neînțelegerile trecute au stabilit condițiile care reglementează toate aspectele unei bune vecinătăți, printre altele, „munții să-i păşuneze cu vitele lor oamenii din amîndouă țările, pînă la granița de mai înainte [desigur cea reglementată în 1520] iar dacă trec unii pe hotarul celorlalți, să plătească venitul îndătinat, după obiceiul din vechime". (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I. Cluj, 1940, p. 80—81).

Cei de pe Rîu Grădiștii erau interesați mai ales în păşunatul din plaiurile Novaci și Vîlcan. În condicile de visterie ale Țării Românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea aici îi găsim înscriși. Între anii 1831—1835 acestea menționează, între satele din Transilvania care trimit oieri și turme la păşune în Țara Românească, Grădiște, Orăștie, Orăștioara, Romos, Romoșel. Ei păşunează în plaiul Novaci apoi iernează în cîmpie, alegînd o variantă de drum între Novaci spre Tîrgu Jiu și mai departe, sau Novaci spre Rîmnicu Vîlcea, Hurezu etc. În plaiul Vîlcanului între 1831—1837 sînt semnalate turme din Orăștie cu oieri din Romos și Sibișel (C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, București, 1976, p. 89, 91, 110).

*

Oprim aici însemnările noastre prilejuite de lucrarea lui Mircea Homorodean. Nu pentru că implicațiile în istorie pe care le realizează autorul s-ar fi epuizat cu cele de mai sus. Observațiile sale de natură istorică în lumina toponimiei sînt mult mai numeroase — unele probabil și mai importante — decît cele desprinse de noi. Am reținut doar cîteva, suficiente însă pentru a arăta că o asemenea lucrare, de o bună ținută științifică, poate interesa în mod profitabil pe cei doritori să se informeze mai larg, de o manieră interdisciplinară.

Din partea noastră o recomandăm cu toată convingerea.

AUREL RĂDUȚIU

UNELE PROBLEME PRIVIND ARTA GOTICĂ ÎN ROMÂNIA

Despre arta gotică, despre aceea din Transilvania, s-a scris o literatură bogată[1]. N-au scăpat necercetate și nepublicate nici monumentele catolice din Moldova și Țara Românească. În privința acestora o privire atentă în sinteza profesorului Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române* va fi pe deplin lămuritoare. Cititorului avizat nu-i va putea scăpa faptul că în literatura de specialitate se manifestă, uneori, tendința de extindere a spiritului gotic la întregul spațiu carpato-danubian, deci al întregii țări. Exemplul cel mai recent ni-l oferă lucrarea lui Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, apărută la Editura Meridiane, în 1979. Așadar, *un fenomen* artistic circumscris doar Transilvaniei și cu cîteva excepții doar ambianței catolice, este extins în Moldova și Țara Românească, și nu oricum, ci pe o perioadă de mai multe secole, pînă în zorii evului modern. Vasile Drăguț descoperă în Țara Românească și Moldova o artă gotică cu o evoluție proprie. Titlul lucrării sale, așa cum vom avea prilejul să vedem pe larg în cele ce urmează nu are nici o justificare; științifică înainte de toate. Monumentele gotice ridicate la Baia sau Cîmpulung, pentru a da două exemple, au fost zidite de catolici, pentru catolici, într-o structură arhitectonică și o concepție spațială ce n-au avut nici o influență asupra artei românești în întreaga sa evoluție.

Contrafortul, unul dintre elementele principale ale structurii gotice, atunci cînd apare în arhitectura moldovenească, devine un element formal, nestructiv, el compartimentează o fațadă și dispune cîteva accente. Nimic mai mult. Sînt rare exemplele în care contrafortul să fie dispus în corespondența împingerilor laterale ale bolților. Un astfel de monument ar fi biserica Mănăstirii Neamț, dar în cele mai multe cazuri contrafortul nu e dispus în funcție de structura arhitectonică: Hîrlău (bis. Sf. Gheorghe avînd după V. D. multe afinități cu structura gotică), Milișăuți, Piatra Neamț (Sf. Ioan), Războieni, etc. Pentru a nu mai vorbi de numărul mare de edificii unde nici măcar nu apare, ceea ce nu știm să le fi scos din familia monumentelor tipic moldovenești. Așa sînt cele de la Bălinești, Pătrăuți, Dolhești Mari, Borzești, Arbure etc. La fel și cu ferestrele cu muluri și cu portalurile cu baghete. Aces-

[1] Roth V., *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen*, Strassburg, 1905; idem, *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906; (în aceste două lucrări goticul ocupă locul central); Sigerus E., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, Sibiu, 1923; Opresc u G., *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București, 1956; Vătășianu V., *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959 (capitole importante dedicate goticului din Transilvania); Arion Gh., *Sculptura gotică din Transilvania*, Cluj, 1974.

tea n-au influențat nici structura, nici planul și nici concepția spațială. Afirmația noastră e un răspuns la constatarea lui V. D. că între secolele XIII—XVIII goticul și mlădițele sale (un termen cam neclar, nu știi precis ce ar intra aici) au pătruns *structural* (s.n.) în configurația fenomenului artistic din țările române (p. 8). Viziunea de ansamblu asupra evoluției artei românești ne apare neclară, ca dealtfel și aceea a artei europene. Iată ce ne spune V. D. la aceeași p. 8: „Așadar, în țările române, goticul nu e o simplă chestiune de modă artistică, dimpotrivă, el devine cu timpul o componentă de referință, prin aceasta fiind de explicat și absorbirea sa atît de firească în creația meșterilor populari". Dacă-i urmăm raționamentul, iată-ne afirmînd că în Franța, Germania, Anglia sau Cehoslovacia, goticul a fost o chestiune de modă și doar la noi a devenit „o componentă de referință" fiindcă a fost absorbit de meșterii populari. Desigur V. D. se gîndește la turnurile înalte ale bisericilor de lemn cînd vorbește de absorbirea goticului în ambianța arhitecturii de lemn din Transilvania. Ceea ce se pare că a rămas neînțeles, este faptul că între înălțimea turnurilor de lemn și arhitectura gotică există doar o relație de *sugestie* și nu una concretă. Dealtfel V. D. e adeptul tezei după care între arhitectura de lemn a românilor și arta gotică ar exista strînse raporturi stilistice. Și aceste raporturi nu există decît într-un singur sens: de la arhitectura gotică spre cea din lemn. Opinia în sine ar merita o discuție, fie și numai ca principiu de metodologia cercetării. Cercetători de frunte ai arhitecturii de lemn între care V. Vătășianu, C. Petranu, Atanasie Popa, n-au văzut, după cum era și firesc, decît o relație formală între înălțimea turnurilor de lemn și arhitectura gotică. Și așa și este. Foarte probabil că meșterii populari au fost impresionați de dimensiunile pe verticală ale goticului și au preluat ideea, aplicînd-o turnurilor de la bisericile din lemn. Altă relație între arta gotică și arhitectura de lemn nu există, nici măcar formală. Și ar mai fi un detaliu, rămas încă neelucidat: cum vor fi arătat turnurile bisericilor din lemn ale românilor, ridicate anterior etapei gotice? După opinia noastră e suficientă o întrebare de acest fel pentru a-l pune pe istoricul de artă în gardă și a-l determina la formulări mai nuanțate. Vreau să spun că „Arta gotică în România" nu lasă să se întrevadă anumite îndoieli ale autorului. Totul e clar și lămurit, chiar dacă nu poate fi dovedit.

Dar, să ne întoarcem la cîteva dintre afirmațiile ce ar merita o discuție mai largă. Pentru autorul „Artei gotice în România" n-ar exista deosebiri între evoluția artei românești și gotic, amestecînd mereu două noțiuni distincte. Arta gotică e una, iar cea din ambianța ortodoxă, alta. Fiecare evoluează pe un drum propriu, stabilindu-se legături stilistice între ele, dar în final, fiecare rămînînd cu propria și inconfundabila particularitate. În ambianța românească, cu cîteva excepții ce vor fi discutate, nu s-a construit în stil gotic și deci despre o artă gotică, la români, nu poate fi vorba. La fel stau lucrurile și în Moldova și în Țara Românească. V. D. mereu vede raporturi structurale între

gotic și arhitectura din Moldova și Țara Românească. Oare să nu-i spună nimic faptul că în întreaga arhitectură moldovenească nu se cunoaște decît un singur caz de intervenție a unui meșter, format într-un șantier gotic, la sistemul de boltire, dar și acolo nu la bolțile bisericii, ci la bolta clopotniței (Bălinești, bis. Sf. Nicolae). Deci, nici la Bălinești unde bolta stelată a clopotniței e sigur opera unui meșter străin, intervenția nu se face în structura monumentului propriu zis, ci a anexei sale. Asta ar trebui să dea de gîndit cu atît mai mult cu cît V. D. nu odată forțează nota introducînd *în structura* (s. n.) moldovenească elemente gotice. Așa e cazul bolților de la bis. Sf. Gheorghe din Hîrlău, bolți moldovenești, tipice, ale căror nervuri nu susțin nimic, sînt pur decorative. Amestecul acesta nu poate fi pus decît pe seama necunoașterii exacte a artei gotice de o parte și a sistemului de boltire moldovenesc, pe de alta.

Dar, să luăm lucrurile în amănunt. La pag. 7 V. D. atrage atenția că la noi goticul a avut șase secole de zbuciumată existență. Afirmație gratuită și total neștiințifică; dacă am respecta logica autorului, atunci și azi goticul mai dăinuie, doar sînt atîtea cazuri de edificii unde apare arcul frînt, ca și baghetele la ferestre și uși. În Transilvania goticul e înlocuit, ca stil, în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Dincolo de această dată nu se mai ridică nici un monument gotic (sper că și V. D. va fi de acord, că termenul nu poate fi folosit decît în legătură cu structura și concepția spațială). Un detaliu sau chiar mai multe detalii decorative aplicate unei cu totul alte concepții estetice și stilistice nu poate constitui un argument pentru salvarea unui *stil* (s. n.) de multă vreme înlocuit. În Moldova și Țara Românească lucrurile stau nițel diferit. Aici, monumentele gotice, au fost ridicate pentru catolici și de către catolici. Așa sînt bisericile catolice din Baia, Siret, Cotnari, Cîmpulung Muscel. Curioasă rămîne însă modalitatea de prezentare a acestora. Să luăm de exemplu biserica catolică din Cotnari. V. D. dă ca sigur anul de zidire 1551[2]. Atît anul ridicării cît și planul bisericii sînt incerte. Nu este sigur deloc că la Cotnari a fost o biserică hală și cu atît mai mult nu e sigură nici analogia ce o propune (bis. ev. din Apold).

Între altele, nici Balș și nici Drăguț n-au observat că la Apold forma actuală a bisericii e rezultatul unei transformări din perioada de fortificare a edificiului. Aspectul gotic e tulburat, meșterii au trebuit să se adapteze unei situații date, ei n-au zidit un nou edificiu, ci l-au folosit pe cel existent la finele veacului al XV-lea. Cum s-ar putea explica altfel faptul că, la Apold, nu există o corespondență între contraforturi și punctul de convergență al împingerilor exercitate de boltă?

[2] Drăguț V., *Arta gotică în România*, p. 331. În discuția asupra datării nu pomenește nimic de opiniile lui V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, p. 698 sau ale lui Walter Horvath, *Katolische Kirchenruinen in der Moldau*, p. 51 și urm. Tot aici vezi și discuțiile pe larg referitoare la planul bisericii. Departe de a o cataloga biserică-hală, W. Horvath, e de părere că la Cotnari s-a ridicat o biserică-sală. V. Vătășianu îmbrățișează aceeași opinie.

În mod sigur un meşter dintr-un şantier gotic, ridicînd un edificiu, n-ar fi făcut o asemenea eroare. Şi iată cum Apoldul, un monument de arhitectură fără o istorie certă a fazelor de construire şi de transformare, devine o analogie sigură pentru o ruină. Căci biserica din Cotnari e o ruină. Numai că V. D. nu o spune, ba mai mult, D-sa vorbeşte despre concepţia volumetrică şi de plastica monumentală a acesteia. Se ajunge la situaţia, oarecum paradoxală, ca lucruri şi fapte, prezentate de oameni de ştiinţă drept ipoteze, să apară dintr-o dată, în viziunea lui V. D. ca cele mai solide certitudini.

La V. D. nu odată afirmaţiile se află sub imperiul gratuităţii. Aşa de exemplu, la pag. 8, ne atrage atenţia că „din veacul al XV-lea realizările artei gotice din ţările române lasă să se recunoască anumite constante de compoziţie şi de echilibru caracteristice întrutotul pentru mediul artistic autohton". Curios, am căutat să aflu care sînt constantele de compoziţie şi de echilibru propuse de arta românească şi asimilate de cea gotică, sau invers. N-am găsit însă nimic şi atunci, la ce bun astfel de afirmaţii.

Păreri bizare aflăm şi despre neogotic. După ce că ideea guvernantă a cărţii sale e aceea a existenţei la noi a unui gotic întins pe şase secole, iată-l pe V. D. trăgînd concluzii ce se bat în cap. La pag. 6 afirmă că englezii descoperă neogoticul în perioada lor romantică, dar numai formal. Dar, la englezi, goticul n-a durat atît. În schimb, la noi, neogoticul constituie un moment în sine, dar fără legătură reală cu cele petrecute în epocile anterioare (pag. 8). Cum poate fi interpretată o asemenea opinie? Adică după ce ai trăit şase secole într-un spirit gotic, după ce ai făcut totul să lungeşti viaţa acestui stil, iată că dintr-o dată, în veacul al XIX-lea, cînd ecourile goticului după V. D. abia se stinseseră, ne apucăm să construim edificii neogotice dar fără nici o legătură cu o tradiţie atît de multiseculară. Greu de crezut aşa ceva. Discuţia depăşeşte cadrul lucrării şi a intervenţiei noastre, dar deoarece am abordat-o să o şi lămurim. În România perioada romantică îmbracă aspecte stilistice mult mai diverse decît în altă parte. Arta romantică la noi cuprinde şi edificiile neogotice (ex. turnul adăugat bis. Sf. Mihail din Cluj) cu o morfologie preluată din arta veacurilor XIII—XVI, şi deci cu legături strînse cu acea artă şi le cuprinde şi pe cele ridicate de Ion Mîncu, o artă romantică şi ea, aceasta însă fără legături cu goticul fiindcă sursele istorice şi artistice de la care porneşte sînt cu totul altele.

Cartea lui V. D. abundă în inconsecvenţe. Vorbind de Cîrţa[3], arată că a fost ridicată într-un nou stil, cel cistercian, afirmaţie cu care, evident, sîntem de acord. Cu ceea ce nu mai sîntem de acord e aserţiunea făcută cîteva pasaje mai la vale că nu se poate vorbi de un stil cistercian.

[3] Drăguţ V., *op. cit.*, p. 12.

O teză discutată pe larg e aceea a raporturilor dintre șantierul din Cîrța și monumentele cisterciene ale Transilvaniei[4]. V. D. neagă teza lui Entz, a unui singur șantier cistercian (cel de la Cîrța) din care au pornit meșteri și forme în mai multe localități ale Transilvaniei. Autorul *Artei gotice în România* e de părere că au existat mai multe centre cisterciene în Transilvania, cu influențe asupra mai multor zone. Ușor de afirmat, greu de dovedit. Suficient dacă amintim că însuși V. D., înafara Cîrței, nu face nici o trimitere la un alt șantier atunci cînd atacă problema răspîndirii artei gotice din faza cisterciană în Transilvania. Un exemplu edificator e cel al bisericii minorite din Bistrița, un monument ridicat în faza goticului timpuriu pe care te-ai aștepta să-l vezi într-un raport stilistic cu un alt șantier, cel din Cîrța fiind exclus de autorul Artei gotice în România. Analiza stilistică a edificiului bistrițean ne arată similitudini cu bisericile de la Bartolomeu și Sic. Tipul de capitel ce poartă, în partea inferioară, frunzulițe de iederă sau de stejar ar fi un argument că între Bistrița, Bartolomeu și Sic există suficiente asemănări[5] pentru a putea propune circulația unei mîini de lucru formată în ambianța Cîrței.

Problemele de terminologie încă ar merita să fie abordate. Confuzia lui V. D. e atît de mare încît ajunge la un moment dat să afirme că: „biserica-sală a fost elaborată inițial ca bazilică cu o singură navă" (p. 30). Pentru a lămuri lucrurile să arătăm că biserica-sală e o construcție cu o singură navă, compartimentată în pronaos, naos și altar. Uneori, monumentul poate să aibă și pridvor, pe laturile de sud și vest și foarte rar pe nord. Bazilica spre deosebire de biserica-sală, e un monument cu o navă centrală și două sau mai multe colaterale, în mod obligatoriu nava centrală fiind mai înaltă decît colateralele pentru a putea primi lumină în mod direct. Deci, bazilică cu o singură navă nu există și numai necunoașterea „alfabetului" poate să ducă la astfel de confuzii. Pasajul citat ar mai vrea să sugereze că biserica-sală derivă din bazilică, acesteia înlăturîndu-i-se navele laterale. Teza nici măcar nu e nouă, ceea ce uită însă autorul *Artei gotice în România* e faptul că fenomenul încriminat se petrece mult mai tîrziu, într-o perioadă cînd tipurile erau demult elaborate. Și, ca o problemă de metodologie: nu cunosc nici un caz în care evoluția să se fi petrecut de la complex la simplu. Invers întotdeauna da. Exceptăm, desigur, momentele de involuție. Domnia sa nu e de acord nici cu teza influenței arhitecturii de lemn asupra celei de piatră (p. 30). Pentru V. D. biserica-sală din lemn își are prototipul în edificiile din piatră, iar casa țărănească ridicată din lemn pe un plan adițional nu are nici un rol în geneza planului sală. Poate că și ea o fi avînd un prototip în casa de piatră din ambianța mediteraniană!

---

[4] Idem, p. 27. Faptul că nu este de acord cu opiniile lui Entz n-ar trebui să mire. Numai că V. D. rămîne în stadiul simplei negații, fără a aduce argumente care să ne convingă de adevărul ziselor sale. Cu un asemenea mod de a face critica opiniilor, știința nu poate merge înainte.

[5] Vătășianu V., *op. cit.*, p. 114—115.

Unele sînt însă problemele pentru spațiul mediteranian și altele pentru cel din Europa Centrală și de nord. Aici, pînă tîrziu în evul mediu, lemnul a fost materialul de bază și edificiile clădite din lemn au avut un rol însemnat în evoluția arhitecturii. Studiile lui Strzygowski și cele mai recente ale lui Vătășianu o dovedesc cu prisosință[6]. Pentru a rămîne în domeniul tipologiilor să arătăm că nici în privința tipului hală, pe care V. D. îl dă constituit în Franța și Germania, lucrurile sînt departe de a fi limpezi[7]. Problema pare mult mai complicată și, dacă e să ne luăm după monumentul de la Goudi (Grecia), s-ar putea ca arhitectura bizantină să-și fi avut propriul rol în geneza bisericii-hală. Iată de ce astfel de concluzii e bine dacă sînt formulate mai nuanțat.

Regretabil că informația istorică nu este la zi. Exemplul cel mai grăitor ni se pare cel de la pag. 36 unde citim: „Dacă anterior invaziei tătare doar Sibiul și Brașovul avuseseră rang de civitas ....., în cursul secolului al XIV-lea mențiunile de civitas privesc rînd pe rînd Clujul, Oradea, Brașovul...". Autorul trimite la *Meșteșugurile din Transilvania pînă în veacul al XVI-lea* (p. 45) a profesorului Ștefan Pascu. Să nu fi observat V. D. nici o contradicție între afirmația că anterior invaziei din 1241 doar Sibiul și Brașovul aveau statutul de civitas, afirmație făcută la începutul frazei, și mențiunea Brașovului și a Sibiului ca civitas în veacul al XIV-lea din finalul frazei? Dacă ar fi consultat *Voievodatul Transilvaniei*[8] ar fi văzut că în privința Sibiului lucrurile stau așa: la 1280 nu avea statut de oraș, la 1292 apare ca o *villa*. Un document din 1301 face mențiunea localității, fără a preciza dacă e o *villa* sau *civitas*. Într-un alt document, din 1321, e pomenită obștea orășenilor, iar prima cunoștință despre *civitas Cibiniensis* o avem din 1326. Așa stau lucrurile cu Sibiul și consultarea lucrării prof. Șt. Pascu ca și a *Voievodatului Transilvaniei* a lui I. Moga l-ar fi scutit de afirmații neconforme cu realitate istorică. Tot invîrtindu-se în jurul acestor *civitas*, poate n-ar fi fost lipsit de interes să fi arătat că prima patentă de civitas e acordată de Carol Robert, Clujului, la 1316.

Analizînd transferul unor meșteri pietrari de la Sf. Vitus din Praga ce lucrau la Sebeș, pe șantierul bisericii ev. din Sibiu[9], V. D. ne reproșează că în lucrarea noastră[10] am fi datat de-a valma cheile de boltă ale navelor laterale, neținînd seama de etapele constructive. Noi arătam însă că în linii mari sculptura urmează etapele constructive (deci ținem

---

[6] Strzygowski J., *Altslavische Kunst*, Augsburg, 1929; idem, *Die Holzkirchen in der Umgebung von Bielitz-Biala*, Posen, 1927; Vătășianu V., *Bolțile moldovenești, originea și evoluția lor istorică*, Cluj, 1929; Idem, *Contribuție la cunoașterea vechilor biserici de lemn din Moldova* („Închinare lui N. Iorga", Cluj, 1931); Idem, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, 1960, p. 27 și urm.

[7] Drăguț V., *op. cit.*, p. 40.

[8] Pascu Șt., *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 236.

[9] Drăguț V., *op. cit.*, p. 41.

[10] Arion Gh., *Sculptura gotică din Transilvania*, p. 70—71.

seama de ele) şi după o atentă analiză stilistică şi îndreptări iconografice faţă de literatura anterioară, propuneam şi datările pe grupuri de piese şi nu de-a valma, cum se pare că a citit Domnia sa. Sebeşul, după cum se ştie[11], a realizat un program iconografic în piatră deosebit de ambiţios şi, pînă în zilele noastre, dacă cercetările viitoare nu ne vor oferi alte surprize, a rămas cel mai valoros ansamblu de sculptură gotică de la noi. Vorbind de această sculptură[12], într-o notă[13], menţionează şi programul iconografic al exteriorului. Ceea ce uită V. D. e faptul că citirea integrală a acestuia, aşa cum apare şi în *Arta gotică în România*, a fost făcută pentru prima oară în lucrarea noastră. Să fie numai o omisiune bibliografică? Rămînînd în această sferă să întregim bibliografia monumentelor de la Moşna şi Vorumloc[14] cu lucrarea fundamentală, peste care nu odată V. D. trece cu o condamnabilă uşurinţă, a prof. V. Vătăşianu „Istoria artei feudale în ţările române", vol. I. Această lucrare, prima sinteză cu adevărat ştiinţifică ce îmbrăţişează fenomenul artistic de pe teritoriul României în ansamblul său, este dintre cele deschizătoare de drumuri şi chiar „sinteza" lui V. D. preia multe din concluziile sale, fără a o cita întotdeauna în astfel de împrejurări, cum o cere o elementară etică ştiinţifică. Cînd nu e de acord cu opiniile lui V. Vătăşianu se citează şi *Istoria artei feudale în ţările române*. Este sigur că o asemenea metodologie a cercetării nu e de natură să ducă la stabilirea adevărului ştiinţific.

Şi acum cîteva cuvinte despre arta gotică în Ţara Românească. Acestui capitol V. D. îi consacră şase pagini. Întrebarea ce se pune e aceea dacă putem vorbi de o artă gotică în Ţara Românească. Sigur e că întreaga ambianţă românească a fost străină spiritului gotic. Monumentele răzleţe ce s-au ridicat au fost zidite de meşteri străini, azi greu de spus de unde anume aduşi, din Transilvania sau din alte ţări europene. Nici un monument catolic nu a rezistat timpului şi nici nu e de mirare de ce. Atît domniţele catolice pentru care s-au zidit bisericile sau capelele cît şi ordinele călugăreşti şi micile comunităţi străine au avut o viaţă scurtă şi după trecerea lor monumentele nu mai prezentau interes. Aşa se explică de ce s-au ruinat, doar biserica Bărăţiei — şi ea radical transformată — mai rămînînd în picioare. La Tîrgovişte, Turnu Severin sau Curtea de Argeş unde au fost zidite clădiri gotice, azi avem doar cîteva ruine şi uneori nici măcar atît. Istoricul de artă e nevoit să se mulţumească cu menţiunile documentare sau cu însemnările unor călători străini. Despre astfel de monumente gotice e vorba în Ţara Românească. Mai important ni se pare că în veacurile XIV şi XV, cînd au fost clădite edificiile, arhitectura românească a rămas înafara influenţei artei catolice, prezenţa unor detalii decorative de la uşi şi ferestre nefiind de natură să justifice relaţii stilistice strînse

[11] Arion Gh., *op. cit.*, p. 53—69.
[12] Drăguţ V., *op. cit.*, p. 43.
[13] Idem, p. 78, nota 17.
[14] Idem, p. 137.

între arta ortodoxă și cea catolică. Subțirimea capitolului — și de data aceasta nu din vina autorului —, e un argument în favoarea tezei noastre că titlul lucrării lui V. D. nu are acoperirea materialului. Și să nu uităm că arta gotică din Țara Românească ar trebui exemplificată cu pictura și sculptura, cu o argintărie și o broderie liturgică pe măsură. Cu excepția unor piese de argintărie, discutabile și ele, nimic din toate acestea. Capitolul acesta îi dă prilejul lui V. D. să se refere tot la Transilvania, unde la mijlocul veacului al XV-lea, constată Domnia sa, principalul șantier era cel al bisericii Sf. Maria din Sibiu[15]. Față de această aserțiune ne îngăduim să precizăm că la fel de important era și șantierul bisericii Sf. Mihail din Cluj, grăbit să-și încheie lucrările, ca și cel din Brașov, aflat în aceeași situație.

Ceva mai pe larg se pare că se poate discuta despre arta Moldovei în evul mediu. După V. D. aici, arta gotică e la ea acasă. Vasile Drăguț[16] vorbește de instalarea pe plaiurile Moldovei a goticului timpuriu, în varianta sa cisterciană. De afirmat s-a afirmat, dar de dovedit, nimic. În Moldova nu există și n-a fost descoperit nici un monument cistercian, nici măcar în fundație. Teza autorului a aceea că în Moldova goticul a jucat un rol deosebit în sinteza artistică a provinciei. Lui îi revine, de fapt, rolul de căpătîi pentru ceea ce V. D. numește o sinteză de valoare europeană. Este adevărat că din cînd în cînd se mai iau și niște măsuri de precauție, uitate însă destul de repede sau trecînd peste ele și trăgînd concluzii istorice ce nu au acoperirea faptelor sau a monumentelor. Iată un exemplu: „Considerarea tuturor monumentelor gotice, dispărute și cunoscute doar pe cale documentară, se dovedește a fi cu prisosință necesară pentru a înțelege procesul de constituire a arhitecturii moldovenești propriu-zise, a acelei arhitecturi care s-a cristalizat în etape succesive în directă legătură cu întemeierea și dezvoltarea statului independent al Moldovei“[17]. Nimic de reproșat acestui pasaj, atît doar că primul care îl nesocotește e însăși V. D., căci altfel nu ne putem explica cum instalează în Moldova o arhitectură cisterciană fără ca aceasta să fi lăsat vreo urmă. Și dintr-o arhitectură inexistentă se trag concluzii privitoare la evoluția viitoare a artei moldovenești. Totul e construit pe o fundație șubredă. După logica lui V. D. poți trage cele mai neașteptate concluzii, numai fantezie să ai, și aceasta nu-i lipsește.

Un monument dezbătut pe toate laturile, dar neînțeles, e biserica Sf. Nicolae din Rădăuți. Să vedem cum stau lucrurile. Monumentul de la Rădăuți reprezintă o îmbinare între bazilică și biserica hală. Planul se compune dintr-un exonartex adăugat în vremea lui Vodă Lăpușneanu și care nu intră în discuție, un pronaos, naos și absida altarului. Pronaosul, prin intermediul a doi stîlpi, e împărțit în trei nave, toate la aceeași înălțime, deci o elevație hală. Naosul e compartimentat tot în trei nave. Aici, însă, nava centrală e mai înaltă decît colateralele, ceea

[15] Idem, p. 139.
[16] Idem, p. 144.
[17] Idem, p. 145.

ce conduce spre o bazilică. Elevația se complică prin aceea că deasupra navelor laterale se ridică niște încăperi, un fel de tribune false, încăperi ce transformă elevația dintr-o bazilică într-o biserică hală. Adăugăm că aceste încăperi au și un rol structiv, ele neutralizînd împingerile bolții din nava centrală. Urmează altarul compus dintr-un cor de formă ușor trapezoidală și absida semicirculară. Cu privire la sistemul de boltire precizăm că la Rădăuți în nava centrală a pronaosului și a naosului avem o boltă cilindrică longitudinală pe dublouri, iar colateralele sînt acoperite cu bolți cilindrice transversale. Deci, departe de a fi un plan bazilical, limpede, cum îl crede V. D.[18], Rădăuții are particularitățile semnalate și pe care autorul Artei gotice în România le-ar fi putut întîlni și la Paul Henry și la V. Vătășianu. Această îmbinare planimetrică de bazilică și hală apare în viziunea lui V. D. ca o abilă adaptare a unui edificiu gotic la cerințele cultului ortodox. În ce ar consta această adaptare: în prelungirea absidei altarului și introducerea peretelui despărțitor dintre naos și pronaos. În continuare se atrage atenția că astfel de edificii nu trebuie să ne surprindă, ele fiind rezultatul colaborării cu coloniștii sași care, „în epoca respectivă cunoșteau și practicau la scară largă arhitectura gotică, așa cum s-a putut vedea în Transilvania". Această ultimă parte ridică cel puțin două întrebări. La care coloniști sași se referă V. D. și ce monumente cunoaște Domnia sa în Transilvania care să constituie o analogie cît de cît pentru bis. Sf. Nicolae din Rădăuți. În mod sigur, Transilvania n-a oferit o soluție pentru monumentul rădăuțean, dacă nu cumva ne gîndim la dispărutul complex de la Igriș. Cît privește arhitectura de la Igriș, despre care avem doar informații documentare, nu credem să între în discuție fie și numai pentru motivul că între un monument ridicat la 1359 (cel de la Rădăuți) și altul datat la granița dintre veacurile XII și XIII ni se pare imposibilă o legătură de felul celei sugerate de V. D. Ar mai rămîne să ne gîndim la arhitectura transilvăneană din veacul al XIV-lea. Din păcate nici ea nu oferă cheia pentru rezolvarea obîrșiei bisericii din Rădăuți. Se pare că încă nu cunoaștem în suficientă măsură arhitectura din regiunile învecinate, poate aceea din Polonia. Cert este că și azi ne găsim în stadiul cunoștințelor din perioada interbelică și pînă nu avem date certe, mă întreb de ce n-am păstra ipotezele înaintașilor noștri, formulate oricum cu bun simț. Departe de a împărtăși opinia lui V. D., biserica Sf. Nicolae din Rădăuți ne apare ca un monument singular, greu de explicat ca apariție, dar cert fără implicații în evoluția viitoare a arhitecturii moldovenești. Să vedem însă ce spune V. D.: „Considerată în perspectiva timpului, importanța bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți este deosebit de mare. Ea este cel mai vechi monument de zid păstrat din Moldova medievală și, totodată, oferă prima sinteză dintre un program ritual specific ortodox și mijloacele de construcție și decorație proprii arhitecturii gotice. Potrivit observației lui G. Balș, pe aceste două pre-

[18] Idem, p. 145—47.

mise, avea să se realizeze, în secolul următor stilul arhitectonic moldovenesc"[19]. Aşadar, să vedem care sînt premisele de la care se porneşte. Prima ar fi programul ritual specific ortodox, iar a doua mijloacele de construcţie şi decoraţie proprii arhitecturii gotice. După V. D., care reia şi el o teză de mult depăşită a lui G. Balş, ceea ce e original în arta moldovenească e programul ritual. Cam puţin şi atît, fiindcă programul acesta ritual moldovenii îl împărtăşesc cu un spaţiu geografic întins, cum este cel al ortodoxiei. Este adevărat că, dîndu-şi seama de subţirimea unei astfel de premise, cîteva pagini mai jos[20], V. D. adaugă la zestrea autohtonă şi fondul original al sensibilităţii artistice româneşti. După cum vedem evoluţia porneşte la drum cu un bagaj de lucruri concrete. Nimic despre arhitectura de lemn, despre locuinţele modeste săpate în pămînt, despre arhitectura profană pe care am construit-o mai întîi şi care ea a oferit soluţii celei religioase cum de altfel e şi firesc să fie. De ce o fi deranjînd arhitectura de lemn ca premisă, care oricum e ceva concret. Să nu fi cunoscut V. D. studiul prof. Vătăşianu despre originea şi evoluţia bolţilor moldoveneşti, studiu în care pentru prima oară se demonstra cum arcurile bolţilor moldoveneşti nu sînt decît o transpunere în piatră a grinzilor din lemn. Şi pentru a întregi această imagine să mai adăugăm că L. Sumbadze, în 1958, fără să cunoască teza prof. Vătăşianu, ajungea la aceleaşi concluzii[21]. Din păcate V. D. nu a cunoscut asemenea bibliografie. Dar să mergem mai departe. De la aceste premise, iată-ne în faţa primului monument al arhitecturii moldoveneşti, prim monument născut ca o sinteză. Exagerat şi oricum ciudat ca metodologie de cercetare şi interpretare să vorbeşti de naşterea unui stil dintr-un monument sinteză. Şi pentru a încheia cu Rădăuţii, de unde o fi ştiind V. D. că aşezarea a fost capitală a Moldovei?

Multe monumente sînt clintite din timpul lor, autorul propunînd datări proprii pentru a justifica te miri ce. Iată exemplul bisericii Sf. Treime din Siret[22], ridicată după opinia sa de Petru Muşat. Dacă aşa stau lucrurile, de neînţeles apare lucrarea lui V. Vătăşianu, la nota monumentului, ştiut fiind că profesorul clujean, împărtăşeşte opinia zidirii edificiului în vremea lui Sas voievod, deci între 1354—58, adică cu cîţiva ani buni înaintea domniei lui Petru Muşat. La fel stau lucrurile şi cu biserica din Dolheştii Mari, datată de Vasile Drăguţ pe seama formei poligonale a absidei altarului (la interior şi exterior) în vremea lui Alexandru cel Bun[23]. Din nou, în notă, trimite la V. Vătăşianu fără a observa că autorul spune despre Dolheşti că e opera unui localnic şi că trebuie datat înainte de 1481, dată la care, aici, se înmormîntează, alături de tatăl său, hatmanul Şendrea. Nimic deci despre Alexandru cel Bun.

[19] Idem, p. 147.
[20] Idem, p. 182.
[21] Sumbadze, L., Беняатые покрытя в русском деревяном зотчестве, în „Архитекурное наследство", 10, 1958.
[22] Drăguţ, V., *op. cit.*, p. 148.
[23] Idem, p. 151.

Aşadar, iată că goticul, în concepţia lui V. D., a jucat un rol de prim ordin, contribuind la cristalizarea stilului moldovenesc prin „mijloacele de construcţie şi decoraţie proprii arhitecturii gotice". Din tot ce s-a arătat pînă aci apare limpede că goticul e o componentă nu oarecare, ci una de bază. O schimbare de optică, şi încă una spectaculoasă, se petrece în concepţia lui V. D. cînd face precizarea: „bisericile ortodoxe de piatră (din Moldova, n.n.) au preferat o structură compoziţională care nu se regăseşte în arhitectura gotică, ci, dimpotrivă, exprimă orientarea permanentă către lumea bizantino-balcanică"[24]. După o astfel de constatare te întrebi, la ce o fi folosit toată cazna de a „demonstra" rolul mare avut de arhitectura gotică în elaborarea stilului moldovenesc?

În lumina acestor contradicţii şi a faptelor subliniate de noi apare clar că titlul capitolului: „Arhitectura gotică în Moldova. O sinteză de valoare europeană", nu se justifică. Şi V. D. se corijează mai substanţial cînd afirmă despre Putna că: „Spre deosebire de construcţiile cu caracter civil şi militar care rămîneau legate de arhitectura gotică atît din punct de vedere planimetric, cît şi decorativ biserica exprima, fără echivoc, opţiunea moldovenilor pentru programul spaţial de tradiţie ortodoxă. Tocmai această opţiune stă la baza a ceea ce, în deceniile imediat următoare, se poate considera a fi stilul moldovenesc în arhitectura medievală românească". Încet, încet, vor fi uitate şi aceste afirmaţii, locul lor fiind luat de exagerări dintre cele mai surprinzătoare.

Unul dintre cele mai caracteristice elemente ale stilului moldovenesc e sistemul de boltire. Denumirea acestuia de „sistem de boltire moldovenesc" a fost dată pentru prima oară de G. Balş pe motivul, absolut întemeiat, că nu-l mai întîlnise în altă parte. Înainte de a-l descrie să vedem ce înţelege V. D. din acest sistem: „. . . ambele edificii (Pătrăuţi şi Milişăuţi, n.n.), prezintă în sistemul de boltire o ingenioasă îmbinare de elemente provenind din arhitectura bizantină şi din arhitectura gotică, sinteza fiind realizată în spiritul gustului local, cu folosirea unei preţioase şi originale inovaţii"[25]. Ceva mai confuz nici că se poate. Este adevărat că în *nota 62* a acestui capitol subliniază că problema nu intră în centrul de atenţie al lucrării. Sîntem însă îndreptăţiţi să întrebăm de ce?, doar e vorba de o sinteză bizantino-gotică, deci de obiectul cercetării Domniei sale. Să vedem acum cum stau lucrurile cu sistemul de boltire moldovenesc. Faţa de cupolă sau, după caz, calotă construită pe pandantivi, sistem cunoscut în lumea bizantino-balcanică, inclusiv în Ţara Românească (biserica mănăstirii Cozia), în Moldova se reduce diametrul cupolei prin intermediul a patru arcuri piezişe care transformă cercul de bază într-un patrat, care la rîndul lui, prin intermediul pandantivilor, e transformat într-un cerc ce constituie baza viitoarei cupole sau calote. Nimic gotic în acest sistem. Alternanţa pandantivi, arcuri

[24] Idem, p. 152.
[25] Idem, p. 159.

piezişe (le spune piezişe fiindcă sînt aşezate în unghi de 45° faţă de arcurile principale), am mai spus-o, a fost pe deplin şi definitiv explicată de V. Vătăşianu în studiul referitor la bolţile moldoveneşti. Aşa stau, deci, lucrurile cu acest capitol din istoria arhitecturii moldoveneşti, rămas neînţeles în *Arta gotică în România*.

Dacă putem trece oarecum peste formulări de genul cărora expresia finală a monumentului de la Pătrăuţi e dată de portalul dreptunghiular cu baghete încrucişate, portal ce desparte pronaosul de naos[26], deşi e greu de spus la ce anume se va fi gîndit autorul cînd leagă expresia finală a unui monument de un portal dintre pronaos şi naos, nu putem, în schimb, împărtăşi entuziasmul său cînd, în faţa raportului dintre *gol* şi *plin* ca şi a expresiei pregnant gotice a faţadei de vest a bisericii din Borzeşti, nu găseşte o analogie mai apropiată decît Sainte Chapelle din Paris[27]. Se pare că celebrul monument parizian a trezit în asemenea măsură interesul moldovenilor încît aceştia i-au adus o replică. Aşa apare Probota ca o veritabilă Sainte-Chapelle, e adevărat, ţine să precizeze V. D., la proporţiile arhitecturii din Moldova[28].

Am mai avut prilejul să stăruim asupra unor termeni tehnici cu care autorul se află într-un conflict de neînţeles. Nu putem să nu întregim această imagine şi cu raportul de egalitate ce-l pune între planul mixt şi planul dreptunghiular. Planul mixt e în realitate o îmbinare dintre biserica de tip sală şi triconc, absidele laterale fiind practicate în grosimea zidului şi în felul acesta vizibile numai din interior. Cît despre faptul că biserica din Borzeşti ar fi acoperită cu cupole semisferice două îndreptări avem de făcut: prima ar fi că la Borzeşti nu sînt cupole ci calote, iar cea de a doua ar fi consecvenţa cu care V. D. foloseşte termenul de cupole semisferice. Cupolele nu pot fi, în principiu, decît semisferice.

În jurul celor două ctitorii transilvănene ale lui Ştefan cel Mare (Vad şi Feleac) a apărut o bogată literatură de specialitate. Ele se bucură de cuvenita atenţie şi în *Arta gotică în România*. Ceea ce e de natură să surprindă e concluzia ce se trage: „În ansamblu cele două ctitorii transilvănene ale lui Ştefan cel Mare (cărora ar trebui să le adăugăm, fie şi cu titlu informativ, dispărutele biserici ce fuseseră zidite de acelaşi voievod la Ciceu-Mihăeşti şi Ciceu-Corabia) arată procesul de asimilare a arhitecturii gotice în mediul românesc din Transilvania, cu preluarea unor elemente devenite proprii sintezei din Moldova“[29]. Cum teza autorului e aceea că sinteza moldovenească s-a realizat din unirea bizantino-balcanică şi gotică e limpede că aceste elemente (ale sintezei) au pătruns în Transilvania, în conştiinţa românească, prin intermediul Moldovei. Nu prea apare clar de ce vor fi recurs românii din Transilvania, în împrumuturile lor gotice, la filiera moldovenească. Exemplele

[26] Idem, p. 163.
[27] Idem, p. 169.
[28] Idem, p. 329.
[29] Idem, p. 182.

cunoscute nouă vorbesc de asimilarea unor forme gotice în a doua jumătate a veacului XIV și prima jumătate a secolului următor, oricum cu mult înainte de zidirea bisericilor din Feleac și Vad. Așa e cazul bisericii ortodoxe din Rîșnov, datată la finele veacului XIV, a celei de la Zlatna zidită la 1424 și din Căvăran, ridicată și ea în prima jumătate a veacului XV[30].

Un pasaj din *Arta gotică în România* credem că merită o atenție mai mare. Este vorba de afirmația autorului după care „În continuare (adică în perioada următoare lui Ștefan cel Mare, n.n.) sinteza bizantino-gotică constituită pe fondul original al sensibilității artistice românești va rămîne multă vreme activă și va stimula vreme de mai multe decenii fantezia creatoare a ctitorilor și constructorilor din Moldova"[31]. Ideea în sine o mai întîlnim în literatura de specialitate, chiar la N. Iorga și Gh. Balș. Nu odată s-a afirmat că arta românească s-a constituit din influențe, că acestea venind din cele patru zări s-au întîlnit pe teritoriul patriei noastre într-o sinteză originală. Ceea ce ne aparține e de fapt numai criteriul selecției, ce anume să luăm dintr-un stil sau altul. În aceeași vreme se afirma că ctitoriile noastre din afara granițelor (a celor de la Muntele Athos de exemplu) erau românești numai prin fondurile puse la dispoziție, nu și prin artă. Cîteva dintre anexele mănăstirii Cutlumus atestă crîmpeie de arhitectură moldovenească la Muntele Athos, observate și de Gh. Balș, dar fără a trage concluziile ce se impuneau dintr-o asemenea constatare, pentru a nu mai vorbi de broderia și cartea veche risipite la aceleași așezăminte monastice[32]. Acestor opinii le sînt tributare și părerile exprimate în *Arta gotică în România*. Ceea ce reproșăm noi acestei teze e faptul că aportul original al Moldovei e ceva difuz, nepalpabil: sensibilitatea artistică. După o astfel de logică arta românească nu are premise, fiindcă oricît am fi de indulgenți, între acestea nu putem așeza sensibilitatea artistică. Personal, nu cunosc în istoria umanității un popor care să nu fi avut premise artistice, și premisele noastre sînt arhitectura de lemn, de la ea pornind soluții novatoare, inclusiv sistemul de boltire moldovenesc care nu se înscrie în nici o tradiție bizantino-balcanică sau gotică. Arhitectura de lemn a oferit nu odată soluții celei de piatră, singurul efort fiind acela de a le depista. Adversar înverșunat al tezei rolului jucat de arhitectura din lemn asupra celei din piatră, V. D. analizînd portalul bisericii din lemn de la Brădet (Bihor) trage concluzia că motivul frînghiei răsucite, ca și crestăturile specifice lemnului nu dovedesc altceva decît o extraordinară sensibilitate (după cum se vede, iar sensibilitate) în procesul transpunerii de la materialul original, piatra, la cel atît de tandru, care este lemnul[33]. La fel de aparte și afirmația că bisericile din lemn, din nordul țării, construite în prima jumătate a veacului XVIII apar ca exemplare

[30] Vătășianu V., *Istoria artei feudale*, p. 256, 257, 258.
[31] Drăguț V., *op. cit.*, p. 182.
[32] Balș, G., *Notițe despre arhitectura Sf. Munte*, BCMI, VI—1913, p. 36—37.
[33] Drăguț, V., *op. cit.*, p. 365.

de preț ale arhitecturii din lemn, surprinzător de asemănătoare cu unele construcții gotice din evul mediu deși de la acestea nu au fost preluate decît cîteva elemente cu funcție decorativă, de unde și concluzia de mai sus că acele surprinzătoare elemente preluate ar fi frînghia împletită și crestăturile tipice lemnului. După atîta insistență despre rolul arhitecturii gotice asupra celei din lemn mă întreb ce încărcătură mai poate avea afirmația că referirea la arta gotică are în cazul bisericilor din lemn o valoare strict formală. Pentru noi răspunsul nu poate fi decît că autorul n-a înțeles nici spiritul goticului și nici originalitatea arhitecturii de lemn de la noi.

Despre o anume forțare a analogiilor am mai vorbit pe parcursul intervenției noastre. Găsirea cu orice preț a unor modele ilustre în arta altor țări nu e de natură să ducă automat la ridicarea valorii propriilor noastre monumente, dimpotrivă, am zice noi, originalitatea trebuie pusă în lumină prin aportul românilor la rezolvarea soluțiilor tehnice, prin contribuția lor la îmbogățirea iconografiei, etc. Așa stau lucrurile și cu stema Moldovei de la bis. Sf. Dumitru din Suceava, pe care V. D., preluînd o ipoteză a lui G. Balș, o leagă de balustrada capelei Sixtine, operă a lui Mino da Fiesole. Acceptînd că stema va fi fost executată de meșteri străini, nu se poate trece peste observația că nu e o operă de excepție (vezi rezolvarea proporțiilor și interpretarea anatomică), aspectul ei de artă provincială fiind evident. Acestor exagerări nejustificate li se mai adaugă și altele, autorul vorbind de o capacitate de rezistență a *goticului moldovenesc* în prima treime a secolului XVII, din tot acest gotic rămînînd însă să reziste doar elementele decorative[34]. La fel de neacceptat e și ideea existenței unui proces tardiv de goticizare în arhitectura Țării Românești doar fiindcă meșterii au reutilizat cîteva ancadramente de la biserici catolice ajunse în ruină cu prilejul zidirii unor biserici ca Sf. Ionică și Crețulescu din Tîrgoviște sau Sf. Gheorghe din Cîmpulung[35]. Nici chiar întrebuințarea sporadică a absidei poligonale nu e de natură să salveze ideea goticizării arhitecturii muntenești din a doua jumătate a veacului XVII. Să nu fi observat apoi V. D. că afirmația sa după care goticul a ajuns în Țara Românească la începutul veacului al XVIII-lea[36] e în contradicție cu aceea, pe care tot domnia sa a făcut-o, că acest fenomen se petrece în vremea lui Vasile Lupu, ctitorul, la 1645, al bisericii Stelea din Tîrgoviște[37]. Dincolo de faptul că nici una dintre aserțiuni nu rezistă probei analizei materialului existent, contradicția e clară. Iată cum, încercînd să forțezi nota, ajungi să te încurci în propriile-ți raționamente, iar alteori să afirmi fapte arhicunoscute cu aerul de a spune mari noutăți. Așa stau lucrurile cu constatarea că: „Pornind de la asemenea premise, nu va surprinde dacă, în ansamblul

[34] Idem, p. 340.
[35] Idem, p. 336.
[36] Idem, p. 348.
[37] Idem, p. 342.

său, secolul al XVIII-lea poate fi numit un secol al barocului în țara noastră . . .“[38]. În mod sigur, descoperirea aceasta nu surprinde pe nimeni. Secolul XVIII e un secol al barocului peste tot în Europa.

Revenind la conceptul de artă gotică în România să conchidem că fenomenul e circumscris ambianței catolice, că Țara Românească și Moldova au cunoscut acest stil într-un mod accidental, că structura și concepția spațială gotică nu a pătruns și nu a influențat în niciun fel arhitectura și în genere spiritul artei românești. Preluarea unor detalii formale, tocuri de uși, de ferestre, fragmente decorative, nu pot duce la concluzia existenței unui gotic moldovenesc sau muntenesc, a unui gotic românesc deci, și cu atît mai mult la evoluția lui pe o perioadă de șase secole. Ghika-Budești, Drăgiceanu, Virgil Vătășianu și alți istorici de artă ce au sintetizat fenomenul artistic românesc și din România au scos cu pregnanță și claritate la iveală caracteristicile artei românești și întrepătrunderile stilistice de pe teritoriul țării ca și a influențelor străine în decursul evoluției. Studiile și sintezele lor și ale altora au fost și sînt bunuri cîștigate, dar și îndemnuri la o mai aprofundată cunoaștere a patrimoniului nostru spiritual. Iată de ce socot că exagerări de felul celor cuprinse în *Arta gotică în România* nu lămuresc fenomenul artistic, dimpotrivă, tulbură imaginea lui, iar evoluția artei românești suferă, în acest fel, modificări ce nu pot fi dovedite.

Ca o problemă de principiu, dar și de metodologia cercetării trebuie spus că nu se poate vorbi de o artă românească formată din interferența unor influențe, acestea trebuind să se grefeze — și așa s-au petrecut lucrurile peste tot — pe un fond local, pe o tradiție artistică proprie, pe ceea ce am mai numit deja premise. Cu privire la acestea ca și la dimensiunile tezaurului autohton vom stărui într-un studiu viitor.

GHEORGHE ARION

[38] Idem, p. 356.

ÎN LEGĂTURĂ CU ÎNCEPUTUL REVOLUȚIEI ROMÂNEȘTI DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA

În revista maghiară de istorie „Századok", 2/1979, istoricul maghiar Trocsányi Zsolt onorează cu o recenzie cuprinzătoare primul volum al corpusului de documente privitoare la Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania (2 martie—12 aprilie) realizat de un colectiv de specialiști de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca și apărut în 1977.

Recenzia debutează cu o apreciere pozitivă, măgulitoare chiar, la adresa autorilor volumului și a corpusului în întregimea sa. „Nu putem decît să-i invidiem pe colegii noștrii români pentru concentrarea de forțe realizată în interesul apariției lucrării... În ceea ce privește nivelul tehnic al volumului, nimic nu lasă de dorit". Și mai departe, „poate fi invidiată bogăția de documente pe care colectivul de colaboratori și-a putut-o permite. Referitor la o perioadă doar de trei săptămîni sînt publicate aproape 300 de documente: aceasta este suficient pentru formarea unei imagini complete, care relevă toate aspectele". Firește, invidia de care vorbește istoricul Trocsányi Zs. trebuie înțeleasă în sens bun, adică în sensul că istoricii maghiari nu au reușit să realizeze „concentrarea de forțe" necesară realizării unui corpus de documente referitoare la revoluția de la 1848 în Ungaria, de o bogăție care l-a impresionat și pe recenzent și care oferă posibilitatea formării unei imagini complete, prin relevarea tuturor aspectelor. Volumul oferă „o imagine a începuturilor revoluției din 1848 din Transilvania, lucrată temeinic în multe privințe". Dorim ca și colegii maghiari să-și împlinească o asemenea dorință și să realizeze asemenea lucrare, pentru a avea posibilitatea să-i felicităm în chip sincer. Cu o condiție, însă, corpusul respectiv să fie atît din punct de vedere tehnic, cît și științific corespunzător.

După aprecierile amintite, recezentul își înfățișează observațiile. Care sînt de două categorii: una cu privire la metoda editării și a doua referitoare la unele probleme de conținut.

Cea dintîi observație cu privire la metoda de publicare a documentelor se referă la îndrăzneala editorilor de a însoți originalele în limba maghiară de traducerea lor în limba română! Într-adevăr, așa am procedat, și așa vom proceda și în continuare, explicînd și motivul: „pentru a fi mai ușor accesibile tuturor cercetătorilor". Și adăugăm, acum, după epuizarea volumului I și al II-lea în cîteva zile de la apariția lor în librării, că am procedat foarte bine. Deoarece, un corpus de documente referitoare la unul din cel mai importante evenimente din istoria Transilvaniei — și nu numai a Transilvaniei —, cum a fost revoluția din 1848 nu trebuie să fie numai la îndemîna unor „savanți" de arhive și de biblioteci, a unor „privilegiați", ci a tuturor celor ce se interesează

de trecutul istoric al popoarelor. Și aceștia sînt tot mai mulți, în afara specialiștilor, cel puțin în România Socialistă — și nu numai în România: profesori, de toate gradele, studenți, publiciști, intelectuali de diferite profesii și nu numai din Transilvania, ci din întreaga țară, pe care nu-i poți obliga să știe limba maghiară a documentelor revoluției din 1848. Și care nu se mai mulțumesc cu „fabricate" de-a gata din partea unor specialiști, mai mult sau mai puțin obiectivi. Toți aceștia doresc, dorință pe deplin justificată și întemeiată, de a judeca și singuri, prin propria lor capacitate de înțelegere a evenimentelor istorice. Și bine fac. Și de aceea, nu înțelegem de ce-l supără pe recenzent faptul că originalele în limba maghiară sînt însoțite de traduceri în limba înțeleasă de toți cei ce doresc să cunoască izvoarele primare? Ar putea fi motiv de supărare dacă am fi omis publicarea originalelor, dar a oferi posibilitate tuturor celor interesați să aibă la îndemînă originalul și traducerea pentru a putea compara fidelitatea traducerii, credeam că poate fi un motiv de satisfacție, cei ce au procedat astfel vrednici de felicitări și nu de critică. Noi i-am felicita în mod sincer pe colegii maghiari dacă și ei ar însoți izvoarele publicate de ei, referitoare la teritoriile locuite în majoritate de populație nemaghiară, de traduceri în limba populației respective: română în cazul Transilvaniei, slovacă în cazul Slovaciei, croată în cazul Croației, etc., etc.

Din aceeași categorie a observațiilor de metodă de publicare poate fi socotită și observația cu privire la necercetarea unor fonduri și ca urmare omisiunea unor documente importante. Între fondurile necercetate recenzentul nominalizează *Erdély Országos Kormányhatósági Levéltárak* (Arhivele Guvernamentale Generale ale Transilvaniei). Mirarea față de această observație este cu atît mai mare, cu cît observația este formulată de un bun cunoscător al fondurilor arhivistice referitoare la Transilvania aflătoare în arhivele din Budapesta. Dar memoria oamenilor uneori este deficitară, așa cum este și a recenzentului în acest caz. De aceea, îl vom ajuta să-și amintească realitatea, anume că fondul pomenit nu este autonom, ci cuprinde, sub acest nume general, mai multe fonduri pe care le-am cercetat, fără omisiunea vreunuia, iar documentele respective, din perioada cuprinsă în volumul I (2 martie—12 aprilie), figurează în volumul nostru: Arhiva Capitlului din Alba Iulia, Arhiva Conventului din Cluj-Mănăștur și toate fondurile instituțiilor ardelene generale după anul 1691 pînă la 1872.

Ceea ce-l „uluiește" pe recenzent este faptul că în volumul nostru nu figurează documentele referitoare la „martie maghiar". Recenzentul uită că corpusul de documente publicat de noi se referă la revoluția din Transilvanie și nu la cea din Ungaria și că Transilvania era un „Mare Principat", ce nu făcea parte din Ungaria, ci, împreună cu Ungaria, din Imperiul Habsburgic, ca o entitate politică deosebită. Nu cumva recenzentul se asociază nobilimii ungare de la 1848, care, împotriva voinței imensei majorități a populației Transilvaniei (români, sași, masele populare ungare și secuiești, unii conducători politici ma-

ghiari chiar), dorea uniunea forțată cu Uungaria, pentru a-și putea păstra privilegiile de castă și pozițiile dominante, invocînd argumentul, fără îndoială „convingător": „uniune sau moarte" *(unió vagy halál)* împotriva celor ce îndrăzneau să se opună? Nostalgia recenzentului pentru „uniunea" forțată a Transilvaniei, dorită de nobilime și de o parte a burgheziei maghiare și secuiești, se descoperă în sesizarea lipsei altor documente cu același conținut sau cu un conținut asemănător, ca de pildă presiunile acelorași nobili asupra Curții de la Viena de a convoca Dieta Transilvaniei, formată numai din reprezentanții nobilimii maghiare și a unui număr redus de reprezentanți ai burgheziei maghiare și ai burgheziei săsești, fără nici un reprezentant al românilor, care formau majoritatea absolută a populației (Ioan Lemény și doi, trei nobili erau membri ai dietei în calitate de episcop greco-catolic sau de nobili și nu ca reprezentanți ai românilor). Își descoperă recenzentul nostalgia pentru „uniune" fără ocoliș și atunci cînd este criticat colectivul de autori al volumului că a omis „declarațiile" lui Wesselényi *(„conducătorul recunoscut al liberalilor maghiari din Transilvania")*, cuprinse în scrisoarea din 23 martie 1848 adresată lui Kossuth, „atît de semnificativă pentru *istoria Ungariei—Ardealului din 48 ca tot unitar*" (sublinierile ne aparțin).

Recenzentul e supărat pe colectivul de autori al volumului I din Corpusul de documente privitoare la revoluția de la 1848 din Transilvania, nu numai pentru omisiuni, ci și pentru faptul că a publicat prea multă corespondență între Jósika Samu și Teleki József. Sînt în total 11 scrisori ale lui Jósika adresate lui Teleki și 9 ale acestuia din urmă adresate celui dintîi. Și nu sînt oricine acești domni, ci oficialitățile supreme ale acelei vremi, din Transilvania, unul la Viena și altul la Cluj, iar opinia lor cu privire la evenimentele revoluționare, dezvăluie planurile acestei oficialități față de revoluție. Dacă s-ar fi omis din corespondență, învinuirea ar fi fost formulată în sens invers, iar dacă s-au publicat învinuirea este formulată în sensul de mai sus. Nicicum recenzentul n-ar fi fost mulțumit! Motivul „supărării" recenzentului pentru numărul „prea mare" de scrisori schimbate de cei doi oficiali supremi, nu e greu de intuit. Acesta se corelează nemijlocit cu observația referitoare la scrisoarea lui Wesselényi adresată lui Kossuth, pe care autorul o judecă semnificativă „pentru istoria Ungariei-Transilvaniei ca tot unitar". Scrisorile cancelarului Jósika nu-i convin recenzentului, pentru că acesta critică revoluția din Ungaria și se declară împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, subliniind realitatea, anume că istoria Ungariei și Transilvaniei nu era deloc „un tot unitar". Între cele două opinii, ale contemporanului evenimentelor, care mai era pe deasupra și cancelarul Transilvaniei și a istoricului de azi, a cărui obiectivitate în interpretarea evenimentelor nu este scutită de suspiciuni, crezare se cuvine celui dintîi. Unul sau două exemple extrase din corespondența „incriminată", dezvăluie singure motivul supărării recenzentului. „De legszomorúbban mutatja magát ez Magyarországon. Ott tökéletes politikai

anarchia van". Ceea ce în limba română — dacă nu se supără recenzentul pentru îndrăzneala de a folosi și limba română! — se traduce astfel: „Situația se prezintă mult mai trist în Ungaria, unde domnește o totală anarhie politică". Și mai departe, din aceeași scrisoare a lui Jósika adresată lui Teleki în 26 martie: „Ne kecsegtesse magát még most is az unió kedvenc oppositionális eszméjével. Hát Magyarországnak nincs é 8 millionyi idegen ajakú népe?" — adică „Să nu se amăgească nimeni în momentul de față cu idealurile uniunii propagate de opoziție. Oare nu sînt în Ungaria 8 milioane de locuitori de altă limbă?" Și mai departe, din scrisoarea aceluiași cancelar Jósika, adresată la 8 aprilie guvernatorului Teleki: „Ennek (gyulések) fö-fel-adásául tüzetik ki az unió — de miképpen? Ugy a mint a mai *Hiradó* javalya, hogy Erdély megszünjön? Merészli-é ezt valaki józanan hinni, hogy a leg-nagyobb reactio nélkül meg-történhessen. Az ország lakossainak alig egy harmada nagy szóval kiáltja, hogy nemzetiségét ezzel akarja szilárditani — a más két harmada erre halgatni fog?... Hová jutunk ezzel? Hidd el nekem — el pusztul az ország, ha ezen az úton mennek... En... fel függesztem elhatározásomat az unió kérdése iránt, mert lehetetlen, hogy ilyen meg nem gondolt lépéseknek a leg-nagyobb ellenhatás ne légyen következése". Cu îngăduința recenzentului voi reproduce traducerea și acestui paragraf, pentru știința unui număr cît mai mare de cititori: „Acesteia (dietei) i se stabilește drept sarcină principală uniunea; dar în ce fel? Așa cum sfătuiește ziarul „Hiradó" de azi, ca Transilvania să dispară? Îndrăznește oare a crede cineva cu mintea limpede că aceasta se va putea înfăptui fără o maximă reacție? Abia o treime a populației strigă cu voce tare că dorește să-și consolideze astfel naționalitatea; celelalte două treimi vor tăcea oare la auzul acestora?... Unde se va ajunge astfel? Crede-mă că dacă se va merge pe drumul acesta, țara se va distruge... Eu îmi amîn hotărîrea în privința uniunii, pentru că e imposibil ca un pas atît de nechibzuit să nu determine cea mai puternică rezistență". Lucrurile se lămuresc pe deplin și tot astfel și supărarea recenzentului în legătură cu corespondența dintre Jósika și Teleki.

„Să mergem însă mai departe", îndeamnă recezentul pentru a constata că „nu se fac aproape deloc referiri la mișcări revoluționare din orașele maghiare și secuiești din Ardeal, sau cel puțin la atitudinea lor față de revoluție". Eu zic să ne oprim puțin și să restabilim adevărul!

Mai întîi, în Transilvania orașele nu se bucurau de statut diferențiat după naționalități, ci după importanța lor: orașe libere regești, orașe obișnuite, tîrguri, deoarece orașele nu erau locuite în exclusivitate de o singură naționalitate: maghiari, secui, sași; populația era amestecată, atît din punct de vedere etnic, cît și din punct de vedere social-economic, social-juridic; trăiau împreună în orașele Translivaniei maghiari și români, germani și români.

În al doilea rînd, observația recezentului este dezmințită și de realitatea verificabilă de orice om de bună credință: volumul de documente în discuție cuprinde vreo 15 documente, adică 19 referințe privitoare

la evenimentele din Cluj, 6 la cele din Tg. Mureș, 2 la cele din Dej, tot 2 la cele din Miercurea Ciuc și una referitoare la mișcările din Aiud. Mișcări ale tineretului intelectual, mișcări studențești și ale elevilor. La multe dintre acestea, mai ales la Tîrgu Mureș, participă cancelişti români și maghiari deopotrivă; mișcări revendicative: social-naționale, cum au fost cele din Cluj ale tineretului român; mișcări ce provoacă neliniștea oficialității, care face apel la concursul armatei și al „gărzilor cetățenești" pentru a le preîntîmpina sau a le înăbuși.

Analizînd observațiile cu privire la metodologia publicării documentelor, și lămurite observațiile critice de ordin metodologic, să le examinăm și pe cele referitoare la conținut. Este criticată afirmația cuprinsă în Cuvîntul introductiv al colecției, anume că marea majoritate a iobăgimii era formată din români, iar nobilimea aproape în exclusivitate era maghiară, că românii erau complet excluși de la puterea politică. Părerea recezentului „se deosebește mult" de aceasta. Cît de mult se deosebește, ne-o spune în continuare recenzentul însuși cînd afirmă textual: „Este o realitate că în cadrul iobăgimii din Transilvania proporția românilor este ceva mai mare decît al românilor raportat la numărul total al populației". Ceea ce înseamnă că părerea sa nu se deosebește chiar atît de mult. Realitaea, însă, se deosebește mult de părerile recenzentului și se apropie de a colectivului nostru. „Marea majoritate a iobagilor erau români", scrie V. Cheresteșiu (*Adunarea națională de la Blaj*, 1966, p. 49) pe care recenzentul nu-l contestă.

Afirmă, însă, recenzentul că pe la mijlocul sec. al XVIII-lea mai mult de jumătate din nobilimea Ardealului era română. Părerea specialiștilor nu concordă cîtuși de puțin cu a recenzentului, ci se potrivește întrutotul cu a colectivului de autori a vol. I din Documentele revoluției din 1848 din Transilvania. Autorul citat mai sus afirmă cu referire la aceasta: „Lupta dintre stăpînii feudali pe de o parte și iobagi și jeleri pe de altă parte, lua pe lîngă aspectul social și un aspect național, proprietarii de pămînt fiind aproape toți maghiari, iar iobagii în majoritate români" (*op. cit.*, p. 82). Un număr însemnat dintre români au reușit să pătrundă în rîndul nemeșimii rurale, nu a nobilimii propriuzise, impunîndu-se pentru exactitatea științifică sublinierea deosebirii social-juridice, social-economice și social-politice dintre nobili și nemeși, nobili mari și mijlocii. Cele patru nume de nobili români ajunși în funcții înalte, invocate de recenzent, sînt excepțiile care confirmă regula și nu proba demonstrativă a realității.

Dacă părerile autorizate nu ar fi suficiente pentru a demonstra lipsa de temei a observațiilor recezentului, cifrele se vor bucura, poate, de mai multă crezare și vor avea, probabil, mai mare putere de convingere: iobagii români formau 75—80% în raport de cei maghiari, secui și germani, care împreună ajungeau doar la 20—25%. Conscripția czirakiană din 1819—1820 constituie dovada pentru Marele Principat al Transilvaniei și conscripțiile Mariei Tereza și Iosif al II-lea pentru Banat și „Partium".

Dezvoltîndu-și „narațiunea", recenzentul depune o „lăcrămație" în favoarea moșierimii maghiare liberale, „forța principală a progresului în Transilvania în perioada reformei" și împotriva „mișcării contra revoluționare din toamna anului 1848" a țărănimii române. Deci nobilimea era revoluționară și țărănimea contrarevoluționară! Cu alte cuvinte, nobilimea liberală maghiară voia progresul, voia emanciparea socială a maselor populare, iar acestea, neînțelegîndu-și interesele, animate de spirit contrarevoluționar, și-au întors armele împotriva „binefăcătorilor" lor. Concepția nu e nouă; a mai fost cultivată și în perioada interbelică și mai înainte chiar, de o anumită istoriografie, care nu-și ascundea apartenența de clasă și ideologică la burghezo-moșierimea maghiară. Acum, concepția e reînoită, sub altă etichetă, „materialist-istorică".

Cel mai de seamă reprezentant al nobilimii liberale din Transilvania fiind socotit Wesselényi Miklós, să-i dăm cuvîntul acestuia, prin reproducerea ideilor sale din propriile scrisori cuprinse chiar în volumul recenzat. *Jibou, 27 martie 1848.* W. M. către contele Dégenfeld Pál. „Cît privește țărănimea, cred că mai ales din partea românilor, rutenilor și slovacilor ne putem aștepta la primejdie. Pe aceștia și îndeosebi pe cei români trebuie să-i influențăm pe cît e posibil prin intermediul preoților, care au asupra lor o influență nelimitată; ... să-i convingem că soarta lor va lua o întorsătură spre bine numai pe cale pașnică; tulburările vor întîrzia sau chiar vor periclita rezolvarea problemei (eliberarea lor din iobăgie). Înarmarea este justă... dar dacă deocamdată va fi înarmată numai nobilimea și burghezia". *Șimleul Silvaniei, 27 martie 1848.* W. M. către administratorul moșiilor sale, Kis Károly. „Eu am spus că pentru menținerea liniștii în rîndurile țăranilor consider necesar să se ia imediat două măsuri: 1. vicarul, protopopii și preoții români să fie trași la răspundere pentru orice răzvrătire printr-o adresă oficială serioasă, într-un ton hotărît; 2. o mică demonstrație, adică înarmarea moșierimii și burgheziei, a țărănimii însă nu".

Este adevărat că Wesselényi era de acord să se facă unele concesii țăranilor, să li se îmbunătățească situația. Dar atît. Țăranii nu se mai mulțumeau însă cu unele concesii acordate din „generozitatea" caracteristică nobilimii, ci doreau emanciparea din șerbie și împroprietărirea fără despăgubire, așa cum au hotărît-o la Marea adunare populară de la Blaj din 3/15 mai. Se dorea cu voința tare și nestrămutată deoarece viața de iobag devenise de nesuportat din cauza exploatării nobilimii „progresiste". „Dacă nu-și poate închipui cineva greutățile care le sufereau oarecînd iudeii de la faraonii din Egipt, să se uite la faraonii din Ardeal, cum nu se mai mulțumesc cu ziua de lucru, ci pretind lucrul „cu ruptul", la clăile de fîn, încît iobagul trebuie să facă ziuă din noapte și a munci cu toată casa sa, ca să poată împlini ceea ce îi impune domnul (de moșie), peste (orice) măsură". Sînt concluziile cuprinse în memorabilul discurs al lui Simion Bărnuțiu, rostit la 2/14 mai, la Blaj după ce înfățișează tabloul sumbru al vieții iobăgimii.

Pe de altă parte, înarmarea burgheziei și a nobilimii, preconizată de nobilimea liberală, „forța principală a progresului", după opinia recenzentului, însemna opresiunea nemiloasă împotriva țărănimii, uciderea acesteia în masă, așa cum s-a întîmplat în numeroase cazuri în vara și toamna anului 1848. Iar țărănimea care „a îndrăznit" să-și apere viața și să-și cucerească libertatea și demnitatea pe cale revoluționară, este vrednică de oprobiul „istoricilor progresiști", care trebuie să o blameze cu eticheta de contrarevoluționară și, deci, să o condamne în fața „istoriei imparțiale". Numărul celor ce au mai făcut-o spre necinstirea științei istorice, a mai sporit cu încă unul, cu Trocsányi Zsolt.

ȘTEFAN PASCU

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE

Academia Republicii Socialiste România. *Memoriile Secției de științe istorice. Seria IV, tomul II, 1977*, Editura Academiei, București, 1977, 171 p.; *tomul III, 1978*, Editura Academiei, București, 1980, 171 p.

Continuînd seriile mai vechi și tomul I al ultimei serii, a IV-a, apărut în 1978 pentru anii 1975—1976, ultimele două tomuri (pe anii 1977 și 1978) ale *Memoriilor Secției de științe istorice* ale Academiei Republicii Socialiste România publică textele comunicărilor științifice prezentate în ședințele publice ale Academiei, ale comunicărilor membrilor acestei secții a Academiei prezentate la manifestări științifice din țară și străinătate, sau cele la sesiuni aniversative sau comemorative (evenimente, personalități istorice).

Tomul II a inaugurat două rubrici: *Documentar* și *Medalion* (aceasta din urmă prezentînd viața și activitatea membrilor secției dispăruți în anii respectivi), iar cel de al III-lea tom rubrica *Contribuții la istoria Academiei Române*. Se constată, astfel, conturarea treptată a unui profil al publicației corespunzător cu activitatea științifică a Secției, pe care are menirea să o reflecte. Iar rubrica referitoare la istoricul instituției academice românești este menită să sprijine cercetările ce se întreprind pentru realizarea rîvnitei sinteze, în pregătire, *Istoria Academiei Republicii Socialiste România* și a *dicționarului* membrilor Academiei, a căror coordonare a fost încredințată Secției de științe istorice.

Dintre comunicările științifice din ședințele secției se impun cele prezentate de *Thomas Nägler* despre cercetările arheologice efectuate în Țara Făgărașului din perioada feudalismului timpuriu, *Alexandru Duțu*, privind formarea culturilor moderne sud-est-europene, acad. *Virgil Vătășianu* în legătură cu datarea celor două ctitorii de la Vodița, *Răzvan Theodorescu* asupra „monumentum princeps" și genezele statale medievale din Europa răsăriteană (pentru anul 1977) și cele ale acad. Ștefan Pascu și Dr. Dan Berindei despre revoluția de la 1848 la împlinirea a 130 de ani de la revoluție și acad. *Ștefan Pascu* și *Dr. Vasile Netea* despre viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian la 150 de ani de la naștere și 100 de ani de la moarte (în anul 1978).

În cea de a doua parte a *Memoriilor* sînt publicate comunicările prezentate la sesiunile științifice naționale dedicate Centenarului Independenței de stat a României (4—6 mai 1977) de acad. *Const. C. Giurescu*, *Vasile Maciu*, membru corespondent, și în străinătate (S.U.A., Belgia, Turcia), dedicate aceluiași eveniment, de către acad. *Ștefan Pascu*, *Vasile Maciu* și *Ștefan Ștefănescu*, membri corespondenți, precum și la cea de a 60-a aniversare de la formarea statului român unitar (28—29 noiembrie 1978) de către acad. *Ștefan Pascu*.

În partea a III-a a *Memoriilor* sînt publicate comunicările la sesiunea comemorativă Vasile Pârvan (1977) făcute de acad. *Const. C. Giurescu*, *Gheorghe Ștefan*, membru corespondent și prof. *Radu Vulpe*, iar pentru anul 1978 discursurile de recepție rostite la Academia Portugheză de Istorie și conferințele la unele universități portugheze ale acad. *Ștefan Pascu* și *Mihail Berza*, membru corespondent.

Documentarul publicat în *Memorii* se referă la Simeon Florea Marian și Academia Română (*Alexandru Dobre*, 1977) și călătoria ducelui de Ragusa prin Banat și Transilvania în 1834 (Petre Florea, 1978).

Rubrica intitulată *Contribuții la istoria Academiei Române*, inaugurată cu tomul pe anul 1978 al *Memoriilor*, inserează două materiale semnate de *Alexandru Dobre* privind premisele constituirii Societății Academice Române și la *Analele Societății Academice Române*, fascicula anului 1868.

La finele volumelor sînt publicate *medalioane* cu privire la membri Academiei dispăruți în anul 1977 (Andrei Oțetea, Const. C. Giurescu și Petre Constantinescu-Iași) și în 1978 (Mihail Berza).

Memoriile Secției de științe istorice ale Academiei rămîne, astfel, publicația științifică tradițională a forului nostru academic, oglinda fidelă a vastei sale activități în slujba științei istorice românești.

NICOLAE EDROIU

I. Stoica, *Alma mater librorum, București*, Editura didactică și pedagogică, 1979, 146 p. + [1]f.

Pornind de la constatarea potrivit căreia „Bibliotecile științifice — și în mod deosebit cele universitare — fac parte dintre instituțiile perene, sînt zone de interferențe multiple a căror participare la mișcarea ideilor este unul din indicatorii cei mai bogați și dezvoltării societății" (*Cuvînt de început*, p. 3), autorul urmărește în cadrul lucrării o serie de direcții în ceea ce privește fenomenul vast și profund, mai ales prin consecințe, al integrării bibliotecilor universitare în transferul de informații dintre cititorii de cele mai variate profesii și simpul informațional.

Efortul intelectual al lui I. Stoica se poate constata, pe linia celor precizate, încă din capitolul întîi al volumului, *Aspecte ale dezvoltării universității în lumea contemporană* (pp. 5—19). Problematica investigată aici are ca puncte de referință relația universitate — societate, noile concepții și metode în ceea ce privește structurile și conexiunile din viața universitară, raportul dintre școlile superioare și cercetare în contextul actual al exploziei informaționale și, în sfîrșit, viitorul universității. Potrivit concepției autorului „[...] universitaea va rămîne una din structurile școlare eficiente pentru că ea este fundamental interdisciplinară și deplin capabilă să conducă procesul de educație permanentă, determinant în viața lumii de mîine" (p. 17).

Locul și rolul bibliotecii în complexul universitar (pp. 20—41) este intitulat al doilea capitol al exegezei. Cu aplicație și sistem este investigată biblioteca, autorul interpretînd-o ca parte componentă și de neînlocuit a lumii universitare prezente și viitoare. Ni se atrage atenția asupra fenomenului integrării bibliotecii în mecanismul instructiv, pe care autorul îl consideră drept fundamentul istoric al raportului dintre bibliotecă și învățămîntul universitar (p. 27). În același timp sînt trecute în revistă cîteva elemente definitorii, care pun în evidență și mai convingător legăturile multiple ale bibliotecii ca parte constitutivă a ansamblului universitar. Continuîndu-și cercetările asupra aceluiași subiect, I. Stoica dezbate în cadrul capitolului *Bibloteca universitară, ca sistem* (pp. 42—54)): a) obiectivele și performanțele sistemului; b) condițiile de mediu și factorii restrictivi; c) resursele sistemului; d) componentele; e) factorul uman în sistem etc.

Contribuții la studiul structurilor biblioteconomice universitare este intitulat al patrulea capitol al lucrării lui I. Stoica (pp. 55—65). După aprecierea sa elementul hotărîtor îl îndeplinește, în cadrul acestei probleme, evoluția ansamblului universitar și a tehnicilor de comunicație. Autorul stabilește, în acest context, trei poziții principale ale raportului dintre bibliotecă și universitate; a) situația de izolare; b) poziția de înglobare; c) independența relativă a structurii biblioteconomice. Considerat ca un rezultat al evoluției istorice a bibliotecii, tipul de structură al bibliotecii este împărțit în două mari categorii: a) unitare; b) poliforme.

Cercetarea structurilor biblioteconomice universitare îi permite autorului să distingă trei modele de relații: a) modelul tradițional; b) modelul de coordonare centralizată; c) modelul de integrare complexă.

Avînd drept scop, să stabilească locul și rolul pe care-l îndeplinesc colecțiile într-o structură biblioteconomică universitară, I. Stoica cercetează separat principalele probleme, urmărind: a) determinările generale; b) valoarea informațională curentă și valoarea culturală; c) diversitatea în conținut și formă; d) continuitatea; e) aspecte organizatorice și cantitative. Tematica mai sus schițată poate fi întîlnită în cadrul capitolului *Colecțiile de documente — zonă generativă a sistemelor biblioteconomice universitare* (pp. 66—81).

Impactul informării documentare în biblioteconomia universitară (pp. 82—103), după cum și-a intitulat I. Stoica al șaselea capitol, îi oferă șansa să surprindă diferite trăsături definitorii ale funcției de informare a ansamblului biblioteconomic universitar. Pornind de la această menire fundamentală, I. Stoica analizează patru principii esențiale, care pun și mai bine în lumină importanța funcției de informare: a) principiul integrării; b) principiul mobilității; c) principiul sistematizării și continuității; d) principiul eficienței specifice. În același context, autorul cercetează problema coordonării zonale și naționale, după care expune cîteva considerații asupra: a) conceptului de coordonare bibliografică; b) condițiilor coordonării bibliografice; c) structurilor și formelor de coordonare bibliografică.

Ultimele două capitole ale lucrării dezbat chestiuni referitoare la *Rolul factorului uman în sistemele biblioteconomice universitare* (pp. 106—112) și *Imperative* (pp. 113—122) ale cercetării asupra tematicii abordate. Dacă în capitolul al șaptelea, pornind de la realitatea potrivit căreia într-o bibliotecă universitară factorul uman are un rol hotărîtor, I. Stoica reține trei tipuri de orientări: a) exclusiv specialiști; b) fără specialiști în biblioteconomie și informare documentară; c) o soluție mixtă, ultima parte a volumului îi oferă posibilitatea să-și expună punctele de vedere asupra condiției fundamentale pentru progresul contemporan în domeniul vast al biblioteconomiei și informării documentare, cu privire specială asupra bibliotecilor universitare. În același context, I. Stoica pune problema cu numeroase exemplificări în direcția dezvoltării cooperării în domeniul biblioteconomiei și informării documentare.

Pornind de la importanța problematicii abordate de I. Stoica, multe aspecte fiind deosebit de actuale pentru domeniul vast al biblioteconomiei universitare mondiale, avînd în vedere metodele de investigație folosite în dezbaterea unor chestiuni legate de rolul și funcțiile bibliotecilor universitare în cadrul dezvoltării învățămîntului superior și al exploziei info mațională fără precedent, considerăm că volumul *Alma mater librorum* se înscrie ca o contribuție substanțială în domeniul biblioteconomiei românești contemporane. Beneficiind de o bibliografie vastă și variată, dovedind o bună orientare asupra nivelului cercetărilor mondiale actuale al problemelor investigate, lucrarea lui I. Stoica va stîrni, nu ne îndoim, și interesul specialiștilor din afara granițelor României.

IACOB MÂRZA

Mișu Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1980, 247 p.

Drobeta se înscrie printre acele localități care au fost anexate Imperiului roman de către împăratul Traian încă în primul război dacic. Aici, va construi vestitul Apollodor din Damas primul pod de piatră peste Dunăre, realizare arhitectonică ce a stîrnit admirația antichității, continuată apoi de-a lungul vremurilor pînă în zilele noastre. O dată cu podul s-a construit și castrul unde staționau trupele menite să-l apere. În jurul acestuia se va dezvolta un oraș despre a cărui

prosperitate ne vorbește ridicarea lui la rangul de *municipium* încă de pe vremea lui Hadrian (probabil în anul 124) pentru a intra apoi în rîndul celor cu dreptul de *colonia*.

Ruinele Drobetei și podul lui Traian vor fi pomenite încă în *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin și chiar mai înainte de Ioannes Cuspinianus și Ștefan Brodarics. Cercetările au fost începute de Marsigli la 1689 iar primele săpături s-au efectuat în anii 1896 și 1899. Ele vor continua apoi pînă în zilele noastre. Despre toate acestea se vorbește în Partea I a lucrării lui M. Davidescu, recent publicată.

Descoperirile întîmplătoare și mai ales sondajele și săpăturile din ultima vreme, multe făcute de către autor, dovedesc că teritoriul pe care se va ridica Drobeta din epoca romană a fost locuit încă din epipaleolitic. Cartierul „Schela Cladovei", din partea de vest a orașului actual, va da numele unei culturi din această vreme. Locuirea va continua în epoca neolitică, în perioada de trecere spre epoca bronzului și în prima epocă a fierului. Un interes deosebit prezintă descoperirile din epoca geto-dacică, publicate acum pentru prima oară. O locuință dacică a fost descoperită chiar în spațiul castrului. În Ostrovul Șimian, cu ocazia săpăturilor lui M. Davidescu, din 1966, s-au descoperit șapte locuințe dacice. Așezarea de aici are două niveluri de locuire: unul ce se datează în sec. III — II. î.e.n. și al doilea în sec. II— I î.e.n

Deosebit de valoroase sînt rezultatele obținute prin săpăturile făcute de autor și în cartierul „Schela Cladovei". În bordeiele de aici s-au descoperit materiale dacice în asociații cu importuri regești, printre care a amforă rhodiană ștampilată ce poate fi datată între 220 și 180 î.e.n. asigurînd o bună încadrare cronologică.

În legătură cu subcapitolul 6 *(Descoperiri celtice)* trebuie spus că zăbala de fier descoperită în Ostrovul Șimian cu ocazia săpăturilor din 1966 (reprodusă și în fig. de la p. 51) nu este celtică, ci tracică. La ora actuală de pe teritoriul țării noastre se cunosc numeroase zăbale de acest tip[1]. Asupra lor, Ivan Venedikov a publicat un studiu detaliat încă în 1957[2]. Relativ la acest subcapitol aș mai adăuga o observație a autorului, deosebit de interesantă, cu privire la vasele care le imită pe cele celtice.

Pe Ostrovul Șimian a fost descoperit și un tezaur monetar ce conține imitații după cele ale lui Filip II, de tip Sirmium, și două drahme din Dyrrahachium. Tezaurul a fost ascuns în jurul anului 100 î.e.n. și este atribuit celților-scordisci. Autorul formulează ipoteza în conformitate cu care tezaurul ar fi ajuns la Drobeta împreună cu scordiscii înfrînți de romani după anul 88 î.e.n. Dacă această ipoteză pare foarte plauzibilă, în schimb cea de a doua, după care ar fi existat în regiunea Drobetei un centru tribal celtic sau o uniune de triburi bine închegată mai veche care să fi persistat în continuare după înfrîngerea lor de către romani, nu pare verosimilă. Se pune sub semnul întrebării chiar prezența efectivă a celților în întreaga Oltenie. Produsele celtice pot constitui importuri. Dovada acestui fapt o face chiar autorul prin săpăturile de la „Schela Cladovei". Se constată din ce în ce mai mult că în morminte ale autohtonilor daci se găsesc arme ori alte produse celtice. În cazul unor descoperiri întîmplătoare, fără a se cunoaște întregul complex, asemenea morminte au fost atribuie celților.

Este posibil ca după înfrîngerea scordiscilor de către romani unii să-și fi căutat refugiu în Ostrovul Șimian sau în alte zone ale Olteniei. La scurtă vreme ei vor fi asimilați în masa autohtonilor daci.

Următoarele patru părți ale cărții, cele mai substanțiale, sînt consacrate Drobetei din epoca romană. Sînt prezentate: construcția podului peste Dunăre; castrul de pămînt de la „Schela Cladovei"; castrul de piatră; portul; thermele; trupele staționate la Drobeta; alte fortificații din teritoriul Drobetei; limitele orașului; dezvoltarea urbanistică; viața economică: agricultura, creșterea vitelor, pes-

[1] Cea mai recent publicată a fost descoperită într-un mormînt de incinerație de la Blandiana (jud. Alba). H. Ciugudean, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 431—432, fig. 3 cu numeroase analogii.

[2] Vendikov, *Le mors thrace*, în *Bulletin de l'institut archéologique*, Sofia, XXI, 1957, p. 153—201.

cuitul, meşteşugurile, ceramica, podoabe, arme, comerţul, circulaţia monetară; populaţia: elementul autohton, coloniştii; divinităţile adorate la Drobeta; necropole; teritoriul rural. Îndelungata activitate a lui Mişu Davidescu, de peste două decenii, — aşa cum arată şi prof. D. Tudor în prefaţa scrisă cărţii — în calitate de director al Muzeului „Porţile de Fier" din Drobeta Turnu-Severin i-a permis urmărirea şi înregistrarea tuturor descoperirilor întîmplătoare, la care se adaugă săpăturile efectuate, singur ori în colaborare cu alţi cercetători. Toate acestea au avut drept consecinţă prezentarea unor noi şi importante date care le completează în mod fericit pe cele mai de mult cunoscute, oferindu-ne o situaţie la zi şi o tratare pertinentă, deşi succintă, a tuturor problemelor abordate, evidenţiind imporanţa deosebită a Drobetei în epoca romană.

Partea a VII-a este consacrată perioadei de după părăsirea Daciei de către romani pînă la începutul secolului al VII-lea cînd — aşa cum cu legitim temei arată autorul — „cercetările arheologice au scos la iveală alte documente ce ne atestă o civilizaţie nouă care îşi trage seva din secolele anterioare, dar în forme noi, proprii unui nou popor al nostru, al românilor". Şi în acest capitol, Mişu Davidescu aduce substanţiale contribuţii personale pe baza săpăturilor efectuate la Drobeta ori în alte castre, cum este cel de la Puţinei. Săpăturile autorului, făcute aici în 1968, au dovedit că peste castrul din sec. II — III e.n., în secolul al IV-lea a fost construit un nou castru de piatră şi cărămidă. Tot acum, în vremea lui Constantin cel Mare, se va ridica marele val de pămînt, cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac" ce se credea că porneşte de la Hinova şi ţine pînă la Pietroasele în judeţul Buzău. Cercetările lui M. Davidescu au arătat însă că marele val de pămînt se prelungeşte de la Hinova pe un număr însemnat de kilometri, spre nord-vest, spre Drobeta de unde pornea de fapt.

Nu vom aminti acum toate cercetările făcute de M. Davidescu la Hinova, Tismana — Batoţi, Izvorul Frumos, Ostrovul Banului ori în alte puncte, ci ne vom mulţumi doar a evidenţia că toate acestea au dovedit reintegrarea teritoriului de la nordul Dunării, pînă la „Brazda lui Novac", la Imperiu în secolul al IV-lea şi că aici a pulsat o intensă viaţă romană pe toate coordonatele ei. Drobeta în sec. IV — VI e.n. şi-a păstrat caracterul de puternic centru urban şi mai ales de important centru comercial.

Reluînd în anii 1959—1962 săpăturile la Drobeta, M. Davidescu a putut dovedi că după distrugerea din secolul al V-lea viaţa a continuat atît în castru cît şi în oraşul antic ori a teritoriului său pe parcursul al VI-lea, pînă la sfîrşitul lui şi începutul veacului următor.

Lucrarea lui Mişu Davidescu constituie o monografie completă asupra Drobetei antice scrisă cu multă competenţă, cu numeroase contribuţii originale deosebit de preţioase. Ea este utilă şi binevenită nu numai pentru specialişti, ci şi pentru toţi cei interesaţi de segmentul vechi al istoriei noastre, ori, în mod special, de istoria Drobetei Turnu-Severin.

În încheiere subscriem cu toată convingerea la concluzia profesorului Dumitru Tudor după care cartea lui Mişu Davidescu constituie o contribuţie de seamă la dezvoltarea istoriografiei româneşti.

ION HORAŢIU CRIŞAN

„Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit", Bonn, 1980 *(Note critice pe marginea unui articol)*

A apărut recent (1980) la Bonn (R. F. Germania) sub îngrijirea cunoscutei edituri a lui Rudolf Habelt, volumul intitulat *„Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit"*. Volumul reprezintă o culegere de lucrări referitoare la răspîndirea şi evoluţia limbilor vorbite în diferitele provincii ale Imperiului Roman. Ea (culegerea) este rezultatul unui colocviu internaţional pe această temă, care a avut

loc între 8—10 aprilie 1974 la Bonn. Scopul acestui colocviu (așa cum se afirmă în introducere) a fost acela de a se preciza ce se știe astăzi în legătură cu limbile vorbite în Imperiul Roman în perioada cuprinsă între 30 î.e.n și 395 e.n., care sînt documentele literare și epigrafice care le atestă. Publicat cu sprijinul dat de Rheinisches Landesmuseum Bonn, volumul a apărut ca suplement (Beiheft) al revistei de istorie Bonner Jahrbücher, reprezentînd numărul 40 al acestei serii anexe. Günther Neumann și Jürgen Untermann sînt cei care au alcătuit și organizat volumul pe care încercăm să-l prezentăm. Ei sperau ca lucrarea de față să fie folositoare în două moduri: odată ca primă publicație care prezintă raportul lingvistic din Imperiul Roman; în al doilea rînd pentru că stabilește stadiul cercetărilor din acest domeniu.

Nu am intenția să discut întreaga lucrare, nici în general, nici pentru anumite provincii. Consider intențiile autorilor bine venite, iar rezultatele pot fi socotite un început promițător în acest domeniu al cercetărilor. Sumarul culegerii pe care-l prezentăm mai jos va lămuri credem pe oricine de măsura în care scopul propus a fost atins J. Untermann, *Hispania* (p. 1—18); K. H. Schmidt, *Gallien und Britannien* (p. 19—44); J. Untermann, *Alpen—Donau—Adria* (p. 45—64); C de Simone, *Italien* (p. 65—82); I. Kajanto, *Minderheiten und ihre Sprachen in der Hauptstadt Rom* (p. 83—102); R. Katičić, *Die Balcanprovinzen* (p. 103—120); L. Zgusta, *Die Rolle des Griechischen im römischen Kaiserreich* (p. 121—146); G. Neumann, *Kleinasien* (p. 167—186); B. Gerov, *Die lateinisch-griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel* (p. 147—166); R. Schmidt, *Die Ostgrenze von Armenien über Mesopotamien, Syrien bis Arabien* (p. 187—214); H. B. Rosen, *Die Sprachsituation im römischen Pälästina* (p. 215—240); E. Lüdeckens, *Aegypten* (p. 241—266); O. Rössler, *Lybien von der Cyrenaica bis zur Mauretania Tingitana* (p. 267—284); W. Rollig, *Das Punische im Römischen Reich* (p. 285—300); H. Solin, *Juden und Syrer im römischen Reich* (p. 301—330); A. Tovar, *Das Vugarlatein in der Provinzen* (p. 331—342); E. Pulgram, *Nachwort* (p. 343—348); Verzeichnisse (p. 349—365).

Aș menționa doar cîteva păreri și semne de întrebare atît în legătură cu cuprinsul cît și privitor la metoda de lucru, păreri care nu modifică cu nimic afirmațiile de mai sus: a. este păcat că studierea limbilor nu s-a făcut mai detailat pe provincii etnice, situație în care s-ar fi evitat analiza lingvistică pentru un spațiu geografic prea mare uneori, locuit de populații diferite (Alpen—Donau—Adria; die Balcanprovinzen; Lybien von der Cyrenaica biz zur Mauretania Tingitana); b. o deficiență aproape constantă mi se părea aceea că în chip unanim studiile au abordat problema limbilor autochtone numai pînă la cucerirea romană; nu s-a căutat precizarea modificărilor la contactul cu limba latină, transformările suferite în urma acestui contact și mai ales aspectul specific regional pe care l-a primit latina ca urmare a acestui contact; c. s-a operat prea puțin cu situația lingvistică reală din Imperiu; ar fi fost recomandat ca situația limbilor secundare să fie făcute în raport cu limba de bază — latina —; d. concluziile în legătură cu latina vulgară sînt foarte sărace, prea sărace (cf. p. 331—342) și reflectă prea puțin atît problemele legate de modificările suferite de latină în diferitele zone etnice (problema de lexic, sintaxă, vocalism, consonantism, morfologie) cît și cele privind raportul dintre substrat, adstrat și latină. e. din punct de vedere metodic este de subliniat efortul organizatorilor (G. Neumann și J. Untermann) de a fi încercat (și parțial reușit) să organizeze analiza lingvistică pe o schemă unitară. Din păcate nu toate lucrările pe zone etnice au respectat această schemă și mai ales (așa cum am mai subliniat mai sus) ea nu a fost dusă pînă la sfîrșitul epocii romane. f. ceea ce însă mi se pare deosebit de curios este faptul că la o întîlnire a lingviștilor romaniști a scăpat cu totul citarea uneia dintre cele mai recente și mai valoroase lucrări privind lingvistica romanică: Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1972 (pe care am studiat-o în varianta românească *Originile limbilor romanice*, București 1977) care analizează foarte bine atît probleme substratului preroman pentru toate provinciile Imperiului (mai ales cele din Europa) cît și procesul de întrepătrundere al latinei cu limbile preromane. Această lucrare mi se pare completă chiar dacă,

să zicem, nu pătrunde în toate detaliile lingvistice zonale într-un capitol special. Oricum însă aflăm foarte clar de raportul dintre latină și limbile preromane ca urmare a analizei lui în limbile actuale basce, germane, greacă, slavă, berberă, etc. Poate că nu este prea exagerat să citez aici o lucrare de mari proporții și de mare importanță privind modificările și metamorfoza limbii latine în zona dunăreană a Imperiului Roman: H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978. Lucrarea nu e citată în bibliografia culegerii de care ne ocupăm. Ea însă se impune atît prin cantitatea de material faptic analizat (toate inscripțiile din provinciile Pannonia Inferior, Superior, Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia) pentru perioada cuprinsă între secolele I—IV, e.n., cît și prin constatările sale. Ea este singura care permite o justă evaluare a modificărilor limbii latine, a raportului dintre latină și substrat pentru această zonă a Imperiului Roman. Tot în această grupă aș include și lucrarea lui I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969 care se referă la o zonă „balcanică" destul de întinsă. O astfel de poziție a autorilor și organizatorilor (poate mai degrabă o lipsă) l-a determinat pe J. Untermann (p. 62) să afirme că lucrarea lui J. Jung *(Römer und Romanen in der Donauländern*, Insbruck, 1877) este „noch immer unentbehrliche Grundlagenuntersuchung". g. tot la semnele de întrebare aș menționa modul (foarte puțin reușit) în care a fost întocmită harta Imperiului Roman anexată la sfîrșitul culegerii. Ea nu precizează: — perioada exactă pentru care este prezentat Imperiul Roman; — nu sînt menționate toate provinciile contemporane cu subîmpărțirile lor (Britannia, Mauretania, Pannonia, Dacia etc.); — traseul graniței Imperiului poate suferi îndreptări serioase în unele din sectoarele sale (Britannia, Orient, Dacia etc.).

Intenția mea însă a fost, așa cum reiese din subtitlul recenziei, aceea de a prezenta modul, metoda și procedeele științifice cu care R. Katičić analizează originea limbi române și deci problema originii poporului român. Rezultatele „operei" sale sînt surprinzătoare nu atît prin concluzii (deloc noi dacă ne gîndim la R. Roesler și epigonii lui mai vechi sau contemporani nouă) cît mai ales prin modalitatea prin care ajunge la ele.

Articolul la care ne referim este intitulat *Die Balkanprovinzen* (p. 103—120). El se împarte în mai multe subpărți, parțial adecvate cu schema generală de prezentare: 1. *Geographie und Geschichte.* 1. Raumliche Gliederung; 2. Der historische Rahmen; 2. *Die vorrömischen Sprachgebiete:* 1. Makedoniei und Epirus; 2. Das illyrische Königreich; 3. Thrakien; 4. Dakien. 3. *Der Ursprung des Albanischen und des Rumänischen.* 1. Das Albanische; 2. Das Rumänische. O anexă bibliografică divizată pe părțile lucrării încheie articolul (p. 117—120). Părțile care ne interesează din mai sus-amintitul articol sînt deci: 1.2; 2.4; 3.2.

Prima parte încadrată în *Der historische Rahmen* (p. 107—108) ne prezintă situația astfel: a. Dacii, Geții și Bastarnii (!) alcătuiau triburile (thracice) de la nord de Dunăre; b. sub Boirebista au ajuns la mare putere; c. după anul 16 e.n. au recunoscut suveranitatea romană respectînd granițele Imperiului; d. mai tîrziu, liniștindu-se aceste triburi, a început din partea romanilor „o colonizare prietenească a malului stîng al Dunării" (friedliche Kolonisation auf dem Linken Donauufer); e. sub Domitianus cînd ajunge rege Decebalul s-a creat o situație dificilă pe care a trebuit să o rezolve Traianus; f. după ce Traianus a purtat cele două războaie victorioase, Dacia a fost transformată într-o provincie sub un guvernator de rang pretorian (!); g. noua provincie a suferit tot timpul atacuri grave și pînă la urmă nu a putut fi apărată și păstrată așa că Aurelian a cedat-o barbarilor transferînd toată populația la sud de fluviu.

Expunerea este uimitor de naivă și simplistă. Pentru susținerea acestor afirmații R. K. nu citează decît articolul *Dacia* din *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, IV/2, 1901, col. 1948—1976 (Brandis). Dealtfel citatul este complet greșit; el scrie RE, VIII, 1901, col. 1948—1977 (incluzînd și articolul *dacicus* scris de alt autor). Este de mirare cum de a putut neglija lucrări serioase, apărute cu mult înaintea studiilor sale personale (!!) citate mult. Ne referim aici numai la: I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacilor*, București, 1969; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. Glodariu, *Relațiile comerciale*

ale Daciei cu lumea romană și elenistică, Cluj-Napoca, 1974; C. Preda, *Monetele geto-dacilor*, București, 1973, care sînt lucrări de largă circulație, cu întinse rezumate în limbi străine sau chiar cu variante traduse integral (cf. I. Glodariu, în *British Archaeological Reports*, 1976). Lectura acestor lucrări i-ar fi dat lui R. Katičić o imagine mai bună asupra spațiului locuit de daci, caracteristicele culturii lor materiale și spirituale, diferențierile față de thracii din sud, date despre limba lor, imagine strict necesară aprecierii pe care trebuie să o facă pentru a prezenta starea lor la contactul cu latina.

Sub partea a doua *Dakien* 2.4. (p. 113—114) continuă în aceeași manieră. Izvoarele sînt tratate superficial, bibliografia aşişderea. Pe baza acestor „informații" concluziile sale curg astfel: „Dacia a fost cucerită după grele războaie. Populația războinică a fost aprig decimată (!), mulți au fost uciși; alții s-au refugiat în afara granițelor pentru a nu trebui să sufere stăpînirea străină"!!!; „Dacii ca entitate etnică nu au jucat nici un rol în cadrul provinciei". După astfel de constatări urmează altele complet contrarii: „Dacia a fost scurt timp în stăpînirea romanilor, însă a fost puternic romanizată". Cum?, cine s-a romanizat? sînt probleme care rămîn neelucidate.

Nici aici R. Katičić nu se bazează pe o bibliografie mai bine alcătuită. Nu. Pentru această parte citează un articol vechi al lui I. I. Russu (*AISC*, 4, 1941—1944, p. 73—147) și lucrări de B. Gerov, F. Papazoglu, A. Mócsy (nici unul dintre aceștia ne avînd lucrări care se referă la provincia Dacia. I-a scăpat pînă și cunoscuta (și de referință) lucrare a lui G. Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966 (vezi recenzia acestei cărți la I. I. Russu, în *Cercetări de lingvistică*, 13.2, 1968, p. 347—). Nu mai vorbesc de *Limba thracodacilor*, București, 1959 (I. I. Russu), varianta în germană (*Die Sprache der Thraco-Daker*, București, 1969 — citată numai pentru Thracia), sau articolele lui I. I. Russu referitoare la onomastica Daciei (*AISC*, 5, 1944—1948, p. 282—296; *Acta MN*, 4, 1967, p. 85—105; *Dacoromania*, 1, 1973, p. 189—196, etc.).

Sub partea a treia: 3.2 *Das Rumänische* (p. 116—117) atinge culmea contradicțiilor. R. Katičić nu se obosește să menționeze tezele diferite privitoare la originea limbii române (să citeze măcar cele mai importante dintre lucrări). După ce la un moment dat i se pare că limba română ar putea proveni din latina vulgară (p. 116), afirmă contrarul: pentru că Dacia a fost foarte scurt timp ocupată și administrată de romani, cedată și apoi golită de populație este mai greu de crezut că limba română s-a format la nord de Dunăre. Numai la sud de fluviu, spune R. Katičić, a durat mai mult stăpînirea romană, numai acolo a fost posibilă înstăpînirea limbii latine. De aici (din sud) a fost dusă apoi de păstori mai întîi în zonele montane și apoi în cîmpie. Așa își explică R. K. legăturile comune româno-albaneze în anul 1980!!! Nici nu mai amintesc aici modul inedit aproape în care R. Katičić prezintă harta provinciilor dacice, mod care atestă o sursă de inspirație necunoscută încă în literatura de specialitate.

Informațiile mai sus citate nu pot proveni din bibliografia menționată, care cuprinde lucrări ale unor autori care au prezentat cu totul altfel problema originii și formării limbii române. Informația lui R. K. este și aici deficitară. Lucrările de bază referitoare la originea limbii (C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, ca să nu citez ediția mai recentă) nu sînt cunoscute de autorul nostru. Nici măcar amintita carte a lui H. Mihăescu (ediția mai veche — București, 1960 — *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman* nu e citată. R. Katičić nu cunoaște aspectele latinei vulgare din Dacia, mutațiile (de lexic, vocalism) suferite de ea, onomastica, toponimie și hidronimia.

Aș vrea să cred că toate aceste lipsuri și erori se datorează ignoranței sale în ce privește partea „dacică" a lucrării căci altfel nu se poate explica modul contradictoriu în care se exprimă. Confuzia ce domnește în afirmațiile sale, greșelile de informare, lipsa documentației de bază îl situează mai degrabă în tabăra amatorilor (de care nu ducem dealtfel lipsă nici acasă la noi). Cred că R. Katičić a lucrat în grabă și a scris lucrarea la cererea organizatorilor mai mult din ab-

senţa unui specialist român, decît din dorinţa sa de a aborda această temă. Această posibilitate nu-l scuteşte însă de observaţiile pe care le-am făcut. Observaţia aceasta din urmă ar putea fi un semnal pentru instituţiile a căror menire este propaganda istorică în străinătate şi controlul prezenţei specialiştilor români la manifestări ştiinţifice de peste hotare, unde lipsa lor poate duce la astfel de situaţii neplăcute pentru istoriografia românească.

NICOLAE GUDEA

Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea. *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1967—1976.* Iaşi, „Junimea", 1980, 288 p.

Volumul semnat de Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu şi Stela Cheptea trebuie considerat fără rezerve unul dintre produsele de vîrf ale cercetărilor arheologice medievale moldovene. Lucrat cu metodă şi acurateţe este în acelaşi timp dezlegat de greutăţile şi ambalajele prea ades solicitate cărţilor de istorie de către edituri, din prea căutate dorinţe de comercializare. Ne aflăm deci în faţa unui elaborat ştiinţific superior, cu adresă circumscrisă sferei specialiştilor.

Ceea ce primează în toată consistenţa lucrării este informaţia. Fie că se referă la complexele de locuire, la ocupaţiile locuitorilor, circulaţia monetară sau elementele de cultură şi artă medievală, informaţia este masiv acumulată. Redată în maniera cea mai pozitivistă ea construieşte de fapt complexitatea unei civilizaţii lipsite de spectaculos dar valoroasă prin dimensiunile ei largi, cu mult mai largi decît limitele oraşului medieval Baia. Informaţia scrisă, neevitată, pune în mai bună lumină pe cea arheologică. Nimic nu este lăsat de-o parte, nu există rezerve asupra unor categorii de piese, nici altele în faţa unor cantităţi apreciabile de materiale prea comune, de tipul ceramicii spre pildă. Impresia de lucrare de referinţă sau lucrare-culegere de izvoare arheologice se accentuează cînd ajungem în faţa ilustraţiei (aproape 40% din paginaţie). Aici nu regretăm decît lipsa unor planuri de mai mare suprafaţă, indicînd poziţia topografică a oraşului şi a săpăturilor, şi lipsa unor încercări de reconstituire.

Capitolul concluziilor, datorită unor cauze lesne de arătat, se prezintă modest. Este, metodologic, foarte greu şi poate chiar prematur să analizezi evoluţia unui oraş pe parcursul a patru secole în lumina a mai puţin de zece locuinţe. De altfel cu uşurinţă se remarcă disproporţia dintre perioada secolelor XIV—XV şi XVI—XVII. Datele şi informaţiile culese stau încă departe de a argumenta pe deplin urbanismul Băii. Le lipseşte în primul rînd amploarea şi continuitatea ei, dar şi monumentalitatea şi concentrarea edificiilor de cult — pe nedrept ocolite — sau laice (depozite, clădiri administrative etc.).

În ultimii ani arheologia medievală a Moldovei atrage tot mai stăruitor atenţia asupra sa. Asistăm la o dezvoltare calitativă şi cantitativă care aspiră să cucerească primul loc între compartimentele de cercetare istorică, similare, de la nivelul provinciilor româneşti. Opinia noastră se argumentează printr-o întreagă literatură, produsă atît la nivelul centrului ştiinţific ieşan dar, în bună parte, şi prin activitatea unor muzee relativ tinere, din perimetrul geografic al Moldovei. Succesul are motivaţii complexe. O realitate istorică obiectivă a făcut ca Moldova să nu poarte în pămîntul ei decît extrem de puţine din spectaculozitatea şi atracţia culturii materiale clasice romane. Nu trebuie uitat nici rolul formativ şi orientativ al timpuriului şantier arheologic şcoală de la Suceava, căruia îşi datorează maturizarea primele generaţii de arheologi medievişti, cu adevărat valoroşi, din prezent. Desigur, tradiţia nu este în măsură să eludeze justa înţelegere a rolului arheologiei medievale, strategia pregătirii cadrelor tinere sau cea a priorităţilor de abordare a obiectivelor istorice.

Calităţile pe care le recunoaştem arheologiei medievale moldovene poartă în sine un pericol potenţial asupra căruia ne îndeamnă la reflexie şi monografia arheologică a oraşului Baia. Pericolul rezidă dintr-o tot mai accentuată izolare a acestei arheologii, rezultată tocmai din dezvoltarea sa de excepţie, comparativ cu cele din Transilvania, Ţara Românească sau Dobrogea. Într-o astfel de situaţie şi autorii lucrării noastre îşi găsesc mai uşor analogii în afara teritoriului românesc. Un singular exemplu, cel al ceramicii de import de secol XVII, care ne trimite numai la atelierele Imperiului otoman ni se pare suficient de evocat. Perspectiva arheologică prea limitată tinde să destrame tot ceea ce o istoriografie tradiţională a scris cu deplin temei despre rolul oraşelor din preajma Carpaţilor, fie din Transilvania, fie din celelalte două mari provincii româneşti, în realizarea pieţei unitare româneşti. Iată de ce se impune o relansare a cercetărilor şi mai ales a restituirilor arheologice din Transilvania şi Ţara Românească.

ADRIAN ANDREI RUSU

Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 728 p. + XXXVIII tab. + 1 h.

Ţărănimea a fost marea autoare anonimă a celei mai importante părţi a culturii materiale a timpurilor medievale. Intrarea ei în lumină s-a făcut însă întîmplător. Niciodată istoriografia medievală nu s-a interesat deliberat de această clasă dintr-o foarte limitată înţelegere asupra semnificaţiilor conceptului de fapt istoric. Din această perspectivă ţărănimea epocii medievale nu putea să conteze ca şi personaj istoric decît în rarisime cazuri. Un singur mare eveniment, politic ca exteriorizare, dar social-economic prin esenţă, aduce pe ţăran şi în paginile cronicilor ori în acelea ale analelor medievale: răscoala. Cu prilejul acela ţărănimea dobîndea brusc formidabile energii în acţiune, independenţă, culoare. În viziunea cronicărească erau calităţi esenţiale pentru intrarea în istorie. Rămîne un personaj colectiv dar imaginea ei se conturează puternic, înspăimîntă, naşte ură. Subiectivismul acestei interpretări vine din pana patronilor culturii scrise a vremurilor. Să ne gîndim, de pildă, cum ar arăta tabloul răscoalei lui Horea fără aportul tradiţiei populare orale ori a descrierilor opozanţilor intelectuali ai regimului, viitori ideologi ai revoluţiei burgheze. Toate răscoalele de dincolo de limita cronologică inferioară a secolului al XVIII-lea nu se reconstituie decît din informaţiile furnizate de către clasa împotriva căreia erau îndreptate.

Mai limitată geografic, răscoala ţărănească de la 1437—1438 este mai bine cunoscută. Se bucură chiar de tratări monografice, una românească (Ştefan Pascu) şi alta, mai recentă, maghiară (Ludovic Demény). Cea de-a doua mare răscoală transilvană, desfăşurată în anul 1514, îşi aşteaptă încă sinteza pentru istoriografia românească. Rămîne, la o privire critică, singura răscoală fără o monografie, căci şi cele de după ea, a secuilor din 1595—1596 (lucrare colectivă din 1976) şi a lui Horea, din 1784 (David Prodan), au deja propriile lor sinteze. Despre răscoala din 1514 s-a scris la noi destul de puţin. Cîteva studii apărute mai ales înainte de anul 1967 au pus în evidenţă cîteva aspecte strict localizate. De atunci se mai poate menţiona un singur studiu, bine documentat, apărut în anul 1976, cu acelaşi caracter. Cauzalitatea o descifrăm cu deosebire în carenţele de informaţie.

Una dintre marile probleme ale cercetării istoriei evului mediu a constituit-o şi o constituie încă, aceea a izvoarelor. Puţine istoriografii naţionale ar putea să se mîndrească cu o restituire completă şi critică a tuturor izvoarelor lor posibile. Chiar dacă vom restrînge sfera de cuprindere a termenului numai la categoria izvoarelor scrise, cu siguranţă nici atunci nu vom descoperi cercetări desăvîrşite.

Ne putem gîndi apoi că odată realizată restituirea izvoarelor interne, cei ce vor dori să scrie o sinteză exhaustivă mai au de aşteptat informaţia provenită din cercetări externe, neterminate. Vicisitudinile timpurilor au diseminat — citeodată cu totul surprinzător — arhive sau documente singulare. Înţelegem astfel cu uşurinţă semnificaţia unei munci de reunire a surselor documentare privitoare la un eveniment strict delimitat cronologic ca acela al răscoalei din 1514. Este de fapt o uriaşă investiţie de energie intelectuală, cu o utilitate incontestabilă dar cu rezultate nespectaculare, uneori anonime.

Într-un astfel de context trebuie plasată culegerea budapestană de documente privitoare la răscoala din 1514.

Mica fereastră deschisă de prefaţa cărţii, către intimitatea laboratorului de creaţie a corpusului, ne dovedeşte, cu cîteva date semnificative, mai multe din observaţiile noastre preliminare. Începută din 1969, dar pornind de la bazele mai vechi stabilite de Fekete Nagy Antal, colecţia a reunit piese publicate în 72 de volume cărţi şi 19 titluri periodice, precum şi altele inedite păstrate într-un număr de 43 de arhive şi biblioteci. Locul de conservare îl constituie ţări ca Ungaria, Cehoslovacia, Germania, Spania, Italia, Iugoslavia, Polonia şi România. Din România au fost inserate acte provenind din instituţii din Alba Iulia, Braşov, Bucureşti, Cluj-Napoca, Oradea şi Sibiu. Dispersa ea locurilor de păstrare a impus editorilor o finalizare de fapt incompletă, asupra căruia lucru ne avertizează chiar ei.

Realizatorii mai trec în revistă, foarte succint, încercările anterioare de publicare a documentelor tematice. Ne sînt explicate normele generale de publicare care se conformează acelora care s-au stabilizat în istoriografia maghiară începînd din 1920 şi de asemenea cu unele normative general europene, cu deosebire germane şi franceze, fixate la sfîrşitul perioadei interbelice. Aceste principii de publicare se aseamănă într-o oarecare măsură cu acelea cu care cititorul român s-a familiarizat prin consultarea colecţiei *Documenta Romaniae Historica*. Sistemul de adnotări, stabilit într-o listă ce apare în continuarea părţii introductive a volumului, deşi foarte judicios, nu este în măsură să releve întreaga complexitate a situaţiilor oferite de documente pe parcursul lecturii. Alt principiu a prevăzut redarea variantelor unui document prin două soluţii principale. Cînd diferenţele au fost prea mari, textele au fost tipărite paralel acolo unde difereau şi unitar unde erau identice. Soluţia este prezentă şi în situaţia documentelor privitoare la realităţi identice, dar adresate, potrivit cutumei feudale, mai multor destinatari (locuri de adeverire şi beneficiari persoane particulare sau colective). Totuşi, în unele cazuri, distanţa dintre textele paralele este atît de mare încît ar fi fost poate mai util să fie considerate concepte separate, aşa cum le-au considerat şi emitenţii. Editorii au însemnat marginal succesiunea rîndurilor documentelor în pagina tipărită, pentru a realiza mai uşor, infrapaginal, trimiterile la variantele nepublicate ori la formele corecte, intercalate, suprascrise, completate de către ei. Sistemul ni s-a părut artificial şi greoi. Din lectura directă a documentelor nu se pot deduce erorile ori variantele de lectură, aşa încît apar perfecte. Cercetătorul trebuie să parcurgă nefiresc mai întîi trimiterile la variantele aflate în subsolul paginii ca apoi să caute rîndul şi cuvîntul în cauză.

Fiecare document este precedat de o descriere, semnalare a locului de păstrare, ediţii precedente, regeste sau comentarii şi observaţii. Semnificaţia rubricii comentariilor este greu de delimitat căci editorii nu ne desluşesc dacă a fost suficient ca documentul în cauză să fi fost rezumat cu un prilej anterior, în cuprinsul unui articol sau studiu, ori analizat în detaliu. Aici este cel mai uşor de reproşat scăpări din bibliografia românească a problemei. Din aceiaşi sursă sînt nemotivat eliminate unele publicări recente (spre exemplu documentele despre contribuţia Braşovului la înăbuşirea răscoalei, publicate în 1976 în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca", de către Costin Feneşan).

Conştienţi că se adresează unui cititor specialist, editorii au făcut risipă de erudiţie lingvistică, utilizînd în exclusivitate limba latină. De la prefaţă şi abrevieri, la regeste şi cuprins, totul apare scris în această limbă. Ne întrebăm totuşi dacă această manieră nu face totuşi un deserviciu unor categorii mai largi de interesaţi. Ni se pare că soluţia păstrării limbii naţionale ori a unui bilingvism li-

mitat eventual la lista regestelor i-ar fi dat un plus de accesibilitate. Oricum accesibilitatea totală a colecției este împiedicată de existența unor documente scrise în limbi de circulație foarte restrînsă (ceha) sau relativ restrînsă (italiana). În aceste cazuri extensiunea regestelor rămîne tot cea obișnuită.

Foarte util și bine pus la punct este compartimentul auxiliar al volumului. Ocupă aproape a treia parte a sa și conține indici cronologici, de nume și locuri, lista rezumatelor, vocabulare de termeni cehi, germani, maghiari, italieni și latini, apoi fotocopii de documente, blazoane, peceți și, în sfîrșit, o hartă cu teritoriul de desfășurare a răscoalei.

Fără să intrăm într-o analiză de detaliu asupra conținutului documentelor, vom releva doar cîteva aspecte, parte necunoscute ori cu interpretări diferite.

În lumina documentelor, rolul cardinalului Toma Bakócz ne apare ca unul obișnuit al unui prelat însărcinat cu o misiune de cruciadă. Ideile reformelor sociale nu le vehiculează ci dimpotrivă le condamnă. Acestea aparțin clerului inferior, mai cu seamă cel franciscan. Chiar cardinalul, într-un act rămas inedit, din 15 mai 1514 (nr. 30), constata „zîzania" clericilor și frămîntările care au urmat direct, ca o consecință a lor. Deja prin același document, cardinalul oprea recrutările pentru cruciadă. Pe primul loc între teritoriile cuprinse de tulburări figura Transilvania.

Atitudinea regală față de evenimente îndreptățește atitudinea nobiliară. Inițial regele s-a arătat conciliant, gata pentru a recunoaște abuzurile nobiliare (nr. 33). Actul era de natură să alimenteze mitul popular al „bunului rege". La numai cîteva zile după această tentativă nobilimea regatului apela deja la ajutor străin înainte chiar de a fi semnată chemarea la oaste a nobilimii din interior.

Asupra evenimentelor care au urmat lunii mai reconstituirea documentară este mai dificilă. Informațiile provin în mare parte din lunile următoare evenimentelor din iunie-iulie 1514. Victoriile răsculaților apar cu totul întîmplător. Nobilimea a fost impresionată de prinderea și executarea episcopului de Cenad. Pînă în preajma deznodămîntului timișorean, Doja a stăpînit un teritoriu important incluzînd 14 cetăți. La adăpostul teritoriului „țărănesc" s-au petrecut unele episoade locale. Mai puțin cunoscute sînt cele din Zarand (nr. 257 și 308). Pentru restul teritoriilor Transilvaniei informațiile sînt conservate foarte lacunar, cel mult cîte două-patru pentru fiecare comitat. O situație privilegiată o au teritoriile de contact cu administrația săsească unde documentele sînt ceva mai generoase.

Conducerea răscoalei apare destul de rar. Personajul principal a fost cel pe care actele l-au numit, în timpul evenimentelor și chiar și după, Gheorghe Secuiul. Un singur document, dat în anexă, și datat în 1507 (nr. 426), vorbește de un Gheorghe Doja Secuiul din Ghindari, scaunul Mureș. Identificarea personajului cu cel care a fost conducătorul răscoalei nu este revelatoare prin acest document. Ea este posibilă prin alte surse, necuprinse în colecție, datînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, respectiv analele săsești pictate pe pereții Bisericii Negre din Brașov. Numai acolo formularea este fără echivoc: *Georgio Doscha Ciculo duce*. Fără să fie inedite, informațiile semnalate meritau poate și ele un loc în colecția budapestană. Regăsim în schimb singurul act original dat în numele lui Doja, unor orașe și nobili din comitatele Pesta și Solnocul Exterior. El se autointitula „oștean harnic, principe al binecuvîntaților oameni cruciați și căpitan suprem al regelui Ungariei". Tot ceea ce i s-a pus pe seamă, discursuri, proclamații, provine numai din informație cărturărească.

Nu avem surprize în legătură cu elementele conducătoare ale răscoalei. Nu apar nume noi, nici acțiuni noi la care să fi participat. O mai mare consistență dobîndește în schimb aportul călugărilor franciscani, cei mai apropiați de mase prin sărăcia lor canonică, propagatori ai unei morale creștine primitive de natură să ideologizeze acțiunea țărănească.

Dacă inițial noțiunea de cruciați este frecventă, foarte repede ea este eclipsată de acelea de țărani sau săraci. Toate confruntările mai violente se petrec, simptomatic, în preajma marilor domenii nobiliare. Categoria slujbașilor nobiliari a justificat o parte din succesele spectaculare, locale, ale răscoalei. Mulțumită lor s-au deschis porțile cetăților de la Ciala, Lipova sau Valcău ori ale unor și mai nu-

meroase curți nobiliare. Foarte interesantă și în același timp insuficient de atent privită de către istoriografia noastră, a fost participarea micilor nobili români din comitatele Maramureș și Ugocea. De la început se poate constata că a fost vorba despre un număr impresionant. Ei au ținut mai mult ca alții la caracterul lor de cruciați. Ca urmare a înfrîngerii răscoalei moșiile lor vor fi confiscate. Unul dintre beneficiarii cei noi a fost însuși Ștefan Werböczi, autorul Tripartitum-ului. Socotelile definitive s-au încheiat abia în 1519. Prezența la răscoală a acestei categorii sociale face notă discordantă între micii nobili români ai Transilvaniei. A fost un semn al unor diferențe de condiții care au premers marele eveniment.

Orașele, privilegiate și bine ținute în frîu de către patriciat, nu au sprijinit răscoala. Cazul Clujului nu a fost decît acela al unui oraș silit să-și deschidă porțile. Iertarea sa, foarte rapidă, din 14 mai 1515, demonstrează că oficialitatea a înțeles bine situația.

Impresionant este grupajul documentar pe tema reacțiunii nobiliare și a înfrîngerii răscoalei. Pot fi pas cu pas urmărite mișcările voievodului și a vicevoievozilor săi, dispozițiile, apelurile. Agitația, violența limbajului cînd este vorba despre răsculați, amploarea măsurilor preventive, toate la un loc, dau culoarea evenimentului de la 1514, adîncimea confruntărilor sociale. Recitind actele dietei desfășurate între 18 octombrie și 19 noiembrie 1514, nu putem să nu observăm perpetuarea în istoriografia românească a unui — e drept destul de mic — număr de clișee false cu privire la urmările imediate ale răscoalei. Principalul obiect al actului final îl constituie reparațiile. Deși aspre, reglementările privitoare la țărani nu șterg cu totul libera strămutare, lasă țăranului posibilitatea de a purta arme etc.

Corpusul răscoalei din 1514 este cu siguranță o prețioasă realizare din domeniul istoriografiei evului mediu. Imaginea directă, relativ obiectivă, rezultată din caracterul majorității actelor inserate, are și beneficiul globalității. Aporturi informative ulteroare, obținute prin descoperiri neașteptate, nu vor aduce decît detalii suplimentare. Ceea ce ni se pare foarte important este că revenirea la document, în cazul răscoalei din 1514 sau în alte cazuri, este de natură să nuanțeze sau chiar să modifice interpretări deja formulate, preluate succesiv pînă la redarea lor deformată în lucrări cu largă audiență.

Volumul ni se pare a fi și o atenționare de proporții asupra unor valori documentare privitoare la Transilvania, aflate în străinătate și mai cu seamă în Ungaria. Fără ele istoriografia noastră va rămîne încă mult timp tributară unui scris istoric depășit și dezinformat de natură să nu marcheze vizibile progrese. Abordarea lor nu este posibilă fără instrumentarul metodologic pe care pozitivismul l-a folosit limitat și pentru un timp mult prea scurt. Pledăm deci pentru un neopozitivism în istoriografia evului mediu transilvan.

ADRIAN ANDREI RUSU

Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1520—1593)*, București, Ed. Albatros, 1980, 234 p.

În literatura de specialitate se simțea de multă vreme lipsa unei cercetări ample privind perioada politică anterioară actului de importanță majoră realizat de Mihai Viteazul la 1600: *unirea celor trei țări române*.

Cartea lui Ștefan Andreescu, fructificînd cercetările și sugestiile mai vechi, precum și noile contribuții, răspunde necesității cunoașterii evoluției societății românești în perioada 1526—1593. Autorul a ales aceste două date de importanță deosebită pentru zona central sud-est europeană (bătălia de la Mohács și urcarea pe tron a lui Mihai Viteazul), pentru a creiona și sublinia evoluția reporturilor politice dintre cele trei țări române, antecedentele, înfăptuirea și semnificația unirii lui Mihai Viteazul în contextul european al timpului.

În capitolul I *Elemente introductive* (p. 5—49) sînt prezentate principalele opinii ale istoriografiei tradiționale sau moderne, privind unirea înfăptuită de Mihai Viteazul (A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu, Fl. Constantiniu, Ștefan Ștefănescu). Dialogînd cu tezele acestor istorici, pe baza unei informații bogate (studii, colecții de documente, mărturii ale unor călători străini), Șt. Andreescu, ajunge la concluzia că: „Mihai Viteazul este în fața istoriei un autentic «descălecător» de «țară», el a pus temelia primului stat centralizat românesc... de tip medieval", (p. 21).

Situația politică europeană din veacul al XVI-lea, a fost una din principalele cauze care a determinat evoluția raporturilor politice în și între cele trei țări române. Din aceste motive, autorul face o succintă incursiune în evoluția relațiilor politico-diplomatice din centrul și sud-estul continentului, după cucerirea la 1521 a Belgradului („cheia Europei") și înfrîngerea la 29 august 1526, de către turci, a oștilor maghiare la Mohács. În noua situație politică, cînd spațiul istoric românesc este disputat de marile puteri (Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Regatul Poloniei), solidaritatea și dialogul politic, dintre țările române se accentuează. Evoluția acestor raporturi politice, premizele etapei istorice anterioare lui Mihai Viteazul, constituie de fapt problematica capitolelor următoare: *Sub semnul unui ideal comun* (p. 49—122), *Legăturile politice dintre Țara Românească și Moldova în răstimpul 1545—1593* (p. 123—185), *Raporturile politice ale Transilvaniei cu celelalte două țări românești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (186—236).

Plecînd de la *Orientările generale și convergențele locale* statornicite după 1521, cînd sînt sesizabile inițiativele de formare a unui front comun antiotoman, Șt. Andreescu se oprește asupra *Concepției lui Petru Rareș despre unitatea țărilor române*. Personalitate de marcă a veacului, Petru Rareș se integrează efortului general de stăvilire a expansiunii otomane în Europa. Programul său politic, de care în 1536, ia cunoștință și Ferdinand de Habsburg, viza unitatea de acțiune a țărilor române, prin formarea unui front comun antiotoman în fruntea căruia — așa cum va urmări mai tîrziu Mihai Viteazul — trebuia să fie domnul moldovean. Din aceste motive Ștefan Andreescu, conchide următoarele: „Resursele (militare — n.n.) pe care se angaja Rareș să le pună în joc de partea Europei creștine nu erau doar ale Moldovei, ci *proveneau din tustrele țării românești*, iar ținta de atins era aceeași pentru care Mihai Viteazul a înfăptuit unirea din 1599—1600: eliberarea de păgîni a împărăției bizantine. Avem o dovadă clară a continuității gîndirii politice din lumea românească a veacului al XVI-lea" (p. 77). Aserțiunea lui Șt. Andreescu este în continuare argumentată de o serie de fapte concrete ale lui Petru Rareș, care dovedesc intenția domnului moldovean de a cuprinde în orbita politicii sale și a celorlalte două țări românești prin formarea unei confederații în spațiul carpato-danubian „putîndu-se vorbi de o prefigurare a gîndului și faptei de mai tîrziu a lui Mihai Viteazul" (p. 105). În această ordine de idei academicianul David Prodan, apreciind politica lui Petru Rareș afirmă că: „Nu mică va fi fost ispita pentru Petru Rareș... (de unire a celor trei țări române — n. n.) care stăpînea feude întinse în Transilvania și a cucerit-o birurilor în repetate rînduri".[1]

Un moment important în cronica relațiilor politice românești interțări, îl constituie perioada cînd scena politică a Transilvaniei este dominată de nobilul român din Făgăraș, Ștefan Mailat. Personalitate de seamă a timpului Ștefan Mailat în scurtul răgaz cît s-a aflat — alături de Emeric Balassa — în fruntea Transilvaniei, încearcă să dobîndească individualitatea și autonomia politică a principatului vis à vis de muribundul regat al Ungariei.

Cu deosebit interes este cercetată de autor perioada domniilor lui Alexandru Lăpușneanu și Mircea Ciobanul, cînd „între Țara Românească și Moldova a existat o alianță dinastică prin femei, fiicele lui Petru Rareș, Chiajna și Ruxandra, fiind doamnele celor două țări românești". (p. 191). Șirul expunerii se oprește în con-

[1] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Ed. Științifică, 1967, p. 85.

tinuare asupra perioadei lui Despot Vodă[2] asupra legăturilor dinastice statornicite în vremea lui Alexandru Mircea şi Petru Şchiopul. Considerăm însă că legăturile dinastice, numirea sau mutarea de către Poartă a unui domn român dintr-o ţară în alta, nu a fost un aspect determinat, privind coeziunea politică a spaţiului românesc, atîta timp cît fiecare ţară îşi păstra individualitatea teritorial-politică, iar legăturile rămîneau în esenţă aceleaşi de domeniul economicului, socialului şi culturalului, desigur cu o preponderenţă a politicului.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea este marcată de o accentuare a legăturilor politice şi culturale între cele trei ţări române. Este sesizabilă acum o aşa numită *emigrare politică* a unor boieri din Ţara Românească şi Moldova spre Transilvania. Se adîncesc legăturile culturale, aceasta şi datorită începutului şi biruinţei scrisului în limba română[3], a circulaţiei primelor scrieri româneşti de o parte şi de alta a Carpaţilor. Revoluţia realizată în planul culturii de apariţia scrisului în limba română, dezvoltarea tipografiilor, circulaţia cărţii tipărite în întreg spaţiul carpato-danubian, conferă unitate culturii româneşti şi crează premisele necesare unor demersuri politice care vor focaliza în acţiunea lui Mihai Viteazul la 1599—1600.

Privită în ansamblu, lucrarea semnată de Ştefan Andreescu reprezintă pentru istoriografia evului mediu, un moment de referinţă. În această ordine de idei se degajă un efort susţinut pentru elaborarea discursului ştiinţific, învederînd totodată o laborioasă muncă de documentare. Referinţele şi analogiile pe care autorul le face, rigoarea analizei, duc la elucidarea efectivă a perioadei cuprinsă între anii 1526—1593. Examinînd cu atenţie legăturile politice care se statornicesc în această perioadă, se poate înţelege arhitectura politică realizată vremelnic de Mihai Viteazul la cumpăna secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea[4].

Din aceste motive considerăm că lucrarea răspunde unor necesităţi istorice şi istoriografice, iar autorul ei se situează pe coordonatele unei noi şcoli istorice de investigare şi tratare a fenomenelor politice dintr-o perspectivă globală şi unitară a teritoriului românesc.

IOAN LUMPERDEAN

Silviu Anuichi, *Relaţiile bisericeşti româno-sîrbe în secolele XVII—XVIII*, Bucureşti, 1980, 192 p.

Lucrarea lui Silviu Anuichi acoperă un gol resimţit şi acuzat de istoriografia noastră în ultimii ani, punînd în valoare interferenţele istorice româno-sîrbe de-a lungul a două secole, special privite din perspectiva relaţiilor bisericeşti, care, însă, prin complexitatea problematicii înfăţişate, acoperă o arie largă a relaţiilor istorice. Aserţiunea noastră se explică, parţial, pentru ortodocşii români şi sîrbi cuprinşi în cadrele Imperiului habsburgic, prin faptul că biserica a fost singurul cadru organizat, permis acestora de existenţă, ceea ce a conferit instituţiei şi o serie de atribute de ordin politic, iar spre sfîrşitul intervalului şi de ordin naţional.

Cercetarea acoperă o durată de timp necunoscută în mare parte, sau cunoscută fragmentar din lucrările lui N. Iorga, S. Dragomir, G. Turdeanu sau S. Obedenaru, excelînd cel puţin pentru cititorul român, printr-o documentare de excepţie din bibliografia sîrbă a problemei, la care adaugă un bogat material inedit depistat din arhivele sîrbeşti.

---

[2] De curînd istoriografia noastră se bucură de o monografie Despot Vodă, datorită lui Ana Berciu — Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova Despot Vodă*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1980, 149 p.

[3] P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1965.

[4] O excelentă analiză a unirii din 1599—1600, precum şi a perspectivelor care le-a deschis şi trasat la D. Prodan, *op. cit.* p. 85—96.

Din toate punctele de vedere cercetarea este actuală, răspunde unei necesități, oferind un prilej de meditație istoricilor asupra destinelor comune ale celor două popoare, care din evul mediu s-au regăsit alături în lupta împotriva celor care le amenințau existența de stat sau etnică și apoi națională.

Introducerea, cu valoare de motivație a subiectului, reprezintă o pledoarie pentru o atare cercetare, trasînd momentele marcante ale perioadei anterioare, secolele XIV—XVI, care au favorizat și explicat, în același timp, complexitatea relațiilor din secolele XVII—XVIII.

Cap. I. *Informații despre legăturile bisericii române cu patriarhia sîrbă de Peci*, reprezentînd de fapt legăturile cu lumea Balcanilor, în condițiile extinderii unei jurisdicții a patriarhiei asupra unui vast teritoriu din Balcani, pornește de la cîteva premise istorice importante, care au determinat caracterul acestor legături: am menționat deja aria largă pe care își execută jurisdicția; în al doilea rînd reține atenția statutul internațional al țărilor române, care și-au păstrat individualitatea istorică, existenței slavonei, ca limbă comună de cult, cancelarie și de cultură ș.a. Legăturile s-au manifestat sub multiple forme — de rudenie, schimburi de cărți, manuscrise, ierarhi, călugări, danii ale voievozilor români, misiuni politice comune — înfățișînd o diversitate de probleme, pe fondul tumultuosului veac XVII și al complicatelor raporturi politice care îl caracterizează.

Cap. II. *Înființarea Mitropoliei de Karlovița. Primele legături ale românilor cu Mitropolia de Karlovița*, este consacrat eforturilor organizatorice din timpul primilor patru mitropoliți, încercărilor de a-și extinde jurisdicția asupra românilor din Transilvania, pentru contrabalansarea ofensivei unirii. Legăturile voievozilor români din principate cu biserica sîrbă continuă și în această perioadă, pînă la instaurarea epocii fanariote, marcînd un moment de maximă afirmare în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, cel care patronează o amplă operă de ajutor cultural și bisericesc pentru lumea Balcanilor. Autorul trece în revistă daniile voievodului pentru mănăstirile sîrbești.

Cap. III. *Legăturile bisericii române cu biserica sîrbă în timpul ocupației Olteniei de către Austria (1718—1739)*, analizează un capitol al relațiilor bisericești româno-sîrbe, din perioada stăpînirii austriece asupra Olteniei, cînd ierarhia bisericească locală a încercat să salveze autonomismul bisericii oltene sau să-și consolideze relațiile bisericești, culturale, artistice sau politice cu ortodoxia din Imperiul habsburgic, în primul rînd cu biserica sîrbă, după ce și-a pierdut legăturile cu mitropolia din București. Interesant este faptul că aceste raporturi excelente, existente în cele două decenii de stăpînire austriacă în Oltenia, vor fi prelungite de-a lungul întregului secol XVIII, într-o fructuoasă colaborae culturală la care se vor angaja episcopiile bănățene, alături de cea olteană.

Cap. IV. *Sprijinul acordat de clerul bisericii sîrbe românilor ortodocși din Transilvania în prima jumătate a sec. XVIII*, se oprește cu predilecție la părțile vestice ale țării, supuse prozelitismului unit, de unde se adresau ierarhiei sîrbe o serie de cereri care solicitau ajutor, denunțau complicitatea autorităților în opera de extindere a unirii. Din această perioadă datează contacte stabile, frecvente, la nivel de delegații cu românii ortodocși din Brașov, care își caută alianțe în fața extinderii unirii, a perspectivei asemănătoare care amenință și Oltenia. Ca urmare a schimburilor de delegații, comunitatea românească din Brașov devine un intermediar al raporturilor din Karlovița, Rîmnic și uneori chiar București. Un moment al acestor raporturi îl reprezenta și peregrinarea călugărului Visarion Sarai, a cărui activitate antiunionistă a creat o stare de agitație, apropiată de o răzvrătire, cu caracter religios, de natură să provoace și confuzii cu caracter social sau politic.

Cap. V, consacrat activității Mitropolitului Pavel Nenadovici, în legătură și cu cercurile românești din Partium sau Transilvania, în tentativa de extindere a „privilegiilor illire" și asupra populației românești ortodoxe din aceste teritorii, de extindere a jurisdicției mitropoliei asupra acestei populații. Demersurile apar din amîndouă sensurile, respectiv din partea mitropoliei, prin memorii spre autorități și din partea comunităților, prin cereri scrise adresate ierarhiei sîrbe. Lucrarea menționează în acest sens legăturile cu Bihorul, Brașovul, Făgărașul, Sibiul.

În acest capitol sînt puse în valoare o serie de memorii ale românilor transilvăneni către mitropolit, în care cereau cuprinderea în „privilegiile illire", acțiune în care s-au remarcat eforturile de angajare a unui număr cît mai mare de comunități, de catagrafiere a situațiilor concrete existente, care s-au integrat în textul memoriilor metropolitane trimise la Viena, cum au fost cele din 27 iunie 1755, 1759, 1760. Reacția de mari proporții pe care o ilustrează comunitățile românești, cu o tentă anticatolică, dar indiscutabil cu o apreciabilă doză de încărcătură națională, mărturisesc o gravă criză de conștiință pe care o parcurg românii într-una din etapele regăsirii lor ca naționalitate. În același context se încadrează mișcarea călugărului Sofronie din Cioara, care a reactivat, pînă la agitație și răzvrătire, comunitățile românești din Transilvania, constituind o replică populară la un program structurat după direcțiile contrareformei, echivalînd cu tentativă de regăsire a unei identități naționale, a unei individualități, pornind de la confesional. Partea finală a capitolului scoate în evidență, după surse sîrbești, raporturile ortodoxiei din imperiu cu Rusia, în demersul de a-și consolida legăturile, de a se fortifica în confruntarea cu ofensiva Contrareformei.

Cap. VI, *Comunitatea ierarhică de la Sremski Karlovci*, este consacrată ierarhiei ortodoxe din Transilvania, încercărilor românești de a beneficia de privilegiile illirice, opoziției cercurilor ortodoxe față de amestecul puterii centrale în treburile interne ale ortodoxiei din imperiu. Epoca marchează și trecerea românilor transilvăneni în circuitul spiritual al Karloviț-ului, dar nu numai în chestiunile dogmatice. Interesant este și demersul din 1788 al consistoriului din Sibiu pentru aducerea unui episcop în Transilvania, care să fie „întemeiat rumân în limba patriei noastre".

Cap. VII, *Instituții de învățămînt pentru pregătirea clerului ortodox sîrb și român din Imperiul habsburgic*, trece în revistă eforturile de organizare, realizările practice, activitate tipografică, schimburile culturale, activitatea pedagogică, traducerile ș.a.

Ultimul capitol, *Soborul de la Timișoara din anul 1790. Începutul unei noi epoci în raporturile bisericești româno-sîrbe*, pune în evidență paralelismele și interferențele mișcărilor naționale ale celor două popoare, modelul pe care îl oferă congresul din 1790 Supplex-ului ardelean, consultările și sugestiile schimbate între Sibiu și Karloviț în această chestiune. Este un capitol interesant pentru perspectiva nouă pe care o aduce în chestiunea mișcărilor naționale din monarhia habsburgică, a începuturilor ideii naționale în centrul și sud-estul Europei.

Însoțită de o substanțială bibliografie, sîrbă și română, lucrarea lui S. Anuichi face o cuvenită reparație într-un domeniu deficitar, inexplicabil și nejustificat, avînd în vedere relațiile de prietenie și colaborare din trecut și prezent între cele două popoare.

Cartea este o reușită în ansamblu, punînd în circulație un material bogat, interesant, stabilind practic o schemă pentru abordarea relațiilor generale româno-sîrbe. Este și o garanție pentru cercetarea viitoare consacrată secolului al XIX-lea.

N. BOCȘAN

Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701—1847*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, 352 p. + 15 il.

Inițiativa celor doi istorici, Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt, de a realiza un *repertoriu* al actelor oficiale care s-au tipărit între 1701 și 1847 pentru uzul românilor din Transilvania, a fost primită deosebit de favorabil de către istoriografia noastră, de către cercetătorii din domenii învecinate care se interesează de acest gen de tipărituri în limba română. Repertoriul publicat la Editura științifică și enciclopedică, ale cărei străduințe de a dota cercetarea științifică cu

asemenea instrumente de lucru sînt recunoscute şi unanim apreciate, se constituie într-un preţios elaborat, menit să ofere o informaţie deosebit de bogată în jurul unei problematici specifice „marelui secol" al XVIII-lea.

Precizăm încă de la început faptul că ne găsim în faţa unui repertoriu aproape complet, răspunzînd exigenţelor ridicate ale investigaţiei ştiinţifice contemporane; faţă de „catalogul descriptiv" al lui Andrei Veress, din 1926, apreciat ca cel mai bogat pînă acum, şi care prezenta 101 acte tipărite, repertoriul Răduţiu—Gyémánt cuprinde 622 poziţii. La acestea se adaugă bogăţia elementelor descriptive de la fiecare poziţie (data cronologică şi topografică, numărul oficial de înregistrare pentru expediere în vederea imprimării, locurile de imprimare, de păstrare a unor exemplare, ediţii, lucrările care dau regeste şi fac menţiuni asupra acestor imprimate).

Repertoriul asupra căruia referim este dotat cu o *Introducere* cuprinzătoare, care oferă informaţii şi statistici edificatoare cu privire la domeniile tratate în actele oficiale imprimate, repartizarea lor pe perioade de timp, după locul de imprimare etc. Pentru manipularea informaţiei conţinută de lucrare sînt de cea mai mare utilitate lista locurilor de păstrare a actelor, lista lor cronologică şi după centre tipografice şi tipografii, indicii de nume şi materii.

Repertoriul realizat de Aurel Răduţiu şi Ladislau Gyémánt se prezintă, în consecinţă, drept un instrument de lucru extrem de necesar şi bine elaborat sub raport metodologic. Utilitatea acestui repertoriu rezultă, fireşte, din importanţa actelor pe care cei doi istorici le repertorizează. Aceste imprimate denotă străduinţele oficialităţii guberniale şi imperiale de a contacta masa românilor transilvăneni, în care scop se adresează direct în limba acestora. Limba română devine, astfel, instrument al oficialităţii, dincolo de reacţia stărilor privilegiate din Principatul Transilvaniei, regimul austriac fiind nevoit să recunoască realităţile româneşti din această ţară.

Problematica ce constituie obiect al textului acestor imprimate şi intensitatea imprimării de acte oficiale pentru uzul românilor transilvăneni în deceniul iozefin aruncă lumină asupra dimensiunii acţiunii reformiste din vremea despotismului luminat. Pentru deceniile premergătoare revoluţiei de la 1848 textele acestor imprimate sînt lămuritoare asupra problematicii social-economice şi politice ce frămîntă societatea transilvăneană în răstimpul hotărîtor pentru marele moment revoluţionar paşoptist.

Aceste tipărituri oficiale sînt deopotrivă documente de limbă, ele aparţin bibliografiei româneşti vechi, repertoriul de faţă întregind-o în mod hotărîtor la capitolul consacrat acestui gen de tipărituri.

Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română între anii 1701—1847 publicat acum se constituie într-un instrument de lucru foarte solicitat de istorici şi istoria tiparului, de lingvişti şi alţi specialişti, instrument prin care cercetătorului i se facilitează contactul cu texte de limbă românească veche, ce vizează multe aspecte ale realităţilor româneşti din Transilvania secolului al XVIII-lea şi primei jumătăţi a secolului al XIX-lea.

NICOLAE EDROIU

Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale wortschatz des rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, 1979, 221 p.

O direcţie de cercetare fertilă, care ia o amploare deosebită în istoriografia actuală, este cea consacrată reflectării fenomenelor sociale în limbă. Realizate prin colaborarea metodologiei istorice şi filologice, aflate în interferenţa preocupărilor celor două ştiinţe, aceste cercetări aduc o contribuţie importantă la surprinderea şi înţelegerea mecanismului de formare şi difuzare a ideologiei politice, a constituirii opiniei publice ca fenomen de mare însemnătate pentru evoluţia mo-

dernă a societății. În același timp, examinarea limbajului social-politic în strînsă legătură cu contextul social și istoric care l-a generat și pe care-l reflectă oferă indicii deosebit de prețioase despre evoluția structurilor sociale și mentale ale epocii cercetate.

Încadrîndu-se pe linia acestor preocupări ilustrate de o bogată literatură în Franța, Germania etc., prezenta lucrare a profesorului Klaus Bochmann de la Universitatea din Leipzig abordează problema lexicului social-politic românesc în perioada 1821—1850, deci în perioada premergătoare și în timpul revoluției de la 1848. Mergînd în continuarea unor preocupări stăruitoare de peste un deceniu, materializate într-o serie de contribuții anterioare, autorul își propune o primă încercare de sinteză a rezultatelor dobîndite în ce privește modul de constituire, conținutul și gradul de evoluție a limbajului social-politic românesc din perioada amintită.

După o scurtă privire asupra antecedentelor concretizate în limbajul social-politic medieval românesc al secolelor XIV—XVIII, în opera lui D. Cantemir, singulară în epocă din punctul de vedere al limbajului modern utilizat, dar deschizătoare de orizonturi pentru generațiile următoare, ca și în contribuția Școlii ardelene relevată în cîteva din trăsăturile sale esențiale, autorul alege ca epocă a cercetării sale perioada 1821—1850 pe care o consideră decisivă din punctul de vedere al cristalizării terminologiei social-politice românești moderne. Metodologic această apreciere este demonstrată pe parcursul lucrării prin îmbinarea permanentă a criteriului istoric cu cel filologic. Dacă din punct de vedere istoric procesul de modernizare se reflectă în evoluția conceptelor prin prisma conținutului lor, în raportul strîns dintre evenimentele și procesele istorice pe de o parte și limbajul corespunzător lor pe de altă parte, în schimb filologic vorbind criteriul modernității este cîștigul de teren tot mai consistent al neologismelor latino-romanice față de lexicul tradițional social-politic.

Îmbinarea permanentă a acestor două criterii, examinarea concomitentă a conținutului și formei conceptelor și noțiunilor uzitate în epocă se efectuează pe un material bogat cuprinzînd literatura politică a vremii, documente oficiale, memorii, corespondență, presa vremii. Așa cum precizează autorul, în această primă încercare de sinteză sfera izvoarelor a fost limitată la cele tipărite, iar în privința presei la antologiile publicate din materialul acesteia. Deși nu lipsesc referințele la Transilvania, totuși materialul folosit reflectă cu deosebire realitățile din Principate, ceea ce se explică atît prin problemele obiective de documentare ale autorului, cît și prin opinia sa privind rolul preponderent al Moldovei și Țării Românești după 1820 în cristalizarea conceptuală a terminologiei social-politice românești.

În examinarea epocii cuprinse între 1821 și 1850 Klaus Bochmann distinge mai multe perioade în cadrul cărora se cercetează cu o metodologie unitară și consecventă limbajul politico-administrativ, limbajul social-economic, conceptele politice și reflectarea unor evenimente mari în sfera limbajului. Prima perioadă cuprinsă între 1821—1829, inaugurată de revoluția lui Tudor și încheiată prin apariția presei în Principate, este o epocă de tranziție în care proclamațiile mișcării din 1821, bogata literatură politică de după 1822, literatura iluministă ilustrată de un Barbu Paris Mumuleanu, Dinicu Golescu, Ionică Tăutu, Eufrosin Poteca sau Simeon Marcovici încearcă exprimarea ideilor noi prin concepte tradiționale cărora li se conferă sensuri noi, prin perifraze sau construcții ad-hoc și printr-un număr relativ redus încă de neologisme. Examinarea limbajului social-politic confirmă deci și pune pe baze mai solide ceea ce cercetarea istorică tradițională a constatat și afirmat în privința caracterizării acestei perioade.

Apariția presei periodice în 1829 la Iași și București marchează un moment decisiv din punctul de vedere al modernizării limbajului și al difuzării conceptelor noi în vederea constituirii unei opinii publice largi. În pofida greutăților începutului și a dificultăților cenzurii, în perioada 1830—1839 procesul de înnoire a limbajului social-politic face progrese însemnate. Însuși lexicul politico-administrativ, care constituie sectorul, poate, cel mai conservator, cunoaște în epoca Regulamentului Organic o infuzie masivă de elemente noi care se impun alături de

menținerea încă a unui fond tradițional considerabil. Progresele sînt și mai evidente în conceptualizarea gîndirii sociale, politice și mai ales a problemei naționale, a cărei impunere ca problemă cheie a epocii își găsește deplina confirmare și în evoluția limbajului folosit.

În sfîrșit, în anii '40 constituirea terminologiei social-politice românești moderne se încheie, realizîndu-se și pe acest tărîm concordanța între evoluția părților noastre și cea general-europeană. Așa cum demonstrează analiza pertinentă a autorului, în deceniul premergător revoluției și în timpul acesteia se precizează conținutul unor noțiuni cheie legate de structura socială, raporturile între clase, partidele politice, revoluția cu obiectivele și metodele sale de acțiune. Se cristalizează acum pe deplin conceptul de națiune, raportul între națiune și stat, între națiune și limbă. Modernizarea conținutului conceptelor își găsește exprimarea adecvată în adoptarea masivă a neologismelor cu deosebire franceze, ceea ce contribuie la integrarea mai rapidă în fluxul general al ideilor europene. Revoluția de la 1848, prin momentul de mare efervescență politică pe care-l marchează, prin întronarea pentru o scurtă perioadă a schimbului liber de idei, prin punerea în mișcare a unor mase largi, contribuie decisiv la impunerea definitivă a conceptelor noi, moderne, care devin treptat un bun comun al tuturor vorbitorilor limbii. Desigur, procesul continuă și după 1848, mai ales în direcția consolidării și normării noilor cuceriri ale limbii, dar modernizarea este în măsură esențială o realizare a epocii abordate.

Lucrarea profesorului Bochmann, deschizătoare de drumuri pe linia unor astfel de cercetări la noi, oferă sugestii numeroase și deosebit de utile atît în privința metodologiei cît și a direcțiilor viitoare de cercetare. Aceste prime concluzii, pe care le-am rezumat succint mai sus, pot fi îmbogățite prin relevarea contribuției Transilvaniei la cristalizarea limbajului social-politic românesc, prin punerea în valoare a materialului edit și inedit referitor la realitățile de aici. Cercetările își pot extinde apoi aria și asupra unor noi categorii de izvoare cum ar fi cele manuscrise. O examinare exhaustivă a presei se încadrează de asemenea într-o atare perspectivă de lucru. O tratare specială ar merita apoi problema enunțată în concluziile lucrării de față privind impactul între noul limbaj și popor, măsura în care lexicul social-politic modern, apanaj inițial al unei elite intelectuale, devine un bun comun al întregii comunități naționale.

Ridicînd aceste probleme de mare importanță pentru înțelegerea întregului proces de modernizare a societății românești în prima jumătate a secolului XIX, prin rezultatele dobîndite ca și prin sugestiile sale care incită la noi investigații, lucrarea profesorului Klaus Bochmann se înscrie ca o importantă contribuție la promovarea eforturilor comune ale istoriei și filologiei în elucidarea complexelor aspecte ale raportului între limbă și societate.

LADISLAU GYÉMÁNT

Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*. Iași, „Junimea", 1980, 303 p.

Cartea profesorului ieșean Gh. Platon oferă, prin bogăția de idei și interpretări noi pe care le propune, un fertil subiect de meditație asupra epocii moderne din istoria poporului român, văzută în globalitatea procesualității istorice, în conexiunile sale interne și internaționale.

Raportînd evoluția istoriei românești la mutațiile produse în contextul internațional, într-un realizat dialog istoric românească — istorie universală — pe fondul procesului de europenizare a chestiunii românești, istoricul definește determinațiile internaționale și implicațiile lor directe asupra istoriei Principatelor în concordanță cu evoluția politicii europene și a problematicii chestiunii orientale. Într-o zonă de interferență a intereselor economice, politice sau militare ale marilor

puteri, de la începutul secolului al XIX-lea ale capitalismului european, destinul istoric al Principatelor a purtat în tot acest interval pecetea intereselor concertului european, cu care s-au confruntat, le-au însușit sau ocolit, amplificînd complexitatea procesului istoric intern prin această coordonată exterioară. Importanța factorului internațional este incontestabilă în perioada analizată, tendințele de modernizare și europenizare reclamate de evoluția societății românești fiind însoțite de o integrare tot mai clară a acestei zone în ceea ce istoria și politica a denumit Europa, fenomen specific tendințelor de recuperare pentru bătrînul continent a zonei est-sud-estice, inaugurat încă din secolul al XVIII-lea. Tendințele integratoare sînt evidente din ambele sensuri, dinspre Europa spre Principate și invers, mai ales din prima jumătate a secolului al XIX.

În acest context profesorul Platon urmărește dinamica procesului intern de dezvoltare istorică încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reliefînd direcțiile noi care se afirmă în cadrul regimului fanariot, viitoarele căi pe care se va desfășura procesul de modernizare și europenizare a societății românești, în primul rînd calea reformistă, ilustrată de tentativele novatoare de restructurare și modernizare instituțională, în paralel cu receptarea spiritului european în toate domeniile, echivalînd cu o primă fază de detașare a civilizației și culturii române de lumea orientală, de integrare în ritmul occidental.

Forțele latente care acționau din interiorul societății românești, în direcția noului, vor fi reactivate, într-o manieră explozivă în 1821, în contextul revoluției românești, care supune dezbaterii opiniei interne și externe o problematică complexă, determinată practic de ideea națională, reductibilă în ultima instanță la detașarea de regimul dominației otomane, respectiv expresia lui politică, regimul fanariot, cum îl caracteriza prof. Platon, cîștigarea unui alt statut internațional pentru principate, de natură să permită o reorganizare a societății pe baze moderne.

Direcțiile trasate de revoluția din 1821 istoriei românești, analizate în substanța cărții profesorului Platon, se concentrează în jurul problemei instituțiilor, a modernizării și restructurării, potrivit spiritului și principiilor moderne, burgheze, a mutațiilor produse în structurile de fond ale regimului — populația, structurile agrare, industriale, în spiritul public: afirmarea plenară a ideii naționale în convergență cu ideile liberale, preeminența factorului politic, urmărit cu rigoare în lucrare, în condițiile progreselor ideii naționale pe o direcție ce viza autodeterminarea; încheierea procesului de formare a națiunii moderne, de natură să explicitezе complemetaritatea manifestărilor politice, unitatea procesului istoric, în ultima instanță revoluția unitară ca manifestare plenară a națiunii conștientă de individualitatea și locul care îl merită pe harta Europei.

Metodologic istoricul ieșean operează cu modelul propus de istoria europeană, cu viziunea globală, în spiritul istoriei totale, care face inteligibil fenomenul românesc în contextul istoriei europene.

Pornind de la schema propusă de Godechot istoriei europene în epoca revoluției democrate, prof. Platon analizează la scara istoriei general românești, confruntarea factorilor istorici tradiționali cu modelul european occidental, progresele și avansul acestuia din urmă, pe fondul procesului de redimensionare a structurilor societății, a restructurărilor profunde care s-au produs. Într-un ritm istoric alert, de-a lungul cîtorva decenii, integrarea spațiului românesc în structurile capitalismului european, în cadrele modelului operant, preliminează momentul crucial al revoluției democratice, care marchează turnura nouă a istoriei naționale românești, punctul de plecare al întregii istorii moderne, dar în același timp încheie o evoluție, rezultatul unei dezvoltări organice și unitare.

Cercetarea rădăcinilor istorice ale revoluției românești are în vedere dialectica procesului istoric, interacțiunea fenomenelor și componentelor acestuia, oferind o înțelegere mai largă, din intimitatea procesualității, a demersului spre progres, modern, a cărei introducere în istoria românească o realizează secolul care a precedat revoluția pașoptistă.

N. BOCȘAN

Ştefan Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 435 p.

Prin problematica sa majoră, lucrarea acad. Ştefan Pascu şi a prof. dr. C. Gh. Marinescu, apărută de curînd, se impune atenţiei specialiştilor, cît şi cititorilor din alte domenii, ca una din contribuţiile valoroase la demonstrarea caracterului profund uman şi legitim al luptei poporului nostru pentru libertate, independenţă şi unitate naţională, din perspectiva istoriei universale.

Aportul fundamental al lucrării se bazează înainte de toate pe o amplă documentare, în bună parte inedită, explorîndu-se atît documente din arhivele diplomatice de peste hotare, presa străină din perioada Memorandumului şi a primului război mondial, cît şi numeroase surse arhivistice din ţară, importante lucrări de referinţă (peste 1.000), aparţinînd unor autori de prestigiu români şi străini.

Lucrarea surprinde şi analizează solidaritatea şi sprijinul opiniei publice internaţionale, a unor guverne şi parlamente, personalităţi politice şi cultural ştiinţifice, a presei etc. pentru cauza dreaptă a poporului român, pentru înfăptuirea acelor idealuri naţionale care se integrau organic în aspiraţiile de progres ale umanităţii.

Autorii au reuşit să-şi configureze şi să ofere totodată cititorului o viziune amplă asupra poziţiei, atitudini adoptate de opinia publică şi autoritatea statală din numeroase ţări europene şi S.U.A., faţă de lupta românilor pentru făurirea primei uniri, pentru dobîndirea independenţei naţionale şi apoi pentru realizarea Marii Uniri din anul 1918.

Deşi unele aspecte privind solidaritatea şi sprijinul european acordat luptei românilor pentru unire au fost tratate şi în alte lucrări, acestea s-au limitat, îndeosebi, la ţările latine, în timp ce lucrarea acad. Ştefan Pascu şi a prof. dr. C. Gh. Marinescu pune în relief, pentru prima oară, ecouri şi manifestări ample de simpatie şi sprijin pentru cauza noastră naţională din ţări ca: Anglia, Austria, Danemarca, Elveţia, Germania, Olanda, Rusia, Serbia şi S.U.A.

Una din marile reuşite ale tratării problematicii propuse este analiza dialectică întreprinsă de autori a rolului factorilor naţionali şi internaţionali în procesul realizării unităţii naţionale, văzuţi constant ca echilibru necesar în relevarea, pe de o parte, a rolului maselor populare, a forţelor patriotice interne, iar pe de altă parte, a sprijinului moral şi politic acordat poporului nostru de forţele progresiste internaţionale în procesul desăvîrşirii unificării statului naţional român. În acest sens, se subliniază cu necesitate locul primordial, decisiv al factorilor interni între forţele ce au determinat mutaţiile din societatea românească, fapt care nu exclude, ci implică în mod necesar rolul factorilor externi, al opiniei publice progresiste de peste hotare; „sprijinul forţelor progresiste din afară a constituit un imbold şi o încurajare deosebită pentru continuarea şi intensificarea luptei poporului român spre împlinirea celor două mari idealuri general umane: independenţa şi unitatea naţională", relevă autorii.

Într-o viziune modernă, istoria românilor este integrată organic în istoria universală, întreaga lucrare constituindu-se ca o elocventă pledoarie, ştiinţific argumentată, a acestei realităţi incontestabile, a interdepedenţei dialectice dintre naţional şi universal în procesul făuririi istoriei românilor, a materializării aspiraţiilor lor naţionale. Autorii subliniază, astfel, cu argumentele celor mai relevate documente, că, pe măsură ce ecoul luptei românilor devenea mai amplu, solidarizarea opiniei publice internaţionale se amplifica prin antrenarea a tot mai multe personalităţi politice şi categorii sociale ca: preşedinţi de state, prim-miniştri, miniştri, deputaţi, senatori, publicişti, intelectuali, studenţi etc. La acestea se adaogă, se precizează în lucrare, reviste, ziare, lucrări, broşuri, articole etc., din Franţa, Italia, Belgia, Anglia, Elveţia, Rusia, Serbia, S.U.A. şi chiar din ţările unde oficialitatea se împotrivea luptei românilor pentru unire: Germania, Austria, Ungaria.

Luptînd pentru înfăptuirea idealurilor sale naționale secole de-a rîndul, poporul român, cărturarii și opinia publică au sprijinit, în același timp, moral și politic, lupta altor națiuni care tindeau și ele spre înfăptuirea acelorași idealuri: germani și italieni, cehi și polonezi, sîrbi și albanezi, bulgari și greci. Tendințele și idealurile comune a numeroase popoare, solidaritatea cu acestea au determinat sprijinul popoarelor europene, al opiniei publice internaționale, al forțelor democratice din diferite țări acordat românilor în lupta lor pentru formarea statului național unitar.

Mișcarea memorandistă, procesul memorandiștilor din mai 1894, a determinat, astfel, ca problema românească să devină o „cauză europeană". Opinia publică europeană a condamnat politica de discriminare națională față de românii de sub dominație străină, a luat apărarea conducătorilor mișcării naționale românești, siliți să apară în procese politice pentru apărarea dreptului la autodeterminare, de eliberare și unire cu Țara. Autorii relevă, în acest sens, rolul unor oameni politici ca François Sadi Carnot, fost președinte al Franței, Georges Clémenceau, viitor prim-ministru, Jules Simon, fost ministru și senator, precum și al unei pleiade de parlamentari, ziariști, profesori universitari de prestigiu etc., toți manifestîndu-se pe multiple planuri în favoarea luptei românilor pentru unitate. Dintre englezi sînt amintiți remarcabilele figuri ale lui William Ewart Gladstone, de mai multe ori prim-ministru al Angliei, David Lloyd George, viitor prim-ministru în timpul primului război mondial, Elmond Fitzmaurice, Arthur James Balfour, ministru de externe în primul război mondial, lordul Alfred Charles William Nortcliffe, lordul Kimberley și alții. Acești reprezentanți ai vieții politice europene sînt surprinși în actele lor ferme prin care au sprijinit consecvent cauza națională a poporului român, atît în mod oficial, ca membri ai gurvenului, cît și neoficial, prin numeroase luări de poziție în presă și reuniuni politice.

Lucrarea demonstrează, de asemenea, faptul că lupta poporului român pentru desăvîrșirea unificării statului național a suscitat un viu interes și în S.U.A., concretizat în importante manifestări de solidaritate și simpatie.

Printr-o lectură și corelare modernă a unui bogat material documentar, autorii lucrării reușesc să desprindă ideea potrivit căreia în primul deceniu al secolului nostru, și mai ales în anii primului război mondial, se intensifică atît acțiunile românești din țară și din străinătate vizînd înfăptuirea idealului de unitate națională, cît și sprijinul opiniei publice internaționale, precum și a reprezentanților vieții politice din majoritatea țărilor europene și S.U.A. pentru cauza românească.

Referindu-se la caracterul legitim al luptei poporului român pentru înfăptuirea idealurilor naționale, în lucrare este subliniată cu ponderea necesară și opinia lui V. I. Lenin care, în lucrarea *Statistică și sociologie*, face referiri directe la situația poporului român și la lupta sa dreaptă pentru unitate națională. Analizînd, din punct de vedere geografic și economic, situația țărilor din estul Europei, Lenin afirma, în acest sens, că „... foarte mulți români și sîrbi (în raport cu numărul total al românilor și sîrbilor) locuiesc în afara statului „lor", că în general „construcția de stat" în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani".

Insistîndu-se asupra caracterului drept al războiului purtat de România între anii 1916—1918 pentru eliberarea Transilvaniei și Bucovinei, încorporate de Austro-Ungaria, și făurirea pe această bază a statului național unitar român, autorii, în sprijinul ideii urmărite, valorifică numeroase fapte și date care demonstrează manifestarea fără precedent a sentimentelor patriotice ale întregului popor pentru înfăptuirea acestui ideal național secular. Dovada acestei stări de lucruri sînt numeroasele fapte de eroism săvîrșite pe front, ca și în spatele lui, de oameni din toate generațiile, din toate clasele sociale, din toate partidele politice, ale socialiștilor din vechea Românie, din Transilvania și Bucovina. Relatările documentare, selectate cu intuiția semnificativului, apar edificatoare pentru entuziasmul vibrant cu care populația românească din Transilvania a întîmpinat armata română eliberatoare după trecerea Carpaților.

Analizînd condițiile vitrege ale retragerii temporare în Moldova, precum și contraofensiva armatei române de la Mărășești, Mărăști, Oituz, autorii prezintă convingător răsunetul și implicațiile acestor eroice lupte ale ostașilor români, nu

numai în conștiința națională, dar și în conștiința și memoria opiniei publice internaționale, a unor conducători de armate, strategi militari, șefi de guverne și de state etc. „Românii — se citează dintr-un document — au înscris în istoria lumii Siretul (referire la luptele de la Mărășești — n. ns.) alături de Marna, Isère și Isonzo".

Se cuvine, de asemenea, subliniat faptul că pentru prima dată, se folosesc în această lucrare documente din arhivele diplomatice europene care ne prezintă contribuția a peste 40.000 de români la lupta împotriva Austro-Ungariei, pentru eliberarea Transilvaniei și Bucovinei, în cadrul unor legiuni și unități militare alcătuite pe teritoriul Italiei, Franței și Rusiei dintre prizonierii români proveniți din armata austro-ungară. Aceste unități au luptat alături de armatele aliate, acoperindu-se de glorie pe fronturile de luptă, numeroși ofițeri și soldați fiind distinși cu decorații, ordine și medalii ale aliaților pentru contribuția lor meritorie.

În partea finală a lucrării se demonstrează, prin izvoare documentare de prim ordin, că opinia publică europeană și americană s-a solidarizat deplin, și sub diverse forme, cu lupta poporului român pentru unitate statală între anii 1916—1918 și în mod deosebit cu hotărîrile istorice ale națiunii noastre, proclamate la Alba-Iulia, la 1 decembrie 1918, prin care Transilvania se unea pe veci cu patria mamă. Este larg investigată presa internațională și modul în care aceasta a consemnat amănunțit entuziasmul românilor de pretutindeni în momentul împlinirii acestui vis secular. Sînt analizate numeroase mesaje, scrisori, telegrame de adeziune trimise pe adresa guvernului român din partea oficialităților străine, șefilor de state, guvernelor, parlamentarilor, precum și din partea reprezentanților celor mai autorizați ai opiniei publice de peste hotare. Trimișii Consiliului Suprem Aliat din Paris, generalii Petain și Franchet d'Espèrey puteau constata cu satisfacție, se subliniază în lucrare, nu numai ordinea, liniștea ce domneau în teritoriile unite cu România, dar și manifestarea unui sentiment de profund patriotism al întregii națiuni, sentimente vibrante, comune în acest moment apoteotic al marii sărbători. Opiniile acestora sînt sprijinite în cercetare pe invocarea declarațiilor publice ale lui Robert Lansing, de exemplu, secretar de stat american, Stephane Pichon, ministru de externe francez, Arthur Balfour, ministru de externe al Marii Britanii cu privire la drepturile românilor de a se constitui într-un stat întregit în granițele etnice firești.

O semnificație deosebită în ansamblul lucrării are și capitolul V, în care, autorii realizează o analiză dialectică pertinentă a fenomenelor istorice ale timpului, capitol intitulat *Făurirea statului național unitar român*. Se impune, de asemenea, relevată contribuția autorilor în realizarea subcapitolului *Recunoașterea internațională a unității de stat a României*, în care pe baza unor documente inedite, se aduc noi precizări asupra eforturilor intense ale delegației române în timpul Conferinței de pace de la Paris pentru demonstrarea caracterului obiectiv și legitim al realizării idealului nostru național și impunerea recunoașterii revendicărilor teritoriale românești.

Sprijinul opiniei publice internaționale s-a resimțit din plin în timpul Conferinței de Pace de la Paris. Explicația se găsește — după cum menționează autorii — în faptul că mișcarea românilor pentru unitate națională s-a desfășurat în strînsă colaborare cu mișcarea general europeană a popoarelor subjugate din imperiul austro-ungar și țarist „potentînd această mișcare, alimentîndu-i înnoirile".

Relevînd sprijinul moral și politic acordat românilor de opinia publică mondială în făurirea statului național și apoi pentru desăvîrșirea unității naționale, lucrarea, în ansamblul ei, demonstrează atît procesul ascendent al creșterii și afirmării conștiinței naționale a poporului român, cît și receptarea și integrarea acestei conștiințe în fluxul dezvoltării celor mai înalte tradiții ale Europei progresiste. Prin aria sa tematică, bogată, de importanță stringentă, lucrarea răspunde unui comandament social-politic de importanță deosebită în cadrul confruntărilor ideologice contemporane, reprezentînd un instrument valoros, bazat pe date și argumente veridice privind caracterul profund obiectiv și legitim al luptei românilor pentru unire, cît și sprijinul substanțial, moral și politic acordat de forțele progresiste din alte țări și continente cauzei noastre naționale. Alături de spiritul

riguros ştiinţific, care o recomandă oricărui specialist în domeniul ştiinţelor sociale şi politice, lucrarea este scrisă într-un stil vioi, atrăgător. Ea realizează analiza proceselor şi fenomenelor într-o manieră integratoare şi sintetizatoare, într-o viziune profund patriotică, constituind, astfel, o carte utilă pentru marele public şi îndeosebi pentru tineretul ţării chemat să poarte peste veacuri mărturia eforturilor înaintaşilor în înfăptuirea aspiraţiilor noastre naţionale, obligat în sensul cel mai nobil să le continue şi să le ridice pe noi trepte valorice, conferind noi dimensiuni independenţei, unităţii şi suveranităţii naţionale.

AUREL LOGHIN

Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între unire şi independenţă (1859—1877)*. Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, 454 p.

Cartea istoricului bucureştean abordează o problematică de istorie politică în termeni tradiţionali, relatînd o temă avansată de Xenopol acum şase decenii, într-o concepţie asemănătoare, menită să pună în valoarea seria istorică a partidelor politice, în termenii concepţiei materialist-istorice a procesului constituirii partidelor politice moderne.

Pe urmele lui Xenopol, Apostol Stan descifrează originile celor două curente care traversează epoca modernă a României — liberalism şi conservatorism — în perioada 1821—1848, în confruntarea dintre noile forţe afirmate în societatea românească şi Vechiul Regim. Din această confruntare s-au dezvoltat cele două tendinţe, reprezentînd căile de dezvoltare ale României în viitor, cărora revoluţia paşoptistă le-a dat relieful, configuraţia pe care şi-o vor desăvîrşi în perioada dintre 1859—1880. Procesul de delimitare şi individualizare al celor două tendinţe, deja curente sociologice clar definite, cu opţiuni şi atitudini mărturisite în toate compartimentele vieţii publice, trece pe planul secund în perioada luptei pentru unire, cînd dominanta epocii devine convergenţa forţelor social-politice în jurul deziderateului naţional.

Domnia lui Cuza, marcînd şi sfîrşitul paşoptismului ca ideologie unitară, accentuează clivajul între cele două orientări, îl adînceşte, critalizînd mai exact componentele ideologice, opţiunile programatice, forţele sociale angajate şi grupările politice care susţin respectivele direcţii. Practic domnia lui Cuza încheia faza ideologică a procesului, marcată de preocuparea pentru definirea doctrinelor, în raport cu marile probleme care stăteau în faţa societăţii româneşti, care sintetizau perspectivele viitoarelor căi de dezvoltare.

Unirea şi domnia lui Cuza transferă demersul în planul politic concret, al instituţionalizării doctrinei, ceea ce explică preeminenţa factorului politic, inclusiv problema puterii, în funcţie de care se raportează şi procesul de constituire a partidelor moderne.

Instituţionalizarea regimului social-politic burghez prin Constituţia din 1866 a accelerat ritmul constituirii partidelor politice în România, prin asigurarea unui cadru favorabil de manifestare acestei tendinţe, aducînd în prim planul scenei politice problema puterii ca factor prioritar, de care depindea ritmul şi amploarea reformelor, în ultima instanţă evoluţia viitoare a ţării. În această perioadă se precizează grupările politice de diferite nuanţe, a căror fuziune politică şi organizatorică duce la constituirea partidelor, liberal în 1875 şi conservator în 1880.

Demonstrația autorului, în schema enunțată mai sus, este corectă și pertinentă, întemeiată pe un material documentar vast, care îi permite o demonstrație pe o arie problematică largă, cu concluzii juste, de natură să clarifice un capitol cvasinecunoscut al istoriei noastre moderne, esențial în același timp pentru înțelegerea mecanismului vieții politice românești.

Concluziile finale, privind constituirea partidelor moderne în 1875 și 1880, în actuala fază a cercetării par a fi cele mai întemeiate. Dacă pentru formarea Partidului liberal este unanim acceptat anul 1875 (coaliția de la Mazar-pașa) în istoriografia problemei s-a avansat pentru conservatorii și anul 1871 (V. Maciu, V. Russu). Discuția rămîne evident deschisă, chiar și pentru actul de naștere al Partidului liberal poate fi reconsiderată data de 1875, putînd fi luați în discuție anii 1870—71, cînd se realizează coaliția tuturor grupărilor liberale.

Importantă rămîne demonstrația procesului încheiat prin constituirea partidelor, în linii esențiale convingătoare, deși un accent suplimentar asupra problemelor de doctrină și ideologie ar fi completat-o, facilitînd înțelegerea globală a procesului.

Dacă se are în vedere faptul că partidul politic modern presupune o structură organizatorică, un program, o ideologie și propagandă, respectiv o conducere constituită, toate aceste aspecte sînt întrunite, credem, în perioada menționată de autor, respectiv 1875 pentru liberali și 1880 pentru conservatori, la nivelul întregii țări, confirmînd aserțiunile autorului.

Indiscutabil este o sinteză necesară și utilă istoriografiei noastre, realizată cu un material documentar impresionant, cantitativ, dar și sub aspectul diversității, poate insuficient de atentă la cercetările anterioare, parțial menționate, dar valoroasă din mai multe puncte de vedere, nu în ultimul rînd pentru că este prima sinteză marxistă asupra unei probleme dificile, care nu și-a găsit o rezolvare în istoriografia mai veche sau mai nouă.

Remarcîndu-i încă o dată valoarea globală, informația, aria problematică vastă și diversă în același timp, consecvența demonstrației, nu facem decît să apreciem o realizare a istoriografiei noastre contemporane.

N. BOCȘAN

Nicolae Bărbuță, Nicolae Bocșan, *Independența României în opinia belgiană*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 324 p.

Războiul de independență și recunoașterea României de către Marile Puteri ca stat suveran nu încetează să-i atragă pe istorici. Într-o oarecare măsură, interesul istoricilor este întreținut de amploarea europeană a evenimentelor din 1877—1880 dar și de măsura incompletă în care a fost abordată această problemă pînă în prezent. Astfel stînd lucrurile, nu putem decît să salutăm apariția unei noi cărți pe această temă, realizată de Nicolae Bărbuță și Nicolae Bocșan, care ne oferă foarte interesantul volum *Independența României în opinia belgiană*, publicat de Editura Dacia din Cluj-Napoca.

Cu toate numeroasele puncte comune și asemănări ce caracterizează evoluția politică a României și a Belgiei în eforturile lor pentru a obține independența de stat, acest teren n-a fost încă suficient exploatat de istoricii români, ceea ce face că cei doi autori au găsit un vast cîmp de investigație. Cercetările lor, inspirate de o atitudine strict științifică, i-au dus la descoperirea elementelor esențiale ce compun strînsele relații instalate între cele două țări, chiar înainte de 1877 de împrejurările aproape identice în mijlocul cărora România și Belgia au depus eforturi pentru a-și clădi viitorul. Țări mici strîmtorate între interesele marilor puteri (Belgia între Franța și Germania, România între Austria, Turcia și Rusia), amenințate adesea de tendințe agresive, ele au trebuit să recurgă la dreptul na-

ţionalităţilor, la tactica diplomatică a „faptului împlinit", ataşîndu-se cu fidelitate respectului pentru democraţie şi pentru reglementarea paşnică a problemelor cu care era confruntată Europa timpului. Cartea demonstrează cu elocvenţă, dacă mai e nevoie de aceasta, dimensiunea europeană a problemei independenţei României. Precedată de Belgia, care a parcurs aceeaşi cale, România îi urmează exemplul, traversînd pericole a căror similitudine invită cercurile politice şi presa belgiană să dea o atenţie deosebită desfăşurării evenimentelor la Dunărea de jos, chiar din 1859, şi pînă după 1879, cu atît mai mult cu cît şi după războiul din 1877—78 cele două ţări urmau să aibă un statut internaţional aproape identic.

A afirma că această carte rectifică unele erori păstrate de memoria istorică de o anumită tendinţă nu înseamnă a spune totul. Analiza riguroasă întreprinsă de cei doi autori asupra unor documente de prim ordin, cum ar fi rapoartele agenţilor şi ambasadorilor belgieni trimise ministrului lor, colecţiile de documente publicate, presa timpului etc., i-a ajutat să restabilească pe deplin adevărul cu privire la demersul diplomatic complex al României în anii 1877—1880. Autorii dovedesc o adîncă înţelegere a lucrurilor şi o supleţe remarcabilă în interpretarea evenimentelor, care le-a furnizat mijlocul de a detecta resorturile intime ce au determinat evoluţia întîmplărilor analizate. Datorăm astfel lui Nicolae Bărbuţă şi Nicolae Bocşan noi şi importante precizări privind poziţia dificilă a României în ajunul războiului, ca urmare mai ales a politicii de forţă dusă de Rusia şi acordului de opinie Ruso-Austro-Ungar, care agrava împrejurările din Balcani, unde, în absenţa sprijinului celor trei Mari Puteri europene (Germania, Franţa, Anglia), românii trebuiau să se descurce într-o situaţie în cel mai bun caz nesigură (p. 37). Aceasta şi explică, aşa cum reiese şi din carte, preferinţa arătată de opinia belgiană pentru o atitudine de neutralitate din partea României. Dar simpatia pe care cauza românească o găsea în Belgia a făcut ca opinia publică belgiană să arate înţelegere în momente cînd tocmai aceste împrejurări au determinat România să-şi schimbe conduita.

Studiul amplu care pune în valoare bogata informaţie cuprinsă de documentele publicate în anexă demonstrează simpatia şi solidaritatea constantă a belgienilor cu cauza românească, începînd din lunile de neutralitate pînă la Congresul de la Berlin şi recunoaşterea de Marile Puteri a independenţei României. Poate că meritul cel mai însemnat al cărţii constă în aceea că a demonstrat atît dimensiunea europeană a acestei probleme cît şi ecoul avut dincolo de fruntariile etnice româneşti de aspiraţiile de libertate ale poporului nostru, el însuşi solidar în întregimea sa, în decursul războiului şi după el, aşa cum arată fără echivoc documentele provenite din surse străine, pe care autorii le folosesc cu rezultate bune. Rezultă din ele că opinia belgiană a constatat voinţa naţiunii întregi de a se participa la război pentru a obţine independenţa (ceea ce ar trebui să dea de gîndit detractorilor acestei solidarităţi), vitejia extraordinară a soldatului român, denigrat pînă atunci de răutate şi defăimări, precum şi tratamentul inechitabil de care a făcut dovadă Congresul de la Berlin faţă de români şi de drepturile lor. Reiese din documente cu aceeaşi claritate, pe lîngă o anumită solidaritate a ţărilor latine (Franţa, Italia şi opinia publică belgiană au arătat românilor solicitudine) atitudinea aproape ameninţătoare a Germaniei care condiţiona în realitate recunoaşterea independenţei române de răscumpărarea căilor ferate române care îi interesau pe bancherii săi. Această veritabilă „piedică" a recunoaşterii României (căci se ştie că celelalte puteri s-au raliat Germaniei) a provocat indignarea belgienilor. „Est-il vraiment bien digne — scria contele d'Ursel, agentul belgian în România ministrului Frère-Orban — de faire dépendre un acte international de cette importance d'une simple affaire de marché à conclure entre la Principauté et l'Allemagne?" (p. 169).

Iată de ce această carte orginială, obiectivă, veridică, tratînd relaţiile dintre două ţări mici confruntate cu mai puteri, merită din plin un loc, rămas liber, pînă acum, în istoriografia română. Mesajul şi ecoul său, calitatea sa ştiinţifică de primă mînă, indică măsura întreagă a ceea ce datorăm autorilor ei.

GEORGE CIPĂIANU

George Cipăianu, *Vincenţiu Babeş*, Timişoara, Editura Facla, 1980, 233 p.

Importanta monografie a istoricului clujean George Cipăianu despre Vincenţiu Babeş, a realizat, după părerea noastră, o întrepătrundere şi îngemănare perfectă, între omul şi luptătorul Babeş şi epoca lui, epoca românismului militant şi progresist, ale cărei scopuri nobile şi democratice convergeau spre realizare unităţii naţionale de stat a poporului român. Profund cunoscător al mişcării naţionale româneşti din monarhia habsburgică, istoricul George Cipăianu a cercetat ani îndelungaţi numeroase fonduri de arhivă care conţineau informaţii inedite, le-a confruntat cu alte date sau aprecieri provenite din presa românească şi guvernamentală a vremii şi din lucrările de specialitate ce s-au referit parţial la subiectul tratat şi analizîndu-le cu competenţa profesională şi acribia ştiinţifică ce-l caracterizează, a reuşit să prezinte în toată complexitatea şi adîncimea ei, personalitatea lui Vincenţiu Babeş. Reuşita cărţii este asigurată şi de judicioasa compartimentare a celor VI capitole: *Familia, studiile primii paşi în viaţă, Vincenţiu Babeş, în mişcarea de eliberare naţională a românilor din imperiul habsburgic, În parlamentul de la Budapesta, Vincenţiu Babeş în publicistica românilor din Imperiul habsburgic, Preocupări cultural-ştiinţifice, Vincenţiu Babeş şi colaboratorii politici, prietenii şi contemporanii săi.* O asemenea împărţire a vastului material studiat este de natură să asigure prezentarea exactă şi atotcuprinzătoare, a tuturor eforturilor desfăşurate de Vincenţiu Babeş pe plan politic, cultural, (în afara şi în interiorul Academiei Române) şi a acţiunilor de creştere a intelectualităţii naţionale, sau la fixarea contribuţiei sale la dezvoltarea ziaristicii militante româneşti.

Istoricul Cipăianu a analizat în spiritul materialismului istoric ştiri şi informaţii politice de mare importanţă legate direct şi implicit de fazele procesului emancipării naţionale în care a fost angajat Vincenţiu Babeş, provenite din Arhiva Vincenţiu Babeş, ce a aparţinut regretatului prof. dr. doc. Mihail Dan, azi aflată la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, Arhiva Bibliotecii Academiei R.S.R., Arhivele Statului din Bucureşti şi Braşov, Arhiva Mitropoliei ortodoxe din Sibiu, Muzeul memorial Victor Babeş din Bucureşti şi Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökségi és Belügyminisztériumi Levéltár (Arhiva Naţională Maghiară fondurile Preşedinţiei Consiliului de Miniştri şi Ministerul de Interne). Autorul reconstituie exact eforturile lui Vincenţiu Babeş pentru asigurarea unui învăţămînt în limba maternă pentru românii bănăţeni, ale căror biserici şi şcoli confesionale erau supuse ierarhiei Patriarhiei Sîrbeşti de Karloviţ, ca şi activitatea sa didactică desfăşurată la Preparandia din Arad înainte de 1848. Istoricul George Cipăianu analizează cu mult discernămînt poziţia românilor bănăţeni în timpul revoluţiei din 1848—1849, şi subliniază în mod just că atitudinea lor de colaborare cu guvernul şi parlamentul maghiar era determinată pe de o parte de speranţa deşartă dealtfel, că acestea vor consfinţi în mod legal şi constituţional drepturile naţionale ale popoarelor nemaghiare şi de ajutorul pe care-l aşteaptau în acţiunea de emancipare religioasă şi şcolară de sub jurisdicţia sîrbească. Ideile şi acţiunile lui Vincenţiu Babeş din 1848—1849 sînt legate cauzal de aceste condiţii concrete, activitatea lui remarcîndu-se şi în coloanele ziarului *Amicul Poporului*, redactat de Sigismund Pop. În anii următori Vincenţiu Babeş depune eforturi pentru adunarea de mijloace materiale în vedera susţinerii activităţii delegaţiei naţionale din Viena, care urmărea, de data aceasta să realizeze un corp politic unitar, înzestrat cu autonomie administrativă şi legislativă, pentru toţi românii din Imperiul habsburgic (Ardeal, Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina). De asemenea autorul relevă, pe baza unor documente oficiale din perioada neoabsolutismului austriac al lui Bach, că autorităţile îl suspectează pe Vincenţiu Babeş de legături conspirative cu partida munteanului Magheru care nutrea planuri daco-române. Istoricul George Cipăianu fixează momentul de maturitate şi consacrare politică a lui Vincenţiu Babeş, la

începutul epocii quasiliberale anunțată de Diploma imperială din octombrie 1860, moment ce se leagă de tipărirea în germană și română a popularei și răspîndite sale broșuri *Die Sprach- und Nationalitätenfrage in Oesterreich bei einem Romänen (Cauza limbilor și naționalităților din Austria petractată de un român)* în care militează pentru respectarea egală a tuturor națiunilor din imperiu, pe baza dreptului etnic și nu a celui istoric, pe care-l preferau clasele stăpînitoare. Un merit al autorului îl constituie și precizarea că Vincențiu Babeș, intuind exact pericolul stabilirii formulei dualiste austro-ungare în sistemul funcționării de stat a monarhiei habsburgice, îl combate încă din 1861, dezvăluindu-i caracterul reacționar și asupritor. În continuare, este redată în proporțiile ei reale contribuția importantă adusă de Vincențiu Babeș la înființarea Partidului Național Român din Ungaria și Banat (Timișoara, 1869) cît și a Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria (Sibiu, 1881), prin care s-a realizat unitatea organizatorică a tuturor românilor din Ungaria, păstrîndu-se însă diferențele de tactică între pasiviști și activiști. George Cipăianu dă dovadă de multă obiectivitate cînd în urma analizei activității desfășurate de pasiviști ajunge la certa concluzie că ei au avut merite incontestabile în desfășurarea rezistenței naționale, dar, cîteodată în focul pasiunilor și polemicilor, ambele orientări au comis unele greșeli și denaturări pe care condițiile și interesele generale comune, le-au corectat și nivelat cu timpul. Este de asemena redată contribuția lui Vincențiu Babeș la redactarea proiectului de lege a naționalităților, autorul subliniind foarte clar că în privința concepției sale politice despre naționalitate, Vincențiu Babeș, era mai prudent și mai moderat decît alți deputați români (Iosif Hodoș, Alexandru Roman, Andrei Medan). Cu toate acestea între deputații domăni s-a ajuns la soluționarea comună a acestei importante probleme iar după repetate consfătuiri cu deputații sîrbi și bineînțeles cu colaborarea și asentimentul lor, s-a elaborat textul proiectului legii naționalităților, pe baza concepției existenței mai multor națiuni politice și al egalității dintre ele, autorul principal al textului româno-sîrb, fiind Vincențiu Babeș. Activitatea parlamentară desfășurată de liderul român în anii următori dezvăluie din nou atitudinea opoziționistă și de rezistență față de politica de supremație națională și față de legislația guvernamentală electorală și față de naționalități, Babeș pronunțîndu-se din nou pentru lupta legală în vederea modificării legilor nedrepte și asupritoare. Se remarcă din nou colaborarea lui cu deputații sîrbi și cu liderul independist maghiar Ludovic Mocsáry, în încercarea de a sprijini ideea votului universal. Din 1873 pînă în 1884 Babeș nu mai participă la viața parlamentară, iar în 1884 în afară de el mai fuseseră aleși doar doi deputați opoziționiști Petru Truția și Traian Doda. În acest ciclu parlamentar Babeș combate tendința lui Koloman Tisza de a forma din Ungaria poliglotă și multinațională un stat „național maghiar". Datorită abuzurilor guvernamentale în 1887 românii, inclusiv cei din vestul Transilvaniei, sînt nevoiți să adopte și ei tactica pasivistă, în acest an încheindu-și și Babeș activitatea parlamentară. Istoricul Cipăianu prezintă prodigioasa activitate publicistică a lui Vincențiu Babeș, dintre care se remarcă cea politică și nu cea literară, care este controversată și atacată chiar de George Barițiu, Andrei Mureșanu, colaborarea la *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, *Amicul Poporului*, *Concordia*, și mai ales la ziarul condus de el, și patronat de Mocionești, *Albina* (1866—1876) veritabilă tribună a luptei antidualiste, apoi la *Luminătoriul* din 1881, *Dreptatea*, din 1894, Babeș continuînd să colaboreze și să trimită uneori materiale pentru *Tribuna* și *Gazeta Transilvaniei* pînă după 1900.

În activitatea sa culturală Babeș a fost influențat de „un val întîrziat al Aufklärung-ului", militînd pentru luminarea prin cultură a poporului și numărîndu-se printre sprijinitorii și conducătorii Astrei, Asociației pentru cultura poporului român din Arad, Societății pentru fond de teatru. Cu banii oferiți de Academia Română din București, al cărui membru era, Babeș a efectuat cercetări arheologice la fortificația romană de la Berzovia, a întocmit un raport în care făcea istoria acestei părți a Daciei romane, s-a interesat de adunarea documentelor medievale și nobiliare românești, referitoare la Hațeg și Banat și subliniază că districtele românești și românii bănățeni beneficiau de drepturi publice distincte și separate.

El este raportorul Academiei în legătură cu tipărirea unor cărți sau acordarea unor premii în care calitate respinge tipărirea cărții lui Aron Crainic „*Avram Iancu sau Horea II*", ca fiind necompetentă și sprijină în schimb operele lui Nicolae Densușianu, A. D. Xenopol. Babeș a fost autorul unor publicații modeste tipărite sau reproduse prin litograf, *Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului membru al Academiei Române, Andrei Mocioni (Mocsonyi)*, Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia, Memoriul manuscris al contelui Emeric Mikó despre români.*

Monografia lui George Cipăianu despre Vincențiu Babeș care poartă amprenta competenței și probității profesionale și este scrisă într-un stil cursiv și concis, constituie o contribuție valoroasă și sigură la cunoașterea integrală a rolului jucat de liderul bănățean în lupta de emancipare politică a poporului român din monarhia habsburgică și totodată introduce în circuitul istoriografic păreri și aprecieri obiective referitoare la studierea corectă a activismului și pasivismului din cadrul mișcării naționale.

DUMITRU SUCIU

A. Oțetea, *Scrieri istorice alese.* Prefață de acad. David Prodan. Ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea. Indice de Antoaneta Ciocâltan. Cluj-Napoca, Edit. „Dacia", 1980, 274 p.

Restituirea unei selecții din opera academicianului A. Oțetea, în colecția de istoriografie a editurii clujene „Dacia", prin îngrijirea lui Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, are o valoare mai mult decît simbolică, depășind semnificația unui omagiu adus maestrului de discipoli. Este, după părerea noastră, în primul rînd reafirmarea unei profesiuni de credință, care a așezat la temelia cercetării istorice, raționalismul, rigoarea, critica severă a izvorului, oferind generațiilor următoare un model, o metodă, un exemplu civic.

Recitindu-i astăzi opera, în cărțile de larg orizont istoriografic și cultural, în studiile de erudiție și remarcabilă comprehensiune a subiectului, am sesizat ca o trăsătură generală a tuturor scrierilor, fie că este vorba de monografia închinată lui Guicciardini, Tudor Vladimirescu, chestiunii orientale sau comerțului românesc, de studiile consacrate unirii, regulamentelor organice, trecerii de la feudalism la capitalism, un statornic echilibru lăuntric al construcției istoriografice, o logică cumpănită, dar riguroasă, un respect mărturisit pentru izvor, spirit critic, încadrate unei perspective de istorie universală, calități care dau textului înțelegere, claritate, fluență, credibilitate.

Editarea textelor, din rîndul cărora se detașează „Contribuție la chestiunea orientală", este actuală, prin exemplul de profesionalism, în condițiile resurecției publicisticii istorice angajate polemic cu textul oțetean. Fără a constitui o ripostă, studiile constituie un model și un exemplu pentru o generație tînără în formare.

Fără îndoială, „Contribuție la istoria chestiunii orientale", prima dată tradusă în limba română, constituie punctul de referință al ediției, atît pentru faptul că lucrarea lui Andrei Oțetea a intrat în circuitul istoriografiei universale ca o prețioasă contribuție românească, cît și pentru valoarea ei formativă, pentru dimensiunea europeană pe care o dă chestiunii orientale.

„Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române" consacră o analiză riguroasă unui document, „Regulament privind eligibilitatea la Principatele Moldovei și Țării Românești și la posturile de dragoman al Porții și al Amiralității", cu implicații asupra sistemului politic al regimului fanariot, dar și în relațiile internaționale.

„Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi", cu tentă polemică, stăruie asupra unui izvor narativ important pentru revoluția din 1821, memoriile

ofițerului rus Liprandi, analizat cu spirit critic, cu o înțelegere globală a evenimentelor din 1821.

„Geneza Regulamentului Organic" sintetizează rezultatele cercetărilor, de cîteva decenii asupra începuturilor epocii moderne, punînd în valoare sursele interne ale regulamentelor, reprezentate de memoriile boierești de după 1821, a căror problematică a fost resorbită în cuprinsul textelor finale.

„Risorgimentul și unirea Principatelor" mărturisește vocația comparatistă a istoricului, trăsătură majoră a scrisului său, care a individualizat opera lui Oțetea în istoriografia românească.

Apreciind ediția ca un eveniment, prin conținutul și valoarea metodologică a scrierilor antologate, datorăm îngrijitorilor cuvenitele aprecieri pentru Introducerea discretă, pertinentă, o prezentare a temelor, ideilor și concepției istoricului, sugerînd cu subtilitate dimensiunile și conturul acestei remarcabile opere istorice. Notele și comentariile completează prezentarea din Introducere, aduc informația la zi, dau detalii bibliografice sau metodologice.

Este o carte necesară și utilă, o restituire a unui eșantion din scrisul istoric al uneia din marile personalități ale istoriografiei românești, care a reprezentat-o exemplar, a cărei prezență în publicul cititor contemporan era mai necesară ca oricînd.

N. BOCȘAN

Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întîmplări*. Prefață de D. Vatamaniuc. Ediție îngrijită de V. Căliman și Ș. Polverejan. Cluj-Napoca, Edit. „Dacia", 1980, 328 p.

Editarea publicisticii lui V. Braniște acoperă o necesitate resimțită în istoriografia noastră, preocupată să reconstituie fenomenul cultural și politic românesc din secolul al XIX-lea din perspectivă ideologică. În acest sens jurnalistica oferă un interesant material insuficient valorificat. În al doilea rînd, antologia publicisticii lui Valeriu Braniște este extrem de actuală și oportună întrucît relevă în termeni mai exacți personalitatea politică și culturală a unuia dintre leaderii mișcării naționale românești din Transilvania, cu o activitate deosebită, dar insuficient cunoscută cercetării istorice actuale. După editarea și valorificarea critică a principalei scrieri cu caracter memorialistic, antologia propusă reconstituie cu o serie de detalii opera publicistică, politică, culturală sau istorică, îmbogățind sursele istoricului pentru reconstituirea profilului intelectual și politic al lui V. Braniște.

Prefața semnată de D. Vatamaniuc face o reconstituire exactă și corectă a biografiei și activității în domeniul presei românești din Transilvania, rolul lui V. Braniște în activitatea politică, opera lui culturală.

Ediția de publicistică antologhează 39 documente de presă, dintre cele mai reprezentative, ilustrînd direcțiile în care s-a manifestat scrisul lui Braniște: politică, cultură, literatură, istorie, talentul gazetăresc, un orizont cultural larg, o vocație comparatistă și, atunci cînd s-a exersat în domeniul cercetării științifice, o metodă și concepție concordantă manifestărilor similare din cultura europeană.

Publicînd documente de presă din perioada Memorandului pînă în anii interbelici, ediția Braniște reconstituie o epocă de o extraordinară complexitate social-politică și culturală, care marchează și o cotitură fundamentală în strategia politică și culturală românească. Articolele ilustrează noua direcție în politica românilor transilvăneni, fundamentală pe teza destrămării monarhiei dualiste și orientată spre România. Publicistica culturală a lui Braniște subliniază, cu un spor științific și metodologic, teza unității culturale general românești ca temei a celei naționale, dialogul tot mai larg pe care-l poartă elita intelectuală cu masa largă a poporului, prin intermediul presei românești în primul rînd, cea mai

eficace formă de difuzare a ideologiei naţionale, în tendinţa de a lărgi baza socială a mişcării naţionale.

Discreţia editorilor, care au ştiut să pună în valoare textul brăniştean, explicitînd, acolo unde era nevoie, textul printr-un bogat, util şi corect aparat ştiinţific, sporeşte meritele lucrării. Un interesant glosar, unde sînt explicate regionalismele, completează aparatul critic al ediţiei, care îndeplineşte normele ştiinţifice necesare valorificării textelor vechi.

N. BOCŞAN

CRONICA

ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI A CATEDREI DE ISTORIE A UNIVERSITĂȚII „BABEȘ—BOLYAI" DIN CLUJ-NAPOCA PE ANUL 1980.

Anul 1980, anul celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice ținut la București, a însemnat pentru întregul front al istoricilor români, între care un loc important îl au istoricii care activează în Cluj-Napoca, un an de fructuoase realizări. Astfel, au văzut lumina tiparului o serie de cărți de istorie care au fost prezentate în standurile organizate cu prilejul celui de al XV-lea Congres internațional de istorie. Istoricii din Cluj-Napoca au fost prezenți cu volumul al V-lea din *Bibliografia istorică a României*, (Editura Academiei, 454 p.) în care un colectiv de autori îndrumat de acad. Ștefan Pascu a bibliografiat 10.000 de titluri apărute în anii 1974—1979.

Sub redacția acad. Ștefan Pascu, directorul Institutului și șeful Catedrei, au apărut volumele III și IV din *Populație și societate*, înmănunchind lucrările colocviului internațional de demografie istorică desfășurat la Cluj-Napoca, în septembrie 1977. Volumul III (204 p.) include 23 de comunicări-studii privind *izvoarele de demografie istorică*, iar volumul IV (222 p.) un număr de 29 studii referitoare la *instituții de statistică demografică*.

În domeniul *istoriei vechi a patriei și arheologiei*, au apărut *Inscripțiile Daciei Romane. Volumul III: Dacia Superior 2. Vlpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (Editura Academiei, 484 p.) adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann. Lui Valentin Vasiliev îi datorăm lucrarea institulată *Sciții agatîrși pe teritoriul României* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 185 p.), iar lui I. I. Russu lucrarea apărută la Editura Academiei referitoare la *Dacogeții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)* (115 p. + 1 hartă). D. Protase este autorul altei cărți prezentată la Congres, intitulată *Autohtonii în Dacia. Vol. I. Dacia Romană*, Editura științifică și enciclopedică, București, 310 p.).

Profesorul Hadrian Daicoviciu este colaborator al lucrării mai ample, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (Editura științifică și enciclopedică, București, 368 p., în colaborare cu Radu Florescu și Lucian Roșu).

*

Din domeniul *istoriei medievale* și începutul epocii moderne se cuvin a fi menționate volumul de studii editat pe Pompiliu Teodor, inti-

tulat *Enlightenment and Romanian Society* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 280 p.), în care sînt inserate un număr de 20 de studii datorate a 20 de istorici cu preocupări din domeniul iluminismului românesc; volumul de studii de demografie istorică datorat istoricilor Csetri Elek și Imreh István, *Erdély változó társadalma 1767—1821* (Societatea ardeleană în progres în perioada 1767—1821) (Editura Kriterion, București, 144 p.). Istoricul Ștefan Imreh a redactat volumul Venczel József, *Az önismeret útján* (Editura Kriterion, București, 190 p.), prefațînd studiile de sociologie ale lui Venczel J.

Epoca modernă a înregistrat apariția monografiei unei importante personalități politice românești din Transilvania și Banat, *Vincențiu Babeș (1821—1907)*, realizată de George Cipăianu (Editura Facla, Timișoara, 236 p.), precum și a volumului II din *Protocoalele și actele Consiliului Național Român din Blaj (noiembrie 1918 — ianuarie 1919)*, îngrijite, prefațate, indici și glosar de Marcel Știrban și Viorica Lascu (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 240 p. + ilustrații). În aceeași prestigioasă editură clujeană a apărut volumul de documente îngrijit de Nicolae Bărbuță și Nicolae Bocșan referitor la reflectarea *Independenței României în opinia belgiană* (324 p.), precum și lucrarea semnată de Ștefan Pascu și C. Gh. Marinescu referitoare la *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională* (436 p.).

Istoricii clujeni au contribuit, în alt rînd, la apariția celor două numere din publicația ocazionată de congresul internațional de istorie, *Nouvelles études d'histoire* (VI 1—2), mai bogat în conținut și pagini (Ioan Glodariu, Vladimir Hanga, Nicolae Edroiu, Camil Mureșan, Ștefan Pascu, Simion Retegan, Ioan Cicală, Gheorghe Iancu).

*

În cursul anului 1980 au apărut numerele XXII (pe 1979) și XXIII (1980) ale *Anuarului Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*. În cele 523 de pagini ale numărului pe 1979 sînt înmănunchiate 25 de studii, articole și comunicări, precum și recenzii și note bibliografice, cronica activității științifice a Institutului și Catedrei de istorie din cadrul Universității clujene pe anul 1978.

Dintre studiile incluse în acest reușit număr al anuarului reținem atenția cele referitoare la *castelanii din Transilvania în sec. XIII—XIV* (A.A. Rusu); *relațiile economice dintre Transilvania și Slovacia în sec. XIV—XVII* (de S. Goldenberg); *fluctuațiile demografice și problemele forței de muncă în sud-estul Europei din sec. XV pînă la mijlocul sec. XIX* (de acad. Ștefan Pascu); studiul istoricului olandez F. W. N. Hugenholtz despre *J. Huizinga și cercetările de medievistică în Olanda;* al istoricului român I. I. Russu despre *regele Thiamarcus și tradiția statală geto-dacică;* precum și cele referitoare la *Inscripții românești din Transilvania din secolele XIV—XVIII* (de M. Porumb); la *textele românești ale urbariului din 1767* (comentate de A. Răduțiu), la *călătoriile lui Horea la Viena* (de Al. Neamțu), la *mișcările țărănești din toamna anului 1918*

din comitatul Alba (de. M. Știrban), la *adunarea generală a „Astrei" ținută la Abrud în septembrie 1938* (de Gh. Iancu).

Cronica activității Institutului de istorie și arheologie și a Catedrei de istorie pe anul 1978 prezintă un bilanț bogat în realizări, rod al activității susținute desfășurate de cercetătorii științifici și cadrele didactice de la universitatea clujeană.

Numărul XXIII pe anul 1980 al *Anuarului* cuprinde 26 studii, articole și comunicări de istorie, volumul încheindu-se cu recenzii, note bibliografice, cronica activității științifice a Institutului și Catedrei pe anul 1979. Dintre studiile incluse în acest număr al anuarului menționăm pe cele semnate de acad. Ștefan Pascu, despre relația dintre *demografie și istorie*, de Adrian A. Rusu, privind *geneza domeniilor cetăților din Transilvania (sec. XI—XIV);* cel datorat lui S. Goldenberg privind *puterea centrală și orașele din țările române în secolele XV—XVII;* al lui Marius Porumb privind *Ctitori și artă românească în Transilvania secolului al XV-lea.* Un număr de cinci studii privesc problematica românească din Transilvania și Banat la sfîrșitul sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX: *Conceptul de societate în literatura românească din Banat* (N. Bocșan); *vocabularul politic din veacul al XVIII-lea în Șcheii Brașovului* (I. A. Pop); *integrarea țărănimii în mișcarea națională românească din Transilvania între 1790—1848* (L. Gyémánt): *Opțiuni sociale în mișcarea politică românească din Transilvania în epoca revoluției democratice* (P. Teodor) și studiul privind *național și social în vara anului 1848 în Transilvania* (L. Maior). Alte două studii, semnate de Vl. Diculescu și G. Bobango — I. Stanciu, dezbat atitudinea românilor din America față de desăvîrșirea statului național unitar român.

La rubrica *Miscellanea* a *Anuarului* se impun contribuțiile datorate lui I. I. Russu, C. Feneșan, A. Răduțiu, Al. Neamțu, I. Mîrza.

*

Din publicația științifică a Catedrei, *Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Historia,* aflată în al 25-lea an al apariției sale, au apărut fascicolele 1 (80 p.) și 2 (79 p.) pe anul 1980. Dintre articolele sumarelor celor două fascicole menționăm pe cele semnate de C. Mureșan, despre *Răscoala lui Horea în corespondența diplomatică britanică;* V. Vesa, *The receiving accorded to president Wilson's principles in Transilvania, in the fall 1918;* V. Pușcaș despre *înființarea Universității românești din Cluj și opinia internațională;* D. Radosav comunică *cópii manuscrise ale „Cazaniei", lui Varlaam (1643), în nord-vestul Transilvaniei;* I. Kovács, despre *Măsurile oficialităților habsburgice de înlocuire a conducerii autonome a satelor din Transilvania (1859—1886);* N. Păun, privind *problema capitalului străin în industria petrolieră din România înainte și după legea minelor din 1924;* P. Teodor referitor la *dialogul istoriei cu societatea. Contemporaneitate și inovație metodologică.* La acestea se adaugă recenzii și cronica activității științifice a Catedrei de Istorie din Universitatea clujeană.

*

Unii dintre istoricii clujeni au publicat studii referitoare la istoria României în străinătate: Acad. Ștefan Pascu și Mircea Țoca (S.U.A.); Hadrian Daicoviciu (Roma); Csetri A. (Varșovia); Camil Mureșan și Magyari A. (Budapesta); Nicolae Edroiu (R.F.G.), prin care au fost comunicate cercurilor de specialiști de peste hotare rezultate ale cercetării istorice românești contemporane.

*

Activitatea celor două puternice colective de cercetare în domeniul istoriei a fost întregită printr-o bogată activitate publicistică, în presa de cultură și politică, la emisiunile de radio și televiziune, prin conferințe, prin care s-a asigurat popularizarea principalelor rezultate ale istoriografiei românești contemporane, marcarea unor importante aniversări și evenimente, cum au fost Congresul al XII-lea al P.C.R. și împlinirea a 2050 de ani de la întemeierea statului dac condus de Burebista.

*

Activitatea științifică a Institutului și Catedrei a fost recunoscută și de către Prezidiul Academiei Republicii Socialiste România, care a acordat, la 11 iunie 1980, Premiile Academiei pe anii 1977 și 1978 pentru cele mai bune lucrări elaborate sau publicate în anii respectivi, printre lucrările din domeniul istoriei care au fost încununate cu cel mai prestigios premiu ce se acordă în țara noastră numărîndu-se și lucrări elaborate de cadre didactice și cercetători din Cluj-Napoca sau la care aceștia au colaborat.

Astfel, lucrarea colectivă intitulată *Independența României*, publicată în anul 1977 (Editura Academiei, 526 p.) a fost elaborată de către un prestigios colectiv de autori, cu prilejul aniversării centenarului dobîndirii independenței de stat a României. Lucrarea urmărește în capitole distincte, elaborate, de autori sub formă de studii care se înlănțuiesc cronologic și logic, eforturile pe care poporul român le-a depus de-a lungul secolelor pentru a-și apăra sau cuceri indepedența statală, eforturi încununate de obținerea independenței în condițiile evenimentelor din anii 1877—1878. Pentru valoarea ei științifică și informativă, lucrarea a fost tradusă în mai multe limbi de largă circulație internațională (franceză, engleză, spaniolă, rusă, germană), bucurîndu-se de un ecou favorabil nu numai în țară, ci și în străinătate.

La această lucrare, care a primit unul din prestigioasele premii academice pentru anul 1977, au colaborat și profesorii Pompiliu Teodor, Camil Mureșan și Mircea Țoca.

Au fost, deasemenea, încununate cu premiul Academiei pe anul 1977 două prețioase volume de documente istorice depistate, editate critic de colective de cercetători de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca. Primul dintre acestea înmănunchează documentele medievale referitoare la Transilvania datînd din anii 1351—1355, constituind volumul al X-lea din marea colecție de documente medievale interne intitulată *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania* (Editura Acade-

miei, 1977, 460 p.). Prin acest volum se reia publicarea seriei referitoare la Transilvania a acestei colecții de documente după principii de editare mai judicioase, volumul însuși fiind deosebit de important prin materialul documentar pe care îl conține și pe baza căruia pot fi mai bine cunoscute complicatele procese istorice care se petreceau în interiorul arcului carpatic cînd societatea omenească pășea hotărît pe calea dezvoltării feudale. La acest volum au colaborat cercetătorii științifici Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad Gündisch, el fiind bine primit de către specialiști încă din momentul apariției.

Cel de al doilea volum documentar premiat adună la un loc material de mare importanță referitoare la *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*. El deschide de fapt colecția respectivă de documente (volumul I, Editura Academiei, 1977, 512 p.), înmănunchind documente din țară și străinătate referitoare la evenimentele petrecute în Transilvania între 2 martie și 12 aprilie 1848; pe baza lui se pot cunoaște acele frămîntări politice, sociale și ideologice care au dus la clarificarea pozițiilor și orientărilor din mișcarea revoluționară transilvăneană, la pregătirea primei și acelei de a doua adunări de la Blaj. La volum au colaborat cercetătorii științifici Benkő Samu, Liviu Botezan, Hilde Mureșan, Dionisie Károlyi, Gelu Neamțu, Simion Retegan.

Între lucrările premiate cu premiile Academiei pe anul 1978 se numără și volumul I din *Protocoalele și actele Consiliului Național Român din Blaj (noiembrie 1918 — ianuarie 1919)*, editate și comentate critic de Viorica Lascu și Marcel Știrban. Materialul istoric din acest volum este edificator pentru perioada de mare efervescență revoluționară care a cuprins întreaga Transilvanie în toamna anului 1918. Prin aceste protocoale și acte este ilustrată activitatea unuia dintre numeroasele Consilii naționale românești care s-au constituit în toamna anului 1918 și care au reprezentat noile instituții, democratice, care răspundeau deziderateloor maselor populare și care și-au adus o contribuție hotărîtoare la pregătirea Adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, unde s-a proclamat unirea irevocabilă a Transilvaniei cu România, săvîrșindu-se un act de dreptate istorică, de profund democratism.

Aceste premii încununează activitatea prodigioasă desfășurată la Institutul de istorie și arheologie și Catedra de istorie din cadrul universității clujene, constituind premiza și garanția unor noi realizări în activitatea de viitor a acestor două puternice colective de cercetare științifică din importantul domeniu al cercetării trecutului istoric al patriei.

*

Planul integrat de cercetare științifică a Institutului și Catedrei pe anul 1980 a înscris teme de importanță majoră pentru peisajul istoriografiei românești contemporane.

Astfel, cadrele didactice de la Catedrală au elaborat importante capitole din tratatul de *Istorie universală* (la vol. II: S. Goldenberg; la vol. III: C. Mureșan, S. Goldenberg, Kovács I., Magyari A., Csetri A.; la vol. IV: C. Mureșan, la vol. V: V. Vesa).

Specialiștii în *istoria veche a României și arheologie* de la Institut și Catedră au continuat investigarea unor importante complexe istorico-arheologice din epoca civilizației geto-dacice și au elaborat memoriile arheologico-istorice ale acestor săpături (Hadrian Daicoviciu, I. H. Crișan, I. Glodariu, V. Vasiliev). Au fost efectuate, în continuare, cercetări la castre romane, limesul roman și puncte arheologice din vremea Daciei romane (la Sarmizegetusa Ulpia Traiana: H. Daicoviciu, I. Piso; la Complexul de la Porolissum: E. Chirilă, N. Gudea; Castrul roman de la Hoghiz: D. Protase; castrul roman de la Gilău: D. Isac; castrul roman de la Turda: M. Bărbulescu; castrul roman de la Cășei: I. Piso, D. Isac). Un colectiv de epigrafiști sub conducerea prof. dr. doc. I. I. Russu (V. Wollmann, I. Piso) a adunat izvoarele egiprafice și numismatice latine vol. III/3 cuprinzînd inscripțiile din Munții Apuseni (zona Zlatna—Abrud). La *Repertoriul arheologic al României*, colectivul de autori (I. H. Crișan, K. Horedt, Bodor A., E. Chirilă, I. Winkler, V. Vasiliev, M. Bărbulescu, D. Isac) a elaborat partea referitoare la județul Covasna.

În *studiile medievale* ale specialiștilor de la Catedră și Institut au fost investigate cetăți și fortificații din județele Cluj (cu deosebire la Dăbîca), Arad, Bihor, Alba și Mureș (acad. Ștefan Pascu și M. Rusu), monumente istorico-artistice din județul Sibiu pentru *Repertoriul monumentelor medievale din Transilvania* (Gh. Arion, Benkő M., M. Porumb, N. Sabău, A. Kovács, V. Marica, M. Țoca, A. Morar). Colectivul de medieviști condus de A. Răduțiu (S. Belu, I. Dani, V. Pervain, K. Gündisch, S. Goldenberg, A. Andea, M. Wolf, O. Mureșan, A. Rusu) a continuat alcătuirea volumului XIII din seria C. Transilvania a colecției *Documenta Romaniae Historica*, iar colectivul condus de acad. Ștefan Pascu (N. Edroiu, V. Wollmann, L. Gyémánt, L. Täuber, Magyari A., I. Bratu), au definitivat vol. VI, conținînd documente din arhivele de comitat din corpusul *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Prof. S. Jakó a elaborat studiul referitor la *formarea și dezvoltarea arhivelor din Transilvania*, iar prof. P. Teodor pe cel referitor la *istoricul editării documentelor istorice în cultura românească din Transilvania (primele corpusuri)*.

Cercetătorii din domeniul *istoriei moderne* au continuat înmănuncherea de piese documentare din vol. VII al colecției de *Documente privind revoluția de la 1848. Seria Transilvania* (perioada iunie—iulie 1848) (Egyed A., Benkő S., G. Neamțu, L. Botezan, H. Mureșan, Károlyi D., Bodor M., Imreh Șt., Csetri A.) și din volumul V (1866—1867) al colecției de *Documente privind problema națională* (S. Retegan, Gh. Cipăianu, D. Suciu).

Specialiștii din sectorul de *istorie contemporană* au alcătuit vol. IV (privind anii 1926—1928) din seria documentară referitoare la *Lupta forțelor progresiste pentru dezvoltarea social-economică și politică a României întregite* (I. Cicală, Gh. Hristodol, L. Báthory, M. Știrban, Gh. Iancu, V. Popa, I. Pușcaș, Delia Marga). Un alt colectiv, îndrumat de acad. Ștefan Pascu (Gh. Hristodol, M. Știrban, L. Báthory, Gh. Iancu, N. Boc-

șan, V. Șchiopu, I. Nistor, Delia Marga) a fișat aparițiile din domeniul istoriografiei românești (perioada septembrie 1979 — septembrie 1980) pentru *Bibliografia istorică a României (vol. V. 1979—1984).*

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE

În organizarea Institutului de istorie și arheologie și a Catedrei de Istorie sau prin larga lor participare s-au desfășurat importante manifestări științifice.

Astfel la sesiunea de rapoarte arheologice ținută la Tulcea din zilele de 14—16 martie 1980 au prezentat comunicări: Ioan Horațiu Crișan, *Săpăturile de la Cugir din 1979;* Nicolae Gudea, *Raport preliminar în legătură cu săpăturile arheologice de la Moigrad* (Porolissum) — *castrul roman de la Pomet; Raport preliminar în legătură cu cercetările și săpăturile pe linia înaintată de turnuri în sectorul din fața complexului Porolissum.*

La sesiunea științifică organizată de Muzeul județean din Arad în zilele de 10—11 aprilie 1980 au prezentat comunicări: Ioan Horațiu Crișan, *Statul dac centralizat condus de Burebista;* Eugen Chirilă, *Sfîrșitul emisiunilor monetare dace în Dacia intracarpatică;* Liviu Botezan, *Vechii tribuniști de la Arad în perioada postmemorandistă.*

La sesiunea „2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista" organizată în zilele de 25—26 aprilie 1980 la Satu Mare, au prezentat comunicări: Ioan Glodariu, *Considerații privind organizarea statului dac;* Nicolae Gudea, *Problema romanizării în Dacia,* Iudita Winkler, *Tezaure comune din județul Satu Mare.*

La sesiunea științifică organizată de Muzeul de istorie din Turda în zilele de 15—16 mai 1980 au prezentat comunicări: Mihai Bărbulescu, *Evoluția cercetărilor privind Potaissa romană,* Iudita Winkler, *Circulația monetară la dacii liberi în sec. II—III e.n.;* Marius Porumb, *Un portret necunoscut al lui Mihai Viteazul;* Ladislau Gyémánt, *Din relațiile „Gazetei de Transilvania" cu Principatele între 1844—1846;* Gheorghe Iancu, *Din luptele muncitorilor de la Uioara—Ocna Mureș, 1918—1919;* Ioan Nistor, *Progresele tehnice și fenomenul arendării în activitatea tipografică 1800—1848;*

La sesiunea Muzeului de Istorie a Transilvaniei desfășurată la Cluj-Napoca în zilele de 27—29 mai au prezentat comunicări: prof. Hadrian Daicoviciu, *Procesul închegării statului la daci;* Valentin Vasiliev, *Așezarea hallstattiană de la Ciceu—Corabia;* Ioan Glodariu, *Din nou despre Ranisstorum;* Mihai Bărbulescu, *Despre o categorie de amulete romane tîrzii;* Nicolae Gudea, *Despre o nouă descoperire de caracter creștin de la Porolissum;* Ioan Piso, *Inscripția latină tîrzie de la Gornea;* Nicolae Edroiu, *Horea la cea de-a 250-a aniversare de la naștere;* Marius Porumb, *Vechea biserică ortodoxă din Galda de Jos (jud. Alba) — un monument al arhitecturii medievale românești din Transilvania;* Nicolae Bocșan, *Conceptul de societate în literatura iluministă românească din Banat;*

Pompiliu Teodor, *Opțiuni sociale în mișcarea românească din Transilvania în epoca revoluției democratice.*

La sesiunea științifică organizată de Muzeul Banatului în zilele de 7—8 iunie la Timișoara au prezentat comunicări: Marius Porumb, *Arta românească din Transilvania în epoca lui Ștefan cel Mare;* Nicolae Sabău, *Octavian Smigelski, pictorul bisericii ortodoxe din Ciacova;* Egyed Acațiu, *Despre dezvoltarea economică a orașului Timișoara în a doua parte a sec. al XIX-lea.*

În zilele de 13—14 iunie 1980 a avut loc, în cadrul Zilelor Institutului 1980, sesiunea de comunicări: „Două milenii din Istoria României", la care au prezentat comunicări: Acad. Ștefan Pascu, *Însemnătatea statului în istoria poporului român;* Ioan Glodariu, *Caractertisticile statului dac centralizat;* Valeriu Nițu, *Contribuția lui T. Cipariu la valorificarea unor documente privind istoria Daciei preromane;* Ion Cicală, *Aspecte privind caracterul democrat-burghez al statului român întregit;* Ioan Piso, *Inscripția latină tîrzie de la Villafranca de los Barros;* Adrian A Rusu, *Donjonul de la Mălăiești;* Ioan Nistor, *Contribuția negustorilor ș librarilor la circulația cărții românești în prima jumătate a secolului XIX-lea;* Acațiu Egyed, *Căi și metode noi în cercetarea istoriei țărănim* Marcel Știrban — Gh. Iancu, *Acțiuni cu caracter politic și economic a metalurgiștilor din Brașov în anul 1929;* A. Bendes — Nicolae Gudea, *În cercare de reconstituire a castrului de la Buciumi;* Konrad Gündisch, *Patriciatul clujean în secolul al XV-lea;* Gh. Arion, *În jurul unui manuscris transilvănean din perioada Renașterii. Codicele de la Bulci;* Nicolae Sabău, *Plastica figurativă barocă a cetății din Alba Iulia;* Liviu Botezan, *Aspecte ale mișcării țărănești în primăvara anului 1848;* Simion Retegan, *Contractele de tranzacții funciare — izvoare importante ale istoriei rurale;* Ludovic Báthory, *Acțiunile greviste ale muncitorilor Uzinei de vagoane „Astra" din Arad în anul 1928;* Ion Horațiu Crișan, *Mormîntul princiar dacic de la Cugir;* Iudita Winkler — Mihai Blăjan, — T. Cerghi, *Drumul roman Napoca—Potaissa;* D. Ursuț — Mihai Bărbulescu, *Probleme speciale de ridicare topografică pe șantierele arheologice;* Marius Porumb, *Contribuții privitoare la arta românească din Transilvania pînă la sfîrșitul sec. XIV;* Ioan Aurel Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic în Școlii-Brașovului în veacul al XVIII-lea;* Ladislau Gyémánt, *Grănicerii și mișcarea politică românească din Transilvania (1790—1848);* I. Pop, *Mișcarea petiționară din ținutul Năsăudului în perioada 1851—1861;* Stelian Mîndruț, *Mișcările naționale sîrbă și slovacă din Ungaria dualistă. Evoluție și caracteristici (sec. XIX—XX);* Gh. Hristodol, *Din tradițiile mișcării muncitorești la Cîmpia Turzii în perioada interbelică;* C. Bohaciu, *Interferențe artistice. Brîncuși și muzica.*

Cercetătorul științific principal dr. Ioan Horațiu Crișan a mai luat parte la următoarele sesiuni științifice: Iași, 7 martie 1980, *Cetăți dacice în Transilvania;* Craiova, 18—19 aprilie 1980, *Statul dac în lumina noilor descoperiri arheologice;* Piatra Neamț, 17—18 mai 1980, *Dava de pe Bîtca;* Vaslui, 23 mai 1980, *Semnificația istorică a constituirii primului*

stat dac; Hușl, 25 mai 1980, *Premizele apariției statului dac condus de Burebista;* București, 10 iunie 1980, *Burebista, personalitate marcantă a lumii antice;* Ploiești, 11 iunie, *Burebista pe coordonatele istoriei.*

Cercetătorul științific principal dr. Ioan Glodariu a mai luat parte la următoarele sesiuni științifice: Caransebeș, 11 martie 1980, *Așezările dacice fortificate;* Deva, 26 mai 1980, *Considerații privind caracterul statului dac;* București, 12 decembrie la colocviul național „Civilizația daco-getă": *Cronologia epocii La tène târzii în Dacia.*

*

La sesiunea științifică „250 de ani de la nașterea lui Horea, conducătorul răscoalei de la 1784", care a avut loc la Alba Iulia la 11 octombrie 1980, organizată de Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe Sociale și Politice și Comitetul județean Alba al Partidului Comunist Român, după Cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, au prezentat comunicări acad. Ștefan Pascu *(Horea în conștiința istorică a poporului român;* conf. dr. Nicolae Edroiu, *Răscoala condusă de Horea — pagină glorioasă în lupta țărănimii împotriva orînduirii feudale și asupririi naționale;* prof. dr. Camil Mureșan, *Locul și semnificația răscoalei de la 1784 în context internațional;* prof. dr. Kovács Iosif, *1784 — moment important în tradiția luptei comune a țăranilor români și maghiari împotriva asupririi sociale, pentru dreptate și o viață mai bună;* prof. dr. Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei conduse de Horea;* dr. Gheorghe Anghel, *Căpitanii răscoalei de la 1784—1785 la Alba Iulia;* prof. dr. Maria Platon, *Imaginea lui Horea reflectată în creația populară și cultă;* Nicolae Hurbean, *Urmașii lui Horea — făuritori de viață nouă, socialistă.*

*

La Sesiunea științifică a Universității „Babeș—Bolyai" din Cluj-Napoca, desfășurată în zilele de 24—25 octombrie 1980, au prezentat comunicări: lect. Ioan Piso, *Asupra inscripției latine târzii de la Gornea;* conf. dr. Dumitru Protase, *Rezultatele cercetărilor la castrele romane din Transilvania (1975—1980);* cerc. șt. pr. dr. Iudita Winkler, *Atelierul de metalurgie din vicusul roman de la Mediaș;* lect. dr. Bitay Ileana, *Influența stoicismului asupra culturii umaniste din Transilvania;* prof. Ioan Aurel Pop, *Valoarea unor mărturii documentare despre expediția regelui Mathia Corvinul la 1467 în Moldova;* prof. dr. Camil Mureșan, *Contribuții documentare la perioada participării Transilvaniei la războiul de 30 de ani;* student Marius Dan Șuprovici, *Orașul transilvănean în viziunea călătorilor străini din secolele XVI—XVII (încercare de tipologie);* conf. dr. Csetri Alexa, *Despre orientalistul Csoma de Körös;* prof. dr. Pompiliu Teodor, *Paternitatea unui act politic din timpul mișcării Supplexului (Răspuns la cîrtire . . .);* student Toader Nicoară, *Calamitățile naturale și mentalul colectiv în sec. al XVIII-lea;* asist. Nicolae Bocșan, *Relații culturale româno-sîrbe în epoca luminilor;* prof. Ioan

Lumperdean, *Contribuții noi la proiectul de reunificare a bisericilor românești* (1798); studentă Maria Teodor, *Incursiuni în istoriografia Reformei;* student Adrian Pop, *Academia Română și istoriografia medievală (pînă la 1918);* bibl. Adrian A. Rusu, *Cetatea Hațegului în sec. al XV-lea;* bibl. Iacob Mîrza, *O listă transilvăneană de cărți din sec. XVIII*; conf. dr. Liviu Maior, *Adunarea de la Sibiu din decembrie 1848;* prof. Anton Floruțău, *Plenipotențele delegației române la Viena, 1849—1850 (încercare de tipologizare);* student Virgil Blage, *Lupta pentru introducerea limbii române în administrația comunală în Bihor (1861—1863);* studentă Lucia Pădurean, *Înființarea P.N.R. din Arad;* student Ioan Cocoș, *Sursele filozofiei politice a lui Alexandru Mocioni;* lect. dr. Vasile Șchiopu, *Situația și lupta clasei muncitoare din Transilvania în anii 1919—1920;* lect. dr. Marcel Știrban, *V. Madgearu și concepția sa în legătură cu caracterul economiei românești în perioada interbelică;* studentă Maria Feher și Rodica Boitor, *Din acțiunile studențimii democrate clujene în perioada interbelică;* asist. Vasile Pușcaș, *Societatea studenților în litere și filozofie (1919—1949);* prof. Nicolae Păun, *Interdependența dintre factorul economic și politic în România interbelică (1922—1928);* student Ovidiu Achim, *Probleme de politică externă în dezbaterile parlamentare din România (1929—1933);* studentă Lidia Sabău, *Probleme de politică externă în dezbaterile parlamentare din România (1934—1938);* studentă Rodica Gaicici, *Aspecte ale reformei agrare din 1945 în Banat;* conf. dr. Vasile Popa, *Stadiul lucrărilor de gradul I la istorie în lumina exigențelor actuale;* student Ioan Cătană, *Colaborarea socialiștilor cu P.N.R. în lupta pentru vot universal în Transilvania.*

*

La cea de a 15-a Conferință Națională a cercurilor științifice studențești, Secția universitară A, Subsecția Istorie, care a avut loc la Institutul de învățămînt superioar din Sibiu (8—9 noiembrie 1980), au fost prezentate 19 comunicări de către studenți și absolvenți ai Secției de istorie-filozofie din cadrul Universității noastre: *Neoliticul în Valea Someșului* de Zoe Kalmar, anul IV (cond. șt. cerc. dr. Gh. Lazarovici); *Aspecte ale metalurgiei bronzului la daci* de Sorin Cociș, anul IV (cond. șt. cerc. dr. I. Glodariu); *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* de Constantin Ilieș, anul IV (cond. șt. prof. dr. Hadrian Daicoviciu); *Istoria medievală în primele două decenii de activitate a Secției istorice a Academiei Române* de Adrian Pop, anul III (cond. șt. prof. dr. Pompiliu Teodor); *Incursiuni în istoriografia Reformei în Transilvania,* de Maria Teodor, anul III (cond. șt. conf. dr. Nicolae Edroiu); *Călători străini despre orașele Transilvaniei — încercare de tipologizare* de Marius Dan Suprovici, anul IV (cond. șt. prof. dr. Pompiliu Teodor); *Calamitățile naturale și mentalul colectiv în secolul XVII* de Toader Nicoară, anul IV (cond. șt. prof. dr. Pompiliu Teodor); *Analiza ciclului de gravuri „Apocalipsul" de Gy. Szabó Béla* de Nicolae Onac, anul IV (cond șt. conf. dr. Viorica Guy Marica); *Dărăscu la Muzeul de artă din Cluj-Napoca* de Cornel Crăciun, anul IV (cond. șt. asist. Adriana Morar);

Activitatea partidei naționale din Arad (1867—1869) de Lucia Pădurean, anul IV (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Colaborarea dintre socialiști și P.N.R. în lupta pentru vot universal* de Ioan Cătană, anul III (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Lupta pentru introducerea limbii române în administrația locală din Bihor (1860—1863)* de Virgil Blage, anul IV (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Activitatea Comitetului Național în toamna anului 1848* de Marius Laslo, anul IV, (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Plenipotențele deputaților români la Viena (1849—1850)* de Anton Floruțău, absolvent (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Solidarizarea studenților italieni cu lupta națională a românilor la începutul secolului XX*, de Cornel Sigmirean (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Sursele filozofiei politice a lui Alexandru Mocioni*, de Ioan Cocoș, anul III, (cond. șt. conf. dr. Liviu Maior); *Opinii antifasciste exprimate prin intermediul ziarului „Patria" în anii 1933—1934* de Dorina Tenț, anul IV (cond. șt. conf. dr. Vasile Vesa); *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1945 în județul Timiș* de Rodica Gaicici, anul III (cond. șt. lect. dr. Marcel Știrban); *Din activitatea democratică a studenților clujeni în perioada interbelică* de Maria Feher, anul IV istorie și Rodica Boitor, anul III (cond. șt. asist. Vasile Pușcaș).

Juriul conferinței a decernat premiul I lucrării prezentate de Anton Floruțău, premiul III celei elaborate de Constantin Ilieș, mențiune studentului Ioan Cocoș. Comunicarea prezentată de Maria Feher și Rodica Boitor a primit diploma de onoare a Comitetului județean Sibiu al U.T.C.

La simpozionul „Documentele arhivistice — mărturii ale istoriei poporului român" organizat de Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca la 11 noiembrie 1980 cercet. șt. princ. dr. Ioan Cicală a prezentat comunicarea: *Rădăcinile istorice ale devenirii P.C.R. drept centru vital al națiunii române;* cercet. șt. Konrad Gündisch *Magistrul Ioan din Cluj, conducător al răscoalei din 1437.*

În cadrul sesiunii științifice „Continuitate, unitate, independență în istoria poporului român", sesiune organizată de Muzeul Unirii Alba Iulia în zilele de 1—2 decembrie 1980, au prezentat comunicări: acad. Ștefan Pascu, *Locul și importanța actului de la 1 decembrie 1980 în istoria poporului român;* prof. dr. Hadrian Daicoviciu, *Statul dac în politica imperiului roman;* Valentin Vasiliev, I. Alex. Aldea, H. Ciugudean, *Considerații preliminare asupra săpăturilor din fortificația hallstattiană de la Teleac;* Ioan Piso, *Un demnitar al coloniei Aurelia Apulensis: P. Aelius Marcellus;* Nicolae Gudea, *Despre cîteva donaria și aplici cu disc, cu inscripție, din Dacia și semnificația lor;* Mihai Bărbulescu, *Inscripții inedite din castrul de la Potaissa;* Simion Retegan, *Stratificarea socială a țărănimii din Transilvania în primele decenii după revoluția din 1848;* Marius Porumb, *Contribuții la cunoașterea unor vechi monumente românești din județul Alba;* Gheorghe Arion, *În jurul unor manuscrise renascentiste;* Nicolae Sabău, *Un proiect necunoscut pentru statuia ecvestră a lui Avram Iancu;* Andrei Kovács, *Amvonul de la Bărăbanț—Alba Iulia.*

La sesiunea științifică organizată de Muzeul din Zalău în ziua de 6 decembrie 1980 au prezentat comunicări: Eugen Chirilă, *Aspecte ale vieții daco-romane pe teritoriul Sălajului;* Nicolae Gudea, *Raport despre săpăturile arheologice din principia castrului de la Pomet.*

La sesiunea organizată de Comitetul de cultură și educația socialistă al județului Mureș în ziua de 11 decembrie 1980 la Tîrgu Mureș au prezentat comunicări: Valentin Vasiliev, *Cultura tracodacică în prima epocă a fierului;* Nicolae Sabău, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii de piatră din sec. XV—XVIII în județul Mureș.*

La sesiunea științifică „175 de ani de la nașterea lui Eftimie Murgu" organizată de Muzeul Banatului în 27 decembrie 1980 cercet. șt. princ. dr. Egyed Acațiu a prezentat comunicarea: *Strădanii de unire a forțelor revoluționare române și maghiare la 1848—49.*

*

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În perioada ianuarie—iunie 1980, lect. dr. Mircea Țoca a ținut în continuare, cursuri de istorie și civilizație românească, de artă și limbă românească la Universitatea din Los Angeles (S.U.A.). De asemenea, a editat, cu prilejul expoziției de sculptură a artistului român Patriciu Marinescu, organizată de universitatea californiană, un catalog al expoziției, cu o introducere în istoria sculpturii românești.

*

Conf. dr. Vasile Vesa a predat, în perioada 10 ianuarie — 15 mai 1980, cursuri de istoria civilizației românești și sud-est europeană la Universitatea din San Antonio (Texas, SUA).

*

Conf. dr. Liviu Maior a participat, între 10—18 aprilie 1980, la cea de a III-a Conferință a Asociației europene de studii americane, care a avut loc la Amsterdam (Olanda), prezentînd comunicarea referitoare la *Emigrația românilor în S.U.A.*

*

Cerc. șt. Mihai Bărbulescu a fost invitat, pentru perioada 14 aprilie — 15 mai 1980, în Elveția de către Fundația Hardt pentru studiul antichității clasice (Vandoeuvres, Genève), cu care prilej a studiat în Biblioteca fundației și a Universității din Geneva, la care a ținut un seminar referitor la *Religia daco-geților,* vizitînd muzee, biblioteci și șantiere arheologice din Genève, Lausanne, Berna, Basel, Zürich și Windisch.

*

Conf. dr. Dumitru Protase a participat la Colocviul româno-britanic pe tema civilizația dacilor și a statului dac condus de Burebista, prezentînd comunicarea *Relațiile dintre daci și Roma pînă la războaiele din timpul lui Traian și Decebal,* colocviu ținut la Londra între 1—7 mai 1980.

*

Cercet. șt. pr. dr. Ioan Glodariu a participat la cel de al III-lea Congres internațional de Tracologie care a avut loc la Viena între 2—8 iunie 1980.

*

Prof. dr. Hadrian Daicoviciu a însoțit, în cursul lunii iulie 1980, expoziția *Civilizația geto-dacă* deschisă în R.F.G.

*

Cerc. șt. dr. Mircea Rusu a participat la colocviul româno-german organizat la Universitatea Friederich Wilhelm din Bonn în iulie 1980, prezentînd comunicarea *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3—9 Jahrhundert).* A prezentat apoi la Seminar für Alte Geschichte al Universității din Bonn comunicarea: *Der Schatz von Pietroasele und der Zeitgenössische historische Kontext,* la Institut für Vor- und Frühgeschichte al Universității din München prezentînd aceeași comunicare.

*

Cerc. șt. pr. dr. Mircea Rusu a participat la cel de al IV-lea Congres Internațional de arheologie slavă (Sofia, 15—27 septembrie 1980), prezentînd comunicarea: *Influences de la civilisation romano-byzantine sur les Slavei anciens dans l'espace Carpato-Balkanique,* participînd la excursia istorico-arheologică organizată în cadrul Congresului.

*

Cerc. șt. dr. Marius Porumb a participat, între 20 septembrie — 4 octombrie 1980 la Colocviul privind civilizația bizantină organizat de Universitatea din Bari (Italia). Între 6—11 octombrie s-a aflat la Universitatea din Lecce, unde s-a desfășurat manifestarea științifică privind *Activitatea cultural-artistică a centrelor monastice bizantine din sec. XIV—XVI.*

*

Cu prilejul deschiderii la Paris a expoziției românești, *Civilizația geto-dacă,* prof. dr. Hadrian Daicoviciu, și cercet. șt. pr. dr. Ioan Glodariu s-au aflat, în cursul lunii octombrie 1980, pentru două săptămîni, în capitala Franței, în calitate de comisari ai expoziției.

*

Prof. dr. Pompiliu Teodor a condus delegația istoricilor români la lucrările comisiei mixte de istorie româno-poloneze care s-au desfășurat la Varșovia la începutul lunii noiembrie 1980.

*

Cerc. șt. dr. Marius Porumb a participat la Seminarul Internațional de artă postbizantină organizat de Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene a Academiei de Știință și Artă Sîrbă (Belgrad, 25—27 noiembrie 1980).

*

Prof. dr. Hadrian Daicoviciu a participat, la mijlocul lunii decembrie 1980, la deschiderea expoziției *Civilizația geto-dacă* la Sofia (R. P. Bulgaria).

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN STRĂINĂTATE

Cercet. șt. pr. dr. Gelu Neamțu a efectuat o călătorie de studii de 3 luni, în perioada 20 ianuarie — 8 aprilie 1980 în S.U.A., cu o bursă I.R.E.X. (International Research and Exchanges), cercetînd tema: *Lupta pentru unirea Transilvaniei cu România și opinia publică americană (1917—1918)*. A efectuat cercetări la Library of Congres și National Archives din Washington, la Biblioteca Universității din Cleveland și la Roosvelt Library din Hyde Park lîngă New York.

*

Cerc. șt. pr. dr. Valentin Vasiliev a efectuat o călătorie de documentare între 16 august — 3 septembrie 1980 în Grecia și Iugoslavia, vizitînd Muzeul Național din Atena, cele de la Delfi, Olimpia, Micene, Corint, din Creta, Skopje, Niš, Dubrovnic, Split, Ljubljana, Zagreb, Novi Sad, Belgrad.

*

În cursul lunilor august—septembrie 1980, conf. dr. Dumitru Protase a efectuat o călătorie de documentare în Italia, Grecia și Egipt. Cu acest prilej a vizitat monumentele istorico-artistice și șantiere arheologice de la Gizeh, Sakarakh, Memphis, Luxor, Karnakh, Valea Regilor, Valea Reginelor, Assuan.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT

În 28 februarie 1980 la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Viorel Faur a susținut public teza de doctorat intitulată: *Cultura românilor bihoreni între anii 1849—1918*.

Comisia de susținere alcătuită din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, cerc. st. dr. Al. Porțeanu, prof. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Pavel Teodor, a acordat, în unanimitate, titlul de *doctor în istorie* tov. Viorel Faur.

*

În ziua de 1 martie 1980 a avut la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș—Bolyai" din Cluj-Napoca, susținerea publică a tezei de doctorat înaintată de tov. Alexandru Popa, intitulată *Cultele egiptene și microasiatice în Dacia Romană.*

Comisia de susținere, compusă din prof. dr. George Tomuța, președinte, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, conducător științific, prof. dr. Andrei Bodor, prof. dr. Hadrian Daicoviciu, dr. Lucia Marinescu, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Alexandru Popa.

*

În ziua de 27 decembrie 1980, a avut loc la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca susținerea publică a tezei de doctorat a tov. Radu Harhoiu, întitulată *Tezaurul de la Pietroasa și descoperirile similare de pe teritoriul României.*

Comisia de susținere, constituită de acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu președinte, prof. dr. doc. Kurt Horedt, conducător științific, prof. dr. Hadrian Daicoviciu, cerc. șt. dr. Gheorghe Diaconu, cerc. șt. dr. Dan Gh. Teodor, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Radu Harhoiu.

NICOLAE EDROIU — SIMION RETEGAN

CEL DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE (BUCUREȘTI, 10—17 AUGUST 1980)

După prestigioase congrese internaționale ținute în țări cu veche tradiție în cercetarea științifică în domeniul istoriei (Paris — 1900, Roma — 1903, Berlin — 1908, Londra — 1913, Bruxelles — 1923, Oslo — 1928, Varșovia — 1933, Zürich — 1938, Paris — 1950, Roma — 1955, Stockholm — 1960, Viena — 1965, Moscova — 1970 și San Francisco — 1975), cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice a înscris România socialistă și capitala acesteia, Bucureștiul, printre gazdele acestor mari manifestări științifice de anvergură mondială. A contribuit, firește, la aceasta, prestigiul de care se bucură cercetarea istorică românească contemporană, prestigiul internațional al României, fervență promotoare a unei politici de pace, colaborare și apropiere între popoare.

La congresul mondial de istorie din august 1980 de la București au participat peste 2.700 de istorici, dintre care peste 2000 străini din 66 de țări, ceea ce constituie o participare străină record la asemenea congrese. Se cuvine a fi subliniată, pentru gradul de internaționalizare a congresului, participarea unor istorici din țări ca Japonia, China, Albania, Vietnam, din alte țări ale Asiei, din țările africane și din America Latină, activitatea depusă în timpul congresului de istoricii care reprezentau aceste țări.

Congresul s-a deschis în 10 august, după cuvîntul de deschidere rostit de președintele Biroului Comitetului Internațional de Științe Istorice, Karl Dietrich Erdmann (R.F.G.), referitor la *Societatea ecumenică a istoricilor*, acad. I. Ursu a prezentat mesajul adresat participanților la congres de președintele Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu. În încheierea ședinței de deschidere, acad. Ștefan Pascu a prezentat conferința: *Geneza popoarelor romanice. Formarea poporului și limbii române și evoluția lui istorică*.

În zilele de 11—12 august s-au desfășurat ședințele organismelor internaționale afiliate și a comisiilor interne ale Comitetului Internațional de Științe Istorice (C.I.S.H.): Asociația internațională de studii bizantine, Comisia internațională de studii slave, Institutul Panamerican de geografie și istorie, Federația internațională de studiere a Renașterii, Comisia internațională de numismatică, Asociația internațională de istorie economică, Asociația internațională de istorie a dreptului și instituțiilor, Comisia internațională de istorie a mișcărilor sociale, Asociația internațională de studii sud-est europene, Comisia internațională de istorie maritimă, Comitetul internațional de istorie a celui de al doilea război mondial, Comisia internațională de istorie a adunărilor de stări, Comisia internațională de istorie militară comparată, Asociația istoricilor afri-

cani, Comisia internațională de istorie a orașelor, Comisia internațională de istorie a Universităților, Uniunea istoricilor arabi, Comisia internațională de bibliografie, Comisia internațională de istorie ecclesiastică comparată, Comisia internațională de demografie istorică, Comisia internațională de diplomatică, Comisia internațională de istorie a Revoluției franceze, Comisia internațională a presei, Comisia internațională de istoriografie. Reținem rapoartele prezentate de istoricii români în cadrul ședințelor de lucru a acestor comisii: Dan Berindei (Studii de istorie asupra Europei centrale și orientale începînd din anul 1945: probleme și metode); Ion Popescu-Puțuri (Propaganda în timpul războiului: mijloacele sale, metodele sale, rezultatele sale); Alexandru Savu și Eugen Bantea (Relațiile între armată și societate); acad. Ștefan Pascu (Contribuția demografiei la istoria generală). Cît privește Comisia internațională de istoriografie, aceasta s-a constituit în timpul Congresului de la București, la propunerea Comitetului național al istoricilor români, ea stabilindu-și programul de lucru, secretarul comisiei fiind ales un istoric român.

În primele două zile ale Congresului s-au reunit și organisme neafiliate încă la C.I.S.H., cum sînt: Asociația europeană de istorie contemporană; Asociația istoricilor specialiști în probleme latino-americane; Grupul de lucru privind revoluțiile din 1830; Grupul de lucru privind realizarea unei bibliografii internaționale de istorie a Statelor Unite; Grupul de lucru privind aplicarea matematicii în istorie, acesta din urmă constituindu-se în baza unei propuneri românești, președintele lui fiind ales un istoric român.

Lucrările Congresului mondial de istorie de la București au continuat, în zilele de 13—16 august pe trei secțiuni: *Mari teme, Metodologie* și *Secțiunea cronologică*.

În cadrul Secțiunii *Mari teme*, au fost dezbătute 4 rapoarte generale: *Europa de Est, arie de convergență a civilizațiilor* (raport întocmit de acad. Emil Condurachi și de Răzvan Theodorescu), *Forme și probleme ale păcii în istorie; State federative și pluraliste; Femeia în societate*. Participanții la dezbateri, între care mulți istorici români, au subliniat noutatea și modernitatea temelor acestei secțiuni, cu deosebire cele referitoare la pacea în istorie și femeia în societate, precum și temeinicia și viziunea largă a raportului întocmit de cei doi istorici români referitor la Europa de Est ca arie de convergență a civilizațiilor. Au fost reținute concluzii deosebit de prețioase pentru contemporaneitate în urma dezbaterilor la asemenea mari probleme.

La Secțiunea *Metodologie* au fost prezentate rapoarte și corapoarte la 4 teme: *Limbajul istoricului* (un coraport românesc: Eugen Stănescu—Aron Petric); *Locul și rolul predării istoriei în cadrul învățămîntului secundar, în special în formarea omului secolului XX* (un coraport românesc: Ștefan Ștefănescu); *Probleme și metode de istorie orală; Demografie, epidemie, ecologie* (un coraport românesc: acad. Ștefan Pascu). De remarcat, și în cadrul acestei secțiuni, actualitatea și modernitatea pentru

istoriografia contemporană a temelor, susținuta participare a istoricilor români la dezbaterea lor.

Secțiunea cronologică a fost cea mai amplă și variată ca teme dezbătute și rapoarte prezentate: în total 83 de rapoarte la tot atîtea teme, în cele patru subsecțiuni: *Antichitate, Evul mediu, Istorie modernă* și *Istorie contemporană,* fiind cuprinsă istoria tuturor continentelor. Astfel, la subsecția *Antichitate,* 5 rapoarte au fost grupate sub tema generală „Raporturi între Est și Vest", iar alte 7 sub cea referitoare la „Civilizații și societăți" (în cadrul acesteia Hadrian Daicoviciu prezentînd raportul *Dacii și civilizația lor*). La *Evul mediu* 7 rapoarte au vizat *Mutațiile sociale și economice,* iar alte 8 *Raporturi Est-Vest.*

Mai ample au fost dezbaterile la Subsecțiile de *Istorie modernă* și *Istorie contemporană.* La *Istorie modernă* 8 rapoarte s-au referit la *Relații între continente și popoare,* 11 la *Idei și societăți* (unde Al. Duțu și Pompiliu Teodor au prezentat raportul *Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile lui politice),* alte 6 rapoarte fiind grupate sub tema generală de *Economii.* Cît privește subsecția de *Istorie contemporană,* aceasta a înregistrat dezbateri a 6 rapoarte referitoare la *Relații internaționale,* 7 la *Politica internă și economia,* 8 la tema generală de *Societăți* (în cadrul căreia C. Murgescu și D. Hurezeanu au prezentat raportul despre *Reformele agrare în perioada dintre cele două războaie mondiale*) și 10 rapoarte despre *Muncă și gestiune în industrie în secolul XX: forme de cooperare.*

Cel de al XV-lea Congres internațional de Științe istorice s-a închis în ziua de 17 august 1980, prin alocuțiunea noului președinte al Comitetului Internațional de Științe Istorice (C.I.S.H.), Alexander Gieysztor (Polonia) și conferința istoricului român, Virgil Cândea, despre *Locul poporului român în istoria universală.*

În cursul dezbaterilor din Congres au luat parte la discuții un număr de 1800 istorici, dintre care cca. 200 din România. Dintre istoricii clujeni care au avut intervenții pe marginea rapoartelor din congres, menționăm pe acad. Ștefan Pascu, prof. Camil Mureșan, Kovács J., Pompiliu Teodor, conf. D. Protase, S. Goldenberg, Vasile Vesa, Nicolae Edroiu, cerc. șt. Gyémánt Ladislau, Iosif Wolf. 10 dintre istoricii români au fost aleși în organisme de conducere ale asociațiilor și comisiilor interne ale C.I.S.H., ca președinți (acad. Ștefan Pascu, la Comisia internațională de demografie istorică), vicepreședinți (Val. Al. Georgescu, la Comisia internațională de istorie a adunărilor de stări), secretari generali (L. Boia, la Comisia internațională de istoriografie), sau membri în birourile de conducere.

Congresul mondial de istorie de la București din august 1980 a făcut dovada faptului că istoriografia a depășit definitiv caracterul descriptivist din perioadele anterioare, că au fost încorporate noi surse istorice, noi metode de cercetare, noi spații. S-a extins cercetarea comparatistă și pluridisciplinară, precum și examinarea critică a surselor și faptelor istorice, ceea ce a permis creșterea nivelului teoretic al elaborate-

lor istoriografice. Prin rapoartele prezentate și intervenții, a fost probată preocuparea insistentă a istoriografiei contemporane pentru istoria socială, structuri sociale și istorie economică, și, fapt deosebit de important, pentru probleme de civilizație și contactul dintre acestea.

În ansamblu, participanții au fost impresionați de modul excelent de organizare a congresului de către gazde, de posibilitățile oferite istoricilor sosiți la București pentru a avea un schimb liber de opinii, de a expune păreri asupra temelor în discuție, de largul interes de care se bucură cercetarea istorică din România în rîndul maselor.

NICOLAE EDROIU

I.P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca c-da nr. 3025

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA parraît une fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à ILEXIM, Bucureşti, P. O. Box — 136 — 137 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40